

सिंघी जैन ग्रन्थ माला

*****[ग्रन्थांक ४१]*****

भिन्नभिन्न - विद्वत्कर्तृक

परमार्हतविरुदालङ्कृत - गूर्जरचौलुक्यचक्रवर्ति - नृपति

कुमारपाल चरित्रसंग्रह

SINGHI JAIN SERIES

*****[NUMBER 41]*****

KUMĀRAPĀLA CHARITRASAMGRAHA

(A COLLECTION OF WORKS OF VARIOUS AUTHORS RELATING
TO LIFE OF KING KUMARAPALA OF GUJARAT)

SINGHI JAIN SERIES

**A COLLECTION OF CRITICAL EDITIONS OF IMPORTANT JAIN CANONICAL,
PHILOSOPHICAL, HISTORICAL, LITERARY, NARRATIVE AND OTHER WORKS
IN PRAKRIT, SANSKRIT, APABHRAMSA AND OLD RAJASTHANI
GUJARATI LANGUAGES, AND OF NEW STUDIES BY COMPETENT
RESEARCH SCHOLARS**

•
ESTABLISHED

IN THE SACRED MEMORY OF THE SAINT LIKE LATE SETH

ŚRĪ DĀLCHANDJĪ SINGHĪ

OF CALCUTTA

BY

HIS LATE DEVOTED SON

DANASILA-SAHITYARASIKA-SANSKRITIPRIYA

SRI BAHADUR SINGH SINGHI

•
DIRECTOR AND GENERAL EDITOR

ACHARYA JINA VIJAYA MUNI

•
PUBLISHED

UNDER THE EXCLUSIVE PATRONAGE OF

SRI RAJENDRA SINGH SINGHI

AND

SRI NARENDRA SINGH SINGHI

BY THE DIRECTOR OF

SINGHI JAIN SHASTRA SHIKSHAPITH

BHARATIYA VIDYA BHAVAN

BOMBAY

KUMĀRAPĀLA CHARITRASAMGRAHA

(A COLLECTION OF WORKS OF VARIOUS AUTHORS RELATING
TO LIFE OF KING KUMARAPALA OF GUJARAT)

COLLECTED AND EDITED FROM VARIOUS OLD MANUSCRIPTS

BY

ACHARYA, JINA VIJAYA MUNI

(Honorary Member of the German Oriental Society, Germany, Bhāndarkar
Oriental Research Institute, Poona, Vishveshvaranand Vaidic Research
Institute, Hoshiarpur, and Gujarat Sāhitya Sabhā, Ahmedabad)
Honorary Director, Rajasthan Oriental Research Institute, Jaipur
General Editor, Rajasthan Puratan Granthamala, etc

PUBLISHED BY THE ADHIṢṬHĀTĀ

Singhi Jain Shastra Shikshapith

BHARATIYA VIDYA BHAVAN

BOMBAY

V. E 2012]

(First Edition)

[1936 A. D

Vol 41]

•••

[Price Rs. 10-0-0

क ल क चा नि वा सी
साधुचरित-श्रेष्ठिर्वर्ध श्रीमद् डालचन्दजी सिंघी पुण्यसृतिनिमित्त
प्रतिष्ठापित एवं प्रकाशित

सिंघी जैन ग्रन्थ माला

[जैन भागमिक, दार्शनिक, साहित्यिक, ऐतिहासिक, वैज्ञानिक, व्यात्मक—इत्यादि विविधविषयगुम्फित
ब्राह्मण, सस्कृत, अपभ्रंश, प्राचीनगुर्जर-राजस्थानी आदि नानाभाषानिबद्ध सार्वजनीन पुरातन
वाक्य तथा मूलन सन्शोधनात्मक साहित्य प्रकाशिनी सर्वश्रेष्ठ जैन ग्रन्थावलि]

प्रतिष्ठाता

श्रीमद्-डालचन्दजी-सिंघीसत्पुत्र

स्व० दानशील-साहित्यरसिक-संस्कृतिप्रिय

श्रीमद् बहादुर सिंहजी सिंघी

प्रधान सम्पादक तथा संचालक

आचार्य, जिनविजय मुनि

अधिष्ठाता-सिंघी जैन शास्त्र शिक्षापीठ

*

संरक्षक

श्री राजेन्द्र सिंह सिंघी तथा श्री नरेन्द्र सिंह सिंघी

प्रकाशनकर्ता-अधिष्ठाता

सिंघी जैन शास्त्र शिक्षा पीठ

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

प्रकाशक—जयन्ताष्ट्रण, ६ दवे, ऑनररी सॉयरेक्टर भारतीय विद्या भवन, चौपाटी रोड, बम्बई, नं ७
मुद्रक—छफ्फीबाई नारायण चौधरी, निर्णयसागर प्रेस, २६-२८ कोल्हाट स्ट्रीट, बम्बई, नं २

भिन्नभिन्न - विद्वत्कर्तृक

परमार्हतविश्वदालङ्कृत - गूर्जरचौलुक्यचक्रवर्ति - नृपति

कुमारपाल चरित्रसंग्रह

सङ्गाहक एवं संपादक
आचार्य, जिनविजय मुनि

ऑनररी मेंबर

जर्मन ओरिएण्टल सोसाइटी, जर्मनी; भाण्डारकर ओरिएण्टल रिसर्च इन्स्टीट्यूट बूना, (दक्षिण);
गुजरात साहित्यसभा, बहमदाबाद (गुजरात); सिधेश्वरानन्द वैदिक
शोध प्रतिष्ठान, होंलियारपुर, (पञ्जाब)

ऑनररी डायरेक्टर

राजस्थान ओरिएण्टल रिसर्च इन्स्टीट्यूट, जयपुर (राजस्थान)

निरुक्त सम्मान्य नियामक

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

प्रकाशनकर्ता - अधिष्ठाता

सिंघी जैन शास्त्र शिक्षा पीठ

भारतीय विद्या भवन, बम्बई

विद्यमान २०१२]

प्रथमावृत्ति

[दिनांक १९५६]

ग्रन्थार्थ ४१]

सर्वाधिकार सुरक्षित

[मूल्य रु. १०-०-०]

॥ सिंधीजैनग्रन्थमालासंस्थापकप्रशस्तिः ॥

भक्ति पद्मभिषे देदो सुप्रसिद्धा मनोरमा । मुर्शिदाबाद् इत्याख्या पुरी वैभवतालिनी ॥	१
यद्गो निवसन्त्यत्र जैना ऊर्वेशर्वशजाः । धनाढ्या नृपसम्मान्या धर्मकर्मपरायणाः ॥	२
श्रीबालचन्द्र इत्यासीद् तेविक्रो बहुभाष्यवान् । साधुवत् सच्चरित्रो यः सिंधीकुलप्रमाकरः ॥	३
बाह्य एव गतो यश्च कर्तुं व्यापारविस्तृतिम् । फलिकातामहापुर्णं पृथग्भर्माभेनिष्ठयः ॥	४
कुशाभीयया सद्बुद्ध्या सद्गुण्या च सविष्टया । उपाज्यं विपुलां लक्ष्मीं कोट्यपिषोऽजतिष्ठ सः ॥	५
तस्य मधुकुमारीति सञ्चारीकुलमण्डना । जाता पतिवता पत्नी शीलसौभाग्यमूषणा ॥	६
श्रीवहादुरसिंहाण्यो गुणदोस्तनयस्तयोः । सञ्जातः सुकृती दानी धर्मप्रियश्च धीनिधिः ॥	७
प्राप्ता पुण्यवता तेन पत्नी तिलकमुन्दरी । मर्याः सौभाग्यचन्द्रेण भासितं तत्कुलाम्बरम् ॥	८
श्रीमान् राजेन्द्रसिंहोऽस्य गयेष्टपुत्रः सुशिक्षितः । यः सर्वकार्यदक्षरवात् दक्षिणबाहुवत् पितुः ॥	९
नरेन्द्रसिंह इत्याख्यस्तैजस्वी मध्यमः सुतः । सुनुर्वरिन्द्रसिंहश्च कनिष्ठः सौम्यदर्शनः ॥	१०
सन्ति त्रयोऽपि सत्पुत्रा भासनकिपरायणाः । विनीताः सरला जग्याः पितुर्भोग्यनुगामिनः ॥	११
जन्त्येऽपि बहवस्तथाभवन् स्वछादिबान्धवाः । धनैर्जनैः सत्पदः सन् स राजेव स्थिरानत ॥	१२

अन्यथा --

सरस्वत्यां सदासक्तो भूत्वा लक्ष्मीप्रियोऽप्ययम् । तत्राप्यासीत् सदाचारी तथिश्च विदुषां खलु ॥	१३
नाहंकारो न दुर्भक्तो न विलासो न दुर्भयः । हृष्टः कदापि यद्मेहे सत्तं तद् विस्मयास्पदम् ॥	१४
भक्तो गुरुजनानां स विनीतः सज्जनान् प्रति । बन्धुजनैःपुरस्कारोऽभूत् श्रुतः पोष्यगणेष्वपि ॥	१५
देश-कालस्थितिशोऽसौ विद्या-विज्ञानपूजकः । इतिहासादि-साहित्य-संस्कृति-सत्कलाप्रियः ॥	१६
समुद्यत् स समाजस्य धर्मस्योत्कर्षहेतवे । प्रचाराय च शिक्षाया दत्तं तेन धनं धनम् ॥	१७
गत्वा समा-समित्यादौ भूत्वाऽप्यक्षपदान्वितः । दावा दानं यथायोग्यं प्रोक्तादिताश्च कर्मठाः ॥	१८
एवं घनेन देहेन ज्ञानेन शुभनिष्ठयः । जकरोत् स यथासक्ति सत्कर्मणि सदाशयः ॥	१९
यथाप्यदा प्रसङ्गेन स्वपितुः स्मृतिहेतवे । कर्तुं किञ्चिद् विशिष्टं स कार्यं मनस्यचिन्त्यत् ॥	२०
पूज्यः पिता सदैवासीत् सन्मन्य-ज्ञानरुचिः स्वयम् । तस्मात् तज्ज्ञानबुद्धयर् यत्नीयं मयाऽप्यरम् ॥	२१
विचार्यैवं स्वयं चित्ते पुनः प्राप्य सुसम्मतिम् । ग्रन्थेयानां स्वमित्राणां विदुषां चापि तारुणम् ॥	२२
जैनज्ञानप्रसारार्थं स्थाने शान्तिं निवेतने । सिंधीपदाङ्कितं जैनशान्तिं शनैः शनैः शनैः ॥	२३
धीजिनविजयः प्राप्नो मुनिनाम्ना च विभुतः । स्वीकर्तुं प्रार्थितलेन तस्याधिष्ठापकं पदम् ॥	२४
तस्य सौजन्य-सौहार्द-स्वैर्योदायादिसङ्गैः । यदाभूत् सुदा येन स्वीकृतं तत्पदं वरम् ॥	२५
कवीन्द्रेण रवीन्द्रेण स्वीयपावनपाणिना । रत्न-नीमाङ्के-चन्द्राब्दे त्वत्पतिष्ठा व्यपीर्यत ॥	२६
प्रारब्धं मुनिना चापि कार्यं तदुपयोगिकम् । पाठनं ज्ञानलिप्सूनां ग्रन्थानां ग्रथनं तथा ॥	२७
तस्यैव प्रेरणं प्राप्य धीसिंधीकुलवैभवा । स्वपितृभेयसे चैवा श्रावत्वा ग्रन्थमालिका ॥	२८
उदारचेतसा तेन धर्मशीलेन दानिना । व्यपितं पुष्कलं द्रव्यं तत्तत्कार्यसुसिद्धये ॥	२९
छात्राणां वृत्तिदानेन नैकेषां विदुषां तथा । शानान्यासाय निष्कामसाहाय्यं स प्रदत्तवान् ॥	३०
जलवाय्वाधिकानां तु प्रातिवृत्त्यादसौ मुनिः । कार्यं त्रिवार्षिकं तत्र समाप्यान्यत्रावास्तितः ॥	३१
तत्रापि सततं सर्वं साहाय्यं तेन यच्छता । ग्रन्थमालाप्रकाशाय मङ्गलसाह्यः प्रदर्शितः ॥	३२
नन्द-निधैर्द्वै-चन्द्राङ्गे कृता पुनः सुयोजना । ग्रन्थावल्याः स्थिरत्वाय विस्तराय च नूतना ॥	३३
ततो मुनेः परामर्शाद् सिंधीवंशनभस्तता । भा विद्या म वचा येवं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥	३४
भासीतस्य मनोबान्धाःपूर्वग्रन्थप्रकाशने । तदर्थं व्यपितं तेन लक्ष्मावधि हि रूप्यकम् ॥	३५
दुर्विलासाद् विप्रेर्हन्त । दौर्भाग्याधामबन्धुलाम् । स्वस्थेनैवाय कालेन स्वयं स सुकृती ययौ ॥	३६
हृन्दु-सै-युक्त्यैर्नैत्राब्दे मासे भाषादसञ्ज्ञके । फलिकाताख्यपुर्णां स प्राप्तवान् परमां गतिम् ॥	३७
पितृभक्तैश्च सत्पुत्रैः प्रेयसे पितुरात्मनः । तथैव प्रपितुः स्मृत्यै प्रकाश्यतेऽनुना तथा ॥	३८
ह्यं प्रवर्तयतिः श्रेष्ठा प्रेक्षा प्रशायतां प्रया । भूयाद् भूयै ततो सिंधीकुलवीरप्रकाशिका ॥	३९
विद्वज्जनकृताद्वादा सविदानन्ददा सदा । चिरं नन्दस्वियं लोकैः श्रीसिंधी ग्रन्थपद्वतिः ॥	४०

॥ सिंधीजैनग्रन्थमालासम्पादकप्रशस्तिः ॥

स्वस्ति श्रीमेदपादाख्यो देशो भारतविश्रुतः । रूपाहेलीति सबाद्री पुरिका तत्र सुस्थिता ॥	१
सदाचार-विचाराम्भो धात्रीननृपतेः समः । श्रीमहत्पुरासिंहोऽत्र राठोद्गम्यभूमिषः ॥	२
तत्र श्रीवृद्धसिंहोऽयूद् राजपुत्रः प्रसिद्धिभाह । क्षात्रधर्मयोगो यक्ष परमारकुलाग्रणोः ॥	३
मुञ्ज-भोजमुखा भूषा जाता यस्मिन् महाकुलो । किं वर्ण्यते कुलीनत्वं तत्कुलजातजनमनः ॥	४
पत्नी राजकुमारीति सस्यामूद् गुणसंहिता । चातुर्य-रूप-लावण्य-सुधाह सौजन्यभूषिता ॥	५
क्षत्रियाणां प्रमाणां शौर्यादीसमुल्लासिता । यां द्रष्टुं जनो मेने राजन्यकुलजा स्थियम् ॥	६
पुत्रः किस्तनसिंहाख्यो जातस्त्रयोरितिप्रियः । रणमल्ल इति चान्यद् यक्षाम जननीकृतम् ॥	७
श्रीदेवीर्हसनामाऽत्र राजपूज्यो यतीश्वरः । उद्योतिर्नैपज्यविद्यानां पारगामी जनप्रियः ॥	८
भारतो मरुदेशाद् यो अमरं जनपदान् गह्वर । जातः श्रीवृद्धसिंहस्य प्रीति-धृदास्पर्दं परम् ॥	९
तेनाथाप्रतिमप्रेक्षा स तत्पुत्रः स्वसन्धिषो । रक्षितः शिक्षितः सम्यक्, कृतो जैनमतानुतः ॥	१०
क्षौर्मर्गाद् तच्छिरोवर्षेभ्यः गुरु-तप्तौ दिवंगतौ । विमूढः स्वगृहात् सोऽयं धरृष्टया विनिर्गतः ॥	११

उपा च-

ज्ञान्त्वा नैरेव देशेषु संसेव्य च गह्वरं परान् । दीक्षितो मुण्डितो भूय जाता जैनमुनिस्ततः ॥	१२
ज्ञात्वान्यनेकशास्त्राणि वानाधर्ममगानि च । मध्यस्थवृत्तिना तेन तत्वातवगवेष्टिता ॥	१३
अपीता विविधा माया भारतीया पुरोपजाः । अनेका लिपयोऽप्येवं प्रस्तनूतनकालिकाः ॥	१४
येनं भकागिया नैके ग्रन्था विद्वत्प्रसंहिताः । लिखिता बहवो लेखा ऐतिहास्यगुणिकताः ॥	१५
गह्वरिभिः सुविद्वद्भिस्तन्मण्डलेषु स संहृतः । निगमिजयमात्राऽयं विख्यात सर्वज्ञानवद् ॥	१६
तस्य तां विधुर्ति शाखा श्रीमद्व्यापीमहात्मना । आहूतः सादरं पुण्यपचनात् स्वयमन्यदा ॥	१७
पुरे चाहमदावादे राष्ट्रियः शिक्षणाख्यः । विद्यापीठ इति प्यात्वा प्रतिष्ठितो यदाऽभवत् ॥	१८
आचार्यत्वेन तत्रोच्चैर्निर्मुक्तः स महात्मना । रत्न-मुनि-निर्भीष्टोऽप्येव पुरातथा स्वमन्दिरे ॥	१९
धर्मागमग्रहं धावत् सम्भूय तद् यद् ततः । गत्वा जर्मनराष्ट्रे स तत्संस्कृतिमपीववान् ॥	२०
तत आगत्य सैद्धन्तो राष्ट्रकार्यं च सक्रियम् । कारावासोऽपि सम्प्राप्तो येन स्वातन्त्र्यसङ्करे ॥	२१
क्रमात् ततो विनिर्मुक्तः स्थितः शांति नि केतने । विश्वन्दाकवीन्द्रधारीरवीन्द्रनाथभूषिते ॥	२२
सिंधीपदपुत्रं जैनज्ञानपीठं उदाभितम् । स्थापितं तत्र सिंधीवीडालचन्द्रस्य सुतना ॥	२३
श्रीबहादुरसिंहेन दानवीरेण यीमता । स्मृत्यर्थं निजतातस्य जैनज्ञानप्रसारकम् ॥	२४
प्रतिष्ठितस्य तस्यासौ पदेऽपिष्टादुसम्भवे । अद्यापयन् धरात् सिन्ध्यात् ग्रन्थयन् जैनकाव्यम् ॥	२५
तस्यैव प्रेरणां प्राप्य श्रीसिंधीकुलकेतुना । स्वपितृधेयसे होषा प्रारब्धा ग्रन्थमालिका ॥	२६
अथैवं विगतं तस्य धर्मागमग्रहं पुनः । ग्रन्थमालाविकासार्थिप्रवृत्तिषु प्रयसंतः ॥	२७
भाणें-रने-नैवेन्द्रदे मुंभाईनगरीस्थितः । मुंशीति विद्वद्भ्यातः कन्हैयालालचौसलः ॥	२८
भूषो भारतीयानां विद्यानां पीठनिर्माता । कर्मनिष्ठस्य तस्यामूद् प्रयतः सफलोऽभिरात् ॥	२९
विरुपां श्रीमतां योगात् पीठो जातः प्रतिष्ठितः । भारतीय पदोपेत विद्याभवन सम्भूया ॥	३०
आहूतः सहकारिणं स मुनिछेन सुहृदा । ततःप्रभृति वत्रापि तत्कार्यं सुप्रवृत्तवाद् ॥	३१
तद्वचनेऽन्यदा तस्य सेवाऽधिक्यं उपेक्षिता । स्वीकृता च सद्भावेन साऽप्युत्तार्यपदाधिता ॥	३२
नन्द-निर्णय-चन्द्रान्दे वैक्रमे विहिता पुनः । एवद्वग्रन्थावलीख्यैक्यं तेन गव्ययोजना ॥	३३
परामर्शात् तत्तस्य श्रीसिंधीकुलमासता । आविद्याभवमायेवं ग्रन्थमाला समर्पिता ॥	३४
प्रधा ददासाहसी पुनस्तस्योपदेक्षतः । स्वपितृस्मृतिमन्दिरकरणाय मुनीर्विना ॥	३५
देवादभ्ये गते काले सिंधीवर्षो दिवंगतः । यत्तस्य ज्ञानसेवायां साहाय्यमकरोत् महत् ॥	३६
पितृकार्यप्रगत्यर्थं यज्जालैस्सादामैः । राजेन्द्रसिंहसूर्यैश्च संहृतं तद्वचस्तत् ॥	३७
पुण्यश्लोकपितृनृणां ग्रन्थमगारकृतो पुनः । धन्युज्येष्ठो गुणश्रेष्ठो शार्दूलसं धनं ददौ ॥	३८
ग्रन्थमालाप्रसिद्धार्थं पितृवत् तस्य कंसितम् । श्रीसिंधीसमुद्रैः सर्वं तद्विग्राजुविधीयते ॥	३९
विद्वज्जनकुलाह्लादा सखिदानन्ददा सदा । चिरं नन्दस्थिं लोके त्रिभविजयभारती ॥	४०

विषयानुक्रम

किञ्चित् प्रास्ताविक	पृष्ठ १-६
प्रथम निबन्ध-राजर्षि कुमारपाल और महर्षि हेमचन्द्राचार्य	७-१८
द्वितीय निबन्ध-राजर्षि कुमारपाल	१९-३६

१ अज्ञातकर्तृक पुरातन संक्षिप्त

कुमारपालदेव चरित	१-७
------------------	-----

मूलादर्शलिखिताः परिशिष्टरूपाः कतिश्लोकाः	८
--	---

२ सोमविलकसूरिविरचितं

कुमारपालदेवचरितम्	९-३३
-------------------	------

कुमारपालगुणोत्कीर्तनश्लोकाः	३४
-----------------------------	----

३ पुरातनाचार्यसंगृहीत गद्य-पद्यमय

कुमारपाल प्रबोधप्रबन्ध	३५-१११
------------------------	--------

ग्रन्थलेखनप्रशस्ति	११२
--------------------	-----

४ चतुरसीतिप्रबन्धान्तर्गत

कुमारपालदेवप्रबन्ध	११२, १-२१
--------------------	-----------

अजयपालप्रबन्ध	११२, २२-२४
---------------	------------

५ सोमप्रभाचार्यकृत कुमारपालप्रबोध उद्धृत

ऐतिहासिक सारात्मक संक्षेप	११३-१३६
---------------------------	---------

प्रथमप्रस्ताव	११३-१२०
---------------	---------

द्वितीय प्रस्ताव	१२१-१२५
------------------	---------

तृतीय प्रस्ताव	१२५-१२८
----------------	---------

चतुर्थ प्रस्ताव	१२९-१३१
-----------------	---------

पञ्चम प्रस्ताव	१३२-१३६
----------------	---------

६ हेमचन्द्राचार्यकृत त्रिपष्टिशलाकापुरुषचरित्रप्रथित

कुमारपालचरितवर्णन	१३७-३८
-------------------	--------

७ हेमचन्द्राचार्यकृत

त्रिपष्टिशलाकापुरुषचरित्रप्रशस्ति	१३९-४०
-----------------------------------	--------

परिशिष्ट

(१) कुमारपालचरित्रसंग्रहान्तर्गत

उद्धरणरूपपद्यानामकाराद्यनुक्रमणिका	१४३-१५०
------------------------------------	---------

(२) कुमारपालचरित्रसंग्रहान्तर्गत

विशेषनाम्नामकाराद्यनुक्रमणिका	१५१-१६०
-------------------------------	---------

(३) शुद्धिद्विनिर्देशकपत्राणि

	१६१-१७२
--	---------

किञ्चित् प्रास्ताविक

गुजरातके सुवर्ण युगका शिखरभूत परमार्हत चौलुक्य वृपति कुमारपाल इतिहासविश्रुत है। अपने भारतके बहुत बड़े बहुश्रुत विद्वान्, सर्वशास्त्रविष्णात, अनेकानेकग्रन्थप्रणेता, राष्ट्रीयश्रोतिःस्वरूप, जैनाचार्य चरितके सदुपदेशके प्रतिबुद्ध हो कर उसने अपने राजजीवनके उत्तर कालमें, जैन धर्मकी अनुव्रतप्रहणात्मक दीक्षा जंगीकार की थी। इसलिये तत्कालीन एवं उत्तर कालीन अनेक जैन विद्वानोंने उसके जीवनवृत्तको लक्ष्य कर संस्कृत एवं देश्य भाषामें छोटे बड़े अनेक ग्रन्थ—प्रबन्ध आदि ग्रथित किये हैं। इन ग्रन्थोंमेंसे कई ग्रन्थ अब तक आ चुके हैं और कुछ अभी तक अप्रकाशित हैं। ऐतिहासिक साधन-सामग्री आदिकी उपयोगिताकी दृष्टिसे, ये सब महत्त्वके हैं और प्रसिद्धि पाने योग्य हैं। हमने इतःपूर्व कुमारपालप्रतिबोध, प्रभावचरित्र, प्रबन्धचिन्तामणि, न्वकोश, पुरातनग्रन्थसंग्रह आदि ग्रन्थोंका संपादन—प्रकाशन कर, एतद्विषयक सामग्रीको योग्य रूपमें कानेका पयाशक्य प्रयत्न किया है; और उसी लक्ष्यानुसार, अब यह प्रस्तुत कुमारपालचरित्रसंग्रह नामका ग्रन्थ सिंधी जैन ग्रन्थमालाके ४१ वें पुष्पके रूपमें, विद्वानोंके कारकमलोंमें उपस्थित किया जा रहा है।

इस संग्रहमें जिन प्रबन्धों अथवा चरितों का संग्रह किया गया है उनमेंसे प्रायः बहुतसे अप्रसिद्ध और स्वरूप हैं। अतः इतिहासके अध्ययन और अन्वेषणकी दृष्टिसे, इनमें कुछ ऐसी नूतन विचारसामग्री भी निदान उपलब्ध होगी जो अभी तक ज्ञात नहीं है।

कुमारपालके इस प्रकारके प्रबन्धों—चरित्रोंके अन्तर्गत जिनमण्डन गणीका बनाया हुआ संस्कृत कुमार विशेष प्रसिद्ध और पठनीय रहा है। इस प्रबन्धका बहुत कुछ उपयोग, गुजरातके इतिहासके उत्साही आलेखक विद्वान् किल्बेक फार्बस्ने अपनी प्रसिद्ध ग्रंथी पुस्तक रासमाला लिखते समय किया था। इसका पूर्ण अनुवाद बडौदाकी गायकवाड सरकाफी ओसे, कई वर्षों पहले प्रकाशित हुआ। इस प्रबन्धका हिन्दी भाषामें अवतरण स्वर्गवासी मुनिवर श्रीललितविजयसूरिने किया था जो 'कुमारपाल चरित'के नामसे बंबईके मण्डल द्वारा विजयसंग्रह १९७१ में प्रकाशित हुआ था। मुनिवर्य श्रीललितविजयजी मेरे एक बहुत स्नेहभाजन थे। उनके अनुरोधसे मैंने, उक्त चरितके प्रास्ताविक रूपमें एक छोटासा हिन्दी निबन्ध लिख डाला था जिसमें कुमार और उसके गुरु आचार्य हेमचन्द्रके विषयमें कुछ स्थूल स्थूल घटनाओंका उल्लेख किया था। वि. सं. १९७० आश्विन मासमें उस निबन्धके लिखते समय, मेरे सामने वह कोई ग्रन्थसामग्री उपलब्ध नहीं थी जिसका उल्लेख ऊपर किया है। वह मेरी प्राथमिक प्रस्तावना इसके साथ प्रकट की जा रही है। उस समयसे ही, साहित्य जो जैन भण्डारोंमें छिपा पड़ा था, उसको प्राप्त करनेकी और प्रसिद्धिमें लानेकी मेरी अभिलाषा बनी रही और उसके फलस्वरूप, उक्त रूपमें सोमप्रभाचार्यविरचित कुमारपालप्रतिबोध नामक वृहत्काय प्राकृत 'गायकवाडम् ओरिएण्टल सीरीज' द्वारा, तथा प्रभावचरित्र, प्रबन्धचिन्तामणि, प्रबन्धकोश, पुरातन आदि ग्रन्थमात्मक दृष्टियोंको, इतःपूर्व प्रस्तुत सिंधी जैन ग्रन्थमाला द्वारा प्रकाशन किया गया है और इसी प्रसृतिके रूपमें प्रस्तुत चरित्रसंग्रह भी अब प्रकाशमें आ रहा है।

चौलुक्यचक्रवर्ती वृपति कुमारपालको उसके धर्मगुरु कलिमाल सर्वज्ञ आचार्य हेमचन्द्रने 'राजर्षि'की उपाधि दी इसको लक्ष्य करके मैंने राजर्षि कुमारपाल नामका एक निबन्ध गुजरातीमें लिखा था जिसमें कुमारपालके जीवन अत्यन्त विश्वसनीय प्रमाणोंके आधार पर, कुछ विशेष प्रकाश डालनेका प्रयत्न किया था। वह निबन्ध भी इसके प्रकट किया जा रहा है जिससे पाठकोंको इस प्रकारकी साहित्य-सामग्रीका उपयोग और महत्त्व लक्षित हो सकेगा

इस संग्रहमें संकलित एवं प्रकाशित कृतियोंका कुछ परिचय निम्न प्रकार है—

(१) संक्षिप्त कुमारपालचरित

इनमें पहला जो चरित है वह बहुत ही संक्षिप्त और साररूप है। इसके कुल २२१ श्लोक हैं। इसका वर्ता कौन है सो ज्ञात नहीं हुआ। पाठणके भंडारोंमें इसकी दो-तीन पुरानी प्रतियाँ हमारे देखनेमें आईं, जिनमें सबसे जो पुरानी प्रति है वह वि. सं. १३८५ की लिखी हुई कागजकी प्रति है। इस प्रतिके कुल ८ पत्र हैं जिनमें प्रथमके ६ पत्रोंमें यह संक्षिप्त कुमारपालचरित लिखा हुआ है और पिछले दो पत्रोंमें एक श्रावक और श्राविकाके व्रतग्रहण-विषयक प्रकरण हैं। इसके अन्तमें जो उल्लेख है वह इस प्रकार है—

“संवत् १३८५ वर्षे वैशाख वदि २ रवौ सूर्याश्रावकेण परिग्रहपरिमार्णं गृहीतम् ।”

इससे इतना तो निर्गमित होता है कि उक्त प्रतिमें जो यह कुमारपाल चरित लिखा हुआ है इसकी रचना, इस समयसे पहलेकी है। कितनी पहलेकी है इसका निर्णय करनेका अभी तक और कोई पुष्ट प्रमाण हमें उपलब्ध नहीं हुआ। परंतु इसमें जो संक्षिप्त चरितवर्णन है वह बहुत ही व्यवसित, संबद्ध और किसी प्रकारकी अतिशयोक्तिसे अस्पृष्ट है। अतः इसकी रचना कुमारपालकी मृत्युके बाद बहुत थोड़े ही समयमें हुई हो, ऐसा अनुमान किया जाय, तो उसमें हमें कोई बाधक प्रमाण नहीं दिखाई देता। इस चरितमें कुमारपालका, राज्यप्राप्तिके पूर्व तकका ही, चरित दिया गया है। राज्यप्राप्तिके बादका कोई वर्णन इसमें नहीं है। अन्तके ५ श्लोकोंमें सिर्फ इतना ही सूत्ररूपसे सूचित किया गया है कि—“राज्यगद्दी पर बैठने बाद कुमारपालने पहले उन सब अपने उपकारी जनोंको बुलाया और उनका यथोचित आदर—सन्मान किया। फिर बादमें यथासमय, आमके वृक्षों परका कर लेना माफ किया, निःसन्तान मरनेवालेके कुटुंबोंकी संपत्तिका जप्त करना बन्ध किया, सातों देशोंमें, सातों व्यसनोंका सेवन निषिद्ध किया, और १२ वर्ष पर्यंत सब प्राणियोंकी हिंसाका परिहार कराया। उत्तरमें तुरुष्क देश पर्यंत, पूर्वमें गंगाके तीर पर्यंत, दक्षिणमें विन्ध्याचल और पश्चिममें समुद्र पर्यंतकी पृथ्वी अपने शासनमें अधिकृत कर, और उसे जैन मन्दिरोंसे अलंकृत करके जैन धर्मका आराधन करता हुआ यह स्वर्गमें गया।”

कुमारपालके पूर्व जीवनके विषयमें जितना भी वर्णन अन्यान्य चरित्रों—प्रबन्धों आदिमें मिलता है उन सबमें हमें प्रस्तुत चरितगत वर्णन अधिक प्रमाणभूत और तथ्यरूप मान्य देता है। अन्यान्य चरित्र और प्रबन्ध लेखकोंने इसीके आधार परसे बहुत कुछ अपना वर्णन पल्लवित करके लिखा है। उदाहरणके तोर पर, प्रस्तुत संग्रहमें ही जो २ रा चरित सोमतिलक सूरिकृत दिया गया है उसके प्रारंभका जो १९५ श्लोक जितना भाग है वह इसी चरितका संपूर्ण शब्दशः अवतरण रूप है। इसी तरह उसके बाद, जो बड़ा चरित्रात्मक ३ रा कुमारपालप्रबोध प्रबन्ध है उसमें भी, कुमारपालके पूर्व जीवनका वर्णनात्मक भाग बहुत कुछ इसीके आधार परसे लिखा गया है और इसके बहुत सारे श्लोक भी उसमें यथावत् उद्धृत किये गये हैं। जिनमण्डन गणिकृत कुमारपालप्रबन्धमें भी इसके बहुतसे श्लोक उद्धृत हैं। इससे ज्ञात होता है कि उन अन्यान्य चरित्र-प्रबन्ध लेखकोंने इस संक्षिप्त चरितको कुमारपालके पूर्व जीवनके वर्णनके लिये विशेष आधारभूत और मौलिक मान कर, इसका पूरा उपयोग किया है। अतएव कुमारपालके चरित्रात्मक साधनोंमें यह एक बहुत प्रमाणभूत प्रबन्ध सा है इसमें कोई सन्देह नहीं।

(२) सोमतिलकसूरिकृत कुमारपालचरित

संग्रह का २ रा चरित है वह सोमतिलकसूरिचरित है। ये आचार्य रुद्रपल्लीय गच्छके संघतिलकसूरिके शिष्य थे। यद्यपि इसमें इसकी रचनाके समयका ज्ञापक कोई निर्देश नहीं किया गया है तथापि सोमतिलकसूरिकी अन्य प्रत्य-रचना परसे इनका निश्चित समय ज्ञात है, अतः इस चरितका रचनासमय अनुमानसे उस समयके आसपास सदृज ही में समझा जा सके ऐसा है।

कुमारपालचरित्र संग्रह

इस चरितके प्रारंभ और अन्तिम उल्लेखसे ज्ञात होता है कि सोमतिखतसूरिकी यह रचना, उनके किसी बृहद् ग्रन्थके अन्तर्भूत ग्रन्थित की गई प्रतीत होती है। इनके बनाये हुए पददर्शनसमुच्चयलघुवृत्ति, आदि कई ग्रन्थ उपलब्ध होते हैं। त्रिपुरामारतीलघुस्तव पर भी इनकी बनाई हुई एक संस्कृत टीका है जिसको राजस्थान पुरातन ग्रन्थमाला द्वारा प्रकाशित कर रहे हैं। इसकी रचना वि. सं. १३९७ में पूर्ण हुई है विक्रमके १४ वें शतकका अन्तिमकाल, प्रस्तुत कुमारपालदेव चरितका समय सुनिश्चित हो सकता है। वि. सं. १५१२ लिखी गई प्राचीन एवं आदर्शभूत प्रतिके आधार पर इसका संपादन किया गया है। प्रत्यन्तके रूपमें एक प्रतिका भी उपयोग किया गया है जो मुनिवर श्रीपुण्यविजयजीकी कृपासे प्राप्त हुई थी। यह प्रति भी वैसी पुरातन शुद्धप्रायः थी।

यह चरित भी, दूसरे दूसरे चरित्रोंकी अपेक्षा संक्षिप्त ही है। इसके कुल ७४० श्लोक हैं जिनमें प्रारंभके २ श्लोकोंमें तो वही, कुमारपालके राज्य प्राप्त करनेके पूर्वका, जीवन वर्णित है और प्रायः उन्हीं शब्दोंमें है—उत्पत्युक्त प्रथमांक वाले संक्षिप्त चरित्रमें वर्णित है। बादके ५०० श्लोकोंमें, कुमारपालके राजजीवनका वर्णन जिसमें प्रायः उन सब मुख्य मुख्य प्रबन्धोंका सार दिया गया है जो प्रभावचरित्र, प्रबन्धचिन्तामणि, प्रबन्धकोष आदि ग्रन्थोंमें उपलब्ध है। पर कोई कोई बात बिल्कुल नई भी इसमें मिलती है। दृष्टान्तके लिये, २९ पृष्ठ पर, श्लोक ६१२ से ले कर ६३३ तक में, नागपुर (मारवाड का आधुनिक नागौर) के जिस महामाण्डलिक ७ साप कुमारपालके युद्धका उल्लेख है वह और किसी प्रबन्धमें देखनेमें नहीं आया। इसी तरह पृ. ३१ पर, श्लोक ६ से ले कर ६८४ तक में, राकापक्षीय आचार्य सुमतिसूरिके साथ हेमाचार्यका जो प्रसंग बतलाया गया है वह भी विशिष्ट प्रकाशका नवीन वृत्तान्त है। इसका बोझा सा सृजन सिर्फ चतुरशीति प्रबन्धान्तर्गत कुमारपालग्रन्थमें मिलता [देखो, पृ. ११२, २२, § ५३ वां प्रकरण] पर, किन्हीं अन्य प्रसिद्ध चरित्रोंमें नहीं दृष्टिगोचर होता। समुच्चय रूपसे चरित्र भी बहुत कुछ संवद्ध, व्यवस्थित और तथ्यपूर्ण है। इसका वर्णन क्रमबद्ध हो कर बोझें कुमारपालके जो अच्छा परिचय देने वाला है। माछूम देता है, कि इसकी संकलना मुख्य करके इसके बाद, जो ३ रे अंकवाला कुमारपालप्रबोधप्रबन्ध है उसके आधारसे की गई है। क्यों कि इसके अन्तर्के श्लोकमें, चरितकारने स्पष्ट लिखा है कि व गूर्जर नरेश कुमारपालका यह चरित्र संक्षेपमें लिखा है। जिनको विशेष रूपसे जाननेकी इच्छा हो वे 'कुमारपालप्रतिबोध' नामक ग्रन्थसे जानें। इसमें सूचित किया गया 'कुमारपालप्रतिबोध' ग्रन्थ यही माछूम देता है जो प्रस्तुत संग्रहमें चरितके बाद, प्रकाशित है और जिसका पूरा नाम "कुमारपाल प्रबोध (अथवा प्रतिबोध) प्रबन्ध" है।

[ज्ञातव्य टिप्पणी—यद्यपि कुमारपाल चरित विषयक सबसे प्राचीन और बहुत बड़ा ग्रन्थ जो सोमप्रभाचार्यद्वारा ज्ञात आध्यात्म और जिसका सबसे पहले हमने कोई १० वर्ष पूर्व संशोधन-संपादन किया और जो बगौदाजी 'पायकनाड्ड और एन्टल सीरीज' में हुआ उसका नाम भी 'कुमारपालप्रतिबोध' ऐसा ही विशेष प्रसिद्ध हो गया है, परंतु अंधकारने उसका मूल नाम तो 'प्रतिबोध' ऐसा रखा है। इस ग्रन्थकी साधनों पर लिखी हुई एक मात्र संपूर्ण प्रति जो पाटण्के भंडारमें उपलब्ध है और प्रति लिपि वि. सं. १४५८ में रंभातकी बृहत्सोपपद्यालयमें गट्टारफ श्रीजयतिलकसूरिके उपदेशके, कायस्थ शापीय भट्ट, मंडलिकके भट्ट, केवतने की है, उसके अन्तिम गुणिता लेखमें इस ग्रन्थका निर्देश 'कुमारपाल प्रतिबोध मुखर' ऐसा किया गया है। इस लिये रचना ग्रन्थ का यह नाम विशेष अन्वर्थक लगनेसे हमने इसी नामसे उसकी मुद्रित एवं प्रकाशित करना उचित सोचा। परन्तु नाम 'जिनपरम प्रतिबोध' है और 'कुमारपाल प्रतिबोध' नामक यह ग्रन्थ है जिससे हम इस संग्रहमें 'कुमारपाल प्रतिबोध प्रबन्ध' नामसे प्रकट कर रहे हैं।]

† देखो, ग्रन्थ का अन्तिम—प्रशस्तियत—श्लोक—

शक्ति-जलधि-सूर्यवर्ष शुचिमासे शुद्धिते सिताष्टम्याम् । "जिनधर्मप्रतिबोधः" नृत्तोज्य गूर्नरेन्द्रपुरे ॥ ४० ११९.

इसी तरह प्रत्येक प्रस्तावके अन्तर्के पद्यमें भी यही नाम सूचित किया गया है।

गया—जिणधम्मपण्डितोदे शमल्लिको पढमपत्थातो । पृ० १२०

जिनधर्मप्रतिबोधे प्रस्तावः परमः प्रोक्तः । पृ० १३४

(३) कुमारपालप्रबोध-प्रबन्ध

जैसा कि ऊपर वर्णन दिया गया है इस संग्रहके तीसरे ग्रन्थका नाम 'कुमारपालप्रबोध-प्रबन्ध' है। यह नाम हमने ग्रन्थकी प्रारम्भिक कण्डिकाके उल्लेख परसे अङ्कित किया है। उसमें लिखा है कि—'श्रीकुमारपालभूपालस्य प्रारम्भ्यतेऽयं प्रबोधप्रबन्धः।' इस उल्लेखके सिवा ग्रन्थमें और किसी जगह अथवा अन्तिम पुष्पिका लेखमें भी इसका खास नाम लिखा हुआ हमें प्राप्त नहीं हुआ। प्रामाण्य उपलब्ध एक श्रुति प्रतिमें प्रबोध इस शब्दकी जगह 'प्रतिबोध' ऐसा पाठ भी मिला है इससे यह अनुमान किया जा सकता है कि इसका नाम 'प्रतिबोध प्रबन्ध' भी हो सकता है और शायद इसी नामको लक्ष्य कर उक्त दूसरे नंबरके चरितके कर्ता सोमविलकस्मुरिने यह लिखा है कि इसका विस्तार 'कुमारपालप्रतिबोध' शब्दसे जानना चाहिए। दोनों शब्दोंका अर्थ प्रायः एक ही है, इससे नाममें कोई विशेष भेद नहीं पड़ता। इस ग्रन्थका मुद्रण करते समय हमें प्रथम एक ही प्रति प्राप्त हुई थी जो पाठणके भण्डार की थी। इस प्रतिके अन्तमें जो 'ग्रन्थलेखनप्रशस्ति' दी गई है और जिसको हमने इसके साथ मुद्रित किया है (देखो, पृ० ११२) उससे ज्ञात होता है कि वि. सं. १४६४ में, देवलापठक (काठियावाड़के देवलाबा) में पंडित दयानन्द नामके यतिवरके आदेशसे, श्रावक लोगोंने अपने गच्छके अनुयायियोंके पढ़नेके लिये इस चरितकी प्रतिलिपि करावाई थी।

पाठणकी उक्त प्रति कुछ कुछ अशुद्ध थी इस लिये इसका संशोधन करनेमें हमें कुछ कठिनाई ही रही, तो भी यथामति पाठशुद्धि करनेका हमने पूरा प्रयत्न किया।

ग्रन्थका पूरा मुद्रण हो चुकने बाद, हमें बीकानेरसे साहित्यप्रिय श्रावकबन्धु श्रीयुत अगरचन्द्रजी नाहटाकी तरफसे इस ग्रन्थकी एक और प्रति मिली जो वि० सं० १६५६ की लिखी हुई है। उससे इसका मिलान करने पर हमें इन दोनोंमें परस्पर कहीं कहीं पाठभेद उपलब्ध हुए जिनमें कुछ तो मात्र शाब्दिक परिवर्तन स्वरूपके हैं और कुछ पंक्तियोंके और पंथोंके न्यूनधिकत्व बतलाने वाले हैं। इनमेंसे जो पाठभेद कुछ खास विशेषत्व रखते हैं उनको हमने इसके साथ परिशिष्टके रूपमें दे दिये हैं। सबसे अधिक विशेषतावाला पाठभेद है वह प्रारम्भके मंगलाचरणवाले श्लोकों की का है। हमारे मुद्रित ग्रन्थमें मंगलाचरणके जो ४ पद्य मिलते हैं उनसे सर्वथा भिन्न प्रकारके ४ पद्य इस बीकानेरवाली प्रतिमें प्राप्त होते हैं। (देखो परिशिष्ट A)। इसका कारण यह हो सकता है कि इस ग्रन्थके संकलन कर्ताने पहले जो एक आदर्श तैयार किया होगा उसकी प्रतिलिपिवाली ये पाठण और प्रतिलिपिवाली प्रतियां होनी चाहियें। उसके बाद संकलन कर्ताने ग्रन्थमें जो कुछ थोड़ा बहुत पीछेसे संशोधन-परिवर्तन किया होगा उस आदर्शकी प्रतिलिपिवाली परंपराकी यह बीकानेरवाली प्रति होनी चाहिये। क्यों कि इस प्रतिके पाठ, हमारी मुद्रित प्रतिके पाठसे, शब्दसन्दर्भ और वाक्यरचनाकी दृष्टिसे कुछ विशेष परिमार्जित मालूम पड़ते हैं। ऐसे संकलनात्मक ग्रन्थोंकी प्रतियोंमें इस तरहके विशेष पाठभेद, इस प्रकार किये गए संशोधन-परिवर्तनके कारण, प्रायः उपलब्ध होते रहते हैं। इससे इसमें कोई खास आश्चर्यकी बात नहीं है।

बादमें हमें प्रामाण्य भी इस ग्रन्थकी एक और तीसरी प्रति प्राप्त हुई जो भाण्डारकर इन्स्टीट्यूटके राजकीय ग्रन्थ संग्रह में रक्षित है। यह प्रति श्रुति है। प्रारम्भके १० पत्र विलुप्त हैं। नहीं है और बीचमेंके भी कुछ पत्र लुप्त हैं पर अन्तका पत्र विद्यमान है। यह प्रति वि. सं. १४८२ की लिखी हुई है और मठारिक श्री जयविलकस्मुरिके शिष्य पं० दयाकेशराणिको, ओसंसंशीय गोठी संग्रामजी पत्नी बाई जासूने लिखा कर समर्पित की है। इसका यह पुष्पिका लेख इस प्रकार है।

इति संवत् १४८२ वर्षे फागुण शुद्धि पंचम्यां शुभे श्रीमति श्री तपा पक्षे श्रीरत्नागरस्त्रीश्वरणां गच्छे भट्टारिक धीजयविलकस्मुरिस्व(स्व)राणां शिष्य (पु) पं० दयाकेशराणिवराणां श्रीओसंसंशय धं(शु)गार गोठी संग्रामकस्य भार्या बाई जासू नाम्ना लिखाप्य प्रदत्तौ मुद्रा। चिरं नन्दतु।

माझम देता है कि इस प्रबन्धकी रचना प्रबन्धचिन्तामणि आदि जैसे कुछ पुरातन प्रकीर्ण प्रबन्धोंके आधार पर गई है। इसमें जो पद्यभाग हैं वह प्रायः सारा ही अन्यान्य ग्रन्थोंमेंसे उद्धृत किया गया है। जो गद्य भाग है वह संग्राहकका स्वयं संकलित किया हुआ और कुछ ग्रथित किया हुआ है। ग्रन्थकर्ता अन्तमें कहते हैं कि कुछ तो जो मुना उस परसे और कुछ जो लिखित रूपमें मिला है उसके आधारसे, मैंने यह कुमारपाल राजाका प्रबन्ध लिखा है।

जिनमण्डन गणीने अपने कुमारपाल प्रबन्धकी रचना प्रायः इसी प्रबन्धके आधार पर की माझम देती है। प्रबन्ध एवं, रचनाशैलीकी समानताके उपरान्त, बहुतसे वाक्यसन्दर्भ भी दोनोंमें एकसे मिलते हैं। जिनमण्डन गणीके प्रबन्धकी रचना वि. सं. १४९९ में पूर्ण हुई थी इसलिये वह प्रस्तुत प्रबोधप्रबन्धके बादकी रचना है इसमें तो सन्देह ही नहीं है। क्यों कि जिस प्रतिके आधार परसे यह प्रबन्ध ग्रथित किया गया है उसकी प्रतिलिपि ही १४६४ में अर्थात् जिनमण्डन गणीकी रचना के ३५ वर्ष पूर्व हुई थी। जैसा कि ऊपर सूचित किया गया है प्रबन्ध भिन्न भिन्न प्राचीन चरितों—प्रबन्धोंके उद्धरणों और अवतरणोंका एक संग्रहात्मक संकलनसा है। इसके भागमें, २०० पद्यों वाला वह संक्षिप्त चरित्र, जो इस संग्रहमें प्रथम कृतिके रूपमें ग्रथित किया गया है, पूर्ण अन्तर्ग्रथित कर लिया गया है। इसी तरहसे प्रबन्धचिन्तामणि आदि ग्रन्थोंमें जो वर्णन है उसके भी अनेक अंश संकलित कर लिये गये हैं। इस प्रकार इस प्रबन्धमें चरित्रात्मक वर्णनके सिवा उपदेशात्मक और प्रचारार्थक अनेक भी खूब संग्रहित किया गया है और इसीलिये संग्राहक विद्वान्ने इसका नाम कुमारपालचरित्र या कुमारपालप्रबन्ध रख कर कुमारपालप्रबोधप्रबन्ध रखना योग्य माना है।

इस प्रबन्धमें कुमारपालके जीवनविषयकी मुख्य मुख्य घटनाओंका क्रमबद्ध वर्णन दिया गया है जिसका पूर्वकालीन चरित्र ग्रन्थोंमें और प्रबन्धोंमें एक या दूसरे रूपमें मिलता है। साथमें प्रसंगोपात् उपदेशात्मक उल्लेख विस्तृत रूपमें संग्रहित किये गये हैं जिससे एक प्रकारसे धार्मिक कथाग्रन्थका स्वरूप इसे प्राप्त हो गया है।

(४) चतुरशीतिप्रबन्धान्तर्गत कुमारपालदेवप्रबन्ध

यह इस संग्रहमें ५ वीं कृति है। राजशेखर सुरिने जो प्रबन्धकोश नामक ग्रन्थ बनाया है कुछ मिला कर २४ प्रबन्ध हैं जिसके कारण उस ग्रन्थका दूसरा नाम चतुर्विंशतिप्रबन्ध भी है। इसी तादृश एक चतुरशीतिप्रबन्ध नामका भी संग्रहात्मक ग्रन्थ है जिसमें कुछ ८४ प्रबन्धोंका संग्रह है। प्रबन्ध पूर्ण रूपमें मुझे कहीं नहीं देखनेमें आया। पूनाके राजकीय ग्रन्थसंग्रहमें एक प्राचीन प्रति उपलब्ध है जो है। इसमें बहुतसे ऐसे ऐतिहासिक प्रबन्ध हैं जो प्रबन्धचिन्तामणिमें प्राप्त होते हैं। पुरातन प्रबन्धसंग्रह नामक संपादनमें, हमने जिस प्रकारके ३-४ प्रबन्धात्मक प्रकीर्ण संग्रहों परसे, ऐतिहासिक प्रबन्धोंका संकलन किया है उसी प्रकार और प्रायः वैसे ही विषयोंके कुछकाल प्रबन्ध, इस संग्रहमें मिलते हैं। इनमेंसे कुमारपाल राजाके जीवनके साथ रखनेवाले प्रबन्धोंका एकत्र रूपमें यहाँ पर संकलित किये हैं। जिस प्रतिपरसे यह संकलन किया गया है, वह है तो पुरानी—हमारे अनुमानसे वि० सं० १५०० के पूर्वकी लिखी हुई होनी चाहिये—पर अशुद्ध बहुत है। इसकी भाषा बहुत सादी, कुछ अपभ्रष्ट और एक प्रकारसे बोलचालकी संस्कृत है जो लोकगम्य देश भाषाका अनुकरण सूचित करती है माझम देता है कि संस्कृत भाषा के प्रारंभिक शिक्षार्थियोंके पठन निमित्त, इसका संकलन किया गया है। इस संस्कृत कुमारपालके जीवनके विषयकी कुछ ऐसी छोटी छोटी घटनाएं भी संग्रहीत हैं जो अन्य प्रबन्धोंमें दृष्टिगोचर नहीं होती आचार्य हेमचन्द्रसूरिके प्रबन्धकी भी कुछ ऐसी बातें इस प्रबन्धमें लिखी हुई मिलती हैं जो अन्यत्र अप्राप्य हैं। यद्यपि चारों गौण स्वरूपकी हैं परन्तु कुछ विशिष्ट ऐतिहासिक तथ्योंको भी प्रदर्शित करती हैं।

(५) सोमप्रभाचार्यकृत कुमारपालप्रतिबोध

संग्रहगत ५ वीं रचनामें, सोमप्रभाचार्यकृत प्राकृत बृहत्काय ग्रन्थ कुमारपालप्रतिबोधका सारभाग संकलित है। इस ग्रन्थकी एकमात्र प्राप्त पूर्ण प्रति पाटणके भण्डारमें सुरक्षित है जो तादृश

वि० सं० १४५८ में गुजरातके प्रसिद्ध पुरातन नगर रांभायतमें लिखी गई है। मुख्य करके प्राप्त भाषा में इसकी रचना की गई है और ग्रन्थका विस्तार प्रायः ८८०० श्लोकपरिमाण जितना विशाल है। इसके कर्ता सोमप्रभाचार्य हैं जिनने वि० सं० १२४१ में इसकी रचना पूर्ण की। ये आचार्य स्वयं राजा कुमारपाल और आचार्य हेमचन्द्रके केवल सम-समयवर्ती ही नहीं थे अपितु उनके साथियोंमेंसे थे, अतः इनकी इस रचनाका ऐतिहासिक महत्त्व बहुत अधिक है। इस ग्रन्थका सर्वप्रथम संपादन मेरे द्वारा हो कर, बड़ौदाके [भूतपूर्व] गायकवाड राज्यकी सुप्रसिद्ध प्राच्य-ग्रन्थालया—गायकवाडस् ओरिएण्टल सिरीज—में, ई० सं० १९२० में प्रकाशन हुआ। उस संपादनमें, मैंने ग्रन्थगत जितना ऐतिहासिक भाग था उसका पृष्ठक तारण कर, परिशिष्टके रूपमें संकलित कर दिया था, जिससे इस ग्रन्थका, जो जिज्ञासु विद्वान् केवल ऐतिहासिक वस्तु जाननेकी दृष्टिसे ही उपयोग करना चाहे, उनको सल्लतासे वह प्राप्त हो सके। वह ग्रन्थ अब प्रायः अप्राप्य सा है। अतः उसका वह ऐतिहासिक सारभागरूप संकलन हमने यहां पर पुनर्मुद्रित कर दिया है। कुमारपालके इतिहासके विषयमें अन्वेषण और अनुसन्धान करनेवाले विद्वानों—लेखकोंको इसका अलोकन अव्याप्यक है। कुमारपालके जीवन चरितका, सूत्र रूपमें परन्तु सर्राहा प्रामाणिक ऐसा, सबसे पहला निरूपण, इसी ग्रन्थमें मिलता है। इस ग्रन्थके प्रास्ताविक रूपमें हमने ग्रन्थकारके परिचयको लक्ष्य कर एक संस्कृत वक्तव्य लिखा है तथा साथमें ग्रन्थके परिचयको लक्ष्य कर इंग्रजी वक्तव्य भी दिया है। जिज्ञासुओंके अध्ययन और अलोकनके निमित्त ये दोनों वक्तव्य भी इस प्रास्ताविकके साथ प्रकट कर दिये जाते हैं।

रासमाला नामक गुजरातके इतिहासका प्रधान और पहला ग्रन्थ अग्रज विद्वान् किन्टॉक फार्बसने अंग्रेजीमें लिखा जिसका गुजराती भाषान्तर पढ़ कर मेरे मनमें कुमारपालके इतिहासके मौलिक साधनोंका अध्ययन, अलोकन, अन्वेषण आदि करनेकी विशेष रुचि उत्पन्न हुई। सोभाग्यसे मुझे इस परमाईत नृपतिकी राजधानी अणहिलपुर पाटणमें ही कुछ वर्षों तक रहनेका सुयोग मिला और मेरी अल्प-स्वल्प ज्ञानविषासकी परितृप्तिमें परमोपकारका स्थान पाने वाले स्वर्गवासी परममुनिपुत्रव्य प्रवर्तक श्रीकान्तिविजयजी महाराज तथा उनके ज्ञानरसिक, ग्रन्थोद्धारक, सुशिष्य मुनिर श्रीचतुरविजयजी महाराजके सात्त्विक साक्षिण्यमें, वहाके बहुमूल्य एवं विशिष्ट समृद्धिपरिपूर्ण भिन्न भिन्न ज्ञानभण्डारोंके निरीक्षणका यथेष्ट अवसर मिला। उसी समयसे मैंने, अन्यान्य साहित्यिक सामग्रीके साथ कुमारपालविषयक साहित्यका भी संग्रह आदि करना प्रारंभ किया। प्रायः ४५ वर्ष जितने जीवनके विशेष कालमें, जो कुछ इस विषयकी सामग्री मैं प्राप्त कर सका उसे यथासाधन प्रकाशमें रखनेका प्रयत्न करता रहा। इस प्रयत्नके फलस्वरूप, जितने ग्रन्थ, चरित आदि प्रकाशित हुए हैं उनका कुछ निर्देश, इस प्रास्ताविकके प्रारंभमें ही किया जा चुका है। प्रस्तुत संग्रह भी उसी लक्ष्यका एक और विशिष्ट फल है।

अभी एक और भी ऐसा संग्रह अगशिष्ट है—पर शायद अब उसे मैं प्रकाशमें रखनेका अवसर न पा सकूंगा। इस अगशिष्ट संग्रहमें, मेरा लक्ष्य प्राचीन गुजराती—राजस्थानी भाषा में कुमारपाल विषयक जितना साहित्य उपलब्ध है उसे एकत्र कर एक सुसंपादनके रूपमें प्रकाशित करना है। बहुतसी सामग्री तो संकलित रूपमें तैयार की हुई पड़ी है—परन्तु अब मन और शरीर दोनों इसके लिये उतने उत्साहित नहीं दिखाई पड़ते।

इस संग्रहका मुद्रणकार्य प्रारंभ करते समय मेरे मनमें, इसके साथ कुमारपालका एक संपूर्ण एवं प्रमाणभूत विस्तृत इतिहास लिखनेका संस्वरूप था; क्योंकि कि इस विषयकी सबसे अधिक सामग्री आज तक मेरे ही द्वारा संपादित हो कर प्रकाशमें आई है और जो कुछ अगशिष्ट सामग्री है उसका भी प्रायः सर्वाधिक संकलन एवं संचय मेरे समीप है। महान् गुजरात और विशाल राजस्थानके इतिहासमें कुमारपालका राज्यशासनसमय सर्वोत्तम युग जैसा रहा है। सारे पश्चिम भारतका वह सुवर्णयुग था। समृद्धि, संस्कृति, खप्रमुख और सौराष्ट्रकी दृष्टिसे वह युग अपनी चरम सीमापर पहुंचा हुआ था। कुमारपाल एक अत्युच्च आदर्शजीवी राजा था। उसने अपने राज्यको—राष्ट्रको सुसंस्कारसंपन्न, समृद्धि-परिपूर्ण एवं सर्वसुखसुलभ बनानेका यथेष्ट प्रयत्न किया और उसमें यथेष्ट सफल हुआ। इस युगके इतिहासका यथार्थ चित्रण हमारे लिये बहुत प्रेरणादायक और गौरवप्रदर्शक है। पर इस इतिहासके आलेखनका कार्य मेरे लिये अब शक्य नहीं मालूम होता। मेरी मनःकामना है कि हमारी संपादित एवं प्रकाशित इस सामग्रीका उपयोग कर, कोई अधिक सुयोग्य विद्वान् ऐसा सुन्दर इतिहास लिख कर इस लक्ष्यकी परिपूर्ति करे।

सर्गावासी मुनिवरि श्री कलितविजयसूरिसंकलित
- हिन्दी 'कुमारपालचरित' के प्रारम्भमें लिखित प्रस्तावना -
राजर्षि कुमारपाल और महर्षि हेमचन्द्राचार्य

सन्त्यये कवितावितानसिकास्ते भूरयः सूरयः, क्षमापस्तु प्रतिबोधयते यदि परं श्रीहेमसूरैर्गिरा ।
सन्नीलन्ति महामहांस्यधि परे लक्ष्याणि ऋक्षाणि खे, नो राकाशशिनं विना नत भवत्युज्जागरः सागरः ॥
सर्गे न क्षितिमण्डले न वदवावके न लेमे स्थितिं, त्रैलोक्यैकहितप्रदाऽपि विधुरा दीना दया या विरम् ।
चौलुक्येन कुमारपालविभुना प्रत्यक्षमावासिता, निर्भीका निजमानसौकासि वरे केनोपमीयेत सः ॥

*

अखिलविद्यापारंगत, सुरुलशास्त्रनिष्णात, सर्वतंत्रज्ञतंत्र, कल्पाकाल-सर्वज्ञ भगवान् श्रीहेमचन्द्रसूरि

तपा उनके परमभक्त, परमार्हत, धर्मात्मा, अति दयालु, चौलुक्य-चूडामणि, गुर्जरधराधिपति, राजर्षि के भव्यजनमनोरंजक, लोकेश्वर, पवित्र जीवनचरित्रके विषयमें, पूर्व कालके अनेक जैन विद्वानोंने विविध ग्रंथ हैं और इन महापुरुषोंके अमणित गुणगणका मुक्त कण्ठसे भक्तिभरित गान कर स्वनामको कृतार्थ किया है । प्रजाजनको, भक्तिका मार्ग दिखला कर, आत्मिक शक्तिके अभ्युदय करनेमें अत्यंत अवलंबन दिया है । हमारे और देखनेमें आज तक जितने ग्रंथ आये हैं, उनके नामादि पाठकोंके जाननेके लिए यहाँ लिखे जाते हैं—

१. कुमारपालप्रतिबोध, सोमप्रभाचार्यकृत । इसका दूसरा नाम जिनधर्म-प्रतिबोध भी है । इसके कर्ता श्रीसोमप्रभाचार्य बड़े भारी विद्वान् थे । इन्होंने एक काव्य लिखा है जिसके सौ तरहेसे किए हैं । इस निमित्त इन्हें 'शतार्थी' की बहुविद्वत्तासूचक उपाधि मिली थी । इनकी कवित्वशक्ति बहुत अच्छी थी जिन्होंने इनकी बनाई हुई 'सूक्तिमुक्तावली'—जिसका अपर नाम सिंदूर प्रकर है—का पाठ किया है वे इस को अच्छी तरह जानते हैं । ये संस्कृतके समान प्राकृत भाषाके भी पूरे पारंगत थे । महाराज कुमारपालदेवके कालमें 'सुमतिनाथ चरित्र' नामक एक बहुत बड़ा ग्रंथ प्राकृतमें लिखा है । इस 'कुमारपाल चरित्र'में भी बहुत प्राकृत ही है । 'विग्रह संवत् ८२४' में इस ग्रंथकी समाप्ति हुई है । 'अर्षि महाराज' कुमारपालकी मृत्युसे ८८ वर्ष बाद यह ग्रंथ लिखा गया है । ग्रंथ बहुत बड़ा है । श्लोकसंख्या कोई इस की ९००० के लगभग होगी ।

२. मोहपरजयनाटक, यशपालमंत्रीकृत । सुप्रसिद्ध यूरोपीय पंडित प्रो. पीटरसन (Prof. Peterson) ने, पूनाकी डेक्कन कालेज (Deccan College) के विद्यार्थियों के समुदाय श्रीहेमचन्द्राचार्यके विषयमें एक दिया था । उसमें, इस ग्रंथके विषयमें बोलते हुए उन्होंने विद्यार्थियोंसे कहा था कि—“इस गुजराती कालिङ्गके, अगले दिवानखानेके श्री 'पुस्तक संग्रह' में एक पुस्तक पड़ी है, जिसमें यह वृत्तान्त लिखा हुआ है कि, राजाने किस वर्ष के किस महीने और किस दिनको जैन धर्म स्वीकार किया । क्रिश्चियन लोगोंके 'प्रोफेस' नामक पुस्तककी तरह, अलंकार रूपसे, कुमारपाल राजाके जैन धर्ममें दीक्षित होनेका वर्णन किया है । यह पुस्तक नाटकके रूपमें ताडपत्र पर लिखी हुई है, और 'मोहपरजय' इसका नाम है । हेमचन्द्राचार्य संवत् ८२४ खने वाले इतिहास पर, प्रकाश डालने वाली पुस्तकमेंसे, यह पुस्तक सबसे प्राचीन है । इस

१ विद्वानोंके अवलोकनार्थ यह काव्य हम यहाँ उद्धृत करते हैं—

कल्याणसार सवितान हरेक्षमोह कांतारवारणसमान जयावदेव ।

धर्माधेयामव महोदय वीर वीर सोमप्रभाव परमागम सिद्धयुरे ॥

इस काव्यके ऊपर खोपड़ा व्याख्या है जिसमें पृथक् पृथक् १०० श्लोक हैं व्याख्यान लिखे हैं ।

कर्ताका नाम यशःपाल है। कुमारपाल राजाकी मृत्युके बाद, उसके राज्यका स्वामी जो अजयपाल हुआ था, उसका यह एक प्रधान था। इस 'मोहपराजय' नाटकमें, कुमारपाल राजाके साथ, धर्मराज और विरतिदेवी की पुत्री कृपासुन्दरी का पाणिप्रदण, तीर्थंकर महावीर और आचार्य हेमचंद्रकी सम्मुख, कराया गया है। जैन धर्मकी इस बड़ी भारी विजय की मिति संवत् १२१६ के मार्गशीर्ष मासकी शुक्ल द्वितीया है—अर्थात् ईस्वीसन् ११६० में, कुमारपाल राजाने प्रकट रूपसे जैन धर्मका स्वीकार किया था। इस तारीखके निधयमें संशयित होनेका कोई भी कारण नहीं है, क्योंकि यह पुस्तक ईस्वीसन् ११७३ से ११७६ के बीचमें—अर्थात् इस उपर्युक्त तारीखके बाद १६ वर्षके अंदर ही लिखी हुई होनी चाहिए।"

३. ग्रंथचिन्तामणि, मेरुतुंगाचार्यकृत। यह ग्रंथ बहुत अच्छा है। संस्कृत भाषामें, गद्यमें, इसकी रचना की गई है। इसमें अनेक ऐतिहासिक घटनाओंका उल्लेख है। राजतरंगिणीके ढंग पर लिखा हुआ है। आधुनिक पाश्चात्य विद्वानोंने इस ग्रंथको अन्य सब ऐतिहासिक लेखोंसे, अधिक विश्वसनीय माना है। गुजरातके इतिहासके लिए तो केवल यही एक आधारभूत ग्रंथ है। इसका इंग्रजीमें अनुवाद करा कर, बंगालकी 'पॉपुलर एशियाटिक सोसाइटी'ने प्रकट किया है। इसके अंतमें कुमारपाल व हेमचंद्राचार्यका विस्तृत वर्णन है। संवत् १३६१ के फाल्गुन मासकी शुक्ल पूर्णिमाको, काठियावाड़के प्रसिद्ध नगर 'धववाण'में इसकी समाप्ति हुई थी।

४. प्रभावकचरित्र, प्रभाचंद्राचार्यकृत। इस ग्रंथमें, जगतमें जैन धर्मकी प्रभावना करने वाले अनेक प्रभावक पूर्वजोंके जीवन चरित्र हैं। सारा ग्रंथ संस्कृत पद्यमय है। कविता बड़ी रमणीय है। संस्कृत-साहित्यके प्रेमियोंको अवश्य अवलोकन करने लायक है। इसमें पूर्व कालके २३ जैन महात्माओंका वर्णन है। अंतमें हेमचंद्राचार्यका भी विस्तारसे उल्लेख है।

✓ ५. कुमारपालचरित्र, जयसिंहसूरिरचित।

✓ ६. कुमारपालचरित, श्रीसोमविलकसूरिकृत।

✓ ७. कुमारपालचरित्र, श्रीचार्नेत्रसुंदरकृत।

✓ ८. कुमारपालचरित्र, हरिश्चंद्रकृत (प्राकृत?)।

✓ ९. चतुर्विंशतिग्रंथ, श्रीराजशेखरसूरिकृत।

✓ १०. कुमारपालरास (गुजराती) श्रीजिनहर्ष कृत।

✓ ११. कुमारपालरास (गुजराती) श्रावक ऋषभदास रचित।

इन पुस्तकोंके अतिरिक्त 'विविधतीर्थनटप' 'उपदेशतरंगिणी' तथा 'उपदेशप्रासाद' आदि बहुतसे अन्य ग्रंथोंमें भी इन महापुरुषोंका वर्णन मिलता है।

इस ग्रंथ-गणनामें हमें अभी एक और महत्त्ववाले ग्रंथका नाम लिखना बाकी है—जो कि इस प्रस्तुत चरित्र का मूलभूत है। इसका नाम है 'कुमारपालग्रंथ'। संवत् १४९९ में, तपगच्छाचार्य महाप्रभावक श्रीसोमवृंदरसूरि-श्वरजीके सुशिष्य श्रीजिनमंडन गण्डिने इसकी रचना की है। सारा ग्रंथ सरल और सरस संस्कृतमय है। गद्य और पद्यसे मिश्रित है। बीच-बीचमें प्राकृत पद्य भी प्रसंगवश उद्धृत किए गए हैं। इस ग्रंथका चरित्रात्मक भाग, केवल कविकी कल्पना मात्र है, ऐसा नहीं है; परंतु यथार्थ ऐतिहासिक घटना स्वरूप है। इसका प्रमाण पाठकोंको इससे मिल सकेगा कि, इस चरित्रको विश्वसनीय और उपयोगी समझ कर, बड़ौदाके विद्याविलासी नृपति श्रीसयाजीराव महाराजने, पारितोषिक दे कर, विद्वान् श्रावक श्रीपुत्र भगनलाल चूनिवाल वैद्य (बड़ौदा) द्वारा, गुजराती भाषामें अनुवाद करा कर, राज्यकी तर्फसे छपवा कर प्रकाशित किया है। इस पुस्तकमें गुजरातके इतिहासकी बहुतसी उपयोगी बातें हैं। अणहिलपुर-पाटन नगरकी स्थापना (विक्रम संवत् ८०२) से लेकर कुमारपाल राजा (सं. १२३०) पर्यंतकी गुजरातग्रन्थविधि विगरे इसमें संक्षिप्तसे वर्णन की गई है। सिद्धराज जयसिंहका, बंगालके महोबकपुर (महोबसपुर) के राजा मदनवर्मके साथ, समागम होनेका उल्लेख इसी ग्रंथमें मिलता है, जो बात, जनरल

कर्निगहाम (General Cunningham), के 'हिंदुस्थानका प्राचीन भूगोल' (The Ancient Geography of India) वाली हकीकतको पुष्ट करती है। जुदा जुदा देशोंको जीतना, विना-कल-कौशल्य आदिका देशमें प्रचार करना नीति और धर्ममय जीवन बितानेके लिए प्रजाको अनेक तरहसे प्रवृत्त करना, हिंसा, व्यसन आदि अधःपात कराने वाले अहंशोंका सर्वथा नाश कराना और सोमेस्वर, शत्रुंजयादि विविध तीर्थोंका जीर्णोद्धार कराना व अनेक नवीन विचारोंका बनवाना—इत्यादि विविध विषयोंका मनोहर विवेचन इस पुस्तकमें किया गया है। अधिक क्या ? उस राजकीय, धार्मिक और सामाजिक स्थितिका एक उत्तम चित्ररूप यह ग्रंथ है। इसी ही 'कुमारपालग्रंथ' के लेखकने (ख० मुनि ललितविजयजीने) संक्षेपमें, यह 'कुमारपालचरित्र' विशेष कर राजपूताना और पंजाबदि देश, जैनी भाईयोंके हितार्थ हिंदीमें लिखा है।

इस पुस्तकमें दो ऐसे महान् पुरुषोंका वर्णन है कि जिनकी समानता करने वाले उनके बाद, फिर भारतवर्षमें कोई हुए ही नहीं। इन पुण्य प्रभावकोंके संपूर्ण गुणोंका वर्णन तो साक्षाद् बृहस्पति भी करनेको नहीं है, परंतु 'शुमे ययाशक्ति यतनीयन्' इस सूक्तिके अनुसार ग्रंथके मूल लेखक (श्रीजिनमंडनराणि) ने, महात्माओंके प्रति अपना भक्तिभाव प्रकट करनेके लिए, पूर्व ग्रंथों द्वारा तथा वृद्ध जनोंके मुख द्वारा, जो कुछ श्रवणगोचर हुआ उसको भावी प्रजाके हितार्थ पुस्तक रूपमें लिख कर, अपनी परोपकार इति प्रकट की। प्रातःस्मरणीय महर्षि और राजर्षि के आदर्श जीवनका एक क्षण भी ऐसा नहीं है कि जिसका जानना अनुपयुक्त परंतु पूर्वकालीन भारतीयोंका, आधुनिकोंकी तरह इतिहास तत्त्वकी तरफ विशेष लक्ष्य न होने से, इन समग्रजीवनचरित्ररूप अमृतका पान कर, हम अपनी आत्माको संतुष्ट नहीं कर सकते। इस ग्रंथमें जिन बाले उल्लेख हैं, वह केवल खास खास विशेष घटनाओंका ही समग्रना चाहिए।

यहां पर हम यदि, पाठकोंके सुबोधार्थ इन महापुरुषोंके पवित्र चरित्रका कुछ सारांश लिख दें तो, संभव विशेष उपयुक्त होगा।

महर्षि श्रीहेमचंद्राचार्य

सुमन्त्रिसंघ्य प्रभुहेमसूरेरनन्यतुल्यामुपदेशत्राकिम् ।

अतीन्द्रियज्ञानविवर्जितोऽपि यः श्लोणिमर्त्युर्व्यथित प्रबोधम् ॥

—श्रीसोमप्रभाचार्य।

विक्रम संवत् ११४५ की कार्तिकी पूर्णिमाको, सकलस्वस्वगृहको अद्वितीय आह्लाद उत्पन्न करने सांसारिक विषयोंके आंतरिक दाहसे संतप्त आत्माओंको शांति पहुंचाने वाला, सम्यग्ज्ञान, दर्शन और चारित्र्य अलौकिक दलोंको अपने गर्भमें रखने वाले पवित्र जैनधर्मरूप महासागरकी, आनंदोत्पादक भगवती तरंगोंको अखिल भूमंडलमें फैलाने वाला, भव्यजनरूप कमनीय कुमुदोंको विकसर करने वाला और अपनी शानम्योक्ता द्वारा, अज्ञानांधकारसे आलज्ज भारत धराको उज्ज्वल करने वाला, तथा जिसका प्रकाश शाश्वत वाला है ऐसे लोकोत्तर चंदके समान, इस महामुनीद्वि हेमचंद्रक, प्राचीदिक्षुसदृश पूजनीया देवी पाहिनीके गर्भसे अवतार हुआ था। 'जगत् में, जब जब धर्मकी कोई विशेष हानि होने लगती है तब तब, उसकी करनेके लिए अवश्य ही किसी महाज्योति-युगप्रधानका अवतार होता है' इस प्राकृतिक नियमानुसार, जैन धर्ममें विशेष क्षीणता पहुंचने लगी, परस्पर सांप्रदायिक झगड़ोंकी जड़ जमने लगी, विपक्षिओंकी ओरसे प्रकाशके प्रहार पड़ने लगे और जैनोंका आत्मसंयम शिथिल होने लगा, तब, समाज कोई न कोई ऐसी व्यक्तिकी फर रहा था कि जो अपने सामर्थ्य द्वारा, जैनधर्म पर घिरे हुए, इस विपत्ति रूप वादलस्र संहार करे। समाजके मनोरथको भागवान् हेमचंद्रने पूर्ण किया। इस प्रचंड गति वाले महान् दिव्य वायुके सामर्थ्यसे वह मेघाढंर उठ गया

दीक्षाग्रहण

चंद्रगण्डके मुकुट स्वरूप श्रीदेवचंद्रसूरिने अपने ज्ञानबलसे, इस व्यक्तित्व द्वारा जैन धर्मका महान् उदय होने वाला जान कर, नव वर्ष वाले इस छोटेसे बच्चेको ही, संवत् ११५४ में चारित्ररूप अमूल्य रत्न सौंप दिया। पाठकों को यह पद कर आश्चर्य होगा कि इतना छोटा बच्चा साधुपनेकी जिम्मेदारियोंको क्या समझता होगा और साधु-जीवनकी कठिनाईयोंको कैसे सहन कर सकता होगा? तथा बहुतसे अज्ञान मनुष्य इस बात पर उपहास भी करेंगे। परंतु यह एक उनकी अज्ञानजन्य भूल ही समझना चाहिए। महापुरुषोंका चरित्र लौकिक न हो कर लोकोत्तर होता है; यह अवश्य ध्यानमें रखना चाहिए। चाहे वे बय और शरीरसे मले ही छोटे हों, परंतु सामर्थ्य उनका बहुत बड़ा होता है। वे अपने समकालीन लाखों मनुष्यों जितनी शक्ति, अकेले ही धारण करे रहते हैं। जगतमें उनकी पूजा अपूर्व गुणोंके कारण ही होती है; बय या शरीरके निमित्तसे नहीं। 'गुणाः पूजास्तान् गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः।' यदि जगतका इतिहास ध्यानसे देखा जाय तो इस बातके प्रमाणभूत बहुत से उदाहरण मिलेंगे। भारतवर्षमें अनेक ऐसे महापुरुष हो गए हैं, जिन्होंने, साधारण जनसमाजकी धर्मचक्षुमें दीख पड़ने वाली बाल्यावस्थामें ही, अपूर्व कार्य किए हैं। श्रीशंकराचार्य तथा महाराष्ट्रीय भक्तशिरोमणि हानदेव जैसे समर्थ पुरुषों ने १५-१६ वर्ष जैसी अल्प वय में ही, गहनतत्त्वपूर्ण भाष्य लिख डाले थे, कि जिनको समझनेके लिए भी साधारण मनुष्योंकी तो आयु ही खतम हो जाती है। जेनाचार्य श्रीअमरदेवसूरि, सोमसुंदरसूरि आदि अनेक पुरुषोंने बाल्यावस्थामें ही बड़े बड़े प्रतिष्ठित आचार्यीय पद प्राप्त किये थे। प्रो. पीटरसन, इस अल्पवयमें दीक्षा देने वाली बात ऊपर लिखते हैं कि—'देवचंद्रने इस छोटेसे बच्चेको दीक्षा दे कर अपना शिष्य बना लिया—यह आश्चर्य जैसा माछम देगा, परंतु इसमें आश्चर्य होने का कोई कारण नहीं है। इस प्रकारकी प्रथा, इस देश (भारतवर्ष) में तथा अन्य देशों में, प्राचीन कालसे चली आ रही है, और चल रही है।.....पुस्तक उन्नत बाल्केको ही साधु बनाना चाहिए, यह नियम है अच्छा, परंतु अन्य सभी धर्ममें देखा जायगा तो इस तरह बल्पवय वाले ही, बहुतसे नवीन आचार्य पसंद किए गए माछम देंगे।'

विद्याभ्यास

पूर्व जन्मके सुसंस्कार और क्षयोपशमकी प्रबलताके कारण थोड़े समयमें ही, हेमचंद्र मुनिने सर्व शास्त्रोंका अभ्यसन कर, पूर्ण पांडित्य प्राप्त कर लिया। स्मरण-शक्ति और धारणा-शक्ति बहुत तीव्र होनेसे अल्प परिश्रमसे ही अपार ज्ञान संपादन कर लिया। विद्याभिरुचि अत्यंत तीव्र होने के कारण भगवती सरस्वती देवी प्रसन्न हो कर, स्वयं वर प्रदान करने के लिए आई थी।

जितेन्द्रियता

आपका आत्मसंयमन और इंद्रियदमन अत्यंत उत्कट था। इतनी अल्प वयमें, इस प्रकारकी वैराग्य वृत्तिका अस्तिव्य होना, अत्यंत अश्चर्यकारक है। संसार भर्त्से, सबसे कठिन पाल्य नियम ब्रह्मचर्य है। जिनका वर्णन सुन कर रोमांच खड़े हो जाय ऐसे घोर तपोंको, अक्षय्य वर्षों तक तपने वाले बड़े बड़े योगी भी, इस दुष्कर नियमकी कठोर परीक्षामें, अनुत्तीर्ण हो गए हैं। उसी ब्रह्मचर्यको, पूर्ण रूपसे, हेमचंद्र मुनिने किस तरह धारण किया था, यह इस चरित्रांतर्गत पश्चिती (पृष्ठ २५) वाले वृत्तान्तके पढ़नेसे, अच्छी तरह ज्ञान हो जाता है। धन्य है, इस महापुरुषकी सत्त्व-शीलताको! पूर्ण ब्रह्मवृत्तिको! निर्मिकार दृष्टिको! और अकृष्ट योगिताको! अहो! कितनी जितेन्द्रियता! कैसी मनोगुप्ति! कितना बड़ा दृढ संकल्पबल! सच है इस प्रकारकी सचरितताके बिना अद्भुत विचारों का प्रसन्न हो सकती हैं, और जगत्तुका भला भी कहसि हो सकता है! इस महात्माके ब्रह्म तेजसे कोयलेंका ढेर भी सुवर्णमय हो जाता था। (पृष्ठ २३)

आचार्यपद प्राप्ति

इस प्रकार हेमचंद्र मुनिके ज्ञानबल और चारित्र्यबलकी उत्कृष्टताका प्रवाह जैन संघमें सर्वत्र प्रसर गया। 'अब जैन धर्मकी विजयपताका बोधे ही समयमें सारे भूमंडलमें उड़ने लगेगी—' इस प्रकार संघमें आनंदवाती प्रवर्तने लगी। संघके आग्रहसे तथा शासनकी महिमा बढ़ानेके लिए, गच्छाधिपति श्री देवचंद्रसूरिने नागपुर नगरमें संवत् ११६२ के सालमें हेमचंद्रमुनिको आचार्यपद पर अभिषिक्त किया।

शासनोद्धार करनेकी प्रतिज्ञा

जब आपको आचार्यपद दिया गया और जैन धर्मकी धुरा कंधे पर रखी गई, तब शासनकी स्थिति देख आपके मनमें अनेक प्रकारके विचार उत्पन्न होने लगे। जैनधर्म का उद्धार और प्रचार जगत् में किस तरह यह बात दिन और रात मनमें घुलने लगी। हर एक उपायसे भी परमात्माके शासनकी वैजयन्ती पताकाको, पदोंके फिरोजी, भारतवर्षमें फरकानी चाहिए, ऐसा पूर्ण उत्साहके साथ आपने दृढ़ संकल्प किया। जब तक कोई महाराजा इस धर्मका नायक न हो, तब तक यह संकल्प सिद्ध होना श्रुतिकूल है—ऐसा विचार कर, किसी राजाको प्रतिबोध कानेके लिए, मंत्राराधन कर, देवतासे वर माँगा। आपके प्रबल मनोबलसे, संतुष्ट हो कर देवताने ईप्सित वर प्रदान किया।

गुर्जरपति सिद्धराजका समागम

विविध देशोंमें विहार करते हुए और उपदेशामृत द्वारा अनेक भव्य जीवोंको प्रतिबोध करते हुए, गुर्जर राज्यनगर अणहिलपुर—पाटणमें प्रवेश किया। इस समय महाराज सिद्धराज जयसिंह यहाँ पर प्रजाप्रिय थे। धीरे धीरे सारे शहरमें तथा राजदरबारमें आपकी विद्वत्ताकी ख्याति फैलने लगी, जिसे सुन कर भी आपके दर्शनके लिए उत्कण्ठित हुए। प्रसंगवश एक दिन आपका और महाराजका समागम हुआ। राजा की विद्वत्ता और सच्चरितता पर बड़ा मुग्ध हुआ। 'आप कृपा कर निरंतर यहाँ आया करें और धर्मोपदेश द्वारा सन्मार्ग बताया करें' इस प्रकारकी राजाकी विज्ञप्ति, धर्मकी प्रभावनाके निमित्त, स्वीकार कर ली। राजाकी सुझाव, आपका आगमन निरंतर राज्यसमामें होता था। नाना प्रकारकी तत्त्वचर्चाएँ हुआ करती थीं। अनेक मतोंके सिद्धान्त अपनी विद्वत्ताका परिचय देनेके लिए सिद्धराजकी सभामें उपस्थित होते थे। सबके हेमचंद्राचार्यका वाद-विवाद होता था, और उसमें सदा आप ही का जय होता था।

जैनधर्ममें अटल श्रद्धा

आपका आत्मा जैन धर्ममें पूर्ण रंगा हुआ था। अर्हत धर्म पर आपकी अटल श्रद्धा थी। यदि, जैन जयजयानेको सर्वत्र फैलानेके लिए, रसातलमें भी जाना पड़े, तो, आप वहाँ जानेके लिए भी तैयार थे। प्रकार जैनधर्म पर जो आपका विश्वास था वह धार्मिक-मोह जन्य नहीं था, किंतु जैनधर्मकी सत्यताके कारण था। आप एक स्तुतिमें वीतराग महावीर प्रभुकी स्तवना करते हुए कहते हैं कि—

न-श्रद्धयैव त्वमि पक्षपातो न द्वेषमात्रादरुचिः परेषु। यथावदासात् परीक्षयाच्च त्वामेव वीर! प्रभुमाश्रिताः स्म अर्थात्—हे वीर! केवल श्रद्धा—अंधश्रद्धा—से ही तेरेमें हमारा पक्षपात है तथा केवल द्वेषमात्रसे ही अन्योमें अनादर है, ऐसा नहीं है; किंतु परीक्षापूर्वक, हमारा यह व्यवहार है। जैन धर्मके सिद्धान्तोंको आप समझते थे, और अपने ज्ञानबलसे सनकी अखंडनीयता, समस्त प्रवादियोंके सामने, अकाट्य प्रमाणों द्वारा, बड़ी निष्ठा के साथ, सिद्ध करते थे। इसी ही स्तुतिमें आप अन्यत्र कहते हैं कि—

इमां समंघं प्रतिपक्षसाक्षिणामुदारबोधोपामन्योपणां ब्रुवे। न वीतरागात्परमस्ति दैवतं न चाप्यनेकांतमृते नयस्थितिः

अर्थात्—प्रतिपक्षियोंके सम्मुख बड़ी गर्जना करके कहता हूँ कि, जगत्में नीतितामके सदृश तो कोई अन्य देव नहीं है और अनेकों (स्याद्वाद-जैन) धर्मके सिवा कोई सत्य सत्त्व नहीं है।

निःपक्षपातता

हम ऊपर कह आये हैं कि, आपकी जो धार्मिक श्रद्धा थी यह पक्षपातपूर्ण न हो कर, तारिफ़की थी। इसका प्रमाण, सिद्धराजने जब आपको यह प्रच्छा था कि—“जगत्में कौनसा धर्म संसारसे मुक्त करनेवाला है?” इसके उत्तरमें आपने जो ब्राह्मण पुराणान्तर्गत संखाख्यानका अधिकार सुनाया और धर्मगवेपणाके लिए जो निःपक्षपात भाव प्रकट किया वह आपके जीवनके निष्कर्षका एक असाधारण उदाहरण है। इस प्रसंग ने आपके जीवनको अत्यंत महान् सिद्ध कर दिया है। यदि आप, उस समय इस प्रकारका मध्यस्थता सूचक जवाब न दे कर, जिस धर्मके ऊपर आपका पूर्ण विश्वास था, उसीका नाम लेते, तो आपको कौन रोकने वाला था? ऐसा विद्वानोंमें कौन था जो आपके कथनको खंडित कर सकता? विन्तु आप यह अच्छी तरह जानते थे कि जो मध्य और निःपक्षपाती धर्मेषु होगा उसको तो, गवेपणा करने पर, निस्संदेह जैनधर्म सत्य धर्म ही प्रतीत होगा। क्यों कि आपने भी स्वयं जैनधर्मको सत्यताके कारण ही स्वीकार किया था। प्रो. पीटरसन इस विषयमें लिखते हैं कि—“सिद्धराजको धर्मसंबंधी जो शंकायें होती थीं, उनको, वह अन्य आचार्योंकी माफ़क, जैनाचार्य हेमचंद्रको भी पूछता था, और जब, अन्य आचार्य, राजाके मनको संतुष्ट कर सकें ऐसा जवाब नहीं दे सकते थे, तब हेमचंद्र अनेक दृष्टान्तों द्वारा, ऐसा रमणीय उत्तर देता था कि, जिससे सिद्धराजका मन खुश खुश हो जाता था।”

एक समय सिद्धराजके मनमें यह शंका हुई कि ‘जगत्में मनुष्यका स्थान कैसा है तथा मनुष्यका उद्देश्य क्या है और वह कैसे प्राप्त हो सकता है?’ छुदा छुदा अनेक धर्मचार्योंके पाससे उसने इसका जवाब मांगा परंतु किसीसे संतोषकारक जवाब न दिया गया। सब ही ने उत्तर देनेके समय, अपना मत श्रेष्ठ बतला कर, अन्य धर्मोंकी निन्दा की। अंतमें सिद्धराजने निराश हो कर, हेमचंद्राचार्यसे इसका जवाब मांगा, तब, उसने एक बहुत अच्छा दृष्टान्त दे कर सिद्धराजकी शंकाका निराकरण किया।.....सिद्धराज इस जवाबको सुन कर बहुत खुश हुआ।” हेमचंद्राचार्यके इस निष्पक्षपातपन पर प्रो. पीटरसन स्वयं बड़ा मुग्ध हुआ था।

सिद्धराजका अवसान

इस प्रकार, महाविद्वान् श्रीहेमचंद्राचार्यके सहवाससे, सिद्धराजके मनमें, जैनधर्मके विषयमें, बहुत कुछ आदर उत्पन्न हो गया था। यद्यपि, स्पष्ट रूपसे उसने अपने कुलधर्मका त्याग नहीं किया था, तथापि, जैनधर्मकी तरफ़ उसका मक्तिभाव विशेष हो गया था। वह हेमचंद्राचार्यको बड़ी आदरकी दृष्टिसे देखता था। ‘सिद्ध-हेमचंद्रानुशासन’ नामक महान् व्याकरण ग्रन्थ आपने इसीके कथनसे बनाया था। यह राजा बड़ा न्यायी और विचारविलसी था। ४९ वर्ष तक राज्यभार वहन कर संवत् ११९९ में, इसने देह छोड़ दिया।

हेमचंद्राचार्यका विहार

जब तक, सिद्धराज जीवित था तब तक, बहुत कर के आपका निवास, पाटन ही में रहता था। यद्यपि शास्त्रोंमें, मुनिजनोंको चिरकाल पर्यंत, एक स्थानमें रहनेका निषेध किया है, परंतु आप उत्तर्ग-अपवाद और द्रव्य, क्षेत्र, काल, भावके पूर्ण ज्ञाता थे। अतः आपने, अनेक प्रकारसे जैन धर्मकी प्रभावना होनेका महान् लाभ समझ कर, राजाके उपरोधसे, अधिक समय तक, पाटनमें ही रहना स्वीकार किया था। गुरु महाराज और जैन संघकी भी यही इच्छा थी। जब सिद्धराजका देहपात हो गया, तब आपने गोष्ठे समयके लिए, पाटन छोड़ दिया और अन्य प्रदेशोंमें विचरण किया। इस विहारकालमें आपने जैनधर्मकी बहुत प्रभावना की। हजारों मनुष्योंको जैनधर्मका

स्वीकार कराया। अपने अनुपम उपदेश द्वारा, प्रजाजनोंको नैतिक और धार्मिक जीवनका स्तमार्ग दिखाया। अथवाशके समयमें अनेक ग्रंथोंकी रचना कर, जैन-साहित्यकी शोभामें असाधारण अभिवृद्धि की और भारतकी भाषी प्रजाके ऊपर अत्यंत उपकार किया।

पुनः पाटनमें प्रवेश

सिद्धराजके मरने बाद गुर्जरभूमिके अधिपति महाराज कुमारपाल देव हुए। कितनेक वर्षों तक तो यह, राज्यकी सुव्यवस्था करनेमें तथा शत्रुओंका मानमर्दन करनेमें लगे रहे। दिग्विजय कर अनेक राजाओंको अपनी आज्ञाके वशवर्ती किये। राज्यकी सीमा भी बहुत दूर तक बढ़ाई। जब राज्य निष्कटक हो गया और प्रकारका उपद्रव न रहा तब, आप शांतिसे प्रजाका पालन करने लगे। देशमें सर्वत्र शांति फैल गई और कौशलकी वृद्धि होने लगी। यह सब वृत्तान्त, जब भगवान् हेमचंद्राचार्यको ज्ञात हुआ, तब, उनको अत्यंत दुई; चित्त बड़ा प्रसन्न हुआ। शासनोद्धारकी की हुई प्रतिज्ञाके पूर्ण होनेका अन्तर, नजदीक आया समझ कर, पुनः पाटन नगरको पवित्र किया। श्रीसंघने, इस समय आपका पुरप्रवेश बड़े समारोहसे कराया आपके आगमनसे शहरमें सर्वत्र हर्ष छा गया।

प्रतिज्ञा पूर्ण, सफल मनोरथ

कुमारपाल महाराजको, पूर्वावस्थामें—राज्यप्राप्तिके पूर्वमें—आपने अनेक संकटोंसे बचाये थे। इस कारण आपके उपकारभारते तो दबे हुए थे ही; इस समय आपने, पुनः महाराजको एक प्राणांत भयसे रक्षित किया, उस उपकारभारकी सीमा, अत्यंत बढ़ गई। आपकी इस प्रकार निष्कारण परोपकारिताको जान कर, महाराज बड़े हुए। आपकी तरफ उनका भक्तिभाव अत्यंत बढ़ गया। पूर्वमें जो वचन दे चुके थे, उसका स्मरण हो आया उदयन मंत्री द्वारा सूरीश्वरजीको अपने पास बुलाए और चरणोंमें मस्तक रख कर कहा—‘भगवन् ! जो जो उपकार, इस क्षुद्र प्राणी पर किये हैं, उनका बदला तो मैं अनेक जन्मों द्वारा भी नहीं दे सकता, परंतु इस समय, जो कुछ मुझे आपकी कृपासे मिला है, उसे स्वीकार कर, उपकारके अपार भारको कुछ हलका कर, इस को उपश्रुत कीजिए। इस राज्य और राजाके आप ही स्वामी हैं। यह तन, यह मन और यह धन सब ही की सेवामें समर्पित है। इस अनुचरकी यह तुच्छ प्रार्थना स्वीकार करें।’ राजाके इन मन्त्र वाक्योंको सुन सूरीश्वर अत्यंत ध्यानरित हुए। मनोरथोंके सफल होनेका समय सामने आया हुआ देख, क्षण भर, आनंदके सागरमें, निमग्न हो गये। आप उत्कृष्ट योगी थे। अत्यंत निस्पृही थे। महा दयालु थे। केवल परोपकारके ही आपका अथार हुआ था। आपको न धनकी जरूरत थी, न मानकी। न राज्यकी इच्छा थी न पूजाकी अभिलाषा थी आपको केवल संसार मात्रके प्राणियोंको अभय दान दिखाने की; और परमात्मा महावीरके शासनकी वैजयंती पताकाको, इस भूमंडलमें उड़ती हुई देखनेकी। आपकी यह भव्य भावना, कल्पवृक्ष सम सर्व इच्छाओंको पूर्ण करनेमें समर्थ और तत्पर, ऐसे महाराजाधिराज कुमारपाल देव द्वारा, पूर्ण होगी; ऐसा जान राजासे कहा—‘राजन् ! मित्रता मांग कर, जूले सूके अन्न द्वारा उदरपूर्ति करने वाले, जंगलों और शून्य गृहोंमें भू पर पड़े रहने वाले और केवल परमात्माका ध्यान करने वाले हम योगियोंको, तुमारा राज्य तो क्या परंतु महेंद्रका महाराज्य भी, तुच्छ सा प्रतीत होता है। हमारे ब्रह्मानंदके अनंत सुख आगे, समस्त संसारका वैभव क्षुद्रमात्र ही प्रतीत होता है; तो फिर, परिणाममें विरस ऐसे इस तुच्छ राज्यको ले कर हम क्या करें ! हमने जो ऊपर कुछ उपकार किया है वह स्वार्थसाधनके लिए नहीं, किंतु, भावी कालमें तुम्हारे द्वारा, जगदत्ता महान् होने वाला समस्त कर, हमारा मुख्य फलित्य जो संसारकी सेवा करना है उसका पालन करनेके लिए, हमने सदायतता की है। पूर्व भुक्तके योगसे अब तुम्हें उत्तम संयोग मिले हैं, इससे, इनके द्वारा, संसारको सुख

अर्थात्—प्रतिपक्षियोंके समुच्च बड़ी गर्जना करने धड़ता है कि, जगत्में धर्मरागके सदृश तो कोई अन्य देव नहीं है और अनेकत (त्यागद-जैन) धर्मके सिवा कोई सत्य तत्त्व नहीं है।

निःपक्षपातता

हम ऊपर कह आये हैं कि, आपकी जो धार्मिक अद्विती यह पक्षपातपूर्ण न हो कर, तार्किकी थी। इस का प्रमाण, सिद्धराजने जब आपको यह पूछा था कि—“जगत्में कौनसा धर्म संसारसे मुक्त करनेवाला है ?” इसके उत्तरमें आपने जो ब्राह्मण पुराणान्तर्गत संखाख्यानका अधिपक्ष सुनाया और धर्मगवेषणाके लिए जो निःपक्षपात भाव प्रकट किया वह आपके जीवनके निष्कर्षका एक अगाधारण उदाहरण है। इस प्रसंग में आपने जीवनपर्ये अत्यंत महान् सिद्ध कर दिया है। यदि आप, उस समय इस प्रश्नका मध्यस्थता सूचक जवाब न दे कर, जिस धर्मके ऊपर आपका पूर्ण विश्वास था, उसीका नाम लेते, तो आपको कौन रोकने बाधा था ? ऐसा विद्वानोंमें कौन था जो आपके कथनको खंडित कर सकता ? किन्तु आप यह अच्छी तरह जानते थे कि जो मन्त्र और निःपक्षपाती धर्मेषु होगा उसको तो, गवेषण करने पर, निरसंदेह जैनधर्म सत्य धर्म ही प्रतीत होगा। क्यों कि आपने भी स्वयं जैनधर्मको सत्यताके कारण ही स्वीकार किया था। प्रो. पीटरसन इस विषयमें लिखते हैं कि—“सिद्धराजको धर्मसंदेहों जो संशयों से दोषी थी, उनको, वह अन्य आचार्योंकी भाँति, जैनाचार्य हेमचंद्रको भी पूछता था, और जब, अन्य आचार्य, राजाके मनको संतुष्ट कर सके ऐसा जवाब नहीं दे सकते थे, तब हेमचंद्र अनेक दृष्टांतों द्वारा, ऐसा रमणीय उत्तर देता था कि, जिससे सिद्धराजका मन हुरा हुरा हो जाता था।”

एक समय सिद्धराजके मनमें यह संशय हुई कि “जगत्में मनुष्यका स्थान कैसा है तथा मनुष्यका उद्देश्य क्या है और वह कैसे प्राप्त हो सकता है ?” छुटा छुटा अनेक धर्माचार्योंके पाससे उसने इसका जवाब माँगा परंतु किसीसे सतोषकारक जवाब न दिया गया। सर ही ने उत्तर देनेके समय, अपना मत भेष बदला कर, अन्य धर्मोंकी निन्दा की। अंतमें सिद्धराजने निराश हो कर, हेमचंद्राचार्यसे इसका जवाब माँगा, तब, उसने एक बहुत अच्छा दृष्टांत दे कर सिद्धराजकी संशयका निराकरण किया।.....सिद्धराज इस जवाबको सुन कर बहुत खुश हुआ।” हेमचंद्राचार्यके इस निष्पक्षपातपन पर प्रो. पीटरसन खूब बड़ा मुग्ध हुआ था।

सिद्धराजका अपमान

इस प्रकार, महाविद्वान् श्रीहेमचंद्राचार्यके सहाससे, सिद्धराजके मनमें, जैनधर्मके विषयमें, बहुत कुछ आदर उत्पन्न हो गया था। यद्यपि, स्पष्ट रूपसे उसने अपने कुलधर्मका त्याग नहीं किया था, तथापि, जैनधर्मकी तरफ उसका भक्तिभाव विशेष हो गया था। वह हेमचंद्राचार्यको बड़ी आदरकी दृष्टिसे देखता था। ‘सिद्ध-हेमचन्द्राचार्य’ नामक महान् व्याकरण ग्रन्थ आपने इसीके कथनसे बनाया था। यह राजा बड़ा स्थायी और विचारालोकी था। ४९ वर्ष तक राज्यभार वहन कर सबद ११९९ में, इसने वेद छोड़ दिया।

हेमचंद्राचार्यका विहार

जब तक, सिद्धराज जीवित था तब तक, बहुत कर के आपका निवास, पाटन ही में रहता था। यद्यपि धार्मिक, मुनिजनोंको चिरकाल पर्यंत, एक स्थानमें रहनेका निषेध किया है, परंतु आप उत्तर्ग-अपवाद और प्रमत्त, क्षेय, काल, भावके पूर्ण ज्ञाता थे। अतः आपने, अनेक प्रकारसे जैन धर्मकी प्रभावना होनेवाला महान् लाभ समझ कर, राजाके उपरोपसे, अधिक समय तक, पाटनमें ही रहना स्वीकार किया था। कुछ महाराज और जैन संघर्ष भी यही इच्छा थी। जब सिद्धराजका देहपाल हो गया, तब आपने बोधे समयके लिए, पाटन छोड़ दिया और अन्य प्रदेशोंमें विचरण किया। इस विहायकालमें आपने जैनधर्मकी बहुत प्रभावना की। हजारों मनुष्योंको जैनधर्मका

स्वीकार कराया। अपने अनुपम उपदेश द्वारा, प्रजाजनोको नैतिक और धार्मिक जीवनका सन्मार्ग दिखाया। अन्धकारके समयमें अनेक ग्रंथोंकी रचना कर, जैन-साहित्यकी शोभामें असाधारण अभिवृद्धि की और भारतकी भावी प्रजाके ऊपर अत्यंत उपकार किया।

पुनः पाटनमें प्रवेश

सिद्धराजके मरने बाद गुर्जरभूमिके अधिपति महाराज कुमारपाल देव हुए। कितनेक वर्षों तक तो वह, अपने राज्यकी सुव्यवस्था करनेमें तथा शत्रुओंका मानमर्दन करनेमें लगे रहे। दिग्विजय कर अनेक राजाओंको, अपनी आज्ञाके धशयती किये। राज्यकी सीमा भी बहुत दूर तक बढ़ाई। जब राज्य निष्कण्टक हो गया और किसी प्रकारका उपद्रव न रहा तब, आप शांतिसे प्रजाका पालन करने लगे। देशमें सर्वत्र शांति फैल गई और कला-कौशलकी वृद्धि होने लगी। यह सब वृत्तंत, जब मगवान् हेमचंद्राचार्यको ज्ञात हुआ, तब, उनको अत्यंत खुशी हुई; चित्त बड़ा प्रसन्न हुआ। शासनोद्धारकी की हुई प्रतिज्ञाके पूर्ण होनेका अवसर, नजदीक आया हुआ समझ कर, पुनः पाटन नगरको पवित्र किया। श्रीसंघने, इस समय आपका पुरप्रवेश बड़े समारोहसे कराया। आपके आगमनसे शहरमें सर्वत्र हर्ष छा गया।

प्रतिज्ञा पूर्ण, सफल मनोरथ

कुमारपाल महाराजको, पूर्वावस्थामें—राज्यप्राप्तिके पूर्वमें—आपने अनेक संकटोंसे बचाये थे। इस कारण वे, आपके उपकारभारसे तो दबे हुए थे ही; इस समय आपने, पुनः महाराजको एक प्राणांत मयसे रक्षित किया, जिससे, उस उपकारभारकी सीमा, अत्यंत बढ़ गई। आपकी इस प्रकार निष्कारण परोपकारिताको जान कर, महाराज बड़े प्रसन्न हुए। आपकी तरफ उनका भक्तिभाव अत्यंत बढ़ गया। पूर्वमें जो वचन दे चुके थे, उसका स्मरण हो आया। उदयन मंत्री द्वारा सूरीश्वरजीको अपने पास बुलाए और चरणोंमें मस्तक रख कर कहा—“भगवन्! आपने जो जो उपकार, इस क्षुद्र प्राणी पर किये हैं, उनका बदला तो मैं अनेक जन्मों द्वारा भी नहीं दे सकता, परंतु इस समय, जो कुछ मुझे आपकी कृपासे मिला है, उसे स्वीकार कर, उपकारके अपार भारको कुछ हलका कर, इस सेवक को उपकृत कीजिए। इस राज्य और राजाके आप ही स्वामी हैं। वह तन, वह मन और वह धन सब आप ही की सेवामें समर्पित है। इस अनुचरकी यह तुच्छ प्रार्थना स्वीकार करें।” राजाके इन नम्र वाक्योंको सुन कर सूरीश्वर अत्यंत आनंदित हुए। मनोरथोंके सफल होनेका समय सामने आया हुआ देख, क्षण भर, आनंदके अपार सागरमें, निमग्न हो गये। आप उच्छ्रित होगी थे। अत्यंत निःस्पृही थे। महा दयालु थे। केवल परोपकारके निमित्त ही आपका अवतार हुआ था। आपको न धनकी जरूरत थी, न भोजनकी। न राज्यकी इच्छा थी न पूजाकी। अभिलाषा थी आपको केवल संसार मात्रके प्राणियोंको अभय दान दिलाने की; और परमात्मा महावीरके पवित्र शासनकी वैजयंती पताकाको, इस भूमंडलमें उड़ती हुई देखनेकी। आपकी यह भव्य भावना, कल्पवृक्ष समान सर्व इच्छाओंको पूर्ण करनेमें समर्थ और तत्पर, ऐसे महाराजाधिराज कुमारपाल देव द्वारा, पूर्ण होगी; ऐसा जान कर राजासे कहा—“राजन्! गिर्रा गांग कर, दखे सुके अब दारा उदरपूति करने वाले, जंगलों और शून्य गृहोंमें भूमिमात्र पर पड़े रहने वाले और केवल परमात्माका ध्यान करने वाले हम योगियोंको, तुमारा राज्य वो क्या परंतु देवाधिपति महेंद्रका महाराज्य भी, तुच्छ सा प्रतीत होता है। हमारे ब्रह्मानंदके अनंत सुख आगे, समग्र संसारका वैभव भी क्षुद्रमात्र ही प्रतीत होता है; तो फिर, परिणाममें बिरस ऐसे इस तुच्छ राज्यको ले कर हम क्या करें? हमने जो तुम्हारे ऊपर कुछ उपकार किया है वह स्वार्थसाधनके लिए नहीं, किंतु, भावी कालमें तुम्हारे द्वारा, जगत्का महान् उपकार होने वाला समझ कर, हमारा मुख्य कर्तव्य जो संसारकी सेवा करना है उसका पालन करनेके लिए, हमने तुम्हारी सहायता की है। पूर्व संश्रुतके योगसे अब मुद्दें उत्तम संयोग मिले हैं, इससे, इनके द्वारा, संसारको सुख पहुंचा

कर अपने प्रजापति पदको सार्यक करो। यदि, हमारे उपवासका बदला चुकानेकी ही, तुम्हारी इष्ट इच्छा है, तो हमारी इच्छा पूर्ण करो। हम जगत्में अहिंसा और जैन धर्मका पूर्ण रूपसे उल्लंघन देखना चाहते हैं, इस लिए, हमारी इन तीन आशाओंका पालन करो, जिससे तुम्हारा और तुम्हारी प्रजाका बचपान हो। प्रथम तो, अपने राज्यमें प्राणीप्रायः का वध वध कर सप्त जीवोंको अमय दान दो। दूसरा, प्रजाकी अयोग्यिके मुख्य कारण, जो दुर्व्यसन—दूत, मय, मद्य, शिकार, आदि हैं, उनका निवारण करो। तीसरा, परमात्मा महाशरीरकी पवित्र आशाओंका पालन कर, उसके सत्त्व धर्मका प्रचार करो।” महाराज कुमारपाल बड़े क्रुद्ध थे, मध्य थे, दयालु थे, और अल्प-संसार थे। अल्प ही समयमें मुक्ति जाने वाले होनेसे उनके विगुह हृदयमें, हेमचंद्राचार्यके इस वचनाप्राप्तसे बोधि-वीज अंकुरित हो गया। महाराजने सूरिचरजीके चरणोंमें निर मस्तक रख कर कहा—“भगवन्! आपकी सर्व आशायें मुझे धारणा वश हैं। जीवित पर्यंत इन पवित्र आशाओंका उच्छेदनया पालन करनेमें, पूर्ण प्रयत्न करूंगा। आप ही मेरे स्वामी, गुरु और प्राण स्वरूप हैं।” सूरिचरजीको, महाराजके इन वचनोंसे जो आनंद हुआ उसके वर्णन करनेकी शक्ति किसमें है।

जैनधर्मका साम्राज्य

महाराज कुमारपालने उसी क्षणसे, गुरु महाराजकी आशाओंको अमलमें लानेकी शुरुआत की। वीरे वीरे आपने अपने सारे राज्यसे हिंसा शासनी को दहनशाला दिया। यहां तक कि, मनुष्य ‘मर’ और ‘मार’ इन शब्दोंको भी भूल गये। पशुसे ले कर कीड़ी और बूँदोंसे अतिमुद प्राणी पर्यंतके किसी जीवको, कोई मनुष्य कष्ट नहीं पहुँचा सकता था। मनुष्य जातिके अवनतिके कारणभूत दुर्व्यसनोंका भी देशसे बहिष्कार कराया। अनैतिकता नाम सुनना भी प्रजा भूल सी गई। महाराज निरत सूरिचरका धर्मोपदेश सुनने लगे। उनकी दिन प्रति दिन जैनधर्ममें अद्वा बढने लगी। उनको जगतजंजाल मिथ्या भासने लगी, संसारकी विरसताका अनुभव होने लगा। योदे ही समयमें आपने जैन शास्त्रोक्त उत्कृष्ट गृहस्थ जीवन पालनके लिए, द्वादशव्रत स्वरूप धावक धर्म अंगीकार लिया। अनेक प्रकारसे जैनधर्मकी प्रमाणा बनाते लगे। जैन समाज फिर एक दफह चतुर्थ काल के आ जानेका अनुभव करने लगा। सर्वत्र जैनधर्मकी जय जय ध्वनि होने लगी। यह सब देख कर हेमचंद्राचार्य अपने जीवनको सफल समझने लगे। अपनी प्रतिष्ठा पूर्ण हुई देख, खीप आमात्रो कुतूहल मानने लगे। वीतरागके सत्यधर्मका इस प्रकार उल्लंघन देख कर, सर्व युगकी अपेक्षा कलियुगकी ही आप श्रेष्ठ कहने लगे। महाराज कुमारपालके दिलपाठाव्यं जो आपने ‘वीतरागस्तोत्र’ लिखा है, उसमें आप कहते हैं कि—

पञ्चाश्वेनापि कालेन त्वत्कै फलमाप्स्यते । कलिकाल स एवोऽस्तु क्व इत्युगादिभि ॥

अर्थात्—हे वीतराग ! जिस कलियुगमें, अल्प समयमें ही तरे भक्त श्रेष्ठ फल प्राप्त कर लेते हैं, वह कलिकाल ॥ हमारे लिए तो सदा रहे। हमें उस सर्व युगसे क्या मतलब है कि जिसमें, तेरे धर्मके विना धर्म ही सत्कारमें मारे मारे कितने थे। आगे चल कर आप कलिकालमें भी वीतरागके शासनकी एकच्छताका वर्णन करते हुए कहते हैं कि—

आह श्रौता सुधीनेका युग्यथा। यदीश तत् । त्यच्छासनस्य साम्राज्यमन्युश्च कलावर्ष ॥

अर्थात्—हे देव ! यदि, शुद्ध अज्ञानसे निर्मल है अंधकार जिसका ऐसा, आह तो श्रेष्ठ हो, और सकलज्ञान प्राप्तत सत्यप्राप्ति ऐसा, वक्ता हो, तो कलिकालमें भी तेरे शासनका एकच्छत्र साम्राज्य हो सकता है। यह श्लोक बड़े मार्केवा है, इसमें भगवान् श्रीहेमचंद्राचार्यने अपने जीवनका अनुभव प्रगट किया है। वे कहते हैं कि जहाँ, युगान्त वर्गों सकल शास्त्रका पारगामी (मेरे समान) जैन धर्मका वक्ता—उपदेशक है, और नीलमयचक्रवर्तमान महाराज श्रीकुमारपाल देव नैसा श्रोता—श्रावक है, तब इस कलिकालमें भी जैन शासनका, एकच्छत्र साम्राज्य हो हृदयें आधर्य क्या है

सूरिश्चरकी ज्ञानशक्ति-ग्रंथनिर्माणकार्य

भगवान् हेमचंद्राचार्यके जीवनको जगद्गुरु शाश्वत प्रकाशित रखने वाला और वन्य धर्मियोंको भी आश्चर्य उत्पन्न करने वाला, उनका अगाध ज्ञानगुण था। उनके जैसा सकल शास्त्रोंमें पारंगत, ढूढ़ने पर भी नहीं मिलेगा। इस अपरिमित ज्ञानशक्तिसे मोहित हो कर, तत्कालीन सर्व धर्मिक विद्वानोंने 'कालिकालसर्वज्ञ' जैसी महती उपाधि, उनको समर्पण की थी। सचमुच ही आप 'कालिकालसर्वज्ञ' थे, इसमें जग भी अशुक्ति नहीं। इस बातकी सत्यता आपकी अपार प्रेरणारत्नावली, आज भी जगतको करा रही है। आपके ग्रंथोंके समूहको देख कर पाश्चात्य विद्वान् भी, विस्मित होते हैं। वे भी आपको 'ज्ञान के महासागर' (Ocean of the Knowledge) कह कर उल्लिखित करते हैं। कहा जाता है कि आपने अपने जीवन कालमें ३५०००००० (साढ़े तीन कोड़) श्लोक प्रमाण ग्रंथ लिखे थे। परंतु भारतवासियोंके दुर्भाग्यसे बहुतेसे ग्रंथ तो कालके कराल गालमें दब गये-नष्ट हो गये। इतना होने पर भी, जितने ग्रंथ वर्तमान कालमें विद्यमान हैं, वे भी बोझी संख्या वाले नहीं हैं। विद्यमान ग्रंथश्रेणी ही आज विद्वत्समूहको विस्मय करा रही है। विद्यार्थी सकल विषयोंमें आपकी अवधित गति थी। कोई भी विषय ऐसा नहीं था कि जिसका आपने अवगाहन नहीं किया हो या जिसके ऊपर, अपनी चमत्कारिक लेखनी न उठाई हो! व्याकरण, न्याय, काव्य, कोष, अलंकार, छंद, नीति, स्तुति इत्यादि सब विषयों पर आपने एक या अनेक ग्रंथ लिखे हैं। कई कई ग्रंथ तो ऐसे ध्रुव हैं कि जिनकी समानता करने वाले, भारतमें दूसरे ग्रंथ ही नहीं हैं। हमारी बहुत इच्छा थी कि, हम इस लेखमें आपके ग्रंथोंका विस्तारसे उल्लेख करेंगे। परंतु लेख बढ जानेके कारण, स्थानाभाव हो जानेसे, इस इच्छाको पूरी नहीं कर सके। आपके ग्रंथोंका समूह इतना बड़ा और विचित्र है कि यदि उसका विस्तारसे विवेचन किया जाय तो एक बड़ी पुस्तक ही बन जाय।

शिष्यश्रेणि और शरीरांत

सूरि भगवान्का शिष्यसमूह बहुत बड़ा और प्रभावशाली था। साधुसमुदायमें, प्रबंधशतकर्ता श्रीरामचंद्र, महाकवि श्री बालचंद्र, अनेकविद्यासंपन्न श्री गुणचंद्र, विद्याविलासी श्री उदयचंद्र-इत्यादि मुख्य थे। धावकसमुदायमें, महाराज श्री कुमारपाल देव, महामाल श्री उदयन, राजपितामह आनंदभट्ट, दंडनायक श्री बागभट्ट, राजबख्त श्री चाहड़, सोलाह इत्यादि अनेक राजवर्गीय तथा लक्षावधि प्रजावर्गीय श्रीमतादि थे।

इस प्रकार बहुत समय तक अपने ज्ञानपुंजके पवित्र प्रकाशसे सूरिश्चरजीने भारत को प्रकाशित किया। अपने आयुकी समाप्तिका समय प्राप्त हुआ देख, भगवान्ने सकल शिष्यगणको समीपमें बुलाया। आत्मिक उन्नतिके निषयमें विविध प्रकारके हितकर वचनों द्वारा अमृततुल्य उपदेश दिया, जिसे सुन कर महाराज कुमारपालका हृदय भर आया। सूरि महाराजने उनको सांख्य करनेके लिए अनेक मिष्ट वचन कहे। अंतसमयमें आपने निरंजन, निराकार और सहजानंदित परमात्माका पवित्र ध्यान धरते हुए बहिर्वात्सनाका त्याग किया। निश्चुद्ध आत्मपरिणतियें रमण करते हुए, निरंज समाधिस्थिति दशम द्वारसे प्राणत्याग किया। संवत् १२२९ में सारे समाजको शोकसमुद्रमें डूबो कर, इस भूमंडल परसे कलिकाल सर्वज्ञ भगवान् श्रीहेमचंद्राचार्यरूप बह लोकोत्तर चंद्र, अस्त हो गया।

उपसंहार

पाठको! सूरि भगवान्के इस चरित्र-सारांशसे आपको यह ज्ञात हो जायगा कि, वे कैसे प्रभावशाली पुरुष थे, उनमें कैसे कैसे गुणोंका सन्निपात हुआ था। सचमुच ही वे एक अद्वितीय यद्वात्मा थे। उनके गुणोंका वर्णन करते हुए प्रो. पीटरसन लिखते हैं कि-“हेमचंद्र एक बड़े भारी आचार्य थे। दुनियाके किसी भी पदार्थ पर उनका तिल मात्र भी मोह नहीं था; तथा उस महापुरुषने अपनी बड़ी बाखु और जोसमदार जिंदगीमें बुरे कामोंमें न लगा कर, संसार का भला करनेमें बीताई थी। उनके किये हुए सुकृत्योंके बदल इस देशकी प्रजाको उनका बड़ा भारी उपकार

मानना चाहिए ।" विदेशी विद्वान् प्रोफेसरके इन वचनोंमें हम इतने शब्द और मिलेंगे, और कहेंगे कि—“वे एक बड़े भारी महात्मा थे, पूर्ण योगी थे, उत्कृष्ट जितेन्द्रिय थे, अत्यंत दयालु थे, महापरोपकारी थे, दूरे निःस्पृही थे, निःपक्षपाती थे, सत्यमे उपासक थे, और बलिष्ठात्म्ये सर्वश्रेष्ठ थे ।” आपने जीवनसे, संसारका बहुत उपकार हुआ, जैनधर्मका उद्धार हुआ और सत्यका प्रचार हुआ । नमन है महानन् ! तुम्हारे पवित्र जीवनको । वन्दन है भगवन् ! आपके सम्पूर्ण ज्ञान, दर्शन और चरित्र को ।।

१५

राजर्षि श्री कुमारपाल देव ।

सत्त्वशुक्लमा न महीमुखां स्वादिषेयं कृतो वितथ प्रवाद ।

जिनेप्रथमं प्रतिपद्य येन, स्वाभ्य स केपा न कुमारपालः ॥—श्रीसोनप्रभाचार्य ।

व्यावहारिक जीवन

महाराज कुमारपाल देव इस कलियुगमें एक अद्वितीय और आदर्श नृपति थे । वे बड़े स्थायी, दयालु, परोपकारी, पराक्रमी और दूरे चर्मीमा थे ।

विजय संवत् ११४९ में इनका जन्म हुआ था और संवत् ११९९ में राज्याभिषेक हुआ था । एक पुरातन पद्यावलीमें राज्याभिषेककी तिथि ‘मार्गशीर्ष शुक्ल चतुर्थी’ लिखी है । राज्यप्राप्तिके बाद लगभग १० वर्षपर्यन्त आपने राज्यकी सुन्यवस्था करनेका, और उसकी सीमा बढानेका प्रयत्न किया । शिथिलजय करके आपने अनेक बड़े बड़े राजाओंने अपनी प्रचंड आक्रांके अधीन किये । आप अपने समयमें एक अद्वितीय विजेता और वीर राजा थे । भारतवर्षमें, उस समय आपकी बराबरी करने वाला और कोई राजा नहीं था । आपका राज्य बहुत बड़ा था । श्री हेम चन्द्राचार्यने ‘महावीरचरित’ में आपकी आक्रांका पालन “उत्तर दिशामें मुलस्थान, पूर्वमें गंगा नदी, दक्षिणमें निम्ब्याचल और पश्चिममें समुद्र पर्वत” के देशोंने होना लिखा है । प्रोफेसर मणालाल नमुमाई द्विवेदी लिखते हैं कि—“गुजरात यानि अणविक्रवाडके राज्यकी सीमा बहुत विशाल माष्टम देती है । दक्षिणमें ठेठ सोलपुरके राजा उसकी आक्रा मानते थे, और मेट मेअते थे । उत्तरमें काश्मीरसे भी भेंटें आती थीं । पूर्वमें चेदी देश तथा यमुना पार और गंगा पार के मगधदेश पर्यंत आक्रा पड़ची थी । और पश्चिममें सौराष्ट्र तथा सिंधु देश तथा पंजाब का भी वितनाक हिस्सा गुजरातके सामें था । ‘राजस्थान इतिहास’ के कर्ता कर्नल टॉड साहब को, चितौड़के किल्लेमें, राज्या लच्छणसिंहके मदिरें एक शिलालिख मिली था, जो संवत् १२०७ का लिखा हुआ है । उसमें महाराज कुमारपालके विषयमें लिखा है कि “महाराज कुमारपालने अपने प्रबल पराक्रमसे सब शत्रुओंको दल दिये, जिसकी आक्रांको धृष्टी परके सब राजाओंने अपने मस्तर पर चढ़ाई । जिसने शाकभरीके राजाको अपने चरणोंमें नमया । जो छुद हथियार पण्ड बर सत्ताग्ध (देश) पर्यंत चढ़ा और जिसने सब गदपतिधोको नमया । सात्पुर (पंजाब) तक को भी उसने उसी तरह यश किया ।” (बैलर्न इण्डिया, पेंड इन)

इन सब प्रमाणोंसे महाराज कुमारपालके राज्यके विस्तारका खयाल हो जाना है । भारतवर्षमें, इतने बड़े साम्राज्यको भोगने वाले राजा बहुत कम हुए ।

आपकी राजधानी अनद्विपुर—पाटन, भारतके उस समयके सर्वोत्कृष्ट नगरोंमें से, एक थी । वह व्यापार और कला-वीर्यासे बहुत बड़ी चढ़ी थी, समृद्धिके शिखर पट्टनी हुई थी । राजा और प्रजाके सुंदर मन्हासे तथा परमने शिखरसे ऊंचे और मनोहर देवमुर्मोसे अर्जन अलङ्कृत थी । हेयचन्द्राचार्यने ‘शाश्वत महात्मन्य’ में इस नगरी का बहुत वर्णन किया है । सुना जाता है कि उस समय इस नगर में १८०० से अधिकनृपति रहते थे ! इस प्रकार महाराज एक बड़े भारी महात्मन्ये स्थायी थे ।

आप प्रजाका पालन पुत्रवत् करते थे। अपने राज्यमें एक भी प्राणीको दुःखी नहीं रखना चाहते थे। प्रजा आपको 'राम' का ही दूसरा अवतार समझती थी। प्रजाकी अवस्था जाननेके लिए, गुप्त वेशसे आप शहरमें भ्रमण करते थे। हेमचंद्राचार्य कहते हैं कि—“दरिद्रता, मूर्खता, मलिनता इत्यादिसे जो लोक पीड़ित होते हैं वे मेरे निमित्तसे हैं या अन्यसे ? इस प्रकार औरोंके दुःखोंको जाननेके लिए राजा शहरमें फिरता रहता था।” इस प्रकार जब गुप्त भ्रमणमें महाराजको जो कोई दुःखी हालतमें नजर पड़ता था, तो आप झट अपने स्थान पर आ कर, उसके दुःख दूर कानेकी चेष्टा करते थे। “आश्रय महाकाव्य” के अंतिम सर्ग (२०) में भगवान् श्रीहेमचंद्र लिखते हैं कि—“महाराज कुमारपालने एक दिन रातेमें, एक गरीब मनुष्यको, चिछाते हुए और जमीन पर गिरते-पड़ते हुए ऐसे ५-७ बकरोंको खींच कर ले जाता हुआ देखा। महाराजने पूछा कि—“इन मरे हुए जैसे विचारे पामर प्राणियोंको कहाँ ले जाता है ?” उस मनुष्यने कहा—“इनको कसाईके यहाँ बेच कर, जो कुछ पैसा आएगा, उससे उदरनिर्वाह करूँगा।” यह सुन कर महाराज बड़े खिन्न हुए और सोचने लगे कि—“मेरे दुर्धनके ही इस तरह लोक हिसामें प्रवृत्त होते हैं, इस लिए धिक्कार है मेरे प्रजापति नाम को !” इस प्रकार अपनी आत्माको ठपका देते हुए राजभवनमें आए और अधिकारियोंको बुला कर सख्त आज्ञा दी कि—“जो छूटी प्रतिज्ञा करे उसे शिक्षा होगी, जो परकीलंपट हो उसे, अधिक शिक्षा होगी, और जो जीबहिंसा करे उसे, समय से अधिक कठोर दंड मिलेगा—इस प्रकारकी आज्ञापत्रिका सारे राज्य में भेज दो !” अधिकारियोंने उसी वक़्त उक्त फरमान सर्वत्र जाहिर कर दिया। इस प्रकार सारे महाराज्य में—यात्रा, त्रिकूटाचल (लंका) पर्यंत—अमारीघोषणा कराई। इसमें जिनको लुकसान पड़ंचा उनको तीन तीन वर्ष तकका अन्न दिया। नष्टपानका प्रचार भी सर्वत्र बंद कराया। *यज्ञ-यागमें भी पशुओंके स्थान पर अन्नका हवन होना शुरु हुआ। एक दिन महाराज सोये हुए थे, इतनेमें किसीके रोनेकी आवाज सुनाई दी। आप ऊठ कर अकेले ही उस स्थान पर पहुंचे। जा कर देखा तो एक सुंदर ली रोती हुई नजर पड़ी। उसे पूछने पर माह्वम हुआ कि, वह एक धनाढ्य गृहस्थकी ली है, उसका पति और पुत्र दोनों मर गये। वह इस लिए रोती थी कि—“राज्यका पूर्वकालसे यह क्रूर नियम चला आता है कि संततिहीन मनुष्यकी मित्रतका मालिक राज्य है—अतः इस नियमानुसार मेरी जो संपत्ति है वह सब राज्य ले लेगा तो फिर मैं अपना जीवन किस तरह बिताऊँगी। इस लिए मुझे भी आज मर जाना अच्छा है।” महाराजने यह सुन कर उसे आश्वासन दिया और कहा कि—“तू मर मत। राजा तेरा धन नहीं लेगा। कुछपूर्वक दं अपनी जिंदगीको धर्मरूप्य करनेमें बिता।” खस्थान पर आ कर महाराजने मनमें सोचा कि इस प्रकार, राज्यके क्रूर नियमसे प्रजा वितनी दुःखी होती होगी ? आपका बंशभरण दयासे भर आया। प्रजाके इस त्रास को नहीं सहन कर सके। आपने अधिकारियोंको बुला कर कहा कि—“नियुक्त मनुष्यकी मृत्युके बाद, उसकी संपत्ति राज्य ले लेता है यह अत्यंत दारुण नियम है। इससे प्रजा बहुत पीड़ित होती है, इस लिए यह नियम बंद करो। चाहें भले ही मेरे राज्यकी उपजमें लाख-दो-लाख तो क्या परंतु क्रोड-दो-क्रोड रूप्येका भी क्यों न घाटा आ जाय !” अधिकारियोंने आपकी आज्ञाको मस्तक चढ़ाया और उसी क्षण सारे राज्यमें इस कायदेकी क्रूरता दाब दी गई, जिससे प्रजाके हर्षका पार नहीं रहा। तथा कर-दंड वगैरह भी आपने बहुत कम कर दिये थे। इस प्रकार आपने अपनी प्रजाको अत्यंत सुखी की थी।

* इस बात पर गुजरातके प्रख्यात विद्वान्, सद्गत प्रो. मणिलाल नमुभाई लिखते हैं कि—“कुमारपालने जन्मे अगारी घोषणा (जीबहिंसा बंध) करई तबसे यज्ञयागमें भी मांसवलि देना बंद हो गया, और ख तथा शक्ति होमनेकी चाल छुट हुई। लोगोंकी जीव जाति उभर भस्म दया पड़ी। मांसभोजन शता निषिद्ध हो गया कि, सारे हिंदुस्थान (बंगाल, पंजाब, इत्यादि) में, एक या दूसरे प्रकारसे, थोड़ा बहुत भी मांस, हिंदु कहलाने वाले, उपयोगमें ल्यते हैं, परंतु गुजरातमें तो उसका बंध भी लग जाय तो, हाट खान करने ला जाते हैं; ऐसी शक्ति लोगों की उस समयसे बची हुई आज पर्यंत चली जा रही है।” (देखो “आश्रयकाव्य” का गुजराती भाषांतर, गायकवाट सरकारका छापा हुआ हुआ।)

धार्मिक-जीवन ।

यहाँ तक हमने आपके व्यावहारिक—सामाजिक जीवनका उल्लेख किया । अब कुछ थोड़े से शब्द, धार्मिक—आध्यात्मिक जीवनके विषयमें, कहें, इस प्रस्तावनाकी समाप्ति करेंगे ।

आप जिस प्रकार नैतिक और सामाजिक विषयोंमें औरोंके लिए आदर्शस्वरूप थे, उसी प्रकार धार्मिक विषयोंमें भी आप उच्च रूपमें धर्मात्मा थे, जितेन्द्रिय थे और ज्ञानवान् थे । श्रीमान् हेमचन्द्राचार्यका जबसे आपको अर्धसमागम हुआ तभी से आपकी चित्तवृत्ति धर्मकी तरफ झुकने लगी । निरंतर उनसे धर्मोपदेश सुनने लगे । दिन प्रतिदिन जैनधर्म प्रति आपकी अद्भुत बढ़ने तथा दृढ़ होने लगी । अन्तमें सन् १२१६ के वर्षमें, राज्ञ अज्ञानपूर्वक जैनधर्मकी गृहस्थ-दीक्षा स्वीकार की । संयत्तवस्त्र द्वादश व्रत स्वीकार कर, पूर्ण श्रावक बने । उस दिनेसे निरंतर त्रिचाल जितेन्द्र भगवान्की पूजा करने लगे । परमगुरु श्रीहेमचन्द्राचार्यकी विशेष रूपसे उपासना करने लगे, और परमात्मा महावीरप्रणीत अहिंसास्वरूप जैनधर्मका आश्रय करने लगे । आप बड़े दयालु थे, किसी भी जीवको कोई प्रकारका कष्ट नहीं देते थे । पूरे सत्यवादी थे, कभी भी असत्य माया नहीं करते थे । निर्भिकार दृष्टि वाले थे, निजकी एगियोंके सिवाय ससार मात्रका ही संसृष्ट आपको माना, भगिनी और पुत्रोत्पत्त्य या । आपने महापत्नी गोपलदेवीकी दृष्टिके बाद आज्ञा मन्त्रार्थ व्रत पालन किया था । राज्यमेंसे सर्वथा पराभूत थे । मध्याह्न, तथा रात्रि और अमवस्य पक्षावधि का भक्षण कभी नहीं करते थे । दीन दुखी जनोको और अर्थी मनुष्योंको निरंतर अगणित द्रव्य दान किया करते थे । गरीब और असमर्थ श्रमजनोंके निर्वाहके लिए दरवाजा लालों रूपसे दायित्व स्वीकारनेसे दिये जाते थे । लालों रूपसे व्यवहार जैन शालोंका उद्धार कराया और अनेक पुस्तक-भण्डार स्थापन किये । हजारों पुस्तक देवमदिरोंका जीर्णोद्धार कर कर तथा अनेक भये बनवा कर भारत भूमिमें अन्वृत्त की । तारागदि तीर्थक्षेत्रों परके दर्शनीय और भारतवर्षकी चिन्तकालके अद्वितीय नमूने रूप, विशाल और अगुच्छ, मंदिर आज भी आपकी जैनधर्म प्रियताको जगत्में जाहिर कर रहे हैं । इस प्रकार आपने जैनधर्मके प्रभावको जगत्में बहुत बढ़ाया । संसारको सुखी कर आपने आत्मा का उद्धार किया । एक अमेज विद्वान् लिखता है कि—“कुमारपालने जैनधर्मका बड़ी उत्कृष्टतासे पालन किया और सारे गुजरातको एक आदर्श जैन राज्य बनाया ।” अपने गुरु श्रीहेमचन्द्राचार्यकी दृष्टिके छ महीने बाद, वि स १२३० में, ८० वर्षकी आयु भोग कर, इस अस्तर संसार को त्याग, स्वर्ग प्राप्त किया ।

अंतिम निवेदन

पाठक ! हमने ऊपर जिन दो महापुरुषोंका संक्षेपमें वर्णन किया है उन्हीं पुण्यात्माओंका जीवनवित्तर इस कुमार-पात्र चरित्रमें है । इसको अच्छी तरह पढ़िये और अपनी आत्मानो निर्मल करिये । हर एक समान और देशी-उद्देश्य संपत्ति उसके आदर्श पुरुष ही है । मनुष्य जीवनको उन्नत करनेके लिए महात्माओंका पवित्र जीवनचरित्र । एक सर्वोत्तम साधन है । जिस समाज और देशको, अपने पूर्वकालीन समर्थ पुरुषोंके प्रचंड सामर्थ्यना खपाल नहीं है, उनके सुहृदोंका अभिमान नहीं है और उनकी आज्ञाका पालन नहीं है, वह समाज और देश कभी उन्नति पर नहीं पहुँच सकता । इसलिए, प्रिय जैनयुवजो ! ऐसे महात्माओंके जीवनचरित्रोंको पढ़ कर आप अपने पूर्वजोंके गुणों और सुहृदोंको अपने ऊपरमें स्थापन करें । जगतकी पवित्र आज्ञाओंका पालन करो और गये हुए जैन धर्मके मौखिक, अपने पुरुषार्थ द्वारा एक दफह फिर पीछा छा कर, जगत्में उद्यम। सर्वश्रेष्ठ वतल्य दो ।

अन्तमें, इस चरित्रके लेखक श्रीरामदास श्रीयुक्त मुनिवर स्वर्णिमनयजी महाशयजी हैं उपकार मानता हूँ कि जिनके प्रसंगसे, इस प्रस्तावना द्वारा मुझे महापुरुषोंके गुणानुवाद करनेका यह छुटकारा मिला ।

वीर सं. १४४० (वि सं. १९७०)
आश्विन कृ ५
जैनग्रन्थालय, महाराष्ट्र (उत्तर गुजरात) }

—मुनि जिन विजय

राजर्षि कुमारपाल

[गुजराती सुप्रसिद्ध 'गुजरातीसाहित्यपरिषद्' द्वारा, वि.सं. १९९५ में, गुजराती प्राचीन राजधानी अणहिलपुर घाटण में, 'हेमचन्द्रसंस्मरण' के रूप में एक विद्वत्सम्मेलन का आयोजन किया गया था। उस सत्र में पढ़ने के लिये मैंने राजर्षि कुमारपाल नामका गुजराती भाषामें निबन्ध लिखा था जो मेरे सुपादकत्वमें प्रसिद्ध होने वाले 'भारतीयविद्या' नामक संशोधनात्मक त्रैमासिक पत्र के वर्ष १, अंक ३ में प्रकट हुआ था। उस गुजराती निबन्ध का हिन्दी अनुवाद, बनारस की 'जैन संस्कृति संशोधन समिति' (Jain Culture and Research Society) ने सन् १९४९ में प्रकाशित किया था। प्रस्तुत 'कुमारपाल चरित्र समूह' के विषयके साथ, इस प्रबन्धका विशिष्ट सम्बन्ध होनेसे हम यहाँ पर इसको भी छपहित कर देना उचित समझते हैं। इस निबन्धके पढ़नेसे विज्ञ पाठकोंकी प्रस्तुत विषयमें कुछ विशेष ऐतिहासिक तथ्य ज्ञात हो सकेंगे। इसके लिये मैं उक्त समितिके भव्यी प्राध्यापक पंडितवर्य श्रीदत्तमुखभार्गे माल्यगिद्याके प्रति अपना कृतज्ञभाव प्रकट करना चाहता हूँ।

-मुनिजिन विजय]

कुमारपाल—एक धीरोदात्त नायक

राजा कुमारपालका जीवन गुजरातके इतिहासमें महत्त्वपूर्ण स्थान रखता है। केवल गुजरातमें ही नहीं बल्कि भारतीय इतिहासमें भी उसका विशिष्ट स्थान है। यह एक साधारण नरेश न था। उसमें अनेक असाधारणताएँ विद्यमान थीं। मनुष्य जीवनकी ऊँची-नीची सभी दशाएँ उसके जीवनमें निहित थीं। उसे सुख और दुःखकी अनेक अनुभूतियाँ हुई थीं। उसका जीवन एक महाकाव्यके समान था जिसमें शृंगार, हास्य, करुण, रौद्र, वीर, ममानक, वीरभक्त, अद्भुत और शान्त इस प्रकार सभी रसोंका परिपाक हुआ था। उसकी जीवनरूप कवितामें माधुर्य, बोज और प्रसादका अनोखा सम्मिश्रण था। देशस्वाग, सकट, सहाय-असहाय, क्षुधा-तृप्ता, भिक्षायाचन, हर्ष, शोक, अपर्याप्तन, जीवितसंशय, राज्यप्राप्ति, युद्ध, शत्रुसंहार, विजययात्रा, नीतिप्रवर्तन, धर्मपालन, अभ्युदयारोहण और अन्तमें अविच्छिन्न भावसे मरण—इत्यादि एक महाकाव्ययुक्त वर्णनके लिए आवश्यक सभी रसोपादक सामग्री उसके जीवनमें विद्यमान थी। काव्य-मीमांसकोंने काव्यके लिए जो धीरोदात्त नायककी रम्य कल्पना की है उसका वह यथार्थ आदर्श था। उसका जीवन अपकर्ष और उत्कर्षका श्रीढाक्षेत्र था। उसका पूर्ण इतिहास हमें उपलब्ध नहीं है। जो कुछ थोड़ी बहुत ऐतिहासिक सामग्री उपलब्ध है वह अपूर्ण, अस्थव्यक्त और किञ्चित् अतिशयोक्तिकाही है, तो भी इस सामग्री परसे गुजरातके किसी दूसरे राजाकी अपेक्षा उसका अधिक विस्तृत और प्रमाणभूत इतिहास प्राप्त हो सकता है। गुजरातके बाहर भी किसी पुराने भारतीय राजाका इतना विस्तृत जीवनवृत्त प्राप्त नहीं है। इस सामग्रीसे उसके कुल, वंश, जन्म, बाल्यवस्था, यौवन, देशाटन, सकटसहन, राज्यप्राप्ति, राजशासन, धर्माचरण आदि बातोंका यथार्थ परिचय मिलता है। उसके राज्यके प्रधान पुरुषों, मुख्य प्रजाजनों, धर्मगुरुओं और विद्वानोंका परिचय भी इस उपलब्ध सामग्रीसे मिल सकता है। उसके लोकोपयोगी और धर्मोपयोगी कार्योंकी रूपरेखा भी इसमें है। मैं यहाँ उसीका कुछ दिग्दर्शन कराना चाहता हूँ।

कुमारपालके जीवनकी सामग्री

ऐतिहासिक दृष्टिसे कुमारपालके राजजीवनका जो रेखाचित्र मैं खींचना चाहता हूँ उसकी सामग्री प्रमाणभूत और संशयविश्वसनीय है। इस सामग्रीका श्रेय प्रायः कुमारपालके थोड़े-या बहुत संपर्कमें आने वाले व्यक्तियोंको है। इसमें मुख्य सूत्रधार हैं कुमारपालके गुरु और गुर्जर विद्वानोंके सुवृद्धमणि आचार्य हेमचन्द्र। हेमचन्द्राचार्यके व्यक्तित्व और कार्यके विषयमें बहुत कुछ कहा जा चुका है। उसका पुनः कथन और पिछोपेय अनावश्यक है। इन्होंने 'संस्कृतद्रव्याश्रय' काव्यके अन्तिम पाँच सर्गोंमें और 'प्राकृतद्रव्याश्रय'के आठ सर्गोंमें कुमारपालका काव्यमय जीवन चित्रित किया है। हेमचन्द्रका यह चित्रण कुमारपालके राज्याभिषेकसे प्रारम्भ होता है। इसमें ऐतिहासिक घटनाओंका उल्लेख नहीं किया गया है। फिर भी

था यह सत्य क्या, संकीर्ण मनोवृत्ति वाले बहुतसे अजैन विद्वानोंको रुचिकर प्रतीत नहीं हुई और इसका खण्डन करनेके लिए भ्रमपूर्ण लेखादि लिखे जाते रहे हैं, किन्तु उसके जैनत्वकी बात उतनी ही सत्य है जितनी कि उसके अस्तित्व की है। इस विषयका विवरण प्रकट करनेवाली सामग्री अपने आपमें ही इतनी प्रतिष्ठित है कि उसको सत्य सिद्ध करनेके लिए किसी दूसरे सबूत की आवश्यकता नहीं है। तथ्यदर्शी यूरोपियन विद्वानोंने तो इस बातको कभी का सिद्ध कर दिया है किन्तु हम ब्लोगोंकी धार्मिक संकीर्णता बहुत बार सत्य दर्शनमें बाधक होती है। इसी कारण हम ब्लोग अनेक दोषोंके शिकार हो गए हैं। कुमारपाल जैन हो तो क्या और शैव हो तो क्या—युद्ध तो उसमें कोई विशेषता नहीं प्रतीत होती। महत्त्व है तो उसके व्यक्तित्वका। सिद्धराज जैन न था, वह एक उन्नत शैव था इससे अगर मैं सिद्धराजका महत्त्व न समझू तो समझ लो कि मेरी सारासारविवेक बुद्धिका दियाला निकल गया है। अमुक व्यक्ति अमुक धर्मका अनुयायी था इतने मात्रसे हम उसके व्यक्तित्वको परखने और अपनाने की उद्येक्षा करें तो हम अपनी ही जातीयता—राष्ट्रीयताका अहित करते हैं। शैव हो, या वैष्णव, बौद्ध हो या जैन—धर्म से कोई भी हो—जिन्होंने अपनी प्रजाकी उन्नति और संस्कृतिके लिए विशिष्ट कार्य किया है वे सब हमारे राष्ट्रके उत्कर्षक और संस्कारक पुरुष हैं। ये राष्ट्रपुरुष हमारी प्रजाकीय संयुक्त अचल सम्पत्ति हैं। अगर इनके गुणोंका यथार्थ गौरव हम ब्लोग न समझें तो हम उनकी अयोग्य प्रजा सिद्ध होंगे। शैव, बौद्ध, जैन ये सारे मत एक ही आर्यतत्त्वज्ञानरूपी महावृक्षकी अलग अलग दार्शनिक शाखाओंके समान हैं। वृक्षकी विभूति उसकी शाखाओंसे ही है और जब तक वृक्षमें सजीवता मौजूद है उसमें शाख-प्रशाखाएं निकलती ही रहेंगी। शाखा-प्रशाखाओंका उद्गम बन्द हो जाना वृक्षके जीवनका अन्त है। धर्मानुयायी और मुमुक्षु जन पक्षियोंके समान हैं जो शान्ति और विश्रान्तिके लिए इस महावृक्षका आश्रय ग्रहण करते हैं। जिस पक्षीको जो शाखा ठीक और अनुकूल प्रतीत हो वह उसीका आश्रय लेता है और शान्ति प्राप्त करता है। जिस प्रकार कोई पक्षी, अनुकूल न होने पर एक शाखा छोड़ कर दूसरी शाखाका आश्रय लेता है उसी प्रकार विचारशील मानव भी खरुचि अनुसार किसी एक धर्मका स्वाग कर धर्मान्तर ग्रहण करता है और मनःसमाधि प्राप्त करता है। कुमारपालने भी मनःसमाधि प्राप्त करनेके लिए ही धर्मपरिवर्तन किया था। सार्विकता रूपसे किया गया धर्मपरिवर्तन दोषरूप नहीं, गुणरूप होता है। ऐसे धर्मपरिवर्तनसे नवीन बल और उत्साहका चार होता है। प्रजाकी मानसिक और नैतिक उन्नति होती है। जैन धर्मका स्वीकार कर कुमारपालने जो प्रजाक अन्त्य बलप्राप्त किया था वह दूसरी तरहसे करना संभव न था। उसके धर्मपरिवर्तनने प्रजाके पारस्परिक विद्वेषको कम किया और सामाजिक छलर्पको आगे बढ़ाया। वस्तुतः उस जमानेमें आजके समान धर्मपरिवर्तनकी संकुचित विचारश्रेणी नहीं थी। सामाजिक दृष्टिसे धर्मपरिवर्तन कोई महत्त्वपूर्ण नहीं है। गुजरातके अनेक प्रतिष्ठित कुटुंबोंमें जैन और शैव दोनों धर्मोंका पालन किया जाता था। किसी घरमें पिता शैव था तो पुत्र जैन, किसी घरमें सास जैन थी तो बहू शैव। किसी गृहस्थका पितृकुल जैन था तो मातृकुल शैव और किसीका मातृकुल जैन था तो पितृकुल शैव। इस प्रकार गुजरातमें वैश्य जातिके कुलोंमें प्रायः दोनों धर्मोंके अनुयायी थे। इसलिए इस प्रकारका धर्मपरिवर्तन गुजरातके सम्पत्तिसमाजमें बहुत सामान्य सी बात थी। राज्यके कारोबारमें भी दोनों धर्मानुयायियोंका समान स्थान और उत्तरदायित्व था। किसी समय जैन महामाल्यके हाथमें राज्यकी बागडोर आती तो कभी शैव महामाल्यके हाथमें। लेकिन इससे राजनीतिमें किसी प्रकारका परिवर्तन नहीं होता था। शैवों और जैनोंकी कोई अलग अलग समाजरचना नहीं थी। सामाजिक विधि-विधान सब ब्राह्मणों द्वारा ही नियमानुसार संपन्न होते थे। शैव कुटुम्बों और जैन कुटुम्बोंकी कुलदेवी एक ही होती थी और उसका पूजन-अर्चन दोनों कुटुम्ब वाले कुलपरम्परानुसार एक ही विधिसे मिल कर करते थे। इस प्रकार सामाजिक दृष्टिसे दोनोंमें अमेद ही था। सिर्फ धर्मभावना और उपास्य देवकी दृष्टिसे थोड़ासा भेद था। शैव अपने इष्टदेव शिवकी उपासना और पूजा-सेवा करते, जैन अपने इष्टदेव जिनकी पूजा-अर्चना करते। शिवपूजनके कुछ वर्गोंमें मद्य-मांस स्वाग्य नहीं माना जाता था परन्तु जैनोमें यह वस्तु सर्वथा स्वाग्य मानी जाती थी। कोई भी अगर जैन बनता तो

उसका अर्थ यही होता था कि उसने मय-मयसका सेवन त्याग दिया है और इसका त्याग कर उसने जीवहिंसा न करनेवा मुख्य जैन बन लिया है। शैव और जैन दोनों मुख्य रूपसे गुजरातके प्रजाधर्म थे, तो भी सामान्य रूपसे राजधर्म शैव ही माना जाता था और गुजरातके राजाओंके उपास्य देव शिव थे। राजपुरोहित शिवधर्मी नागर ब्राह्मण और राजगुरु शिवोपासक तपस्वी थे। किन्तु अणहिलपुरके संस्थापक बनारस पात्रवासे से कर वर्णनपेला तब गुजरातके हिन्दू राज्य कालमें, जैन धर्मके अनुयायियोंका सामाजिक दर्जा सबसे ऊँचा था। प्रजाधर्ममें जैन जन विशेष प्रतिष्ठित एवं अग्रणी थे। राज्य शासनमें भी उनका हिस्सा सबसे अधिक था। इससे राजाओंके शैव होने पर भी जैन धर्म पर उनकी सर्वत्र आदर दृष्टि रहती थी। विद्वान् जैन आचार्य राजाओंके पास निरन्तर आते रहते थे और राजा लोग भी अपने गुरुओंके समान ही उन्हें आदर देते थे। कई बार तो राजकुटुम्बोंमेंसे भी कोई कोई जैन धर्मकी सन्यास दीक्षा धारण कर लेता था। अनेक राजपुत्र जैन आचार्योंके पास शिक्षा ग्रहण करते थे। इस प्रकार राजा लोग जैनोंके साथ सब प्रकारसे निकट सम्बन्धमें रहते थे। उससे इनके मनमें धर्म-सम्मान की किसी भी प्रकारका भेदभाव नहीं रहता था। शैव धर्मका आदर्श प्रतिनिधि सिद्धराज भी जीनेसे काफ़ी सम्मानित था। सिद्धपुरमें ह्रमहालयके साथ-साथ उसने 'रायविहार' नामक आदिनाथका जैन मन्दिर भी बनवाया था। गिरनार पर्वत पर नैमिनाथका जो मुख्य जैन मन्दिर आज विषमामन है वह भी सिद्धराजकी उदारताका ही फल है। सोमनाथकी यात्राके साथ उसने गिरनार और शत्रुघ्नय तीर्थकी भी उसी भावसे यात्रा की थी। शत्रुघ्नय तीर्थका सर्वत्र बढानेके लिए उसने बारह गांव उससे साथ लगा देनेके लिए अपने महामायल अन्धकको आज्ञा दी थी। इससे प्रतीत होता है कि सिद्धराजके हृदयमें जैन धर्मके लिये किसी प्रकारकी तुच्छ मानना नहीं थी। उसमें और कुमारपालमें जो अंतर था वह यही कि सिद्धराज अपने मनमें शैव धर्मको मुख्य मानता था और जैन धर्मको गौण, कुमारपाल अपने पिछले जीवनमें जैन धर्मको मुख्य मानने लगा था। सिद्धराजके इष्टदेव अन्त तक शिव ही थे, किन्तु कुमारपालने इष्टदेव पिछले जीवनमें जिन थे। उसने जिनको अपना देव और आचार्य हेमचन्द्रको सद् गुरु, आशुपुरुष और कल्याणकारी माना था। इसी प्रकार अहिंसा प्रबोधन धर्मको अपना मोक्षदायक धर्म मान कर अहमदीक उसका स्वीकार किया था। इस तरह वह जैन धर्मका एक आदर्श प्रतिनिधि बन गया था। इतनी पूर्व भूमिकाके बाद अब मैं कुमारपालके राजजीवनका रेखाचित्र उपस्थित करना चाहता हूँ।

अशोक और कुमारपाल

कुमारपालका राजजीवन कई बातोंमें नैर्घ सन्नाह अशोकने मिलता जुलता है। राजगद्दी पर आरुढ़ होने पर जिस प्रकार सच्चा अशोकको अनिच्छासे प्रतिपक्षी राजाओंके साथ लड़ना पड़ा उसी प्रकार कुमारपालको भी अनिच्छासे प्रतिपक्षी राजाओंके साथ लड़नेके लिए बाध्य होना पड़ा। राज्यसिंहासनारोहणके बाद तीन साल तक अशोकका शासन अस्त-व्यस्त रहा। यही हाल कुमारपालका भी था। जिस प्रकार अशोक ७-८ वर्ष तक शत्रुओंकी जीतनेमें व्यग्र रहा उसी प्रकार कुमारपालकी भी इतने ही समय तक शत्रुओंके साथ युद्ध करनेमें लगा रहना पड़ा। इस तरह आठ-दस वर्षके कुटोरासत, जीवनके शेष भागमें जिस प्रकार अशोकने प्रजाकी नैतिक और सामाजिक उन्नतिके लिए कई राजाज्ञाप निकाली और राज्यमें शांति एवं सुव्यवस्था बनाने पर प्रयत्न किया था, उसी प्रकार कुमारपालने भी किया। जिस प्रकार अशोक पहले शैव और फिर बौद्ध हो गया उसी प्रकार कुमारपाल भी पहले शैव था, फिर जैन हो गया। अशोकने समान ही कुमारपालने भी लीश्वर धर्म प्रचारके लिए अपनी सारी शक्ति लगा दी थी। जिस प्रकार अशोकने बौद्ध-धर्म प्रतिपादित किया था तथा उस धर्मका नियमोंका स्वीकार कर 'परमसुखनोपासक'की पदवी धारण की उसी प्रकार कुमारपालने भी जैन धर्मप्रतिपादित गृहस्थके जीवनको आदर्श बनाने वाले आवश्यक अनुयायि नियमोंका व्यापारिक स्वीकार करके 'परमार्हन्'का पद प्राप्त किया। अशोकने समान ही प्रजाको दुर्मसनेसे हटानेके लिए गुना रपालने कई राजाज्ञाप निकाली थी। अशोकके बौद्ध स्तूपोंकी भाँति कुमारपालने भी कई जैन विहारोंका निर्माण कराया।

निर्वशके धनका त्याग

इन सबके उपरान्त कुमारपालने एक विशेष कार्य किया था। प्राचीन कालकी राजनीतिके अनुसार लावारिस पुरुषकी सम्पत्ति उसके मरनेके बाद राजाकी हो जाती थी और इस कारण मरने वालेके, माता, बी आदि आश्रित जन अनाथ और निराधार बन जाते थे तथा मृत्युसे भी अधिक दुःख भोगते थे। इस दूर राजनीतिसे कई अवलाएँ जीवित रहने पर भी मरी हुईके समान हो जाती थी। जले पर नमक छिड़कने वाली इस दुष्ट प्रथाको कुमारपालने अपने राज्यमें एक आदेश निकाल कर बन्द कर दिया। कदाचित् ऐसा कार्य अशोकने भी न किया हो।

कुमारपालको इस पुनीतिकी निष्ठुरताका पता किस मांति चला उसका वर्णन हेमचन्द्राचार्य अपने द्वाभ्रयमें इस प्रकार करते हैं—

किन्ती रात्रिके समय जब राजा अपने महलमें सो रहा था तब उसे दूरसे एक स्त्रीका बहुत करुण क्रन्दन सुनाई पड़ा। इस बातको जाननेके लिए चौकीदारके नील वर्ण वस्त्र धारण कर राजा महलसे निकला और कोई न पहचान ले इस तरह धीरे-धीरे उस करुण रुदनकी तरफ चला गया। वह जा कर क्या देखता है कि पेड़के नीचे एक स्त्री गलेमें कन्दाडाक कर मरनेकी तैयारी कर रही है और रो भी रही है। राजाने धीरेसे उसके पास जा कर आदर पूर्वक मधुर वचनोंसे पूछा कि क्या बात है। विश्वास पा कर स्त्रीने कहा—‘मेरे पतिदेव इस शहरमें परदेशसे व्यापार करनेके लिए आए थे और मैं भी उनके साथ थी। इस भ्रष्टासित शहरमें हम लोगोंने व्यापार करते करते बहुत सम्पत्ति इकट्ठी कर ली। इसी बीचमें मैंने एक पुत्रको जन्म दिया। हम लोगोंने उसका मरण-पोषण किया। उसे शिक्षित बनाया। योग्य उम्रमें एक अच्छे बुद्धकी लड़कीसे साथ उसका पाणिग्रहण करा दिया। जब मेरा पुत्र बीस वर्षकी अवस्थाका हुआ तब उसके पिता स्वर्ग सिंहासन गए और उनके शोकेसे पुत्र इतना विह्वल हो गया कि वह भी थोड़े दिनों बाद मुझे अनाथ बना कर पिताके मार्ग पर चला गया। अब मेरी सारी सम्पत्ति नियमानुसार राज्यकी सम्पत्ति हो जायगी और मेरा जीवन बरबाद हो जायगा। मैं उस करुण अवस्थाको नहीं देखना चाहती इसीलिए मरना चाहती हूँ।’ राजा स्त्रीके इस कथनको सुन कर करुणार्द्र हो उठा और उसको आश्वसन देते हुए कहने लगा—‘माता! तुम अपने घर जाओ और इस तरह अपना अपघात मत करो। मैं तुम्हें विश्वास दिलाता हूँ कि राजा तुम्हारी सम्पत्ति नहीं लेगा। तुम अपने धनसे यथेष्ट दान पुण्य करके अपना कल्याण करो।’ इतना कह कर राजाने अपने महलोंकी ओर चल दिया और सवेरा होने पर मन्त्रियोंको बुला कर अपने राज्यमें यह घोषणा करनेकी आज्ञा दी कि—‘प्राचीन जमानेसे चली आई यह राज्यप्रथा, कि लावारिस पुरुषकी मृत्युके पश्चात् उसकी सम्पत्ति राज्यकी हो जाय, बन्द की जाती है और आजसे यह राजाज्ञा जाहिर की जाती है कि ऐसी सम्पत्ति राज्यका कोई भी कर्मचारी न ले।’ राजाकी आज्ञानुसार मन्त्रियोंने इस आज्ञापत्रकी घोषणा सारे राज्यमें करा दी और मृतक-धन लेना बन्द कर दिया। प्रबन्ध कर्माजोंके अनुमानसे इससे राज्यमें एक करोड़की वार्षिक आमदनी होती थी परंतु राजाने इसका तनिक भी लोभ न करते हुए इस अर्थन, और प्रजापीडक प्रथाको हमेशाके लिए बन्द कर दिया।

मग्री यशःपालने अपने नाटकमें इससे भी बढ कर हृदयङ्गम वर्णन किया है। हेमाचार्यने तो अमुक घटनाको लक्ष्यमें रख कर ही काव्यनी पद्धतिके अनुसार सिर्फ सूचना मात्र की है। यशःपालने उसमें कई ऐतिहासिक घटनाओंको भी अन्तर्निहित किया है। यह नाटक एक रूपक है इसलिए इसमें ज्यादा वास्तविकताका तो न होना स्वाभाविक ही है। यशःपालका वर्णन इस प्रकार है—‘एकदिन जब राजा अपने स्थान पर बैठा हुआ था उसने एक विशाल मकानसे स्त्रीका करुण रुदन सुना। थोड़ी देर बाद नगरके चार महाजनोंने आ कर राजासे निवेदन किया कि नगरका कुबेर नामक एक मोटव्यवीश निःसन्तान मर गया है इस लिए उसकी सम्पत्ति लेनेके लिए अधिकारी पुरुष भेजिए और हम लोगोंको उसकी अन्त्येष्टि किया करनेकी आज्ञा प्रदान कीजिए। रोदनी मृत्युका समाचार सुन कर राजा बहुत उद्विग्न

होता है और जीवनकी अस्थिरताका गम्भीर विचार करने लगता है। साथ ही साथ मृतके कुटुम्बकी कठिन दशा और राज्यकी कुर नीतिका भीमस्त चित्र देखता है।

**आद्यायन्धादहह सुचिरं संचितं क्लेशलक्षैः
केयं नीतिर्नृपतिहतका यन्मृतस्य हरन्ति ।**

अन्दराजीजघनवसनाक्षेपपापोत्कटानाम्

आः किं तेषां हृदि यदि कृपा नास्ति तत्किं त्रपाऽपि ॥

राजा कुछ विचार कर रहता है कि मैं वही आता हूँ। तत्पश्चात् राजा पाल्कीमें बैठ कर राजमनसे भी अधिक ह्रस्वोन्मत्त और विरक्त ऐसे कुबेरके भग्नके पास आया। मण्डलके ऊपर कोट्यधीशताका सूचन करने वाली नाता प्रकरकी पञ्चदश फहरा रही थी। एक दरवाजे पर शहरके सैकड़ों सेठ शोकविह्वल दिखाई पड़ रहे थे और घरके अन्दरसे रुदनका करुण स्वर आ रहा था। बरके बाहर खड़े हुए सेठोंको देख कर राजाने अग्रणी सेठसे पूछा कि सब लोग बाहर क्यों खड़े हुए हैं। सेठका उत्तर था कि हम लोग राजाजी आज्ञानी प्रतीक्षा कर रहे हैं। राजाने कहा इसमें राजाशाही क्या आवश्यकता है? सेठने उत्तर दिया—राज्यायमातुसार जब राग्याधिकारी सारी सम्पत्तियों अपने अधिपत्यमें कर ले उसके बाद हमें घरमें आना चाहिए। अन्यथा हम लोग दण्डके भागी होते हैं। राजा पालकीसे ऊतर कर घरमें जाता है और सेठ उसकी सारी ऋद्धि संपृद्धि उससे परिचय करता है। राजमहलोंमें भी अलम्प्य ऐसी वस्तुएँ सेठके मकानमें पा कर राजा आश्चर्यचकित हो जाता है। तत्पश्चात् राजा कुबेरकी माताके पास जा कर बैठता है और कुबेरकी घृष्टके बारेमें सारी हकीकत पूछता है। कुबेरके मित्र सारी हकीकत कहते हैं—‘परदेशमें व्यापार चलानेके लिये कुबेर पाटनसे मरुच गया था और वहाँसे ५०० नावोंमें माल भर कर परदेश चला गया था। वहाँ पर सारा माल बेच कर ४ करोड़ रुपयेका अन्य माल प्राप्त किया। वहाँसे खदेश आते समय रास्तेमें एक भयंकर दकान आया और उससे सब नावें नष्ट-अष्ट हो गईं और कुछ इधर-उधर भटकती मरुच बदरगाढ़ पर पहुँची। कुबेरका क्या हाल हुआ यह अभी तक पता नहीं लगा इसी लिए यह ऐसा प्रसंग उपस्थित हुआ है।’ राजा यह सन सुन कर साहसभूति पूर्ण स्वरसे कुबेरकी माताको आवाहन देता है—‘माता! इस तरह अविवेकीभी मरुच शोकसे विह्वल मन बने।

आकीदाघाद्यदिन्द्रं भरणमसुभतां निधितं धान्धवानां

सम्बन्धश्चैकपृक्षोपितयहुविहगव्यूहसांगत्यतुल्यः ।

प्रत्यापृत्तिर्मृतस्योपलतलनिहितलुप्टबीजमरोह-

प्राप्येत शोकाल् तदयमकुचालैः क्लेशमात्मा मुपैव ॥

माता उत्तर देती है—‘पुत्र! सब समझती हूँ, लेकिन पुत्रका मृत्युशोक सब विस्मरण करा देता है।’ राजा कहता है कि—‘माता! मैं भी तुम्हारा ही पुत्र हूँ इसलिए शोक करना अच्छा नहीं है।’ इतनेमें राज्यके नीनरोंने कुबेरके घरका सारा धन इकट्ठा करके राजाके सामने ढेर लगा दिया। राजा उसका विरोध करता हुआ महाजनोंसे कहता है कि—‘मैं आजसे मृतनर्तक धन रागभण्डारमें लेकेका निषेध करता हूँ। यह किनकी अवय नीति है कि जो मनुष्य मृत्यु मृत जाय उसके धन उपपन्नकी इच्छा रखते बाले राजा उसके प्रभुत्वको प्राप्त करनेकी इच्छा करते हैं।’ राजा कहता है मालमें आ कर मंत्रियों द्वारा सारे शहरमें घोषणा करायाता है कि—

निःशकैः शक्तिं न पट्टपतिभिस्त्वत्तुं क्वचित् प्राक्तनैः

पठ्याः क्षार इय क्षते पतिमृता यस्यापहारः किल ।

आपापोधिकुमारपालरूपतिर्देषो रुदत्या धनं

विभ्राणः सदयः प्रजासु हृदयं मुखत्ययं तत् स्वयम् ॥

कविप्रतिभासे चित्रित इस चित्रमें नामनिर्देश भले ही काव्यनिक हो परन्तु यह सारा चित्र काव्यनिक नहीं है। इसमें वर्णित घटना अनैतिहासिक नहीं है। इस घटनाके अनुरूप अवश्य ही कोई घटना घटी होगी। यह चित्र कुमारपालकी महानुभावताको उत्तम रूपमें प्रतिबिम्बित करता है।

इस प्रकार मृत-सन्मोचन द्वारा प्रजाहितका कार्य करके कुमारपालने उस कीर्तिको प्राप्त किया जिसे सत्ययुगमें होने वाले रघु, नहुष, नाभाग और भरत आदि परम धार्मिक राजा भी प्राप्त नहीं कर सके। इसीसे प्रसन्न हो कर आचार्य हेमचन्द्र उसकी प्रशंसा करते हैं—

न यन्मुक्तं पूर्वं रघुनहुष-नाभाक-भरत-
प्रभृत्युर्वीनाथैः कृतयुगकृतोत्पत्तिभिरपि ।
विमुञ्चन् सन्तोषात् तदपि स्वदतीविसमधुना
कुमारक्षमापाल ! त्वमसि महतां मस्तकमणिः ॥
अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः ।
त्वं तु सन्तोषतो मुञ्चन् सत्यं राजपितामहः ॥

गुजरातका यह सर्षोपरि आदर्श राजा था। वह जैसा योग, नीतिनिपुण और दुर्बल था वैसा ही संयमी, धर्मपरायण और सौम्य भी था। उसमें अनुभवकी विशालताके साथ साथ गंभीर तार्किक बुद्धि भी कम न थी। वह स्वार्थीके साथ नित्यव्ययी और पराक्रमीके साथ क्षमावान् भी था।

सिद्धराज और कुमारपाल

गुजरातके साम्राज्यके दो ही सर्गोच्छ प्रभुलशाली राजा हुए—सिद्धराज और कुमारपाल। दोनोंके पराक्रम और कौशलसे गुजरातका गौरव चरम सीमा पर पहुँच गया था। प्रबंधकारोंका कहना है कि सिद्धराजमें ९८ गुण थे और दो दोष थे और कुमारपालमें थे ९८ दोष और २ गुण। ऐसा होने पर भी कुमारपाल श्रेष्ठ था। सिद्धराजने गुजरातके नागरिकोंके लिए महास्थान बनाये तो कुमारपालने उनका संरक्षण करनेके लिए दुर्गोंका निर्माण कराया। सिद्धराज ने गुजरातके पराक्रमका शुद्धन करने वाली महायात्राएं कीं तो कुमारपालने उन यात्राओंकी चिरस्मृतिके लिए महाप्रशस्तिपत्रोंकी रचना करवाई। सिद्धराजने गुजरातके गौरवधाम गिरनाथके ऊपर महातीर्थकी स्थापना की तो कुमारपालने गुजरातके आशाल इन्हेंको यात्रा सुख बनानेके लिए उस पर सीढ़ियोंका निर्माण कराया। सिद्धराजने अगर गुजरातकी गुरुताके महालयोंका निर्माण किया तो कुमारपालने उन महालयों पर स्वर्णरुद्राक्ष और वज्रदंढ चढ़ा कर उन्हें सुप्रतिष्ठित किया। कुमारपाल गुजरातकी गरिमाका सर्षोपरि शिखर था। इसके समयमें गुजरातवासी विद्या और विभुतामें, शौर्य और सामर्थ्यमें, समृद्धि और सदाचारमें, धर्म और कर्ममें, उच्छृङ्खला पर पहुँच गये थे। उसके समयमें प्रशस्तिकातर वैश्य भी महान् सेनापति हुए, ब्रम्हचेलुष वणिग्जन भी महान्वि हुए और ईर्ष्यापरायण ब्राह्मण तथा निन्दापरायण श्रमण भी परस्पर मित्र हुए। व्यसनासक्त क्षत्रिय भी संयमी साधक बने और हीनाचारी शूद्र धर्मशील बने।

धर्मसहिष्णुता

उत्साहप्रवर्तक धर्मपरिवर्तनके पश्चात् भी धर्मसहिष्णुता जितनी उसके राज्यमें थी वैसी किसीके राज्यमें दृष्टिगोचर नहीं हुई। कदाचित् भारतके प्राचीन इतिहासमें यह एक ॥ पहला और अन्तिम उदाहरण होगा कि हेमचन्द्र जैसा जैन धर्मका महान् आचार्य शिव मंदिरमें श्रद्धालु शैवकी तरह—

यत्र तत्र समये यथा तथा योऽसि सोऽस्यभिषया यथा तथा ।

धर्तदोषकलुषः स चेद् भवान् एक एव भगवन्मोक्षतु ते ॥

ऐसी अद्भुत कल्पना और अनुपम रचना द्वारा शिवजी स्तुति करता है। गढ़ बृहस्पति जैसा महान् शैव मठाधीश जैनाचार्यके चरणोंमें घड़न करके—

चतुर्मासीमासीत्तत्र पदयुगं नाथ ! निकषा
कपायप्रध्वंसाद्विकृतिपरिहास्यतमिदम् ।
इदानीमुद्भिचक्रिजचरणनिलोठितकक्षे-
जलह्रिन्नरैरुनिनितिलक ! वृत्तिर्भवतु मे ॥

ऐसी स्तुति द्वारा एक सुशिष्यकी भाँति अनुग्रही याचना करता है।

इतिहासके सैकड़ों प्रबंधोंमें खोजने पर वह एक ही राजा ऐसा मिलता है जो कुम्भरपरामात्र 'उम्भपतिरलम्ब-प्रौढप्रताप' विरुद्धमें अभिमान करता हुआ भी सहचिखीकृत 'परमार्हत' निरुद्धसे अपनेको कृतकृत्य मानता है। जिस आदरभावसे वह सोमेश्वरके पुण्यधामका जीर्णोद्धार करता है उसी आदरसे उसके पड़ोसमें पार्श्वनाथके जैन चैलकी भी स्थापना करता है। कुमारपाल गुजरातकी गर्वोन्नत राजधानी अणहिलपुरमें दसुनाथके निवासार्थ 'कुमारपालेश्वर' और पार्श्वनाथके लिए 'कुमारविहार' नामक दो मंदिरोंका निर्माण एक दूसरेके समीप करता है। इससे बड़ कर धार्मिक सहिष्णुताका उदाहरण मिलना कठिन है।

कुमारपाल स्वभावसे ही धार्मिकवृत्ति भाग था, इससे उसमें दया, करुणा, परोपकार, नीति, सदाचार और संपत्तकी वृत्तिविकाशिका उच्च प्रकारका हुआ था। उसमें ये बहुतसे गुण पैदा ही होने चाहिए। उसने प्रपिता के पिता क्षेमराज ने—जो पणजी भीखदेवका ज्येष्ठ पुत्र और सिद्धराजके भोगपरायण पिता कर्णका ज्येष्ठ भ्राता था,—पिता द्वारा दी गई राजकीय अस्तीवार पर अपने छोटे भाई कर्णको राज्य दे दिया और स्वयं मूकेश्वर तीर्थमें जा कर तपस्वीके रूपमें शहरकी उपरासनामें लीन रहते हुए जीवन सफल बनाया। उसका पुत्र देवप्रसाद भी राजकाजकी झड़पोंसे दूर रह कर स्वयं पिताका अनुकरण करता रहा और जिस समय निलासी कर्णका असमर्थ अवसान हुआ तो वह इतना उद्विग्न हो उठा कि सजीव देहसे चित्तमें प्रवेश कर गया। कुमारपाल का पिता त्रिपुरनपाल भी एक सदाचारी और धर्मपरायण क्षत्रिय था। सिद्धराजके लिए वह अत्यंत आदरणीय पुरुष था। उसके नीतिपरायण जीवनका प्रभाव सिद्धराजके स्वच्छन्द जीवन पर अनुश्रुति का काम करता था। इस प्रकार कुमारपालको अपने पूर्वजोंसे उत्तम गुणोंकी अदृश्य निधि मिली थी। हेमचन्द्र जैसे महान् साधु पुरुष के ससंगसे बड़ धर्मीका 'राजर्षि' की लोकोत्तर पदवीके महान् यशका उपभोग हुआ। हेमचन्द्रसरित्ते उसके यश को अमर बनानेके लिए 'अभिमान चिन्तामणि' जैसे प्रमाणमूल शब्दकोशके सुप्रसिद्ध प्रबंध में उसके लिए—

कुमारपालचौलुकयो राजर्षि परमार्हतः ॥

मृतस्वमेका धर्मात्मा मारिष्पसनवारकः ॥

ऐसे उपनाम प्रथित कर सार्वकालिक सत्कृत वाक्य में उसके नाम को सार्वभौमिक शाश्वत बना दिया।

श्रमणोपासक कुमारपाल

इसमें तनिक भी सन्देह नहीं कि कुमारपाल अपने अन्तिम जीवनमें एक शुद्ध जनराज था। उसने जैनधर्म प्रतिपादित उपासक अर्थात् गृहस्थ श्रावक धर्मका दृढ़तासे साथ पालन किया था। ऐतिहासिक पाल्ने कुमारपाल के सह्रा जैन धर्मका अनुयायी राजा थायद ही कोई हुआ हो। जैन संहितायमें यों तो बहुतसे राजाओंका जैन होनेका जिक्र आता है। उदाहरणके तौर पर उज्जयिनीका विक्रमादित्य, प्रतिष्ठानपुरका सातवाहन, बलभी का शिलादित्य, मान्यखेटका अणोवर्षा, गोपमिरिका आगराज—इत्यादि राजा जैन धर्मके अनुयायी थे। लेकिन वे सब राजा अगर जैन धर्मके अनुयायी बने होंगे तो इतने ही वर्षोंमें कि उन्होंने जैन धर्म और उनके अनुयायियों में अपना सविशेष अनुराग या पक्षपात बसाया होगा, समय समय पर जैन गुरुओंको सबसे ज्यादा आदर प्रदान

किया होगा और उनके उपदेशसे प्रभावित हो कई एक जैन मन्दिरों आदिका निर्माण भी कराया होगा। कुछ उससे आगे बढ़ कर वर्षके अमुक दिनों या महीनोंमें जीवहिंसा प्रतिबंधक राजाज्ञाएँ निकाली होंगी और स्वयं भी मद्य-मांसका सेवन न करनेकी प्रतिज्ञाएँ की होंगी। लेकिन कुमारपालके समान गृहस्थ धर्मके आदर्श रूप सम्पूर्ण बारह व्रतोंका तो किसीने अंगीकार नहीं किया होगा।

उसके द्वारा अंगीकार किये गए उन द्वादश व्रतोंका सविस्तर वर्णन, जैन प्रबंधोंमें नाना उदाहरणोंके साथ दिया गया है। उदाहरणोंमें कुछ अतिशयोक्ति भले ही हो लेकिन मूल बात मिथ्या नहीं है—यह विश्वास पूर्वक कहा जा सकता है और जो बात स्वयं हेमचन्द्र ही लिखते हैं उसमें असत्यको अवकाश ही कहाँ? मन्त्री यशःपाल और तोमप्रभाचार्य की जिन कृतियोंका परिचय मैंने ऊपर दिया है उनके वर्णनोंसे यह प्रतीत होता है कि कुमारपालने विक्रम संवत् १२१६ में हेमचन्द्राचार्यके पास सकलजनसमक्ष जैन धर्मकी गृहस्थ-दीक्षा धारण की थी। इस दीक्षाके धारण करते समय उसने मुख्य रूपसे ये प्रतिज्ञाएँ ली थीं:—

राज्यरक्षा निमित्त युद्धके अतिरिक्त यावत् जीवन किसी प्राणीकी हिंसा न करना, शिकार नहीं खेलना। मद्य और मांसका सेवन नहीं करना। प्रतिदिन जिन प्रतिमाकी पूजा—अर्चना करना और हेमचन्द्राचार्यका पदचन्दन करना। अष्टमी और चतुर्दशीके दिन सामायिक और पौषध आदि विशेष व्रतोंका पालन करना, रात्रिको भोजन न करना; इत्यादि इत्यादि।

अमारी घोषणा

ऐसी प्रतिज्ञाएँ लेनेके पश्चात् उसने अपने राज्यमें, दूसरे लोगोंको भी धर्मके मोटे नियमोंका पालन फरमानेके लिए घोषणा करवाई थी। उसमें सबसे मुख्य आज्ञा थी जीवहिंसके प्रतिबंधकी। हमारे देशमें बहुत प्राचीन कालसे दो कारणोंसे हिंसा होती आ रही है—एक है धर्मके निमित्त अर्थात् यज्ञयागादि धार्मिक कर्मकाण्ड और देवी देवताओंकी बलीके निमित्त; और दूसरी भोजनके निमित्त। कुमारपालने इन दोनों प्रकारकी जीवहिंसाका निषेध करनेके लिए राजाज्ञाएँ जाहिर कीं। हेमचन्द्राचार्यके द्वाधश्रय फाव्यमें आए हुए वर्णनसे प्रतीत होता है कि मांसाहारके निमित्त होने वाली जीवहिंसाका निषेध तो कुमारपालने कदाचित् श्रावक धर्मके व्रतोंका अंगीकार करनेके पहले ही कर दिया था। शाकम्भरीके चाहमान राजा अर्णोराज और मल्लवाके परमार राजा बल्लालदेवको पराजित करनेके पश्चात् एक दिन कुमारपालने रास्तेमें किसी दीन-दरिद्र भ्रात्री मनुष्यको फसाई खानेकी ओर कुछ बकरे ले जाते देखा। उससे झूठाछ की और वस्तुस्थितिका ज्ञान होने पर, उस पामर मनुष्य और उन पशुओंकी ऐसी दशा देख कर राजाके मनमें बोधिसत्त्वके समान करुणामय उत्पन्न हुआ। उसके मनमें यह विचार आया कि ये लोग दुध जालि वाले और कुत्तोंके समान धर्मविमुख हैं। ये अपने इस पापी पेटके लिए प्राणियोंका हनन करते हैं। वास्तवमें इसमें शासन करने वालेका ही दोष है। चूँकि यथा राजा तथा प्रजा। मुझे धिक्कार है कि मैं सिर्फ अपने सुखके लिए प्रजासे कर लेता हूँ लेकिन प्रजाकी रक्षाके लिए नहीं। इत्यादि विचार कर उसने अपने अधिकारियोंको आज्ञा दी कि मेरे राज्यमें जो कोई भी जीवहिंसा करे उसको चोर और व्यभिचारीसे भी अधिक कठोर दण्ड दिया जाय।

आर्य प्रजामें जो लोग मांसाहारी हैं वे भी जीवहिंसामें घृणास्पद तो मानते ही हैं, क्योंकि कि दयामूलक धर्मकी भावना हमारी प्रजामें कई सदियोंसे रूढ़ हो गई है। 'अहिंसा परमो धर्मः' का सिद्धान्त भारतके सभी धर्म षोड बहुत अंशमें स्वीकार करते हैं। इससे मांसाहारी मनुष्य जिहा इन्द्रियकी लोलुपताके कारण राजाज्ञाको मनसे भले ही अग्रिय समझते हों; वो भी प्रकट रूपसे उसका विरोध करनेकी नैतिक हिम्मत नहीं कर सकते। इसलिए ये बोल नहीं सकते। लेकिन धर्मके बढ़ाने जीवहिंसा करने वालोंकी स्थिति अलग ही होती है। उनकी हिंसाको धर्मशास्त्रोंका, सनातन परंपराका, रूढ़ियोंका और जनतामें व्याप्त अन्धश्रद्धाका वषेट समर्थन प्राप्त होता है। इससे राजाज्ञाके विरुद्ध ये कुछ विरोध प्रकट करें तो सर्वथा अपेक्षित ही है। परन्तु गुजरातकी कुछ सामाजिक विशेषताओंके कारण तथा तथा-

लीन जैनोंने सामाजिक प्रभुत्वके कारण इस र्ग्यकी ओरसे भी इस आज़ाना विशेष विरोध नहीं हुआ और कुमारपालको विशेष उपद्रवका सामना नहीं करना पड़ा । किन्तु विरोधका सर्वथा आभास भी न था । कुछ प्रचरकारोंके कपनसे प्रतीत होता है कि पाटण्णी अधिष्ठात्री कप्टेष्टरी मानाके राजपूजारियोंने कुमारपालको अपने निश्चयमें एक बार डार्रांडोज कर दिया था । उन्होंने बताया था कि नवरात्रिमें नगर देवीकी पशुवति द्वारा पूजा होनी चाहिए, नहीं तो देवी कुपित होगी और उसके कोपसे राजा और राज्य पर भयानक आपत्ति आ जायगी । राजाने अपने महामास ग्रामभट्टसे, जो डूंग परपरसे जैन था, इस विषयमें सहाय्य मांगी । महामास चाहे वितना भी शूर वीर और राजनीतिज्ञ रहा हो आखिर वा तो बगिर ही । उसने सोचा—कहाँ ऐसा न हो कि देवी वास्तवमें कुपित हो जाय तथा राजा और राज्य पर कोई आपत्त आ पड़े । इससे धर्म और जानि दोनों की भारी अपक्षीर्ति होगी । इस तरहकी चिन्ता ही कल्पनाओंके यक्षी-भूत हो, उसने चतुरतासे अस्पष्ट खर और अव्यक्त भावसे कहा कि 'देव ! दीपोते' अर्थात् पशुवति तो दी जाती है । ऐसी स्थितिमें क्या किया जाय । लेकिन कुमारपाल तो क्षत्रिय था । 'प्राण जाय पर बचन न जाई' इन सक्तायेंका पार्ष्णिय पिण्ड था । ससारके सामने ही हुई प्रतिज्ञा और जाहिर की गई आज्ञाओंका मङ्ग सखा क्षत्रिय कैसे होने दे । प्रतिज्ञापावन क गौत्वके सामने, क्षत्रियके हृदयमें जिदगी और सम्पत्ति गृणके समान है । महामास ग्रामभट्टका अर्द्धदण्ड उभार धुन कर कुमारपाल छिन्खिन्ना उठा और कर्मयुक्त खरसे धोला—'मन्निन् वागिगसि थदेव धूरे'—'महामास ! बगिर हो, इससे ऐसा बोलते हो । मले ही राज्य और जिदगी सब नष्ट हो जायें परन्तु ही हुई प्रतिज्ञा नहीं दूट सकती ।

राजाकी इस व्याकुल दशाका हेमचन्द्रसूरिने अपनी अद्भुत बुद्धिगता और ध्यावहारिक बुद्धिसे एक अच्छा और सरल हल निश्चाय लिया । उनने 'एक पन्थ दो कान' बानी कहावत सिद्ध की । अपनी उस अद्भुत कल्पना मङ्ग धीरे से उनने राजाके खानमें डक दिया और राजा हफ्से गद्गद् हो उठा । बन्धुजाते अस्सर पर राजा पोकेसे पशुओंको साप के कर माता कप्टेष्टरीके मन्दिरमें पहुँचा और पूजारियोंसे कहने लगा कि—'ये ये पशु माताको बति चढानेके लिए लाया ।' इनको मैं माताके सामने जिदवा रखता हूँ । अगर माताको इनके गंधकी अवश्यवत्ता होगी तो वह खय ही अपना भक्ष्य ले लेगी । आप लोगोंको भक्ष्य तैयार करनेका परिश्रम उठानेकी आवश्यकता नहीं है ।' यह कह कर राजाने मानाके मन्दिरमें पशुओंको भर दिया और बाहरसे साग तथा दिया । दुसरे दिन प्रातःकाल राज्यपरिवारके साथ राजा छाया आर हजारी लोगोंकी उपस्थितिमें माताके मन्दिरका दरवाजा खोल कर देखा तो पता चला कि रात्रिकी बन्द किये हुए पशु मन्दिरके अन्दर शांतिसे छुगली कर रहे हैं । माताने एकका भी भक्षण नहीं किया । राजाने सबके सामने उपदेश दिया कि—'माताको पशुओंके गंधकी तनिक भी आवश्यकता नहीं है । उसको इनकी भूख नहीं है । अगर उसको भूख होती तो इन पशुओंका निश्चय रूपसे उसने भक्षण किया होता । इससे पता चलता है कि माताके बदले ये पूजारी इन पाकर पशुओंके गंधके भूखे हैं । लेकिन वह भूख खय केरे राज्यमें नहीं मिट सकती ।' यह कह कर राजाने देवी देवताओंके निमित्त होने वाली जीवहँसिस्तता भी समूल उच्छेद कर दिया ।

कुमारपालकी इस अविद्या प्रवृत्ति कायनाकी सफाया देख कर ब्राह्मण पण्डित थीवर एक विशेष प्रसंग पर हेमाचार्यकी स्तुति करता हुआ कहता है कि—

पूर्वे धीरजिनेश्वरे भगवति प्रख्याति धर्म स्वयं

प्रज्ञावलयभयेऽपि मस्त्रिणि न यां कर्तु क्षमः श्रेणिक ।

अक्लेदोन कुमारपालन्पतिस्तां जीवरक्षां चपमात्

यस्तासाय वयस्तसुवां स परमः श्री हेमचन्द्रो शुभः ॥

अर्थात्—साक्षात् भगवान् महावीर जिसको धर्मका बोध करने वाले थे और अमरकुमार जैसा प्रज्ञावान् पुत्र स्वयं जिसका मन्त्री था वह राजा श्रेणिक भी जो जीवरक्षा न कर सका वह जीवरक्षा, जिन्हें वचनाश्रुतका पालन करके कुमारपाल राजा बनायास ही साथ सकन, ये हेमचन्द्र वास्तवमें एक परम आत्मान् शुभ हैं ।

स्वयं आचार्य हेमचन्द्र भी, उक्त महावीरचरित्र नामक पुराणग्रन्थमें महावीरके मुखसे कुमारपालके विषयमें भविष्यकथन रूपसे वर्णन करते हुए लिखते हैं कि—

पाण्डुप्रभृतिभिरपि त्यक्ता या मृगया नहि । स स्वयं त्यक्ष्यति जनः सर्वोऽपि तदाज्ञया ॥
हिंसानिषेधके तस्मिन् दूरेऽस्तु मृगयादिकम् । अपि मत्कुट-यूकादि नान्यजोऽपि हनिष्यति ॥
तस्मिन्निषिद्धे पापद्वारण्ये मृगजातयः । सदाऽप्यविप्ररोमन्था भाविन्यो गोष्ठयेनुवत् ॥

जलचरस्थलचरस्त्रेचराणां स देहिनाम् ।

रक्षिष्यति सवामारिं शासने पाकशासनः ॥

ये बाजन्मापि मांसादास्ते मांसस्य कथामपि ।

दुःस्वप्नमिव तस्याज्ञावशानेप्यन्ति निस्मृतिम् ॥

भगवान् महावीर अपने शिष्योंसे कहते हैं कि—भविष्यमें कुमारपाल राजा होने वाला है उसकी आज्ञासे सब मनुष्य मृगयाका त्याग करेंगे । जिस मृगयाका पांडुके सदृश धर्मिष्ठ राजा भी त्याग न कर सके और न करवा सके । हिंसाका निषेध करने वाले इस राजाके समयमें शिकारकी बात तो दूर रही खटमल और जूँ जैसे जीवोंको, अन्यज जन भी दुःख नहीं पहुँचा सकेंगे । इस प्रकार मृगयके विषयमें निषेधाज्ञा होने पर, मृग आदि पशु निर्भय हो कर वहाँमें गायोंकी तरह चरने लगेंगे । इस प्रकार जलचर प्राणियों, पशुओं और पक्षियोंके लिए वह सदा अनारि रक्षेगा और उसकी ऐसी आज्ञासे बाजन्म मांसाहारी भी दुःस्वप्नकी तरह मांसको भूल जाएँगे ।

कुमारपालकी ऐसी अनारिप्रिय वृत्ति देख कर उसके पड़ोसी और अधीन राजाओंने भी अनारि प्रवर्तनकी उद्घोषणा करनेके लिए कई आह्वान जाहिर की थी जिसके प्रमाणमें कई शिलालेख मारवाड़ की परली सरहदमें मिलते हैं ।

कुमारपालकी इस अहिंसाप्रवर्तन नीतिका यह फल है कि वर्तमानमें, जगत्में सबसे ज्यादा अहिंसक प्रजा गुजराती प्रजा है और सबसे अधिक परिमाणमें अहिंसा धर्मका पालन गुजरातमें होता है । गुजरातमें हिंसन-याग प्रायः तभीसे बन्द हो गए हैं और देवी देवताओंके लिए होने वाला पशु-बध भी, दूसरे प्रान्तोंकी तुलनामें, गुजरातमें बहुत कम है । प्रायः गुजरातका संपूर्ण शिष्ट और उच्च समाज चुस्त निरामिषभोजी है । गुजरातका प्रधान किसान वर्ग भी मांसव्यापी है । भले ही अतिशयोक्ति हो, और उसका उपहास भी हो, परन्तु मैं यह कहे बिना नहीं रह सकता कि इसी पुण्यमय परम्परा के प्रतापसे जगत्के सबसे श्रेष्ठ अहिंसापूर्ति महात्माको जन्म देनेका अद्वितीय गौरव भी गुजरातको प्राप्त हुआ है ।

मद्यपानका निषेध

जीवहितके साथ साथ जिन दूसरी पाप प्रवृत्तियोंका कुमारपालने अपनी प्रजामें निषेध कराया या उनमें मुख्य मद्यपानकी प्रवृत्ति भी थी । मद्य मनुष्य जातिका एक बहुत बड़ा शत्रु है, यह सब जानते हैं । पौराणिक कालमें यादवों का नाश भी मद्यपानसे ही हुआ या ऐसा पुराणोंमें वर्णन आता है । ऐतिहासिक कालमें भी मद्यपानके कारण अनेक सम्राट् और उनके साम्राज्य नष्ट होनेके उदाहरण यथेच्छ प्राप्त हो सकते हैं । वर्तमानमें क्षत्रिय जातिका जो मयंकुर पतन हुआ है और हो रहा है, उसमें मद्यका ही सबसे ज्यादा हाथ है । हमारी गरीब और परित्यागी जनताकी जो इतनी अमनत दशा हुई है उसमें मद्य भी एक मुख्य कारण है, यह हम लोग अच्छी तरह जानते हैं । मद्यके इस घुरे असरको लक्ष्यमें रख कर मध्य कालमें गिनने में मुश्किलमान सम्राटोंने इसका जो तीव्र निषेध किया या उससे इतिहासके पाठक अपरिचित नहीं हैं । अमेरिका जैसे भौतिक संस्कृतिके उपासक राष्ट्रने भी इस चीसरी सड़ने इस उन्मादक मद्यपानको घेरनेके लिए राजाज्ञाका उपयोग किया है ।

प्रबन्धगत प्रमाणोंसे प्रतीत होता है कि कुमारपाल जैन धर्मानुयायी होनेसे पहले मक्षरार तो करता था लेकिन मक्षपानकी तरह उसे हमेशासे घृणा रही है। यहाँ तक कि उसके कुलमें भी यह वस्तु खाया समझी जाती थी। हेमचन्द्रके योगशास्त्रमें आये हुए एक उल्लेखसे प्रतीत होता है कि चोलनय कुटुम्बमें मक्षपान ब्राह्मण जातिकी तरह ही निन्द्य था।

चौलुक्योंके पुरोगामी चाण्डे पूरी तरहसे मक्षपायी थे। स्वयं अणदित्यपुरका सत्त्वापक वनराज भी मक्ष-प्रिय था। उसके पीछे उसके द्वारा निर्माण कराये गये अणदित्यपुरके राजमठमें मदिता देवीका स्तूप स्थापित होता था और उसीका यह परिणाम हुआ कि यादवोंकी मानि चण्डा बढाका भी नाश हो गया। यह बात मेहराजपुराणय नाटक के कर्त्ता मन्त्री यशपाल अग्रज रूपसे बताते हैं। अन्तिम चण्डा राजा सामन्त सिद्धका राजसिंहासन जिस भाँति चौलुक्य यशके प्रतिष्ठाता मूलराजके हाथमें आया, उसका सारा विवरण प्रचयचिन्तामणि में दिया है। उससे भी चाण्डों के मक्षपानकी बात स्पष्ट रूपसे ज्ञान होती है।

जुएका निषेध

महानिषेधके साथ जुआ खेलनेकी मनाही भी कुमारपालने उतनी ही सख्तीसे की थी। घुमरो के घर पाँचर जैतौने में कितना कष्ट भोगना पड़ा था और उसी प्रकार नष्ट जैसे राजा पर पैसी आपत्ति आई थी—ये सब कर्ण कुमारपालने हेमचन्द्रसरिते कई बार सुनी थीं और स्वयं ने भी आस-पसके लोगोंमें इसका कुचरणाम देखा था। इस लिए उसने घूट नीका पर भी प्रतिबन्ध लगा दिया। यशपाल मन्त्रीके कथनसे प्रतीत होता है कि उस समय लोगोंमें सुएना दुर्घमन अत्यधिक पैदा हुआ था। बड़े बड़े राजपुरुष भी इस व्यसनमें पड़े हुए थे। ऐसे राजपुरुषोंमें से कुछ लोगोंका स्पष्ट निर्देश भी किया गया है, जो बहुत ही उपयोगी है। इस निर्देशके अनुसार मेवाड़का राजकुमार, सोरठके राजाका भ्राता, चन्द्रावतीका अधिपति, नागोके राजाका दौहित्र, गोधरके राजाका भतीजा, धारके राजाका भगना, राजमरीके राजाका मामा, कोंजणके राजाका सौतेला भाई, कच्छके राजाका साका, मारवाड़के राजाका दौहित्र और तुड़ चाडनय वृषणि अर्थात् कुमारपालका कोई पितृव्य आदि जैसे व्यक्ति थे। इस उल्लेखसे प्रतीत होता है कि अणदित्यपुरके सप्तद्वी केवामें रहने वाले सारे अपनी राजाओंके प्रतिनिधि इस व्यसनमें पूरी तरह आसक्त थे। निम्नमें बैठे हुए इन लोगोंमें दूसरा और कोई क्या नाम हो सकता था। प्रतिदिन नियम धिये हुए दो तीन घण्टे राजाके दरबारमें वे उपस्थित हों और अपनी हाजिरी दे दें। उसके उपरान्त सातके समयमें ऐसे राज प्रतिनिधियों को कोई काम न था। इसलिए उनका समय ऐसे ॥ दुर्घमनमें खर्च होता था। जान भी ऐसे लोगोंमें ऐसी ही स्थिति हम पाते हैं। इसी घुमरो के घर जुआरियोंमें आपसमें अनेक प्रकारके मयकर बगल होते थे, सहाय्यी होती थी और नाना प्रकारके अजीब कार्य होने थे। कुमारपालको यह वस्तुस्थिति अच्छी तरह मन्त्रमयी थी। ऐसे दुष्परिणामोंसे प्रजाको बचानेके लिए उसने घूटनिषेध की राजाका जाहिर की थी।

वेदयाव्यसनकी उपेक्षा

इस प्रकार जिस राजनीतिज्ञ कुमारपालने बल्ल्या उरमें एक दुष्ट बल बजर नहीं अपनी यह है वेदव्यसन के विषयमें। कुमारपालको इसकी बढना तो होती ही चाहिए। मक्ष और घूट की स्थिति यह व्यसन भी प्रमा दित्यो स्थिति में जगता की कतिपयकी है और अर्थशास्त्रमें भी राजकी अतिरिक्त स्थिति कति वर्णित है। कुमारपालने पहले कुछ भी करना ही, इस व्यसनकी उपेक्षा की थी। मेहराजपुराणय शास्त्रमें इस विषयमें भी एक निर्देश मिलता है। उक्तोक्त प्रमाणोंसे जब कुमारपालने सब दुर्घमनोपा बहिष्कार करवा सब वेदयाव्यसन को भी खप गया, परन्तु राजा उरार्थ उपेक्षा करत हुआ कहता है कि—वेदव्यसन ॥ परमपुरुषार्थम्। न तेन विधिद गनेन स्थितेन वा—अर्थात् वेदोक्त वेदयाव्यसनकी तो उपेक्षा करनी चाहिए, हाँके रहने और जानेमें कुछ भी नहीं है। यह निर्देश कुमारपाल उक्त समयकी वेदव्यसन स्थिति पर प्रकाश डालता है। उस समय समयमें, दूसरे व्यसनकी स्थिति, वेदव्यसन बहुत निष

नहीं समझा जाता था। समाजके शिष्ट कहलाने वाले वर्गके साथ वैश्याओंका बहुत सम्बन्ध रहता था। उसी प्रकार वैश्याओंकी स्थिति भी आजकी भांति हल्की और व्यक्तिचार पोषक न थी। वैश्याओंका स्थान समाजमें एक प्रकारसे उच्च समझा जाता था। राज दरबारमें हमेशा उनकी उपस्थिति रहती थी। देवमन्दिरोंमें भी नृत्य संगीत आदिके लिए उनकी उपस्थिति आवश्यक समझी जाती थी। व्यक्तिगत और सार्वजनिक महोत्सवोंमें भी उनका स्थान पहला रहता था। कला और कुशलताकी वे शिक्षिकाएं मानी जाती थीं। लक्ष्मीदेवीके कृपापात्र राजपुत्रादि उनसे कलाका अभ्यास करते थे। अनेक राजा ऐसी कलाधाम वैश्याओंको अपनी प्रियतमा भी बनाते थे। सूर्य कुमारपालका पितृकुल भी, ऐसी ही एक, वैश्यावर्गमेंसे अवतीर्ण कलाविधी राजरानी की संतति था। उसके दरबारमें भी यह वैश्यावर्ग काफी परिणाममें और अच्छी स्थितिमें विद्यमान था। इसलिए उनकी प्रवृत्तियोंके विषयमें किसी भी प्रकारका विधि-निषेध करनेका कुछ भी विचार नहीं किया होगा।

इस प्रकार कुमारपालने जैनधर्ममें दीक्षित हो कर जैन सिद्धान्तोंके अनुसार कई स्थूल धार्मिक और नैतिक नियम जाहिर किये थे और प्रजा द्वारा इन नियमोंका पालन करनेके लिए पूरी सावधानी रखी थी। हेमचन्द्र आचार्यका कहना है कि उसके अर्द्धसातके आदेशका पालन करनेके लिए अल्पज जन भी जू माकड़ आदि तन्त्रकी हत्या नहीं करते थे। इस कथनमें भले ही कुछ अतिशयोक्ति होगी, लेकिन राजा इस विषयमें पूरा पूरा सतर्क था इसमें कोई शंका नहीं है। प्रबन्धोंमें जो एक यूकाविहार मन्दिर धंधवानेका इतिहास मिलता है उससे इस बातकी पुष्टि होती है।

कुमारपालने इस प्रकारके नैतिक कार्य करनेके उपरांत जैन धर्मके प्रचार और प्रसारके लिए जगह जगह सैकड़ों मन्दिरोंका निर्माण कराया था। शृङ्गय और गिरनार जैसे जैन तीर्थोंकी यात्रा बड़े शाही ठाठके साथ संघ निकाल कर की थी। वह राजधानीमें प्रति वर्ष बड़े बड़े जैन महोत्सवोंका भी आयोजन किया करता था और दूसरे शहरोंमें भी महोत्सवोंके आयोजनकी प्रेरणा दिया करता था।

राजर्षिकी दिनचर्या

वह राजकाजको नियमित रूपसे देखता रहता था। उसकी दिनचर्या व्यवस्थित थी। भिलास या व्यसनका उसके जीवनमें कोई स्थान न था। वह बहुत दयालु और न्यायपरायण था। अंतर्से आसक्तमें मुमुक्षु था और ऐहिक कामनाओंसे उसका मन उपशान्त हो गया था। राजधर्म समझ कर वह राज्यकी सब प्रवृत्तियों देखता था लेकिन उनमें उसकी आसक्ति न थी। उसकी दिनचर्याके संबंधमें हेमचन्द्राचार्यने 'प्राकृतबोध' काव्यमें और सोमप्रभाचार्यने 'कुमारपाल प्रतिबोध' नामक ग्रन्थमें जो बताया है उससे पता लगता है कि—वह प्रातःकाल सूर्योदयके पहले ही शय्या त्याग करके सप्ते प्रथम जैनधर्ममें मंगलभूत अरिहंत, सिद्ध, आचार्यादि पाँच नमस्कार पदोंका स्मरण करता था। तदुपरान्त शरीरशुद्धिकी विद्या बगैरहसे निवृत्त हो कर अपने राजमहलके गृहचैत्यमें पुष्पादिस जिन प्रतिमाकी पूजा करके स्नानके साथ पञ्चाङ्ग नमस्कार करता था। यहाँसे निकल कर वह तिलकानसर नामक मण्डपमें जा कर मुकुटधारी गद्दी पर बैठता था। यहाँ उसके सामने दूसरे सामंत राजा आ कर बैठते थे और पासमें चामर धारण किये हुए चारोंगनाएँ रखी रहती थी। उसी समय राजपुत्रोद्दिता या दूसरे शासन आ कर आशीर्वाद देते थे और उसके मन्त्रा पर चन्दनका तिब्क करते थे। तत्पश्चात् मासणोंसे विधितानत्र सुन कर उन्हें दान दे कर विदा करता था और तुरंत ही कर्पोंद मुनता था। यह कार्य समाप्त कर वह राजमहलोंकी ओर जाता और यहाँ अपनी माता और मानाके समान ही राजहटाओंसे नमस्कार करने आशीर्वाद प्राप्त करता था। तदनन्तर फल-फूल आदिसे राजलक्ष्मीकी पूजा करवाना था और दूसरे देवी देवताओंकी जो प्रतिमाएँ राजमन्दिरों में थीं, उनकी स्तुति बगैरह करता था। बृद्ध दिव्योंको सहायताएँ धन योद्धता था। उसके बाद व्यायाम शायमें जा कर म्यापामसे निपट कर स्नान करके कटाउंकार धारण करना था और फिर राजमन्दिरके यादके भागमें जाता था। यहाँ पर पहलेसे ही सत्तारिके लिए मुसज्जिन राजगज पर आरुढ़ दो, समत सामन, नर्तकी

आदिके परिचार सहित, अपने पिताके पुण्यनामाविन 'त्रिमुनपात्रविहार' नामक गृहविशाल और अतिमन्य जैन मंदिरमें जिसको उमने करोड़ों रुपये खर्च करके बनवाया था, दर्शन और पूजा करने जाता था। जिस समय वह दिनमूर्तिहा अभिषेक करता था उस समय इन्द्रमण्डपमें वाष्पगनाएँ आङ्गवस्त्रके साथ नृत्य और गान करती थी। जिन मंदिरमें पूजाविधि समाप्त करके वह हेमचन्द्राचार्यके चरण चंदन करता और 'चंदन, कपूर एवं सूपन' वगैरों द्वारा उनकी पूजा करता। उनके मुखसे यथारसर धर्मशोध सुन कर वहाँसे राजगृहकी ओर चला जाता था। लौटने समय वह हाथी पर न चढ़ कर घोड़े पर सवार होता था। और अपने स्थान पर पहुँचता था। तदनन्तर याचकों आदिको यथायोग्य दान दे कर भोजन करता था। उसका भोजन बहुत ही सारियक होता था। जैन धर्मके अनुसार वह बहुत बार एराशन आदि तप करता था और हरे शम्भादि सादृष्टि पदार्थोंका त्याग करता था। भोजनोपरांत वह आरामगृहमें बैठता था और वहाँ प्रसन्नवस्त्र विद्वानोंके साथ शास्त्र और तत्त्व सम्बन्धी चर्चा करता था।

तीसरे प्रहर वह अपने शाही ठाठके साथ राजगृहमें शहरके राजबगोंमें होता हुआ बाहर घड़ी दो घड़ी उद्यान कीड़ा करने जाता था। उस उद्यानमें सज्जनमें राजराजिक, गुनराजिक, रणराजिक और राजस्थानी भागमें देवकी, कहते हैं। सप्ता समय वह वहाँसे राजमहलकी ओर चैतना और मङ्गलोंमें आ कर देवकी आरती आदिना संपादन करता। तत्पश्चात् एक पाठ पर बैठ कर वाराहमिहिके नृल और गान सुनता था। स्तुतिपाठ और वाराणसी उसकी एक स्तुति करते थे। वहाँसे वह सर्वानसर नामक मुख्य सभा मण्डपमें आ कर सिंहासन पर बैठता था। सभी राजबर्गिय और प्रजाबर्गीय सभाजन उपस्थित होते थे। राजा और राज्यके कल्याणके लिए राजपुरोहित द्वारा मन्त्र पाठ हो जाने पर चामर धारण करनेवाली शिष्या आसपास चामरादि उपकरण धारण करके खड़ी हो जाती थीं। तत्पश्चात् मन्त्रनाथ बजते थे और दूसरी शिष्या अपने अपने कामके लिए उपस्थित होती थीं। तत्पश्चात् वाराणसी राजाके बारेमें लेती थी और दूसरे सामन्त एवं अधीन राजा हाथ जोड़ कर खड़े रहते थे। राजाके समुक्त राज्यके दूसरे महामन्त्र—जैसे क्षेत्रगर्ग, व्यापारी, प्रधान मामजन आदि आ कर बैठते थे। परराज्योंके जो दूत आते थे वे दूरी पर सनने पीछे बैठते थे। नीराजना विधि पूरी होनेके पश्चात् वाराणसीएँ एवं तरफ बैठ जाती थीं और सम्पूर्ण सभा एकाम हो राज्य कार्यकी प्रवृत्ति देखती थी। राज्य कार्यमें सबसे पहले साध्विमिदिक जर्नाल विदेश मंत्री (Foreign minister) परराज्योंके संबंधोंकी कार्यवाही निवेदन करता था। जिस राजाके साथ क्या संधि हुई है, कौनसे राजाने क्या दण्ड, अनिष्ट किया है, जिसके ऊपर कौनसे मेनी है, किन कौनोंन क्या शिष्या है, कौन शत्रु मित्र होता है—इत्यादि परराज्योंके साथ संबंध रखनेवाली सब बातें निवेदन करता था। राजा यह सब सुन कर उस संबंधमें उपयुक्त विचार व्यक्त करता था। तत्पश्चात् दूसरी सारी राज्य कार्यवाही होती थी। उसमें सुन कर भी यथायोग्य विचार करता और अंतमें सभाको विसर्जित कर यथावसर शयनागारमें जा कर शयनाधीन होता था। जैन धर्मके कर्तव्य खीकार करने पश्चात् वह बहुत बार ब्रह्मचर्य व्रत का पाठन करता था और पूर्ण रूपसे एकपत्नीव्रतधारी था। इस विषयमें वह पहलेसे ही बहुत सदाचारी था। इसी कारण उदात्तित समस्त राजबर्गीय जनमें उसका बहुत प्रभाव था।

इस तरह कुमारपालकी दिनचर्या निम्न थी। विशेष अवसरों पर इस दिनचर्यामें जो फेरफार होता था वह प्रासंगिक होता था। प्रजाजनोंने आनन्दके लिए गनपुत्र या मलयुद्ध एवं ऐसे ही दूसरे खेलोंका कार्यक्रम जन होता था 'उद्यम' समय राजा अपने राज्यमंडि राज्य-मंडि-मंडि-मंडि और जेलोंमें खेलता था और अपने कार्यक्रममें औरफर करता था। रणराज आदि धार्मिक उत्सवोंमें भी वह इसी प्रकार भाग लेता था। कुछ पूर्ण दिनसँके प्रसन्न पर रात्रिमें मंदिरोंमें नाट्यप्रयोग या संगीतश्रवण होते थे उनमें भी वह उपस्थित रहता था।

विद्या प्रेम

कुमारपालके जीवन पर दृष्टिगत करनेसे पता चलता है कि वह सिद्धरान जिनका प्रतिभाशाली और विचारसिक्त तो न था, तो भी बुद्धिमान तो था ही। उसे युवावस्थामें विद्याप्राप्तिका अवसर ॥ वहाँ स्थित था 'उसकी युवावस्था

मुख्य भाग सिद्धराजसे अपनेको बचानेके लिए भटकने और काष्ठ सहनेमें ही व्यतीत हुआ था। पचास वर्षकी उम्रमें उसके भाग्यका परिवर्तन हुआ और वह गुजरातके विशाल साम्राज्यका भाग्यविधाता बना। राज्यप्राप्तिके पश्चात् भी उसके ५-६ वर्ष तो विपक्षियोंको जीतनेमें ही गये अर्थात् ५६-५७ वर्षकी अवस्थामें उसका सिंहासन स्थिर हुआ और उसके प्रतापका सूर्य सहस्रदिग्गजके समान तपने लगा। इस उम्रमें अध्ययनके लिए कितना अवकाश मिल सकता था ! तथापि प्रबन्धकार कहते हैं कि इतना होने पर भी अवसर मिलने पर अति परिश्रम करके उसने संस्कृतका अच्छा अभ्यास कर लिया था और उससे वह विद्वानोंकी तत्त्वचर्चामें यथेष्ट भाग ले सकता था। हेमचन्द्राचार्यके द्वारा उसीके लिए बनाये गये योगशास्त्र और वीतरागस्रोत्रका वह प्रतिदिन स्वाध्यास करता था। योगशास्त्रमें हेमचन्द्र द्वारा किये गये उल्लेखसे प्रतीत होता है कि उसे योगकी उपासना प्रिय थी और इसलिये उसने कई योगशार्ङ्गको परिशीलन किया था। 'त्रिपट्टिशलायापुरुष चरित्र' नामक ग्रन्थ जो तीर्थंकर आदिके जीवन पर प्रकाश डालता है, हेमचन्द्राचार्यने कुमारपालकी खास प्रेरणासे ही बनाया था, यह तो ऊपर बता दिया गया है। इससे प्रतीत होता है कि उसे ऐसे ग्रन्थ पढ़नेका शौक था। यद्वाचित् प्राचीन कालें जाननेकी जिज्ञासा उसके अन्दर बहुत परिमाणमें विद्यमान थी। राज्यप्राप्तिके पहले एक बार जब वह भटकता भटकता चिचौड़ के किले पर जा पहुँचा तो वहाँ पर स्थित एक दिगम्बर विद्वानसे उसने किले के विषयमें सारी हकीकत पूछी थी। उसी प्रकार राज्यप्राप्तिके पश्चात् जब उसने एक बड़ा संघ लै कर गिरनारकी यात्रा की थी और जूनागढ़में दशदशर मंडप आदि प्राचीन स्थल देख कर उसने उस विषयमें हेमचन्द्राचार्यसे प्राचीन विवरण बतानेकी विनम्रता की थी।

आचार्य हेमचन्द्रका प्रभाव

कुमारपाल बहुत मातृक प्रकृति वाला पुरुष था। मातृक होनेके कारण ही वह इस प्रकारकी धार्मिक वृत्तिमें दृढ़ श्रद्धाशील बना था। हेमचन्द्रके प्रति उसकी अनन्य भक्ति थी। इसके कई कारण थे—प्रवासी दशामें हेमचन्द्रकी प्रेरणासे खंभातके मंत्री उदयनकी सहायता मिलना, आचार्य द्वारा मथिष्यमें उसे रागगद्दी मिलनेका विश्वास दिलाना, निराशा जीवनको आशाकित बनाना और राज्यप्राप्तिके पश्चात् भी उसको समय समय पर अपनी विद्या शक्तिके बलसे आश्चर्य-चकित करना। इस प्रकारके प्रभावको ले कर वह हेमचन्द्रका अनन्य अनुयायी हो गया था। ज्यों ज्यों आचार्यसे उसका विशेष मिलना जुलना होता रहा और उनके चरित्र, ज्ञान, तप, आदिके बलसे उसका विशिष्ट परिचय होता गया त्यों त्यों वह उनका श्रद्धालु शिष्य होता गया। जब उसे यह विश्वास हो गया कि आचार्यका जीवनभ्येय केवल परोपकार वृत्ति है और इतने बड़े सम्राटसे भी, दो सुफी रोटी प्राप्त करने तककी भी इनकी अमिलपाय नहीं है, तब तो उसने अपने सम्पूर्ण आत्मको आचार्यके चरणोंमें समर्पित कर दिया और इस महर्षिके आदेशसे स्वयं भी 'राजर्षि' बन गया।

राजनीतिनिपुणता

यद्यपि कुमारपाल बड़ा पराक्रमी पुरुष था तो भी मिथ्या महत्त्वाकांक्षी न था। उसका साम्राज्य विस्तार सहज ही उतना हो गया था। साम्राज्य विषयमें उसकी नीति आक्रमणात्मक नहीं बल्कि रक्षणानुक थी। परराज्यों पर उसे परिस्व-तिपोंसे बाध्य हो बार ही चढ़ाई करनी पड़ी। यह महत्त्वाकांक्षी न था तो भी स्वाभिमानी तो था ही। जहाँ आत्मसम्मानको थोड़ी सी भी ठेस पहुँचती थी तो वह उसे सहन नहीं कर सकता था और राजनीतिका भी पूर्ण अनुभव था। जिस मनुष्यके विशेष प्रयत्नसे उसे राजगद्दी प्राप्त करनेका सौभाग्य मिला था और जो उसका एक निम्नतम का सगा बना हुआ था, वैसे कान्हवदेव को भी, जब अपनी पूर्ववस्थाकी उपलक्ष्य कर उपहास करता देता तब उसका तत्काल मात्राभ्र करा कर उसे निर्जीव बना दिया और उसी प्रकार दूसरे राज्योंका भी तत्काल जीवित नाश करना दिया। पूर्ववस्थामें भले ही वह रक्षणी तट्ट भटवार हो परन्तु अब भाग्यने उसे राजा बनाया है और यह भाग्यदत्त राज्यका रक्षण अपनी शान्तोरके बलसे करनेमें समर्थ है, यह स्वाभिमान उसके पौरुषमें परिपूर्ण था और इस अभिमानका प्रभाव बतानेके लिए उसने अपने आत्मवर्णों

को भी नष्ट करनेमें देर नहीं की। इसके विपरीत जिस साजण बुझाने एक समय उसे काँटोंके ढेरमें ठिपा कर सिद्धराज के सैनिकोंसे उसकी रक्षा की थी, राज्य मिलते ही उसे अपनी सेनामें बुला कर उसके उपकारके बदले सात सौ गाँवके पट्टेवाले चितौड़की शार्ङ्गिक आगदानी उसके लिए निश्चित कर दी। उसका ऐसा बदौब देख कर अन्दरके विरोधी सर्रां गये और सारा विरोधभान छोड़ कर उसकी अनप्य सेवा करने लगे। ऐसे विरोधियोंमें चाहद नामक एक कुलीन राजबुमार अग्रणी था जो राज्यकी सेनामें बहुत माना जाता था और जिसे सिद्धराजने अपने पुत्रकी तरह पाल पोया था। वह कुमारपालका सजिन्य छोड़ कर शान्मरुदिके गर्भिष्ठ राजा अर्णोराजकी सेनामें चला गया और उसे कुमारपालके विरुद्ध खड़ा करके उसके राज्यकी जड़ वगे उखाड़नेके लिए गुजरातकी सीमा पर लड़ाईके मोर्चे खड़े किये। कुमारपालके भविष्यके लिए यह अस्वत विषम परिस्थिति थी। उसके सामर्थ्यमें से बहुतसे, ऊपरसे तो उसके पक्षमें थे परन्तु अन्दरसे विपक्षमें थे। चाहद राजबुमारकी चालाकीसे मालगज साग्री बछाउदेर भी दूसरी तरफसे आक्रमण करनेके लिए तैयार हुआ था और इससे कुमारपालकी स्थिति सरेपेके बीच रही हुई सुपारीके समान हो गई। परन्तु कुमारपालके भाग्यशस्त्रसे उसके ने समी भाग्यभक्त कर्मचारी, जिनकी निपुण्टि उसने राज्य सँभालते ही की थी, समय और विद्यासी निकले। उनकी कुशलत से गुजरातकी जनता नये राजाकी ओर पूर्ण सहायुभूति रखने लगी और सैनिकबर्ग भी पराक्रमी और रणवीर राजाकी छत्रछायामें उनकी आशासे उत्साहित हुआ। कुमारपालने अपने विद्यासी सेनापथक काकभटके सेनापतित्वमें जुने हुए सैनिकोंकी एक फौज मालवामें बहालके विरुद्ध भेज दी और खप अपने सारे साथतोंको ले कर मारवाड़के अर्णोराज का सामना करनेके लिए चल पड़ा। सामर्थ्यमें मुख्य चन्द्रावतीका म्हामण्डलेष्वर विजयसिंह था। उमने आबूके पास ही कुमारपालकी हारवा करनेका पदपथ रचा, परन्तु कुमारपालने उस पदपथको तुरन्त पहचान लिया और वहाँ नहीं टहलता हुआ सीधा शत्रुकी सेनाकी ओर चला गया। लेकिन समयक्षममें भी उसने अपने कुछ सामर्थ्य और सैनिकोंको शत्रुपक्षकी ओर मिले हुए देखा। कुमारपालने अपने भाग्यका फसा पट्टनेके लिए सामयिक बुझालका उपयोग कर एक ही क्षपादेमें शत्रुके ऊपर आक्रमण कर दिया और पहले ही वरमें उसे आहत कर शरणगत होनेके लिए बाध्य बनाया। बहालके ऊपर चढ़ाई करने वाले सेनापतिने भी उसनी ही जल्दी शत्रुका शिरच्छेद करके कुमारपालकी विजय-पताका उज्जयिमाके राजमण्डल पर चढ़ा दी।

उस समयके गुजरातके पड़ोसी और प्रतिस्पर्धी मारवाड़ और मालवाके दोनों महाराज्योंको सिद्धराज जयसिंहने गुजरातकाके नीचे ला दिया था, परन्तु उसकी मृत्युके पश्चात् गरी पर आने वाले नवीन राजा कुमारपालके शास्त्रविक स्वरूपसे अज्ञात रहने वाले इन राज्योंने गुजरातकी पताकको उखाड़ केच देनेका प्रयत्न किया और इस प्रयत्नको कुमारपालने अपने पराक्रमसे निष्फल कर दिया। परन्तु उसके भाग्यमें तो और भी अधिक सफलता मिली हुई थी। गुजरातकी दक्षिणकी सीमा पर बोंकणका राय था। उसकी राजधानी बम्बईके पास ठण्ठापचन थी और वहाँ शिलाहार वशी राजा राज करते थे। इस बोंकण राज्यके दूसरी तरफकी दक्षिण सीमा पर वर्णाटके केकम्ब बसियोका राज्य था जिनकी राजधानी गोपाय पड़न (नवमान पोर्तुगीज बंदर, गोवा) थी। सिद्धराजकी माला मणकड़ा देवी इस राजवशकी कन्या थी अतः कर्णाटक और गुजरातके बीच गाढ़ा सम्बन्ध था। इन दो सुन्धी राज्योंके बीचमें आने वाला बोंकणका राज्य गुजरातके साथ युद्ध नहीं कर सकता था। अतः सिद्धराजके समयमें तो उसका गुजरातके साथ मैत्रीभाव ही रहा था। पर सिद्धराजकी मृत्युके पश्चात् जब कुमारपाल भँटासनाहद हुआ तब यह मैत्रीभाव भी छिन हो गया और मारवाड़ और मालवाके राजाओंको कुमारपालके सामने सिर ऊँचा करते देख कर बोंकणके गर्भिष्ठ राजा मङ्गिकर्तुनको भी गुजरात पर आक्रमण करनेकी अभिलाषा आगृत हुई। कुमारपालने उसके इस मनोरथको निरुद्ध बनानेके लिए मङ्गिराज उदयनके पुत्र दण्डनाथक (सेनापति) आनंद भट्टकी सेनापति बना कर एक फौज बोंकणकी ओर रवाना की। मारवाड़ और मालवा आदि प्रदेशोंकी रक्षाके लिए गुजरातकी बहुत सेना रकी हुई थी अतः आनंदके पास उचित समय बच न था और इसीलिए प्रथम चढ़ाईमें गुजरातकी सेनाको हार खा कर पीछे खीटनेके लिए बाध्य होना पड़ा। परन्तु

जब पीछेसे मारवाड़ आदिकी तरफसे बड़ी संख्यामें सेना आ पहुँची तब फिर से उसी दंडनायकके आधिपत्यमें गुजरातकी एक प्रबल सेना कोंकणचक्रवर्तीका दर्प चूर्ण करनेके लिए दूने उस्ताहसे खाना हुई। रणभूमिमें दोनोंके बीच घमासान युद्ध हुआ और अन्तमें गुजरातियोंकी जय होनेके कारण सेनानायक आंबडके गलेमें विजयदेवीने वरमाला डाल दी। राजपितामह विरूद्धधारक मल्लिकार्जुनका गर्वोन्नत मस्तक, गुजरातके एक दयाधर्मी वणिक् सुभटने अपनी तीक्ष्ण तलवार से कमन्धुपुष्पी भांति काट लिया और उसे स्वर्ण पत्रोंमें लपेट कर श्रीकृष्णकी भांति अपने छातीको अर्पित किया। कुमारपालने उसके पराक्रमके प्रभावका सत्कार करनेके लिए उस निहत राजाका प्रिय विरुद्ध आंबड भट्टको अर्पित कर उसे 'राजपितामह' बनाया।

इस प्रकार कोंकणराजका उच्छेद होने पर कुमारपालकी राज्यसत्ता दक्षिण प्रांतमें दूर दूर तक फैल गई थी और कदाचित् सहायिके सुदूर शिखर तक गुजरातका साम्राज्य विजयध्वज फहराने लगा था। गुजरातके साम्राज्यकी सीमा को बताने वाली इतनी बड़ी विशाल रेखा भारतवर्षके मानचित्रमें केवल कुमारपालके पराक्रमने ही अंकित की थी। उसके समकालीन भारतीय राजाओंमें कुमारपाल सबसे बड़े राज्यका स्वामी था। हेमचन्द्राचार्य उसके राज्यकी चतुस्सीमाओंका इस प्रकार वर्णन करते हैं—

स कौबेरीमातुरुष्कमैन्द्रीमान्निदशापगाम् ।

यान्यामाविन्ध्यमाचार्षि पश्चिमां साधयिष्यति ॥

अर्थात्—कुमारपालकी राजाज्ञा उत्तरमें तुरुष्क लोगोंके प्राप्त तक, पूर्वमें गङ्गा नदीके किनारे तक, दक्षिणमें विन्ध्याचल तक और पश्चिममें समुद्र तक मानी जाती थी। प्रपञ्चकारोंके अनुसार हेमाचार्य द्वारा बताई गई उस चतुःसीमामें कोंकण, कर्णाटक, छत्त, गुजरात, सौराष्ट्र, कच्छ, सिन्धु, उच्चा, भग्नेरी, मारवाड़, मालवा, मेवाड़, कीर, जाफ्ना सपादलक्ष, दिल्ली, जलन्धर और राष्ट्र अर्थात् महाराष्ट्र इत्यादि अठारह देशोंका समावेश होता था। एक दूसरी जगह भी हेमचन्द्रसूरि कुमारपालने जिन देशोंको जीता था उसका निर्देश करते हैं। जैसे कि—

जिष्णुश्चेदिदशार्णमालबमहाराष्ट्रापरान्तान् कुरून् ।

सिन्धूनन्यतमांश्च दुर्गविषयान् दोर्वीर्यशक्त्या हरिः ।

चौलुक्यः परमार्हतः विनयवान् श्रीमूलराजान्ययी ॥ इत्यादि

कुमारपाल अपने राज्यका कार्यभार संभालनेमें कई तरहसे सफल हुआ। उसके लगभग तीस वर्षके राज्यकालमें प्रजाने अद्वितीय शान्ति और उन्नति प्राप्त की थी। देश सशक्तिके शिखर पर पहुँच चुका था। किसी भी प्रकारका स्वचक्र सम्वन्धी या परचक्र सम्वन्धी उपद्रव नहीं हुआ। लक्ष्मी देवी के समान ही प्रकृति देवी भी उसके राज्य पर प्रसन्न थी और उसके समयमें देशमें एक भी दुष्काल नहीं पड़ा। उसकी ऐसी भाग्यसफलता प्रत्यक्ष देखने वाले आचार्य सोमप्रभ इस बात पर विशेष जोर दे कर लिखते हैं—

स्वचक्रं परचक्रं वा नानर्थं कुरुते क्वचित् ।

दुर्भिक्षस्य न नामापि श्रूयते चसुधातले ॥

गुणवर्णना

आचार्य हेमचन्द्र उसके सभी गुणोंके समुच्चयका परिचय बहुत ही परिमित और सर्वथा पदार्थ शब्दोंमें अपनी अन्तिम रचनामें इस प्रकार देते हैं—

कुमारपालो भूपालचौलुक्यकुलचन्द्रमाः । भविष्यति महाबाहुः प्रचण्डाखण्डशासनः ॥

स महात्मा धर्मदानयुद्धवीरः प्रजां निजाम् । ऋद्धिं नेष्यति परमां पितृव्य परिपालयन् ॥

माजुरप्यतिचतुरः शान्तोऽप्याज्ञादिवरूपतिः । क्षमावानप्यधृष्यश्च स चिरं क्षमामविष्यति ॥
 स आत्मसदृशं लोकं धर्मेनिष्ठं करिष्यति । विद्यापूर्णमुपाध्याय इवान्तेवासिनं हितः ॥
 शरण्यः शरणेच्छूनां परनारीसहोदरः । प्राणेभ्योऽपि धनेभ्योऽपि स धर्मं बहु भंस्यते ॥
 परान्रमेण धर्मेण धानेन दययालुया । अन्यैश्च पुरुषगुणैः सोऽद्वितीयो भविष्यति ॥

यहाँ पर हेमचन्द्रसूरी अथर्व पुराणकी वर्णन पद्धतिके अनुसार महावीरोंके मुखसे कुमारपालका मार्ग वर्णन इस प्रकारसे करता है कि—“चौदव्य वधमें चद्रगके समान सौम्य और महाबाहु एवं प्रचंड रीतिसे अपना अखंड हासन चरने वाला कुमारपाल राजा होगा । वह धर्मवीर, दानवीर और युद्धवीरके गुणों से महामा बढलायेगा और पिताकी मूर्ति अपनी प्रजाका पालन करके उन्हें परम सम्पत्तिशाली बनायेगा । वह स्वभावसे सरल होने पर भी जति चतुर होगा, क्षमान् होने पर भी वह अधृष्य होगा और इस प्रकार चिरकाल तब पृथ्वीका पालन करेगा । जिस प्रकार उपाध्याय अपने शिष्यको पूर्ण विद्यादान बनाता है उसी प्रकार कुमारपाल भी अपने समान दूसरे लोगोंको भी धर्मेनिष्ठ बनायेगा । शरणार्थियोंको शरण देने वाला, परजियोंके लिए भाइयें समान निष्काम एवं प्राण और धनसे भी धर्मको ज्यादा मानने वाला होगा । इस प्रकार पराक्रम, धर्म, दान, दया, जाडा और इसी प्रकारसे दूसरे वीरपुत्र गुणोंमें अद्वितीय होगा ।”

हेमचन्द्रसूरी द्वारा आलेखित गुणोंके इस रेखाचित्रमें वास्तविकताकी दृष्टिसे किंचित् भी व्यय नहीं है, यह बात कुमारपालके जीवनके विषयमें जिन मुख्य मुख्य बाणोंका मैंने यहाँ वर्णन किया है उनसे निरस देह सिद्ध होती है । मूर्तिरेखरीके राजपुरोहित नामराधेष्ठ महापवि सोमेधर कीर्तिकौमुदी नामक अपने काव्यमें कुमारपालकी कीर्तिकथाना वर्णन करते समय हेमचन्द्रके उपरोक्त ५-६ श्लोकोंके भावका निचोड़ देता है और यह हेमाचार्यके भावसे भी ज्यादा सत्यशाली है । सोमेधर कहता है कि—

पृथुप्रभृतिभिः पूर्वैर्गच्छद्भिः पापिचैर्दिवम् । स्वकीयगुणरत्नानां यत्र न्यास इवार्पितः ॥
 न केवलं महीपालाः सायकैः समराङ्गणे । शुणैर्लघुपृथगेन निर्जिताः पूर्वजा अपि ॥

अर्थात्—“पुराण कालमें पृथु आदि जितने महागुणवान् राजा हो गये हैं उन्होंने अपने गुणरूपी रत्नोंकी धरोहर स्वर्गमें जाते समय मानों कुमारपालको सौंप दी हो, ऐसा प्रतीत होता है । [यदि ऐसा न होता तो इस अलंकारलेखक राजानों जैसे साधक गुणोंका समुच्चय कहाँसे होता ?]

कुमारपालने अपने बाणोंसे समरागणमें राजाओंको ही नहीं पीता या अपितु लोकप्रिय गुणोंसे अपने पूर्वजोंको भी जीत लिया था ।”

सोमेधरका यह कथन कुमारपालकी जीवनसिद्धिके भावको सर्वज्ञ रूपसे स्पष्ट करने वाला बृहद रेखाचित्र है । पुराण की पुरातन सत्त्वतिके सर्वप्रह्लादमें यह चित्र वेन्द्रस्थानकी शोध प्राप्त करे ।

शुद्धि-वृद्धिपत्रकम्

ॐ

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
१	६	कर्णदेवे	भीमदेवे
"	२२	रायामन्त्रं	राया भमन्त्र
२४	९	ससामन्तेन	समानं तेन A
२९	१२	यलचंडह	यलचंडह A
"	१३	नहु	तह A
"	१४	जु परं	कुहु तह A
"	१५	नागपुरह	नायडरुविह A
"	"	चालुकयह	चालकयह A
"	१६	चाळयह	चाळु यह A
"	२०	कुमरह	कुमर A
"	२६	जिप्पह	जिप्पहि A
"	"	मंडलीय	मंडलिड A
"	२७	होह	होड हु A
"	३०	जि	ज A
"	३१	याहडिहं	याहडिहं A
३०	२	कुहं	कुहं A
"	"	विगहं	विगह A
"	४	भूपवह	भुपवह A
"	"	जुतु	जं तु A
"	५	सरिस्यू...निघंत	सरिसकं

३५ २ 'स्वयं कृतार्थः' इत्येतस्य पूर्वं इवमपि कथं-
ज्योतिषिदानन्दमयस्वरूपं,
निरूप्यते यन्मुनिभिः समारौ ।
हेतुमंदानन्दपदस्य सेतु-
भवाभ्युपेक्ष्यति प्रकामम् ॥ १ ॥ B

" ४-९ द्वितीय-तृतीय-चतुर्थोक्त्याने पद्यद्वयमित्-
प्राप्ती परब्रह्ममयस्वरूपा,
संसेयनीया सुमनःसमूहः ।
स्थितातनुस्था शिथितातिरस्तु,
परं चतुरूपघटा स्वयं वा ॥
येषां प्रसादेन समीहितार्थाः,
सिद्ध्यन्ति सर्वे विद्युधाधिपानाम् ।
धीमहुरुन् फल्पतरुपमानान्,
यन्त्रे सदानन्दनसाधयानाम् ॥ B

" ११ 'पदेनाधियेयं' 'पदेनाप्रवेकयिषेक' B
" १४ तस्य प्रति' तस्य राज्ञः प्रति' B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
३५	१६	मरुदेवि	" मरुदेवा B
"	१८	प्रथमोः	प्रथमो B
"	"	"प्रचुरेभु	प्रचुरेभु B
"	"	प्रणामागतन्द्रस्या	प्रणामागतसुरपतिस्या B
"	१९	"त्वात् प्रथमभगवान्	"त्वात् प्रथमो B
"	२०	"प्रामाभिरामे	"प्रामाभिरामे B
"	२२	धीशीलसुरयः	धीशीलगुणसुरयः B
"	२३	"होलिकं	"होलिकायां B
"	२४	समीपस्वत	समीपस्थां तं B
३६	६	कोऽपि	कापि B
"	"	शरं	स शरं B
"	७	प्रोके	तेन प्रोक्ते B
"	९	चत्वारिंशतानि	चत्वारिंशतानि B
"	११	"कुञ्जस्थिति	"कुञ्जराज्यस्थिति B
"	१७	धीशील[गुण]	धीशीलगुण B
"	"	कृता	कृते B
"	१८	"प्रसादः ।	"प्रसादः कृतः । B
"	१९	"लंकृत	लंकृत B
"	२१-२३	"गुर्जराणामिदं" इत्यारभ्य 'प्रसिद्धिरभूत्' इत्येतदन्ताः पाठः B पुल्ले नास्ति ।	

" २४ भूपराजराज्यम् । भूपराजराज्यम् । B
" २५ चापोरुडकुले चापोरुडराजकुले B
" २६ संयत्तर (यपोणि) यपोणि B
" " दौहिप्रसन्ताने दौहिप्रसन्ताने B
" २७ ध...स्व(भूपर ?) राजस्य धीभूपराजस्य B
" २८ 'तत्पुत्रचन्द्रादित्य' इति पाठः B बादयो न वर्तते ।
" ३० 'चरिये' 'चरिये B
" ३४ कृते शो' कृतशो B
" ३७ तस्याकाण्डं तस्या अकाण्डं B
" " नक्षत्रमूले जातं नक्षत्रे मूलजातं B
" ८ स राज्ञे स कुमारो राज्ञे B
" १० प्रदीतुं (तं) प्रदीतं B
" ११ 'मियेकः ।' 'मियेको मूलराजस्य । B
" १५ "एकादशाचारंभ्रासितमूलराजस्यैवः ।
" " 'तेन एकादशाहम्यभ्रासितो
" " मूलराजः सत्सैन्यः ।' इति B ५८ ।
" १७ इममभि इममभि B

कुमारपाठ्यबोधप्रकरण

न	पङ्क्ति	मुद्रितपाठ	पाठभेद	मुद्रितपाठ	पाठभेद	मुद्रितपाठ
१८	९	"लभमानाद्य	"लभमाना B	४०	२०	छित्त्वा B
"	११	"यनी। जय"	"यनी। भाला च राजानम्। ततो जय" B	"	११	सन्तर्दि" B
"	"	"कर्त्त। स्व"	"कर्त्त। स च स्व" B	"	२५	अस्माक
"	१२	तस्मिन्मन्दादरे तस्मि"	तस्मा मन्दादर । जय केसिनृपस्तु तस्मि" B	"	११	कमपि व्या"
"	१३	निरादरपरो	निरादरतापरो B	"	११	मृत B
"	१४	प्राणान्	प्राणानपि B	"	३२	व्याहरता,
"	"	"धुं धीउद्"	"धुं वाष्टचिन्ता कारितयती । धीउद्" B	"	३३	कुन् [नृप]
"	१७	"वतिषु	"हवषु B	"	३३	वचनादय"
"	१८	व्यापात् तदामहादेव सात्वा माघामहादेव B		"	३३	निर्माय, द्वात्रि"
"	"	हग्माप्रेष	हग्माप्रेषाणि B	"	"	धीहेमवन्दावायां द्वात्रि" B
"	१९	सामसम्भाषयन्, क"	ता न सम्भाषयति । अम्यदा क" B	"	३४	लेखित्वा प्राप्त
"	२२	चिकीर्षवे, स	चिकीर्षतो राज स B	"	३४	लेखयति स। प्राप्त" B
"	२४	निवृत्तय	विश्रुता B	"	३५	"रेम" ततो राजा प्रयतयत् ॥" इत्यस्य स्थाने
"	३०	कोशाधिपस्तादा	कोषाध्यस्तदा B	"	३५	"हेमवन्दास्य स व्याघ्रायत् ॥" P ^b इति पाठः ।
"	३३	अथ च रा"	अथ रा" B	"	३६	अपान्यस्मि"
"	"	"रणद्वितय"	"रणद्विताकथय" B	"	३६	अधिसहाराजो हे"
३९	१५	पुन सज्जन	सज्जन पुन B	"	३६	धीजयसिहदेव" B
"	१८	धीप्य	धीप्ये B	"	३६	सर्वस्य, सदैव
"	१९	हारद्वय"	हारद्वय" II	"	३८	मापमाण, किय"
"	२३	अतस्मिन्मन्दाधोधानन्तरस्मिन्माघिक पयुष्मयु-		"	"	तस्मिन्माघाहते, स
		जयति वदुवरादेतु शिषदेतु सवर्ण(सकलकर्म)कुलकेतु(तु) ।		"	२१	कृष्णसिर्माया"
		यिषयवु(हु)लपननेमि		"	२२	सरोच्छरायया पु"
		दाननेमिपराचितो नेमि ॥ १४		"	२३	निक्षिपन्ती,
		[न] याग्नि नामग्रहणेन येषां केषा न[राणां ?] दुस्मिति सानि ।		"	२३	कुपिष्टिरोदाच
		तप ममात्वा प्रथयन्तु ते नो मद्राणि मन्त्रेभ्यस्तुतिपात्रा ॥ २ ॥ Pa B		"	२३	द्विपायनोवाच
"	२७	सोषयिष्यति	सोषयिष्यति B	"	२३	व्याधि
"	"	"तदा	तद् B	"	२३	धीमेभ्यः B
"	२८	धीमान् "राज्य"	धीजयसिहदेव" स धीमय् राज्य" B	"	२९	"सा" इत्यन्तेपरि "सर्पद्विकर्मायां" इति B
"	२९	सर्वैरकवाध	सर्वैरको यक्ष" B	"	२९	आपसे दिष्णी ।
"	३१	"उत्ति। ततो	"उत्ति निधि" । ततो B	"	४२, ४३	१९ ३५, १५५ एतत्पङ्क्तिषुता बोधकनी कश्चिन्ना समप्राप्ति Pa B अन्तेर्लोचि ।
"	३२	"हिङ्गकारमिति	"हिङ्गकारमिति B	"	४३	१ "पालदायो
४०	१५	सर्वदसीनेषु	सर्वदसीनेषु B	"	"	२ "प्रीमल"
"	१६	"ऽयत्रिता	"ऽऽयत्रिता B	"	२३	"सपादे" इत्यन्तेपरि "आदरे" इति B वृत्तके दिष्णी
				"	२३	धीतपोती"
				"	२७	मद्रा
				"	३१	नाशितोऽनाशिनो
				"	"	"नाशितो इत्यन्तेपरि विनाशिन" इति B अदरे दिष्णी ।
				"	"	प्रागवसाय
				"	"	जगो
				"	३	"मन्त्रिसत्तु धुवा
				"	४	सहाप्रीय
				"	५	कपनाय"

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
४४	६	विलोक्य यावदेकविंशतिसङ्ख्यानि हृष्टा	विलोकयति । स तावदेकविंशति सङ्ख्यानि तानि हृष्टा B	४४	१७	सार्वभौमो निर्भरवेपं	सार्वभौमो B निर्भरवेपं B
"	१०	नारो	जाने B	"	२६	स्नानं किं ज्ञानं	स्नानं किं ज्ञानं किं ज्ञानं B
"	१४	°वाच्छ (रस) ल्यात्	वात्सल्यात् B	"	३१	°पृच्छयत	°पृच्छत B
"	१७	सुंदर ।	सुन्दरि । B	"	"	°ऽतः	इतः B
"	२५	सुप्नया	सुप्नया च B	४८	१	हेतुरयो	हेतुमयो B
"	३१	नृपात्मजः	नृपात्मज । B	"	"	लक्षणयतः	लक्षणयुजः B
"	३१	पाटला°	पेटला° B	"	"	सः	सा B
"	३४	चिन्हाति	चिह्नानि B	"	२	वृष्टे	वृष्टः B
"	३५	तां च दार्णी	तां तदार्णी B	"	६	जंघेऽ°	जङ्गाऽ° B
"	"	मृ (त्रि) पते	म्रियते B	"	१७	राजा	राश्या B
४५	७	सार्वभौमस्ततो मन्त्रीन्	सार्वभौमस्ततो मन्त्रीन् B	"	२१	त्यक्तनु	त्यक्तनुं B
"	९	प्राज्यान्त्यक्रयाय	प्राज्ययेद्द्वाराक्रियाये B	४९	६	°बर्करी°	°बर्करी° B
"	१०	पृच्छन्	पृष्टवान् B	"	११	सर्वप्र°	सर्वाः प्र° B
"	"	°कर्णावल्यां° हस्तस्योपरि	°आशाफल्यां° इति B अतो टिप्पणी ।	"	१३, १४	°पूरुपम् ॥ ८१ ॥ क्षीर°	°पूरुपम् ॥ ८१ ॥ युग्मम् ॥ क्षीर° B
"	११	°ममस्कुर्वन्, कया	°ममस्कुर्वेकया B	"	१५	विलस्रोऽप्यसौ	विलस्रोऽप्यसौ B
"	१२	साधर्मिकत्याद् वयन्दे । पृष्ट°	°साधर्मिक । त्यां वन्दे° इति भणित्वा पृष्ट° B	"	२१	पंचासडी	पंचासडी Pa
"	१४	इष्टफे	इष्टफचितं B	"	"	हीपाद°	दियाहं B
४६	१	°धिपत्यं	धिपत्यं B	"	२२	दहसी	दहसी Pa
"	३-४	°रम्मा° यावत्सिद्धः रम्मा भिदशेषु शकाः	॥ ११ ॥ °यन्त्रपाठस्याने— नदीषु गङ्गा पुरुरेषु रामः । काव्येषु माघः कविकाविकासः ॥ १ ॥ B	"	२३	जे पचिज्ज ताहं	जे थिसत्तं तियाहं B
"	१९	°व्ययो	°व्यये B	"	२३	पाहिंयी	पाहिं यी B
"	२०	स्यसन्देह°	स्यसन्देहा° B	"	"	वंकडी किम पचिज्ज तात्त	वंकुडी किमु पचिज्ज तात्त B
"	२१-२२ न ॥ १६ ॥	°ध्यान°	°न ॥ १६ ॥ यदुक्तम् ध्यान° B	"	२४	नीयसिरि चड उवडावि	नियसिरि चडा घह B
"	२५	अधिष्मानि त्वमप्यधाः	अधिष्मानीति त्वमप्यधाः B	"	"	घड उवडावि	घड उवडावि Pa
"	२५	विक्रीयते	विक्रियते B	"	"	दिह जे पात्त	दिह जे पात्त B
"	२७	श्रुत्येन°	श्रुत्येन° B	"	२८	दुर्गं भद्रो	दुर्गं भद्रो Pa
"	३०	गतः को°	स्थित्वा को° B	"	"	दुर्गं भद्रो वादीभ्यरो°	दुर्गं भद्रो वादीभ्यरो° B
"	३४	निपिदः कुमार°	निपिदः कुमार° B	"	३०	°स्तपति	°स्तपति B
४७	॥	विलोकयत्	व्यलोकयत् B	"	३३	कुल्याफलयाः	कुल्यातुल्याः B
"	८, १४	कुडगेभ्यर°	कुण्डगेभ्यर° B	"	३५	नत्वा,	नत्वा तत्र गत्वा नमश्चकार तीर्थम् । B
"	१२	°दर्शन°	°दर्शनं B	५०	१	°स्तदीक्ष्य	°स्तदीक्ष्य B
"	१४	स्फुटितं	स्फुटितं B	"	३	कासी निर्भर°	कासी निर्भर° B
				"	६	विभावयत्	विभावयत् B
				"	"	"	विभावयत् (न) मये B
				"	११	कुमारश्चिन्त°	कुमारोऽचिन्त° B

पृष्ठ	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पृष्ठ	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
५०	१९	‘दैरप्येनद् भुपनयलरं निमित्तं लीलपैव ।		५३	१	गले	गलं B
	२०	तेऽप्येतस्मिन् गुरुमयहृदे शुद्धं स्नेहसाठस्थान		”	२	‘शृङ्खलमृगं	शृङ्खलं मृग ॥
		निमित्तं तद्भुपनयलरं ये विमुक्तं प्रपन्ना ।		”	३	‘दादण	‘दादण B
		स्तत्पारेऽस्मिन् सत्सन्निहसद्गुह्यं एवाश्च B		”	४	‘वर्णातयनं	‘वर्णाताऽनं B
		पाठः		”	५	‘वितं निवेदयन्	‘वितं तं न्यवेदयत् ॥
”	२०	‘हृदे	‘हृ(ह)दे	”	६	‘पारितोषये	‘पारितोषिने B
”	२२	यद्भाकं	यपभाकं B	”	१८	‘दुदयनाङ्गजः	‘दुदयनस्याङ्गन B
”	२३	‘स्थानान्येष	‘स्थानाणेय B	”	”	‘देवो महा	‘देवनामा महा P _a
”	२४	स्त्रीधनिं	स्त्रीये नि B	”	२१	‘सागरा	‘गता P _a
”	३३	‘सेयपादा	‘सेयमानपादा B	”	२२	विस्मृता धीहेम-	धीहेमघरायोऽप्या
५१	१	‘सीदं चिन्तयन्	‘सीदमचिन्तयत् B			स्वरूप ।	जमु । उदयनेनो
”	४	‘कामाक्षी	‘कामाक्षी B	”	२३	‘कदाचिद् गुरुभि	‘कदाचित् तेनोचे च
”	६	‘दयीयसि	‘दयीयसी B				उप्यान् क्रिया (?)
”	”	‘स्युपदि दे	‘स्युपदीमा B	”	”	‘गुरुभि	‘गुरुभि P _a
”	८	‘वैयक धापि	‘वैयिक धापि P _b	”	”	‘गुरुभि	‘गुरुभिर्मन्त्री ऊचे ॥
”	१०	‘जोपी भयति	‘जोय उत्पद्यते B	”	२८	‘तत्रभवताम् । तदा	‘तत्रभवन्निस्तदा B
”	१४	‘राज्यं	‘राज्य च B	”	२९	‘चिह्निका	‘चिह्निका B
”	१५	[शून्यं]	‘शून्यं B	”	३१	‘नृप	‘नृप B
”	”	‘लङ्घटे लोके	‘लङ्घटे पतितलोके B	”	३२	‘प्रत्युपचिन्ति	‘प्रत्युपचिन्ति
”	१६	‘स जाति’ वाच्य ‘अस्तीत्य’ इति पाठस्थाने		५४, ५५	१ ३६, १-२८	‘वृत्तिव्यतितीतमहात्मि-काश्राने	P _b
		समातिस्तरणो भावः सत्तप गालङ्कृतोऽस्तीत्य’				‘वृत्तिव्यतितीतमहात्मि-काश्राने	
		इति B पाठः				‘वृत्तिव्यतितीतमहात्मि-काश्राने	
”	१७	‘लोऽयं	‘लदिई B			‘वृत्तिव्यतितीतमहात्मि-काश्राने	
”	१८	‘पुरमच्ये-	‘पुरमच्ये चक्ष्मा B			‘वृत्तिव्यतितीतमहात्मि-काश्राने	
”	३०	‘माहूनी	‘माहूनी B			‘वृत्तिव्यतितीतमहात्मि-काश्राने	
”	३२	‘माहूत	‘माहूत B			‘वृत्तिव्यतितीतमहात्मि-काश्राने	
”	३४	‘माययोऽलरीया	‘मायाम्पोलरीया B			‘वृत्तिव्यतितीतमहात्मि-काश्राने	
५२	८	‘पादातिरप	‘पादातरप-	५४	२	‘राष्ट्राकर्णाट तिलगा	‘राष्ट्रा तिलगा B
		‘कोट्यामिको	‘कोट्यादिको B	”	”	‘देशाना विन्व्या	‘देशानाविन्व्या
”	९	‘छट्टकुमिमन्दे	‘छट्टकुमिमन्दे B	”	४	‘मात धी	‘मातभी B
”	१२	‘स्थित ।	‘स्थित B	”	४-५	‘विधिचतु (रक्ष)	‘विदप्यातिद्रा B
”	२०	‘देऽनारम	‘दे दे अनाम B	”	६	‘नुपान	‘नुपान B
”	२१	‘तद्रथं	‘तद्रथ B	”	१५	‘वङ्क	‘वङ्क B
”	२३	‘वृत्तकारे	‘वृत्तकारे च B	”	१८	‘वासकूट	‘वासकूट B
”	२८	‘वृत्तयते	‘वृत्तयते B	”	२१	‘कटकेरये	‘कटके रये B
”	३०	‘लोलाकं	‘ल लोलाकं B	”	२४	‘वपङ्कना	‘वपङ्कना B
”	३१	‘द्रमाणा	‘द्रमाणा ॥	”	२६	‘विद्रिगा विद्रुषा	‘विद्रिगा च विद्रुषा B
५३, ५४	३०-३४, १-६	‘विशतानी इन्द्रिका सम्रा P _b प्रती अ		”	२९	‘अ विज्जत् खर्यो	‘अ कुर्वन् दीयो B
		‘वर्तते अये पश्चिमिशासीनविशताना पूर्वं चोपकमये ।		”	”	‘सिञ्चत्	‘सिञ्चत् P _a
५३	१	‘समादिष्ट, अटवी	‘समादिष्ट—तं मृग	”	३४	‘तीर्थक	‘तीर्थिका B
		मानय । अटवी B		५५	७	‘शास्त्राश्लिन	‘शास्त्राश्लिन ॥
”	”	‘गीतादिदृष्टि	‘गीताऽऽदृष्टि B				

पन	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पन	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
५५	९	“विदेहा°	“विदेह° B	५८	७	विरोधादित्यम्यधात्-	विरोधादामिगः . ग्राह-Pa
”	११	“सुहितं सकल°	सुहितं हितं सकल° B	”	२४	“गतेऽतिभुजाना	गते तु भुजाना B
”	१५	धर्माक्षिपं	धर्माक्षिपं B	५९	४-५	गायेयं Pa मुखकं नास्ति	
”	१९	चिन्तां चकार	चिन्त्याच्चकार B	”	१३	नादीयतेति	नादीयते इति B
”	२५	निनिन्दः	निनिन्द B	”	१५-१७	१०७-१०८ तमौ श्लोके	Pa आदर्शं न विद्येते ।
”	”	मुनिदेशनां	मुनिकृतां देशनां B	”	२०	शटिता°	शटिता° B
”	३०	“मसृणोत्	“मशृणोत् B	”	”	“जन्मो	“जन्मो (मम)
५६	४-५	सत्ताशीतिवमः श्लोकः पृष्ठपङ्क्तिगतः भूयः। इत्यस्य पश्चात् Pa प्रती बर्तेते		५९, ६०, २३-३४, १-३४, १-१८			एतदन्तर्गतः समप्रोऽपि
”	५	तवान्तिकम्	तवान्तिके Pa	६१		प्रत्यसन्दर्भः Pa प्रती नोपलभ्यते ।	
”	९	चतुरङ्गस्यपचत्	चतुरङ्गस्यपकं B	५९	२०	आचेलक उद्दे°	आचेलकुद्दे° B
”	”	शुष्मादाशय°	शुष्मादाय° B	”	३१	कुर्वाणां	कुर्वाणा B
”	१५	ग्राहरन्	ग्रहरन् B	६०	५	ते सर्वे कृष्णीं	दिजाः कृष्णिं
”	२४	सैन्यमुत्तार्य	सैन्यकर्म सैन्यमु- त्तार्य Pa	”	६	कृत्वा स्थिताः	स्थिताः B
”	२६	“पल्लवता°	“पल्लविता° B	”	६	प्रोक्तम्-क्षुद्रा	प्रोक्तम्-वेद्यः क्षुद्रा B
”	२७	परं गिरलः परः	पुरो गिरलः पुमान् B	”	२८	उर्वशीगर्भसं	उर्वशीकुक्षिसं B
”	३०	केसरिकिसोर	केसरिकिसोर B	६१	२१	“प्रमदा°	प्रमोदा° B
”	३१	त्रिशती°	त्रिशतीं B	”	२२	“मानो नितरां दिजान्	“मानो विजालीनितर- दिजान् B
”	३४	मनुभारान्	मणभारान् B	”	२३	“अथ श्रीसोमेश्वरस्य°	इत्यत आरभ्य पञ्चशीति-
”	”	पणं मूढकांस्तु	पण्मूढकांस्तु B	”	”	तत्पश्चात् सप्तपङ्क्तिपर्यन्तो प्रत्यसन्दर्भः Pb	मुखकं न बर्तेते ।
”	”	कोटीः क्षतुर्दशः	कोटीक्षतुर्दश B	”	३०	परिजन°	परजन° B
५७	२	“प्रीतेन	“प्रीणितेन B	६२	२	“भ्यर्थयन्	“भ्यर्थयन् (त्)
”	३	“माद्य पाप्य तेन	“माद्य तेन B	”	३	नृपतेऽत्र	नृपतेरत्र B
”	”	याचकैर्भ्यः	भट्टैर्भ्यः B	”	१०	दिजा	दिजाद्यो B
”	५	सख्य°	सख्य° B	”	११	भूपीठ°	भूपीठे B
”	१०	क्षितिभृतां	क्षितिग्रहां B	”	”	चिरन्तनात्	चिरन्तनात् B
”	११	रत्नैव	रत्नैव B	”	१२	धीसोमेश्वरलिङ्गे,	धीसूरीः सोमेश्वर-
”	१४	“पालपुत्रः, अहं	“पालस्य पुत्रः, अहं स्वप्रादेश° B	”	”	एते	लिङ्गम्, तदा एते B
”	”	तुरुष्क	तुरुष्का° B	”	”	चित्तस्य धी	चित्तस्य भूपस्य धी° B
”	२३	सगमा पीडः Pa आदर्शं नास्ति		”	१४	“हमेनालंकृततनयो	“हमेनालंकृततनयो
”	२४	“सुरिमाता	“सुरिभिर्माता B	”	”	नृप°	गुरवो नृप° B
”	”	“देवी प्रमज्जिता	“देवी नाम्नी प्रमाजिता B	”	१५	प्रकाशं-	प्रकाशितयन्तः- B
”	”			”	”	कैलास°	कैलाश° B
”	२६	तद्विमानभग्ने	तद्विमाने भग्ने B	”	१६	इत्यादिश्य शिव°	इत्यादिशान् । ततः क्षिप° B
”	”	“श्रीसूर्य°	“श्रीहेमसूर्य° B	”	१७	आह्वान-	आह्वान (ह) न-B
”	३०	विचिन्तयन्तः श्रीमदु°	विचिन्तयन्तु । इत्यु- दयनस्य निवेदितम् । ततः श्रीमदु° B	”	”	मन्त्राभ्यास	मन्त्रन्यास B
”	”			”	”	“मभ्यर्च्य	“मभ्यर्चितयन्तः B
”	३३	चपं	चरं B	”	२५	“मूर्तिप्रयो	“मूर्तिप्रयो B
५८	६	वेप्रिणाम°	वेप्रिणामा° B	”	”	ग्रहान्-	ग्रहान् B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपद्ये वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपद्ये वा
५०	१९	'वैरप्येतद् भुवनवल्यं निर्जितं लीलयेव ।		५३	१	मले	गल B
	२०	नेऽप्येतस्मिन् गुहमयहृदे शुद्धं	इत्येतत्पाठस्यान	"	"	शुद्धलभ्यम्	शुद्धलभ्यम् B
		निर्जितं भुवनवल्यं ये विमुक्त्य प्रपन्ना ।		"	३	वारुण	वारुणा B
		ससारोऽस्मिन् सरसविलसद्गुह्यं एतादृक् B	पाठः	"	५	'वर्णास्तम्भः'	'वर्णास्ताम्भः' B
"	२०	'हृदे	'ह्र (ह) दे	"	"	'वित निवेदयन्	'वित त म्यवेदयत् B
"	२१	यदस्माक	ययस्माक B	"	६	पातितोपने	पातितोपिने B
"	२३	'स्थानालयेद	स्थानाद्येद B	"	१८	'दुदयनाङ्गज	'दुदयनस्याङ्गज B
"	२४	सौधनि'	सौधे नि' B	"	"	'देवो महा'	'देवतामा महा' Pa
"	३३	'सेव्यपादा'	'सेयमानपादा' B	"	२१	'सागरा'	'गता' Pa
५१	१	'सौदं चिन्तयन्	'सौदमचिन्तयन् B	"	२२	विस्तृता धीरेम-	धीरेमस्तृपोऽप्या
"	"	कामाद्री'	कामास्ता' B	"		रूप ।	जगुः । उदयनेनो
"	६	द्वीपयति	द्वीपयती B	"	२३	बदाचिद् गुहमि'	बदाचित् तेनोचे च
"	"	स्वयंदि रे	स्वयंदीमा B	"			गुप्तान् द्विधा (?)
"	८	दैविक चापि	दैविक चापि Pb	"			ससार । ततो
"	१०	क्रोधी भवति	क्रोध ऊप्यध्वे B	"			गुहमि' Pa
"	१४	राज्य	राज्य च B	"	"	गुहमिद्वये	गुहमिमंभी ऊचे B
"	१५	[द्यूत्य]	द्यूत्य B	"	२८	तत्रभयताम् । तदा	तत्रभयद्विस्तृता B
"	"	सङ्कटे लोकै	सङ्कटे पतितैर्लोके B	"	२९	'चिद्विडा	'चिद्विडा B
"	१६	'स जाति'	शब्द 'असदीय' एते पाठस्थाने	"	३१	नृप	नृप ! B
		सजातिसरणो नागाः सत्तफणालङ्कृतोऽसदीय'		"	३२	प्रत्युपचिकि'	प्रत्युपचिनी'
		एते B पाठः		५४, ५५	१ ३६, १-२८	चतुर्विधातनीमनसद्विडिकास्थाने	Pb
"	१७	सोऽयं	सदिदं B			प्रतापीरघो सजुनः पाठ उगलभ्यवे-	
"	१८	पुरमप्ये-	पुरमप्ये ब्रह्माम । B			ततो राजा विनिबद्ध चकार । विन्ध्यावल पाथन्	
"	२०	'माहूतो	'माहूती B			दक्षिणदिश पश्चिमा सुपद्मा-भ्रातृणयाह-यञ्जनदेदेशान्,	
"	२२	'माहूत	'माहूत B			उत्तरस्या कासीराविदेशानस्तापयन्, माध्या बुद्ध-सूत्रेन	
"	३४	'माध्यायौत्तरीया'	'माध्याम्योत्तरीया B			कुशावर्त-पाञ्चाल विदेह-दशार्ण मगधादीनसाधयत् ।	
			'माध्यायौत्तरीया Pb	५४	२	'राष्ट्र-कर्णाट तिलंगा'	राष्ट्रा तिलंगा' B
५२	८	'पादातिरय	'पादामरध-	"	"	'देशाना विन्ध्या	'देशानाविन्ध्या'
		कोट्यामिश्रो	कोट्यामिश्रो' B	"	४	मातः धी'	मातध्री' B
"	९	'छटकुकुमिनन्दै'	'छटकुकुमिनन्दै' B	"	४५	विधिच्छु (सु)	विध्याभिद्रा' B
"	१९	'स्थित ।	स्थित । B	"			
"	२०	रेऽनात्मज	रे रे अनात्मज B	"	१	'नुपात	'नुपात B
"	२१	तद्वच	तद्वच B	"	१५	'पङ्क	'पङ्क B
"	२३	धृतकारेणु	धृतकारे च B	"	१८	'स्यसकूट'	'स्यसकूट' B
"	२८	स्युमेत	स्युदेयत B	"	२१	'कटैरयो'	कटके रयो' B
"	३०	सोलाक'	स सोलाक' B	"	२३	'वरपङ्कना'	'वरापङ्कना' B
"	३१	द्रमाणा'	द्रमाणा' B	"	२८	विदिपा विदुषां	विदिपां च विदुषा B
५२, ५३	३०-३४, १६	निघातगी कटिका समया Pb प्रती न		"	२९	च सिञ्चन् सूर्यो'	च कुञ्चन् सूर्यो' B
		वर्तते अग्रे पश्चदिशानीकभिरात्राः पूर्वं नोपलभ्यते ।		"	"	सिञ्चन्	सिञ्चन् Pa
५३	१	समादिष्ट', अटवी'	समादिष्ट-त मृग	"	३४	'तीर्थक'	'तीर्थिका' B
		मानवा । अटवी' B		५५	७	शास्त्रशालिन'	शास्त्रशालिन' B
"	"	'भीतादिहृष्टि'	'भीताऽऽहृष्टि' B				

५२	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	५२	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
५५	१	°विदेहा°	°विदेह° B	५८	७	विरोधादित्यम्यधात्	विरोधादाभिगः . ग्राह-Pa
"	११	°सुहितं सफल°	सुहितं हितं सफल° B	"	२४	°गतेऽतिभुजाना	गते तु भुजाना B
"	१५	धर्माशिर्षा	धर्माशिर्षं B	५९	४-५	गम्येन Pa	पुलके नास्ति
"	१९	चिन्तां चकार	चिन्तयाश्चकार B	"	१३	नादीयतेति	नादीयते इति B
"	२५	मिनिन्दः	मिनिन्द B	"	१५-१७	१०४-१०८ तमौ श्लोके	Pa आदौ न विद्येते ।
"	"	मुनिदेशानां	मुनिष्टानां देशानां B	"	२०	सादिता°	शदिता° B
"	३०	°मसृणोत्	°मसृणोत् B	"	"	°जन्मो	°जन्मो (म)
५६	४-५	सत्तासीवितमः श्लोकः पष्ठपङ्क्तिगतः भूयः । इत्यस्य पश्चात् Pa प्रती बतते		५९, ६०, २३-२४, १-३४, १-१८		एकदन्तगतः समप्रोऽपि	
"	५	तथाग्निकम्	तथाग्निके Pa	६१		अन्यकन्दः Pa प्रती गोपालभ्यते ।	
"	९	चतुर्गुणपदम्	चतुर्गुणपद B	५९	२०	आचेलक उद्दे°	आचेलकुद्दे° B
"	"	युष्मादाशय°	युष्मादाय° B	"	३१	कुर्वाणां	कुर्वाणा B
"	१५	ग्राह्य	ग्राह्य B	६०	५	ते सर्वे तूष्णीं	द्विजाः तूष्णि
"	२४	सैन्यमुत्तार्य	ययान् सैन्यमुत्तार्य Pa	"		कृत्वा स्थिताः	स्थिताः B
"	२६	°पल्लयता°	°पल्लयिता° B	"	६	शोकम्-शूद्रा	शोकम्-देव! शूद्रा B
"	२७	परं विरलः परः	पुरो विरलः पुमान् B	"	२८	उर्वशीगर्भस°	उर्वशीकुक्षिस° B
"	३०	केशरिफिशोर	केशरिफिशोर B	६१	२१	°प्रमदा°	प्रमोदा° B
"	३१	विशर्ता°	विशर्ता° B	"	२२	°मानो वितर्पां द्विजान्	°मानो विजातीनितर- द्विजान् B
"	३४	मनुभारान्	मणभारान् B	"	२३	°अथ श्रीसोमेश्वरस्य°	इत्यत आरभ्य पञ्चाशति- तमपरस्य सामपाङ्क्तिपर्यन्तो ग्रन्थवर्धनः Pb
"	"	पण मूढकांस्तु	पण्मूढकांस्तु B	"		पुलके न वर्धते ।	
"	"	कोटीः चतुर्दशः	कोटीश्चतुर्दश B	"	३०	परिजन°	परजन° B
५७	२	°प्रीतेन	°प्रीणितेन B	६२	२	°अर्थयन्	°अर्थयन् (त्)
"	३	°माक्ष पाप्य तेन	°माक्ष तेन B	"	३	नृपतेऽत्र	नृपतेरत्र B
"	"	याचकेभ्यः	भट्टेभ्यः B	"	१०	द्विजा	द्विजादयो B
"	५	सख्य°	सख्य° B	"	११	भूपीठ°	भूपीठे B
"	१०	क्षितिभृतां	क्षितिहरां B	"	१२	चिरतरातु°	चिरस्तनरातु° B
"	११	रत्नेय	रत्नैय B	"		धीसोमेभ्यरलिङ्गे,	धीसुरिः सोमेश्वर- लिङ्गम्, तदा पते B
"	१४	°पालपुत्रः, अहं	°पालस्य पुत्रः, अहं त्वष्टादश° B	"	"	चित्तस्य धी	चित्तस्य भूपस्य धी° B
"	२१	तुरष्क	तुरष्क B	"	१४	°द्रमनेनालङ्कृततनयो	°द्रमनेनालङ्कृततनयो नृप°
"	२३	समा पाङ्क्तिः Pa आदौ नास्ति		"	१५	प्रकाशं-	प्रकाशितवन्तः- B
"	२४	°सुरिमाता	°सुरिमिमाता B	"	"	कैलास°	कैलाश° B
"	"	°देवी प्रवर्जिता	°देवी नास्ती	"	१६	इत्यादिद्वय शिव°	इत्यादिद्वय । ततः शिव° B
"	२६	तद्विमानभग्ने	तद्विमाने भग्ने B	"	१७	आह्वान-	आह्वान (ह)न- B
"	"	श्रीसूर्य°	श्रीहेमसूर्य° B	"	"	मन्त्राभ्यास	मन्त्रन्यास B
"	३०	विचित्रपन्तः श्रीमद्	विचित्रवन्तु । इत्यु- दयमस्य निवेदितम् । ततः श्रीमद् B	"	"	°मन्त्रचर्च	°मन्त्रचितवन्तः B
"	३३	वर्य	वरं B	"	२५	°मूर्तित्रयो	°मूर्तित्रयो B
५८	६	वेधिणमा°	वेधिणामा° B	"	"	ग्रहा-	ग्रह- B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठ	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
६२	२६	१५३ समात् श्लोकादारम्भ १५३ अमभेदार्थं न पदम् श्लोकानां स्थले B पुनरे वैलम्बिद् श्लोकवगुत्थं सन्निधि-	१५३ अमभेदार्थं न पदम् श्लोकानां स्थले B पुनरे वैलम्बिद् श्लोकवगुत्थं सन्निधि-	६६	१३	तुल्यमहिंसया ॥	तुल्यं युधिष्ठिरः ॥ B
					१४	तुल्यं	समं B
					२५	न मयीसदृशं दानं	नास्ति कृष्णापरो
						न	ध्याधिर्न B
					२६	इति जीरदया	इति जीरदयां सयं
						स्वयं परा मता	यदस्ति B
					२८	योमेहि	जोमेहि B
					२९	दुस्सयं	दुस्सयं B
					३१	भेदाः ।	भेदाः । B
					३५	नयथा संयमः	नयथा जीवसंयमः B
					३७	२	०
६३	११	० कान्तिने राशि	० कान्तिनेन राश्या B	६७	२	०	०
"	"	० लोभ्यमाने	० लोभ्यमाना B	"	६	विरक्तान	विरक्तानां B
"	१२	० चार्थेषु निपण्णेषु	० चार्था निपण्णाः ।	"	८	सुदमा	सुद (इ) मा
"		सारसु, भू	अथ भू B	"	९	सायराह	सायराह B
"	१३	जल्पन् मुला	जल्पन् मुला उपविष्टः ।	"	११	० वादय	० वादय B
"		"	तत्र मुला B	"	१६	अथ द्वि	अथ धर्मस्थ द्वि B
"	"	प्रविद्य, न	प्रविद्येति वमाज- न B	"	१७	संयम	संयम B
"	१५	० नाट्येभ्यः	० नाट्येभ्यो B	"	१८	उ वस्म	उप वस्म B
"	१६	काहू मति विमलतडी	काहूडे मति विमल- तडी, जी म B	"	२२	धीराधीरेयगौतमम्	धीराधीरेयगौतमम् B
"	२०	० पय प्रजय जय न	० पयु अजयि जह ह B	"	२३	प्रज्ञाचारी च	प्रज्ञाचारी B
"	३३	तिपोभूते भूपती उन्म	तिपोभूतो भूपतिः । तत उन्म B	६८	२६	० यरीया	० यरीया B
"	३३-३४	यारदिति वाच	थायत् विशिद्ध पद- ति ता B	"	२८	० वरणी	० वरणी B
"	३४	० निमानोऽतीव पारो	० निमानः, इह पादो B	६९	६	० मयति इत्यय पथादयि	पाठ - जती सुहाय
६४	२	० वृत्तो क्षमा	० वृत्तो भीष्टमयि- क्षमा B	"	१२	मायाविलम्बि	मायाविलम्बि B
"	१७	० दहरो	० दहरो B	"	२७	भुत्वा	भुत्वा B
"	१८	० प्रदायात्	० प्रमायात् B	"	२९	मिलितका	मिलितका B
"	२३	० परब्रह्मवादिनो म	० परमादा म B	"	३१	मुनितर्षा	मुनितर्षा B
"	२९	० प्रपद्य	० प्रपद्य B	७०	६	० वानयानैः	० वानयानैः B
६५	३	१०१-१८० तले दे वते	१ भाद्वे न स ।	"	१४	० न्तरे कथिद्	० न्तरेऽयसरपाठकः च B
"	२०	० प्रज्ञा	० प्रज्ञा B	७१	११	० निशेसीयं	० निशेसीयं B
"	२४	० क्षयकथा	० क्षयकथा B	"	१३	० हिअ च राख्ण ।	० हिअं तदितराण । B
"	२७	० भोजन	० भोजन (ना)	"	१९	० रोगोप्यन्त	० रोगो ध्वान्त B
"	२८-३०	० पङ्क्तिनिरागत पाठ B	० आद्वे न भेदमयते ।	७२	११	० मायासमाधेयं यद् च	० मायासमाधेयं च B
"	३२	० भूयासि	० भूयांसो	"	१६	० गसन्तोपवर्त	० गसन्तोपवर्तः B
६६	१	० न्तरे कथिन् च	० न्तरेऽयसरपाठकः च B	"	३३	० व्यजे (वै) ङ	० व्यजे (वै) ङ B
"	७	अथ धर्म	अथ राजा धर्म B	"	३४	० मुक्तिर्क	० मुक्तिर्क B
				७३	५	अथ-सि	अथ मासम् बि B
				"	१९	उपसंति	उपसंति B
				"	२०	० भण्य	० भण्य B
				"	२८	० मन्वा य	० मन्वा य B
				"	३१	० नृणो न लोढा	० नृणो न लोढा B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
७३	३२	गिरिकक्ष	गिरिकक्षि° B	७७	१	अथ राजा	अथान्यदा राजा B
"	३३	खिह्लोडो	खिह्लोडो B	"	९	चित्तव्यो	चित्तव्यो B
७४	१	विह्लोडो तह टक्	विह्लोडो तह टक्	"	१२	गाहपञ्चोरे य ।	गाहपञ्चोरे । B
"	२	यत्पूलो	यत्पूलो B	७८	२३	सहयं	सहयं B
"	२	सूअरवहो	सूअरवहो B	७९	२	देहटिओ	देहटिओ B
"	११	पैलोम्पदोप	पैलोम्पदोप° B	"	४	अणाइयं	अणाइयं B
"	१९-२०	गई अत्रायफलं हिम- विस-करो य । मही°	गई हिमविसकरो य सव्यमट्टी य । रयणी	"	६	द्विधा—	द्विमेदाः— B
"		राई भोगण-य°	भोगणं चिय, य° B	"	१३	कोऽपि कन्दो (कोकनदो)	कोकनदो B
"	२१	घोलयडा	घोलयडा B	"	१७	पदेशिकी ।	पदेशिकी सम्हा । B
"	२२	च तह अमफलाणि	चयह अमफलाणि B	"	"	चतुरिन्द्रि°	चतुः पञ्चेन्द्रि° B
"	२५	पिप्पलच्छक्ष°	पिप्पलोडुम्बरच्छ क्ष° B	"	१९	पशमसनया	पशमजनया B
"	२८	मिमिसाव	मिमिसत्वाव B	"	२३	गम्भुम्भय°	गम्भुम्भय° B
"	"	दीनाम् ॥ १३ ॥	दिमहार्यम् ॥ १३ ॥ B	८०	४	३७८ तमीमाथानन्तरं टिप्पणी ।	बाकुः तर्पय इति B आदर्श
"	२९	[अनन्त°]	अनन्तकार्यं B	"	१४	पति	इति B
७५	१	विप-	विषयाणिभ्य- B	"	१६	रित्तिया°	रित्तिया° B
"	८	तिः शुभं यत फलं	तिः सुमानवगतिः	"	१८	असंख्यं सा पइ य समसं	असंख्य अंसा पइ अंस असं B
"	९	रुजान्तिके	रुजान्तिके B	"	३२	विलुक्	ति(ते) लुक्
"	२०	परत्या	परत्य B	८१	५	तम्हा य सा वि°	तम्हा सया वि° ॥
"	२१	सामाईयय°	सामाईयय° B	"	८	भायोऽहवायस्त	भायोऽहवायस्त B
"	२८	तहयसिखाययं	तहयं सिखाययं B	"	११	विहिसम°	विहियम° B
"	३२	पाम्राच्छदम°	पाम्राच्छदम° B	"	१६	यध्यते	वाध्यते B
७६	७	अविहियसन्ध°	अवि य हु सन्ध° B	"	२३	[वायरा] उस्साईण ।	उस्साईणं वायरा । B
"	१०	पुष्कफले	पुष्के फले B	"	"	पुदयिसरी	पुदयित्तससरी° B
"	१५	पूर्णद्वः	पूर्णश्च द्वः B	"	२४	कायओमहण°	काओ गहण° B
"	१७	दात्रा लेयं	दात्रा, न लेयं B	"	२७	प्रत्युपह°	गत्युपह° B
"	२१	गो तुरंगो	गो-तुरङ्गो B	"	३०	यदराणां	यादराणां B
"	२२	यधारम्भं	यत् सारम्भं B	"	३२	मितामिः	मिलितामिः ॥
"	२३	मोक्षसौख्यं कृ°	मोक्षः शख्यं कृ° B	"	"	रात्रः ।	रात्रम् । B
"	२७	करणम्, तत्	करणं प्रासादे, तत् B	"	३३	इत्यादिकाः	इत्यादिकाः फाला B
"	३०	सयाहा°	सद्वाहा° B	"	३३	वित्तंय°	वित्तंय° B
"	३१-३२	जिनविम्भ° इत्यत आरम्भ 'पुण्यत्वेण' इत्येतदन्तपाठस्थे—	जिनविम्भोऽऽगम-साधु- साध्वीमकिसाधर्मिक- वात्सल्यादिषु B	८२	२४	रसः	रसः (रसत्यागः)
				"	३२	विगई यला	विगई यला B
				८३	१	मोत्रं	सोत्रं B
				"	८	मीसवियेगे	सीसवियेगे B
				८४	२	फणिक्का°	फणिक्का° ॥
				"	६	मय्यन्धयो°	सम्पन्धयो° B
				"	८	इत्तिओ	इत्तिओ B
				"	१७	त (ज) रय	जय B
				"	३४	अणुदंति	अणुदंती ॥

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठः	पाठभेदः शुद्धपाठो वा
२४	२६	एषमो	एषमो B	१००	१	अद्यापि स्या°	अद्यापि सन्ति स्या° B
२५	५	°पात्रमात्रेण	°पात्रमात्रेण B	"	"	°श्रीनालुक्य°	°श्रीचौलुक्य° B
"	८	°मीति° थोगुरुवचसा	°मि° इति वचसा	"	२	°करणेपु	°करणीयेपु B
"	१८	मो°	गुरुभ्यो मो° B	"	४-५	°अथ सोराष्ट्र° अथ	सुराष्ट्रादेशीयं
"	१८	प्राणित्राणे व्य°	प्राणित्राणव्य° B	"	"	द्वाराभ्य	
२७	३	°द्विगिगिणी	°द्विगिगिणिन् B	"	"	°विप्रदीतुं° यावत्	सउरनामानं
"	११	शाम°	इशाम° B	"	६	निनंसुः पुरः	विप्रदीतुं Pa
"	१४	भाविभायो	भावी भावो B	"	७	प्रदीपवृत्ति-	नमंतुं स पुरः B
"	३१	काननम् ॥ महा°	°काननम् ॥ गुरु-	"	८	प्राविशन्	प्रदीपवर्ति-B
"	३३	शक्तौ	शक्तो B	"	"	°स्याजितः । त°	प्रविशन् B
२८	३	लक्ष्मी न्ययः	लक्ष्मीर्न्ययः B	"	"		°स्याजितो वर्तिम् ।
२८	४	राजानं वि°	राजानं तयविधं	"	१३	स कर्णं	त° B
"	७	परलोकोप°	पररोगोप° B	"	१४-१५	श्रीशत्रुञ्जयप्रासाद-	सकवपं
"	१५	पृथिवीमानुषाय नृ°	पृथिवीमनुषां कर्तुं	"	१६	प्राह—आ°	श्रीशत्रुञ्जये पापाण-
"	१८	गुरोः पुरो नृप°	गुरोश्चरणयोर्नृप° B	"	२१	समरूपं (समरूपं)	मयप्रासादमि° B
"	"	°पदेशादनन्तरं	°पदेशानानन्तरं B	"	२२	चोक्तं	प्राह—दैव ! आ° B
"	२१	°चायं उक्तवति	°चायं उक्तवति B	"	२५	द्वार्निशस्त्वर्ण°	समरूपं B
"	२३	निषेध्य	निषिध्य B	"	२८	विभुत्वावादिदीर्घं	उक्तं B
"	३०	चाविहपत् ।	चाजिहपत् ।	"	"	पुनः	द्वार्निशाद् रूपवन्त-
"	३१	राजाऽप्य°	राजाप्य° B	"	३३	न्यास्थत्	युताः स्वर्ण° B
२९	४	क्षुरिकां प्राह	क्षुरिकां दृष्ट्वा प्राह B	१०१	१	°हिनेपु° इत्यत आरभ्य	विभुत्वावादिदीर्घं
"	६	गतः । श्रीकुमार-	गतः श्रीकुमारपालः ।	"	"	इत्येतत्सर्वन्तपाठस्थाने B	समुद्र-
"	९	°विपत्स्यूत्कार°	°विपफूत्कार° B	"	"	एव चारुयेऽपि द्वे फोटी सतनयतिल-	यातादिदीर्घं प्रासादे
"	१२	°तय	तहि° तय B	"	"	क्षयुता(ते) क्षययना (अत्र व्यप्यते ?)	पुनः B
"	२०	करेसिई	करेस्यई B	"	"	श्रीशत्रुञ्जयस्योपस्यकायां	न्यास्थत् । तत्र नृपतिपितृनां प्राप्तिमुचन-
"	२३	हल	हलु B	"	"	पादविहारे श्रीपार्श्वनाथं स्थापितवान् । तीर्थ-	पालविहारे श्रीपार्श्वनाथं स्थापितवान् । तीर्थ-
"	२४	B आदौ उत्तार्धगीटव-		"	"	पूजाकृते चतुर्विंशत्यापमानं, नगरपरितो वर्गं	देवकुलस्य आसयासादिकं च कारयामास ।
"	२५	छटा मिण खीन्द् नह्णं खेडि	म र्छटा टालि ॥	"	"	प्रासादे कलशार्चनप्रतिष्ठायां श्रीपत्तनादि-	श्रीसहस्रं निमज्जनापूर्वमातीथ्य महता महेन
"	"	छात्वा रण°	छात्वा युदाय दुदौके	"	"	१२११ सर्वमकारयत् । स्नात्रपूजात्रात्रिकाव-	१२११ सर्वमकारयत् । स्नात्रपूजात्रात्रिकाव-
"	"	°क्षिर°	°क्षिरं B	"	"	सरे कश्चित् कविः—किं कृतेन न यत्र त्वं, यत्र	सरे कश्चित् कविः—किं कृतेन न यत्र त्वं, यत्र
"	२७	पिघाय, रण°	पिघाय, तं प्रेरयित्वा	"	"	रत्वं किमसौ कलिः । कली चेद्भवतो जन्म,	रत्वं किमसौ कलिः । कली चेद्भवतो जन्म,
"	"	°दुक्षितकरणं	°दुक्षितकिरणं B	"	"	कलिरस्तु कृतेन किम् ? ॥ १ ॥ लक्षमुचित-	कलिरस्तु कृतेन किम् ? ॥ १ ॥ लक्षमुचित-
"	३०	°कर्पणं टोप्यां	°कर्पणस्थाने टोप्यां B	१०१	११	अथो विभ्विभ्वैक-	अथोदयनपुत्रेण आं०
"	३२	°कोट°	°कोट° B	"	"	सुमटेन आं०	B

पत्रं अङ्कः	मुद्रितपाठः	पाठभेदः मुद्रितपाठो वा	पत्रं अङ्कः	मुद्रितपाठः	पाठभेदः मुद्रितपाठो वा
१०२ १४	०पाल स०	०पालसूत्र स B	१०२ २६	समय च द्रोदयं	समये चन्द्रोदयं B
" १५ १६	अशनि० इत्येत आरम्भ 'कारयित्वा' इत्येत यन्ता पाठ B पुस्तके नोपलभ्यते ।		" २८	तेऽपि मे	तेऽपि पूर्वमे B
" १६	कलशरोपण०	कलशारोपण० B	" २९	इति अनी०	इति लोके सर्वेष्वजनी० B
" २२-२५	'केनापि' इत्यत आरम्भ 'धीसहलोक' इत्येवमन्त पाठ B प्रती न वर्तते ।		" ३०	राजा तेया	विप्रदीना राज्ञः
" १३३	'जिने नचा धी'	'जिनस्तुति' कृत्वा धी० B	" ३२	विनीतासत्रे	विनीतानगरीप्रत्यासत्ते B
१०२ ३	द्रव्यलक्ष०	द्रव्यलक्षे B	" ३२ ३३	'धृत्या भक्ताधर्ये' आदिमादिशकटानि धृत्या तत्र गत । प्रभुं प्रणम्य धर्मदेशनां धृत्या भक्ताधर्ये सा' इत्यन्तप्रधानि B प्रती द्वा एव पाठो वर्तते—	
" ४	'द्वयं प्र'	'द्वयं प्रति मा' B			
" १४	'सत्तर्पसि' बाक्त्वा 'पवित्रीकृता' चर्चन्त पाठ B प्रती नास्ति ।				
" १५	तस्य भ्राता	तस्य वनीयान् भ्राता B			
" १६	धीयुक्ता पार्थिवं धर्मं धीयुक्त्वा धर्मदेशनामद्युक्तौ ।	धर्मदेशनामित्युक्तौ । B			
" १८	'निच्छे' । 'इत्येव' वाक्त्वा 'गामानक' B आरम्भविषयमुपलब्धतः—				
<p>वितस्तस्य न होह द्या वितर्हि सचं चण्ड दुरेण । लेह अवचं वितर्हि, सेवेह य सेदुष्णं पापे ॥ १ ॥ तिरासपरिणामहादिगराह कुण्ड विमर्षो । जाहं मह अरुपायो, जह न तये कुण्ड छेरे ॥ २ ॥ सुवि उ दुक्कयकम्मं, वेहचं अह तयेण सोदिता । पावेह जिओ मोक्खं, न हु कम्मं निण्वलं विवि ॥ ३ ॥ उरुत्तमिह सपलच्छी, मुत्ता अहवित्त होह पद्धने । जह छिह्ज्जण न तप, वेहहं सा नेह नयमि ॥ ४ ॥ माय पिय पुत्त पंचय सक्कज्जुत्तला दियाह कीरेति । न मरतस्तुयपायो तिहत्तुममिओ विहुअ(हु)मिति ॥ ५ ॥ जं त्तस्य मरतस्स य, कोह त्ताओ न होह जीवस्स । तणे समयेणु तयं, सयं पि जिणहिं परिचयं ॥ ६ ॥ जनेण समं न य जंति पंचा नैव मयपियुत्ता । पचो य सलं विउलं, चणं य जं सविधं निच्छं ॥ ७ ॥ यमो स(अ)सारधम्मो, पिओ सयं यो जिणाय सवण । साऊण जिण पणं, इहं मुत्तण पय्हया ॥ ८ ॥ जं जेण कयं कम्मं, उरुं य अमुहं य तण मुत्तयं । चम्मपलेणह जीया, कम्मं कयिप तमो मुक्करो ॥ ९ ॥ १९ इत्यादि भु० इत्यादि धर्मदेशनां भु० B</p>					
१०२ २०-२१	अत्र वामराशिलं	अत्र दैवचोचिलं B	१०३ २	धीसरत्नं	धीवस्तरत्नं B
"	'अन्नादिपुष्टो	'अन्नादिपुष्टितो B	" ३	माह-मा	माह-राजन्ता B
			" ४	अयं	अनी B
			" ५	'मुद्र' इति शक्तिप्या	'मुद्रा' इति शक्तिप्या
			" ६	रत्नेन च	रत्ननेन च ० B
			" ७	'अन्नादि'	'अन्नादि' B
			" ८	तेषां निचं	तेषां निचे निचं B

पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठ	पाठभेद शुद्धपाठो वा	पत्र	पङ्क्ति	मुद्रितपाठ	पाठभेद शुद्धपाठो वा
१०३	१३	यावद्वह	आयद्वह B ₁	"	१०	रागकर्मिः -	रागकर्मिः B -
"	"	अणुमज्जणा	अणुसज्जणा B	"	११	हेमखंड	हेमखंड B
१०४	४	बभूवः	बभूवः	"	१६-१८	सचिवैः इत्यत आरभ्य सत्तदेव शोचामि	इत्यतदन्तः पाठ B पुस्तके नास्ति ।
"	१०	जे सामिसेयं	जम्मासिसेयं B	"	२०	विरहविषं	विरहव्यषं B
"	१२	गयगयय	गयगययय B	"	२१	कमलवने	कमलवर्नं B,
"	१३	पासं	घासं B	"	२६	विलिप्य	विलिप्य B
"	२८	भगीरथः	भागीरथः B	"	२६	व्यवसरावे	व्यवसरे वे B
"	३२	मानः । यस्मिन्	मानो यावत् पश्चात्	११०	८	संसर्गशक्तिदि	सत्तदि B
"	"	संप्रयाता श्रमम्	केऽशीतियोजनवि- स्तीर्णो मूले भूमि- प्यति । वस्मिन्नसङ्ख्या- ता अतीता श्रमम् B	"	२१-२३	सर्वैर्ह इति पय Pa	प्रतावेवैर्पल्लव्ये ।
१०५	४	खिलादयो	खिलादयो B	१११	१	नाऽभूत् भं	नाऽभूत् भं B
"	९	पाण्डवानां	पाण्डवादीनां B	"	३	मण्डलेष्वष्टा	मण्डलेषु विपुलेष्वष्टा
"	१२	वैत्याद्	वैत्याद्यस्ताद् B	"	६	निजैर्नो व्ययम्	निजैर्नोव्ययम्
"	१३-१४	कण्ठी दत्तो	कण्ठिपुत्रो दत्तो B	"	७-१२	कर्णाटं इत्येतदारभ्य वर्ज्जम्	इत्येतदन्तः श्लोक- त्रितय B प्रती नास्ति ।
"	१४	२२१४ अन्	२२१४वर्णानं B	१११		एकादशोत्तराशततमपत्रस्यमुद्रितसमस्तपाठस्थाने Pa	आद्यश्च विमललिखितः पाठः समस्त-
"	२०	इति तीर्थं	इति श्रीसत्रुजयपीथं B*			संवद्रिकमतोऽङ्कनन्दगिरिदो सन्म्राप्य राज्य-	
"	२१	अस्य इत्यत आरभ्याद्योत्तराशततमपत्रस्यैकादशीपङ्क्तिः				धियं, हिंसां सव्यसनां	
"	"	पर्यन्तः पाठः B प्रती पञ्चपञ्चाशततमपत्रावुपगतवै-				मुपस्थाऽखिले भूतले । निर्माप्याप्रतिमांअनु-	
"	"	र्णोपलभ्य ।				देशशतौसङ्ख्यानं बिहारान् नमोबद्धया ...	
१०८	१२	पालेन द्वास्तति-	पालदेवेन द्वास्तति-			यत्सरे स सुकृती प्राप व्ययम् (?) ॥ इति	
"	१३	सामन्ता भू	सामन्तभू B			श्रीकुमारपालप्रबन्ध समाप्तः । सं० १४८५	
"	"	कारिता । १४४४५५ इत्येतत्पाठस्थाने -				॥ छ ॥	
"	"	कारिता । देशनामानि - कर्णाटे गुर्जरे लाटे,				११२-२२ १६ रुस्तु लिङ्गिणौ ; रुतेहै हेमसूरी उ । B	
"	"	सौराष्ट्रे कच्छसैन्यवै । उच्चायां चैव भस्मेयां,				सत्ये ।	
"	"	मारथे मालवे तथा ॥ १ ॥ कौडुजे च तथा				" १५ ०सङ्ग ०	०सङ्गि B
"	"	राष्ट्रे, कीरे जालन्धरे पुनः । सपादलक्षे				" "	सुमतसूरिहि नो न हु चत्ता पुन-
"	"	मेवादे, दीपे जालन्धरेऽपि च ॥ २ ॥ जन्तू-					गच्छेण ॥ B
"	"	नाममय सप्तययसनानां निपेधनम् । यादवं				११५ १३ धातददेवेन	धाम्भटदेवेन B
"	"	स्यापयण्टाया रुद्रीघनवर्जजन्म ॥ ३ ॥					
"	"	१४४४५५ B					
१०८	१५	पाटितवान् ।	पाटितम् । B				
"	२०	रुत्तौ	रुत्तौः B				
"	२२	रुतरुत्तया	रुतरुत्तौ B				
"	२६	तत्सङ्गं	सत्सङ्गं B				
"	"	जनानुरागः	जनानुरागी B				
१०९	२	परमेश्वरम्	प(पा)रमेश्वरम्				
"	७	स्याप्यु	स्याप्यु B				

कुमारपालप्रबन्धप्रबन्धसमाप्त्यनन्तरं [पत्र १११] B पुस्तकेऽप्य-
मधिकः पाठः केनापि पश्चात् समुचितः -

"अथ अजयपालराज्यम् । श्रीहेमचन्द्रदेवाद् रामचन्द्रादौ
तत्तलोहविष्टरासनयातना लोको वसति ।

जो करिवराण कुंमे पाप दाऊण मुचिप दलह ।

सो सीहो विहिवसओ जंबूएदिपिहण सइह ॥१॥

रामः महिपीठहं सचराचरह, जिण तिरि दिग्हा पाय ।

पत्र पङ्क्ति मुद्रितपाठः

पाठमेव शुद्धपाठो वा

पत्र पङ्क्ति मुद्रितपाठः

पाठमेव शुद्धपाठो वा

तनु अल्पमीय दिनेसरह, होइ ति होउ चिराय ॥
इत्युदीर्य दशने रसनां छिन्दन् मृत । पञ्चमाद्रित राज-
विहारणां पातनम् । लघुसुल्लवानाहाय्य प्रातर्मृगयाभ्यासं
कारयति, 'पूर्वमेते चैत्यपरिपाटीमङ्गु' इत्युपहासात् ।
यालचन्द्रोऽपि 'गोप्रहत्याकारापकः' इति सुप्रसिद्धाङ्गण-
नृपसिन्धुस्यारितः । मासादपातने इष्टा लोकज्ञेऽत्यन्तं
खिद्यते । प्रपञ्चेन रक्षा कारिता । कथम् ? नृपपल्लवः कौतुकी
सीम्णो मूर्धिमदानेन प्रार्थितः । स इदमे सौधमेके रुत्वा
ध्वलितं चित्रितं च । पुत्राः पञ्च । कर्णे ध्वमेवमुपराजं
कर्तव्यम् । राजान्ते सीलणोऽवज्ञ- 'वेष्ट' राजान्ना मे
शिरसि स्थिता, पुत्रवीर्यवान् जताः, यथादेशः स्यात्
तदा तीर्थेषु यामि' ।

राजा - यथावच्छिन्नेष्वप्य । नृपे पश्यति पुत्रा मापिताः—
पतन्ते सीधे यस्ततो रक्ष्यम् । तैस्तथ्योक्तम् । अमे किम्
सीमपि शुचं पापद् याति तापत् तैस्तन् सीधे लङ्घ्येदहत्या

भग्नम् । पादकारं ध्रुत्वा व्याघ्रयोवाच—देहतासः ! अस्मा-
दपि कुतूपात् कुपाषा यूयम्, अनेनात्मीये पितरि मृते
तद्वर्गस्थानानि पातितानि, भग्नः पुनरहं पदरातमपि
गच्छन्न प्रतीक्षित । राजा लल्ले । सैल्यानां रक्षा कारिता ।
तस्य कुतिसतस्य राज्ञो मातापुत्रयोर्वलाद्रितुयं कारयितुं
कचित्पत्न्या । वण्टां (वण्डानां) कादयति । एकैकेन वण्डेन
छत्रधृतकङ्कलोहकर्तिकया जप्ते मृतः । वर्ष ३ मास १ दिन
२८ । मूल [राज] राज्यं वर्ष २ मास १ दिन २४ । सीमराज-
राज्यं वर्ष ६० मास ५ दिन ७ । तिम्रुणपालराज्यं वर्ष २ दिन
१२ । पीसलदेवरज्यं वर्ष १८ मास ७ दिन ७ । अर्जुनदेवरज्यं
वर्ष १३ मास ३ दिन २३ । सारंगदेवरज्यं वर्ष २१ मास ८ ।
यवै वर्ष २४ (६७ १) मास ९ राजान पत्तने । ततो म्लेच्छ
राज्यम् ॥ कस्याणमस्तु ॥ छ ॥ संवत् १६६३ वर्षे कार्तिक
वदि ९ शुक्रवासरटे ॥ शुभं भवतु लेखकपाठकयोः ॥

१
*
*

* अत्र शुद्धि-इतिपत्रके निर्दिष्टानां प्रतीकाभिधेयं कदापिचित् —

A जैन-भास्वानन्दसमा (भावनगर) प्रन्धसमूहस्या प्रति ।

B वैठियासमूह (बिजौर) स्या प्रति ।

Pa भाण्णारकरतीर्थदन्तीदण्ड (पूना) भन्धसमूहस्या प्रति ।

Pb

२१

२२

२३

२४

अज्ञातकर्तृकं पुरातनं संक्षिप्तं

कुमारपालदेवचरितम् ।

प्रणम्य श्रीमहावीरं सर्वज्ञं पुस्तोत्तमम् ।

कुमारपालदेवस्य चरितं किञ्चिदुच्यते ॥

१

१. अस्त्यत्र गूर्जराध्यायां नाम्नाऽणहिह्लुपत्तनम् । पुरं तत्र नृपो भीमदेवो देवोपमर्दिकः ॥

२

क्षेमराज-कर्णदेवौ तत्पुत्रौ भिन्नमातृकौ । परस्परं प्रीतिभाजौ यथा रावण-लक्ष्मणौ ॥

३

कर्णमातुस्ततस्तेन भीमदेवेन चैकदा । प्रतिपन्नं राज्यदानं श्रीकर्णस्य लघोरपि ॥

४

वशीकर्तुमिव स्वर्गं कर्णदेवे दिवंगते । राज्यक्षमे क्षेमराजे कर्णे राज्यं न बाञ्छति ॥

५

राम इव क्षेमराजः स्मृत्वा भाषां पितुस्ततः । कर्णं महोपरोधेन स्वयं राज्ये न्यषीविशत् ॥

६

पालयन्नन्यदा राज्यं परनारीसहोदरः । चचाल देवयात्रायां कर्णः कर्णं ह्वापरः ॥

७

श्रीदेवपत्तनादवाङ् गन्धर्वैः सप्तभिः स्थितः । प्रासादं सोमनाथस्य दृष्ट्वाऽभिग्रहमग्रहीत् ॥

८

‘यथा पापक्षयं हारं चन्द्रादित्याख्यकुण्डले । श्रीतिलकमहदं च परिधीय समाहितः ॥

९

यदा सोमेश्वरं देवं पूजयिष्यामि भक्तिः । ओक्ष्ये तदाशनं पानं ताम्बूलमपि नान्यथा ॥’

१०

स्नात्वा प्रभासे श्रीकर्णो यदाऽप्याचत मूषणम् । कोशाध्यक्षस्तदा स्माह नादिष्टं भवद्भिस्ततः ॥

११

आभरणं पत्तनेऽप्याह विस्त्रिज्य ततो नृपः । तदा मदनपालाख्यो मण्डलीकोऽप्रवीदिति ॥

१२

मा विपीद महाराज ! मध्वसिद्धयरा यतः । मया सन्ति सहानीताः श्रीधनेश्वरस्तूरयः ॥

१३

अथ राज्ञाऽन्यथितैर्जैरणहिह्लुपत्तनात् । आकृष्टिमधेणाकृष्याभरणं तत् समर्पितम् ॥

१४

सम्पूर्णाभिग्रहो राजाऽप्याह सुरिकरं प्रति । गुण्यामिर्जीवितं दत्तं मयाभिग्रहपूरणात् ॥

१५

गृहाण तदिदं राज्यमित्युक्तः सुरिरप्रवीत् । रक्ष जीववर्षं राजन् ! नवरात्रद्वयेऽपि हि ॥

१६

तथेति कृत्वा संसाध्य सुराष्ट्रामण्डलं नृपः । चकार वामनस्थलपां सज्जनं दण्डनायकम् ॥

१७

ततो मदनपालेन विज्ञप्तः कर्णमुपतिः । सार्द्धं धनेश्वराचार्यैराख्ये रैयताचलम् ॥

१८

सज्जनोऽपि खगुरुभिः श्रीभद्रेश्वरसुरभिः । चतुर्विधेन सहेन सार्द्धं राजानमन्यगात् ॥

१९

श्रीनेमिसुवनं जीर्णं वीक्ष्य काष्ठमयं ततः । सज्जनो गुरुणादिष्टो जीर्णोद्धारकृते कृती ॥

२०

यथा - रायामच-सिद्धी कुडंविण् वावि देसणं काडं ।

जिज्ञे पुद्याययणे जिणकप्पी वावि कारवड् ॥

२१

जीर्णोद्धाराय विज्ञप्तः सज्जनेन नृपस्ततः । सुराष्ट्रोद्गाहितं दत्त्वाऽणहिह्लुपुरमाययौ ॥

२२

अथ भद्रेश्वरः सुरिः सज्जनेन सहाष्टमम् । तपः कृत्वाऽन्यिकादेवीमाह्वानयद्दीनधीः ॥

२३

प्रत्यक्षीम्य साऽप्युभे युवाभ्यां किमहं स्मृतः । सुरिराह नेमिचैत्यमुद्धरिष्यति सज्जनः ॥

२४

तदेनमनुजानीहि पापापखनिमादिश । अम्याप्युभे भवत्वेतदस्यायुः सज्जनः पुनः ॥

२५

दण्डाधिपः प्राह कार्यस्तीर्णोद्धारो निरोधतः । परलोकाप्रसिद्धानां पाथेयं धर्म एव यत् ॥

२६

- अम्हामुञ्जा ततो लब्ध्वा पापाणस्य पतिं च स । श्रीनेमिचैत्य पम्मासा कलशान्तमकारयत् ॥ २७
- ज्येष्ठस्य सितपद्मस्या स्त्रिलोत्तोर्यस्य सज्जनः । अम्हादेवीवचं श्रुत्वा जातपद्मनिभय ॥ २८
- आदिश्य परशुरामं स्वपुत्र ध्वजरोषे । भद्रेश्वरपुरो पार्श्वे ससरे व्रतमब्रवीत् ॥ २९
- दिनाष्टकं पालयित्वाऽनशन सज्जनो मुनि । दिव जगाम पुत्रोऽयं ध्वजारोषं व्यापापयत् ॥ ३०
१२. अथ पद्मत्वमापन्ने कर्णदेवमहीपतौ । श्रीमान् जयसिंचदेवस्तस्य राज्येऽभ्यविन्यत ॥ ३१
- चतु समुद्रमर्यादा मही तेन वशीकृता । सिद्धो घर्षरंकश्चास्य सिद्धराजस्ततोऽभवत् ॥ ३२
- श्रीहेमसूरीनम्यम्य सर्वविद्याविशारदान् । व्याकरणं सिद्धहेमचन्द्राख्यं स व्यापापयत् ॥ ३३
१३. इतथ क्षेमराजस्य पुत्रो देवप्रसादकः । तस्य पुत्रास्त्रिभुवनदेव्यादयस्त्रयोऽभवन् ॥ ३४
- त्रिभुवनपालस्याभूत् सुतेका तनयाश्च । आष कुमारपालाल्यो राज्यलक्षणलक्षितः ॥ ३५
- महर्षिपालः कीर्त्तिपालस्तथा प्रेमलदेव्यभूत् । श्रीकृष्णभटदेवेन योद्धा मोदबासके ॥ ३६
- भार्या भोपलदेवीति कुमारस्य धूम्रः च । जनान्तरे सिद्धराजो देवज्ञं प्रष्टवानिति ॥ ३७
- ‘मम पट्टे को भवति ?’, सोऽप्यूचेऽस्ति महाभुजः । मध्ये दधिस्थलिकां यस्ते प्रातुष्यनन्दन ॥ ३८
- राज्यं न मम पुत्रस्य जीवति प्रातुनन्तरि । तत् ज्ञात्वा हनिष्यामीत्यचिन्तयदयं नृपः ॥ ३९
- ततोऽस्ति पादपारेण कनोतीमुदहन् स्वयम् । गत्वा प्रभासे गुप्तार्थं सोमनाथमनाययत् ॥ ४०
१४. सोमनाथोऽयं योवाच मया राज्यपरः पुरः । स ए कुमारपालोऽस्ति तदलं पुत्राद्विधा ॥ ४१
- सविपादस्ततो भूषो व्यावृत्तं पत्तनं प्रति । अस्मिन् जीवति पुत्रोऽपि न मे भार्यात्यचिन्तयत् ॥ ४२
- मधिगे कथयच्चैतत् सोऽप्यूचे सुतमेव तत् । ‘यदा पूर्वं देव’ यूष विचेतुं मालवान् गता ॥ ४३
- घाटे बुद्धद्विकायाश्च सरुद्धे जसयश्चर्मणा । मुष्माभिर्ज्ञापितश्चाह पारापतप्रयोगतः ॥ ४४
- त्रिभुवनपालस्यैतत् तदा राज्यं समर्थं ते । त्वत्समीपेऽहमावातस्तेष्वं राज्यं वशीकृतम् ॥ ४५
१५. निजिल जसयश्चर्मणं त्वय्यातेऽपि वक्ति स । राज्यं दासे स्वपुत्राय इत्या सिद्धनरेभरम् ॥ ४६
- इति मध्विव श्रुत्वा क्रुद्धः सिद्धाधिपस्ततः । त्रिभुवनपालदेवं यातयामास यातकैः ॥ ४७
- कुमारपालोऽयं च वन्द्यां श्रेयन्तं प्रातुपितृव्यकान् । भार्या भोपलदेवी तु दधिस्थल्पामनुसृत ॥ ४८
- स्वयं तु त्रिपुरुषाणां मठाधिपतिमधिषी । कण्ठेन जयधारी भूत्वा श्रीपत्तने स्थितः ॥ ४९
- सिद्धराजोऽपि तस्य ज्ञात्वा तं च कथयन् । क्षवादे कर्णदेवस्य द्वात्रिंशत्तपसै सह ॥ ५०
१६. निमग्न मठाधीशं वक्ष्या धावन् पदौ स्वयम् । ददर्श रात्रिद्वानि कुमारपालपादयोः ॥ ५१
- उपलस्य कुमारः तं राज्ञां प्रष्टे मठाधिपः । अशेषतः त्रयस्त्रिंशत् तपसा वयमासहे ॥ ५२
- नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यैः राज्ञां सम्भोग्यं तानयः । धीतपोतीक्ष्णैः तेषां भाण्डागारैः स्वयं गतः ॥ ५३
- जनान्तरे कुमारोऽपि गृहीत्वा कुण्डिकां करे । उल्कान्तिन्याजतो नष्टाऽचक्षीत् प्रति दधिस्थलीम् ॥ ५४
- सिद्धराजोऽप्यरुद्धा तं प्रष्टेऽप्यधीशं साधनम् । आसन्नसाधनं दृष्ट्वा कुमारो हासिकं जगौ ॥ ५५
१७. रक्ष मांमिति तेनापि सञ्छन्नं कण्टकाग्नौ । तमदृष्ट्वा तैन्ममपि गतं व्यावृत्तं पत्तने ॥ ५६
- निःपलाय कुमारोऽपि मुण्डाय विकटां जयः । गत्वा दधिस्थलीं राज्ञो निजितं सज्जनैः समम् ॥ ५७
- आकार्यं योसरिविप्रं कुललं सज्जनं तथा । गन्तुं देशान्तरं ताप्ता सह यावदमधयत् ॥ ५८
- तावदुज्जागरोद्दिशौ जनकान् वृत्तस्तयोः । ‘भवता मधुपैर्दग्धा कथं जायतिका मुधा ॥ ५९
- अथवा कुमारपालस्य यदि राज्यं सविप्यति । तत्कथं योसरैः ? तुभ्यं एतददेशं प्रदासति ॥ ६०
१८. किमरे सज्जन ! तव चित्रकूटस्य पट्टिका ? !’ एव च शकुनार्थं तच्छ्रुत्वा राजनन्दनः ॥ ६१

सज्जनं भोपलदेव्या सह प्रैपीदचन्तिकाम् । स्वयं वोसरियुक्तस्तु चेत्तु देशान्तरं प्रति ॥ ६२
आधेऽहि करौटग्रामे उपित्वा जातलङ्घनौ । अच्छोत्त्यां द्वितीयेऽहि प्रयातौ प्रहरद्वये ॥ ६३
कुमारो वोसरिं ग्राह अय साद्रोजनं कथम् । सोऽप्याहास्ति जननी मे सा मे दासति भोजनम् ॥ ६४

यतः - प्रतिदिनप्रयत्नसुलभे भिक्षुकजनजननि साधुकल्पलते ! ।

दृष्यन्तिनरकतारिणि मंगवति भिक्षे ! नमस्तुभ्यम् ॥

६५

इत्युक्त्वा वोसरिभिर्भां कृत्वाऽऽयातस्तदन्तिके । कर्मकुम्भी संगोष्य भिक्षासुंढीमुपाययत् ॥ ६६
भुक्त्वोभावपि सुत्वाथ पूर्वमुत्थाय वोसरिः । कर्मं यावदश्नाति कुमारोऽचिन्तयत् तदा ॥ ६७
अहोऽस्यायूनता येन सुप्ते मय्येककोऽज्यसौ । जीर्णे कर्म्ये सोऽप्याहोतिष्ठ सुंक्ष्व नृपालज ॥ ६८
ऊचे कुमारः किं पूर्वमेकाकी भुक्तवान् भवान् । स ऊचेऽयं मम भिक्षागतसोक्तं स्त्रियैकया ॥ ६९
'कर्मभुक्तं हे विप्र ! रात्रादुद्घाटितं [स्थितम्] । गृहाण यदि ते कार्यं न पुनर्दण्डं मम ॥'
गोपितः स मयादाय स्वयं सुक्त्वा परीक्षितः । वरं भवतु मे मृत्यु रक्षणयो भवान् पुनः ॥ ७१
राज्ये दास्ये तव ग्राममेतमुक्त्वेति राजसुः । प्राप्तो आंगुरकग्रामे साध्वीलक्ष्मीश्रियो गढे ॥ ७२
तया च क्षुधितो ज्ञात्वा भोजितश्चारुमोदकैः । तयैवाप्यितपायेयः पेटलापद्रकं गतः ॥ ७३
तिरश्चरवणिग्वाट्यां प्रविष्टस्य पटी गता । न लब्ध्वा चादुभिरपि विषादोऽस्य ततोऽभवत् ॥ ७४
प्राष्ट्र्य वोसरिपटीं स्तम्भतीर्थे गतस्ततः । श्रीहेमसूरीन् पप्रच्छ कदा सेरसति वाञ्छितम् ॥ ७५
तेऽप्युचुः कतिपयैस्ते वर्षे राज्यं भविष्यति । स ग्राह राज्यसन्देहो मृ(मि)पते तु क्षुधयाऽयुता ॥ ७६

६४. इतथागादुदयनो गुरुजन्तुं सुतैः सह । आल्यायाऽऽम-वप्पहृद्योर्ध्वान्तं हेमसूरीभिः ॥ ७७
प्रोवाचेति कुमारोऽयं भविता परमार्हतः । सार्वभौमस्ततोमन्त्रिन् ! सन्मान्योऽस्मिन्महादरात् ॥ ७८
कुमारोऽप्युदयनस्य गृहे तिष्ठन्नथान्यदा । केनाप्युक्तः सिद्धराजः प्रैपीत् तं प्रति शातकान् ॥ ७९
तच्छ्रुत्वा कुमारो भीतः प्राणप्राणकृते कृती । एकाकी निशि निर्गल्य जगाम वटपद्रके ॥ ८०
विशेषकैकचणकान् कट्टवणिज आपणे । क्षुधात्तो भक्षयित्वाऽसी खट्वमङ्गलणकं ददौ ॥ ८१
निर्द्रव्यं राजपुत्रं तं विलोक्य वणिगृचिवान् । खट्वेनालं भङ्गलीकं भवन्तु चणकास्तव ॥ ८२
कन्नालीसिद्धपुरकं जटीमूलाऽयं सोऽगमत् । सिद्धेश्वरपूजनाय स्थापितस्तन्निवासिभिः ॥ ८३
तत्रैकदा शाकुनिकं भार्यं पृष्ठवानसी । वाञ्छितातिः कदा मे स्यात्, सोऽप्युचैः शातरापतः ॥ ८४
प्रातर्मिलित्वा शकुनान्वेषणाय गताहमौ । मुनिसुव्रतचैल्लोङ्कं दृष्ट्वा दुर्गां स्थितौ ततः ॥ ८५
शुभचेष्टाऽकरोदुर्गाऽमलसारे सरद्वयम् । स्वरज्यं च कलशे दण्डे स्वरचतुष्टयम् ॥ ८६
दृष्टः शाकुनिकोऽवोचत् सिद्धिस्ते वाञ्छिताविका । भाविन्येव विशेषात्तु खिनयक्तिप्रभावतः ॥ ८७
वसैः सम्पूज्य कुमारस्तं मुक्त्वा तापसव्रतम् । गत्वाऽवन्त्यां सजजनानां मिलितः सिद्धराट्प्रयात् ॥ ८८
गत्वा कोह्लापुरेऽद्राक्षीद् दानभोगादिसदृशम् । सर्वार्थसिद्धं योगीन्द्रं सेवित्वा चाप्यतोपयत् ॥ ८९
उवाच योगी मधौ सत एकः साम्राज्यदायकः । खेच्छया धनदाताऽन्य आयः सोपद्रवः पुनः ॥ ९०
सत्त्वसारः कुमारोऽयं मध्वं जग्राह राज्यदम् । उक्तेन तेन विधिना पूर्णसेवा व्ययत च ॥ ९१
ततः कृष्णचतुर्दश्यां गत्वा पितृवने निधि । शवस्य वक्षसि न्यस्य वक्षिकुण्डं स्वयं पुनः ॥ ९२
उपविश्य तस्य कट्यां यावत् होमं ददाति सः । कराट्मूर्ध्निः प्रत्यक्षस्तावत् क्षेत्राधिपोऽवदत् ॥ ९३
मामन्यमर्थं रे पृष्ट ! किमारब्धं मुमुक्षुषा । इति श्रुत्वापि निःशोभः सोऽपि जापं समापयत् ॥ ९४
तदा च मूत्वा प्रत्यक्षा महालक्ष्मीरवोचत । गूर्जरात्रापिपत्यं ते दत्तं वर्षस्तु पञ्चभिः ॥ ९५

सिद्धमग्नः कुमारोऽयं नत्वा सर्वार्थयोगिनम् । कल्याणकटकैः देशे क्रमात् कांचीपुरीं ययौ ॥ ९६

पुरुषेषु जातिर्नगरीषु कांची नारीषु रंभा पुरुषेषु विष्णुः ।

सतीषु सीता द्रुपु कल्पवृक्षो जिनस्तु देवेषु नगेषु मेरुः ॥ ९७

९६. कुमारः कौतुकान् तस्मान् अग्नं परिसरेज्यदा । कल्पवृक्षमद्राक्षीत् वैरिणापास्तमस्तकम् ॥ ९८

तत्पार्श्वे मिलितः स्त्रीणां गुणधामन्योऽन्यजल्पितम् । अहो केशकलापोऽस्य अहो श्रवणलम्बता ॥ ९९

अहो धनत्वं पूर्वस्याहो तामूलव्यसनिता । अहो विरलदन्तत्वं ! श्रुत्वा च स ता जगौ ॥ १००

कथमेतत् ततस्ताम्रयोचत्—किं चित्रमत्र सत् । दीर्घं बेणीसलं शुभं रक्तं कुण्डलयोः किणं ॥ १०१

आनामि हृदि गौरत्वाद् हृष्यते स्मश्रुणः सलम् । तामूलव्यसनाक्षेपोऽनुष्ठम्भेन चर्चितः ॥ १०२

नित्यं विरलदन्तानां क्षित्वा रक्ता कनिष्ठिका । तच्छ्रुत्वा चिन्तयदसीं यदुरत्ना वसुन्धरा ॥ १०३

कृत्वा स्नानं कुमारोऽयं सरस्वत्यस्तस्नानगरे । तीरदेवकुले गत्वाऽर्च्यमानं ददृशे शिरः ॥ १०४

तस्मैतिष्ठत् शुश्रूष कथनं स्वविरोऽवदत् । पुंरहं प्रवरो राजा कातिं सरसि स्वयम् ॥ १०५

पद्मकोशद् विनिर्गल्य शीर्षमेकं सकुण्डलम् । त्रिःकूलो नृपः तीक्ष्णकला निमग्नः ददृशेऽनवहम् ॥ १०६

तदर्थं पण्डितैः शृष्टैः प्राप्य मासचतुष्टयम् । तद् ज्ञातुं शसिता विप्राश्चत्वारो बृहत्सन्निधौ ॥ १०७

यतः—

यदेकः स्वविरो वेत्ति न तत्सकलकोटयः ।

रुचं यो लक्ष्म्या हन्ति वृद्धपाकधातुं स पुज्यते ॥ १०८

ततो गत्वा मरौ देशे स्वविरो कोऽप्यश्चरते । सपिता दक्षितस्तेन तेनापि स्वपितामहः ॥ १०९

सविश्रित्यतवर्षदेसीयस्यास्य सन्निधौ । निरैप्रान्धिं शीर्षेण नृपः तीक्ष्णकारणम् ॥ ११०

सोऽप्येष भोजयित्वा तान् शुनीडिम्बचतुष्टयम् । एहोविदे महाभूष्यं शुद्धसत्त्वधर्म्यो यतः ॥ १११

लोमाद् विप्रा अपि कस्य कृत्वा तांश्चलनाक्षमान् । व्यापुटन्वं वृद्धमसुः स सन्देहस्तथैव नः ॥ ११२

संशयविह्वलं पृथगमित्युक्ते तेन तेऽप्यसुः । कथं स ऊचे शास्त्रज्ञा अपि तदपि वित्य नः ॥ ११३

यत उक्तम्—

भ्यानगर्हभचाण्डालमयमांसरजस्वलाः ।

स्पृष्ट्वा देवलकं चैव सचेत्स्नानमाशरेत् ॥ ११४

शास्त्रनिषिद्धः संसार्यो विप्राणां पुज्यते कथम् । तेऽप्युच्येदुमृत्यानि श्वदिम्भानि स्वमन्यथाः ॥ ११५

ततोऽस्माभिर्दृष्टतानि लोमाद् विनिवृत्ते न किम् । ऊचे वृद्धस्तदेवदं विश्वं मुदति लोमतः ॥ ११६

इति ते छिन्नसन्देहाः कुमारोद्वागताः पुनः । पण्डितैः पुस्तकेष्वेव लिखितोऽर्थः सविस्तरः ॥ ११७

राज्ञोऽदक्षिं नृपोऽप्याह शत्यमेतत् शिरो यदि । श्रुत्वा नम्यं न पुनः सरसो निस्ततिष्यति ॥ ११८

तथाकृते तस्यापाते चैवं निर्माप्य मनुजा । देवस्थाने स्थापितं च शीर्षमेतत् प्रसिद्धये ॥ ११९

तच्छ्रुत्वा विविधाधर्मदर्शनाज्ञातनिश्चयः । किमिच्छन् कुमारोऽपि काञ्चनां स्थित्वा विनिर्ययौ ॥ १२०

९७. मद्दिनापवनपदे स्थित्वा कोलम्बपत्तने । सोमनाथेन कोलम्बस्यामी स्वप्ने न्यगपत ॥ १२१

भविष्यो गर्जनाध्यायाः सांमी शस्त्रव पवने । समेष्यति अयाधारी विधेयं तस्य पूजनम् ॥ १२२

चतस्रु दिक्षु सुतैः पुरुषैः पुस्तसीमिनि । यथोक्तलक्षणो वीक्ष्य कुमारो भक्तिपूर्वकम् ॥ १२३

आहूय नृपतेः पार्श्वे समानिन्ये ततो नृपः । अभ्युत्थाय स्वकीयादौसनं तं स न्यवेशयत् ॥ १२४

निगम्य शम्भोरादेशं पद्मा राज्ञे निमज्जितः । निषेधं कुमारस्तस्य पार्श्वे तस्मीं यथासुखम् ॥ १२५

- सोचे (?) तथापि तेऽभीष्टं कुमार ! किं करोम्यहम् । कुमारः ग्राह येनात्र ज्ञायते मे समागमः ॥ २६
 दशगव्यूतिविस्तारे कोलम्बपत्तनान्तरम् । भूमीमप्राप्य राज्ञोऽयं सक्रोध्य निजमन्दिरम् ॥ २७
 कुमारपालेश्वराख्यः शासादस्त्रं कारितः । कुमारपालनामाङ्गं नाणकं च प्रवर्तितम् ॥ २८
 ५७. ततः कुमारो निर्याय प्रतिष्ठानपुरं गतः । द्विपञ्चाद्वीरकृपायाश्चर्याणि तु वीक्ष्य सः ॥ २९
 प्रातः क्रमेणोज्यनिन्यां निजस्वजनसन्निधौ । अमस्तत्रान्यदा यातः कुडंगेश्वरमन्दिरम् ॥ ३०
 प्रणम्य लिङ्गं तन्मध्ये व्यासं सप्तफणाङ्कुरैः । वीक्ष्य प्रशस्तिं तन्मध्ये गायामेतामवाचयत् ॥ ३१

पुत्रे वाससहस्रे सयमि वरिसाण नवनवह् अहिए ।

होही कुमरनरिंदो तुह् विक्रमराय । सारिच्छो ॥

३२

- आत्मनो नामसाम्यं च वर्षाणां वीक्ष्य पूर्णताम् । गायार्थं कुमारोऽवृच्छजैनदर्शन(नि)सन्निधौ ॥ ३३
 सोऽप्याव्यत्-‘पूर्वमग्रासीत् सिद्धसेनदिवाकरः । विक्रमादित्यमपस्य तेनाऽभ्यर्थनया किल ॥ ३४”
 द्वात्रिंशद्-द्वात्रिंशिकाभिर्धितारागः स्तुतस्ततः । कुडंगेश्वरलिङ्गं च स्फुटितं तस्य मध्यतः ॥ ३५
 आविरमूद्धरणेन्द्रः श्रीपार्श्वप्रतिमाकरः । तं दृष्ट्वा विक्रमादित्यभूजानिः परमाहृतः ॥ ३६
 तेनेकदा सिद्धसेनः पृष्टः किं कोऽपि भारते । अतः परं जैनमतः सार्वभौमो भविष्यति ॥ ३७
 श्रुतज्ञानेन विज्ञाय गायेर्यं गुरुणोदिता । राज्ञा च लेखितावैव-’ तच्छ्रुत्वा कुमारोऽवदत् ॥ ३८
 ‘आर्हतानामहो शक्तिरहो ज्ञानमहो व्रतम् । अहो परोपकारित्वं किममीषां हि नाद्वतम् ॥’ ३९”

५८. ततः सज्जन-भोपहृदेवी-योसरिमिः सह । पृत्वा निर्मखेपं स उज्जयिन्या विनिर्ययौ ॥ ३४०
 मध्ये दशपुरं भूत्वा चित्रकूटनगं गतः । शान्तिचैले श्वेतभिक्षो रामचन्द्रस्य सन्निधौ ॥ ३४१
 जातचित्रश्चित्रकूटदुर्गोत्तिमपृच्छत । रामोऽप्युचे-‘इतः शोशययेऽभूमध्यमा पुरी ॥ ३४२
 तत्र चित्राङ्गदो राजा सोऽन्यदाऽभिनवैः फलैः । योगिना व्याघ्रयुक्तेन पण्मासावधि सेवितः ॥ ३४३
 पृष्टो हेतू रहो राज्ञा योग्यूचे मघसिद्धये । द्वात्रिंशलक्षणवतः साक्षिष्यात् तेऽयमवच सः ॥ ३४४”
 यतः कृष्णचतुर्दश्यां रात्रौ चित्रनगोपरि । मम सिद्ध्यति मघश्चेत् त्वं तनोत्तरसाधकः ॥ ३४५
 ओमित्युक्त्वा नरेन्द्रेण स योगीन्द्रो व्यपज्यत । राजपक्ष्यान्तरितया तच्छ्रुत्वाऽवाचि मघिणे ॥ ३४६
 उवाच मघी ज्ञाप्योऽहं यदा तत्र प्रवेष्टुषुः । ततो यथोक्तवेलायां सङ्गम्यप्रकरो नृपः ॥ ३४७
 एकाकी निर्ययौ छत्रो राजा ज्ञात्वा च मघ्यपि । दक्षो नरेन्द्ररक्षार्थं नृपेणालक्षितोऽज्जगत् ॥ ३४८
 नृपोऽपि-चित्रशैलग्रभारकूटो वीक्ष्य योगिनम् । व्याघ्रं च होमसामग्रीं ततोऽज्जगत् करोमि किम् ॥ ३४९”
 रक्षार्थं होमसामग्र्या मुक्त्वा तत्र नरेशम् । योगी जलायं सत्याघ्रः क्षीरकूपं गतः स्वयम् ॥ ३५०
 इतश्च प्रकटीभूय नलोचैर्मघिणा नृपः । देवोपकर्णैरेभिः साध्यते स्वर्णपूरुषः ॥ ३५१
 तत्तं सिसापिपुर्योगी होमित्वा तत्तनु ध्रुवम् । ततो यतस्व रक्षायै इत्युक्त्वाऽन्तरितोऽयं सः ॥ ३५२
 राज्ञा सद ततः स्नात्वा जलमानीय योगिना । विलेपनैर्विलिप्याङ्गं होमार्थं ज्वालितोऽजलः ॥ ३५३
 उक्तम राजा-‘त्वं देव ! प्रतिपन्नैकवत्सलः । तदस्य वह्निकुण्डस्य देहि प्रदक्षिणात्रयम् ॥’ ३५४”
 राजा सगदहस्तं प्राह-‘त्वं योगिन् ! अग्रतो भव ।’ ततो योगी तथा कुर्वन्न च्छलं प्राप स्पृतः ॥ ३५५
 अथ व्यापृत्य सदसा नृपं यावद्बुद्धोनि सः । तावच्छृणु-मघिण्यां स एवार्थो हुतो दृष्टात् ॥ ३५६
 व्यामोऽन्यनुप्रविष्टं जातोऽयं स्वर्णपूरुषः । सम्पूज्य तं गृहीत्वा च राजाऽजगत् मध्यमां पुरीम् ॥ ३५७
 यच्छन् यथेच्छं द्रविणं स्याति स प्राप सर्वतः । ततः स्वशक्तिरक्षार्थमादिदेवेति मघिणे ॥ ३५८

- यया चित्रगिरेः पार्श्वे कूटशैलौऽसि दुर्गमः । तस्योपरि महादुर्गं करयामहुरोद्यमः ॥ ५९
- मध्निषाऽपि तथारन्वे यावचेचीयते दिवा । तावद्विपतति रात्रौ पण्मासा इति जज्ञिरे ॥ ६०
- तथायमद्भुतेस्ताहं नृपं कूटाचलाधिपः । उवाच माग्राभ्य (१) दुर्गमं कर्तुं न कोऽप्यलम् ॥ ६१
- प्राणालयेऽपि कर्ताऽसि नृपेणोक्ते सुरोऽजवीन् । यथेवं निश्चयस्तर्हि कुरु चित्रनगोपरि ॥ ६२
- दुर्गस्य नाम मध्ये तु देयं मे नाम मृते ! । ततश्चिन्नाद्बन्धने दुर्गं चित्रनगोपरि ॥ ६३
- चित्र-कूटेति दत्ताख्यं देवेन तदधिष्ठितम् । कोटीध्वजानां यन्मध्ये सहस्राणि चतुर्दश ॥ ६४
- लक्षेश्वराणां योग्या च कारिता तदहद्विक्ता । वापीकूपसरोमुख्यं शेषं देवेन निर्मितम् ॥ ६५
१९. इतश्च स्वर्णपुरुषं सिद्धं चिन्नाद्बन्धनं तम् । ग्रहीतुं कन्यकुञ्जेशः शम्भलीशानृपो मली ॥ ६६
- अतोऽसीद् दुर्गमागल्य ततश्चिन्नाद्बन्धोऽपि हि । निबध्निषुद्यद्वारो रत्नस्युपरि निर्मयः ॥ ६७
२०. चारा कौरिकवेपथेन वपैः कतिपये पुरम् । प्रविश्य श्रुयुर्वातां शृङ्गे शुल्काधिकारिणः ॥ ६८
- गवाक्षस्या मध्निपुरी लालयन्ती सुतं निजम् । मापते तात ! किं नैते मुच्यन्ते वणिजराकाः ॥ ६९
- हसित्वा तत्पिताहिते न वस्ते ! वणिजारकाः । शम्भलीशश्चमुरोऽवासीद् दुर्गं निपृक्षया ॥ ७०
- वस्ते ! जन्म यदा तेऽभूत् तदेदं सैन्यमागतम् । स्वमुखं पुत्रवती वस्ते ! जाता येतत् तथैव तु ॥ ७१
- तच्छ्रुत्वा शम्भलीशोऽपि सत्सैन्यो दुर्गगोपुरे । श्रोत्वा गवाक्षस्यकरीवेत्यया यतः ॥ ७२
२१. गङ्गपदः किमधिरोहति मेरुशृङ्गं किंवा रवेरजगरो निरुणद्धि मार्गम् ।
- शाययेषु वस्तुषु युधाः श्रममारभन्ते दुर्गग्रहग्रहिलतां स्थज शम्भलीशः ॥ ७३
- अथापद्यत राज्ञाऽपि प्रेषिता गृहपुरुषाः । समर्थं प्राभूतं तस्याः श्रोतुः स्वामिनि ! नः प्रसुः ॥ ७४
- जित्वा चिन्नाद्बन्धं दुर्गं निपृक्षुस्त्वलस्यदादतः । तत् प्रसीदादिशोषायं साऽपि हृष्टा जगाद तान् ॥ ७५
- सर्वाः प्रतोलीरुद्राव्य धृतिरार्थमनोरथः । मुञ्चे चिन्नाद्बन्धो नित्यमागन्तव्यं तदा त्वया ॥ ७६
२२. विद्युगोमि गवाक्षस्या यदा केचनह तदा । ज्ञेया भोजनवेलाऽयं तं ज्ञात्वा शम्भलीशकः ॥ ७७
- धर्करीगणिकामेदात् द्वितीये जगृहेऽङ्घ्रि तम् । दुर्गतश्च चिन्नाद्बन्धो गृहीत्वा स्वर्णपुरुषम् ॥ ७८
- क्षीरकूपे ददौ श्रमां तच्छ्रुत्वा शम्भलीशराट् । क्षीरकूपाजलं कृत्वा दृष्ट्वा तं स्वर्णपुरुषम् ॥ ७९
२३. यावत् कर्पयते तावत् पुनः पूर्णः स कूपकः । किलक्षः सोऽयं चिन्नाद्बन्धुस्तं वाराहयुगलम् ॥ ८०
- संसाप्य च स्वयं राज्ये कन्यकुञ्जं पुनर्गतं । स्वमार्गप्रोत्पट्टदुर्गं (१) भद्रो वादीशरोऽन्यदा ॥ ८१
२४. 'चित्रकूटमिदं भद्रे ! शृण्व्यामेकलोचनम् । द्वितीयलोचनस्यायं तपस्वपति मेदिनी !' ॥ ८२
- कुमारः सपरिवारसङ्गुल्लाऽऽख्या तं नगम् । विस्मितः सर्वतो वीक्ष्य दिशामान् संजगाद च ॥ ८३
- शैलाः सर्वे गण्डशैलानुकराः शृद्धा ग्रामाः क्षामघामोपमानाः ।
- कुल्यातुल्याः प्रौढसिन्धुप्रसाहाः संहृदयन्ते दूरतोऽत्रापिरुद्धैः ॥ ८४
१९८. तत्सदासीसाकेन्द्रेण शम्भलीशोऽपि नृपः । चलात्तद्विषयं तस्यैव शम्भलीशोऽपि नृपः ॥ ८५
२५. पत्रच्छ कञ्चित् किं चूता दृश्यन्ते मणनातिगाः । सोऽप्युच्ये न करोऽप्राञ्चि चूतावां तद् घना अभी ॥ ८६
- राज्येऽहमपि चूतावां करं मोक्षये स्त्रीवृत्ति । विचिन्त्येति कुमारोऽजात कासीं निर्पत्तयेषु ॥ ८७
- अमस्तेकेन वणिजा वधायै. सत्कृतं कृती । द्वितीयेऽङ्घ्रि लुण्ठ्यमान तदहं वीक्ष्य दुःखितः ॥ ८८
- कञ्चित् पत्रच्छ किमिदं सोचेऽयापुत्रको वणिक् । श्रुतोऽसी तदग्रहं तेन लुण्ठयते राजपुरुषैः ॥ ८९
- कुमारोऽजिन्तयदसी धियम् ! राज्यं यदपुनिगम् । भ्तेज्जनामिव सर्वसं राजा यद्वाति पुनवत् ॥ ९०

राज्ये नाहं ग्रहीष्यामि स्वदेशे स्वगणत्रिणाम् । प्रतिज्ञायेति कुमारो भतः पाटलीपुत्रके ॥	९१
ततो राजगृहे याते वीक्ष्य वैभारपर्वतम् । श्रुत्वा समवसरणस्थानान्येष विसिम्भये ॥	९२
नवह्रीपकदेशेषु गत्वाऽज्जयपुरं ययौ । ततोऽपि कामरूपेऽगात् कामाक्षेक्षणकौतुकी ॥	९३
ततोऽगात् तत्र यत्रास्ति सर्परूपेण भूपतिः । भौतिकं दैविकं चापि यद्राज्ये न भयं भवेत् ॥	९४
कुमारोऽगात् चर्मकारवालाचं डापणेऽन्यदा । उपानदर्यं तेनापि सादरं पूर्वनिम्मितम् ॥	९५
प्रधानमुपानद्भुग्मं कुमारः परिधावितः । एतन्मूल्यं न मेऽस्त्युचे, चर्मकारस्ततोऽवदत् ॥	९६
उपानद्भुगलमेतत् युज्यते तव पादयोः । मूल्येनालं तव स्वामिन् ! मङ्गलीके मया कृतम् ॥	९७
हृष्टस्तच्छुभवाक्येन शुश्राव कुमारस्तदा । पत्तने पादुकाराज्यं मरणात् सिद्धमभूतः ॥	९८
कुमारपालभूपालं शृणोषि पत्तने यदा । शीघ्रमेयास्तदामञ्च भोचिकं कुमारस्ततः ॥	९९
उज्जयिन्यां सानुचरो गत्वाऽखण्डप्रयागकैः । कलालीसिद्धपुरेऽग्राह्यालोपकुटुम्बकम् ॥	२००
§ ११. तत्र पूर्वप्रतिपन्नमातुलस्य द्विजन्मनः । एहे मुक्त्वा खकुटुम्बं एकाकी पत्तने ययौ ॥	२०१
गत्वाऽऽवासे कृष्णभटदेवस्य भगिनीपतेः । रात्रौ ननाम कुमारो गगिनी प्रेमलदेविकाम् ॥	२०२
प्रातेति प्रत्यभिज्ञाय तयापि स्थापितः स्वयम् । स्नाननीरे वीक्ष्य स्नातां दुर्गां शाकुनिकोऽवदत् ॥	२०३
सप्ताहान्तं भवान् राजा प्रमाणं शकुनो यदि । तदाकर्ण्य भगिन्यापि विज्ञप्तं पश्युरात्मनः ॥	२०४
मण्डलेशः कृष्णदेवः कुमारं परिरम्य तम् । तवैव राज्यं नान्यस्य मा विप्रीदित्युवाच सः ॥	२०५
महीतटदेवाधीशं विजयपालराणकम् । मित्रमाकार्यं कृच्छ्रेण पर्यालोच्यः कृतस्ततः ॥	२०६
अग्रे प्रधानैर्धौलुक्पयौ द्वौ स्तौ राज्याभ्यमाहूतौ । महीपाल-रत्नपालौ राज्यं त्वस्यैव मे मतिः ॥	२०७
द्वितीयेऽह्नि प्रधानानां ज्ञापयित्वेति तौ ततः । आलुहावतुः कुमारं श्रीजयसिंहमेवके ॥	२०८
ततः प्रधानैः सम्भूय पूर्वं राज्याभ्यमाहूतः । महीपालस्तान् नत्वाऽऽह दत्तादेशं करोमि किम् ? ॥	२०९
तं विसृज्य रत्नपालस्तौराहूतो महेश्वरम् । प्रणम्य सचिवार्दीभ्यः प्राज्ञलिः प्राह पूर्ववत् ॥	२१०
विसृष्टः सोऽप्यथाहूतः कुमारपाल ईश्वरम् । नत्वा सहोमावज्यां तटीयाभ्यलसद्ययम् ॥	११
तानाह्वास्ताभिपेकाय मृगेन्द्रासनमास्थितः । ततः कृष्णादिभिः श्रोत्रे परामर्शं विमुच्य भोः ! ॥	१२
अत्रार्थे मा विलम्ब्य कार्यं चेज्जीवितेन वः । तद्गीतेस्तेस्त्वया चके कुमारगुणरक्षितैः ॥	१३
भौक्तिकसेतिका क्षिता तच्छीर्षेऽभूत् सपलिका । कृष्णभटदेवमुख्यैस्ततो राजेत्यसौ नतः ॥	१४
श्रीकुमारपालदेवो वेष्टितो मण्डलेष्वरेः । पृष्टवस्ति समारूढो मेघाढमरमण्डितः ॥	१५
चामरैर्वीज्यमानस्तु गृह्णन् पौरजनशिषः । श्रतीच्छन् पौरजनानां राजप्रासादमासदत् ॥	१६
श्रुतोपकारानाकार्यं सर्वान् सर्वहितस्ततः । कृतज्ञः कृतवान् राजा तेषां पूजां यथोचितम् ॥	१७
सहकारकरो मुक्तस्त्यक्तं च रुदतीधनम् । व्यसनानि निपिद्धानि सप्त देशेषु सप्तसु ॥	१८
वधो निपिद्धो वर्षाणि द्वादशाखिलदेहिनाम् । विश्वमरा तेन तेन जैनप्रासादमण्डिता ॥	१९
स कौपेरीमातुराकं पूर्वाभाविदशापगाम् । याम्यामाविन्ध्यमावादि पश्चिमां सायसाधयत् ॥	२२०

कुमारपालदेवस्य किमेकं वर्ण्यते क्षितौ ।

जिनेन्द्रधर्मभाराप्य माहेन्द्रं यो दिवं ययौ ॥

२२१

॥ इति श्रीकुमारपालचरितं समाप्तम् ॥ छ ॥

मूलादर्शो लिखिताः परिशिष्टरूपाः कति श्लोकाः ।

येषां कम्पितमन्तरालमिदं शुक्ला तयोः सङ्गतं, रष्टं गूर्जरराज कौतुकमिदं चैतः समुत्कण्ठते ।	
उद्योगे भवतश्चलद्रजपटासङ्घट्टमाकुल- अग्रयज्ञवलयो महीतलमुजां किं किं करिष्यन्ति ते ॥	१
मृत्युः किंचन कारयपीषण ! भव श्योतुं क्षणं सोचमः, केयं त्वय्यपि राज्ञि निर्मलकले चन्द्रस्य राजश्रुतिः ।	
शान्तं शान्तमयो सितैर्गुणशतैरेकास्तु आपानिशं, युष्मदंशनिवेशकारणमिदं चन्द्रो ननु शीपदम् ॥	२
नार्हं कामु न होरं याहि परही रूपातिरिक्तापितं, जाते ताहि कुतस्तनुनिनयनमुष्टाङ्गयष्टिर्जडि ।	
इन्द्रोऽप्येव किं होरं ताहि विलसच्चक्षुःमहसं वपुः, जाणं...रि कुमारपालनृपतिर्नृत्तौ नयः क्षमातले ॥	३
शीतांशुर्वपुभारसम्भूतरसं स्वं मण्डलं खण्डयः, क्षीणं वीक्ष्य घतं प्रतापवसते पादाश्रितो यद्भवेत् ।	
तेनैवोपनयेन पुष्टिपटनापात्रं पुनः स्वादसौ, साध्यं किमि(म)दिनस्य किन्तु कमलोत्तमसिंहकृतोः स्वयम् ॥	४
अप्येकाङ्गपरिमिदस्य भवतः सस्रङ्गराज्यश्रिया, शुक्ला कर्षणकैलिकौशलकलाम्रीदकमं विरुमम् ।	
श्लोत्रीपालः कुमारपालः ! अटपिपथ्ये निलीनो हरिः, स्वां लक्ष्मीं मुञ्चयन्नपञ्चरगतां घते भयव्याकुलः ॥	५
एकह पात्नी माष्टि वीसलस्य उ जगड उ क्रिय उ । कुमारपाल रणदाष्टि धीमी वार कु बहुरिसह ॥	— वीसलमारणे । ६
कुमारपाल म चिति करि चिति उ किं पि न होइ । विणि तडै रजि यण्डि चितं कोसइ सोइ ॥	— चाहडागमे । ७

श्रीसोमतिलकसूरिविरचितं कुमारपालदेवचरितम् ।

॥ नमः श्रीवीतरागाय ॥

अत्र श्रीकुमारपालदेवचरित्रं व्याक्रियते ।—

प्रपालयन्तोऽपि कलौ धरित्रीं स्वमञ्जका एव परे^१ नरेन्द्राः ।

कुमारपालः परमार्हतस्तु लोकं तथा खं च समुद्धार ॥

तथा हि—

- § १. स्वस्ति^२ श्रीगौर्जरो देशो न लेशो यत्र पाप्मनाम् । पुरं सुरपुरप्रायं तत्राऽणाहिह्वपत्तनम् ॥ २
- धमूव भूपतिर्भीमदेवो भीमपराक्रमः । वातपत्रापितं मूर्ध्नि ययश्चन्द्रमण्डलम् ॥ ३
- विमातृजौ क्षेमराज-कर्णदेवौ तदङ्गजौ । मिथः प्रीतिपरीणद्धौ दत्ताविधं धमूवतुः ॥ ४
- भीमे दिवंगते क्षेमराजो राज्यक्षमो^५ [पि] हि । पित्रादेशात् प्रीतितश्च कर्णं राज्ये न्यवीविशत् ॥ ५
- राज्यं पालयत्तस्य नीत्या कर्णमहीपतेः । जातोऽङ्गजो जयसिंहदेवनामा निविकृधीः ॥ ६
- श्रीकर्णे युगते दैवाद् बालकोऽपि स एव हि । अभ्यपिन्यत^७ सागन्तैर्वलीयान् पुण्यवैभवं ॥ ७
- वशीकृत्य चतुःसिन्धुसमर्यादां वसुन्धराम् । सिद्धवर्धरकः सोऽभूत् सिद्ध राज इति श्रुतः ॥ ८
- सिद्धराजः श्रीहेमसूरीनम्यर्घ्यं सादरम् । श्रीसिद्धहेमचन्द्राख्यं शब्दशास्त्रमचीकरत् ॥ ९

इतश्च—

- § २. देवप्रसाद^८ इत्यासीत् क्षेमराजस्य नन्दनः । तत्पुत्रश्च त्रिसुवनपालदेवः^९ प्रजाहितः ॥ १०
- त्रयोऽभून् सुतास्तस्य प्रशस्यगुणसम्पदः । आद्यः कुमारपालोऽभूत् सार्वभौमगुणालयः ॥ ११
- महीपाल-कीर्तिपालौ जातौ तस्यानुजातौ । पदक्रमाविधं स्पष्टं वेदवाक्यस्य संहतौ ॥ १२
- भार्या भोपलदेवीति^{१०} मयी प्रेमलदेव्यभूत् । श्रीकृष्णभटदेवेन योद्धा मोडघासके^{११} ॥ १३
- अन्यदा सिद्धराजेन्द्रः पटे को भविता मम । दैवज्ञमिति पश्यच्च सोऽपि ज्ञात्वेदमप्रवीत् ॥ १४
- ग्रामे दधिरथ्यलीनास्ति यस्ते भ्रातृव्यनन्दनः । समृद्धमपि ते राज्यं तदायचं भविष्यति ॥ १५
- तं हत्वाऽपि करिष्यामि निजराज्यं स्वपुत्रसात् । इति श्रीसिद्धभूपालः पुत्रप्राप्तिकुतूहली ॥ १६
- पादचारेण कापोतीमुद्ग्रहन् स्कन्धयोर्दयोः । प्रभासतीर्थे सद्रक्त्या सोमनाथमयाचयत्^{१२} ॥ १७
- उक्तं सोमेश्वरेणापि पर्याप्तं पुत्रकाम्यया । सद्यः कुमारपालोऽस्ति मया राज्यपरः पुरा ॥ १८
- जीवत्यमुष्मिन्तो पुत्रसंपत्तिर्भविता^{१३} मम । चिन्तयन्निति भूपालो विषण्णः प्राप पत्तनम् ॥ १९
- रहसं भवित्रोऽप्योचत् सोऽप्याख्यद् देव ! युज्यते । विजेतुं मालवान् यूयं यदा पूर्वमुपस्थिताः ॥ २०
- रुदे बुद्धिह्लिकाघटे यशोचर्ममगहीयता । राज्यं न्यस्य त्रिसुवनपालेऽहमपि तत्क्षणात् ॥ २१

१ B नमो वीतरागाय । २ B अत्र च । ३ B परे । ४ B अस्त । ५ A क्षमिष्यति । ६ B देवप्रसाद ।

७ B भालः देवः । ८ A भावदेवी । ९ B मोडघासके । १० A भयभयम् । ११ B भवतः ।

- युष्माकमाज्ञया युष्मत्समीपमुपतस्थिवान् । वशीकृतमिदं राज्यं तेनास्मिन्तरे तव ॥ २२
- त्वभ्यायतेऽपि निर्विल शत्रून् स निल माधवे । सिद्धराजं निहत्याह दासे^१ राज्यं स्वसूनेव ॥ २३
- विमिश्रयेति वचं बुद्धो नृपस्त्रिभुवनमाधियम् । धार्तकेर्यातयामास शेषेष्वपि जिघामुधी ॥ २४
- ततः कुमारपालोऽपि श्रेष्ठ्यावन्त्यां कुटुम्बकम् । भार्यां युक्त्वा दधिस्थल्यां स्वयं पत्तनमभ्यगात् ॥ २५
- स्थितः (त ?) जयाधरीमुख मठे त्रिपुरकुपाभिपे । तं ज्ञात्वा सिद्धभूपोऽपि क्षयाहं^२ कर्णभूपतेः ॥ २६
- द्वारिचक्रा जगामृद्धिं सार्धं येहे निमग्न्य च । प्रलेकं ध्यात्यामास तेषां पादौ नृप स्वयम् ॥ २७
- विलोक्य राजचिह्नानि कुमारपालपादयो । गूढाङ्गरेजितो^३ राजा वरभोज्यैरभोजयत् ॥ २८
- वधोपायचिन्त्रीर्द्धौतोत्तरीयाहरणच्छलात् । यावत् कोरायुहेजगच्छत् कुमारोऽपि हि तावता ॥ २९
- आदाय कुण्डिकां पाणौ स्नातिव्याजेन तत्क्षणम् । निर्गल्य सौधतोऽञ्जलीं द्रामं प्रति दधिस्थलीम् ॥ ३०
- तमदष्टा नरेन्द्रोऽपि प्रतिपाय चक्षु रयात् । तामासन्ना विभ्राव्योषे हातिकं रक्ष मांमिति ॥ ३१
- आश्रय कण्टके सौऽपि ररक्ष क्षणमात्रं^४ । गुणाय खलु कल्पन्ते कण्टका अपि कर्हिचित् ॥ ३२
- इतस्ततः परिभ्रम्य नृपसैन्यं न्यवर्तत । पुण्येषु जायरूपेण जातव्यां खलु शनय ॥ ३३
- कुमारोऽपि विनिर्गल्य दूरीष्टलोक्य जयं । सज्जमे सज्जन् सार्धं गत्वा ग्रामं दधिस्थलीम् ॥ ३४
- नृपोऽपि पत्तनात् नक्तो माण्डान्तर्निविशनात् । सज्जनेन कुलालेन श्रितो योगिरूपभाक् ॥ ३५
- तथैव बहुरूपेण^५ गतं ग्रामं पश्योघने । दधिभाण्डेषु स्थित्वा योसरिर्मित्रतामगात् ॥ ३६
- सार्धं कुलाल-विभ्राभ्यां सुहृद्भ्यामेकदा पुनः । समगलं^६ कुटुम्बस्य राज्योपायचिन्तारय ॥ ३७
- सज्जनेन कुलालेन विप्रयोसरिणा च स^७ । सार्धं मग्नये यावत् देशान्तरविषित्तया ॥ ३८
- तावत् तन्मग्नगोद्विभो पितरावुचतुस्तराम् । किमनुलघ्नपुत्रस्य नामवदामसीं मुधा ॥ ३९
- यदा राज्ये कुमारस्य योसरे^८ एतदनीवृत्तम् । लप्सते सज्जनः^९ त्वं च चित्रकूटस्य पट्टिकाम् ॥ ४०
- श्रुतेति शत्रुतप्रस्थिं वध्यां च नृपनन्दन । सार्धं योसरिणाञ्जलीं देशान्तरदिक्षया ॥ ४१
- स्थितौ करौटकग्रामे प्रथमेऽहिं बुभुक्षितौ । आष्टडल्पा पुनः श्राप्तौ यामयुग्मे^{१०} परैरपि ॥ ४२
- कुमारपालः ग्राह स भोजनं कथमप्यभो^{११} । अस्ति ये शाश्वती माता भिक्षेतारयाय^{१२} योसरिः ॥ ४३
- प्रविश्य ग्राममादाय भिक्षां प्राप्तमदतिके । वरम्नमाण्डं निहृत्य भिक्षागुण्डीमदशेषत् ॥ ४४
- भोजनात् क्षणं मुक्तो योसरिर्मित्रवत्सलः । कर्म्यं बुभुजे यावदेकाकी पूर्वमुत्थितः ॥ ४५
- अल्पमिदं कुमारोऽपि तत् तथा वीक्ष्य चक्रे^{१३} । अहो^{१४} निप्रस्थ सर्वेष्ट भोजनस्य हयादुता ॥ ४६
- निप्रोऽपि भोजनं जीर्णं कुमारः ग्राह भुज्यताम् । किमेकाकीं पुरो भोक्षीरिति शृष्टः^{१५} पुनर्वगो ॥ ४७
- उक्तमिभ्यमिष्या मेऽयं भिक्षां कर्तुमुपेयुषः^{१६} । स्थितमस्वगितदारं ब्रह्मसंघमिदं निशि ॥ ४८
- ममाश्वदूपणं मद्रः^{१७} शृणुता यदि वान्धवि । मेदं सादूपितं तेन प्रथमं मुक्तवान् स्वयम् ॥ ४९
- यतः—पश्याद्यारणं जीयन्ति ज्ञानानि त्वलु देदिनाम् ।
- स एव शतताराशोऽपि रक्षणीयः प्रपन्नतः^{१८} ॥ ५०
- अतः परीक्षितमिदं मुक्तं मोक्षं तथैव हि । जयनन्दं कुमारोऽपि मित्रं प्राप्तप्रियो भवान् ॥ ५१
- ग्राममेन तवेवाह दासे राज्यं सति ध्रुवम् । कनो^{१९} खांशुरिकग्रामे सप्राप्तं सुहृदा सह ॥ ५२
- तत्र लक्ष्मश्रिया साध्या वृषयाऽभोजि मोदकैः । ग्रामेऽगात् पेदलपत्रं^{२०} तथैवर्षितताम्वत् ॥ ५३

१ B राजे । २ B रूपगहे । ३ A 'याराजितो' । ४ B क्षणमात्रम् । ५ A बहुरूपेण । ६ A 'मित्रताम्' ।

७ A समगलः । ८ A प्रययुग्मे । ९ B 'लक्ष्म' । १० B 'हृष्टः' । ११ B 'वेत्त्यपरे' ।

- तत्रेश्वराभिधानस्य वणिजो वाटिकान्तरे । प्रविष्टः पक्कमाकन्दफलवृन्दजिघृक्षया ॥ ५४
- दृष्ट्वा च वणिगुहात्स्य पटीं प्रसभमगृहीत् । न लेभे निःकृपात् तस्मात् पटीं चादुशतैरपि ॥ ५५
- अथाकान्तो विपादेन निपादेनेव सवयः । कुमारः स्तम्भतीर्थेऽगात् पटीं श्रावृत्य बोसरेः ॥ ५६
६३. तत्र श्रीपूर्णतस्त्राख्यगच्छोदधिसितधुतीन् । कुमारपालः श्रीहेमचन्द्रसरीनवन्दत ॥ ५७
- ज्ञानेन लक्षणैश्चापि विज्ञाय सुरुवोऽपि हि । अनुगृह्याशिषं राज्यं शशंसुर्मितवस्त्रैः ॥ ५८
- अयोदयननामा खोपासकरो मन्त्रिसत्तमः । तदाऽभिगन्दितुं सरीन् समिधाय सुतैः सह ॥ ५९
- ऊचिरे गुरुवो मधिन् ! कालाद् विक्रमभूमुजः । वर्षैर्नवनवत्यश्रेकादशशतैर्गतैः ॥ ६०
- मार्गशीर्षस्य कृष्णायां चतुर्थ्या मेपुगे विधौ । मीने लब्धे कुमारस्य राज्यप्राप्तिर्भविष्यति ॥ ६१
- सार्वभौमो ह्यसामान्यो भविता परमार्हतः । तद् ध्रुवं मान्य एवार्प समयः खलु दुर्लभः ॥ ६२
- यथास्यैरं कुमारोऽपि तिष्ठद्वयनालये । प्रेषितान् सिद्धराजेन तत्राश्रयिषु घातकान् ॥ ६३
- ततो निर्गल पाथेयरहितो चटपद्रके । ग्रामे कचिद्देवकुलच्छायायां ससुपाविशत् ॥ ६४
- स्त्रविलान्पूषकस्तत्र द्रम्भमेकमुपाहरत् । तं मुक्त्वा बहिरन्यं च प्रविश्य पुनरानयत् ॥ ६५
- क्रमेण जाता द्वात्रिंशत् कृत्यैकं पुनरानने । पितान्तः प्रविशेद्यः कुमारोऽपि व्यचिन्तयत् ॥ ६६
- यथैव बहिरानिन्ये तथाऽन्तरपि नेष्यति । पशूनां चेष्टितं यस्मात् कार्याकार्यवहिरुत्सृज्य ॥ ६७
- पाथेयवर्जितोऽहं तद् द्रम्भान् मुञ्चे ब्रूया किमु । यदुक्तं पुरुषार्थेषु स्वार्थग्रंथो हि मूर्खता ॥ ६८
- इत्यादत्ते कुमारस्ताम् यावत्तावत् स मूषकः । सत्वरं बहिरायातो नेक्षते द्रम्भमुजिकाम् ॥ ६९
- ततो दिद्मूढवत् तत्र धत्तुरित इवाग्रंभत् । घातं घातं मुनः शृष्टं खरवत् स लुलोठ च ॥ ७०
- मूर्खित्वा पुनस्तथाय भ्रान्त्वा च परितो दिशः । मूषकः पयसां प्राप वलीयान् मोहविभ्रमः ॥ ७१
- अमनुष्यमविश्रान्तं भीतभीतो नृपाङ्गजः । त्रिदिनधुधितः कापि प्रान्तरे प्रातरेकदा ॥ ७२
- मुक्कलाप्य वर्षं किञ्चिदिभ्यपुत्रं निजे गृहे । गच्छन्तं मुक्तचौर्यं भोजनासीनमैक्षत् ॥ — शुभम् ॥ ७३
- जग्मुषे तत्र दीनाय कुमाराय नवोदया । दत्तं भर्तुर्पशुस्य करम्वं करुणाशुषा ॥ ७४
- तृप्तस्ततो गतः कापि ग्रामेऽलर्यं दुःखक्षितः । "कटुयान्ममपेषस्य वणिजः शपदपणो" ॥ ७५
- विशोपकैकघणकान् गृहीत्वा धुमुजे स्वयम् । मूल्यं मार्गयते तस्मै खड्गमङ्गणकं ददौ ॥ ७६
- सदाचारं राजपुत्रं विमृश्य वणिगृचिवान् । आदत्स्य करवालं स्वं भाद्रल्ये चणकास्तव ॥ ७७
- तमेवोपकृतिं तस्य मन्वानोऽवसरोचिताम् । जटीभूय स कम्बाली-सिद्धपुर्यामयागमत् ॥ ७८
- सविताऽपि दिने क्षीणे पराश्रयमपेक्षते । इति सिद्धेश्वराचार्यां "नियुक्तस्तत्र तस्मिन् ॥ ७९
- एकदा भरुदेशीयं तत्र शाकनिकं जगौ । कदाचित् पदवीप्राप्तिर्ममापि भविता किमु ॥ ८०
- प्रातर्गतौ मिलित्वोभौ शकुनान्वेषणाय तौ । दुर्गा ददशतुर्जनैर्योऽर्धं शुभचेष्टिताम् ॥ ८१
- श्यामा स्वरद्वयं चक्रे चैलसामलसारके । ऊर्ध्वं चटन्ती कलशे स्वरत्रयमुदाहरत् ॥ ८२
- शान्तचेष्टा पुनर्दण्डे चक्रे स्वरचतुष्टयम् । शकुनज्ञोऽपि दृष्टेति मुदितस्तमवोचत् ॥ ८३
- मनीषितादप्यधिका कार्यसिद्धिर्भविष्यति । जिनधर्मप्रभावात् विशेषप्रतिमा तव ॥ ८४
- सन्तोष्य शकुनाभिज्ञं कुमारो मधुरांतरः । गत्वोज्जयिन्यामेकान्ते सद्यमे स्वजनैः सह ॥ ८५
- भीत्या श्रीसिद्धराजस्य काप्यवस्यातुमक्षमः । सर्वार्थसिद्धियोगीन्द्रं गत्वा कोलापुरेऽभजत् ॥ ८६

- सद्भावमकितुष्टेन योगिनाऽभाणि राजस् । मत्तार्थे सिद्धमग्री स्तः स्वतग्री निनकर्मसु ॥ ८७
- एको राज्यप्रदः^१ किन्तु सापने सदुपद्रवः^२ । द्वितीयो धनदाताऽस्मि स्वस्मिद्दुःखं भाग्यशान्तिनाम् ॥ ८८
- आशयः राज्यदः मयः कुमारः सत्त्वशेखरिः^३ । निर्ममे^४ निर्मलस्त्वान्तः पूर्वमेवा ययोचिताम् ॥ ८९
- ततः कृष्णचतुर्दशरात्रिः पत्न्याऽनुल्पायिकः^५ । शयः स्वयमुपादाय गतः पितृनान्तरे ॥ ९०
- ११ बह्निपुण्ड्रमथ न्यस्य परासोद्दिदि^६ यावता । होम ददामि तस्यैवोपनिषय च कटीतटे ॥ ९१
- क्षेत्रपालः करालस्य प्रत्यक्षस्तावताऽनदत् । किमारब्धमनात्मजः^७ मायनम्यर्च्य रे त्वया ? ॥ ९२
- धुत्वापीप्य स निःक्षेमः स्वनिषेयमपुनरत् । प्रत्यक्षाऽप्य महात्कमीस्तमुत्राच कृतादरम् ॥ ९३
- साम्राज्यं गृजरात्रायाः पञ्चभिर्नरैस्तैः स्वयं । भविष्यतीत्ययादिष्व महात्कमीस्त्रिदोषे ॥ ९४
- ततो दवीपतीं राज्यप्राप्तिं ज्ञात्वा नृपाङ्गम् । जातदेशान्तरालोकसुगृहलविनिक्षेपी ॥ ९५
- १२ १४. समप्रवृत्तिर्याससमार्चिवः^८ निर्मिताम् । वत्पाणवटके देशे ययौ चान्तीं महापुत्रीम् ॥ ९६
- तस्याः परितोऽनेकैश्चिन्त्यमुभये^९ भ्रमन् । कथं कथं चित्तं पुनोर्धाक्षिण्ये^{१०} निमस्तकम् ॥ ९७
- पुरलम्बणीत् कथिदेन चेतो घनाशया । यद्वा विराषितः शत्रुः क्षितोऽयमस्य व्यधात् ॥ ९८
- विद्युश्चिन्ति तत्तार्थे कुमाररे यावदायमत् । अन्योऽन्योक्तिमयाश्रीपीन् तत्र सगतयोपिताम् ॥ ९९
- १३ क्षायः केन्द्रकलपोऽप्य कनरे वर्षदीपिता । चारुः कूर्चैः सनाम्बुत् मुखं निरलदन्तकम् ॥ १००
- १४ धुत्वेति विस्मितो राजसुतः कथमम् मियः । कथं कथं सत्येऽन्योक्तिमयाश्रीपीन् तत्र सगतयोपिताम् ॥ १०१
- तत्पृष्टास्ताः अरिः प्रोपुञ्जितः चेत् व्यतमिह । इष्टे वेषीसलः^{११} केन्द्रदीर्घं व्यतीकरोति न ॥ १०२
- स्कन्धो विपाङ्गितो लक्ष्मीकुलः पुण्ड्रलक्ष्मिः । आनाभिगौरः वक्षोऽस्य वक्षस्ययन्ता वदेत् ॥ १०३
- वर्णेन पश्चितोऽङ्गुष्ठमात्रम् । ज्ञापयसलम् । विरलत्वं च दन्तानां धनित्वा कनिष्ठिका ॥ १०४
- ततः स मानी मन्वानो बहुसा वसुन्धराम् । ब्राह्मण्यगो गतः कपि सरस्वतस्यगारे ॥ १०५
- १५ ज्ञात्वा तत्र च तत्तरी गते देवकुले वचित् । पूज्यमानः ददर्शैवैर्मलकः सविभूषणम् ॥ १०६
- इष्टाः पुराविदः शत्रुः - 'पुरेह प्रवरे'^{१२} नृपः । मण्डितः पश्चिनीखण्डे सरोवरमलानयत् ॥ १०७
- तत्र चाहनिशः पञ्चकोशजिह्वः मस्तकम् । 'एकेन बुद्धी' स्युस्ता निमज्जन्तः स वीक्षते ॥ १०८
- जाताभयं येन येन दृष्टः सर्वे विचक्षणाः । न च कथनं^{१३} निर्णेतुं शक्ताः किमपि स्युन् ॥ १०९
- अथामापिष्ट भृशालो विभ्रातः प्रासोपजीविनः । पाण्डास्यन्तर्निर्गन्धः राज्यं वा त्यजता मम ॥ ११०
- १६ मोहादकारमात्सर्यं पश्यततया ध्रुवम् । पकाऽपि नो मनीर्यता जायते दीर्घदर्शिनी ॥ ११
- इति ते पण्डिताः^{१४} ज्ञात्वा स्वविराट् दर्शिनः पुनः । प्रादेषुधतुरो विभ्रास्तः शत्रुः भरमण्डले ॥ ११२
- गतास्ते ताः भुवः सर्वे पृथगातिनान्तसम्भवम् । बाहयन्तः हलः^{१५} 'वमिद् ददृशुः' स्वविराट् नरम् ॥ ११३
- यावता^{१६} प्रष्टुकाभास्ते बाकाः हलालयन्ति तम् । स तावज्जनको मेष्ठिः पुराणादिनि तान् जगौ ॥ ११४
- नूनं जीवन् पिताऽप्युप्य भवितेति विमृश्य ते । विस्मिताः^{१७} बृहत्सम्प्राप्तिमुदिताः पुरतो ययुः ॥ ११५
- १७ 'स्कन्धपयस्तोरणं' वर्षान्तीतिमस्तिगामुकम् । चारय तमजाः सर्वपरितः ददुर्नरम् ॥ ११६
- तातः स्वामनुगच्छामः सञ्जयानां परः हृदि । यावत् तमाहुः सोऽप्येव पुरस्तातोऽस्मि वृन्दयताम् ॥ ११७
- शतादुपरि वर्तते^{१८} किमायुरिति वादिनः । प्रासाधिविहदः^{१९} वर्षकुटीरवगम्यारभे ॥ ११८

१ A राजप्रदः । २ B निर्ममे । ३ A हन्ताकनीः । ४ B 'नेह' । ५ B 'वैविध्यमयोः' । ६ B विचक्षणी । ७ A 'नेह' । ८ B 'नेह' । ९ B कथा । १० B कथापयसलः । ११ B प्रवरे । १२ B पश्चिमः । १३ B पण्डिताः । १४ B विचक्षितः । १५ B वचनपटुः । १६ A 'हृदि' । १७ B 'हृदि' । १८ A वर्षान्तीति । १९ B वर्षेन ।

मुञ्जरञ्जुं सञ्जयन्तं वेष्टितं श्वानडिम्भकैः । पितामह ! इति प्रोक्तुस्तं दृष्ट्वा परमायुषम् ॥	१९
पप्रच्छुरय तं सर्वोदन्तज्ञापनपूर्वकम् । 'एकेन मुञ्जती'त्युक्त्वा शिरोनिर्गमकारणम् ॥	१२०
विदेश इत्यगणितशृङ्गदोषानमूनय । आभीरो भोजयामास दक्षिणेत्यपदेशतः ॥	२१
ददौ च जातिवत्सेभ्यः श्वानडिम्भचतुष्टयम् । महामृत्युमिदं भार्गव्यो वो येन शुद्ध्यति ॥	२२
ब्राह्मणा अपि लोभेन गृहीत्वा तानयार्भकान् । तदुच्छिष्टं पपुस्तकं वृद्धदक्षिण्यवाधया ॥	२३
अथ कठ्यामुपादाय डिम्भांसे 'चलनाक्षमान् । ग्रथिता निजदेशाय वृद्धेनानुगतास्ततः ॥	२४
क्रियन्तमपि पन्थानं सह गत्वा गरीयसि । व्यावर्तमाने तेऽप्यूलः स सन्देहस्तथैव नः ॥	२५
वर्पीयानाह सन्देहापनोदायैव सर्वकम् । मया चेष्टितमेतावत् तन्न धुद्धं बुधैरहो ! ॥	२६
श्वानगर्दभचाण्डालमद्यभाण्डरजखलाः । स्पृष्ट्वा देवलकं चैव सचेलं स्नानमाचरेत् ॥	२७
न ज्ञानमेतद् 'ज्ञातं चेत् किं स्पृष्टाः शुनका अमी । यहुमूल्यत्वलोभेनेत्युक्ते स पुनरव्यधात् ॥	२८
वक्तुं भवत्सु विज्ञेयु सुप्त्यैव खलु युज्यते । सर्वप्रसिद्धमवेदं विश्वं मुञ्जति लोमतः ॥	२९
इति ते तेन वृद्धेन छिन्नसन्देहमोदिनः । विदधुः पुस्तकारूढमर्थमेनं सविस्तरम् ॥	१३०
ततो 'विज्ञापयामासुर्विज्ञाः सर्वं महीपते । तेनोचे सत्यमेवं चेन्न पुनर्निर्गमिष्यति ॥	३१
तदर्थं श्रापिते शीर्षे निवृत्तं मञ्जनात् पुनः । प्रसिद्ध्यै स्थापितं चैले कुमारः । तदिदं शिरः ॥	३२
इत्यादिसारासारायविषेचनकुतूहली । योगीव भुवि पञ्चम कुमारो बहुवेपथुः ॥	३३
१५. देशे श्रीमद्विनाथाख्ये गतः कोलम्बपत्तने । सोमनाथेन तत्रत्याधीशः स्वप्ने न्यगद्यत ॥	३४
प्रातश्चैष्यति स्वामी भविष्यो गूर्जरावनेः । जयाधारी तदम्यभ्यां दुर्लभा तादृशा नराः ॥	३५
तेनापि स्थापिताः सर्वदिक्षु तदर्थिनो नराः । उपलक्ष्य समानिन्ये नृपपदि तैरपि ॥	३६
निवेश्यार्द्धासने भूमिपालेनाऽपि स सादरम् । राज्याधर्मयथाचक्रे तदुक्त्वा शम्भुवाचिकम् ॥	३७
निषिष्य राज्यं तत्रास्मात् कुमारोऽपि यथासुखम् । भूयोऽप्यम्यर्षितः प्राह कीर्तनं मे विद्यापय ॥	३८
दशगव्यैर्विस्तारिवासे कोलम्बपत्तने । मुमिसङ्कोचतो राजा संक्षिप्य निजमन्दिरं ॥	३९
कुमारपालनामाङ्गं प्रवर्त्य वरनाणकम् । कुमारपालम्भश्चार्ख्यं चारु चैत्यमचीकारत् ॥ -युग्मश्च ॥	१४०
१६. कीर्त्या प्रकाशयन् विश्वं प्रतिष्ठानपुरं गतः । द्विपञ्चाशतो वीराणां स स्थानाश्वयमेक्षत ॥	४१
पुनस्तत्रापिर्मी प्राप्य संगतोऽभिजनैर्निजैः । अन्यदा तत्सुरोधाने कुङ्कुम्भेश्वरमासदत् ॥	४२
व्याप्तं सप्तफणैर्लिङ्गं तन्मध्ये स प्रणम्य च । प्रशस्तिं वाचयंस्तत्र गाथाभेनामवाचयत् ॥	४३
पुत्रे यांससहस्ते सयम्भि वरिसाण नवनवद अहिण ।	
होही कुमरनरिदो तुह विक्रमराय ! सारिच्छो ॥	४४
विमृश्य नामसादर्यं वर्षाणां चापि पूर्णताम् । अन्वयुरु तदर्थं स जैवान् सर्वेऽपुत्रकान् ॥	४५
पूर्वं प्रभावको जज्ञे सिद्धसेनो दि वा क रः । बुद्धिदपेण' सोऽप्राक्षीदन्यदा स्वगुरुनिति ॥	४६
भवन्ति प्राकृता ग्रन्थाः पण्डितानां त्रपाकराः । प्राकृतं सर्वसिद्धान्तं संस्कृतं कर्वाण्यहम् ॥	४७
प्रायश्चित्तं त्वया प्राप्तं वत्स ! पाराचिकाभिषम् । किं नाग्वृन् न श्रुता वा प्राचीनाः सर्ववेदिनः ॥	४८
पालत्त्रीमूढमूर्खाणां नृणां चारित्रकांक्षिणाम् ।	
अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः ॥	४९

ततो द्वादशवर्षाणि प्रायश्चित्तेन तेन सः । अव्यक्तनेपो ग्रमितुं निर्जगाम स्वगच्छतः ॥ १५०
 पद्ममन्त्रवमे येषं कुरुद्वेभ्यश्चरमामदत् । यदुद्योगि जनेरुक्तो न शम्भुं प्रणनाम सः ॥ ५१
 आगतो विभ्रमादित्यो मृगनिम्नमदो वदत् । न किं सर्वजगत्पुण्यं शम्भुं नत्वा कृताप्यर्थम् ॥ ५२
 स प्राह मध्यामास्य भवदेवो न सासहिः । कयमित्युत्तुषि क्षमाय स स्पष्टवपटन्मुनिः ॥ ५३

स्वपंसुचं भूतमहस्त्रनेत्रमनेकमेकाक्षरभाषलिङ्गम् ।

अव्यक्तमव्याहृतविश्वदोषमनादिमध्यान्तमगुण्यपापम् ॥

इत्यादि षोडशाधीते यावद्वाग्निशक्ताम(१)ताः । पुष्पेष्टे तावता लिङ्गे स्यात्कीदमिवाभ्युजम् ॥ ५५
 द्वात्रिंशिकांशु पूर्णांशु द्वात्रिंशति च तत्क्षणम् । उदयसौ धरणाधीतः श्रीगार्भरतिमाकरः ॥ ५६
 विभाव्यातिशयं द्वयो विभ्रमादित्यमूषतिः । तात्त्विकी देशनां श्रुत्वा संजज्ञे परमाहृतः ॥ ५७
 शेषं वर्षवर्षीसाध्यं प्रायश्चित्तं महात्मनः । मुमोच सहो धर्मस्य सर्वस्य हि प्रमादना ॥ ५८
 अन्यदतिशयज्ञानी स पृष्टमेव भूभुजा । किं मावी 'कलिखलेऽपि कोऽपि जैनो नरेश्वरः ॥ ५९
 तदुक्तां गायिकमितां मण्डपेऽल्लेखयन्तुषुः । जैनैरेव कुमारोऽपि मेने ज्ञानं ततः परम् ॥ १६०

१७. ततो घोसरि-^१भोषहृदेवी-सञ्जनसंस्तुतः । निषाय 'मन्त्रनेत्रमगुण्यपिन्ध्या' त्रिनिर्णयी ॥ ६१

मध्ये कृत वस्त्रापुरं चित्राहृदपुरे ततः । शान्तिचैले शुरो रामचन्द्रस्य वसती गतः ॥ ६२

विलेक्याम्रंलिहं दुर्गमन्वसुह तदुद्भवम् । चित्राहृदपुरोपसं श्रुत्वा स्वर्गपूतम् ॥ ६३

कन्यकुञ्जपुरं श्रोतो यदुत्तरेभिष्ठितम् । द्वा लक्षाम्रमारां ततलानन्वसुह सः ॥ ६४

तेरुचे सहकारणां कृतो नात्रत्यमण्डले । अतोऽपिष्टायज्ञ यत्र वसन्ति निरुपद्रवाः ॥ ६५

राज्ये जाते स्वदेशेऽहं भोक्ष्ये भूतकं भुवम् । निरुपद्रवित् भूतलसुवर्षाराण्यसौ ययौ ॥ ६६

वणिजा केनचित्तत्र वस्त्राणि ददिरं मुदा । लुण्ठयानं द्वितीयेऽहं तदग्रहं वीक्ष्य कंचन ॥ ६७

पमच्छ किमिदमिति ? शोषे तेनापि कोऽप्यसौ । अपुत्रोऽपि स्वतस्तेन लुण्ठ्यते राजपुत्रैः ॥ ६८

तद्दुःखवीक्षणोत्पन्नहृषभेतस्यकन्ययत् । न महीप्याम्यहं स्त्रीयराज्ये भवमुपनिषाम् ॥ ६९

मध्येऽप्य पादलीपुत्रं पुनं राजगृहं गतः । वैभारगिरिमारुह्यत परमंभिनपरंपराम् ॥ १७०

ययौ जयपुरे स्थाने नवद्वीपकनीधृति । कामरूपे ततोऽगच्छत् कामाक्षीवीक्षणक्षणी ॥ ७१

प्रशास्ति नागरूपे यत्र राज्यं महीपतिः । भीला भौतिकदेवसा^२वर्जिते तत्र सोऽगमत् ॥ ७२

'वालचण्डाभिधानस्य हृष्टे धर्मकृतो ययौ । उषानदसुगठं रम्यं स तस्य पादयोर्न्यषात् ॥ ७३

इहगुप्तानदुपितं वेतनं दातुमक्षमः । इत्युक्ते कुमारिणोचैश्वर्यकारोऽपि तं जयौ ॥ ७४

तत्रैव पादयोः पद्मरूपयोःकथितं ददः । चैत्रास्ति मूर्त्यं तन्मेऽस्तु प्राप्नुतं तत्र पादयोः ॥ ७५

यदा कुमारपालाख्यं राजानं गुर्जरावनी । श्रोताऽपि धर्मकारः । तत्र शीघ्रमेवास्तदा मुदा ॥ ७६

१८. अथ श्रीपत्तने सिद्धलक्ष्मणमने सति । आकर्ण्य पादुकराज्यं विदेशं समय निजम् ॥ ७७

प्रतिपन्नमातुलस्य सदनोऽपि द्विजन्मनः । कसाली-सिद्धपुरके सुवचा सर्वं कुटुम्बकम् ॥ ७८

कुमारपालः श्रीकृष्णभटस्य गणिवीरितः । गत्वा गृहं निशि निजो गीर्णो पत्तनेऽगमत् ॥ ७९

-निषिद्धिदेशकम् ।

जामिः^३ जेमलदेवी तु गौरवेण सहोदरम् । संक्षप्य^४ गोजयामास सेदकृत्यमिदं यतः ॥ १८०

१ B 'विश्वोप' । २ B 'विश्वभजन' । ३ B 'किलकले' । ४ A 'यावत्' । ५ A 'संजनेरप्य' । ६ A 'किंचन' ।

७ B 'देवचरिते' । ८ A 'नालचण्ड' । ९ B 'उज्ज' । १० A 'गामि' । ११ A 'संज्ञाय' ।

- श्यामां शाकुनिकस्तस्य स्नातां स्नानीयवारिणि । निरीक्ष्य सप्तदिवसाम्यन्तरे राज्यमाख्यत ॥ ८१
- विज्ञप्तं तद्वृत्तमन्याऽपि पत्युरेपोऽपि पक्षमाह । असैव राज्यं नान्यसेत्पूचे मण्डलनायकः ॥ ८२
- ततो महीतटाभिख्यदेशाध्यक्षेण सादरम् । राजानकेन विजयपालेनालोचमाचरत् ॥ ८३
- शुभेऽहि मिलितनिकप्रधानजनमण्डिते । प्रासादे श्रीजयसिंहमेरौ द्वावपि संगतौ ॥ ८४
- प्रधानैरथ राज्यार्थमाहूतः परमार्हतः । महीपालः स तान् नत्वा ग्राहादेशं प्रदत्त मे ॥ ८५
- तं दीनमित्यवज्ञाय रत्नपालमजूहवन् । नत्वा शम्भुं ततस्तांश्च सोऽपि श्रोवाच पूर्ववत् ॥ ८६
- अथो कुमारपालाख्य आहूतः सोऽपि धीरदृक् । महेश्वरं नमस्कृत्य संवृत्य च पठाञ्चलान् ॥ ८७
- सिंहासनसमासीनस्तानाह स्वजनानिव । क्रियतामभिपेक्षो मोक्षतः कृष्णभटादयः ॥ ८८
- मन्वाना राज्यधौरेयं गुणप्राज्यमजेयकम् । अमिपेकविधिं चकुर्मञ्जलध्वनिपूर्वकम् ॥ - विशेषकम् ॥ ८९
- तच्छीर्षं क्षेपिता मुक्ता सेतिकाऽभूत् सपल्लिका । ततो जय जयेत्युत्त्वा नेमे कृष्णभटादिभिः ॥ ९०
- कुमारपालभूपालो नान्दीनिषोषपूर्वकम् । पट्टहस्तिसमारूढो मण्डितो मण्डलेश्वरैः ॥ ९१
- धार्यमाणस्तितच्छत्रो वीज्यमानश्च चामरैः । गृह्णन् पौराणिकः प्राप राजप्रासादमण्डपम् ॥ - युग्मम् ॥ ९२
- कृतोपकारानाह्वय्य सर्वानुपपक्षकार सः । शुभोच सहकाराणामाज्ञासारः कर्तं रयात् ॥ ९३
- अपुत्रिणां सर्वथापि मुक्त्वा निघनवद्धनम् । स धर्मी विजयी राजा दिक्षु यात्राममुद्रयत् ॥ ९४
- स प्राचीमादितः सिन्धुमाबिन्ध्यं दक्षिणामपि । पश्चिमामासमुद्रं च कौवेरीमाम्लिशोऽजयत् ॥ ९५
- पश्चादहर्षदेशीयः श्राद्धबुद्धितया नृपः । सर्वदेशस्वरूपज्ञः स्वयं साम्राज्यमन्वशात् ॥ ९६
१९. 'तद्विधायमथामात्यवृद्धां भूपच्छलैषिणः' । सान्धकारप्रतोलीषु मुमुक्षुर्चातकान् रहः ॥ ९७
- भाग्याकृष्टेन केनापि ज्ञापितेऽयं महीपतिः । प्रविवेशपरद्वारा पुण्यं कुत्र न रक्षकम् ॥ ९८
- कृतद्रोहानधामालान् प्रादिणोद् यमपर्पदि । प्रभुतायाः परो धर्मो निग्रहानुग्रहो यतः ॥ ९९
- स कृष्णभट्टदेवस्तु सहजैः शालकोद्भवैः । सर्वदावसरे जाते नर्ममर्माण्युदाहरत् ॥ २००
- रहस्यभाणि भूमेन सर्वमान्योऽसि भाषुक ! । न च वाच्यमवाच्यं तु ममेत्यं मूलपर्पदि ॥ २०१
- स तूत्कटतया मेने ममापि वचसा खलु । लज्जितोऽयं न जानाति तामवस्थां पुरातनीम् ॥ २०२
- न 'षेद वसृपा-भि-स्त्री-विप्राः कस्यापि न स्वकाः । तथैव पुनराह स्म भाष्यं केन निपिच्यते ॥ २०३
- परेषवि नृपादिष्टैर्महैरङ्गैः रुधीकृतैः । नेत्रयुग्मं च निष्कारय मन्दिराभरणौकृतम् ॥ २०४
- ततो भीमभयप्रान्तैः सामन्तैः स समन्ततः । सिपेवे सततं भक्तिर्न विभाति भयं विना ॥ २०५
१०. पूर्वोपकारकत्वेन स' कृतज्ञशिरोमणिः । आलिङ्गोदयनी चक्रे प्रधानो मत्तिसत्तमौ ॥ २०६
- उदयनस्य सनुद्य बाग्यभट्टो बुद्धिवाग्भटः । महामात्यः कृतस्तेन शतशाखो गरीयसात् ॥ २०७
- तद्वन्द्यश्चाहूढः सिद्धनरेन्द्रस्य सुतोपमः । नाज्ञां कुमारपालस्य भेजेऽप्यायुरिषौपथम् ॥ २०८
- किन्तु मन्त्रवपामग्न इव कालकटाक्षितः । भत्वा सपादलक्ष्मीयक्षोणौपतिमश्वियत् ॥ २०९
- श्रीमत्कुमारपालस्य सामन्तामात्यमण्डलम् । दानार्थैर्भेदयामास सिन्धुपूर इवावनिम् ॥ २१०
- अन्यदा गूर्जरेशेन रणोत्कर्षं चिकीर्षुणा । तेन सीमान्तभानिन्ये स्वाभिनः सयले नृपः ॥ ११
- श्रीमत्कुमारभूपोऽपि चतुरङ्गचमूवृतः । अग्न्यग्निवीणतां भेजे रौद्रो रस इवापरः ॥ १२
- परित्यां सजमानायां निर्णीते रणवासरे । कुमारपालगणेन कस्मादप्यपरावतः ॥ १३
- संतजितः पट्टहस्तिसादी च(२च)उलिङ्गाभिः । अङ्कुशं परित्याज्य प्रतिज्ञामिव निष्कुलः ॥ १४

* एष शेषः पठितः A आदेशः । 1 B धर्मविजयी । 2 A 'माम्लेच्छितो' । 3 A 'नृपाधर्म' महामात्यवृद्धा । 4 A 'उदयसिपः' । 5 B 'निमदायमहो' । 6 B 'विषेद' । 7 B 'विपि-चार' । 8 A 'मुद्रन' । 9 B 'मश्विय' । 10 A 'निष्कलः' ।

तत्पदे नृपतिश्चे वनेतरगुणं नवम् । सादिनं सामलामिष्यं कार्यं भाग्यानुसारि यत् ॥

१५

कलहपञ्चाननाख्यं सोऽपि प्रक्षरितं गजम् । विधाय सायुधं तत्र नृपासनमसजयत् ॥

१६

तत्रासीनश्च चौलुक्यचक्रवर्ती रणोलुकः । ददर्श विपटमानं सैन्यं चाहङ्गभेदतः ॥

१७

समयज्ञस्त्वा राजाऽऽदिदेश गजसादिनम् । एककिना मयैवाय योद्धव्यं रिपुभुञ्जा ॥

१८

दूरात् सपादलक्ष्मीयमुपलक्ष्य क्षितीश्वरम् । दधावे संमुखं ताप्यं इव नायनिष्ठया ॥

१९

स्वाजेन गजे शत्रोर्दन्तादन्ति नियोजितम् । पुरतः प्रेयेत्याशु निपादिनमभापत ॥

२२०

तथा सम्यकुर्वाणमूचे विपटितोऽसि किम् । सोऽपि विज्ञापयांचके राजानं रचिताञ्जलिः ॥

२२१

निपादी सामलो नाम करी चायं कदाचन । न शक्यते चालयितुं मयादाया इवाम्बुधिः ॥

२२२

किन्त्वग्रेऽसि गजारूढः कुमारश्चाहङ्गो वली । हङ्गाया यस्य मज्ज्यन्ते मदन्त्या अपि सिन्धुपाः ॥

२२३

ततः कुमारपालोऽपि सिन्धुरथवपोपरि । स्त्रोत्तीर्य निचिक्षेप जयकेतुपट्टमम् ॥

२२४

पुरः तृषां गजोऽपि द्राक् दन्ताभ्यां प्रतिदन्तिनः । षण्मासि व्यघादन्तः सञ्चाराय जयश्रियः ॥

२२५

आहङ्गः पूर्वभेदेन जानन् च(१)च)उल्लिङ्गमिधम् । यावता गूर्जरेशस्य गजमभ्येतुमिच्छति ॥

२२६

अपसार्य गजे तावत् सामलस्तमपातयत् । जगृहे सलवगीर्यैर्विप्राहे च पटिभिः ॥

२२७

तमारोप्य गजे राजा जितं जितमिति भुवन् । जयस्य सूचकं सयशैरालम्ब्य चालयत् ॥

२२८

निष्कृत् पलायमानेषु शत्रुसैन्येषु तत्क्षणम् । तदीयं सारपादाय निष्ठुरो गूर्जरेश्वरः ॥

२२९

१११. आलिङ्गाय कुलालाय स कृतज्ञतया ददौ । भ्रामसतशतीयुक्तां चित्रकूटस्य पट्टिकाम् ॥

३०

ते पुनर्निजवशेन लज्जमाना समुद्धितः । अद्यापि स्यातामत्मानं स ग रा ह्यजह्वन् ॥

३१

आच्छाय कण्टकैः क्षेत्रे यैस्तदानीं स रक्षितः । निजहरत्क्षकाले तु कृता विश्रुतिभाजनम् ॥

३२

११२. सोलनामाम् गन्धर्वः स्वगीतकलवैकदा । सप्तोऽयं द्रुमशतं लेभे सन्तोषिताभुपाद् ॥

३३

लजितलेन दानेन सोलकोऽप्यवहेलया । पाठकेभ्यो ददौ तद्धि समादाय सुखाशिकाम् ॥

३४

राज्ञा निर्वासितो देशाद् गतो वाराणसीं पुरीम् । भूमीन्दं जयधनचन्द्रं शिष्याय गुणरागिनम् ॥

३५

कलासन्तोषितात् तस्मान्मानयज्ञात्पूर्वकम् । गजेन्द्रं हस्तिनीयुक्तं गृहीत्वा भुवरायामत् ॥

३६

कुर्वन्नुपायने सर्वं ते गन्धर्वं पुनर्दृष्टः । मानयामास सन्तो हि सप्तो गुणिषु वत्सलाः ॥

३७

लघ्नप्रतिष्ठः सोलाकः सोलासकलयोत्पन्नः । गान्धर्वज्ञानसीमायां सर्वत्र स्यातिमासदत् ॥

३८

अन्यदा गायनाः केऽपि स्वकलोत्कर्षकाङ्क्षिणः । कृतमुच्चारय राजपदेष्वेवं समापरि ॥

३९

देव ! त्वदेशसीमायामुपिता मुपिता वयम् । शृष्टे केनेति भूमौ हरिर्भरिति तेऽभुवन् ॥

४०

ज्ञात्वा गान्धर्वकौशल्यव्यञ्जिका इति तद्विरः । नृपोऽप्युल्लसितैकशुः सोलाकस्यैवमेव ॥

४१

सोऽपि विज्ञपयांचके देव ! सुक्तमपी पुनः । दर्शयन्तु निजंभौरान् वयमादातुमीभवे ॥

४२

सोलाकेन सभं तेऽयं प्रसिताः काननान्तरे । दर्शितास्त्वैर्भूगाः कण्ठे खेत्तकनकगुह्याः ॥

४३

सोलाको गातुमारमे काकलीप्वनिपेशकम् । सञ्जाता हरिणाभिरुचिस्ता इव तत्क्षणम् ॥

४४

स्वपुराभिमुक्तं गायत्रशसर्पदं यथायथा । प्रतिभूषितिरिवाकृश स्या जगत्सयातया ॥

४५

मध्येकृत्य पुरं राजमार्गं त्रिपथचत्वरात् । नीता राजसर्पां सम्येस्तस्मात् इव ते क्रमात् ॥

४६

सर्वेऽपि विस्मिता लोकास्तद्विलोक्य कुतूहलम् । स्या न विविदुः किमिद्रीतेकाग्र्येण मोहिताः ॥

४७

१ B स्वत्वा । २ A संनय । ३ A जगद् । ४ B गन्धर्वः । ५ B सोलार्कं पुनः । ६ B भैरव ।

७ A राजमार्गः ।

योगिनामिव तेषां तु निरुद्धेन्द्रियवर्त्मनाम् । जगृहे भूषणं हैमं गलादुत्सार्य लीलया ॥	४८
पृष्ठास्तदा नरेन्द्रेण प्रभुश्रीहेमसूरयः । प्ररोहणमधिं शुष्कतरोर्मितकलं जगुः ॥	४९
*सोलाकेन तथेत्युक्ते मूमिपालस्तदादिशत् । कौतुकं दर्शयास्माकं पट्टवन्धं गृहाण च ॥	२५०
सोलाकोऽपि समानान्य श्रीमदनुदपर्वतात् । शुष्का निरहकाख्यस्य तरोः शाखा नृपाङ्गणे ॥	५१
कुमारमुक्तिकाकृष्टालवले च नियोज्य ताम् । प्रोल्लसत्पल्लवां चक्रे गीतनादाभूतप्लवैः ॥	५२
स्थापितः सचमत्कारं प्रभुश्रीहेमसूरिभिः । सोलाकः श्रीनरेन्द्रेण गन्धर्वाधिपतिः कृतः ॥	५३
१३. कदाचिदन्यदा सर्वावसरावस्थितं नृपम् । कोऽपि कुंकुणदेशीयः सिपेवे भागधोत्तमः ॥	५४
सोऽन्यदा कुंकुणाध्यक्षमल्लिकार्जुनभूपतेः । 'रा ज पि ता म ह' इति पपाठ विरुदं सुधीः ॥	५५
बर्मर्षणः क्षमेन्द्रोऽपि पट्टवैर ह्वोरगः । सभासम्मुखमैक्षिष्ट कठोरतरया दृष्टा ॥	५६
ज्ञात्वा भर्तुरभिप्रायमाम्बुजः सचिवाग्रणीः । चक्रराजलिङ्गवन्धेन नमस्कारं नरेशितुः ॥	५७
सभायां तु विमृष्टायां भूपतिर्विकसन्मनाः । पप्रच्छाञ्जलिबन्धस्य कारणं सोऽन्यदोऽजदत् ॥	५८
स कोऽपि विद्यते मेऽत्र सभायां यो निहत्य तम् । समानयेदिति श्रुत्वा मुदितो गुर्जरराजपतिः ॥	५९
तमेव बहुसामन्तसहितं सैन्यनायकम् । विधाय प्रेषयामास कुंकुणान् काम्यसिद्धये ॥	२६०
कावम्बिनीं समुत्तीर्य नदीं शिबिरमात्मनः । यावदावासयामास स्वामिसम्भावनामली ॥	६१
तावदश्वसुरैः पृथ्वीं जयभम्भामिवापराम् । वादयंस्तत्र संजग्मे मल्लिकार्जुनभूपतिः ॥	६२
प्रवृत्ते समरे सैन्यमाम्बुजस्य दिशोदिशि । दुग्धं नकुलसञ्चारादिव विज्रोत्थामसदत् ॥	६३
पलाय्य धीसलः कृष्णवदनः कृष्णवस्त्रभृत् । कृष्णच्छत्रः पुरासन्नभागस्य व्रपया स्थितः ॥	६४
सेनानिवेशः कस्यायमिति पृष्टे महीशुजा । विद्विषा परिभूतस्य श्रीमदाम्बुजमन्त्रिणः ॥	६५
विस्मितरूपया तस्य सप्रसादं पुनर्नृपः । तमेव कृत्वा सैनान्यं प्रैपीद् बहुदलान्वितम् ॥	६६
काल्मन्धिनीं समुत्तीर्य पद्यावन्धेन मन्त्रिराद् । सुयुधे सह तेनैव स्वयं वीरसोत्कटः ॥	६७
प्रहौरैः सिन्धुरस्कन्धान्निपालादाय मस्तकम् । रक्षामिव स्वशौर्यस्य स्वर्णेन तदयव्रजत् ॥	६८
भागच्छन् भृशुकचच्छादिहृष्टेषु न्यस्य मस्तकम् । प्रेक्षणं कारयामास जये को नाभिमन्यते ॥	६९
आलोचनापदेऽमुष्य मदस्थानस्य धीसखः । हेमसूरिगिरा तत्र तत्र चैत्यान्यचीकतत् ॥	२७०
बाह्यां कौ मा र पा ली यां मण्डले तस्य दापयन् । आनर्चं चरणौ राक्षसच्छिरःक्रमलेन सः ॥	७१
द्वासतत्या निपण्णेषु सामन्तेषु च पर्पदि । सर्वस्वमुपदीचके तदीयं भुञ्जः पुरः ॥	७२
तथा च 'शृङ्गारकोटिः' श्राटिका गुणकोटिसुक् । पटो 'माणिक्य'नामा तु द्वारः 'पापक्षयंकरः' ॥	७३
'योगसिद्धमिधा' सिन्ध्रा चतुष्टयमिदं तथा । पण्मूटका मौक्तिकानां चतुर्दन्तः सितो गजः ॥	७४
द्वानिश्कलशा' हेमा हेमां कोट्यश्चतुर्दश । सविंशति शतं पात्रप्रमदानामदौकत' ॥	७५
१३४. प्रीतस्तस्मादवततेन' भूपतिः सर्वसाक्षिकम् । 'रा ज पि ता म ह' इति तस्यै तद्विरुदं ददौ ॥	७६
श्रीहेमचन्द्रसूरीन्द्राः कदाचित् पत्तनेऽन्यदा । स्वभावे पाहिणीनाम्न्यै सन्नतानशनं ददुः ॥	७७
एककोटिनमस्कारपुण्ये मातुरुदीरिति । कारिताऽऽराधना पूज्यैर्दुःप्रतीकारितोचिता' ॥	७८
जाते प्राणव्यये क्षुब्धं विमानं मर्विकैर्वैरम् । महोत्सवेन महता सयचार गदा पुनः ॥	७९
— त्रिपुरुषमठसाग्रे जटाधारिभिरुत्कटैः । स्वभावजातिवैरेण तद्विमानमभ्यज्यत् ॥	२८०

* A पतितोऽयं भोक्ता. A शारदो. 1 B चक्रघट्ट. 2 B कट्टरिणी. 3 B सहितेनैव. 4 B वनया हेमयेता.

5 B मञ्जुवैर. 6 B राजेन. 7 A 'प्रतीकारोचिता'.

यतः— 'काजुं करेवा माणुसह बीजुं मायुं न अत्थि' ।

कह आपणि^१ पडु^२ धाईइ^३ कह पडु^४ कीजइ^५ हत्थि^६ ॥

उन्मूलनीयास्तत्त्वज्ञैर्धर्मद्विष्टा ययातया । विद्युस्येति च सूरीन्द्रा राजसन्नतिकाङ्क्षिणः ॥

कुमारपालमूर्तस्त्वयुपो मालधावनी । स्कन्धावारमलं च कुञ्जीनां जायते हितम् ॥

राजप्राप्तिनिमित्तस्य वचनं सूरीन् समागतान् । श्रीमानुदयनो गत्वा स्मारयाभास भूषते ॥

तेनाप्यनुमता जम्बुः सूर्यो राजपथंदि । आशीर्वादोक्तिवैचित्र्याद् विस्मितः स्माह भूषति ॥

सदैव समुपेतस्य देवतावसरक्षणे । इत्युक्ते सादरं यज्ञा सूर्यसं वभाषिरे ॥

भुञ्जीमहि वयं भैक्ष्यं जीर्णं वासो वसीमहि ।

भापीमहि महीपृष्ठे कुर्वीमहि किमीश्वरैः ॥

भूषः प्रोवाच सुष्माभिः परलोकहितेच्छया । भैक्ष्यं विद्याभुजिष्माभि मधुना माधवो यथा ॥

'एको नित्रं भूषतिर्वा यतिर्वै'ति यदुच्यते । उभयोस्तद्विद्यार्थाय करयोः पुष्पदामवत् ॥

'अनिषिद्धमनुमत'मिति ज्ञानज्ञदापयत् । अस्वलितप्रचाराय प्रभूणां सर्वदयकम् ॥

जते गमगमे स्तैरं प्रस्तायोक्तिमनोदैरः । स्नेहोऽधिकमर्वाद्धि वाङ्मि-चन्द्रमसोरिव ॥

एकदा च यशस्व्यन्द्रगणिना प्रत्युपेक्षितम् । आसनं हेमसूरीणां रनोहरणमुत्तितः ॥

भञ्जितपरमार्थेन तद् दृष्ट्वाऽयुञ्जि मधुना । दशभिः स्पृश्यते डिम्भ इव किं निवदमासनम् ॥

प्रभुभिर्जगदे जीवरक्षायां ह्ययमुचयः । सत्सेरमाह भूषोऽपि किमष्टैरुपक्रमः ॥

वभाषिरे महारामो राजन् । सैन्यं चतुर्विधम् । रिपावुपस्थिते समीकृष्यते पूर्वमेव वा ॥

ध्ववहातो यथा राज्ये सुखकारणमायतो । ज्ञेयस्तथायं धर्मोऽपि सिद्धये धर्मचारिणाम् ॥

इत्याद्यनेकमुक्तीभिर्बुद्धितो भूयदेकदा । पप्रच्छोदयनमात्मलं पितृवंशादिकं प्रभोः ॥

शक्यत्तनसंकाशे देशेऽर्धोऽष्टमनामनि । संकेतमिव श्रीणां पुरं धनधुक्कामिधम् ॥

तत्रास्ति भोटवंशीपञ्चाशिगो व्यवहारिकः^७ । तमाया पाहिणिनाम चतुःपष्टिकलाग्रहम् ॥

वामुपडोपा गोत्रदेव्या आपाडरपवित्रितः । तयोः पुत्रभांगदेषनासा जातोऽष्टवत्सरः ॥

श्रीदेवचन्द्रसूरीन्द्राः पत्तनम् तीर्थयात्रया । अस्तितास्ते क्रमात् प्रापुर्धनधुक्कमहापुरम् ॥

श्रीमोटवसन्ती तेषां तत्पुत्रां सोऽपि बालकः । सवयोभिः समं क्रीडन् समिपाय सुलक्ष्णः ॥

चांगदेवस्ततः सिद्धाविव माय्यपराक्रमः । सिंहासनोपरि स्थाप्युर्निषिपायापुत्राविशत् ॥

यदि क्षत्रकुले जातः 'सर्वभूमिस्तदा भूषः । वणिग्-विमान्ये जातो महामात्यः पुत्रमेवेत् ॥

गुणयोगेन वेदस्य यतित्वगुपतिष्ठते । दुर्ज्ञेोऽपि तदाऽयुष्मिस्तुर्देव सुगुणपनयेत् ॥

धात्वेति 'धर्मवन्मुख्यव्यवहारिगिरावृत्ताः । सूरयस्तत्पितुर्गैर्दं अगुर्जहन्मतीर्थवत् ॥

पतौ देशान्तरसेऽपि पाहिणिर्धर्मदीपिकः । आनन्दमेदुरं धके सा संपं स्वामतादिमि ॥

ज्ञात्वा समागमे हेतुं गृहे पतेरमावतः । विपादानन्दसम्मिध्यां सुदती सा दशमगात् ॥

धन्याऽसि यस्या मे गैर्दं समौघः पुण्या अयो । मिथ्यादोष्टः पतिः किन्तु तारवोऽपि गृहे न हि ॥

किं करोमि कथं वचनं दर्शयामि गुरोः पुरः । ध्यायन्तीनि गुरुं नन्वा तस्यो किंचिदवाभुखी ॥

कैथिद्वे शुभे । तावज्जिज्ञासोषं निराकुरु । त्वं 'देहि त्वनयं शेषकार्यं पतिः प्रमावता ॥

† B कादो पाठमेव — १ कज २ बीज ३ जम्बु ४ भाषि ५ भाषि ६ जम्बु ७ पाद ८ मधु ९ हाथि ।

1 B भीमावृत्त(1) गत्वा च । 2 B विस्मितवाह । 3 B भोक्ते । 4 B व्यावहारिकः । 5 A सर्वभू ।

6 B वचनम् । 7 B वेद ।

चांगदेवस्ततः पृष्टः शिष्योऽभीषां भविष्यसि ? । ओमित्युक्ते ददौ माता गुरुम्यस्तनयं मुदा ॥	१२
प्रस्थिता गुरुवस्तीर्थयात्रायां पुनरागताः । चांगदेवं सहादाय मेघः कर्णावतीं पुरीम् ॥	१३
तत्रास्मदीयपेहेऽसौ सत्रागार इव श्रियाम् । रममाणः सुखं तस्यौ भूज्वन्नन्दने वने ॥	१४
समेतः स्वपृष्टं श्रुत्वा पुत्रोदन्तं स चाचिगः । दर्शनावधिसंन्यस्तमोज्यः कर्णावतीं पुरीम् ॥	१५
श्रीदेवचन्द्रसूरीणां पौषपालयमागतः । सक्रोधोऽपि मनाक् चक्रे नमस्कारं विचक्षणः ॥	१६
तावदावर्जयांचकुर्युरवो विविधोक्तिभिः । यावतोदयनामालयं नीत्वाऽभोजयद् गृहे ॥	१७
स दुकूलत्रिकं लक्षत्रयं पुत्रसमन्वितम् । तदुत्सङ्गे न्यधानमघ्नी गौरवेण गरीयसा ॥	१८
चाचिगः स्माह मूढ्येन पर्याप्तं मितवर्तिना । अनर्थ्यो मत्सुतस्तस्मात् तव भक्तिर्गरीयसी ॥	१९
दत्तस्तुभ्यं मया पुत्रश्चाचिगेनेत्युदीरिते । परिरम्य समाचष्ट निगदन् साधु साध्विति ॥	२०
सखे मद्यं वित्तीणोऽसौ महाघोऽपि तवाङ्गजः । अपमानपदं भावी योगिमर्कटवन्नमन् ॥	२१
गुरुभिः पुनरासोऽसौ ग्राहितः सकलाः कलाः । रत्नं वैकटिकेनेव नेष्यतेऽनर्थ्यतापदम् ॥	२२
इति सम्बोधितः सोऽपि गुरुभ्यः सुतमपेयत् । दीक्षामहोत्सवं प्रेम्णा स एवाचीकृत् पुनः ॥	२३
चक्रुस्तस्याभिधा हेमचन्द्रेति गुरवो मुदा । जातः क्रमेण शास्त्राब्धिकुम्भयोनिरसौ मुनिः ॥	२४
न्यस्तः सूरिपदे योग्य'—इत्यस्य चरितं नृपः । अक्षर्योदयनामालान्मुमुदे तद्वृणक्षणी ॥	२५
निष्कलङ्कगुणग्रामसन्ततप्रीणितान्तरः । भूपः श्रीहेमसूरीन्द्रान् सदैव हृदये दधौ ॥	२६
पूर्वोपकारतस्माद्वागुणग्रामाच्च सङ्गतम् । तयोर्नित्यमशोभिष्ट माणिक्य-स्वर्णयोरिव ॥	२७
११६. एकदा भूभुजा सार्धमुपविष्टां वरक्षियम् । व्यावर्षित सूरिन्द्रा द्वारतोऽपि विलोक्य ताम् ॥	२८
अनीतिमिव राज्यार्थं प्रमृणां सङ्गमेच्छया । विससर्ज नरेन्द्रोऽपि तामन्तःपुरवोषिताम् ॥	२९
गुरवोऽप्यागमन् दृष्ट्वा तथा मिथ्यानिवेशतः । विरोधादामिगः प्राह पुरोधाः पुरतः प्रभोः ॥	३३०
विश्वामित्र-पराशरप्रभृतयो ये चाम्युपत्राशिन-	"
स्तोऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं हृष्टैव मोहं गताः ।	
आहारं सघृतं पयोदधियुत ये झुझते मानवा-	
स्तोपाभिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम् ॥	३१
श्रुत्वेति प्रभवोऽप्याहुः स्वभावः प्राणिनामप्यम् । किन्तु विज्ञाततत्वावां विशेषः श्रूयतामिह ॥	३२
सिंहो पत्नी द्विरदशकुरमांसभोजी	"
संवत्सरेण रतिमेति किलैकवारम् ।	
पारापतः खरशिलाकणभोजनोऽपि	
कामीभवत्यनुदिनं घत कोऽत्र हेतुः ॥	३३
इत्युक्तियुक्त्या सूरिन्द्रैः कृते तस्मिन्निस्तरे । 'अभी सूर्यं न मन्यन्ते' केनाप्युक्ते पुनर्वर्णः ॥	३४
अधामधामधामानं वयमेव स्वचेतसि । यस्यास्तव्यसने प्राप्ते त्यजामो भोजनोदके ॥	३५
पयोदपटलच्छन्ने नाश्रन्ति रविमण्डले । अस्तंगते तु भुञ्जाना अहो ! मानोः सुसेवकाः ॥	३६
इत्थं दुर्भावदूकानां मुखमुद्रापटीयसः । तानेव मेने मृषातः सर्वगममहोदधीन् ॥	३७
११७. पप्रच्छ चैकदैकान्ते भक्तिमन्यरया गिरा । कथंचिदपि जायेत चिरस्थायि यशो मम ॥	३८
विमृश्य प्रभवोऽप्युर्विक्रमदिव्यमृषवत् । जगदानृण्यतः सोमनाथचैलोद्धृतेरय ॥	३९

- तदैव स्थापिते श्रेष्ठमुहूर्ते मुदितो नृपः । 'निजपद्मकुलं प्रेष्य चैत्यात्ममचीकरत् ॥ ३४०
- समियायान्यदा पद्मकुलप्रस्थापिता हृतम् । विजृप्तिः खरमित्यथा निवेशानन्दसूचिका ॥ ४१
- विजृप्तिं दर्शयन् शीतः प्रभून् ग्राह नराधिपः । निर्विघ्नं स्वाद् यथा चैलं 'प्रसाद्यादिरयतां तथा ॥ ४२
- प्रभवोऽप्यभिनन्दन्तस्तमाहुः शृणु भूते । । 'श्रेयांसि बहुविमानि' श्रयतोऽत्र हितवहः ॥ ४३
- 'विचार्योद्भवसवाया यदि वा मय-भांसयोः । गृह्णाण नियमं चैले कलशरोपणावधि ॥ ४४
- तरक्षणाद्दुकक्षेपपूर्वकं मय-भांसयोः । जग्राह नियमं सन्तः सर्वत्र प्रभविष्णवः ॥ ४५
- वर्षद्वयेन सञ्जाते मासदे कलशावधौ । मुमुक्षुर्नियमं राजा सखीन्द्रानन्वमन्यत ॥ ४६
- प्रभुस्तदेव तद्यात्रापर्वन्ते धृतकार्यिणः । सुज्यते नियमो मोक्षमित्युक्त्वा वसति ययौ ॥ ४७
- तद्गुणैस्सञ्जोलीरागः श्रीगर्जरापतिः । प्रशंसत तमेवैकम् । गुणाः कस्य न बलमाः ॥ ४८
- उपभूयमशो भुवर्जतमत्सरिणो द्विजाः । पटुचातुरः सर्वो राज्ञां श्रीपाति मानसम् ॥ ४९
- नो चेत् प्रातश्चतोऽप्ये वाप्यो यात्रां न चैष्यति । असन्दर्भमभी यस्माद् दूषयन्ति पदे पदे ॥ ३५०
- स्वयमन्यर्थितः प्रातर्योगार्थं भूभुजा प्रभुः । ऊचे वैद्योपदिष्टं चाभीष्टं चेदमुपस्थितम् ॥ ५१
- सहजोत्कण्ठिताः प्रायो यात्रायै यतयो नृप ! । सिताक्षेपप्रकारोऽयं शयसे यस्मिन्मघणम् ॥ ५२
- मुखासनवाहनादि किं युष्मद्भ्यः प्रदीयताम् । नृपेणोक्ते, वयं देव ! निरारम्भपरिग्रहाः ॥ ५३
- गच्छतः पादचोराण शोभानुपलमामहे । प्रस्थाप परमपौत्र 'नमन्तस्तीर्थमण्डलीम् ॥ ५४
- देवपत्तनप्रवेशे भवन्निर्मिलनेच्छवः । अनुमत्या नरेन्द्रस्य ततः श्रीहेमसूरयः ॥ ५५
- शत्रुञ्जयोऽजयन्तादितीर्थमालां कृतादरम् । नमन्तः सपरिवारा निरूपितदिनोपरि ॥ ५६
- मिलिता गृहैरेवास्य प्रवेशे पत्तनस्य च । जहर्ष सोऽपि केकीव दृष्ट्वा सखीन् पनानिव ॥ ५७
- बृहस्पत्यमिधानेन मण्डेनानुगतो नृपः । गाढे सोमेश्वरे लिङ्गमालिङ्गितानुरागवान् ॥ ५८
- श्रीजैनादपरं देवं नामी बन्दन्त इत्यसौ । मिष्यादगवधता व्रान्तो भूयः सखीनमापत ॥ ५९
- 'भगवन् ! यदि युज्येत तदेतैर्बलिभिः स्वयम् । अर्चयन्तु प्रभुं शम्भुं समयज्ञस्ततो गुरुः ॥ ३६०
- तदैवोद्गमनीयेन भूषादिष्टेन भूषितः । आरुह्य चैत्यदेहल्यां शम्भुं द्येदमन्यथात् ॥ ६१
- 'जहो ! दिष्टयाप्य द्योऽसौ कैलसवसतिः 'प्रभुः' । उपहारप्रकारस्तत् कियन्तां दिगुणा इति ॥ ६२
- बाह्वाननादिमुद्राभिर्न्यासैर्गन्धादिभिश्च सः । पञ्चोपचारैर्मन्त्र्यै शिवं शैवायमोक्तिभिः ॥ ६३
- कर्पूरागुस्मैर्बैद्यवस्तुभिर्दिगुणीकृतैः । स्वयमानर्चं सखीन्द्रः शम्भुं विपिवदद्गिरात् ॥ ६४
- सामन्तशतसंयुक्ते विस्मिते राज्ञि पदपति । दण्डप्रणामपूर्वं स स्तोतुमेवं प्रचक्रमे ॥ ६५
- यत्र तत्र समये यथा तथा योऽसि सोऽह्यभिधया यया तथा ।
- वीतवोपकलुषः स खेद् भयानेक पथ भगवन् । नमोऽस्तु ते ॥ ६६
- भवपीजगद्गुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।
- व्रज्या वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥ ६७
- इत्यादि हेमसूरीणां स्तुत्यनन्तरादरात् । शोऽपि शम्भुमन्यर्च्यै न्यषदद् दानमण्डपे ॥ ६८
- तुलायुसदानानि गजदानानि मूर्तिराः । विधाप्य कृतकृत्वात्मा नृपः शोचे प्रमूनिति ॥ ६९
- न सोमेशसमं तीर्थं न महर्षिर्भवत्समः । मत्समी नास्ति राजाऽन्यस्तदस्मिन्मिलिते विक्रे ॥ ३७०

१ B निजे । २ B प्रसादा । ३ B विचार्योद्भवः । ४ B कलशावधि । ५ B ययन्तः । ६ B 'वसति प्रभु' ।

किञ्चिन्मुक्तिप्रदं देव ! तत्त्वमाविःकुरु प्रभो ! । विमृश्य गुरवोऽप्युत्तलं पौराणिकोक्तिभिः ॥ ७१
 शम्भुमेव 'तेदिदानीं प्रकटीकरवाण्यदम् । जानीते तन्मुखेनैव मुक्तिमार्गं यथा भवान् ॥ ७२
 किमेतदपि जाघटि संशयाने नृपेऽवदत् । एकाग्रमानसावावां सर्वं संधटते ततः ॥ ७३
 किन्तु कृष्णागुरुः श्लेषस्त्वया ध्यानं मया पुनः । तावद् विषये प्रत्यक्षः शम्भुर्भवति यावता ॥ ७४
 क्षणादीपेषु शान्तेषु धूपधूमं च सर्पति । द्वादशात्मप्रकाशामे महत्तेजसि जाग्रति ॥ ७५
 जलाधारोपरि क्षमापो जात्यजाम्बूनदश्रुतिम् । चर्मचक्षुर्दुरालोकं ददर्शकं तपस्विनम् ॥ ७६
 धापादभस्तकं स्पृष्ट्वा मुनिं निस्तन्द्रया दृष्ट्वा । पञ्चाङ्गं चुम्बितक्षोणिः प्राचलिः प्राह तं नृपः ॥ ७७
 कृतार्थं नयने मेऽयं जगतीश ! तवेक्षणात् । किन्तु मुक्तिप्रदं तत्त्वमुक्त्वा कर्णौ कृतार्थय ॥ ७८
 अथाविरासीद् दिव्या गी राजन्नेष महामुनिः । सर्वदेवावतारश्च सर्वज्ञश्च कलावसौ ॥ ७९
 तदुक्तः सरलः पन्था ज्ञातव्यो मुक्तिदायकः । शम्भाश्रिति तिरोभूते तस्यै चित्रमना नृपः ॥ ३८०
 सूरिन्द्रोऽपि श्रुत्वा नृपमुक्तप्राणायामो' विकस्वरः । राजन्नित्यवदत् तावत् सत्ताराज्यमहामदः ॥ ८१
 पादावधार्यतां जीव ! स्वानिश्चिन्ति वदधुपः । यत्कृत्यमादिशानम्रमौलिः प्राञ्जलिरभ्यधात् ॥ ८२
 तत्रैव मदिरा-मांसनियमं जीवितावधिम् । दत्त्वा क्षमापतेः' प्राप्नो नाम्नाऽणहिरूपत्तनम् ॥ ८३
 तत्र सर्वोपवाशुद्धसिद्धान्तोपनिषद्भिः । सम्पक्त्वं ग्राहयामास सम्प्रत्येतिव भूपतेः ॥ ८४
 प्रपन्थान् योगशास्त्रादीनामप्ये द्वादशवर्तीम् । प्रत्यपादि स भूपालः पिपासुः सरसीमिव ॥ ८५
 विप्रेः शलाकापुंसं चरित्राणि गुरोर्मुखात् । श्रावं श्रावं जैनधर्मकण्ठजनमयं व्यधात् ॥ ८६
 ३१८. शुद्धसम्पत्कृत्पूजात्मा महानवनीपवर्णि । कुमारपालभूपाल आभिगादिमिराख्यत ॥ ८७
 देवी कण्टेश्वरी गौत्रदेवी स्वं भाव्यमीदृते । एकं छागशतं चैको महियः प्रतिपदिने ॥ ८८
 पतावदेव द्विगुणं द्वितीये दिक्से पुनः । तृतीये त्रिगुणं यावत्तवमे नव संगुणम् ॥ ८९
 तदुक्तं हेमसूरिरभ्यस्तैः साम्नाऽभ्यर्षिता च सा । नवाहं यावदादत्स्व योगं छागादिमूल्यजम् ॥ ३९०
 कर्पूराशुषीयूरेः प्रीयन्ते खलु देवताः । राक्षसा एव तुष्यन्ति मांसशोणितकीकृतैः ॥ ९१
 इत्यमुक्ताऽपि साम्नाऽसौ न तुतोप यदा सुरी । कीलनं यध्मणं मोरवध्मणं दर्शितं तदा ॥ ९२
 शान्ताऽप्यथैकदा चाहुर्मांसाहारमपाचत । भवनान्तस्ततस्तस्याः क्षेपिता महिषैः ॥ ९३
 देवी कदरिता सर्वा रात्रिं भुज्जमलस्रवैः । पुरोहितादयः सर्वे यमयुग्मद्विज्ञाननाः ॥ ९४
 श्रीहेमसूरिरप्यानेन स्वभावप्रीणिता सुरी । सांनिध्यकारिणी जाता यदचे केनचिद्वपुः ॥ ९५

या पूर्वं नवमीमहेषु महिषस्कन्धश्रुतकीकृत-

'चादकारैरजनिष्ट कर्णकटुकैः कण्टेश्वरी नन्धरी ।

सा पीयूषपराशुखी रसयति श्रीहेमचन्द्रप्रभो-

गीतं मारिनिवारि संप्रति नृपद्वारि स्थिता सुस्थिता ॥

आज्ञा-यलेन विज्ञेन त्रिधा वीरः स भूपतिः । अमारिषोपणां चके वत्सराणि चतुर्दश ॥ ९६

३१९. सुपकानेकदा मूषो मुद्याने घृतपूरकान् । मांसास्वादमनुस्मृत्य प्रभवेत्य 'व्यजिज्ञपत् ॥ ९७

सुप्यते वा न वाऽस्माकं घृतपूरकमोजनम् । विज्ञाप्य तदभिप्रायं प्रभवोऽपि यमाधिरे ॥ ९८

वशिष्ट-माशुष्यपोषुक्तं जातिमावाददधितम् । कृन्मांसाकल्याणसं क्षयिष्य तु वर्जितम् ॥ ९९

प्रापयिष्ये तत्तत्सं दानिश्चान्तसंख्या । विहारानेकपन्थेन दानिश्चान्तमभीकृतम् ॥ १००

पुरा द्रव्ये हते राजा मूपको यद् व्यपद्यत । तेने तेनास्य शुद्धार्थं विहारो मूपकामिवः ॥ ४०२
 करम्भं भोजितः श्रेष्ठिवध्वा यत् विदिनोपितः । कर्मभामिषया चैत्यं तस्याः श्रेयःकृतोऽभवत् ॥ ४०३
 सपादलक्षदेदो च जायया शिरसापिताम् । युक्तं कोऽपि वणिक् पापौ मृदित्वा सत्त्वमारयत् ॥ ४०४
 वमारिषोपणापमकुलेनानीय पत्तने । ममुजे सोऽर्पितस्त्रेन श्राप्यादेशं प्रमोरिति ॥ ४०५
 सर्वस्वेन तदीयेन तदण्डपदयुक्तिः । युक्तविहार इत्येवं कारितं कीर्तनं नवम् ॥ युग्मम् ॥ ४०६
 स्तम्भतीर्थं यत्र चैत्ये प्रमोदीक्षाक्षपोऽभवत् । तत्र रत्नमयं विष्णुं जीर्णोद्धारय्य कारितः ॥ ४०७
 कुर्वतेति चतुश्चत्वारिंशदग्राणि ममुजा । विधापितानि चैत्यानि चतुर्दशशतानि वै ॥ ४०८
 द्वासप्ततिलक्षमानपट्टकस्फाटनानुगे । विहिते रुदतीवित्तमोचने पण्डितैः स्तुतः ॥ ४०९

न यन्मुक्तं पूर्वं रघु-महोप-नाम्नाक-भरत-

प्रभृत्युपनीनाथैः कृतकृतयुगोत्पत्तिभिरपि ।

विमुञ्चन् सन्तोपात् तदपि रुदतीवित्तमधुना

कुमारक्षमापाल ! स्वमिह महतां मस्तकमणिः ॥

४१०

श्रुत्वा श्रीहेमचन्द्रोऽपि परमानन्दमुदहन् । पुण्यानुबोदनापूर्वं ११४८ नृपतेः पुरः ॥

११

‘अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भयति पार्थिवः ।

त्वं तु सन्तोपनो मुञ्चन् सत्यं राजपितामहः ॥’

१२

५२०. गण्डः श्रीसोमनाथस्य विहारो नृपतेर्वसन् । अपराधेन केनापि पदभ्रष्टो व्यधीयत ॥

१३

विधीयन् पत्तनं प्राप्य द्वाारवलमकोपमः । पोद्भवद्वकपतात्मा प्रभूः सेतेश्वरान्तरम् ॥

१४

एकदाऽवसरं प्राप्य ‘चतुर्मासकषाणे’ । विषाध द्वादशावर्तवन्दनामिदमनवीत् ॥

१५

चतुर्मासीमासीत् तत्र पदयुगं नाप निकषा

कषायप्रध्वंसाद् विकृतिपरिहारव्रतमियम् ।

हवानीमभ्युद्यन्निजचरणनिलोत्थितकले

जलह्रिन्नरन्नेमुनितिलक ! धृतिर्भवतु नः ॥

१६

श्रुत्वा काष्ठाग्निसां तस्य निजधर्मोपनिनीम् । प्रभुसङ्केततो राज्ञा पुनः स्वपदमाक् कृतः ॥

१७

५२१. राज्ञे श्रीसिद्धभूतार्थोमराशिर्दिजः पुरा । पाणिङ्गलस्यर्षया तत्र कासीतः समुपेयिवान् ॥

१८

असहिष्णुः प्रतिष्ठायाः प्रमूर्णां जातिवैरतः । प्रत्यक्षं सोऽज्यदाज्वोचत् ‘भुक्तोद्धारसमं वचः ॥

१९

यूकालक्षशतावलीयलवल्लोलोल्लुल्लुत्कम्पलो

यन्तानां मलमण्डलीपरिचयाद्गुण्यद्वाननः ।

नासायंशनिरोधनाद् गिणगिणत्पाठप्रतिष्ठाविधिः

सोऽयं हेमडसेवहः पिलपिलत्वह्रिः समागच्छति ॥

४२०

‘श्रुत्वाभ्यतन्तरोऽप्यथर्विन्दे’ ‘मरुतिरेभ्यत’ । पूर्वं द्विष्टोऽपि मिति किं नासीत्, विषयान्तिरे । १.

२१

अत इत्वं प्रयोक्तव्यं सोऽयं सेवडहेमडः । इति वैदुष्यकुन्ताप्रनुजो न्यूनमनाः कुलः ॥

२२

कुमारपालमृगालराज्ये शङ्खवधो न हि । इति सोऽपि पदभ्रष्टो वर्तते कणमिक्षया ॥

२३

अन्यादाऽऽपालभूपलं योगशस्त्रं पदे पदे । पठ्यमानं समकथ्य सर्वथः स्पष्टमवबोत् ॥

२४

† एतद्विद्वद्भानुवर्तनं षष्ठं पठितं B आदत्ते । 1 B ‘पर्वने’ । 2 A राह । 3 A मकोटार । 4 II चालक ।

5 B भेदलिपि । 6 B ‘राज्यत’ ।

आतङ्ककारणमकारणदारुणानां वक्त्रेण गालिगरलं निरगालि चेपाम् ।

तेषां जटाधरफटाधरमण्डलानां श्रीयोगशास्त्रवचनामृतमुज्जिहीते ॥

२५

श्रुत्वेत्यमृतसंवादि वचः शान्तान्तरोष्मभिः । प्रभुमिर्द्दिशुषा वृत्तिः पुनस्तस्मै प्रसादिता ॥

२६

५.२२ अन्यदा मागधौ कौचित् स्पर्धमानौ खविषया । सुराष्ट्रादेशतः प्राप्नौ श्रीपत्तनमहापुरम् ॥

२७

प्रभुमिः स्थाप्यते यो हि स एव विभुरावयोः । मार्गोपक्षयदाताऽन्यो यस्तु हारयति ध्रुवम् ॥

२८

प्राप्तं एकस्तयोर्मध्ये देशनावसरे प्रभोः । लक्ष्मीवन्तः पण्डिताश्च दद्यात्सामुदाहरत् ॥

२९

लच्छि चाणि मुहकाणि प पई आगी मुहमरउं ।

हेमसूरिअत्थाणि जे ईसर ते पंडिया ॥

४३०

द्वितीयो मूपतेत्रैत्ये विद्यायारात्रिकक्षणम् । नमस्यतः पृष्ठहस्ते दत्ते प्रभुभिरनवीत ॥

३१

हेम तुहाला कर मरउं जेहं अचमूय रिद्धि ।

जे चारुं हेठा मुहा ताहं ऊपहरी सिद्धि ॥

३२

अनुच्छिद्येन मूपालो वचसा तस्य रजितः । मूयोऽपि पाठयामास त्रिक्ते मागधोऽमणत् ॥

३३

पठिते पठिते लक्षं किं दास्यसि नृपस्वतः । लक्षत्रयं त्रिक्कत्वात् स तस्मै तत्क्षणाददात् ॥

३४

समये बहुपाठोऽपि श्रेयानिति स चारणः । सर्वोर्थसाधकं मौनमिति व्यर्थमनन्यत् ॥

३५

५.२३ अन्यदा जगदानृपचिकीर्षाकौतुकी नृपः । प्रभुं विज्ञापयामास सद्यः सौवर्णसिद्धये ॥

३६

ततः श्रीदेवचन्द्राह्वानं सुगुरुन् प्रभवोऽपि हि । श्रीसह-कुमारक्षमापविज्ञसिन्ध्यामब्रूवन् ॥

३७

तेऽपि तीव्रव्रताः किञ्चित् सहाकार्यमिति हृतम् । यथाविधि विहारेण महात्मानः प्रतस्थिरे ॥

३८

प्रवेशौत्सवसामग्रीं भूयो यावत् प्रचक्रामे । सुरयः पौषधगारं शीघ्रं तावत् समाययुः ॥

३९

नृपतिप्रमुखानेकश्रावकैः सहितः प्रभुः । विदधे द्वादशावर्तबन्दनं विनयान्विताम् ॥

४४०

*तस्मिन्नवसरे ब्राह्मः श्रीकपर्द्यपि भग्निराद । उत्तरासङ्गतो मूर्ध्नि प्रमार्ज्यादत्त बन्दनाम् ॥

४१

*अदृष्टपूर्वं आचारः क इत्युक्ते महीमुखा । सिद्धान्तविधियेऽपीत्याह श्रीगुरुवरम् ॥

४२

श्रुतश्रोतोपदेशौ तौ गुरुभिः सूरि-मूपती । सहकार्यं हृतं दृष्टौ न रुचाः क्वपि धीधनाः ॥

४३

विद्युज्य तावपि क्षिप्रं सभां जवनिकान्तरे । यथाचतुः स्वर्णसिद्धिं निपत्य मुक्तादयोः ॥

४४

श्रीहेमसूरयः प्राहुर्भगवन् ! शैशवे नमः । काष्ठभारिकतो बह्नीरसविन्दुरुपाददे ॥

४५

तेनाभ्यक्तं ताम्रखण्डं संयोगाज्जातवेदसः । सुवर्णं तत्क्षणाज्जातं सिद्धनिष्ठीवनादिब ॥

४६

बह्नीरादिश्यतां तस्या नामसङ्केतनादिकम् । करोतु क्षितिपः क्षिप्रं धरणीमनृणाययम् ॥

४७

कुपिता गुरवः प्राहुः पाषाणसर दूरतः । न योग्य इत्यपास्यान् पादलग्नमिवोरगम् ॥

४८

अये मुद्रसंप्रापविषया त्वमजीर्णमाक् । मन्दासेर्मोदकां विद्यां कथयेतां ददामि ते ॥

४९

धिप्यमाग्रहतस्तस्मादपप्यादिव रोगिणम् । निवार्य सूरयो भूरिवैराग्या नृपगम्यपुः ॥

४५०

जिनचैत्यालंकृतस्माभारिनिर्दोष्टनादिभिः । सिद्धे लोकद्वये राजन् ! किमाधिक्यमनीप्ससि ॥

५१

किं च ते जगदानृपकारिण्यै हेमसिद्धये । न भाग्यमस्ति तेनात्र युक्ता भावानुमीदना ॥

५२

इत्यादिश्य घटित्वेव विहारं सूरयो व्यधुः । तत्तत्कार्ये न मुदन्ति यतो निधिबुद्धयः ॥

५३

५२४. अन्यदा श्रीवीतभयपत्तनखलगमिताम् । ब्रह्मर्षिणा केवलिनः कपिलेन प्रतिष्ठिताम् ॥ ५४
विद्युन्मालिप्रतिमायाः प्रनिच्छन्देन मधुना । खण्डमद्योतभूयेन कारितां चेदिकाकृते ॥ ५५
सप्तहस्तोच्छ्रितां जालचान्दनीं कुमरो नृपः । देवाधिदेवप्रतिमां शुश्राव सुपुरोर्मुखात् ॥ ५६

—त्रिभिर्विशेषकम् ॥

१. गुरोर्वचनतः कार्यसिद्धिं निश्चित्य भूपतिः । तत्काल्पहितानेकस्यामनैर्मकियुक्तिः ॥ ५७
खानथिल्या वीतभयखलमुत्तममागत्यतः । देवाधिदेवप्रतिमामन्यद्वा निरक्षययत् ॥ — युग्मम् ॥ ५८
नरेन्द्रादेशतः सर्वग्राभावरपुष्टादिषु । रथयात्रास्त्रिव सैरं चरन्ते स्म महोत्सवाः ॥ ५९
मायिकैः कियमाणेषु पुष्टा सङ्गीतकादिषु । प्रभावनाभयं विश्वं सृजन्ती प्रतिभाऽचलत् ॥ ६०
समानं तेन भूयेन कृतामुकृतभोत्सवा (१) । रथाधिकृद्वा प्रतिमा प्रापाणद्विहृत्पत्तनम् ॥ ६१
॥ स्वसौधासन्नमृषीष्टे प्रासादे स्फटिके नृपः । निवेद्य पूजयामास त्रिकलं कलिशीलकम् ॥ ६२
५२५. जय श्रीकुमारधमापः खजनुफललिप्सया । जनुज्जयोऽजयन्तादितिर्ययात्रां प्रचक्रमे ॥ ६३
श्रीहेमचन्द्रसूरिर्नरैः श्रीकुमारनरेशितुः । महाधिपललिकं विदधे महतो महात् ॥ ६४
देवालयस्य प्रस्थानमुहूर्ते स्थापिते सति । मिमिक्षुः परितः सहा धर्मो ह्य चतुर्विधाः ॥ ६५
कुमारपालनृपालो धन्यमन्यमनोरथः । यावत् समग्रसामग्रीमप्यग्रमनसाऽकरोत् ॥ ६६
॥ तावदेष्टान्तरायातं चरमुमं व्यजिज्ञपत् । श्रीकर्णस्त्रायुदेतीति नृपो डाहलदेशात् ॥ ६७
आकर्ष्य कर्णशूलमिति वाक्यमिलोपतिः । स्वेददन्तुमालो द्यक् भविष्यात्पुनर्मन्मथात् ॥ ६८
प्राश्नायां परि सामग्र्यां धर्मं कर्तुं न चासुमः । निष्पन्नायां रसवत्यां तदिदं सुखरीक्षणम् ॥ ६९
शुश्रोच गुरुसाद्रे स्वमधन्यतमं नृपः । स्वामिन् । रहस्य जीयते किं मुक्तिश्चकवर्तिनः ॥ ७०
सूरिन्द्रा अपि तत्कालमाकलय्य लवादिकम् । आदिष्टान् द्वादशे पापे निवृत्तिले भविष्यति ॥ ७१
॥ किकर्तव्यतया मूर्धो यावदास्ते नराधिपः । तावन्निर्गन्निवेलायां चरमुममुपागमत् ॥ ७२
* दिवंगतश्च श्रीकर्ण इति सधो निवेदिते । नृपस्याम्बुलमुत्सृज्य कथमित्यनुयुक्तवान् ॥ ७३
निशि प्रयाणं कुवाणः श्रीकर्णः कुम्भिष्ठमाक् । जितकश्चिमदावेज्ञानिद्रासुदितलोचनः ॥ ७४
कण्ठावलम्बितौघगण्डलेन गरीयसा । न्यग्रोधपादलेनोत्तमिनः पश्चतामगात् ॥ ७५
कलौ त्वमेव सर्वज्ञः स्तुवन्ति पुनः पुनः । अश्लेषेण महीपालो जिनयात्रामसूयत् ॥ ७६
॥ दुःकृत्यादितसंणीतलीलागतिश्रमः । नृपः श्रीहेमसूरिणां दत्तहस्तावलम्बनः ॥ ७७
पदे पदे महादानसत्रागारमहोत्सवैः । पर्यैकच्छ्रितां चक्रे शुकः कल्याणकेष्विव ॥ युग्मम् ॥ ७८
अकृतोभयताहतपुस्तसृष्टादिभिः । किल सङ्गमिपात् स्वर्गो मूषण्डमवातरत् ॥ ७९
द्विषोपदिश्यमानाया प्रभुश्रीहेमसूरिभिः । धन्वुकुम्भगं प्राप दूषः पापन्योहरीः ॥ ८०
स्वयं निवारिते तत्र श्रोत्रैर्न्यग्रहावधौ । सप्तदशहस्तगते निहते शोलिकाधिपे ॥ ८१
॥ नृपः प्रभावनां सुर्वैः संयमी स्वेन्द्रियातिव । उपसर्गकृतो विप्रांश्चक्रे विषयताडिताम् ॥ युग्मम् ॥ ८२
दृष्टवर्षाणामुर्वै प्राशः दाशुज्जये गिरौ । द्यौ वापेयविम्बे तु योयीवानन्दमुदहत् ॥ ८३
दुःखस्यपथ मे कर्मस्यपथ भवतादिना । दण्डकप्रणिधानेन विभाटेन शुवं स्पृष्टम् ॥ ८४
यावदास्ते नृपस्य पास्तवस्तुतिर्षस्तवी । समवज्ञस्तदोवाच चारणो वाक्यचमुरः ॥ विशेषकम् ॥ ८५

इकह फूलह माटि देह जु नरसुरसिवसुहं ।

तिणिस्यूं केही साटि कटरे ! भोलिम जिणवरहं ॥

८६

श्रुतेति भूयो भूमीन्द्रः पाठयामास चारणम् । ददौ नवसहस्राणि नवकृत्व उदीरिते ॥

८७

१२६. देवकोशप्रभृत्यर्थमेकदा रङ्गमण्डपे । अन्तराले धृतं स्थालं ससन्नेन महीभुजा ॥

८८

हाकेयुरदीनासुद्रिकाकुण्डलादिभिः । नविकैर्भाषिणासारं क्षिप्यमाणैर्विभूषणैः ॥

८९

कश्चिदाजन्मदारिद्री भावनाद्भ्रमनास्तदा । जीर्णचेलः षोडश्लिकश्चिक्षेप द्रम्पपञ्चकम् ॥

९०

तद्विलोक्य प्रसन्नास्याः प्रभुश्रीहेमसूरयः । मस्तकं धूनयामासुः पूरिता इव तदुर्णैः ॥

९१

तदा चौरुक्थराजेन्द्रः प्रमृणाचष्ट सादरम् । लघुदानेन भगवन्नत्र का वक्ष्यमत्कृतिः ॥

९२

वभाषे प्रभुमिर्मूष ! शृणु यच्चित्रकारणम् । व्ययन्ति लक्ष्यमेवेह ये कोटीन्द्राः स्वभावतः ॥

९३

लक्षाधिपतयश्चात्र सहस्राणि वितेजिरे । महातीर्थे पुनन्ति स्वं सदृशेयाः शतैः पुनः ॥

९४

राजन् ! षोडश्लिकश्चायं दारिद्र्यद्रुमकाननम् । ददावनर्घ्यफलदं सर्वस्वं द्रम्पपञ्चकम् ॥

९५

यथाचे तमथो भूपः पुण्यं लक्षादिदानतः । स च सन्तोषतो नैच्छद् विस्मितो भूयतिस्ततः ॥

९६

बहुप्रकारं श्लाघित्वा मन्वानस्तुल्यधर्मिणम् । कृतपुण्यं षोडश्लिकं विसमर्ज्य कृतादरम् ॥

९७

कृत्वा मन्वानामलङ्घितां शत्रुञ्जये मिरौ । ययौ रैवतके राजा राजमानो गुरुश्रिया ॥

९८

तत्र चाकस्मिके छत्रशिलाकम्पे समुत्थिते । पौराणविदुराः सूरिप्रवरा नृपतिं जगुः ॥

९९

इयं छत्रशिला राजन् ! समकं समुपेतयोः । द्वयोः पुण्ययतोः शीर्षे क्लिक्कस्मात् पतिष्यति ॥

१००

इत्यत्र सम्प्रदायोऽस्ति तदावां पुण्यवत्तमौ । यदीदं सत्यतामेति दुर्यशो दुर्धरं तदा ॥

१०१

तत् त्वमेव महीपाल ! नमस्कुरु जिनाधिपम् । भावपूजावदस्माकं नतिरप्यस्तु भावतः ॥

१०२

नृपेण पुनरभ्यर्घ्यं ससद्भाः प्रभवस्तदा । छत्रशैलेयमार्गेण प्रहिता हितभक्तिना ॥

१०३

रूपनावसरे स्थित्वा पर्वताधः स्वयं नृपः । आशैवेयजिनं श्रेण्या स्नात्रकर्तृनधारयत् ॥

१०४

स्नात्राश्रयिकमाङ्गल्यदीपप्रभृतिक्रियायाम् । करात्करोण सञ्चार्य स्वयं चक्रे नराधिपः ॥

१०५

कृत्वाऽऽरात्रिकमाङ्गल्यं नृपोऽन्यस्मै श्रयच्छति । सोऽप्यन्यस्मै यावदन्ये जिनपादान्तिकेऽमुचय ॥

१०६

भावनाजितसस्युण्यफलसेव भवान्तरे । सर्वोपाधिसमृद्धायाः सामग्याः किमु दुष्करम् ॥

१०७

यात्रामासूच्य सुत्रामसमृद्धिस्पर्धिनीमसौ । सत्रैरामघ्नयामास पृथ्वीं प्रभुपराक्रमः ॥

१०८

अथ शङ्कापनोदार्थं जीर्णप्राकारवर्त्मना । भुत्वा छत्रशिलामार्गं नव्यपथाविधौ नृपः ॥

१०९

पर्वतोपलकामारादाश्रीजिनपदाम्भुजम् । ददौ महाध्वजं स्फूर्जद्बहुलपटनिर्मितम् ॥

११०

आदिश्य वाग्भटं भग्निराजं राजन्वतीं युवम् । ख्यापयन् प्राणमत् तीर्थमालामन्त्रानवैभवः ॥

१११

लक्षांश्छिपष्टिं द्रम्माणं पयानिर्माणकर्मणि । ज्वयीचकार महीन्द्रो गणना क गरीयसाम् ॥

११२

१२७. नृपं संसुरनामानं विप्रहीतुं स राणकम् । सुराष्ट्रामण्डले प्रैपीदयोदयनमग्निणम् ॥

११३

पतुरङ्गचमूसारः सचिवो दलनायकः । वर्धमानपुरं प्राप राज्यसारं हि भविषिः ॥

११४

तत्राम्यणैतया शत्रुञ्जयं तीर्थं निवन्दिषुः । सैन्यं तत्रैव संस्थाप्य स्वयं नामेयमानमत् ॥

११५

धृतपौतोच्चासन्नः सकमुक्ताशयो यदा । सपर्या कर्तुमारोगे धीनाभेयजिनेशितुः ॥

११६

तावन्नक्षत्रमालादीपाद् वर्त्तिमपाहस्त । भूपकः स्वर्णशलाकामिव यत्कृत्यमूर्ध्निः ॥

११७

1 B गुरं । 2 B तं । 3 B बल । 4 B भग्निराज । 5 A भोतनि । 6 A मंत्री । 7 B पति । 8 B 'स्त्रिज' ।

	काष्ठप्रासादनिबरे ता ज्वलन्ती यदाऽक्षिपत् । मग्नी समायिमिद्धेन त्यानयामास तां तत ॥	१८
	चित्तेऽय तर्क्यामास मग्नी मतिमता वर । प्रासादेऽस्मिन् काष्ठमथे नैत्योऽय सङ्गतो महान् ॥	१९
	ज्वलन्ती ययसी यत्तिमित्यमादाय वदित् । रद्दं समारयेत् षाषि दारुण दारुणि क्षणम् ॥	५२०
	मिथ ससज्य काष्ठौपे प्रासादोऽय महानपि । तदा भजेत निर्माग्यवतामिव मनोरथ ॥	२१
	तत कारयितव्योऽसौ प्रासादोऽयमथो भया । चिर च मनिन सन्तु वर्षमाना मनोरथा ॥	२२
	मद्यर्चयैकमक्तत्वप्रमुखानय मग्निराट् । जीर्णोद्धाराय जगद्गामिप्रहासिनपादयो ॥	२३
	षटीय सर्वकार्येभ्य स्वाभिवार्ये नियोगिनाम् । निरुसजिनि मग्नीय स्कन्धागारमुपेयिवान् ॥	२४
	धर्ममित्रीणता मेने मेने नृपपठैस्तत । श्रीमान्मुदयनो योदु स्वयमुससियानय ॥	२५
	अरातिप्रतितापारप्रहारमरज्ज्वर । नीत स्वशिषिरे मग्नी यण्डैरुत्थाय यत्नत ॥	२६
	स्वामिकार्ये गते प्रागेर्धन्य मन्योऽपि धीसख । शुशुवे नेत्रयोश्च वारि निर्हरणादिव ॥	२७
	किं किमिदन्त शन्य ते मग्निन् । दोद्भते हृदि । शृष्टे समीपगैरित्वं सोऽयमुवाच सागद्वदम् ॥	२८
	श्रीशत्रुञ्जयतीर्थे च चैले शकुनिपाशिपे । जीर्णोद्धारचिकीर्षोर्देवर्षेभ्यश्चिष्यते ॥	२९
	तैरूपे नन्दनौ मग्निन् । चाग्मटाऽऽध्वभट्टौ तव । गृहीताभिप्रदौ तीर्थद्वयीमुद्धरिष्यत ॥	५३०
	पर्यन्ताराधनाकामी कृत्वा देवार्चनाविधिस । मुनिमन्त्रेपयामास साक्षीभ्यः समाधये ॥	३१
	मुनेरानतो वण्ड तद्वेपमुपनीय ने । तस्मै निषेदयामासुस्तमुनीभादत स च ॥	३२
	ललाट षट्पस्तस्य पादयोरादिदेवन्त । षके तस्माक्षिप्त्वा मन्त्राराधना विषयाधन ॥	३३
	मुदिते मग्निणि प्राप्ते पल्लेवचयीनताम् । वण्ड प्रपन्नैरुक्तोऽपि यतिरेष न चायुचत् ॥	३४
	चन्दनैरेव निम्बद्वर्गप्रिचासनया परम् । वासित पालयामास चारित्रि विमलाश्रये ॥	३५
	मग्निणोऽभिप्रद्वद्वाही श्रीकरीषाक्त स च । व्याकृत्य शेषकार्यांशी श्रीपत्तनमुपेयिवान् ॥	३६
	राजकार्याकुलत्वेन प्रस्तावाप्राप्ति स तु । न चापि कृतवान् स्वाभिषाय सचिवपुत्रयो ॥	३७
	चित्तप वृथीमूत शृष्टो देशालिकोऽयदा । चाग्मटाऽऽध्वभट्टयोस्तत्तीर्थोद्धारकण जगौ ॥	३८
	गृहीताभिप्रदौ तौ तु तीर्थोद्धाराय तत्क्षणम् । प्रेपयामासतु धनवारात् शत्रुञ्जये गिरी ॥	३९
	वर्षद्वयेन निष्पन्ने प्रासादे प्रेषित पुमान् । वर्दावनिकया लेभे जिह्वा हेममयीं तत ॥	५४०
	क्षणेन पुनरागत्य द्वितीयो मानवोऽवदत् । प्रासाद स्फुटितो मग्निन् । इति वज्रोपमा गिरम् ॥	४१
	ततश्च चाग्मटो धर्मसुमट सिरकर्मधी । आशुच्यय कुमारस्माप ददाभिप्रद्वद्वाग्रह ॥	४२
	कपर्वदिनि महामास्ते निजमुद्रा नियोज्य च । चतु सद्दसत्राहाना त्रस्तसे शुकुनै नुबै ॥	४३
	दातुञ्जयोपस्यकाया सामग्रीपुणेक्षणी । श्रीचाग्मटपुरमिति नव पुरमवासयत् ॥	४४
	दृढे ददने कर्मस्थायोऽपि विहिते सति । स्फुटिते बहुश्रुतौ मग्नी यप्रच्छ क्षितिपन ॥	४५
	प्रासादे सन्नमे वासु प्रविष्टो न निर्गति यत् । तेन स्फुटिते देवाय पकवालुङ्गविण्डवत् ॥	४६
	अग्नीने पुनश्चैले दूषण निरपत्यता । श्रुत्वैति तत्त्वदम् मग्नी मन्त्रयामास चेतसा ॥	४७
	धर्मसन्तानमेवास्तु गत्येण जुष्टेन किम् । श्रीमता भरतादीना पट्टौ भवतु नाम मे ॥	४८
	दीपिस्था विचार्येति चाग्मटो निजचाग्मट । अन्नमित्योरन्तरात् शिलापरमपूतत् ॥	४९
	वर्षत्रयेण सञ्जाते विहारे कलझावधौ । श्रीपत्तनगुह्यानीय श्रीमत्सर्व चतुर्विधम् ॥	५५०
	श्रीविजयमन्त्रादौ कदाच(१२११)प्रमितैर्गते । प्रतिष्ठाप्य ध्वजरोपे वरयामास मधिराट् ॥	५१

श्रीशैलमयविम्वस्य मूर्ते यत्र इव स्वकम् । दध्ने परिकरं तत्र मम्भाणीयखनीमवम् ॥	५२
श्रीचाग्मदपुरे राजपितुर्नाम्ना विधापिते । प्रासादे स्थापयामास पार्श्वनाथं सविस्तरम् ॥	५३
चतुर्विंशतिभारामांस्तीर्थपूजाकृते नृपः । प्रासवन्नादिकं चान्यद् देवलोकाय दत्तवान् ॥	५४
सप्तपट्टितुल्यमेकां कोटिं चाग्मदमञ्जिराद् । तीर्थोद्धारं व्ययीचक्रे प्रतिष्ठायां पुनः पृथक् ॥	५५
५२८. अथाऽऽम्रभट्टनामा श्रीभृशुकच्छपुरावनौ । शकुनीचैत्यमुद्वर्तुमारभे श्रेयसे पितुः ॥	५६
नर्मदादिमहातीर्थेष्वन्तरोपज्ञवाधया । शिलान्यासे कृते गर्तो मिमेलामूलचूलिकम् ॥	५७
अकस्मान्मिलिते गर्ते व्यापृता मूमिशोधने । कलौ गुणा इव सतां छादिताः कर्मकारिणः ॥	५८
पापार्जनमिदं पुण्यच्छलेनेति दयापरः । सपुत्रभार्यो मन्त्रीशस्तत्र श्रम्यां स्वयं ददौ ॥	५९
सहसाऽतिशयात् तस्य सन्तुष्टा नर्मदासुरी । निराचकार प्रसङ्गं दीपिकेव तमोभरम् ॥	५६०
वस्त्राभरणसन्मार्गैः सन्तोष्य स्वपतीनय । शैलानुवाहं प्रासादं कलशान्तमचीकरत् ॥	६१
सहं संप्रति श्रीमद्वैष्णवसूरिपुरस्सरम् । श्रीपत्तनादुपानीयाहं वैश्वं प्रत्यतिष्ठिपत् ॥	६२
सहस्रपातुच्छवासस्य कृत्वा स्वीयं च मन्दिरम् । अर्थिमिर्मुपितं चक्रे ध्वजारोपाय सञ्चरन् ॥	६३
सुव्रतस्वामिनश्चैले हर्षोत्कर्षेण धीसखः । ध्वजं महाध्वजोपेतं दत्त्वा लास्यमसूत्रयत् ॥	६४
आरामिकावताराय मूढुजाऽभ्यर्चितः स्वयम् । भद्राय तुरगं दत्त्वा जग्राहारात्रिकं करे ॥	६५
श्रीमत्कुमारपालेन ललाटे तिलके कृते । द्वासप्तत्या नृपैः शृङ्गचामरच्छत्रविस्तरः ॥	६६
स्थिरीकृतारात्रिकोऽस्ती तदैवागतमन्दिने । स्वबाहोः कङ्कणं हेमं ददौ राजपितामहः ॥	६७
मलात्कारेण बाहुभ्यां धृत्वा कुमारभूपतिः । नीराजना-भाङ्गलिक्यप्रदीपं निरपीपदत् ॥	६८
श्रीसुव्रतजिनं नत्वा गुरुंश्च गुरुमकितः । शीघ्रनीराजनाकर्महेतुं षण्छ भूपतिम् ॥	६९
भूतकरो यथा भूते शिरसाऽपि पणायते । अतः परं शिरोदाता तथार्थिम्यो भवानपि ॥	५७०
सखेहमिति राज्ञोक्ते तद्गुणोद्रेकरक्षिताः । श्रीहेमशूरवः प्राहुर्विस्तृतान्यस्तुतिप्रवाः ॥	७१
किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कृतिः ।	
कलौ चेद् भवतो जन्म कलिरस्तु कृतेन किम् ॥	७२
अनुमोघ मनोमोदमेदस्मिन्नसाधुगौ । क्षमापती गतौ सङ्गसहितौ तौ ययागतम् ॥	७३
वयं तत्रगतानां श्रीप्रमूणां स्वल्पवासरैः । गतः प्रान्तदशमाश्रमदोऽचिन्तितमाधया ॥	७४
ज्ञात्वा विवृण्णितस्तादृग् स्वरूपं प्रमवोऽपि हि । बहुविधं हि कल्याणं कार्मणं ध्यानलीलया ॥	७५
प्रतिष्ठावसरे चैत्यशिखरे नृत्यतस्तदा । मिथ्यादृशां देवतानां दोषं हृतमब्रूवधन् ॥	७६
सहाधारः प्रयत्नेन रक्षणीयो यथातथा । दयालुतैव च परं जिनशासनजीवितम् ॥	७७
इति व्योमाध्वनोत्पल यशश्चन्द्रेण संयुताः । भृशुकच्छपरिसरं सम्प्राप्ताः प्रमवः क्षणात् ॥	७८
मूलं मिथ्यादकुसुरीणां प्रभवः सैन्यधावं सुरीम् । अनुनेतुं तक्षिवांसः कायोत्सर्गेण तत्क्षणम् ॥	७९
दर्पेण सैन्यध्या देवी सावहेलं मुष्णाम्बुजात् । आकृष्य दर्शयामास स्वनिदां हेमसूरये ॥	५८०
सरोपमय सरीन्द्रः प्रक्षिप्तोद्वले कणान् । ताडयामास मुश्लप्रहारैर्गणिपाणिना ॥	८१
निविडं पीडिता देवी यष्टन्ती दम्बनाहुलीः । ध्रुवायां रक्ष रक्षेति पपात प्रमुपादयोः ॥	८२
मुयापात्यमिति प्रोक्ते नाहमेकैव दोषमाह । अस्तोऽयं सर्वदेवीभिः खण्ड्यः पूर्वमेव च ॥	८३
इत्यादिर्दीनवचनामप्येनां रोपदास्त्राः । निष्टया सूरयोऽमालं मोचयामासुराशु तम् ॥	८४

प्रातः श्रीसुमत्स्वामिप्रणिपातसमाहिताः । आसेदिवांसः प्रासादं तुष्टुर्वर्जिननायकम् ॥

८५

संसारार्णवसेतवः शिखपथप्रस्थानदीपाङ्कुरा

विश्वालम्बनपट्टयः परमतव्यामोहकैतूद्गमाः ।

किञ्चास्माकमनोमर्तगजहृदालानैकलीलाञ्जप-

त्रापन्तां नखरदमयध्वरणयोः श्रीसुव्रतस्वामिनः ॥

८६

श्रीमदाम्रभटसेत्यमुपकृत्य महर्षयः । ययुर्यथागतं लोकहितशेषप्रवृत्तयः ॥

८७

चान्मटाग्रभटमात्मो चरते परमार्दते । लसट-कुङ्कुणदेशेषु निहासलङ्घतां सुवम् ॥

८८

६९९. अयान्यस्मिन्नवसरे श्रीकुमारनरेश्वरः । कामन्दकीमदानीतिशास्त्रं शुश्राव कोविदात् ॥

८९

‘पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः ।

विकलेऽपि हि पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपती ॥’

९०

धृत्वेति श्राद्धं ‘भूमर्तु रूपम्या तर्हि वीरदः ।’ चक्रुः सामाजिकाः सर्वे न्युञ्जतानीयता प्रभोः ॥

९१

विलोक्यावासुखं राजा तदानीं तु कपर्दिनम् । न व्यर्थं वेष्टते द्वेष इत्येकान्ते तमवधीत् ॥

९२

स्वामिन् ! ‘उपम्या’ शब्दोऽयं सर्वशास्त्रेषु निन्दितः । छन्दानुवर्तिनस्तदेतदभिनन्दन्ति धृषा प्रभुम् ॥

९३

भराजकं वरं स्वामिन् ! न तु मुखो महीपतिः । अक्षीर्तिस्ते च विद्वेषिमण्डलेषु प्रसर्पति ॥

९४

उपमेयम्, उपमानम्, औपम्यम्, उपमा तथा । तुल्यार्थवाचनाः शब्दाः शुद्धा व्याकरणेष्वमी ॥

९५

श्रुत्वेति सुतोषेण्यस्तु तदाक्यं लज्जितो नृपः । आस्थानोत्थायमेकान्ते पाठ्येतामचीकुरुषत् ॥

९६

पञ्चाशद् वर्षदेशयोऽपि वर्षेणैकेन भूपतिः । वृत्ति काव्यत्रयं कस्मादधुनाध्यायतोऽपठत् ॥

९७

नित्यं वैशुज्यवैदुज्यसामग्र्या पकवीर्युषः । निद्रसु विरुदं लेभे श्रीविचारचतुर्मुखः ॥

९८

६३०. कदाचिदन्यदा विश्वेश्वरनामा महाकविः । श्रीसोमनाथपुरिष्य प्रतप्ते काशिदेशतः ॥

९९

अणहिरुपुरे प्रातो हेमसूरीन्द्रपर्वदि । ससामन्तनराधीशसेवितं वीक्ष्य तं ज्यो ॥

१००

‘पातु धो हेमगोपालः कम्पलं यष्टिमुद्रहन् ।’ साभिप्रायं मणित्वेति शुभो वावद् विलम्बते ॥

१०१

नृप निरीक्ष्य सक्रोधं प्रमृणां हीनवर्णनात् । तद्विहितस्रो विज्ञो द्राघुत्तरार्थमुदाहरत् ॥

१०२

‘पदार्थनपशुप्राप्तं चारयन् जैनगोचरे ।’ भूषोऽपि हृषितस्त्रस्यै तदासनमदापयत् ॥

१०३

पाण्डित्यगोष्ठीमास्तुव्य प्रभुभिः सह पण्डितः । सुतरां शुभदे राजमराल इव मानसे ॥

१०४

रामचन्द्रप्रद्विज्ञाधूतो परीक्षाधिमयो शुभः । ‘व्यापिदेति’ समसायास्तुरीये ‘शदमारुपयत् ॥

१०५

रामचन्द्रमुनिर्भावत् प्रकाशं वक्तुमैहत । उत्कल्लोलमनाम्भोभिः श्रीरूपवर्दी तदाऽवदत् ॥

१०६

मैतस्याः प्रसूतिद्वयेन सखले शक्येऽपि धातुं हरीं,

सर्वत्र प्रतिभाष्यते’ मुखशशिज्योत्स्नावितानैरियम् ।

इत्थं मध्यगता सखीभिरभितो हृद्यमीलनकैलिषु,

व्यापिद्विज्ञा नयने सुखं च रुदती स्ते गर्हते कन्यका ॥

१०७

पञ्चाशतसहस्राणां मूल्यं त्रैविकं नृपः । ‘मारत्याः पद’ग्लित्साक्षिपत् कण्ठे कपर्दिनः ॥

१०८

इत्यादिदिव्यवैदग्धीश्लिग्धचिन्तेन गृभुजा । सायमानमिह विश्वेश्वरः कश्चिदादत् ॥

१०९

कथाशेषः कर्णो घनिजनकृशा काशिनगरी,

सहर्षं हेपन्ते हरिहरिति हम्मीरहरयः ।

सरस्वत्याश्लेषप्रणयलवणोदप्रणयिनि,

प्रभासस्य क्षेत्रे मम हृदयमुत्कण्ठितमतः ॥

६१०

इत्युक्तिव्यक्तिवैचित्रीचमत्कृतहृदा तदा । सत्कृतो मधुजाऽमच्छद् यथास्थानं विशारदः ॥

११

३३१. सपादलक्षभूतमुक्तौ नागपुरे पुरे । चिकारविषया जैनचैत्यस्य कुमरो नृपः ॥

१२

दूतेन ज्ञापयामास श्रीमद्वीरसल्लभपतेः । तस्मिन् मुमिमददाने जिनधर्मविरोधतः ॥

१३

कुमारपालभूषालः स्वयमागत्य सैन्ययुक् । स्रोध श्रीनागपुरं विले ताक्ष्यं इवोत्तम ॥

१४

तदन्तः कुमरो नाम महामाण्डलिको यली । चिरं वह्निःससैन्येन रणं चक्रे शराशरि ॥

१५

नागानुमानतो दुर्गे अदीप्तं विग्रहेण तप । न शेके गूर्जरेशोऽपि तदैको मागधोऽमणत् ॥

१६

एहं न होइ घर धार सार पामारनरिन्दह ।

एहं न होइ उज्जैणि जुं पइं भंजीयं बलचंडह ।

मंडवगहं नहुं एहं जु पइं असिवर घंघोलीयं ।

उच्चुयाणं नहुं एउं जु पइं नियंमुयपलि तोलीयं ।

नागपुरहं एहुं चालुकवह जइ वेढिउ बहदिहि घणुं ।

॥

ता नमइ न कुंमरमंडलीय बाल एकुं भसुहह तणुं ॥

१७

ततः सरोपो मृगलो महारम्भेण सर्वतः । आन्त्या चतुःप्रतोलीपु सुपुत्रेऽभ्यन्तरादिभिः ॥

१८

कुमरोऽत्यबलात्ताऽपि न मुमोच स्वसाहसम् । चारणोऽपि द्वितीयेऽद्धि राज्ञोऽप्रे पुनरभवीत् ॥

१९

पुट्टाउट्टिहिं फेरु फिरं तुं दिणयरं देउ जिम ।

जणं कंचणगिरि मेरु कुमरहं कुमरप्पाल तिमं ॥

६२० ॥

स सुप्रोत्थापितः सिंह इव मृगलपुङ्गवः । दुर्गे निःपीडयामास पक्वमात्रफलं यथा ॥

२१

तदा माण्डलिको भगशैर्यः कातरमानसः । लिखित्वा ज्ञापयामास युक्त्या शाकम्भरीपतेः ॥

२२

चूयदलं परिपक्वं विहलिय साहा सुनिम्भरं पचणं ।

डालां डुल्लणसीला न याणिमो किं पि निव्यडह ॥

२३

विज्ञाय गूर्जराधीशं दुर्जयं सोऽपि मुद्रिमान् । नाजगाम स्वयं तस्मै लिखित्वा चेदमादिशत् ॥

२४ ॥

जइ जिप्पइ तां मंडलीयं जिणहिं त गुज्जराउ ।

तुह कुमरं यह कुमरप्पालु दुत्रिचि होहु किमाउ ॥

२५

प्रस्तावेऽसिञ्चिचकूटे श्रीमत्कुमारभूतेः । श्रीविग्रहगृहपानीकैर्गृहीतं हास्तिकं पलात् ॥

२६

तत्स्वरूपं माण्डलिकः कुमरः प्रेष्य चारणम् । ज्ञापयामास भूतनुस्त्रायोऽवसरे बलम् ॥

२७

गया जि साजण साधि घरि पड्डा वड्डी तणइ ।

॥

कुमरपालं ति हाधि अवसु ति अवसरि पाहडिइं ॥

२८

१ इत्युक्तिः । २ भावतो पाठोक्तः-१ यह. २ न पर. ३ भंजिय. ४ मंडव गह. ५ एहु. ६ पंचोडिउ. ७ उचपाउ. ८ एहु. ९ एहं. १० भिन्नुभं. ११ ओडिउ. १२ माववह एहु. १३ एउं. १४ उचपाउमंडिउ. १५ ए. पाहड. १६ तणइ. २ B थिर त. ३ B दिणय. ४ B म्पु. ५ B म्पे. ६ B विन्दहिं ता मंडलिउ. ७ B विन्दहिं. ८ A एहं. ९ B पाहडिइ.

- शयिते गर्जराधीनो किन्दन्तीमिमां तदा । हिताय श्रावयामास दाक्षिणामपि चारणः ॥ २९
- गढं फुट्त्वं धेयण गहं विग्माहं लया गहं द ।
मत्तउ चाल् चक्षवह निम्भर आवड् नन्द ॥ ६३०
- पलीउ मयवड् जं करड् तं सहु करणह जुसु ।
मालचि जग सरिस्यु वयरं काहं सुह निचंत ॥ ३१
- इत्याकण्य महीपाले जातो भावद्वयाकुलः । प्रथमैश्च कुनः सन्धिः समये शोयतेऽखिलम् ॥ ३२
- श्रीनागपुरदुर्गान्तः प्रेष्य पञ्चकुलं नृपः । प्रासादं कर्तुमारमे व्यर्थाग्मो न तादृशः (शाम् ?) ॥ ३३
३३२. कुमारपालनृपालः समं वीरसलभमुजा । सङ्ग्राममभिसन्वाध जगाम निजपत्नयम् ॥ ३४
- राज्ञा धीरसलदेवेन मग्निनीपतिना समम् । जातं गतागतं दूतैः श्रीमतो गर्जरेदिशतुः ॥ ३५
- सन्धिविग्रहिकस्त्वान्यदा प्रष्टो महीमुजा । गंगया स क्षेममाहेति 'विश्वं त्वती ति विश्व उः' ॥ ३६
- तद्विचक्षणतागर्वस्वर्वाकरणदक्षणः । श्रीरुपर्विमहामालयमुत्तरादिशब्दुपः ॥ ३७
- 'विः' पक्षी तद्देवाप्तौ 'श्वलती'ति विखण्डिते । 'विग्रह रात्र' इत्याख्यां स प्रयानो यदाऽमशतुः ॥ ३८
- 'विम्री' = विनाशिकौ हृष्टौ ह-राजाविति खण्डिते । 'कविचान्धव' इत्याख्यां स्वस धारितवान् ततः ॥ ३९
- सपादलक्षदेवेषु जिनधर्मप्रवृत्तये । कुमारपालनृपालः समियाय बलधिकः ॥ ६४०
- समं विग्रहहाराजेन विरष्ट रणकौतुकी । जीयग्राहं तयादाय सुमोच मग्निनीगिरा ॥ ४१
- तदीये मण्डले जैनं धर्ममार्गं प्रवर्तयन् । तिलपीडनयघ्नाणि मिथ्यात्वमिव भ्रजयन् ॥ ४२
- सर्वत्र स्थापयन् धर्मसिद्धिं सह निजमुजा । श्रीमाम्बौलकपराजेत्रो गर्जरेन्द्राशुषागमत् ॥-युग्मम् ४३
३३३. एकदा देवयोधास्यो योगी कपिलदर्शनी । जैनीभूतं नृपं श्रुत्वा स्वकलादुर्गं दाशयः ॥ ४४
- चकोरहंससारङ्गाधिकरुदैर्गिमिदृत्तः । आगतः कदलीपत्राधिकृतो नृपपर्वदि ॥ ४५
- राजा सर्वोपशान्दधर्मप्रीतमलोऽपि हि । स्फटिकोपलवत् किञ्चित् तत्कलारक्षितोऽमशतुः ॥ ४६
- श्रीधामभट्टमहामाल्यज्ञापिताः प्रमवोऽपि हि । योगशक्त्या परित्यज्य चतुरङ्गलभूमिकम् ॥ ४७
- विधाय पश्यतो राज्ञः स्वकार्यं तूलवहस्यम् । निस्सर्वं दत्तयासायुः सस्यं वादिगिरासिच ॥ ४८
- नृपचित्तिनोद्धार्य स एव पुनरन्यदा । प्रत्यक्षं मातापितरौ दर्शयामास विषया ॥ ४९
- पिता जगदा वत्स ! त्वं पाखण्डैर्विप्रतारितः । कुलधारमनाचार्यचनेर्मुक्तवानसि ॥ ६५०
- जैनश्राद्धतया श्राद्धपिण्डादि न ददासि वत् । तेन दिक्षु भुधाक्षामो अगामि क्ष्मापत्नी त्वयि ॥ ५१
- यन्मुक्तं तुच्छवाक्येन तिथिपूर्वस्ववादिकम् । न लेभेऽहमस्तान् । प्रवेष्टुं सुरपर्वदि ॥ ५२
- जाते त्वयि मया वत्स ! विहिता ये मनोरथाः । ते सर्वे विफलीभूता मृत्यवेयोज्जिते किं नु ते ॥ ५३
- दीनानना पुनर्मतां ताम्यन्तीव तदाऽवदत् । वरं यच्छ्या वरं निन्दुरैर् निःस्वमुता प्रष्टुः ॥ ५४
- न पुनस्त्वादशो वत्स ! सार्वभौमः सुतोवमः । यत्तुल्यैर्जायते माता दीनानामपि ह्यस्तदा ॥-युग्मम् ५५
- श्रुतेति ददस्यम्यकलमुपानिभैरधीभिः । तद्वचो विप्रेभ्यो भोटमित्यमधारयत् ॥ ५६
- स्वकर्मवशगा जीवाः स्वकृतं कर्ममुद्यते । चराचरहितं जैन वाक्यं चेति मते मम ॥ ५७
- पितृभ्यामुक्तमेवं च शृणोमि निजकर्णयो । हितौ च मातापितरौ तदिदं किमु सन्देहम् ॥ ५८
- इत्याधमदसन्देहदोलान्दोलितमानसः । भावतस्यौ हृदाक्षीनलयो योगीव भूपतिः ॥ ५९

श्रीवाग्भटमहामात्यज्ञापिताः प्रभवस्तदा । तत्कलं कलिताकूनकलकौशलशालिनः ॥	६६०
कृत्वा जिनाचनं सद्यो गुरुचरन्तुमुपेयुषः । उपांशु दर्शयामास नृपतेरिन्द्रजालताम् ॥	६१
आविर्भूय त्रिभुवनपालः सुतमलीलपत् । वन्योऽस्मि कृतकृत्योऽस्मि वत्स ! यज्ञैर्नधर्म्यसि ॥	६२
सुरकिन्नरनारीभिर्गीयमानं यशस्तव । श्रुत्वा सर्वोधिकं वत्स ! स्वात्मानमभिमन्महे ॥	६३
उद्धृताः पूर्वजाः कृत्यैः कुलं चेदं पवित्रितम् । सत्युव ! तव वर्येण सुरपद्मौ रामाभे ॥	६४
श्रीवाग्भटपुरे पार्श्वचैले मन्नामनिर्मिते । निलं कृतार्थयन्नस्मि पूजाकृत्यैर्निजं जनुः ॥	६५
तथैव माता वात्सल्यकुल्यामिस्तमसिञ्चत । प्रीणितात्मा नृपः स्मित्वा गुरुनाह सविस्मयम् ॥	६६
किमिदं कौतुकं नाथ ! विनाशीकृतमानसम् । पुरापीड्यमेवाहमद्राक्षामिदमन्यथा ॥	६७
सोक्षासं श्रुतः प्राहृस्तयैवेदं यथा पुरा । ज्ञातव्या भ्रान्तिरेवेयं तत्त्वं त्वेकं जिनोदितम् ॥	६८
कृत्स्निमाह्वयैरन्यैर्वर्मः प्रीढिमवाप्यते । कर्तुर्होक्रयते प्रीढिं जैन एव परं विधिः ॥	६९
श्राद्धादौ दत्तपिण्डेन प्रियन्ते पितरो यदि । तदाऽन्यविहितं कर्म भुज्यतामपरैरपि ॥	७०
तथा च पुण्यलामाय न केनापि भ्रयत्यताम् । सर्वागमविरोधश्चानवस्था च सुदुर्धरा ॥	७१
सिद्धान्तद्वन्द्वधाराभिर्घातभ्रान्तिमलो नृपः । श्रीसर्वज्ञमतेनैव स्वं कृतार्थमन्यत ॥	७२
इत्यादि बहुशो देशान्तरीयकृतविग्रहैः । अदपितमनोवृत्तिं सरयश्चिह्ने नृपम् ॥	७३
३३४. [* द्विजाद्यैः प्रेरितः कैश्चिद् मूषः पप्रच्छ प्रसुम् । किं जैनैर्ध्वपदो राकाभूतेष्टादिमतान्तरम् ॥	७४
ऊचे प्रभुर्न भेदोऽयं तोयं तोयधरस्य वै । तडागाद्यापगाभिन्नमूषं किञ्चिदु भिद्यते ॥	७५
तद्वद् राका-चतुर्दश्याश्रयेऽप्येको जिनः पतिः । जिनदीक्षेणु सर्वेषु प्रियः पर्यायवन्दनम् ॥	७६
सर्वे जैनर्षयो मान्या जिनाज्ञा चेत्यतो न भिद् । राकाद्या भिन्न पाथात्या नैव चित्त्या विपश्चिताः ॥	७७
इत्यालप्य विलुप्य नृपतिमनःकालुष्यमागात् प्रभुः	
स्वस्थाने मुनिपुङ्गवांश्च सकलानाकार्प राकाङ्क्षितान् ।	७८
मन्यध्वं मुनिनिर्मितां प्रथमतो यूयं प्रतिष्ठां ततो	
राकापाक्षिकमागमोक्तविधितः क्रुमौ वयं चेत्यवक् ॥	७९
प्रपद्य ते स्त्रीयमुपाश्रयं यद् राकाङ्गुच्छेषु मिलत्सु सत्वरम् ।	
इतः स्वविपर्ययकया सुमुखया सुरिर्वभाषे सुमतिः समौढ्यया ॥	८०
श्राद्धप्रतिष्ठां विजहन्न लज्जे सिद्धान्तगुर्वोरपलापपापकृतम् ।	
शुचकमे चेत् किञ्च कपि शिष्यिणी न्यवेक्ष्यत त्वद्भुवतामलप्स्यत ॥	८१
तदा तथा चण्डिकयेव भाषितः श्रीहेममूचे सुमतिस्त्वक्रमितः ।	
स्याद् यद् यथा तच्च तथाऽस्तु निकृषं प्रमोर्गणिज्ञापयति सा तत्तुभम् ॥	८२
नृपान्नया श्रीसुमतौ तु गर्जरघरां विहाय व्रजिते च क्रुङ्गणम् ।	
नश्यत्सु चान्येष्वपि निश्रया प्रमोः कति स्थिताः साधुतया च निश्रुताः ॥	८३
किञ्च — केकेप्युक्तिचशो व्यघाद् दशरथः पुत्रं प्रवासादरं,	
पश्मावत्युदितश्च कौणिकनृपो दुर्धार्पुषं यन्मुनिभिः ।	
रङ्गः कङ्कसिकार्यमङ्कगासुतानुजोऽकरोत् पृक्षयं	
तद्वत् पाक्षिकमेकतां वज्रदपीत्यस्याद् व्रतित्या गिरा ॥	८४

- यत् - कुमारपालभूषणलवार्के प्रतिनामभूत् । तां राकादुदशा गुक्त्वा पूजैवेति प्रसङ्गो ॥*] ८४
- ५३६ कलिकालैकसर्वज्ञानं मन्वानस्तानयो नृप । पप्रच्छ साग्रहं पूर्वमव भवतिरुक्थी ॥ ८५
- अनन्योपायतासाध्य विश्वसन्तस्तदाग्रहम् । सिद्धचन्द्रमहामथ सस्मरुर्विधिपूर्वकम् ॥ ८६
- तदधिष्ठापकं शक्रसामानिकमुपोत्तमम् । पूजावपतपोद्दोमप्यानादिप्रीणितान्तरम् ॥ ८७
- कुमारपालमूषस कृतपुण्यस्य भाग्यतः । अमलस्वामिनामाञ्जो सर्वार्थं प्रकटोऽभवत् ॥ ८८
- अन्यार्थितस्तदा हेमसूरिगिरिगुणभूतिभिः । महानिदिहक्षेत्रेऽजगत् गोवप्रायैना सुरा ॥ ८९
- गत्वा सीमन्धरस्वामिपादान्ते गृज्जरेदितुः । पूर्वजन्म तथा भाव्यसिद्धिप्रान्तमब्रूयत् ॥ ९०
- ज्ञापयित्वा च श्रीहेमसूरये हर्षमूरये । ययागत गतो देवो गुरवो नृपमूचिरे ॥ ९१
- ५३६ इदं जन्मद्वीपे श्रीदेशे कर्णाटनामनि । कल्याणपुरमित्यस्ति यथार्थमिषया सुरम् ॥ ९२
- तत्र श्रेष्ठीं शुण्धश्रेष्ठो धनदो निरवधधी । यो जिनधर्मलाभेन मेने स्व धनदोऽयम् ॥ ९३
- तद्वर्धचारिणी जैनधर्मकाननसारिणी । गङ्गा गङ्गाजलस्यच्छा पत्युःशब्देव देहिनी ॥ ९४
- आवालकाल तद्देशे पुत्रवत्पालितभिरम् । कर्मकृन्नायको नाम निर्मायो भद्रकाश्य ॥ ९५
- सोऽन्यदा लोकमद्राक्षीच्चतुर्मासकपर्षणिः । पूजाविधितपोदानगौपधत्तसौधमम् ॥ ९६
- अहो धन्या अमी लोकः यथावसरमागतम् । समृद्धा धर्मकर्मोदि सर्वं सत्यपयन्ति ये ॥ ९७
- मादक्षा पुनराजन्मदरिद्रा सृतका इव । अपूर्णवान्छास्ताम्यन्ति यमपक्षा इवाण्डजा ॥ ९८
- तदप्य निजशक्त्याहमपि पुण्यमुपाजये । तप पूजादिकं श्रेष्ठिष्ठलमोज्जुवादये ॥ ९९
- सङ्गातमावधनोहाससञ्चितं पञ्चरूपकैः । पञ्चतपदानीव रक्तपुष्पाण्युपाददे ॥ ७००
- पूजोपकृतिभूजैले जगाम श्रेष्ठिना समम् । चेतोऽनुसारतो मान्यसम्पदेव विकसत् ॥ ७०१
- श्रेष्ठिनं कुर्वन्त पूजा तस्य भाव च विप्रतः । कोऽपि पुण्यविशेषो यस्तु वेद यदि केवली ॥ ७०२
- अथारोपयतो 'जिनविम्बे पुण्यपरम्पराम् । ददौ सोऽपि स्वपुष्पाणि पूजार्थं श्रेष्ठिनं करो ॥ ७०३
- अतपुष्पैर्विधायायां तस्युष्पाणि तदन्तरे । तथा निवेशयामास रत्ने पूजा यमधिकम् ॥ ७०४
- नायकोऽपि तथा दृष्ट्वा प्रधुरानन्दतन्मना । भावना भावयामास रहो निषिधनं यया ॥ ७०५
- धन्योऽहं यस्य पुष्पाणि व्यापृतानि जिनार्थने । अधन्या रसना मन्ये या न वेति जिनस्तुतिम् ॥ ७०६
- इयता कृतकृत्योऽस्मि यत्पुष्पैर्गन्तव्यस्थिते । सुतरां शुशुभे पूजा रत्नैर्मौक्तिकहारवत् ॥ ७०७
- महादय्यामिव सरः कानने जातिपुष्पवत् । इत्यलाल गदं जन्म दृष्ट्वा मेऽधर्मनीविनम् ॥ ७०८
- धन्यं सोऽवसरो भावी धनाहमपि वासरे । स्वयं पूजा करिष्यामि स्वभुक्तोपातिर्तेषुने ॥ ७०९
- भावना भावयन्नित्यं गुरुनन्दनक्राम्यया । जगाम गौपधमागरे श्रेष्ठिना सह सोऽन्यम् ॥ ७१०
- उपवासतपश्चक्रे वन्दित्वा शुशुभादयो । न न्यदुक्तं कापि कार्यं श्रेष्ठी तमपि तदिने ॥ ११
- प्रातर्भद्रकता वीक्ष्य तस्मै पारणकमहिनि । परमाद्य ददौ स्वेच्छं पुण्यं हि पत्युः सदा ॥ १२
- दासोऽपि दध्यौ धर्मस्य प्रभावोऽयमहो ! महान् । अलम्भपूर्वं यत्नेषु प्रायस गोत्रं च तत् ॥ १३
- अयमेव महाधर्मोऽनुचार्योऽज परं गया । आकण्ठधोऽजनाज्ञातमनीर्णं कुक्षिशूलपुङ्ख ॥ १४
- आराधना कारयत् श्रेष्ठिनाञ्जो समाधिना । विषय गृज्जराध्याया जातधौलुःखस्यसमि ॥ १५

पुत्रस्त्रिसुवनपालदेवस्य परमार्हतः । कुमारपालभूपालः ससन्धसन्वारकः ॥ १६
सम्यक्त्वमाप्य श्रीहेमसूरिपादप्रसादतः । विधासति महीपीठं जिनचैसविभूषितम् ॥ १७
पद्माशङ्कपदेक्षीयो राजाऽष्टादशदेवसुक् । विंशद्वर्षीणि राज्यं च सुक्त्वा पुण्यपरो मृतः ॥ १८
तृतीयदेवलोकेऽसौ देवो भावी महर्षिकः । ततश्च्युत्वा विदेहेषूत्सव मोक्षं व्रजिष्यति ॥ १९
श्रुत्वेति जाग्रदुत्कण्ठातरङ्गितमवान्तरः । कर्णाटदेशे भूपालः प्रेषीचतुरमानुषान् ॥ ७२०
प्रत्यक्षं सर्वमेवेदं ज्ञात्वा तैस्तैस्समग्रैः । सर्वोत्तरं महीपालो जैनं धर्ममन्यत ॥ २१
शङ्कादिदोषनिर्मुक्तं सम्यक्त्वं पालयन् दृढम् । एकच्छत्रं जैनधर्मं चक्रे केनाप्यभाषि यत् ॥ २२

आज्ञावर्तिषु मण्डलेषु विपुलेष्वष्टादशस्वादरा-

दन्धान्येषु चतुर्दश प्रसूभरां मारिं निवार्यौजसा ।

कीर्तिस्तम्भनिर्भाञ्चतुर्वशशस्तीसंख्यान् बिहारान्स्थथा

हृत्वा निर्मितवान् कुमारवृत्तिजैनो निजैर्नो व्ययम् ॥ २३

३३३. अथ कच्छपराजस्य भार्यायाः पुष्पभूपतेः । महासत्या लक्ष्मराजजनन्याः किल शापतः ॥ २४

श्रीमूलराजवंशीयरान्यानां तदाद्यपि । लुतिनामा महारोगः सङ्ग्रामति सुदुर्धरः ॥—युग्मम् ॥ २५

कुमारपालभूमर्तुर्लताभ्याधिर्वदा पुनः । याधामधात् तदा सूरिः प्रणिदध्यौ तदाद्युपि ॥ २६

आत्मासुः समलं वीक्ष्य तं च रोगवशाद्युपम् । अष्टाद्वयोगाम्यासेन तं दोषमुदभूलयत् ॥ २७

चतुरशीतिवर्षांशुमितिः श्रीहेमसूरिभिः । निजावसानं निश्चित्यारेषेऽन्यासाधनाक्रिया ॥ २८

तदर्थिदुःखिताय श्रीभूषाय प्रमबोऽन्यधुः । पण्मासीशेषमेवास्ति वधाव्यायुरतः परम् ॥ २९

सन्तानाभावतो विद्यमान एव नराधिप ! । निजोत्तरक्रियां कुर्याः जागयां धर्मवर्त्मनि ॥ ७३०

भाव्यराज्याधिपत्वादि कलिभावेन दुर्मदम् । उपदिश्य नृपस्याग्रे प्रमबोऽनञ्जनं व्यधुः ॥ ३१

पद्मासनसमासीनलपैकाग्र्यवशेन्द्रियाः । सूर्यो दशमद्वारा चरिते प्राणनिर्गमम् ॥ ३२

संस्कारानन्तरं सुरैः पवित्रमिति भूपतिः । वयन्दे-देहजं भस्म ततः सामन्तमण्डली ॥ ३३

पौरमात्यादिर्वर्गश्च तथा मृत्सामपाहरत् । यथा तदास्पर्दं हेमगच्छंत्वयापि विश्रुतम् ॥ ३४

प्रभुश्रीहेमसूरिणां शोकविक्रयमानसः । विज्ञातः सचिवै राजा सगद्गदमदोऽवदत् ॥ ३५

पुण्यार्जितशुभप्राप्तीञ्च शोचामि प्रभून्हम् । सप्ताङ्गमपि साम्राज्यमिदं मे त्वप्रयोजकम् ॥ ३६

तदेव खलु शोचामि राजपिण्डेन दूषितम् । यत्र लभं प्रभोरङ्गे भदीयमुदकाद्यपि ॥ ३७

धर्मात्माऽपि स कष्टेन स्मारं स्मारं प्रभोरुणान् । पण्मासीमतिचक्राम व्यवनार्तं इवामरः ॥ ३८

अथ प्रभूते दिवसे समासायुः समाधिना । कुमारपालभूपालः खलोकमपितस्त्रिवान् ॥ ३९

इति संक्षेपतः प्रोक्तं चरित्रं गर्जरेशितुः ।

कुमारपालप्रतिषेधशस्त्राद् ज्ञेयं विशेपतः ॥ ७४०

इति भीरुद्रपहीयगच्छालङ्कारद्वाराभीसंपतिलकसूरिशिष्यश्रीसोमतिलकसूरिविरचितं

श्रीकुमारपालभूपालचरित्रं समाप्तं ।

[A आदर्शे—‘सं० १५१२ वर्षे आपादमासे कृष्णपक्षे नवम्यां लिखेत् ॥’]

कुमारपालगुणोत्कीर्तनश्लोकाः ।

स्तुमन्त्रिसन्ध्यं प्रभुहेमसूरेरनन्यतुल्यामुपदेशशक्तिम् ।
अतीन्द्रियज्ञानविवर्जितोऽपि यः क्षोणिभर्तुर्व्यधित प्रबोधम् ॥

*

सत्त्वानुकम्पा न महीभुजां स्यादित्येष क्लृप्तो वितथः प्रवादः ।
जिनेन्द्रधर्मं प्रतिपद्य येन श्लाघ्यः स केषां न कुमारपालः ॥

*

नृपस्य जीवाभयदानडिण्डिमैर्महीतले नृत्यति कीर्तिनर्तकी ।
समं मनोभिस्त्रिमिकेफित्तिरिस्तभोरणक्रोडमृगादिदेहिनाम् ॥

*

श्रुतासवादीनि नृणां निषेधादिद्वैव सप्तव्यसनानि भूपः ।
दुष्कर्मतो दुर्गतिसंभवानि परत्र तेषां त्वमितानि तानि ॥

*

पदे पदे भूमिभुजा निवेशितैर्जिनालयैः काञ्चनदण्डमण्डितैः ।
निवारिता वेत्रधरीरिवोद्धृतेः स्फुरन्ति कुत्रापि न केऽप्युपद्रवाः ॥

*

—श्रीसोमप्रभाचार्यः ।

पुरातनाचार्यसंगृहीत-गद्य-पद्यमयः

कुमारपालप्रबोधप्रबन्धः ।

॥ अहं नमः ॥

१. स्वयं कृतार्थः पुरुषार्थभावेर्जगाद यस्तान् जगतां हिताय ।
नाथः प्रजानां प्रथमः पृथिव्यां जीयाद् युगाद्यौ पुरुषः स कोऽपि ॥ १ ॥
२. प्रणमामि महावीरं सर्वज्ञं पुरुषोत्तमम् ।
सुरासुरनराधीशैः सेव्यमानपदाम्बुजम् ॥ २ ॥
३. परा मनसि पश्यन्ती हृदि कण्ठे च मध्यमा ।
मुखे च वैजरीत्याहुर्भारती ताम्रपासहे ॥ ३ ॥
४. अज्ञानतिमिरान्धानां ज्ञानाञ्जनशलाकया ।
नेत्रमुन्मीलितं येन तस्यै श्रीगुरवे नमः ॥ ४ ॥

*

§ १. सकलसुरासुरननिकरनायकशिरःशेखरायमाणपादारविन्दश्रीसर्वज्ञोपज्ञपथपात्रप्रदस्य कलिकालसर्वज्ञ- श्रीहेमसूरिगुरुपदेशविशेषविशेषप्राप्ताशेषमूलव्यप्रतिष्ठस्य सकलजन्तुजातजीवातुजीवदयाधर्मनिष्ठस्य निजमुजयल- कलितसकलभूपालकुलविजयविलसद्यज्ञातापगतिष्ठस्य श्रीकुमारपालभूपालस्य प्रारम्भतेजस्य प्रबोधप्रबन्धः ।

तत्र केऽपि जिज्ञासवः प्रश्नयन्ति-‘कोऽयं कुमारपालभूपालः, कथायं कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रसूरि- गुरुः । कथं च तस्य प्रतिबोधः ?’-इति सर्वमिदमावेद्यमानं श्रूयताम् ।

§ २. तथाहि-अस्मिन् जन्मद्वीपे द्वीपे भरतक्षेत्रे युगधर्मकाले प्रवर्तमाने तृतीयावकाशपर्यन्ते सप्तकुलकराः पुरा- भूवन् । तेषु सप्तमः श्रीनाभिकुलकरः, तस्यादियोगिनी मरुदेविस्वामिनी धर्मपत्नी बभूव । तयोः पुत्रः सकलधर्माधि- काममोक्षार्थां चतुःपुरुषार्थानां प्रथमः प्रसाधकः, परेणमुपकाराय प्रथमोपदेष्टा, प्रथमः पुरुषः, प्रजानां सम्पत्प्रयोग- क्षेमकरणात् प्रथमोः नाथः, वैज्रवे शत्रुशुयष्टिकृतावष्टम्भदृष्टत्वात् प्रणामागतेन्द्रस्यापितेस्वाकुर्वशः, सप्तग्रेष्वर्थादि- शुणोपेतत्वात् प्रथममगवान्, प्रथमो जिनः समजनि । तस्मिन्नेस्वाकुर्वशे क्रमेण पदत्रिंशद् राजकुलान्यभूवन् । तेषु महापुरुषरत्नसंकुले श्रीचौलक्यकुले पदत्रिंशद्विश्वप्राभाभिरासे कन्यकुलदेशे कल्पपाणकटकपुरे श्रीभूपराजा राज्यं करोति । तेन राज्ञा खपुन्या महण्ड्रदेव्या गर्जरथरित्री कञ्चुकसम्बन्धे दत्ता ।

*

§ ३. इतश्च गर्जरात्रैकदेशे वदियारदेशे पंचासरग्रामप्रदेशे बहिः श्रीशील[गुण]सूरयः शकुनावलोक- नाथं गता घनगहनमध्ये वृक्षशाखानिवद्धशैलिकं चालकमेकं दृष्ट्वा समीपस्थतन्मातरभूजुः-‘मद्रे ! काऽसि त्वम् ? ।’ तयोक्तम्-‘राजपत्नी बह्व । कन्यकुलदेशीयश्रीभूपराजमयेन चापोत्कटकुलकमलकमलवन्द्योरस्य पुत्रस्य गोपनार्थमथ स्थिताऽसि ।’ ततः श्रीसूरिभिरपद्यत्तेऽपि तद्वक्ष्यमाणमनमितामालेख्य ‘कोऽप्ययं महान्तरेक्षरो भावी’ति तत्स्वरूपं श्राद्धनामावेद्य तस्य रक्षा कारिता । स च चालकः श्रीगुरुदत्तचनराजनामाऽष्टवर्षिको राजपुत्रिः श्रीडन् परवालकासद्वतेजाः समभूत् ।

५. यतः-पीऊण पाणियं सरवरंमि पिट्ठिं न दित्ति सिहिंदिंभा ।

होही जाण कलाचो पयइ चिअ साहए ताण ॥ १ ॥

५४. ततः आदौर्मातुः समर्पितः सन् स चौरात्मातुलेन सह धात्र्यादौ परिग्रह्यन्, अन्यदा फाकरग्रामे कस्यापि धनिनो गृहे खानं दत्त्वा प्रविष्टो दधिपाण्डे को पतिते सति मुक्तोऽहमेति सर्वं हित्वा गतः । श्रातस्वत्पुत्र्या श्रीदेव्या गोरोसे हस्ताङ्गुलिचिह्नानि धृतमृतानि दृष्ट्वा 'कोऽप्ययं महापुत्रो माग्यवान्' इति तं पान्थवत्वेन प्रतिगम्य, 'तं दृष्ट्वा मोक्ष्यामीति' कृतप्रतिज्ञा । तत्स्वरूपमाकर्ण्य रात्रौ सभागतो वनराजो मुसवृत्त्या भोजनवस्त्रादिना सत्कृतो 'मम राज्याभिषेके त्वयैव मगिन्या तिलकं कार्यमिति' प्रतिज्ञाय गतः ।

५५. अन्यदा वनराजेन कोऽपि वने जांवाको वणिक् रुढः । शरपञ्चकमध्यात्, शरद्वयं भूमौ मुसन् कोरणं दृष्टः प्राह—'ययं प्रयो जनाः, शरास्तु पशुः तेन द्राम्यामधिकार्या किं प्रयोजनमिति'—श्लोके 'कोऽप्ययं सत्त्वशाली शरः पुमान्, मम राज्यकाले महामात्यो भावी'ति मुक्तो जांवाकः कृतप्रणामः किमपि शंखलादिकं दत्त्वा गतः । एकदा गूर्जरपञ्चकुलं पन्मासैस्सहस्रितस्तुराष्ट्रामण्डलं चतुर्विंशतिलक्षहैनानाकान् चत्वारिंशतानि जालतुरंगमान् लात्वा व्याघ्रवृत्तमानं पथि वनराजेन हत्वा सर्वं जग्दे । ततो वर्षं यावत् कालुंभारवने स्थितिं कृत्वा कन्य-
कुलस्थितिरुपायिता ।

५६. ततो नवीनपुरनिवेशाय भूमिं विजेकयता वनराजेनाञ्जलिहस्त्यो नाम गोपः प्राप्तः । तेन यत्र शयकेन आश्रितस्तत् स्थानं दर्शितम् । ततस्तस्मात्तत्र अणहिल्लपुरं पत्तनं सकलकास्तुविषाविचारपुरःस्रापाकार-
प्रतोली-परिष्ठा-प्रासाद-विहार-हर्म्य-हस्तिशाला-तुरंगमशाला-मांझगार-कोष्ठागार-आयुषशाला-राजसभा-
मल्लकारसभा-दानगृह-सुमिगृह-वर्मेशाला-दानशाला-सनागार-पानीयशाला-नाट्यगृह-क्रीडागृह-शान्तिगृह-
शिल्पशाला-चन्द्रशालादिभिर्विशाला स्थापितम् । ततः पञ्चाशद्वर्षवपसो वनराजस्व राज्याभिषेकः । श्रीपत्तने संवत् ८०९ वर्षे श्रीशालु[शुण]सूरिभिर्जेनमयै राज्यस्थापना कृता । तदा पुरा प्रतिपन्नमगिन्या तिलकं चक्रे । तस्मा महाप्रसादः । जांवाकः सर्वराजकार्यक्षमो महामात्यः समभूत् ।

श्रीगुरुपदेन राजा वनराजः पुण्यवान् कृतज्ञः पञ्चास्तरग्रामे श्रीपाश्र्वायप्रतिमालंकृतनिजरापक-
मूर्तिधृतं प्रासादमधीकरोत् ।

६.

गूर्जराणामिदं राज्यं वनराजात् प्रभृत्यपि ।

स्थापितं जैनमन्त्रैस्तु तत् द्वेपी नैव मन्दति ॥ १ ॥

इति लोके प्रसिद्धिरभूत् । ततः पष्ठिवर्षं वनराजस्य राज्यम् । पञ्चविंशद्वर्षं तत्पुत्रयोगराजराज्यम् । पञ्चविंशतिवर्षाणि क्षेत्रमराजराज्यम् । एकोनविंशद्वर्षाणि भूपराजराज्यम् । पञ्चविंशतिवर्षं चैरसिंहराज्यम् । पञ्चदशवर्षं रत्नादित्यराज्यम् । सप्तवर्षं सामन्तसिंहराज्यम् । एवं चापोत्कटकुले सत्ताराजोऽभूत् । एवं संवत्सर (वर्षाणि) १९६ । ततो दोहितुसन्ताने चौरुक्कयकुले राज्यं गतम् ।

५७. कथं गतम् ?—तथा चाह—कन्यकुलीयनीलकण्ठश्च.. स (भूय १) राजस्य सुतः, कर्णार्तादित्यः, तत्पुत्रपन्नादित्य-तत्पुत्रसोमादित्य-तत्पुत्रो ह्यवनादित्यः । तस्य राज्ञ-श्रीज-दङ्गकनामानस्य पुत्राः । प्रथमो राजकुमारः ।

५८. श्रीसह विद्विन्नरियं जामिज्जह् सुजण-हुज्जणविसेसो ।

अप्पाणं च कलिज्जह् हिडिज्जह् तेण पुद्दयी ॥ १ ॥

इति विचार्य देशान्तरेषु परिगमन् श्रीपत्तने समायातः । सामन्तसिंहं त्रुपं वाहकेली कुर्वन्तं दृष्ट्वाऽप्य-
पाते राज्ञा दत्ते राजकुमारोऽनवसरदत्तेन कक्षापातेन पीडितो 'हा हेति' शब्दमकरोत् । राज्ञा कारणं पृष्टोऽनवत्-
'देव ! अश्वे कृते शोभनगती कक्षापातो मम मर्माभिधातः सजातः' । ततो राज्ञा तस्मापिबोऽयम् । तेन चाम-
विधादुशलेन दर्शितं चाहकेलीनीलकण्ठं । ज्ञातस्वयोः सप्तो योगः ।

८. यतः-अश्वः शस्त्रं शस्त्रं वाणी वीणा नरश्च नारी च ।

पुरुषविशेषं प्राप्ता भवन्त्ययोग्याश्च योग्याश्च ॥ १ ॥

ततः सामन्तसिंहवृषेणाचारादिभिर्महत्कुलमाकलयः

९. यतः-अभङ्गताण वि नज्जइ माहणं सुपुरिसाण चरिएण ।

किं बुद्धंति मणीओ जाओं सहस्सेहिं धिपंपंति ॥ १ ॥

इति सन्धिन्य राजकुमारस्य महताग्रहेण लीलादेवीनाम्नी समगिनी ददे । अन्यदा कालन्तरे साऽऽपन्न-
सत्त्वा जाता । तस्याकाण्डमरणे सचिवैरुदरं विदार्य कर्षितमपत्यम् । मूलनक्षत्रमूले जातत्वात्, मूलराजोऽय-
मिति नाम कृतम् । तज्जन्मतो राज्यादिवृद्धिं दृष्ट्वा मदमत्तेन सामन्तसिंहेन स राज्येऽभिपिब्यते, गतमदेन
चोत्साप्यते । तदादि चापोत्कटादानं दानमुपहासाय जातम् । तदुक्तम्-“चाउडा दाति ।” एकदा मदमत्तेन
स्थापितो राज्ये मूलराजः । तेन च विकलोऽयं मातुल इति विज्ञाय विनाशितः, अहीतुं(तं?) स्वयमेव राज्यम् ।
संवत् ९९८ वर्षे जातो राज्याभिषेकः ।

*

§ ८. स चातुलबलपराक्रमः प्रतापक्रान्तसकलसीमालम्बपालः स्वबलेन लाखाकं नृपं जितवान् । तत्स्वरूपं
यथा-परमारवशे कीर्तिराजसुता कामलता, शैशवे सखीभिः सह रममाणोऽन्धकारे प्रासादस्तम्भान्तरितं
फूलदृढाभिषं पशुपालं वृत्वा, ततः कतिपर्यवर्षैः प्रधानवरेभ्यो दीयमाना पतिव्रताव्रतपालनाय तमेवोपयेत् ।
तयोः पुत्रो लाखाकः । स च कच्छाधिपः सर्वतोऽप्यजेयः । एकादशवारांश्चासितमूलराजसैन्यः । एकदा ॥
कपिलकोटे स्थितो मूलराजेन रुद्धः । इन्द्रमुद्धं कुर्वाणस्तस्य अजेयतां दिनप्रयेण विमृश्य तुर्यं दिने निजकुल-
दैवतमनुसृत्य, ततोऽजतीर्षदैवतकल्या लाखाको निजमे । तस्याजौ भूषितस्य घातचलिते स्मश्रूणि पदं
स्थञ्चन् मूलराजस्तज्जनन्या पतिव्रतातीव्रव्रतनिष्ठया ‘कृतारोगेण भवद्वन्द्वया विनश्यन्तु’ इति शप्तः मूल-
राजः पञ्चपञ्चाशद् वर्षाणि यावत् राज्यं कृत्वा, एकदा सान्ध्यनीराजतानन्तरं ताम्रूले कृमिदर्शनात्, पूर्वं गजादि-
दानं दत्त्वा संन्यासपूर्वं दक्षिणचरणाहुते वह्निभोचनं कृत्वा अष्टादशदिनैः परलोकमगात् ।

*

§ ९. ततः त्रयोदशवर्षाणि चामुंडराजस्य राज्यम् । पद्मासान् यावद् राज्यं चतुर्भराजस्य । एकादश-
वर्षाणि पद्मासान् कुर्लभराजराज्यम् । स स्वपुत्रं श्रीभीमदेवं स्वराज्ये न्यस्य स्वयं वैराग्यवान् तीर्थयात्रां
कुर्वन् मालचके गतः । श्रीभुजेन ‘छत्रादिकं मुखं वा युद्धं कुरु’ इत्युक्तो धर्मान्तरायं मत्वा प्रशमवान् कर्प-
टिकवेपेण यात्रां कृत्वा परलोकमसाधयत् ।

तत्स्वरूपं भीमेन ज्ञातम् । ततः प्रभृतिराजद्वयविरोधः । भोजराजेन सार्द्धं भीमदेवस्य [विग्रहः] । ॥

*

§ १०. तस्य द्वे राज्यौ । एका वज्रकुलदेवीनाम्नी पण्णाङ्गना, पत्तनप्रसिद्धं रूपपात्रं गुणपात्रं च । तस्याः कुल्योधि-
तोऽपि अतिशायिनी प्राज्यमर्यादां नृपतिर्निश्चय्य तद्व्रतपरीक्षानिमित्तं सपादलक्षमुल्यां क्षुरिकां निजानुचरैस्तस्यै अह-
णके दापयामास । औत्सुक्यात् तस्मादेव निधिं वहिरावासे प्रस्थानलक्षमसाधयत् । नृपतिर्वर्षद्वयं यावन्मालचर्मदले
विग्रहामहान् तस्यौ । सा तु वज्रकुलदेवी तद्व्रतग्रहणकप्रमाणेनैतद्वर्षद्वयं परिहृतसर्वपुरुषसंगा चङ्गशीललील्यैव
तस्यौ । निःसीमशक्तौ भीमस्तृतीयवर्षे स्वं स्थानमागतौ जनपरंपरया तस्यास्तां प्रवृत्तिमवगम्य तामन्तःपुरे ॥
न्यधात् । तदज्ञौ क्षेमराजः । द्वितीया राज्ञी उदयमती, तस्याः सुतः कर्णदेवः ।

*

क्षेमराज-कर्णदेवौ तत्पुत्रौ मित्रमातृकौ । परस्परं प्रीतिभाजौ यथा राघव-लक्ष्मणौ ॥

कर्णमातुस्तत्सौन भीमदेवेन चैकदा । प्रतिपन्नं राज्यदानं श्रीकर्णस्य लघोरपि ॥

१

२

वनीकर्तुमिव स्वयं भीमदेवे दिवंगते । द्विचत्वारिंशद् वर्षाणि राज्यं कृत्वा मनोरमम् ॥ ३
 सौदर्यवर्षाभीर्यप्रज्ञाबुद्धिगुणोत्तमे । राज्यक्षमे क्षेमराजे कर्णो राज्यं न वान्छति ॥ ४
 राम इव क्षेमराजः स्मृत्वा मापां सितुस्ततः । कर्णं महोपरोधेन स्वयं राज्ये न्यवीर्यशू ॥ ५

१११. तस्य राज्ञी मयणहृदेवी । तस्याः स्वरूपं किंचिदुच्यते—शुभकेशिनामा कर्णद्वारादतुरंगमापहतः
 ३ प्रान्तप्रान्तमूरी नीतः । कुत्रापि पश्चलवृक्षच्छायां सेवमानः प्रत्यासन्नदावभावे कृपापानमाहुतिं चाकरोत् । तस्मिन्
 जयकेशिनामा तद्राज्ये सचिवैरभिषिक्तः । तस्य राज्ञी विजया । तस्मिन् मयणहृदेवी नाम्नी समजनि । सा
 च शिवभक्तैः श्रीसोमेश्वरस्य नाम्नि गृहीतमाना एव इति पूर्वमवधारिता—“यत् पूर्वमवेष्टं मासृणी द्वादशमासोप-
 वासान् कृत्वा, प्रत्येकं द्वादशवस्तूनि तदुच्चापनके दत्त्वा, श्रीसोमेश्वरानमसाकृते बाहुल्लोहनगरं प्राप्ता । तत्करं
 दातुमशमाडप्रतो गन्तुमलभमाना च—“बहमापामिमवेऽस्य कास्य मोचयित्री भूयासं”—इति कृतनिदाना विषयान्
 ५ जाता—इति पूर्वमवस्थितिः । अथ सा श्रीबाहुल्लोहकर्मोचनाय गूर्जरेश्वरं प्रवरं वरं कामयमाना मातरं प्रति तं
 वृत्तान्तं निवेदितवती । जयकेशिनाज्ञासितं तं व्यक्तिं ज्ञापितः श्रीकर्णः । स्वप्रधानपुत्रैः मयणहृदेव्याः कुरु-
 पतं निगम्य तस्मिन्मन्दादरे, तस्मिन्नेव राज्ञि निर्यन्धरां तामेव स्वयंवरं प्रादिषोत् । अथ श्रीकर्णनृपो शुभवृत्त्या
 स्वयमेव तां कुस्मितरूपां विलोक्य सर्वथा निरादरपरो जातः । ततः सा दिक्कन्याभिरिव मूर्ध्निमतीमिराष्टभिः सह-
 ५ चारीभिः सह नृपतिहत्याकृते प्राणान् परिनिहीतुः, श्रीउच्चयमत्या राज्ञ्या तासां विषदं द्रष्टुमक्षमतया तामिः सह
 ५ प्राणसंकल्पयके ।

१०. यतः—स्वापदि तथा महान्तो न यान्ति खेदं यथा परापत्सु ।

अचला निजोपहृतिषु प्रकम्पते मूः परव्यसने ॥ १ ॥

इति न्यायात्, सदाप्रदादेव, अनिच्छनापि सर्वथा श्रीकर्णेन सा परिगिन्ये । तदनन्तरं इगमात्रेण सर्वथा
 तमसम्भावयन्, कसामचमयोपिति साभिलाषं नृपं मुञ्जालम्बनी कमुकिना विज्ञाय, तद्वेषातिणीं मयणहृदेवीं
 ५ ऋतुस्नातानेव रहसि प्रादिषोत् । तामेव स्त्रियं जानता नृपतिना सप्रेम सुन्यमानायास्तस्या आपानं समजनि । तदा च
 तया संकेतज्ञापनाय नृपकरात् नामाद्वितमङ्गुलीयं निजाहृत्या न्यचायि । प्रातः तदुर्विलमितात् प्राणपरित्यागोद्य-
 ताय नृपतये स्मार्त्तस्रष्टाभ्रमयपुच्छलिकलिङ्गनमिति निवेदिते, प्रायश्चित्ताय तत्तथैव चिकीर्षवे, स भंत्री यथावदधा-
 वदत् । सुलभे जातस्य तस्य सुनोर्गृप्तिना जयसिंह इति नाम निर्ममे । स पालकस्त्रिवायिकः सवयोभिः समं
 रममाणः सिंहासनमलचके । तद् व्यवहारविरुद्धं विमृश्य नृपेण गृहेनैमिषिकैलस्मिन्नेवाम्बुदमिनि समे निवेदिते
 ५ राजा तदैवाभिषेकं चकार । स्वयं तु देवयात्रायां गन्तुमना अभूत् ।

पालयत्यन्यदा राज्यं जयसिंहे नरेभरे । चचाल देवयात्रायां कर्णः कर्णं इवापरः ॥ ६
 श्रीदेवपत्तनादौक् गन्त्युतः सप्तभिः स्थितः । आसादं सोमनाथस्य दृष्ट्वाऽभिप्रहमग्रहीत् ॥ ७
 यथा—पापक्षयं हारं चन्द्रादित्याख्यकुण्डले । श्रीतिलकमर्मदं च परिधाय समाहितः ॥ ८
 यदा सोमेश्वरं देवं पूजयित्वाभिः भक्तितः । मोक्ष्ये तदासनं पानं तांभूलमपि नान्यथा ॥ ९
 १० स्नात्वा प्रभासे श्रीकर्णेन यदाथागतं मृणालं । कोट्यधीपसदृशं स्नाहं नादिदं स्वामिमिस्ततः ॥ १०
 आभरणं पत्तनेऽस्मात् विपण्यथ ततो नृपः । तदा मदनपालाख्यो मंडलीतोऽनवीदिति ॥ ११
 मा किपीद महाराज ! मयसिद्धिपथं यतः । मया सन्ति सहानीताः श्रीचनेश्वरसूरयः ॥ १२
 अथ च राजान्मथितैस्त्रैरणहिट्टपचनात् । अकृष्टिमघेणाकृप्याभरणं तत्समर्पितम् ॥ १३
 संपूर्णमिग्रहो राजा प्राह सूरिवरं प्रति । सुप्तामिर्जीवितं दत्तं ममाभिग्रहपूजात् ॥ १४
 १५ गृह्णन् तदिदं राज्यमित्युक्तः सूरिखवीत् । रक्ष जीवकथं राजन् नवरात्रदयेऽपि हि ॥ १५

तथेति कृत्वा संसाध्य सुराष्ट्रामण्डलं नृपः । चकार वामनस्यर्थां सज्जनं दण्डनायकम् ॥ १६
ततो मदनपालेन विज्ञप्तः कर्णमुपतिः । सार्धं घनेश्वराचार्यैरारूढो रैवताचलम् ॥ १७
सज्जनोऽपि स्वगुरुभिः श्रीभद्रेश्वरसुरभिः । चतुर्विधेन संवेन सार्धं राजानमन्वगात् ॥ १८
श्रीनेमिभवनं जीर्णं वीक्ष्य काष्ठमयं ततः । सज्जनो गुरुणादिष्टो जीर्णोद्धारकृते कृती ॥ १९

११. यतः—जिणभुवणाहं जे उद्धरंति भत्तीए सडियपडिपाहं ।

ते उद्धरंति अप्पा भीमाओ भवसमुदाओ ॥ १ ॥

१२. अथवा—अप्पा उद्धरिओ चिय उद्धरिओ तह य तेहिं नियवंसो ।

अन्ने य भवसत्ता अणुमोयंता य जिणभवणं ॥ २ ॥

युक्तमिदमुपदेशकथनं साधूनाम् । यतः—

१३. राया—अमच—सेट्टी—कुडुंविए वावि देसणं काडं ।

जिण्णे पुढाययणे जिणकप्पी वावि कारचह ॥ ३ ॥

जीर्णोद्धाराय विज्ञप्तः सज्जनेन नृपस्ततः । सुराष्ट्रोद्धारितं दत्त्वाऽणहिच्छपुरमाययौ ॥ २०

अथ भद्रेश्वरः सुरिः सज्जनेन सहाष्टमम् । तपः कृत्वाऽम्बिकादेवीमाह्वानयद्दीनधीः ॥ २१

प्रलक्ष्मीभूय साऽप्यूचे सुवान्यां किमहं स्मृता । सुरिराह नेमिचैलमुद्धरिष्यति सज्जनः ॥ २२

तदेनमनुजानीहि पापाणस्त्रिमादिश । अंयाऽप्यूचे भवत्वेतदस्यायुः पुनः सज्जनः ॥ २३

दण्डाधिपः प्राह कार्यस्त्रीर्षोद्धारो विशेषतः । परलोकप्रसिद्धानां पापेयं धर्म एव यत् ॥ २४

१४. दीपे म्लायति तैलपूरणविधिः स्तोत्रं द्रुमे शुष्यति,

प्रावारो हिमसंगमे जलगृहं ग्रीष्मज्वरोज्वागरे ।

निर्घातं कचचं शरदूष्यतिकरे रोगोद्भवे मेघजम्,

धर्मो मृत्युमहाभये सति सतां संसेवितुं युज्यते ॥ १ ॥

अम्मासुद्धां ततो लब्ध्वा पापाणस्य खनिं च सः । श्रीनेमिचैलं पण्मासां कलशान्तमकारयत् ॥ २५

ज्येष्ठस्य सितपद्मस्यां शिरोऽर्ज्याऽऽर्तोऽथ सज्जनः । अम्मादेवीवचः स्मृत्वा जातपंचत्वनिश्चयः ॥ २६

आदिश्य परशुरामं स्वपुत्रं ध्वजरोपणे । भद्रेश्वरगुरोः पार्श्वे संस्तारव्रतमग्रहीत् ॥ २७

दिनाष्टकं पालयित्वाऽनशनं सज्जनो मुनिः । दिवं जगाम पुत्रोऽय ध्वजारोपे व्यधापयत् ॥ २८

§ १२. द्वयोः राज्ञोर्निकरावस्थानं युक्तमिति आशापट्टीनिवासिनं प्रलभ्युजचलशालिनं आशार्कं मिहं ॥

जित्वा कर्णाचतीं पुरीं विधाय, २९ वर्षाणि राज्यं कृत्वा पञ्चत्वमाप । अत्रान्तरे परशुरामेणाचिन्ति—राजा जय-
सिंहनामा दण्डं सोधयिष्यति तदा किं भावी । तदा वामनस्यलीनिवासिभिर्यवहारमिदं दण्डदानं प्रतिपन्नम् ।

अथ पञ्चत्वमापन्ने कर्णदेवे महीपतौ । श्रीमान् जयसिंहदेवः स्वयं राज्यमपालयत् ॥ २९

ततः समुद्रमर्यादा मही तेन वशी कृता । सिद्धो बर्बरकथाय सिद्धराजस्ततोऽभवत् ॥ ३०

—इति धनतरेषु देशेषु निजाज्ञां जगन्मान्यां दापयित्वा वलमानो रैवताचलासनां वामनस्यलीं प्राप । ॥

तत्र दण्डनायकमाकर्ष्य दण्डमयाचत । दण्डाधिपेनोक्तम्—श्रीरैवताचलोपरि महाऽभयस्थाने निक्षिप्तोऽस्मि । ततो
राजा रैवताचलं गन्तुमिच्छुर्विप्रैर्मत्स्यार्ह्वाङ्गिकाकारमिति निषिद्धोऽपि श्रीकर्णस्य निजपितुर्गमनं श्रुत्वा छत्रशिलायां
छत्रमोचनं च कृत्वा गतः । तत्र राजेन्द्रपदकुण्डे स्नात्वा श्रीनेमिजिनपूजां विधाय तुष्टाय । यथा—

१५. परं ज्योतिः परब्रह्म परमात्मानमित्यपि ।

यं स्तुवन्ति बुधा नित्यं स श्रीनेमिजिनः शिष्ये ॥ १ ॥

१६.

चिदानन्दमयं यस्य स्वरूपं योगचक्षुषा ।

पश्यन्ति योगिनो नित्यं स श्रीनेमिजितः श्रिये ॥ २ ॥

इत्यादि स्तुत्या, धर्मशिलायासुप्रविश्य प्रासादम्यतां विलोक्योचै-धन्यौ मातृपितरौ तस्य, येनेदं मन्दिरं कारितम् । अत्रावसरे परशुराम उवाच-‘राजन् । परणीतले श्रीकर्णदेव-भयणहृदेष्टव्यौ धन्यौ, ययोः भवान् मनुः । श्रीकर्णविहारोऽयं मभिन्ना कारितो वर्षत्रयोद्वाहितव्ययेन । यदि देवपादानां प्रासादेष्टव्यं विद्यते तदा प्रासादः; यदि वा द्रव्येन्द्रा, तदा द्रव्यं व्यवहारिगृहे स्थापितमस्ति । तन्निशम्य श्रमुदितो राजा प्राह-‘भव्यं सज्जनेन दण्डाधिकारिणा कृतम् । यदत्र कृत्यं भवति तत्सर्वमपि त्वं कारय’-इत्यादिस्य देवदाये ग्रामद्वादशकं दत्त्वा श्रीशशुंजयमाजयाम । आकृष्टकृपाणैर्वैभवंनिषिद्धो राज्ञी समाकरोह । श्रीयुगादिदेवस्य सरोमासं पूजां विधाय स्तुतिमकरोत् । यथा-

१७.

नमोऽस्तु युगादिदेवाय तस्मै ज्ञानमयात्मने ।

प्रायश्चिन्त यतः सर्वा हेयोपादेयशुद्धयः ॥ १ ॥

१८.

चराचरं जगत्सर्वं यस्यान्तःप्रतिविम्बितम् ।

तस्मै युगादिदेवाय परमज्योतिषे नमः ॥ २ ॥

इति श्रीत्रादिजितं स्तुत्या द्वादशग्रामान् देवदायं कृत्वा, विविधतोरणपताकालङ्कशितं श्रीपत्तनं प्राप ।

॥ ११३. प्रतिदिनं सर्ववर्षेणैष आशीर्वादानायाह्वयमानेषु यथावसरमाकारिता जैनाचार्याः श्रीहेमचन्द्रश्रुत्याः । सिद्धराजनृपेण दुकूलादिनाऽवजिताः । सर्वेऽपि कविमिरप्रतिमप्रतिभाभिरामैर्दिधाऽपि पुरस्कृतौ नृपतये श्रीहेमचन्द्र इत्यादिषु पथाः-

१९.

भूमि कामगवि स्वगोमयसैरासिञ्चरमाकरा,

शुक्तास्यस्तिकमातमुध्वमुद्रुप त्वं पूर्णकुम्भीभव ।

॥ ११४. छित्त्वा कल्पतरोर्दलानि सरलैर्विग्वारणास्तोरणा-

न्यापत्त स्वकरैर्विजितस्य जगतीं नन्वेति सिद्धाधिपः ॥ १ ॥

अस्मिन् काव्ये निःप्रमये प्रपञ्चयमाने, तद्वचनचातुरीचमत्कृतचेता नृपतिस्तं प्रशंसन्, कैमिदसद्विष्णुमिरस्मच्छा-
स्त्राध्ययनपलादेतेषां निद्वैतेत्यभिहिते, राज्ञा शृष्टाः श्रीहेमचन्द्राचार्याः प्राहुः-‘पुरा श्रीनिवेन श्रीमन्महावीरेण इन्द्रस्य
पुतः शैशवे यद्वाक्यकृतं तत् जैनेन्द्रं व्याकरणं वयमधीयामहे ।’ इति वाक्यानन्तरम्, ‘हमां पुराणवाचामपह्वाय,
॥ ११५. अस्माकं संनिहितं कामपि व्याकरणकर्तारं भूतः ।’ इति तत्पिञ्चनवाक्यानन्तरं नृपं स्तुत्यः प्राहुः-‘यदि श्रीसिद्ध-
राजः सहायीभवति, तदा कनिषयेरेव दिनेः पञ्चाङ्गमपि नूतनं व्याकरणं स्वयं रचयामः ।’ अथ नृपेण प्रतिपन्नम् ।
‘राजन् । इदं भवता निर्वहणीयमिति मभिभाष्य तद्विद्युष्टाः स्वपदं स्तुत्यः प्राहुः । ततो बहुभ्यो देशेभ्यस्तत्तदेदिमि-
॥ ११६. णिद्वैतः समं सर्वेण व्याकरणानि समानीय श्रीहेमचन्द्राचार्यैः श्रीसिद्धराजमिधानं प्रधानमपिनव पञ्चाङ्गमपि
व्याकरणं सपादलक्षग्रन्थप्रभावं संवत्सरेण रचयांचने । राजवाद्यकुम्भिकुम्भे तत्पुस्तकमपिरोष्य सितानपवारणे
॥ ११७. प्रियमाणे चामरप्राहिणीभ्यां चामरसुगम् वीज्यमानं नृपमन्दिरमानीय, प्राज्यवर्षसपर्यापूर्वकं कोशगारे त्यपीयत ।
नृपाङ्गयाऽन्यानि व्याकरणानि अपह्वाय तस्मिन्नेव व्याकरणे सर्वेषांऽधीयमाने, केनापि मत्सरिणा भवदन्वयवर्षनावि-
रहितं व्याकरणमिति व्याहरता, कुदं [नृपं] नृपाङ्ग [स्तक] वचनादवबुद्ध्वा द्वाविंशत् श्लोकान्, नूतनान् निर्माय,
द्वाविंशत्पदादिषु तान् सत्यद्वानेव लेखित्वा प्रातर्नृपसभायां वाच्यमाने व्याकरणे-

२०. हरिरिव चलिबन्धकरस्त्रिशक्तियुक्तः पिनाकपाणिरिव ।
कमलाश्रयश्च विधिरिव जयति श्रीमूलराजमृगः ॥ १ ॥
२१. चक्रे श्रीमूलराजेन नवः कोऽपि यशोऽर्णवः ।
परकीर्त्तिस्त्रवन्तीनां न प्रवेशमदत्त यः ॥ २ ॥

इत्यादींश्चोक्त्ययं शोषश्चोक्तान् द्वात्रिंशत्पदादिषु द्वात्रिंशत् श्लोकानवलेख्य प्रमुदितो राजा व्याकरणं ।
विस्तारयामास । ततो राजाज्ञया सर्वः कोऽपि हेमव्याकरणं पठति । मणति च-

२२. भ्रातः ! संवृणु पाणिनिप्रलपितं कातञ्जलकन्याकयाम्,
मा कार्याः कटु शाकदायनवचः क्षुद्रेण चान्द्रेण किम् ।
कः कण्ठाभरणादिभिर्वर्तयत्यात्मानमन्यैरपि,
श्रूयन्ते यदि तावदर्थमधुराः श्रीसिद्धहेमोक्तयः ॥ १ ॥

श्रीसिद्धराजदिग्विजयवर्णने ह्याश्रयनामा ग्रन्थः समर्थितः ।

श्रीहेमसूरीनम्यैर्व सर्वविधाविशारदान् । व्याकरणं सिद्धहेमं ततो राजा प्रवर्त्तयत् ॥ ३१
(पाठान्तरेण-सिद्धहेमचन्द्राख्यं स व्यापयत् ।)

*

§ १४. अयान्यस्मिन्नवसरे श्रीसिद्धराजः संसारसागरतीर्त्तया सर्वदर्शनेषु सुदेवत्व-सुधर्मत्व-सुपात्रत्वजिज्ञा-
शया पृच्छयमानेषु निजस्तुति-परनिन्दापेषु सन्देहदोषाधिकरूढमानसः श्रीसिद्धराजो हेमाचार्यमाकार्यं विचार्य^{११}
कार्यं पप्रच्छ । आचार्यैस्तु चतुर्दशविधास्यानरहस्यं विमृश्य इति पौराणिकनिर्णयो वक्तुमारभे-‘यत् पुरा कश्चिद्
व्यवहारी पूर्वपरिणीतां पत्नीं परित्यज्य संप्रहिणीसात्कृतसर्वेशः, सदैव पूर्वपत्न्या पतिवशीकरणात् तद्वेदिन्यः
कार्मणकर्मणि पृच्छमाने कश्चिद् शौचदेशीय इति ग्राह-‘रश्मिनियमिन्तं तव पतिं करोमि ।’ इति उक्त्वा, किंचिद-
चिन्त्यविषयं भेषजमुपनीय ‘भोजनान्तर्द्वयमिति भाषमाणः, क्वचिद्विद्वान्ते समणते क्षयाहनि तस्मिन्स्तथाकृते, स
प्रत्यक्षां वृषतामाप । सा च तत्पतीकारमनवशुच्यमाना विश्वविश्वाक्रोशान् सहमाना निजदुश्चरितं शोचयन्ती, कदा-^{१२}
‘धिन्मध्यन्दिने दिनेश्वरकठोरतरकरनिकरप्रसरतप्यमानाऽपि शाङ्खलमृषिषु तं वृषभरूपं पतिं चारयन्ती, कस्यापि
तरोर्मूले विभ्रान्ता निर्भरं विलपन्ती, आलस्यं नमसि अकस्मात् शुश्राव । तदा तत्रायतो विमानाधिरूढः पशुपति-
र्भवान्या तदुःखकारणं पृष्टो यथावस्थितं निवेद्य च, तरोश्छायायां पुंस्त्वनिबन्धनमौषधं तन्निर्षन्धावादिष्व तिरोदधे ।
सा तदनु तदीयां छायां रेखाङ्कितां निर्भाय तन्मध्यवर्तिन औषधाङ्कुरान् उच्छेद्य वृषभवदने निक्षिपन्ती, तेनाऽन्य-
ज्ञातस्वरूपेण औषधाङ्कुरेण बदनन्यस्तोम स वृषभो मनुष्यतां प्राप । यथा तदज्ञातस्वरूपेणापि भेषजाङ्कुरेण सा समी-^{१३}
हितां कार्यसिद्धिं चकार, तथा कलियुगे मोहान्धिते विरोहितपात्रपरिज्ञाने समक्तिकं सर्वदर्शनाराधनेनाविदितस्वरूप-
मपि मुक्तिप्रदं भवतीति निर्णयः ।

*

पुनः पात्रपरीक्षाविचारे श्रीहेमसूरयः ग्राहः-राजन् ! द्वैपायन-युधिष्ठिर-भीमसंवादे पात्रपरीक्षायां भीमः ग्राह-

२३. मूर्खैस्तपस्वी राजेन्द्र ! विद्वांश्च वृषलीपतिः ।
उभौ तौ द्वारि तिष्ठेते कस्य दानं प्रदीयते ॥ १ ॥
युधिष्ठिर उवाच-

२४. सुखासेव्यं तपो भीम ! विद्या कष्टदुरासदा ।
विद्वांसं पूजयिष्यामि तपसा किं प्रयोजनम् ॥ २ ॥
भीमोऽप्युवाच-

२५. श्वानचर्मगता गंगा क्षीरं मयघटस्थितम् ।
अपात्रे पतिता विद्या किं करोति युधिष्ठिर ! ॥ ३ ॥

द्वैपायन उवाच—

२६.

न विद्यया केवलया तपसा चापि पावता ।

यत्र ज्ञानं क्रिया चोभे तद्धि पात्रं प्रचक्षते ॥ ४ ॥

एवंविधगुणपात्रमकला मुक्तिः—इति श्रीहेमचन्द्राचार्यैः सर्वदर्शनसंगते निवेदिते सति सर्वधर्मान् श्रीसिद्धराज आराध ।

*

§ १५. अथ सा मयणह्लादेवी आतिस्मरणात् पूर्वभववृत्तान्ते श्रीसिद्धराजे निवेदिते सति श्रीसोमनाथयोग्यां सपादकोटिमूर्त्यां हेममयीं पूजां सहादाय बाहुलोढनगरे संप्राप्ता । तत्र पंचकुलेन कार्पटिकेषु कदम्ब्यमानेषु राज-
" देवविमागस्याप्राप्त्या सपात्रं पश्चान्नित्यवर्त्यमानेषु श्रीमयणह्लादेवीं हृदयार्द्रसंस्क्रान्तबाष्पा स्वयमेव पश्चाच्छाष्टुन्ती
अन्तरा अन्तरायीमृतेन श्रीसिद्धराजेन विज्ञपयामकं—‘स्वामिनि ! अलभमुना संग्रमेण, कुतो हेतोः पश्चान्नित्य-
" र्व्यते ?’—इति राज्ञऽभिहिते ‘यदेव सर्वेया अयं कस्मोक्षो भवति तदैवाहं श्रीसोमेश्वरं प्रणमामि, नान्ययेति ।
किपात.परमशान-नीरयोश्च नियमः’—इति राज्ञा श्रुते पंचकुलमाकार्यं तत्पट्टकस्यान्ते द्वासप्ततिष्ठक्षान् उत्पद्यमानान्
विशृज्य, तं पट्टकं विदार्य भातुः श्रेयसे तं करं मुक्त्वा, तत्करे जलजुलकं मुच्यति स्म । तदस्तु विप्राः पृष्टाः—‘कर-
मोक्षे किं फलम् ?’ तैरुच्ये—

२७.

अकरे फरक्तां च गोसहस्रवयः स्मृतः ।

प्रवृत्तपरविच्छेदे गर्वां कोटिकलं लभेत् ॥ १ ॥

इति स्पृतिः । तच्छ्रुत्वा मुदितो राज्ञा । अथ सा श्रीसोमेश्वरं गत्वा तया सुवर्णपूजयाऽन्यैर्बुलपुरुषराजाश्चगो-
दानादीनि दत्त्वा महादानानि प्रदाय, ‘मत्सदृशा काऽपि नास्ति न भविष्यती’ति दर्शयामाता निश्चि निर्भरं प्रमुखा ।
तपस्विनेष्वपारिणा तैरेव देवेन जगदे—‘हृदैव मदीयदेवकुटुम्बे कश्चित् कार्पटिकनिर्दिष्टीनां यात्रायै समायाताऽस्ति ।
तस्याः मुकुतं पाचनीयं स्वया’ इत्यमादिश्य तिरोहिते तस्मिन्, राजपुत्रैर्विदेहेभ्य सं समानीता । तस्मिन् पुण्ये
" याचितेऽप्यददाना कथमपि, ‘त्वया यात्रायां किं व्ययीकृतमि’ति उक्ता सती, सा ग्राह—‘मिक्षादृश्या मया
योजनशतानि दशान्तरमतिक्रम्य द्वास्तनदिषसे कृततीर्थपिपासा पारणकदिने कस्यापि मुकुतिनः सदनं भोजनार्थ-
मुपविष्टा । तदर्थमतिथये दत्त्वा च स्वयं पारणकमकार्षम् । भवती पुण्यवती यस्याः पितृ-भ्रातरी नृपौ, पति-सुतौ
च राजानौ । बाहुलोढकरद्वासप्ततिष्ठक्षान् मोक्षयित्वा सपादकोटिमूर्त्यया सपर्यया अरण्यपुण्यमर्जयन्ती, मदीय-
पुण्ये कृशेऽपि कथं लुम्भासि ? । अन्यच्च—हे मयणह्लादेवि ! यदि न कुप्यसि तदा किंचिद् वच्मि । तत्तत्-
" स्वव पुण्यात् मम पुण्यं महीतले महीयः । यतः—

२८.

संपत्तौ नियमः शक्ती सहनं योचने व्रतम् ।

वारिद्र्ये दानमत्यल्पमपि लाभाय भूपसे ॥ १ ॥

इति तस्या मुक्तिमुक्तेन वाक्येन सर्वकर्मं गर्वं विसर्जं । श्रीपत्तनं प्राप्ता ।

*

§ १६. अन्यदा सिद्धपुरे रुद्रमहालयप्रासादे निष्पद्यमाने गच्छिणा च चतुर्मुखश्रीराजविहारालयश्रीमहावीरप्रासादे
" कार्यमाणे पिशुनप्रवेशे राजा स्वयमवलोकनार्थमायातः । पप्रच्छ कोऽयं विशेषः । श्रीहेमस्तूतिरिमिः प्रोक्तम्—‘देव !
महेश्वरस्य ललाटे चन्द्रः, श्रीजिनस्य पादाग्रे नवग्रहा भवन्ति’—इति विशेषः । राजा तत्र मन्यते । ततो वास्तुविद्या-
विशारदः सूतपात्रो विचारं ग्राह—‘सामान्यलोकानां गृहद्वारं पंचशास्त्रम्, राज्ञां सप्तशास्त्रम्, रुद्रादिदेवानां नवशास्त्रम्,
श्रीजिनस्यैकविंशतिशास्त्रं द्वादशम् । अष्टोत्तरशतं च सङ्ख्याः । रुद्रादीनामेक एव । श्रीजिनस्य पद्मासनं, छत्रं, प्रादाम्ने
नवग्रहाः, सिंहासनं च । नान्यदेवानाम् । चेत् कथित् करयसि, सूतपात्रः करोति, तदा द्वयोर्विधमुत्पद्यते । नान्य-
" वारं वास्तुविद्यायाः सर्वज्ञमाप्तिनात् । एतदाकर्ण्य राजा प्रमुदितः । स्वयं राजविहारे कलशाधिरोपणादिकमकारयत् ।

२९.

सुहानुव्रतसुह्रानुरुगादाघातोद्यतान् व्यन्तरान्,
वेतालानसुलानलाभविकटान् शोर्दिगचेदानपि ।
जित्वा सत्वरमाजितः पितृवने नक्तंचरावीश्वरं,
यद्वा चर्व्वरमुर्वरापतिरसौ चक्रे चिरात् किंकरम् ॥ १ ॥

एवं सर्वत्राखण्डप्रतापो जयसिंहो राज्यं करोति ।

*

- § १७. इतश्च क्षेमराजस्य पुत्रो देवप्रसादकः । तस्य पुत्रास्त्रिभुवन-देवपालादयोऽभवन् ॥ ३२
- त्रिभुवनपालस्याभूत् सुतेका तनयाश्चयः । आद्यः कुमारपालाख्यो राजलक्षणलक्षितः ॥ ३३
- महीपालः कीर्तिपालस्तथा प्रीमलदेव्यभूत् । श्रीकृष्णदेवमृष्टेन योदृढा मोहदवाप्तके ॥ ३४
- भार्या भोपलदेवीति कुमारस्य वसूव च । [कुमारपालस्य पुत्री लील । इति ठिप्पणम् ।]
- अत्रान्तरे सिद्धराजो दैवज्ञं शृण्वानिति ॥ ३५
- मम पट्टे को भविता सोऽप्युच्येऽस्ति महाशुभः । मय्ये दधिस्थलीकाया यस्ते भ्रातृव्यनन्दनः ॥ ३६
- राज्यं नो मम पुत्रस्य जीवति भ्रातृवत्तरि । तत्तं ज्ञात्वा हनिष्यामीत्यचिन्तयदयं नृपः ॥ ३७
- ततोऽसौ पादचारेण कपोतीमुदहन् स्वयम् । गत्वा प्रभासे पुत्रार्थं सोमनाथमयाचयत् ॥ ३८
- सोमनाथोऽप्यथोवाच मया राज्यधरः पुरा । सृष्टः कुमारपालोऽस्ति तदलं पुत्रयाज्ञया ॥ ३९
- सविपादस्ततो मूपी व्यावृत्तः पत्तनं प्रति । अस्मिन् जीवति पुत्रोऽपि न मे मावीत्यचिन्तयत् ॥ ४०
- मन्त्रिणेऽकथयच्चैतत् सोऽप्युच्ये सुकमेव तत् । यदा पूर्वं देवपादाः विजेतुं मालवान् गताः ॥ ४१
- घाटे दुद्धिलिकायाश्च संरुद्धे यज्ञचर्मणा । युष्माभिर्ज्ञापितश्चाहं प्राप्यतप्रयोगतः ॥ ४२
- त्रिभुवनपालस्यैतत् तदा राज्यं समर्पितम् । स्वत्सर्मापेऽहमायातस्तेन राज्यं वशीकृतम् ॥ ४३
- निर्जित्य जस्रचर्मर्णां स्वय्यायातेऽपि वक्ति सः । राज्यं दासे स्वपुत्राय हत्वा सिद्धनरेश्वरम् ॥ ४४
- इति मन्त्रिवचः श्रुत्वा क्रुद्धः सिद्धाधिपस्ततः । त्रिभुवनपालदेवं घातयामास घातकैः ॥ ४५
- कुमारपालोऽप्यवन्त्यां प्रेथ्य भ्रातृपितृव्यकान् । भार्या भोपलदेवीं तु दधिस्थल्याममुञ्चत ॥ ४६
- स्वयं तु त्रिपुरपाणां मठाधिपतिसन्निधौ । कपटेन जटाधारी भूत्वा श्रीपत्तने स्थितः ॥ ४७
- सिद्धराजोऽपि तत्रस्थं ज्ञात्वा तं च कथंचनः । क्षुब्धाह्ने कर्णदेवस्य द्वारिश्चत्तापसैः सह ॥ ४८
- तं निमग्न्य मठाधीशं पंक्या धावन् पदौ स्वयम् । ददर्श राजविह्वानि कुमारस्य च पादयोः ॥ ४९
- उपलक्ष्य कुमारं तं राज्ञा शृष्टो मठाधिपः । अवोचच्च त्रयस्त्रिंशत्तापसा वयमास्महे ॥ ५०
- नानाविधैर्भक्ष्यभोज्यै राजा संभोज्य तानय । धौतापोतीकृते तेषां भाण्डागारे स्वयं गतः ॥ ५१
- अत्रान्तरे कुमारोऽपि गृहीत्वा कुण्डिकां करे । उत्क्रान्तिव्याजतो नृप्या कुम्भकारगृहं गतः ॥ ५२
- आपाके रच्यमाने तु गृह्यात्राणां कृमालुना । आलिगेन तदन्तस्तं निधायेति सुरक्षितः ॥ ५३
- सिद्धराजोऽप्यदृष्ट्वा तं शृष्टेऽप्यैषीच्च साधनम् । आगतं साधनं प्रेक्ष्य वयौ सन्मुखमालिगः ॥ ५४
- रादपुरपैस्ततः पृष्टं पुमान् कश्चिदिहाययौ ? । किमन्वा यूयमग्रेऽपि किं न पश्यय पावकम् ॥ ५५
- राजलोके गते तेन नोसितोऽज्जाशितो निशि । दृष्ट्वा सैन्यं प्रागकस्मात् कुमारो हालिकं जगौ ॥ ५६
- रक्ष मामिति तेनापि संलभः कण्ठकायैः । तमदृष्ट्वा सैन्यमपि गतं व्यासुख्य पत्तने ॥ ५७
- निःश्रुत्या कुमारोऽपि मुण्डाप्य विकटा जटाः । गत्वा दधिस्थलीं रात्रौ मिलितः स्वजनैः समम् ॥ ५८
- आकायं बोसिरिं भिवं कुललमालिगं तथा । गन्तुं देशान्तरं ताम्यां सह यावदमग्रयत् ॥ ५९

तावदुजागरोद्विग्नो जनसम्बूचनुसृत्योः । मरुतां मघर्णेदंघ्याः केयं जागरिषा मुषा ॥ ६०
 यद्वा कुमारपालस्य राज्यं यदि मयिप्यति । तत्कथं योसिरे ! तुभ्यं छाटदेशं प्रदासति ॥ ६१
 किम् रे आलिग ! तव चित्रकूटस्य पट्टिकाय् । वयन्धं शकुनप्रश्रियस्तत् शुक्ला राजनन्दनः ॥ ६२
 आलिगं भोपालदेव्या सहस्रेपीदवन्तिकाम् । स्वयं योसिरियुक्तस्तु चेत् देशान्तरं प्रति ॥ ६३
 मज्जमेवं कुमारोऽपि नानामर्यावलोकनीः । विमान्तस्वरुच्यायायां यावदस्ति समाहितः । ॥ ६४
 तावद् विजयन्मृगं मुखेन रूपनाणकमाकर्षन्तं । निमृत्तया निलोक्य नावदेकविंशतिसंख्यानि दृष्ट्वा एकं
 गृहीत्वा निरुं प्रविष्टः । कुमारपालः पाश्चात्यानि तु सर्वाणि गृहीत्वा यावन्निमृतीमत्वा तिष्ठति तावन्मृगकल्याण-
 नयलोभ्य तदस्यां विपदे । तच्छोकश्रव्याकुलितमानमधिरं परितप्य चेतवीदं चिन्तयामास-

३०. अर्पानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे ।

॥ आपे दुःखं व्यये दुःखं धिगर्भं दुःखमाजनम् ॥ १ ॥

३१. धनेषु जीवितव्येषु स्त्रीषु चात्रेषु सर्वदा ।

अदृष्टाः प्राणिनः सर्वे यानां शास्यन्ति यान्ति च ॥ २ ॥

तस्मात् पुरो मज्जं कयापि हस्यवच्चा शशुरगृह्णात् पितुर्गृहं मन्त्रत्या, पयि पायेयामावाद् दिननयशुक्लाम-
 कुक्षिमांशुपाच्छ(स)न्यात् कुमारपालः कर्णपरिमलशालिना शालिकरवेन सुहृतीषके । तदीयित्येन हृद्यो-

॥ ३३ चिन्तयत्-

३२. फरचल्लयपाणिपणं वि अवसरदिग्धेण मुच्छिपं जिपह ।

पच्छा मुषाणं सुंदर ! पडसयदिग्धेण किं तेण ॥ १ ॥

३३. जं अवसरेण न हुर्यं दानं विणओ सुमासिपं वपणं ।

पच्छागच्छकालेण अवसररहिणं किं तेण ॥ २ ॥

॥ तस्मिन् फरोटकप्राप्ते उमिता जातरुपनी । अच्छाविल्लं द्वितीयेऽङ्घ्रि प्रपाती प्रहरह्ये ॥ ६५

कुमारो योसिरिं प्राह अथ स्याद् भोजनं कथम् । सोऽप्याहास्ति जननीमेसा मे दासति भोजनम् ॥ ६६

३४. यतः-प्रतिदिनमप्यलभ्ये । भिक्षुकजनजननि । कल्पलते ॥

कृपतिनतिनरकनारणि ! भगवति निक्षे । नमस्तुभ्यम् ॥ १ ॥

इत्युक्त्वा योसिरिपिंसा कृत्वा यातच्छदन्तिके । कर्ममदुग्धी संगोप्य मिश्रासुंडीमुपानयत् ॥ ६७

॥ मुक्त्वोभावपि सुक्त्वा च पूर्वमादाय योसिरिः । कर्म्यं यावदश्नाति कुमारोऽचिन्तयत् तदा ॥ ६८

॥ बहोऽसादृतता येन सुप्तं मयेकत्रोऽन्यसौ । जीर्णं कर्म्ये सोऽप्याहोत्तिष्ठं शुंक्व नृपात्मज ॥ ६९

॥ उच्ये कुमारः किं पूर्वमेकाकी मुक्तवान् भवान् । स उच्ये मम मिश्राय गतसोऽहं क्षियेकया ॥ ७०

॥ कर्ममदुग्धं हे विप्र ! रात्रावुदपाटितं स्थितम् । गृहाण यदि ते कार्यं न पुनर्मम दूषणम् ॥ ७१

॥ वरं भवति मे स्यूत् रक्षणीयो भवान् पुनः । गोपितः स मयादाय स्वयं मुक्त्वा परीक्षितः ॥ ७२

॥ राज्ये दासे तव ग्राममेवमुक्त्वेति राजसूः । प्राप्ते डांशुरिक्काप्राप्ते साक्षीलक्ष्मीश्रियो मठे ॥ ७३

॥ तथा च क्षुधितो ज्ञात्वा भोजितश्याकशुदकैः । तथैवार्पितपाथेयः पाटलापद्रकं गतः ॥ ७४

॥ तत्रेश्वरवणिग्वाद्यां प्रविष्टस्य पटी गता । न लब्ध्वा पादुगिरिं निपादोऽस्य महानमूत् ॥ ७५

॥ प्रावृत्त योसिरिपटीं स्तम्भभृतीं गतस्ततः । श्रीहेमसूरीन् पप्रच्छ कदा येत्यस्यति वाञ्छितम् ॥ ७६

॥ लोकोत्तराणि विद्वानि तदङ्गे वीक्ष्य सर्वतः । तेऽप्यलुर्नृपतिर्गवीं शार्वमीयो नयेचमः ॥ ७७

॥ तां च वाणीं निश्चम्यासौ हर्षमात्रसमाकुलः । उवाच राज्यघन्देहो वृ(हि)यते तु क्षुपाऽशुना ॥ ७८

श्रीविक्रमादि शरादां नवनवत्यधिकेषु कार्तिके मासे । हस्ताक्षरवौ द्वितीयायां गतेष्वेकादशशतेषु ॥ ७९
भवतस्तदाऽभिपेको न भवति यदि राज्यसम्भवसन्धे । यावज्जीवं नियमोऽतः परं सन्निमित्तस्य ॥ ८०

इति निश्चयं श्रुत्वा कुमारपालः प्राह—“यद्यदः सत्यं ततस्त्वमेव राजाऽहं तव सेवकः” । श्रीसुरिर्विभागे—
‘राजन् ! सुरासुरनरनिकरनायकमुकुटमणिकिरणनीराजितपादारविन्दस्य श्रीसर्वज्ञस्य शासने प्रभावको भवतु भवान्’ ।
इति प्रतिपद्ये राजा ।

इतश्चागादुदयनो गुरुत्तनुं सुतैः सह । आख्यायाम-चप्पमञ्जोर्येष्टान्तं हेमसुरिभिः ॥ ८१
श्रोतं चेति कुमारोऽयं भविता परमार्हतः । सार्वभूमस्ततो मञ्जीन् ! सन्मान्योऽयं महादरात् ॥ ८२

*

§ १८. असोवयनस्य पुण्योदयः कथ्यते । यथा— पूर्व मरुमण्डलवास्तव्यः श्रीमालवंश्य ऊढामिधानो वणिक्
प्राश्रुपि काले प्राज्याज्यक्रयाय निशीये मज्जनं, कर्मकरैकस्मात् केदारादपरस्मिन् पूर्वमाणेऽभोनिः ‘के यूमि’ति
तान् पश्यन् । तैर्वयममुकस्य कायुका इत्यभिहिते, ‘ममापि कापि सन्ती’ति पृच्छन्, तैः ‘कर्णवत्यां तवापि ।
सन्ति’ इति अभिहिते स सकुटुम्बस्य गत्वा चायडीयजिनायतने विविधं देवान्नमस्कुर्वन्, कया छिपिकया
श्राविकया साधर्मिकत्वाद् वचन्दे । पृष्ट्येति—‘भवान् कस्यातिथिः ?’ तेनोक्तम्—‘वैदेशिकोऽहमिति भवत्या एवा-
तिथिः’—इति तद्वाक्ये श्रुते तं सह नीत्वा कस्यापि वणिजो गृहे कारिताश्चपाकेन भोजयित्वा, निजतले निर्मापि-
तकायमाने निवासं स्थापितः । स तत्र सम्पन्नसम्पत् इष्टकं गृहं चिकीर्षुः । खातावसरे निरवधिं सेवधिमधिगम्य
तामेव स्त्रियमाकार्यं समर्पयत् । तथा निषिद्धः । तजभावेन ततःश्रुति उदयसंयुक्तत्वात् उडयननामा मञ्जीन् ॥
पश्ये । तेन कर्णवत्यामतीत-वर्त्तमान-भविष्यद्भुतविंशतिजिनसमलंकृतः श्रीउदयनविहारः कारितः । तस्मात्पर-
मातृका बाह्व-सोला-आंबड-बाह्वद्वेचनामानभस्वारः सुता अभवन् ।

*

कुमारोऽप्युदयनस्य गृहेऽतिष्ठत् तदाऽन्यदा । केनाश्रुतः सिद्धराजः प्रैषीत् तत्प्रति धातकान् ॥ ८३
तत् श्रुत्वा कुमारो भीतः प्राणत्राणकृते कृती । एककी निशि निर्गम्य जगाम चटपट्रके ॥ ८४
विशेषकैकचणकान् कङ्कवणिज आपणे । धुधात्तो मक्षयित्वाऽसौ खड्गमङ्गावके ददौ ॥ ८५
निर्द्रव्यं राजपुत्रं तं विलोक्य वणिगूचिवान् । खड्गेनालं मंगलीके भवन्तु चणकास्तव ॥ ८६
कन्नाली-सिद्धपुरके जटीमूलाऽयं सोऽगमत् । सिद्धेश्वरस्य पूजार्थं स्थापितस्तद्विवासिभिः ॥ ८७
तत्रैकदा शकुनिनं मारवं पृष्ठवानसौ । वाञ्छितासिः कदा मे स्यात् सोऽप्युच्ये प्रातःपतेः ॥ ८८
प्रातर्मिलित्वा शकुनान्वेषणाय गतावुभौ । मुनिसुप्रतपैत्योर्द्धं दृष्ट्वा दुर्गा स्थितौ ततः ॥ ८९
शुभचैष्टाऽकरोद् दुर्गाऽमलसारे स्वरद्वयम् । स्वरत्रयं च कलशे दण्डे स्वरचतुष्टयम् ॥ ९०
दृष्टः शाकुनिकोऽजोचत् सिद्धिस्ते वाञ्छिताधिका । भविष्येव विशेषात् जिनमक्तिप्रभात्रतः ॥ ९१
वधैः संपूज्य कुमारस्तं मुक्त्वा तापसव्रतम् । गत्वाऽवनत्यां खजनानां मिलित्वा सिद्धराट्प्रयात् ॥ ९२
कचिद्योगी कचिद्वैदः कचिन्नापसेवेषभूत् । कचित्कर्षट्टिकाकारो भृशं चप्राम भूतेल ॥ ९३

§ १९. गत्वा कोलापुरेऽप्राक्षीद् दानभोगादिसहस्रम् । सर्वार्थसिद्धियोगीन्द्रं सेवित्वा चाप्यतोषयत् ॥ ९४
उवाच योगी मञ्जी स्त एकः साम्राज्यदायकः । खेच्छया धनदाताऽन्य आयः सोपद्रवः पुनः ॥ ९५
सत्त्वसारः कुमारोऽयं मन्त्रं जग्राह राज्यदम् । उक्तेन तेन विधिना पूर्वसेवां व्यधत् सः ॥ ९६
ततः कृष्णचतुर्दश्यां गत्वा पितृवने निशि । शवस्य वक्षसि न्यस्य बह्निगुण्डं स्वयं पुनः ॥ ९७
उपविश्य तस्य कत्यां यावद् होमं ददाति सः । करालमूर्तिः प्रत्यक्षस्तावत् क्षेत्राधिभोजवद् ॥ ९८
मामनम्पर्च्य रे पृष्ट ! किमार्च्यं सुमर्षुणा । इति श्रुत्वापि निःशोभः सोऽपि जापं समापयत् ॥ ९९
तदा च मूला प्रसङ्गं महालक्ष्मीरवोचत् । गूर्जरात्रापिपत्वं ते दत्तं वयंस्तु पश्वभिः ॥ १००

सिद्धमघः कुमारोऽथ नत्वा सर्वार्थयोगिनम् । कल्याणकटके देशे कमात्कान्तीपुरीं ययौ ॥ १०१
१५. यतः-पुष्पेषु जाती नगरेषु कान्ती नारीषु रम्भा पुरुषेषु विष्णुः ।
सतीषु सीता हृषु कल्पवृक्षो जिनस्तु देवेषु नगेषु मेरुः ॥ १ ॥

*

- १ २०. कुमारः कौतुकात् तस्यां भ्रमन् परिसरेऽन्यदा । कबन्धमेकमद्राक्षीद् वैरिणाऽप्राप्तमस्त्रकम् ॥ १०२
तत्पार्श्वे मिलितः स्त्रीणां शुश्रावान्योऽन्यजल्पितम् । अहो कचकलापोऽस्य अहो धवणलम्बता ॥ १०३
अहो घनत्वं कूर्चस्य ताम्बूलं व्यसनं तथा । अहो विरलदन्तत्वं ध्रुवलेकां ततो जगौ ॥ १०४
कयमेतत्, ततस्ताद्यावोचन् किं चित्रमत्र यत् । दीर्घं वेणीसलं पृष्ठे स्तब्धं कुण्डलपोः क्रिमे ॥ १०५
आनाभिं हृदि गौरत्वात् दृश्यते श्रमधुनः सलम् । ताम्बूलव्यसनवैपोऽनुपश्रवणेन चर्चितः ॥ १०६
निलं विरलदन्तानां क्षित्वा रक्ता कनिष्ठिका । तत् ध्रुवाऽचिन्त्यदहौ बहुतरा बहुन्धरा ॥ १०७
- ॥ १२१. कृत्वा खानं कुमारोऽयं सरसमुत्तमागरे । तीरे देवकुले यत्वाऽर्च्यमानं ददौ हिरः ॥ १०८
तस्मैतिवृचं पृष्ट्वा कथनं स्वविरोजवदत् । पुरे हि प्रवरे राज्ञा कारिते सरसि स्वयम् ॥ १०९
पद्मकोशाद् विनिर्गल्य शीर्षमेकं सकुण्डलम् । एकम् मुडतीत्युक्त्वा निमग्नं ददौ स्वयम् ॥ ११०
तदर्थं पण्डितैः पृष्टैः प्राप्य मासचतुष्टयम् । तं ज्ञातुं प्रेषिता विप्राश्चत्वारो वृद्धसन्निधौ ॥ १११
३६. यदेकः स्वविरो येति न तत्तत्तुल्यकोटयः ।
॥ यो नृपं लक्ष्म्या हन्ति वृद्धवान्धातुं स पूज्यते ॥ १ ॥
तैश्च गत्वा मरुदेशो स्वविरः कोऽन्यच्छत । स्वपिता दर्शितस्तेन तेनापि स्वपितामहः ॥ १२
सविशतिशतवर्षदेशोपसास्य संनिधौ । विप्रैरपृच्छि शीर्षस्य मुडतीत्युक्त्वाकारयम् ॥ १३
सोऽप्युचै नोचयित्वा तान् शुनीडिम्मचतुष्टयम् । गृह्णीतेदं महामृत्यं शुद्धत्वत्पच्ययो यतः ॥ १४
लोभाद् विप्रा अपि कथं कृत्वा तांभलनाक्षमान् । व्याघटन्त वृद्धमुज्जुः स्वसन्देहस्तथैव नः ॥ १५
॥ संशयविच्छन्न एवायमित्युक्ते तेन तेऽन्यधुः । कथं स ऊचै शासज्ञा भ्येतदपि वेत्य न ॥ १६
३७. श्वानगर्दभचण्डालमद्यभाणहरजस्वलाः ।
रष्ट्रं देवकुलं वैच सचैलं खानमाचरेत् ॥ १ ॥
शास्त्रे निषिद्धः संस्पर्शो विप्राणां शुन्यते कथम् । तेऽप्युचुर्नहुर्मृत्यानि श्रदिम्मानि त्वमप्यथाः ॥ १७
ततोऽस्मामिहंहीतानि लोभाद् विक्रीयते न किम् । ऊचै वृद्धस्तदेवैरं विश्वे मुञ्चति लोमतः ॥ १८
॥ इति ते छिन्नसन्देहाः कुमारोद्वागताः पुनः । पण्डितैः पुस्तकेष्वेवं लिखितोऽर्थः सविस्तरः ॥ १९
राज्ञेऽदर्शि नुरोऽप्याह सत्यमेतत् श्रोतुं यदि । ध्रुवेनमर्थं न पुनः सरसो निःसरिष्यति ॥ १२०
तथाश्रुते तपाजाते चेत्सं निर्भोयं शुमुञ्जा । देवस्थाने स्थापितं च शीर्षमेतत् प्रसिद्धये ॥ १२१
तत् ध्रुवा विविधाभ्यर्च्यदर्शनाज्जातनिमग्नः । किञ्चित् कालं कुमारोऽपि क्षित्वा कान्त्या विनिर्ययौ ॥ १२२
- १ २२. महिनाटजनपदे गतः कोलंबपत्तने । महालक्ष्मा च कोलंबस्वामी स्वप्ने न्यागदत् ॥ १२३
भविष्यो गर्जारात्रायाः स्वामी यस्त्वव पत्तने । समेष्यति जटाधारी विषये तस्य पूजनम् ॥ १२४
चतस्र्य दिक्षु मुक्तैः पुरुषैः पुरसीमनि । यथोक्तलक्ष्मणीक्ष्य कुमारो भक्तिपूर्वकम् ॥ १२५
आहूय नृपते. पार्श्वे सभानित्ये ततो नृपः । शम्भुतयाय स्ववीणाद्वसने तं स न्यवेष्टयत् ॥ १२६
निगम्य च तमादेशं राज्ञा राज्ये विमणितः । निषिद्धः कुमारस्तस्य पार्श्वे तस्यौ यथाशुखम् ॥ १२७

सोचे तथापि तेऽभीष्टं कुमार ! किं करोम्यहम् । कुमारः प्राह येनात्र ज्ञायते मे समागमः ॥

२८

दशगव्यवृत्तिविस्तारे कोलंबपत्तनान्तरे । गूमीमग्राप्य राज्ञाऽप्य संवेद्य निजमन्दिरम् ॥

२९

कुमारपालेश्वराख्यः प्रासादस्तत्र कारितः । कुमारपालनामाङ्गं नाणकं च प्रवर्तितम् ॥

१३०

तद् दृष्ट्वा कुमारश्चिन्तितवान्-बहोऽस परमा प्रीतिः ।

३८. यथा चित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रिया ।

चित्ते वाचि क्रियायां च साधूनामेकरूपता ॥ १ ॥

ततः कुमारो निर्याय प्रतिष्ठानपुरं गतः । द्विपंचाशद्दीरकूपाद्याश्चर्याणि विलोकयत् ॥

३१

*

§ २३. प्राप्तः क्रमेणोज्जयिन्यां निजस्वजनसन्निधौ । प्रमत्तवान्प्रदायातः कुडंगेश्वरमन्दिरं ॥

३२

प्रणम्य लिङ्गं तन्मध्ये व्याप्तं सप्तफणाङ्कुरैः । वीक्ष्य प्रशस्तिमध्ये तु गाधामेतामवाचयत् ॥

३३

३९. पुत्रे चाससहस्रे सर्वमि वरिसाण नवनवह अहिए ।

होही कुमरनरिंदो तुह विक्रमराय ! सारिच्छो ॥ १ ॥

आत्मनो नामसाम्यं च वर्षाणां वीक्ष्य पूर्णताम् । गार्थ्यं कुमरोऽष्टच्छत् जैनदर्शनसन्निधौ ॥

३४

सोऽप्याह पूर्वमग्रासीत् सिद्धसेनो दिवाकरः । विक्रमादित्यमूपस्य तेनाभ्यर्थनया किल ॥

३५

द्वात्रिंशद्वात्रिंशिकाभिर्वातरागः स्तुतस्ततः । कुडंगेश्वरलिङ्गं च स्फुटितं तस्य मध्यतः ॥

३६

आविरमूद् धरणेन्द्रः श्रीपार्श्वप्रतिमाकरः । तं दृष्ट्वा विक्रमादित्यः संजातः परमाहृतः ॥

३७

गुरुपदेशतस्तेन कारितं भूमिमण्डलम् । अनृणं निजदानेन ततः संवत्सरोऽस्य महान् ॥

३८

तेनैकदा सिद्धसेनः शृष्टः किं कोऽपि भारते । अतःपरं जैनभक्तः सार्वभूतो भविष्यति ॥

३९

श्रुतज्ञानेन विज्ञाय गाथेयं गुरुणोदिता । राज्ञा च लेखिताऽथैव तत् श्रुत्वा कुमरोऽवदत् ॥

१४०

आर्हतानामहो शक्तिः, अहो ज्ञानमहो व्रतम् । अहो परोपकारित्वं, किममीषां हि नादृतम् ॥

४१

ततः सज्जन-भोपट्टदेवी-बोसिरिगिः समम् । धृत्वा निर्भरैषं न उज्जयिन्या विनिर्ययौ ॥

४२

*

दशपुरे पद्मासनासीनं प्रथमाद्युत्तरं योगिनं विलोक्य ननाम । स ध्यानं युक्त्वा कुमारमूचे-

४०. सर्वस्मिन्नणिमादिपङ्कजवने रम्येऽपि हित्वा रतिं,

शुद्धां मुक्तिमरालिकां प्रति दशं यो दत्तवानादरात् ।

चेतोऽवृत्तिनिरोधलब्धपरममन्त्रप्रमोदाम्बुभृतः,

सम्पक्कसाम्यसरोजसंस्थितिजुषे हंसाय तस्मै नमः ॥ १ ॥

४१

ततः कुमारोऽष्टच्छत्-‘योगिन् ! किं ज्ञानं किं दानं किं ध्यानं चेति ?’ योग्यूचे-

४१. ज्ञानं मनोमलत्यागो दानं चाभयदक्षिणा ।

ज्ञानं तत्त्वार्थसंवेद्यो ध्यानं निर्विषयं मनः ॥ १ ॥

एतदाकर्ण्य प्रमुदितः ।

*

§ ४२. मध्ये दशपुरे लिखा चित्रकूटनगं गतः । शान्तिचैत्ये श्वेतभिक्षो रामचन्द्रस सन्निधौ ॥

४३

जाते चित्रे चित्रकूटदुर्गोत्पत्तिमृच्छयत् । रामोऽप्यूचेऽतः क्रोशमयेऽन्मध्यमापुरी ॥

४४

तत्र चित्राङ्गदो राजा सोऽन्यदाग्निवैः फलैः । योगिना व्याघ्रमुक्तेन यणासावधि सेवितः ॥

४५

पृथो हेतुरस्यो राज्ञा योग्यं चैव मयसिद्धये । द्वाविंशत्यक्षणावतः साविध्यात् ते भवेच्च सः ॥

४६

राज्ञा पृथे पुनः कानि लक्षणानि मदीतले । कोतुकं यदि ते तर्हि श्रूयतां तानि मूढर ! ॥

४७

४२. नाभिः स्वरः सत्त्वमिति प्रतीतं गम्भीरमेतन्नितयं नराणाम् ।

उरो ललाटे च दनं च पुंसां विस्तीर्णमेतन्नितयं प्रदिष्टम् ॥ १ ॥

४३. वक्षोऽथ कृक्षिर्नखनासिकास्थं कृकाटिका चेति पटुभ्रतानि ।

हस्यानि चत्वार्यथ लिङ्गपृष्ठं ग्रीवा च जंघेऽभिमतप्रदानि ॥ २ ॥

४४. नेत्रान्त-पाद-कर-तात्त्वधरोष्ठ-जिह्वा रक्तान्पमूनि ननु सप्त हितप्रदानि ।

सूक्ष्माणि पंच दक्षानाहुलिपर्वकेशाः साकं स्वचा करुहाश्च न दुःखितानाम् ॥ ३ ॥

४५. हनु-लोचन-बाहु-नासिका-स्तनयोरन्तरमत्र पञ्चकम् ।

इति दीर्घमिदं तु पञ्चकं न भवत्येव वृणामन्मूखुजाम् ॥ ४ ॥

४६. त्रिषु विपुलो गम्भीरस्त्रिष्वेव पटुभ्रतश्चतुर्हस्तः ।

सप्तसु रक्तो राजा पञ्चसु सूक्ष्मश्च दीर्घश्च ॥ ५ ॥

श्रुत्येति मुदितो राजा प्राह योगीन्द्रमुत्तमम् । किमु कार्यं मयास्याहि यथा तथा करोम्यहम् ॥

४८

यतः कृष्णचतुरैर्या राज्ञी चित्रनगोपरि । मम सिद्ध्यति मय्येव त्वं तत्रोत्तरसाधकः ॥

४९

५०. भोमित्युक्त्वा नेन्द्रेण स योगीन्द्रो व्यसृज्यत । राजपथान्तरविषया तत् श्रुत्वाऽत्राचि मन्त्रिणे ॥

५०

उवाच मन्त्री ज्ञाप्योऽहं यदा तत्र भवेत् नृपः । ततो यथोक्तवेलायां खड्गव्यग्रकरो नृपः ॥

५१

एकाकी निर्वयी छन्नो राजा ज्ञात्वा मन्त्रयि । दक्षो नेन्द्रैरक्षार्यं नृपेणालक्षितो ययौ ॥

५२

नृपोऽरि चित्रशैलप्रभाकरो धीक्ष्व योगिनम् । व्याघ्रं च होमसामग्रीं ततोऽजत्स्व घरोमि किम् ॥

५३

रक्षार्यं होमसामग्रीं मुक्त्वा तत्र नोत्तरम् । योगी जलार्थं सम्याग्रः क्षीरकूपं गतः स्वयम् ॥

५४

इतश्च प्रकटीमय नखैश्च मन्त्रिणा नृपः । देवोपवरणैरभिः साध्यते स्वर्णपूषः ॥

५५

तच्च सिंसाधिपुयोगी होमिन्वा स्वचतु ध्रुवम् । तद् यतस्व स्वरक्षार्य इत्युक्त्वाऽन्तरितोऽय सः ॥

५६

राज्ञा सह ततः ज्ञात्वा जलमानीय योगिना । विलेपनैर्विलिप्याहं होमार्थं पञ्चालितोऽनलः ॥

५७

उक्तञ्च राजा त्वं देव । प्रतिपन्नैकवत्सलः । तदस्य बह्विकुण्डस्य देहि प्रदक्षिणानयम् ॥

५८

राज्ञा सशङ्कस्तस्माह त्वं योगिन्नम्रतो भव । ततो योगी तथा कुर्वन् षष्ठं प्राप भूपतेः ॥

५९

अथ व्यापृत्य सहसा नृपं यावज्जुहोति सः । तावन्नोन्द्र-मभिम्यां स एवाग्री हुतो हठात् ॥

६०

व्याघ्रोऽप्यनुप्रविष्टस्तं संजातः स्वर्णपूषः । संपूज्य तं गृहीत्वा च राजाऽग्नान्मध्यमां पुरीम् ॥

६१

पञ्चनृपेष्टं द्रविणं ख्यातिं स प्राप सर्वतः । ततः खड्गद्विरक्षार्यमादिदेहेति मन्त्रिणम् ॥

६२

यथा चित्रगिरेः पार्श्वे कूटशैलोऽस्ति दुर्गमः । तस्योपरि महद्दुर्गं कारयामहुरोपमः ॥

६३

मन्त्रिणापि तथारम्भे यावचेचीयते दिवा । तावन्निपतति रात्रौ यन्मास इति जज्ञिरे ॥

६४

तथाप्यमहुरोत्साहं नृपं पूटाचलाधिपः । उवाच मा कृया दुर्गमनं कर्तुं न कोऽप्यहम् ॥

६५

प्राणालयैर्ऽपि कर्त्तव्यं नृपेणोक्तं नरोऽजयन्तु । ययौ निमग्नस्तर्हि कुब चित्रनगोपरि ॥

६६

दुर्गस्य नाम मध्ये तु देयं मन्त्रात् भूपते ! । तत्र चित्राद्भद्रदक्षके दुर्गे चित्रनगोपरि ॥

६७

नगरं चित्रकूटाख्यं देवेन तदधिष्ठितम् । कोटीध्वजानां यन्मये सहस्राणि चतुर्दश ॥

६८

लक्षेश्वरार्णो योग्या च कारिता तत्तद्विका । वापीकूपसरोमुख्यं शेषं देवेन कारितम् ॥

६९

इतश्च स्वर्णपूषं सिद्धं विनाहदस्य तम् । गृहीतुं कन्यकुञ्जेशः शंभलीशो नृपो ययौ ॥

७०

- अरौत्सीद् दुर्गमागत्य ततश्चित्राङ्गदोऽपि हि । नियधितपुरद्वारो लसत्युपरि निर्मयः ॥ - सुग्मम् ॥ ७१
- चराः कौरिकवेपथे वयैः कतिपयैः पुरम् । प्रविश्य शुश्रुवार्त्तां गृहे शुक्लाधिकारिणः ॥ ७२
- गवाक्षस्था मग्निपुत्री लालयन्ती निजं सुतम् । भापते तात ! किं नैते मुच्यन्ते वणिजारकाः ? ॥ ७३
- हसित्वा तसिताह्वैते न वत्से ! वणिजारकाः । शंभलीशचमुरेयाऽवात्सीद् दुर्गजिघृक्षया ॥ ७४
- वत्से ! जन्म यदा तेऽमृतं, तदेदं सैन्यमागतम् । त्वमूढा च पुत्रवती जातप्येतत् तथैव च ॥ ७५
- तत् श्रुत्वा शंभलीशोऽपि ससैन्यो दुर्गमे पुरे । प्राप्तः प्रोक्तो गवाक्षस्यवर्क्षरीवेशयया यतः ॥ ७६
४७. गण्डपदः किमधिरोहति मेरुशृङ्गं किं वा रवेरजगरो निरुणद्धि मार्गम् ।
शक्येषु वस्तुषु बुधाः श्रमभारमन्ते दुर्गग्रहग्रहिलतां त्यज शंभलीश ! ॥ १ ॥
- अथापस्य राज्ञापि प्रेषिता गृहपूरुषाः । समर्प्य प्रागृतं तस्याः प्रोक्षुः स्वामिनि ! नः प्रभुः ॥ ७७
- जित्वा चित्राङ्गदं दुर्गजिघृक्षुस्त्वत्प्रसादतः । तत् प्रसीदादिज्ञोपायं साऽपि हृष्टा जगाद तान् ॥ ७८
- सर्वप्रतोलीकृपाद्य पूरितार्थिमनोरयः । भुक्ते चित्राङ्गदो नित्यं प्रवेष्टव्यं तदा त्वया ॥ ७९
- विवृणोमि गवाक्षस्था यदा केजानहं तदा । ज्ञेया भोजनवेला सा तं ज्ञात्वा शंभलीशकः ॥ १८०
- वर्क्षरीगणिकाभेदाद् द्वितीये जगृहेऽहि तम् । दुर्गं ततश्चित्राङ्गदो गृहीत्वा स्वर्णपूरुषम् ॥ ८१
- क्षीरफूपे ददौ शंभं तत् श्रुत्वा शंभलीशराद । क्षीरफूपाजलं कृत्वा दृष्ट्वा तं स्वर्णपूरुषम् ॥ ८२
- यावदाकर्षते तावत् पुनः पूर्णः स फूपकः । विलसोऽप्यसौ मनसि स्त्रीचरित्रमचिन्तयत् ॥ ८३
४८. एता हसन्ति च रुदन्ति च कार्यहेतोर्विश्वासयन्ति च परं न च विश्वसन्ति ।
तस्मान्नरेण कुलशीलसमन्वितेन नार्यः इमंशानवटिका इव वर्जनीयाः ॥ १ ॥
अपि च -
४९. संमोहयन्ति मदयन्ति विपादयन्ति निर्भर्त्सयन्ति रमयन्ति विदम्बयन्ति ।
एताः प्रविश्य सवयं हृदयं नराणां किं नाम वामनयना न समाचरन्ति ॥ २ ॥
५०. सउ चित्तहं सट्टी मणहं पंचासटी हीपाइं ।
अम्मी ते नर वहुसी जे पत्तिजइ ताहं ॥ ३ ॥
५१. पाहित्यी सवि वंकडी किम पत्तिजि तास ।
नीयसिरि घट उचडावि करि पच्छइं दिइ जे पास ॥ ४ ॥
५२. प्राहुं पारमपारस्य पारावारस्य पार्यते ।
स्त्रीणां प्रकृतिचक्राणां दुश्चरित्रस्य नो पुनः ॥ ५ ॥
- ततो विलक्ष्य चित्राङ्गसुतं वाराहपुत्रकम् । संस्थाप्य च स्वयं राज्ये महोत्सवपुरस्सरम् ॥ ८४
- शनैःशनैर्मेजन् मूयः कन्यकुब्जं पुनर्गतः । स्वभार्याप्रेऽपठद् दुर्गं मद्रो वादीमरोज्यदा ॥ ८५
५३. चित्रफूटमिदं भग्ने ! पृथिव्यामेकलोचनम् ।
द्वितीयस्याम्यकस्यार्थं तपस्तपति मेदिनी ॥ १ ॥
- कुमारः सपरीवारः तत् श्रुत्वाऽऽह्य तं जगम् । विस्मितः सर्वतो वीक्ष्य दिग्भागान् निजगाद च ॥ ८६
५४. शैलाः सर्वे गण्डशैलानुकारा वृद्धा ग्रामाः क्षामग्रामोपमानाः ।
कुल्याकल्पाः प्रौढसिन्धुमवाहाः सन्ददयन्ते दूरतोऽग्राधिरुदैः ॥ १ ॥
- ततः श्रीरघुवंशमीतिक्रीकीर्तिपरारजर्षिपुत्रस्य सुकोसलमहर्षेः पूर्वभवनावृज्याप्रीकृतोपसर्गस्य समुत्पन्न-
केवलज्ञानस्य निर्वाणमूर्मिकां चित्रफूटातृणां भत्वा,

१२५. ततस्तदीक्ष्य सोल्लग्नः कन्यकुम्भपुरं ययौ । आम्नायां लक्ष्यो वीक्ष्य लक्ष्यात्मान् सन्निभः ॥ ८७
 पश्यन् कंचित् किमात्रा दृश्यन्ते गणनानिभः । सोऽप्युच्ये न करोऽप्यस्त्रि भूतानां तद् पना भमी ॥ ८८
 राज्येऽहमपि भूतानां करं मोक्षये स्त्रीगृणि । निचिन्त्येति कुमारोऽगात् फार्सी निर्गन्धेयमाक् ॥ ८९
 ग्रामसेकेन यणिना यथायैः सत्कृतः कृत्वा । द्वितीयेऽद्धि लुण्ठ्यमानं तद्वदं वीक्ष्य दुःखितः ॥ ९०
 कंचित् पश्यन् किमिदं सोचेऽप्युग्रयो यणिक् । मृतोऽसौ तद्वहं तेन लुण्ठ्यते राजपुरुषैः ॥ ९१
 श्रुत्येति चकितः स्वान्ते भवत्सं निगतवत् । यथा क्षणादसौ नष्टः श्रेष्ठी सर्वं तथा भवेत् ॥ ९२

९५. असारः संसारः सरलकदलीसारसदृशो,
 लसद्विचुष्टेभ्याचकितचपलं जीवितमिदम् ।
 यदेतत् तारुण्यं नगगतनदीवेगसदृशं,
 अहो घाट्यं पुंसां तदपि विपयान् चावति मनः ॥ १ ॥

कुमारमिन्तयदसौ धिग् राज्यं यदपुत्रिणां । स्लेच्छन्नामपि सर्वसं राजा यक्षानि पुत्रवत् ॥ ९३

९६. दुर्भिक्षोदयममसंग्रहपरः पश्युर्ययं कन्यधुषी,
 प्यायस्यर्थपतेभिषक् मदगणोत्पातं कलि नारदः ।
 दोषघ्राहिजनस्तु पश्यति परच्छिन्नं छलं शाकिनी,
 निःपुत्रं म्रियमाणमात्ममवनीपालो हृद्वा यान्छति ॥ १ ॥

राज्ये नाहं ग्रहीष्यामि स्वदेशे स्वमपुत्रिणां । प्रतिज्ञायेति कुम्भरो गतः पाटलिपुत्रके ॥ ९४
 तत्र च पुरा संजातनयनन्दकारितनवखण्णमयपर्वतादिस्वरूपं श्रुत्वा मनसचिन्तयत्-

९७. येषां वित्तिः प्रतिपदमियं प्रतिता भूतघात्री,
 धैर्य्येतद् सुयनयलयं निर्मिमतं लीलयेव ।
 तेऽप्येतस्मिन् शुक्रमपहृदे सुदुस्तम्बलीलां,
 घृत्या घृत्या सपदि विलयं ब्रह्मजः संप्रयाताः ॥ १ ॥

यदस्माकं वित्तचयो भविष्यति तदा दानभोगादौ व्ययं करिष्याम इत्यादि बहु विचिन्त्यामे चचाळ ।
 ततो राजगृहे शृण्वन् वीक्ष्य वैभारपर्यंतम् । श्रुत्वा समवसरणस्थानान्येव विचिन्त्ये ॥ ९५

तत्र ग्रामवपुण्यग्रामारक्षालिः श्रीशालिभद्रस्य सौधनिर्माल्योत्तीर्णसर्गमाणिन्यमणिमयाभरणप्रक्षेपवापी-
 प्रसुखस्थानानि निरीक्ष्य भोगलीलं वैराग्यं च श्रुत्वा विस्मयस्तेरयनाभिन्तयति स्म । यथा-

९८. अग्रज्ञानविषेकिनोऽमलधियः कुर्वन्त्यहो दुष्करं,
 यन्मुख्यन्मुपभोगमाहुपि धनान्येकान्ततो निरुद्धः ।
 न प्राप्तानि पुरा न संप्रति न च प्राप्तौ ददमलयाः,
 यान्छामात्रपरिग्रहाप्यपि परं स्वर्तुं न शक्ता वयम् ॥ १ ॥

ततो वैभारगिरिमास्तोह । श्रीशालिभद्रपादपोगमानशनशिलतलादि निरीक्ष्य चेतसि चमत्कृतो वैरा-
 ग्यवान् जातः । ततो नवद्वीपकदेशेऽपि मत्स्यजयपुरं ययौ । तत्र वदिः सर्वतुर्गुणफलोपेतमनोरमोद्याने शक्रा-
 यतारतीयं गतः । तत्र कमपि वृद्धपुरुषं तत्स्वरूपमश्नुत् । तेनोक्तम्-पुरा श्रीदुर्गादिदेवस्य शतं पुत्रा आसन् ।
 तेषु जयनामकुमारस्यपितृमिदं जयपुरम् । अन्यदाऽन शक्रादिशूरामुनरनिकराज्यकतेष्वप्यदाहरिन्दः श्रीरूपम-
 देवः समवासर्पित् । तदा समवसरणस्थाने श्वनिर्मितः प्रासादोऽयम् । यद्वस्तुमयमुवाचं च भगवत्पूजार्थमिदम् ।

एतदाकर्ण्य विस्मयमनाश्चेतसीदं चिन्तयन्—‘अहो ! अनादिकालीनोज्यं श्रीविनयधर्मः, महाप्रभावश्च । ततः स्वयं तत्र गत्वा आदिदेवं ननाम ।

ततोऽपि कामरूपेऽगात् कामाल्येक्षणकौतुकी ।

तत्र कामाक्षीदेवीभवेन गतः । पूजार्थमागतं निजरूपनिर्जितकामवामाक्षीगर्वसर्वस्वं स्वीयुन्दं देशस्वभावा-
न्मुक्तमर्यादं सकलकलाकुशलमवेक्ष्याचिन्तयत्—

(५९. संसार ! तव निस्तारपदवी न दवीयसि । अन्तरा दुस्तरा न स्युर्यदि रे मदिरेक्षणाः ॥

६०. वैरिवारणदन्ताग्रे समारुह्य स्थिरकृता । धीरश्रीर्यैर्महासत्त्वैर्योपिद्रिस्तेऽपि खण्डिताः ॥

६१. ततोऽगात् तत्र यथास्ति सर्परूपेण भूपतिः । यौतिकं देवकं वापि यद्राज्ये न भयं भवेत् ॥ ९६

कश्चिद्दृष्ट्वापार्श्वे सपर्यराज्यकारणमपृच्छत्—तेनोक्तम्—‘भो ! पुरा नागकुमारदेवस्यापितं नागेन्द्रपत्नमिदम् ।

तत्र श्रीकान्तराजा अत्यन्तश्रीमान् दाता मोक्षा विवेकी प्रजाप्रियः परं यदपि तदपि कारणं प्राप्य मोक्षी भवति ॥

६१. यतः—नाकारणरूपां संख्या संख्याताः कारणे कृषः ।

कारणेऽपि न कृष्यन्ते ये ते जगति पंचपाः ॥ १ ॥

ततः स राजाऽन्यदा क्रोधान्धो प्रजन् सौधान्धकारे सम्भामिषातमूर्च्छितो निःशुभ्रो मृत्वाऽऽवर्ध्यानवशात् सप्त-
फणालंकृतः सर्पोऽगूत् स्वमाण्डागरे । स मंत्रिभिर्वारं वारं बहिर्मुक्तः खट्विणमोहितः पुनः पुनस्तत्रैवावाति । राज्यं
पुत्रं विना[श्न्यं]जातम् । वैरिनिर्निरुद्धम् । ततो महति संकटे लौकैः पुरस्थापकनागकुमारदेवः स्थितः । स समायातः ॥
स जातिस्तरं नागं सप्तफणालंकृतं [दृष्ट्वा, अयं] अस्मदीयकुलोत्पन्नः, पुराऽप्यस्य पुरस्य स्वामी, ततोऽयमेव राजा
भवतु,—इति नागकुमारदेवकृतराज्याभिषेकस्तत्प्रभावाद्राज्यं करोति । देवः सौख्यं विधाय स्वस्थानमगात् । सोऽयं
नागराजसाम्राज्यम् । एतद्विश्रम्य कुमारेण चिन्तितम्—‘अहो ! दुर्गतिदाता क्रोधः । ततः पुरमग्रे—

कुमारोऽगाच्चर्मकारपालचंद्रापणेऽन्यदा । उपानदर्थं तेनापि सादरं पूर्वनिर्मितम् ॥ ९७

उपानदयुगलेतद् युज्यते तव पादयोः । मूल्यानालं तव स्वामिन् । मंगलीके भया कृतम् ॥ ९८ ॥

हृष्टश्च शुभवाक्येन श्रुत्वा कुमरस्तदा । पत्तने पादुकाराज्यं मरणं सिद्धभूपतेः ॥ ९९

कुमारपालराजानं शृणोपि पत्तने यदा । शीघ्रमेयास्तदामय्य मोचिकं कुमरस्ततः ॥ २००

उज्जयिन्यां सानुचरो गत्वाऽखण्डप्रपाथकैः । कक्षास्त्री—सिद्धपुरेऽग्राहत्वायेपकुटुम्बकम् ॥ २०१

तत्र पूर्वमतिपद्ममातुल्यं द्विजन्मनः । ग्रहे मुक्त्वा सत्कुटुम्बमेकान्त्रि पत्तने ययौ ॥ २०२

*

॥ २७. गत्वा ग्रहे कृष्णभट्टदेवस्य भगिनीपतेः । रात्रौ नमाम भगिनीं कुमारः प्रमिलामिषाम् ॥ २०३ ॥

आतेति प्रत्यभिज्ञाय तयापि स्नापितः स्वयम् । खाननरी वीक्ष्य स्नातं दुर्गां शाकुनिकोऽभवत् ॥ २०४ ॥

सत्ताहान्तर्मवान् राजा प्रमाणं शकुना यदि । तदाकर्ण्य भगिन्याऽपि विज्ञप्तं पत्युरात्मनः ॥ २०५ ॥

मण्डलेशकृष्णदेवः कुमारं परिभ्य तम् । तत्रैव राज्यं नान्यस्य मा निपीदेत्युवाच सः ॥ २०६ ॥

महितदंदेशापीशं विजयपालराजकम् । मित्रमाकार्यं कृष्णेन पर्यालोचः कृतस्ततः ॥ २०७ ॥

अग्रे प्रधानैश्चोलस्यौ तौ द्वौ राज्यार्थमाहूतौ । महीपाल-रत्नपालौ राज्यं त्वसौव मे मतिः ॥ २०८ ॥

द्वितीयेऽह्नि प्रपानानां ज्ञापयित्वेति तौ ततः । आजूहवत् कुमारं च श्रीजयसिंहमेवके ॥ २०९ ॥

ततः प्रधानैः सम्भूय पूर्वं राज्यार्थमाहूतः । महीपालस्तु त्रात्रला दत्तादेशं करोमि किम् ॥ २१० ॥

तं निरुज्य रत्नपालस्त्वैराहूतो महेश्वरम् । प्रणम्य सचिवादींश्च प्राधत्तिः श्राह पूर्ववत् ॥ ११

विष्टः सोऽप्यमाहूतः कुमारपाल ईश्वरम् । नत्वा सहेलभावयौत्तरीयावल्भयम् ॥ १२

कुमारपालः [तैः] शृष्ट—‘कयं राज्यं करिष्यसि ?’ । कृपाणं दक्षिणं तेन केनापि पठितं पदः ॥ १३ ॥

६२.

न श्रीः कुलश्रमायाता शासने लिखिता न तु ।

स्वद्वेनाग्रम्य सुशीत धीरभोग्या यस्तुन्धरा ॥ १ ॥

तानाह्लास्तामिपेकाय श्येन्द्रासनमास्थितः । ततः कृष्णादिभिः श्रोत्रे परामर्शं विमुच्य मोः ! ॥ १४

अत्रापि मा निम्प्यन्तं कार्यं चेज्जीवितेन यः । तद्भवेत्सैलया चक्रे कुमारगुणरक्षिते ॥ १५

मुक्तानां सेनिका शिषा तत्परीषद्भूत सपक्षिका । कृष्णदेवचन्द्रमुत्प्रेक्षतो रावेत्सयी नतः ॥ १६

श्रीकुमारपाददेवो वेष्टितो मण्डलेभ्यः । पट्टस्त्रिसमारुहो मेघाङ्गमरमण्डितः ॥ १७

धामोर्वान्ज्यमानस्तु शृङ्गन् पीरजनाधिपः । विविचातोघनिर्गोपैर्पिपिरीकृतदिहमुखः ॥ १८

हासिकाभीयपदातिरपकटप्रामिकोटिभिः । पुरतः पार्श्वतः श्याल्लोकैश्च परिवारितः ॥ १९

प्रदत्तच्छटकुम्भिमर्दमंगमदैरिव । ददरानं तदाऽर्मिम्यो राजा प्रासादमासदन् ॥ २०

॥ ६२. ततः श्रीमत्कान्हडदेवमुत्प्रेक्षः समसौरिषि [सामन्ते] पश्चात्तुष्णितगतं नमोऽकारि । स प्रौढतया देशान्तरपरिभ्रमणैरुपगमेन राज्यशक्तिं स्वयं कुर्वन्, राज्यशृङ्गानां प्रधानानामवेषमानस्त्रैः सम्मूय व्यापादयितुं व्यवस्थितः । साम्प्रकारगोपुरेषु न्यस्तोप पातकेषु प्राक्तनशुभकर्मणा प्रेरितेन केनाप्यासेन ज्ञापितस्त्रुतान्तर्गतं प्रदेशं विहाय द्वारान्तरेण वरं प्रविष्टः । तदनु तान् प्रधानान् यमपुरीं प्रति प्राहिणोत् ।

॥ ६३. स भावुकमण्डलेभ्यः शालकसम्पन्नात् राजस्यापनाचार्यत्वाच्च राजपाटिकायां संवाचसरेषु च प्राक्तनदुःखा-
॥ यस्यां समर्मतया जल्पति स्म । राज्ञोक्तम्—‘त्यपाज्जगत्सर्वमेवंविधं समासमर्थं न वाच्यं, विजने तु यदृच्छया वाप्यम् ।

६३. यतः—आज्ञाभद्रो नरेन्द्राणां महतां मानसखण्डनः ।

मर्मपापकं च लोकानामशस्त्रो यच्च उच्यते ॥ १ ॥

६४. याचको यक्षको व्याधिः पंचत्वं मर्मभाषकः ।

योगिनामप्यमी पञ्च प्रापेणोद्देगहेतयः ॥ २ ॥

॥ इति राजोपरुद्ध उत्कटतया अवज्ञावशाच्च—‘रेडनालम् । इदानीमेव पादौ त्यजामि ?’ इति भाषमाणो मर्तुकाम औपधमिन तद्वचं पश्यमपि न जग्राह । नृपसदा तदाकारसंवाचनेनाह्वयं विद्यापारसिन् दिवसे नृपसहेतितैर्मलेखदहभङ्गं कृत्वा नयनयुगलमुद्धृत्य, तत्तत्सं तदावसरे प्रस्थापयामास । श्रयान्तरेऽभ्युक्तम्—

६५. काफे शीघ्रं घृतकारेषु सत्यं, सर्पे क्षान्तिः स्त्रीषु कामोपशान्तिः ।

स्त्रीषु पैर् मरणे तत्त्वचिन्ता, राजा मित्रं केन हृष्टं श्रुतं वा ॥ १ ॥

॥ ६६. यतः—शास्त्रं सुनिश्चितधिया परिचिन्तनीयमाराधितोऽपि श्रुतिः परिशङ्कनीयः ।

आत्मीकृताऽपि युयतिः परिरक्षणीयाः शास्त्रे ह्येव च युयती च कृतः स्थिरतयम् ॥ १॥

६७. आदौ मयैयापमदीपि नूनं, न तद्देहेन्मामभहीलितोऽपि ।

इति श्रमापद्गुलिपर्वणापि, स्पृशेत् मो दीप इवावनीयः ॥ ३ ॥

इति विश्वशक्तिः समन्ततः सामन्तैर्मयश्रान्तचित्तैर्मतःश्रुतिं स नृपतिः प्रतिपदं सिषेवे ।

॥ ६८. पश्चात्तुष्णितगतं नमोऽकारि शोलाकनामा गन्धर्वोऽसरे गीतकल्याणुलया रक्षिताद् राज्ञः पौडशचिकं शतं प्रसादे द्रमाणामवाप्य, तैः सुतमक्षिकं विसाध्य, बालकान् तथा सन्तर्पयन् ‘राज्ञो दानमल्पमि’त्युपहसन्, कुपितेन राज्ञा निर्बान्धितो विदेशं गतः । तत्रत्य गणैः पन्नितोपिताद् मज्जुगलमानीयोपादनीकुर्वन् चोलुक्ष्यभूषलेन संमानितः । कदाचित् कोऽपि वैदेशिकगन्धर्वो ‘मुपितोऽस्मी’ति तारं शुभ्राखं कुर्वाणः, ‘केन मुपितोऽस्मी’ति राज्ञाविहितो ‘मम गीतकल्याणुलया समीपयुगेषुषा कौतुक्यपितयलप्यहलेन नश्यत शृण्वे’ति विज्ञापयामास । तदनु

सोलाभिधानो गन्धर्वराट् नृपतिना समादिष्टः, अटवीमटन्तं स्फीतगीतादिकृष्टिविधया गले खेलत्कनकगृह्णलमृगं नगरान्तः समानीय तस्य सुपतेः समासमधुं दर्शयामास । अथ तत्कलाकौशलेन चमत्कृतमानसः नृपतिः सोलाकं गीतकलाया अवर्धि पश्यञ्च । स तु शुष्कदारुणः पक्षवप्ररोहमवधिं विज्ञप्तवान् । तर्हि तत्कौतुकं दर्शयेत्यादिष्टः, अर्घुदाद् गिरिविरहनामानं वृक्षमाक्षेपादानाय्य तत्शुष्कस्याखाखण्डं राजाङ्गणे कुमारमृत्तिकाकृष्टालवाले चिक्षेप । भन्द्धारवर्णाभनवद्यगीतकलाया सद्यः प्रोलसत्यल्लवितं निवेदयन्, स सपरिवारं नृपं तोषयामास । तदा सन्तुष्टेन राज्ञा पारितोषके आमयमलं दत्तम् । - चङ्कारसोलप्रबन्धः ।

*

§ ३१. कृतोपकारानाकार्यं सर्वान् सत्त्वहितस्ततः । कृतज्ञः कृतवान् राजा तेषां पूर्णां यथोचिताम् ॥ २१

६८. स्वामिभक्तो जनोत्साही कृतज्ञो धार्मिकः शुचिः ।

अकर्कशः कुलीनश्च शास्त्रज्ञः सत्यभायकः ॥ १ ॥

६९. विनीतः स्थूललक्ष्म्याव्यसनी वृद्धसेवकः ।

अधुद्रः सत्त्वसंपन्नः प्राज्ञः शूरोऽचिरक्रियः ॥ २ ॥

७०. पूर्वपरीक्षितः सर्वोपधासु निजदेशजः ।

राजार्थ-स्वार्थ-लोकार्थकारको निरपृहः शमी ॥ ३ ॥

७१. अमोघबचनः कल्पः पालिताशेषदर्शनः ।

पात्रौचित्ये च सर्वत्र नियोजितपदकमः ॥ ४ ॥

७२. आन्वीक्षिकी-त्रयी-वार्त्ता-दण्डनीतिकृतश्रमः ।

क्रमागतो वणिकपुत्रो भवेन्मन्त्री न चापरः ॥ ५ ॥

इति नीतिं विमृश्य तेन राज्ञा पूर्वोपकारकर्तुः श्रीमदुदयनराजः श्रीचामुण्डदेवो महामालश्वके ।
आलिगनामा ज्यामान् प्रधानः, महं उदयनदेवश्च ।

§ ३२. तदा चोलक्यराज्ञा कृतज्ञचक्रवर्तिना आलिगकुलालाय ससशतीग्राममिता विधिना चित्रकूटपट्टिका ददे । ते तु निजान्वयेन उज्जमाना अद्यापि 'सागरा' इत्युच्यन्ते । यैश्च छिन्नकण्टकान्तरे प्रक्षिप्याक्षतो रक्षित-
स्तेऽङ्गरक्षकपदे प्रतिष्ठिताः । विस्मृताः श्रीहेमसूरयः ।

*

§ ३३. अन्यदा उदयनमन्त्रिणाऽऽहूताः श्रीपत्तने समायाताः समहोत्सवम् । कदाचिद् गुरुमिरुचे- 'हे मन्त्रिन् ! त्वं भूयं रहो भूयाः - अथ त्वया नवीनराज्ञीगृहे न सुप्तव्यं राज्ञौ, सोपसर्गत्वात् । केनोक्तमिति पृच्छेच्चैत् तदाऽत्याग्रहे मम नाम भूयाः' । ततस्तेन मन्त्रिणा तथोक्ते, राज्ञा च तथाकृते, निशि निधुत्यातात् तस्मिन् गृहे दग्धे, तस्यां च राज्ञां मृतायां राजा चमत्कृतः । जगद् सादरम्- 'मन्त्रिन् ! कसेदमनागतज्ञानं, महत्परोपकारित्वं च ?' ततो राज्ञा-
निर्घन्धे कृते मन्त्रिणा श्रीगुरुणामागमनभूचे । तत् श्रुत्वा प्रमुदितो नृपस्त्वानाकारयमास । राजसमायासुपागता-
नम्युत्पाय ववन्दे, प्राञ्जलिस्वाच च- 'भगवद्भद्रं निजासमपि दर्शयितुं नाहं तनभवताम् । तदा स्वम्भतीर्थं रक्षितः, भाविराज्यसमयचिठडिका चार्पिता । परमहं प्रातरान्योऽपि नास्मापि । शुष्मार्कं निष्कारणप्रयमोपकारिणा-
महं कर्मचर्यापि नाट्टीभवामि' । सुस्मिरुचे -

इत्थं विकल्पसे कस्मात् त्वमात्मानं मुधा नृपः । उपकारक्षणे यत्ते संप्रत्यस्ति समागतः ॥ २२

कृतज्ञत्वेन चेत् प्रत्युपशिक्षित्व, तर्हि निश्चयनीने श्रीर्वने पर्ये निजं मनो निधेहि । राज्ञा तत्रतिपयोक्तम्-
'शुष्मानिरीद्वानिशगमन्तव्यमिति' । एवमाचार्यैः सह राज्ञः संगतिः समजलि ।

*

॥ ३४. अथ श्रीकुमारपालः समस्तसामन्तचक्रपालचतुर्द्वयचमूर्चक्रमणचलाचलमूलपः, दिग्विजययात्रायै चपाल । तत्र प्रथमं दक्षिणाशां प्रति प्रक्षितो लाट-महाराष्ट्र-कर्णाट-तिलंगादिदेशान् विन्ध्याचलम-साधयत् । ततो दक्षिणसमुद्रतटनिकटेऽट्टन् कलोलन् दृष्ट्वा कम्पकारणमपृच्छत् । तत्र कवचः प्रोक्तः—

७३. प्रासः श्रीरेष कस्मात् पुनरपि मथितं मन्वत्वेदं विधिच्छुः

निद्रामप्यस्य संप्रत्यमलसमनसो नैव संभावयामि ।

सेतुं यथाति भूयः किमिति च सकलद्वीपनायानुपात-

स्त्यस्यापाते विकल्पानिति दधत इवाभाति कम्पः पयोधेः ॥ १ ॥

सपादलक्ष्मणौघिलेऽदात् । ततः सेतुषन्धं विलोक्य श्रीरामदेवप्रशस्तिमवाचयत् । यथा—

७४. क्षाण्या क्षाड्यलमासने शुचि शिलासद्य द्रुमाणामधः,

झीतं निक्षेरेधारि पानमशनं कन्दाः सहाया भृगाः ।

इत्यप्रार्थितलभ्यसर्वविभवे दोषोऽयमेको वने,

दुःप्रापार्थिनि यत्परार्थघटनाबन्धैर्वृथा स्वीयते ॥ १ ॥

अहो रामस्य वदान्यता वनेऽपि । ततः परशुरामस्वाश्रमं विलोक्योवाच—‘अहो ! श्रोतस्य विस्फूर्जितम् । यः पूर्वं स्थां जननीमघातयत्’ । ततः—

७५. येन त्रिःसप्तकृत्वो नृपयलवसासान्द्रमास्तिवपपङ्कः,

प्राग्भारेऽकारि श्रिरच्युतरुधिरसरिद्वारिधरेऽभिपेकः ।

यस्य स्त्रीपालमृद्धावधिनिधनविधौ निर्दयो विश्रुतोऽसौ,

राजन्मोघांसकटकधनपटुरटद् घोरधारः कुठारः ॥ १ ॥

अहो प्राणिनां सकलपुण्यार्थप्रत्ययी सदा संनिहितोऽयं श्रेष्ठः आचन्द्रार्कमयशःपटुपटहचटनासङ्घट इति

सचिन्त्य पश्चाद् व्याप्युद्यमानः पथि प्रवीजनवाणीमगृणोत् । यथा—

७६. तावकीनकटकैरयोदता घूलयो जगति कुर्पुर्न्यतमम् ।

वेदिमाः करिघटामद्रामसा भूपसा प्रशमयेद्य सर्वतः ॥ १ ॥

सपादलक्ष्मण दानम् ।

अथ पश्चिमां प्रति चपाल । तत्र सुराष्ट्र-प्राह्मणबाहक-चंचनद-सिन्धु-स्रीषीरादिदेशान् साधया-

मास । तत्र सिन्धुपश्चिमतटे पद्मपुरे पद्मानुपपुत्री पश्चिमी पद्मावती नाम्नी स्वप्रतीहारीमुखेन श्रीकुमारपाल-देवसातिरूपादिरूपं धृत्वा, ततः कृतनिधया मित्रा विमुष्टा, सप्तकोटीद्रव्ययुता, सप्तशतसैन्धवचतुर्ह्रस्वपरिवृता, स्वसमानपोद्गवराद्रनासहिता, स्वयंवरा समायाता राज्ञा परिणीता । अस्मिन्नवसरे कथितं पत्राठ—

७७. एकस्त्रिंशद्दृष्टिं सदा यसति क्व यित्रं यो विद्विषां विदुषां च भृगीहृषां च ।

तापं च संमदभरं च रतिं च सिञ्चत् सूर्योऽप्यमणा च विनयेन च स्त्रीलया च ॥ १ ॥

अत्रापि सपादं लक्ष्मणम् । ततः पश्चादामपृच्छन् द्वारिकासद्यः केनापि विप्रतः—देवदत्त कृष्णराजो ‘वीरलिनन्दने’ ‘पद्मपद्मोत्त’ ‘तत्र’ ‘देवदत्ते’ ‘दक्षिणपटु’ ‘दत्ते’ ।

अयोध्यां प्रति प्रतप्से । तत्र कासीरोड्द्वियान-आलंघर-सपादलक्ष पर्यंत-स्वसादिदेशान् हिमाचलमसाधयत् । तत्र गंग्यातटे नानावेपकिनास्त्राद्यदेवतादिभेदेन परस्त्रापिषेपयन् निवदमानान् बहु-विपतीर्यकानवलोक्याचिन्तयत्—

७८. प्रसन्नस्यास्तसद्गुह्यं चीतरागस्य योगिनः ।

अवन्ति सिद्धयः सर्वो विपर्यासे न किंचन ॥ १ ॥

७९. सर्वज्ञता नास्ति मनुष्यलोके नात्यन्तमूर्खोऽपि जनो हि कश्चित् ।

ज्ञानेन हीनोत्तममध्यमेन यो यद् विजानाति स तेन पण्डितः ॥ २ ॥

ततस्तत्र राजा निजकीर्तिप्रसरावसरमेवैव सकलपाखण्डिनां यथाकामं दानमदात् । ततो वाणारस्यां मृतानन्दयोगिनं बहुपरीवारवृत्तं अनेकविधामव्रतप्रपञ्चादिविचित्रकलकौशलेनात्मीयकृतयद्वृत्तं दृष्ट्वाऽचिन्तयत् -

८०. ये लुब्धचित्ता विपयार्थभोगे बहिर्विरागा हृदि बद्धरागाः ।

ते दाम्भिका वेपधराश्च धूर्ता मनांसि लोकस्य तु रञ्जयन्ति ॥ १ ॥

८१. कुलीनाः सुलभाः प्रायः सुलभाः शास्त्रशालिनः ।

सुशीलाश्चापि सुलभा दुर्लभा भुवि तात्त्विकाः ॥ २ ॥

ततः प्राचीं प्रति प्रतये । तत्र कुरु-सूरसेन-कुशावर्त-पांचाल-विदेहा-दृष्टार्ण-भागधादीन् देशानसाधयत् । ततो राजाऽप्रतो गच्छन् कामि बने निर्विजने रहः प्रदेशे कमपि मुनिपुंगवमेकाकिनमन्तः समा-
धिस्थाधीनमनःप्रयोगं नासाग्रविन्यस्ताद्धनिमीलितनयनं प्रथमपीयूषपानमुहितं सकलप्राणिवर्गस्य निजसंसर्गप्रणा-
शितमिसर्गवैरं स्नानैकान्तभावजातवृषनिर्मितप्रणामं विलोक्य राजा सविस्मयं चिन्तयति स्म -

८२. तृणं ब्रह्मविदः स्वर्गस्तृणं शूरस्य जीवितम् ।

विरक्तस्य तृणं नारी निरीहस्य तृणं नृपः ॥ १ ॥

ततो राजा क्षणान्तरे कृतप्रणामः पुनः सकलमवक्ष्येनाशिनीं धर्माशिषां समासाद्य प्रश्नमकरोत् - 'भगवन् !
कथं दुरन्तविपयाशा निराशाश्चक्रे ?' मुनिस्वाच - 'राजन् !

८३. यस्यात्म-मनसोर्भिन्नरुच्योर्मैत्री प्रवर्तते ।

योगविद्वैकनिष्ठेषु तस्येच्छाविषयेषु का ॥ १ ॥

एतन्निश्चय्य राजा सपरिकरः क्षणं मुनिप्रभावात् प्रशान्तस्नान्तः चेतसि चिन्तां चकार । अहो स्वार्थकृतसापि
साम्यस्य महिमा नहि मानगोचरः । यतः -

८४. सारंगी सिंहशायं स्पृशति सुतधिया नन्दिनी व्याघ्रपोतं,

मार्जारी हंसपालं प्रणयपरवशा केकिकान्ता भुजङ्गम् ।

वैराण्याजन्मजातान्यपि गलितमदा जन्तवोऽन्ये त्यजेयु-

र्हृष्टा साम्यैकरुदं प्रशमितकलुषं योगिनं क्षीयमोहम् ॥ १ ॥

ततो मुनिस्वरूपं निरूप्य स्वात्मानं निनिन्दः । अहो विपयाशाकलुषं जगत् । ततो मुनिदेशानां निश्चय्य
कतिभिः प्रयाणैः साधितभूलयः, निभृतं भृतमाण्डागारः, चतुरङ्गचमूचमलीकृतचतुराशः, प्रतिार्थिजनाशः, कृत-
कुनीतिप्रगाशः, प्रादुःकृतधर्ममार्गप्रकाशः, यशःपुष्पप्रतिविशुबनावकाशः श्रीकुमारपालनरेश्वरः कृतप्रवेश-
मङ्गलमहोत्सवः श्रीपञ्चनमाजगाम । द्वाप्तसत्तिसामन्तभूपतैः कृतराज्याभिषेकः साम्राज्यं करोति ।

*

✓ ३५. वयान्यदा श्रीचौलुक्यचक्रवर्ती सर्वावसरे स्थितः काँकणदेशीयस्य मह्लिकार्जुनस्य राज्ञो माणधेन
राजपितामहे इति विरुदमभिधीयमानमण्योत् ।

..

८५. यथा - जित्वा प्राग् निखिलानिलापतिचरान् दुर्वारदोर्वीर्यतः,

कृत्या चात्मचक्रांचदानविरतं तान् पौत्रवत् सर्वदा ।

पक्षे राजपितामहेति विरुदं यो विश्वविश्वश्रुतं,

सोऽयं राजति मह्लिकार्जुननृपः कोदण्डविद्यार्जुनः ॥ १ ॥

॥ ३४. अथ श्रीकुमारपालः समस्तसामन्तचक्रवालचतुरङ्गचमूचक्रमणचलाचलमूलम्, दिविजयसाम्राज्यं च चाल । तत्र प्रथमं दक्षिणाशां प्रति प्रस्थितो छाट-भराराष्ट्र-कर्णाट-तिलंगादिदेशानां विन्ध्याचलम-साधयत् । ततो दक्षिणसमुद्रतटनिकटेऽऽन् कलोलान् दृष्ट्वा कम्पकारणमुपप्लुत् । तत्र कवेयं प्रोत्तु -

७३. प्रासः श्रीरेप कस्मात् पुनरपि मथितं मन्यखेदं विधिच्छुः

निद्रामप्यस्य संप्रत्यनलसमनसो नैव संभावयामि ।

सेतुं यन्नाति भूयः किमिति च सकलद्वीपनाथानुपात-

स्त्वप्यापाते विकल्पानिति दधत इवाभाति कम्पः पयोधेः ॥ १ ॥

सपादलक्ष्मणौचित्येऽदात् । ततः सेतुवन्धं विलोक्य श्रीरामदेवप्रशस्तिमवाचयत् । यथा-

७४. शय्या शाङ्खलभासने श्लिष्टि शिलासद्य हुमाणा मघः,

शीतं निश्चरवारि पानमशनं कन्दाः सहाया मृगाः ।

इत्यमार्थितलम्पसर्वविभवे दोषोऽयमेको बने,

दुःप्रापार्थिनि यत्परार्थघटनाचन्यैर्दृष्टा स्वीयते ॥ १ ॥

अहो रामस्य वदान्यता बनेऽपि । ततः परशुरामस्याग्रम विलोक्योवाच - 'अहो ! क्रोधस्य विस्फूर्जितम् । य-

त्वं खां जननीमयातयत् । ततः -

७५. येन त्रिःसप्तकृत्वो वृषयलयसासान्द्रमास्तिरन्यपङ्कः,

प्राग्भारेऽकारि भूरिच्युतरुधिरसरिद्वारिपरेऽभिपेकः ।

पत्युः स्त्रीपालशृङ्गापथिनिधनविषौ निर्दयो विश्रुतोऽसौ,

राजन्योष्ठांसकृदकथनपटुरदद् घोरघारः कुठारः ॥ १ ॥

अहो प्राणिनां सकलपुरुषार्थप्रलयीं सदा सनिहितोऽयं क्रोधः आचन्द्रार्कमयश्च पटुपटुपटुनापण्डित इति

सचिन्त्य पश्चाद् व्याहृत्यमानं पथि प्रवीणजनवाणीमगुणोत् । यथा -

७६. तायकीनकटकैरयोद्धता धूलयो जगति कुर्युरन्यताम् ।

चेदिमाः करिष्यामदाम्भसा भूयसा प्रशमयेन्न सयतः ॥ १ ॥

सपादलक्ष्मण दानम् ।

अथ पश्चिमा प्रति च चाल । तत्र सुराष्ट्रं ब्राह्मणबाहक-पंचनद-सिन्धु सौवीरादिदेशान् साधया

मास । तत्र सिन्धुपश्चिमतटे पद्मपुरे पद्मनृपपुत्री पद्मिनी पद्मावती नाम्नी स्वप्रतीहारीमुखेन श्रीकुमारपाल-देवसानिरूपादिस्वरूपं धृत्वा, ततः कृतनिधया मित्रा विसृष्टा, समुद्रोद्विग्नपुता, समस्तसैन्यवतुराक्षमपरिवृता, स्वसमानयोद्धावराजनासहिता, स्वयवरा समायाता राज्ञा परिणीता । असिन्नवसरे कश्चित् पथाट -

७७. एकत्रिंशो हृदि सदा बसति स चित्रं यो विद्विषां विदुषां च मृगीहृतां च ।

तारं च संमदभरं च रतिं च सिञ्चत् सूर्योऽप्यमृता च दिनपेन च लीलया च ॥ १ ॥

अनापि सपाद लक्ष्मणम् । ततः पश्चादगच्छन् द्वारिकासन्नं केनापि विज्ञप्त - देवाश्च मृच्छराजो बलिनिकन्दनो राज्यमकरोत् । तत्र देवदाये द्वादशग्रामान् ददौ ।

अयोध्या प्रति प्रतसे । तत्र कासीरोड्ढिद्यान-जालंधर-सपादलक्ष्मण पर्वत-नवसादिदेशानां हिमाचलमसाधयत् । तत्र गंगातटे नानावेपथियाश्चन्द्रदेवतादिभेदेन परस्परविशेषपराजन् विवदमानान् पटु-विषतीर्थकानवलोक्यापिन्त्यत् -

७८. प्रसन्नस्यास्तसङ्गस्य यौतारामस्य योगिनः ।

भयन्ति सिद्धयः सर्वा विपर्ययासे न किञ्चन ॥ १ ॥

७९. सर्वज्ञता नास्ति मनुष्यलोके नात्यन्तमूर्खोऽपि जनो हि कश्चित् ।
ज्ञानेन हीनोत्तममध्यमेन यो यद् विजानाति स तेन पण्डितः ॥ २ ॥

ततस्तत्र राजा निजकीर्तिप्रसरावसरमवेत्य सकलपाखण्डिनां यथाक्रमं दानमदात् । ततो वाणारस्यां
भूतानन्दयोगिनं बहुपरीवारवृत्तं अनेकविधामृतत्रयधादिविचित्रकलाकौशलेनात्मीयकृतबहुजनं दृष्ट्वाऽचिन्तयत् -

८०. ये लुब्धचित्ता विपयार्थभोगे बहिर्विरागा हृदि बद्धरागाः ।
ते दाम्भिका वेपथराश्च धूर्ता मनांसि लोकस्य तु रञ्जयन्ति ॥ १ ॥
८१. कुलीनाः सुलभाः प्रायः सुलभाः शास्त्रशालिनः ।
सुशीलाश्चापि सुलभा दुर्लभा भुवि तात्त्विकाः ॥ २ ॥

ततः प्राचीं प्रति प्रतस्थे । तत्र कुरु-सूरसेन-कुशावर्त्त-पांचाल-विदेहा-दशार्ण-भागधादीन्
देशानसाधयत् । ततो राजाऽग्रतो गच्छन् कापि वने निर्विजने रहः प्रदेशे कमपि मुनिपुंगवमेकाकिनमन्तः समा-
विस्वाधीनमनःप्रयोगं नासाग्रविन्यस्तादनिमीलितनयनं प्रथमपीयूषपानसुहितं सकलप्राणिवर्गस्य निजसंसर्गप्रणा-
शितनिसर्गवैरं खान्तेकान्तभावज्ञातृपनिर्मितप्रणामं विलोक्य राजा सविस्मयं चिन्तयति स्म -

८२. तृणं ब्रह्मविदः स्वर्गस्तृणं शूरस्य जीवितम् ।
विरक्तस्य तृणं नारी निरीहस्य तृणं नृपः ॥ १ ॥

ततो राजा क्षणान्तरे कृतप्रणामः पुनः सकलमवज्ञेयनाशिनीं धर्माशिषां समासाद्य प्रथमकरोत् - 'भगवन् !
कथं दुरन्तविपयाशा निराशाश्चके ?' मुनिस्वाच - 'राजन् !

८३. यस्यात्म-मनसोर्भिन्नरूपयोर्मैत्री प्रवर्त्तते ।
योगविवैकनिध्रेषु तस्येच्छाविषयेषु का ॥ १ ॥

एतन्निश्चय्य राजा सपरिकरः क्षणं मुनिप्रभावात् प्रशान्तस्नान्तः चेतसि चिन्तां चकर । बहो स्वार्थकृतस्यापि
साम्यस्य महिमा महि मानगोचरः । यतः -

८४. सारंगी सिंहशायं स्पृशति सुतधिया नन्दिनी व्याघ्रपोतं,
मार्जारी हंसपालं प्रणयपरबद्धा केकिकान्ता भुजङ्गम् ।
वैराण्याजन्मजातान्यपि गलितमदा जन्तवोऽज्ये त्वज्येषु-
र्हृष्टा साम्यैकरूढं प्रशमितकलुषं योगिनं क्षीणमोहम् ॥ १ ॥

ततो मुनिस्वरूपं निरूप्य स्वत्मानं निनिन्दः । बहो विपयाशकलुषं जगत् । ततो मुनिदेशानां निश्चय्य
कतिमिः प्रयाणैः साधितभूषलयः, निमृत्तं भृतमाण्डागारः, चतुरङ्गचमूचञ्चलीकृतचतुराशः, पूरितार्थिजनाशः, कृत-
कुनीतिप्रणायः, प्रादुःकृतधर्ममार्गप्रकाशः, यशःपुञ्जपूरितत्रिभुवावकाशः श्रीकुमारपालनरेश्वरः कृतप्रवेश-
मङ्गलमहोत्सवः श्रीपत्तनभाजगाम । द्वासप्ततिसामन्तभूषणैः कृतराज्याभिषेकः साम्राज्यं करोति ।

*

३३५. अयान्यदा श्रीचौलुक्यचक्रवर्ती सर्वावसरे स्थितः कौकणदेशीयस्य महिष्कार्जुनस्य राज्ञो मागधेन
राजपितामह इति विरुद्धमभिधीयमानमसृणोत् ।

८५. यथा - जित्वा प्राग् निखिलानिलापतिचरान् दुर्वारदोर्वीर्यतः,
कृत्वा चात्मचशब्दानविरतं तान् पौत्रवत् सर्वदा ।
घत्ते राजपितामहेति विरुद्धं यो विश्वविभ्रश्रुतं,
सोऽयं राजति महिष्कार्जुननृपः कोदण्डविद्यार्जुनः ॥ १ ॥

एतदाकर्ण्य सोष्माणं राज्ञानमभिगम्यागाधयुद्धिनिर्विगमघः पुनरम्यथात्—
८६. रवेरेवोदयः श्लाघ्यः कोऽन्येषामुदयाग्रहः ।

न तर्मासि न तेजांसि यस्मिन्नभ्युदिते सति ॥ १ ॥

८७. यतः—अहंकारे सति प्रौढे वदत्येवं गुणावली ।

अहं कारे पतिप्सामि समायाता तयान्तिकम् ॥ २ ॥

इति मागधवचनैरुदीरितो राजाऽवदत्—‘अहो अविज्ञाताहंकारस्वरूपोऽयं भूपः ।’ ततस्तदसद्विष्णुतया स्वसमां निमालयन्, नृपचिसविदा भविष्यीआम्पदेन कृतं लब्धे करसंपुटम् । दृष्ट्वा चमत्कृतो भूपतिः । समा-
विसर्जनानन्तरमखलिष्यन् यस्य कारणमपृच्छत् । ततो भविष्योऽवदत्—‘देव ! यदस्यां समायां स कोऽपि सुमनोऽस्ति यो मित्यामिमानं नृपाभासं चतुरङ्गनृपवत् मल्लिकार्जुनं जयतीति सुष्मादाश्रयविदा भया स्वाभ्यादेशश्रमेणायम-
” खलिष्यन्मये । इति तद्वचः श्रुत्वा राजाऽवदत्—‘अहो अस्य चातुर्यम्’ ।

८८. उदीरितोऽर्थः पशुनापि गृह्यते ह्याद्य नागाद्य वहन्ति चोदिताः ।

अनुक्तमभ्युहति पण्डितो जनः परेद्वितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥ १ ॥

ततस्तद्वचःसममनन्तरमेव नृपसं प्रति प्रयाणाय दलनायकं कृत्य पश्चात्प्रसार्द दत्त्वा समस्तसामन्तैः समं
विसर्जं । स चाविच्छिन्नप्रयाणैः कौंकणदेशमागसाय दुर्वारवारिणां कालंविधिनाम्नी नदीमुत्तीर्य परस्मिन् दृष्टे
” गते सैन्ये सं संग्रामासन्नं विमुख्य मल्लिकार्जुनः सर्वभिसरेण प्राहरन् तत्सैन्यं द्रासयामास । अयं तेन
परान्वितः स सेनापतिः कृष्णवदनः कृष्णच्छत्रालङ्कृतमौलिः कृष्णगुहरे निवसन् श्रीपत्तनपट्टिःप्रदेशे स्थितः ।

अथ विजयादशमीदिने राजपाटिकागतेन श्रीचौलुक्यभुज्जा विलोक्य ‘कस्यासौ सेनानिवेशः ?’ इति दृष्टे
कश्चिदुवाच—‘देव ! कौंकणात् प्रत्यावृत्तस्य पद्मवृत्ताम्पदसेनापतेः सेनासंनिवेशोऽयमिति ।’ तदीयलज्जया
चमत्कृतो नृपश्चिन्तयति स्म—‘अहोऽस्य उज्जाधीशत्वम्’ । अग्रान्तरेऽवसरपाठकः पपाठ—

” ८९. लज्जां गुणौघजननीं जननीमिवार्पामत्यन्तचुद्धहृदया अनुवर्त्तमानाः ।

तेजस्विनः सुखमसूनपि सन्त्यजन्ति सत्यस्थितिष्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥१॥

ततोऽस्य सपादलक्षदानमदत् । पुनः प्रसदललितया दशाऽऽभ्यर्चं समाय्य तदपर्यलवद्भिः सामन्तैः समं

मल्लिकार्जुनं जेतुं प्रादिणोत् । ततः कतिमिः प्रयाणैः पुनस्तां नदीमासाय प्रवाहवन्धे विरचिते तेनैव पया
सैन्यमुत्तार्य शिवधानवृत्त्या सन्मुखमायातेन मल्लिकार्जुनसैन्येन सहायसमसाराभ्ये जायमाने हस्तिस्कन्धारूढं

” वीरवृत्त्या मल्लिकार्जुनमेव श्लोष । द्वयोर्धिरं खड्गाखड्गि दृष्ट्वा मागधः पपाठ—

९०. अभिस्तुलागतमार्गणघोरणिष्यमितपह्ववताम्परगहरे ।

वितरणे च रणे च समुच्यते भयति कोऽपि परं विरलः परः ॥ १ ॥

इति श्रुत्वा वदितोऽसाह आम्पदः सुपदे दन्तिदन्तुसुलसोपानेन कुम्भस्वलमभिरक्ष माघदुशमरणसः

‘प्रथमं त्वं प्रहर, इष्टं वा देवत स्मर’ इत्युवाच, करवालधायप्रहारात् मल्लिकार्जुनं मृष्टी जेठयित्वा, सामन्तेषु

” तत्रगराटुण्टनध्याष्टेषु केसरिकिसोर इव करिष्यं तं रीलयैव जघान । तन्मूलकं सुवर्णेन वेष्टयित्वा तस्मिन् देशे
श्रीचौलुक्यनृपाणां दापयित्वा, त्रिशतीजालान् ग्रन्थात्य श्रीपत्तनमाजगाम । ततः सद्यनिपण्णेषु द्राससतिसाम-
न्तेषु तस्य कोशमार्पयत् ।

शार्दी ग्रातकोट्याख्यां, पटं याणिक्यनामकं । पापक्षयं करं हारं सुतज्जुक्तिं विषाणहास् ॥ २३

हैमान् दानिगतं कुम्भान् मनुभारान् श्रमागतः । पण् मूढकोस्तु मुक्तानां स्वर्णव्रीटीः चतुर्दशः ॥ २४

” विंश शतं च पात्राणां चतुर्दशं च दन्तिनम् । जेतुं सैहकनामानं दत्त्वा नव्यं नवग्रहम् ॥ २५

इत्याद्यपरमपि तत्सत्कं सर्वं समर्थं तच्छिःकमलेन स्वस्वामिनः श्रीकुमारपालस्य पादौ पूजयामास ।

महावदातप्रतिने राज्ञा श्रीआम्यडस्य 'राजपितामह' इति विरुदं दत्तम् । चतुर्विंशतिशतं ब्राह्मणतुरंग-
माश्च प्राप्य तेन स्वगृहादर्वाक् सर्वे याचकेभ्यः प्रदत्ताः । अत्रान्तरे पिशुनप्रवेशः ।

९१. यतः—जम्मे वि जं न हूअं नहु होही जं च जम्मलफखेहिं ।

तं चिय जंपंति तहा पिसुणा जह सत्तसारिच्छं ॥ १ ॥

ततः प्रभाते किंचिद्दूनेन राज्ञा सेवावसरे समायातः प्रणामपर्यन्ते श्रीआम्यडः प्रोक्तः—'त्वं मम दानाद-
प्रधिकमियत् कस्मादस्ते ? । यतः, सेवकेन स्वामिन आधिक्येन दानं न देयमिति सेवाधर्मः ।' अत्रावसरे
श्रीआम्यडस्य मागधः पपाठ राजसभायाश्च—

९२. शय्या शैलशिला गृहं गिरिगुहा वस्त्रं तरूणां त्वचः,

सारंगाः सुहृदो ननु क्षितिभृतां भृतिः कलैः कोमलैः ।

येषां नैर्ह्यरमन्मुपानमुचितं रत्नेषु विद्याङ्गना,

मन्ये ते परमेश्वराः शिरसि यैर्यद्वो न सेवाञ्जलिः ॥ १ ॥

मन्त्रिणा लक्ष्मणौचित्ये दत्तम् । राज्ञः समधिकः कोपः । ततो मन्त्रिणा प्रोचे—'राजन् ! त्वं द्वादशग्रामस्वामिन-
स्त्रिभुवनपालपुत्रः, अहं त्वष्टादेशदेशाधिपत्यभुजस्तव पुत्रः । ततः लोकमिदं मम दानमिति' क्षुत्वा राजा प्रभु-
दितः पुत्रपदमदात् । दिशुषं च प्रसादमकरोत् । अत्रान्तरे राज्ञो मागधः पपाठ—

९३. ते गच्छन्ति महापदं भुवि परा भृतिः समुत्पद्यते,

तेषां तैः समलंकृतं निजकुलं तैरेव लब्धा क्षितिः ।

तेषां द्वारि नदन्ति बाजिनिवहास्ते भूयिता निव्यग्रो,

ये दृष्टाः परमेश्वरेण भवता रुटेन तुष्टेन वा ॥ १ ॥

राजा सपादलक्षदानमदात् । ततः—

९४. यः कौबेरीमा तुरुटकमैन्द्रीमा त्रिदिवापगाम् ।

याम्यामा वन्द्यमा सिन्धुं पश्चिमां यो ह्यसाधयत् ॥ १ ॥

अष्टादशदेशेषु राज्ञ आज्ञा प्रवर्तिता श्रीआम्यडेन ।

§ ३६. अयान्यदा श्रीहेमसूरिमाता चाह्निदेवी प्रव्रजिता । कालान्तरे कृतानशना नमस्कारकोटिपुण्ये दत्ते सति
श्रीपत्तने पुण्यवरे त्रिपट्टिशलाकापुष्पचरित्रादिदक्षग्रन्थो नवीनः कार्यः इति प्रोक्ते सति सुरिणा, सा गृता ।
कर्णमेरुभासादाग्रे विप्रेस्तथा भरहकैरस्यया तद्विमानमग्रेऽत्यन्तद्वानाः श्रीसूर्यस्तदुत्तरक्रियां निर्माय तेनैव मन्त्र्युना
मालवकदेशे संसितस्य श्रीकुमारपालस्य स्कन्धावारमलंकृतः ।

९५. प्रभुः स्वयं यदि अवेत् स्वकरे वा यदि प्रभुः ।

स शक्नोति तदा कार्यं कर्तुं नैवान्यथा शुमान् ॥ १ ॥

इति वचस्तत्त्वं विचिन्तयन्तः श्रीमदुदयनमन्त्रिणा नृपतेर्विवेदितागमनाः कुनञ्जशिरोरत्नेन नृपेण यतो-
परोषान्महोत्सवपुरस्सरं सौधमानीताः । तद् राज्यप्राप्तिनिमित्तज्ञानं स्मारयन् नृपः, तत्रमवह्निः सर्वत्र देवपूजावसरेषु
समागम्यमिति श्राद्धं । सुरिस्त्वाच—

९६. सुद्धीमहि वयं मैक्षं ज्जीर्णं चासो वसीमहि ।

शायीमहि महीशूरे कुर्षीमहि किमीश्वरे ॥ १ ॥

राजाह—‘महर्षे ! जहं परलोकसमाचरणाय संमतृणमणिमिर्मवक्रिः सह संगतिसांगल्यमभिलषामि । यतः—

९७. एकं मित्रं भूपतिर्चा यतिर्चा.....॥ १ ॥

९८. विना गुरुभ्यो गुणनीरधिभ्यो जानाति धर्मं न विचक्षणेऽपि ।

आकर्णदीर्घांज्वललोचनोऽपि दीपं विना पश्यति नान्यकारे ॥ २ ॥

महाकविप्रणीतत्वात् । किं मित्रं यत्रिचर्चयति न पापात् । श्रीसर्वज्ञशासने महाप्रभावनां ज्ञात्वा श्रीगुरुभिरप्रति-
पिद्धं तद्वचनम् । ततो नृपस्य महर्षेः परीक्षितचित्तवृत्तिः श्रीमुखेन सर्वोत्तरं वेदिगमादिदेश ।

§ ३७. अथ तत्र यातायाते संजायमाने सूर्याणां गुणग्रामस्त्वे कुर्वत्युर्वीपतौ पुरोधा विरोधादित्यभ्यधात्—‘अमी
न नमस्काराहोः, अजितेन्द्रियत्वात्’ । कथमिति राज्ञा शृष्टे प्राह—

९९. विश्वामित्र-पराशरप्रभृतयो ये चाभ्युपप्राशिनः,
तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दद्वैव मोहं गताः ।

आहारं सप्ततं पयोदधिपुतं शुञ्जन्ति ये मानवा-

स्तेषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम् ॥ १ ॥

इति वचः श्रुत्वा श्रीसूरिभिरुचे—‘न चैवमाहारमाहारयन्ति मुनयः । न चैकान्तेनाजितेन्द्रियत्वकारणमाहारः,
किन्तु मोहनीयकर्मणः प्रकृतिरपि, तीव्रमन्दमन्दतमेदा । तथा च—

१००. सिंहो बली द्विरवशकरमांसमोजी, संघटसरेण रतिमेति किलैकवारम् ।

पारापतः खरशिलाफणभोजनोऽपि कामी भवत्यनुदिनं वद कोऽत्र हेतुः ॥ २ ॥

इति तन्मुखमुद्राकारिणि प्रत्युत्तेऽभिहिते नृपः प्रमुदितः ।

§ ३८. पुनः कियदिने गते नृपप्रत्यङ्गं केनापि मत्सरिणाऽमाणि—‘राजधेते जैनाः सूर्यं न मन्यन्ते, प्रत्यक्षदैवतम् ।
तत्र श्रीसूरिः प्राह—

१०१. अधामधामधामेवं वयमेव हृदि स्फुटम् ।

यस्यास्तन्यसने प्राप्ते लज्जामो भोजनोदके ॥ १ ॥

इति प्रानाप्याद् वयमेव भक्षः सूर्यस्य नचैते तत्त्वतः ।

१०२. पयोदपटलैश्छन्दैर्नैव कुर्वन्ति भोजनम् ।

अस्तंगतेऽतिशुञ्जाना अहो भानोः सुसेवकाः ॥ २ ॥

व्यासेनापि प्रोक्तम्—

१०३. ये रात्रौ सर्वदाहारं वर्जयन्ति सुमेधसाः ।

तेषां पक्षोपयासस्य फलं भासेन जायते ॥ ३ ॥

§ ३९. इति तन्मुखवन्धे जाते कदाचिदेवपूजाक्षणे सौषमागते मोहान्धकारतिरस्कारचन्द्रे श्रीहेमचन्द्रे यद्वा-
भन्द्रगणिना रजोदरणेनासनपटं प्रमाण्यं तत्र कम्पले निहिते ज्ञानतन्त्रज्ञपं किमेतदिति नृपेण प्रष्टाः श्रीगुरुवः

” प्राहुः—‘राजन् ! कदाचिदिह कोऽपि जन्तुर्भवति, तदा तत्सीढापरिहृणायसौ प्रयत्नः, सर्वजन्तुरक्षारूपत्वाद् धर्म-
रहस्यसः’ । ‘यदा प्रत्यक्षतया दृश्यते जन्तुस्तदेवेदं युज्यते नान्यथा ब्रह्मप्रयासदेतुत्वादिनि’ युक्तियुक्तां नृपेकि-
माकर्ण्य श्रीगुरुभिरुक्तम्—‘राजन् ! यथा भवद्विभीषणमावेऽपि नगररक्षार्थं प्रत्यहमारक्षिकाः स्थाप्यन्ते, कटक-
भावेऽपि गजतुरङ्गमादिचमूः श्रमाभ्यासं कराप्यते, या मुष्णन्तु नगरमिति । तथानापि ज्ञेयम् । राजव्यवहारवद्
धर्मव्यवहारः । तथा चागमः—

१०४. पाणेहि संसत्ता पडिलेहा होइ केवलीणं तु ।
संसत्तमसंसत्ता छउमत्थाणं तु पडिलेहा ॥ १ ॥
संसज्जइ धुवमेयं.....॥ २ ॥ संसत्तमसंसत्ता.....॥ ३ ॥
१०५. तित्थयरा रायाणो साह आरक्खि भंडगं च पुरं ।
तेणसरिसा य पाणा तिगं च रयणा भवो दंडो ॥ ४ ॥

तथा धर्मसमुद्देशेऽप्युक्तम्—

१०६. आत्मवत् सर्वजीवेषु कुशलवृत्तिचिन्तनम् ।
धर्माधिगमनोपायः शक्तितस्यागतपसी च ॥ १ ॥

एतदाकर्ण्य राजा चमत्कृतोऽवादीत्—‘अहो ! श्रीजैनामगमगीरता जीवरक्षादक्षता च’ । ततः समधिकः श्रीजिनमतानुरागः समजनि नृपस्य ।

॥ ४०. अयं राजा श्रीगुरुणां हेमदंकरसहस्रदशकं पुरो मुक्त्वा योगक्षेमकरणाय शृद्धतामिल्युक्ते श्रीसूरिमिरुचे—
‘सर्वं दीयमानं द्विजा गृह्णन्ति, नतु वयम्’ । ततो राज्ञोचे—‘भगवन्नेते परदर्शनिनः सर्वेऽपि मया दीयमानं सर्वस्व-
मपि गृह्णन्ति । परं ग्रन्थचारिमिनिर्ग्रन्थैर्भवेन्नः कस्यात् कमपि नादीयेतेति ?’ सूरयः प्राहुः—‘राजन् ! सर्वशास्त्र-
विरोधहेतुत्वात् प्रतिपिद्धं राजपिण्डम् । यदाह सृष्टौ—

१०७. अधीत्य चतुरो वेदान् साङ्गोपाङ्गान् सलक्षणान् ।
छद्रात् प्रतिग्रहं कृत्वा खरो भवति ब्राह्मणः ॥ १ ॥

१०८. खरो द्वादशजन्मानि पट्टिजन्मानि शूकरः । श्वानः सप्ततिजन्मानि इत्येवं मनुरब्रवीत् ॥
१०९. राज्ञः प्रतिग्रहो घोरो मधुखादो विपोपमः । पुत्रमांसं वरं भुक्तं नतु राजप्रतिग्रहः ॥

११०. राजप्रतिग्रहदग्धानां ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ! ।
सदितानामिव बीजानां पुनर्जन्मो न विद्यते ॥ ४ ॥

—महाभारते शान्तिपर्वेऽप्युक्तम् । तथा जैनागमे च—

१११. संनिहीमिहमिच्छे य रायपिंडे किमिच्छिष्य ।..... ॥
११२. संवाहणं दंतपहोयणाय संपुच्छणदेहपलोअणा य ॥

एतत्सर्वं साधूनामनाचीर्णम् ।

११३. आचेलुक्क उहेसिय सिज्जायर रायपिंड किइकम्मै ।
घपजिट्ठपडिक्कमणे आसं पज्जोसवणकप्पे ॥ १ ॥

इति दशधा साधूनां सामाचारीकल्पः । इत्याकर्ण्य राजा प्रमुदितो जैनाचारप्रशंसामकार्षात् । लज्जिताश्च द्विजाः सर्वेऽधोमुखा अभवन् ।

॥ ४१. अयं कतिमिदिनें रावा श्रीपत्तनभाजगाम । अन्यदा समार्यां निपण्णे राजनि सपरिकरे कोऽपि मत्तरी प्राह—
‘राजसेते जैना वेदान् न मन्यन्ते, अतो वेदवाद्या न नमस्कारार्हाः’ । किमेतदिनि पृष्ट्वा राजा श्रीसूरयः प्राहुः—‘राजन् !
यदि वेदेषु जीवदयाधर्मोऽस्ति तर्हि सकलशास्त्रसंवादशुद्धं जीवदयाधर्मं कुर्वाणां वयं कथं वेदवाद्याः । यदाहुः—
११४. अहिंसा प्रपमो धर्मः सर्वशास्त्रेषु विश्रुतः । यत्र जीवदया नास्ति तत्सर्वं परिवर्जयेत् ॥
११५. ध्रुवं प्राणिवधो यज्ञे नास्ति यज्ञस्त्वहिंसकः । सर्वसत्त्वेष्वहिंसैव दयापज्जो युधिष्ठिर ! ॥
११६. यदि प्राणिवधे धर्मः स्वर्गश्च खलु इप्पते । संसारमोचकानां च ततः न्यगोऽभिधीयते ॥

जैनागमश्च—

११७. सद्यमूअप्पभूपसस संमं भूपाई पासजो । पिहिपासवस्स ढंगस्स पायं कम्मं न बंधई ॥

११८. सधे जीवा वि ह्वंति जीविउं न मरिउं । तम्हा पाणवहं धोरं निगंथा वज्जयंति णं ॥

अथ वेदेषु नास्ति जीवादया तर्हि न प्रमाणम्, चार्वाकधर्मशास्त्रवत्, दयाविकलत्वात् । किमस्माकं दया-
धर्मनिष्ठानां तैः प्रयोजनमिति श्रुत्वा ते सर्वे तूष्णीं कृत्वा स्थिताः । ‘चमत्कृतो राजा दयाधर्मं मनो दधौ ।

१४२. अन्यादा विमैः सम्भूय श्रोक्तम्—‘शुद्धा एते, न प्रणामार्होः’ । श्रीगुरुभिरुक्तम्—‘किं नाम तत् शुद्धत्वं,
ब्राह्मणत्वं वा कियुन्यते । न तावदेकान्तेन ज्ञात्या शुद्धत्वं, ब्राह्मणत्वं वा भवति । यदुक्तम्—

११९. शूद्रोऽपि शीलसंपन्नो गुणवान् ब्राह्मणो भवेत् ।

ब्राह्मणोऽपि क्रियाहीनः शूद्रापत्यसमो भवेत् ॥

१२०. अतः—सर्वजातिषु चाण्डालाः सर्वजातिषु ब्राह्मणाः ।

ब्राह्मणेष्वपि चाण्डालाः चाण्डालेष्वपि ब्राह्मणाः ॥

१२१. कृषि-याणिज्य-गोरक्षां राजसेवामर्किकचनाः ।

ये च विप्राः प्रकुर्वन्ति न ते कौन्तेय ! ब्राह्मणाः ॥ ३ ॥

१२२. हिंसकोऽमृतवादी च चौर्ययाभिरतश्च यः । परदारोपसेवी च सर्वे ते पतिता द्विजाः ॥

१२३. ब्रह्मचर्यतपोयुक्ताः समानलोष्टकाश्चनः । सर्वभूतदयाधन्तो ब्राह्मणाः सर्वजातिषु ॥

१२४. क्षान्त्यादिकगुणैर्गुणैस्तो व्यस्तदण्डो निरामिषः । न हन्ति सर्वभूतानि प्रथमं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२५. सदा सर्वान्नृनं स्वप्त्वा मिथ्यावादाद् विरुन्यते ।

मानृनं च वदेद् वाक्यं द्वितीयं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२६. सदा सर्वं परब्रह्मं बहिर्घा यदि वा गृहे । अदत्तं मेव शृणाति तृतीयं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२७. देवासुरमनुष्येषु तिर्यग्योनिगतेषु च । न सेवते मैथुनं पञ्चगुणं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२८. स्वप्त्वा कुड्मवासं तु निर्ममो निःपरिग्रहः । युक्तश्चरति निःसङ्गः पञ्चमं ब्रह्मलक्षणम् ॥

१२९. पञ्चलक्षणसंपूर्णं ईदृशो यो भवेद् द्विजः । महान्तं ब्राह्मणं मन्ये क्षेपाः शृङ्गा युधिष्ठिर ! ॥

१३०. कैवल्यगर्भसम्भूतो व्यासो नाम महामुनिः ।

तपसा ब्राह्मणो जातस्तस्माद्भातिरकारणम् ॥

१३१. हरिणीगर्भसम्भूतो ऋषिशुद्धो महामुनिः । तपः ॥

१३२. शुनकीगर्भसम्भूतः शुको नाम मुनिस्तथा । तपः ॥

१३३. मण्डूकीगर्भसम्भूतो माण्डूक्यश्च महामुनिः । तपः ॥

१३४. उर्वशीगर्भसम्भूतो यक्षिष्ठस्तु महामुनिः । तपः ॥

१३५. न तेषां ब्राह्मणी माना संस्कारश्च न विन्यते । तपः ॥

१३६. यद्वत्काष्ठमयो हस्ती यद्वच्चर्ममयो खगाः । ब्राह्मणस्तु क्रियाहीनस्त्वयस्ते नामधारकाः ॥

इति श्रुत्वा निरुचरेषु विप्रेषु प्रमुदितो राजा । जातं मनसि स्मर्य श्रीञ्जिनधर्मं ।

१४२. अन्यादा कैश्चित् भस्त्रभिः श्रोक्तम्—‘राजन्ते मत्स्यविलम्बाः स्नानाभावादपवित्राणां राक्षसभावां स्नातुं

नोचिताः ।’—इति श्रुत्वा तत्र सकलराजवर्गसमथं श्रीसुरिभिरभिदधे—‘कस्य नामागविष्यं, शरीरस्यात्मनो वा ?

यदि शरीरस्य तर्हि सर्वेषां स्त्रीरस्य तावत् सकलानुसयत्वात् पावित्र्यापावित्र्यविभागः कर्तुं केनापि नो पार्यते ।

आत्मनश्चेत् तद् युष्मादङ्गामनतिशयद्व्यां प्राकृतपुरुषाणामतीव दुर्लक्ष्यम् । जलक्षालनकृतं तु यत् पावित्र्यापावित्र्य-
विवेचनं तन्मूढविस्मापनम् । यदुक्तम्—

१३७. शौचमाध्यात्मिकं त्यक्त्वा भावशुद्ध्यात्मकं शुभम् ।

जलादिशौचं यद् दृष्टं मूढविस्मापनं हि तत् ॥

१३८. कुर्याद् वर्षसहस्राणि प्रत्यहं मज्जनं मुहुः । सागरेणापि कूत्स्नेन वधको नैव शुद्ध्यति ॥

१३९. चित्तं रागादिभिः क्रान्तमलीकवचनैर्मुखम् ।

जीवर्हिंसादिभिः कायो गंगा तस्य पराङ्मुखी ॥

१४०. चित्तमन्तर्गतं शुद्धं वदनं सत्यभाषणैः । ब्रह्मचर्यादिभिः कायः शुद्धो गंगाविनाप्यसौ ॥

१४१. ब्रह्मचर्येण सत्येन तपसा संयमेन च । मार्तंगा अपि शुद्ध्यन्ति न शुद्धिस्तीर्थयात्रया ॥

१४२. शृङ्गारमदनोत्पादं यस्मात् स्नानं प्रकीर्तितम् ।

तस्मात् स्नानं परित्यक्तं नैष्ठिकैर्ब्रह्मचारिभिः ॥

१४३. सुखशरण्यासनं यत्नं ताम्बूलं स्नानमण्डनम् । दन्तकाष्ठं सुगन्धं च ब्रह्मचर्यस्य दूषणम् ॥

१४४. सत्यं शौचं तपः शौचं शौचमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वभूतदया शौचं जलशौचं च पञ्चमम् ॥

इति शास्त्रोक्तं किं युष्माभिरपि न दृष्टं न वा श्रुतं, येनैवं चर्चा क्रियते ।—इति निश्चयं नृपः सपरिकरः
प्रमुदितः । ज्ञातः शौचस्य समाचारः । प्राह च तदा—‘अहो ! श्रीहेमसूरीणां स्वपरशस्त्रद्वयसंस्थितिः, सदाचार-
चतुरता च ।

१४५. यतः—पहिरियाहिरां चक्रे केषां न श्रुतिपु श्रुतम् । परं परिमलस्तस्य विलीनो विमलात्मसु ॥

ज्ञातं च जलशौचं मूढजनमनोविस्मापनम् ।

१४४. अयान्यदा क्षमापतिः पप्रच्छ—‘कयापि युक्ताऽस्माकमपि यशःप्रसरः कल्पान्तःस्थायी भवति ?’—इति
तदीयां गिरमाकर्ण्य ‘विक्रमार्क इव विश्वसानृणकरणात्, यद्वा श्रीसोमेश्वरस्य प्रासादं वाराणशितरंगनिकरासन्ना-
म्भोभिः शीर्णप्रायं युगान्तकीर्तये समुद्धर’—इति चन्द्रतपनिमया श्रीहेमचन्द्रगिरा उद्वेलप्रमदाम्भोधिर्नृपस्तमेव
महर्षिं पितरं दैवतं गुरुं मन्यमानो नितरां द्विजान् निन्दन्, तदैव प्रासादोद्घाराय दैवज्जनिवेदिते सुलभे तत्र पश्यकुलं
प्रस्थाप्य प्रासादप्रारम्भमधीकृतम् । अथ श्रीसोमेश्वरस्य प्रासादप्रारम्भे स्वरशिलाविवेके संज्ञायमाने सति पश्यकुल-
प्रहितवर्द्धावनिकाविज्ञप्तिकां नृपतिः श्रीहेमचन्द्रगुरोर्दर्शयन् ‘अयं प्रासादप्रारम्भः कथं निःप्रत्यूहं प्रमाणमूमिधि-
रोद्धमेति ?’ इति श्रियवीरपरिवृडेनानुयुक्तः श्रीमान् किञ्चिदुचितं विचिन्त्य सुरुचिवान्—‘यदस्य धर्मकार्यस्यान्तरायं
परिहाय ध्वजाधिरोपं यावद् अग्रहसेवानियमोऽयं मधमांसनियमः, द्वयोरेकतरं किमप्यद्भौकुलं’—इति तद्वचनमाकर्ण्य
नृपतिर्मधमांसनियममभिलपन् श्रीनीलकण्ठस्योपरि जलं विमुच्य तममिग्रहं जग्राह । संवत्सरद्वयेन तस्मिन् प्रासादे
कलशध्वजाधिरोपं यावद् गते सति तं नियमं मुमुक्षुरीरुननुज्ञापयन्, तैरुच्ये—‘यदनेन निजकीर्तनेन सार्द्धमर्द्धचन्द्र-
पूडं प्रेषितुमर्हति भवान् तयाप्रापयेन्ने नियममोक्तनावसरः ।’ इत्यभिधायोरित्येते श्रीहेमचन्द्रमुनीन्द्रे गते तद्वृण-
न्नीलकण्ठीरितारक्तहृदयस्तमेकमेव संसदि प्रशंसन् निर्निमित्तो वैरी परिवनस्तेजःपुञ्जमसहिष्णुः कथिन्मिध्याष्टी
राजोऽप्रेङ्गवत् ।

१४६. उज्ज्वलगुणमभ्युदितं ध्रुवो द्रष्टुं न कथमपि क्षमते ।

दग्ध्या तनुमपि शालभो दीपान् दीपाधिर्मपहरति ॥ १ ॥

इति न्यायात् शृष्टिमांसादनदोषमप्युत्तरीकृत्य तदपवादमेवावादीत्—‘यदयमपन्द्यन्दादनुष्ठितपरः सेवा-
धर्मकुशलः केवलं प्रभोरभिमतमेव भाषते । यदेवं न, तदा प्रातस्तोतः “श्रीसोमेश्वरयात्रायां भवता सहगच्छतु” ॥

इति गदितः स परतीर्थपरिहारान्न तत्रागमिष्यति, इति अस्मन्मतमेव प्रमाणम्—नृपस्तद्वाक्यमाह्य प्रातरुपागन् श्रीहेमचन्द्रसूरीश्वरं श्रीसोमेश्वरयात्रार्थमन्ययन् 'शुशुक्षितस्य किं निमग्नणम्?', उत्कण्ठितस्य केकारवश्ववणम्— इति लोकरुद्धिः; तस्मिन्नामधिकृतातीर्थप्राप्तिकाश्यां को नाभ नृपतेऽत्र निर्वन्धः? इत्थं गुरोर्ह्रीकारे 'सुम्भयोम्यं सुखासप्रनभृतिवाहनादि किंचित् सञ्जीविन्यतामि'ति ईदृशे वयं पादचारेण सञ्चरन्तः पुण्यपुलकामाहः परं वय-
 ५५ मिदानी त्वामपृच्छय मितैः प्रयाणैः श्रीशंशुद्धयोऽप्यपन्तादिमहातीर्थानि नमस्कृत्य भवता श्रीदेवपत्तने प्रवेशो-
 रसवे मिलिष्यामः— इत्युदीर्य तत्तथैव कृतवन्तः । नृपतेः पुरः विप्राः प्रबदन्त्यदः—'रानन्! हेमसुरिर्नष्टा गतः कापि, स न समेष्यति श्रीसोमपत्तने ।' नृपः समग्रसामग्र्या कतिपयैः प्रयाणैः श्रीपत्तनं प्राप्य श्रीहेमसूरीनागतान्
 ५६ भीक्षुं सर्वत्र योजनपद्ममध्ये विलोकापिताः । परं न श्रुता न दृष्टाः । यावत् किंचिन्नृपथिन्तयति तावत् प्रभुरग्रे
 धर्माशिषं वधाण । चमत्कृतो राजा निस्मितव्य । प्रमुरूचे—'अद्याधुना वयं श्रीदेवताचलोपरि देवात्मनस्कृत्य
 ५७ भवतां प्रवेशमद्वोत्सवं मत्वा समायाताः' । तदा तच्छ्रुत्वा सर्वेऽपि द्विजा स्यनिं प्राप्ताः ।

५४५. अथ महोत्सवेन पुरं प्रविश्य श्रीसोमेश्वरप्रासादसोपानकेष्वाकान्तेषु भूमीठठनानन्तरं चित्तरातुल्यायल-
 कानुमानेन गङ्गमुपगृहे श्रीसोमेश्वरलिङ्गे, 'एते जिगादपरं देवतं नमस्कुरुवन्ती'ति मिष्याद्यग्वयसा प्रान्तचित्तस्य
 श्रीहेमचन्द्रं प्रति पञ्चविधा गीराविरासीत्—'यदि युज्यते तदैतत्सहारमनोहारमिः श्रीसोमेश्वरमन्ययन्तु भवन्तः ।'
 ५८ तस्येति प्रतिपद्य सद्यः क्षितिपक्षोद्यादागतेन कमनीयोद्गमेनालङ्कृतवनेन नृपतिनिर्देशात् पतीयाणाविप्रश्रीवृह-
 ५९ स्पतिना दत्तदस्तावलभ्याः प्रासाददेहलीमधिकृष्ट किंचिद् विचिन्त्य प्रकाशं—'अस्मिन् प्रासादे कैलसवासी
 श्रीमन्महादेवः साक्षादस्तीति रोमाचकमुक्तितां तनुं विप्राणा द्विगुणीक्रियतामुपहारः'—इत्यादिष्व शिवपुराणोक्त-
 ६० दीक्षाविधिना आह्वान-अवगुण्ठन-मुद्राकरण-अग्न्यास-निमज्जोपचारादितिः पञ्चोपचारविधिभिः शिवमन्मन्यं
 तदन्ते—

१४७. यद्य तत्र समये यथा तथा योऽसि सोऽस्यभिधया यथा तथा ।

६१ वीतदोषकल्पः स चेद् भवान् एक एव भगवन्मनोऽस्तु ते ॥ १ ॥

१४८. प्रशान्तं दर्शनं यस्य सर्वभूताभयप्रदम् । माहर्ल्यं च प्रशस्तं च शिवस्तेन विभाष्यते ॥

१४९. महत्वादीश्वरत्वाच्च यो महेश्वरतां गतः । रागद्वेषविनिर्मुक्तं तमहं हन्दे महेश्वरम् ॥

१५०. महाक्रोधो महामानो महामाया महामदः । महालोभो हृतो येन महादेवः स उच्यते ॥

१५१. महावीर्यं महाधैर्यं महाशीलं महागुणाः । महापूजायर्हत्वाच्च महादेवः स उच्यते ॥

६२ १५२. एकमूर्तिप्रयो भागा प्रप्रा-विष्णु-महेश्वराः । तान्वेष पुनरुक्तानि ज्ञान-चारित्र-दर्शनेः ॥

१५३. कार्यं विष्णुः क्रिया प्रप्रा कारणं तु महेश्वरः । कार्यकारणसंयमो महादेवः स उच्यते ॥

१५४. प्रजापतिसुतो प्रप्रा भाता यन्मावती स्मृता । अग्नीविजन्मनक्षत्रमेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥

१५५. वसुदेवसुतो विष्णुर्माता वै देवकी स्मृता । अवधं तु जन्मनक्षत्रमेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥

१५६. पेदालस्य सुतो रुद्रो भाता वै सत्यकी स्मृता । भूलं तु जन्मनक्षत्रमेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥

६३ १५७. रक्तवर्णो भवेद् प्रप्रा श्वेतवर्णो महेश्वरः । कृष्णवर्णो भवेद् विष्णुरेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥

१५८. चतुर्मुखो भवेद् प्रप्रा त्रिनेत्रस्तु महेश्वरः । चतुर्भुजो भवेद् विष्णुरेकमूर्तिः कथं भवेत् ॥

१५९. ज्ञानं विष्णुः सदा प्रोक्तं चारित्रं ब्रह्म उच्यते ।

सम्यक्त्वमीश्वरः प्रोक्तरहन्मूर्तिस्त्रयात्मिका ॥

१६०. क्षितिजलपवनहुताशनयजमानाकाशसोमसूर्यार्याः ।

इत्येत एव चाष्टौ[हि]वीतरागे गुणाः स्मृताः ॥

१६१.

क्षितिरित्युच्यते क्षान्तिर्जलं क्षान्तिप्रसन्नता ।
निस्सङ्गता भवेद् वायुर्हताशो योग उच्यते ॥

१६२.

यजमानो भवेदात्मा तपोज्ञानदयादिभिः । सोममूर्त्तिर्भवेच्चन्द्रो ज्ञानमादित्य उच्यते ॥

१६३.

अकारे च भवेद् विष्णुरेफे ब्रह्मा व्यवस्थितः । हकारेण हरः प्रोक्तस्तस्यान्ते परमं पदम् ॥

१६४.

पुण्यपापविनिर्मुक्तो मूर्त्तिरागविवर्जितः ।
अतोऽहंज्ञो नमस्कारः कर्तव्यः शिवमिच्छता ॥

१६५.

हंसबाहो भवेद् ब्रह्मा वृषबाहो महेश्वरः । गरुडबाहो भवेद् विष्णुरेकमूर्त्तिः कथं भवेत् ॥

१६६.

कमलहस्तो भवेद् ब्रह्मा शूलपाणिर्महेश्वरः । शङ्खचक्रधरो विष्णुरेकमूर्त्तिः कथं भवेत् ॥

१६७.

भवबीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।
ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्यै ॥

इत्यादिस्तुतिभिः सकलराजलोकान्विते राज्ञि सविस्मयमवलोक्यमाने दण्डप्रणामपूर्वं स्तुत्वा श्रीहेमचन्द्रा-
चार्येण निष्पणेषु सत्सु, भूपतिः श्रीवृहस्पतिना ज्ञापितः पूजार्थं समधिकवासनया शिवार्चनानन्तरं धर्मशिलायां
शि व शिवेति जल्पन् तुलापुरुषगजाश्वदानादीनि दानानि वितीर्य समग्रं राजवर्गमपसार्य, तद्दर्शयन्तः प्रवेक्ष्य, न
महादेवसमो देवो, न मम तुल्यो नृपतिः, न हेमसूरिसदृशो महर्षिरिति भाग्यवैभववशादयत्नसिद्धलौकिकसंयोगोऽभूत् ।

१४६. अयं कर्पूराजिकावसरे कोऽपि मिथ्याद्याह—‘यदनेन सूरिणाऽर्द्धनारीनाद्येश्वरराज्यप्रदाता नारमीयदेवो
नमस्कृतः; किन्तु वीतरागो मुक्तिदाता ।’ राजा प्राह—‘यदनेन मुक्तिर्भवति, तदाऽस्माकं राज्यं पुराप्यस्ति, अधुना
मुक्तिर्विलोक्यते । मुक्तिप्रदे आरात्रिकं करिष्यामः ।’ ‘परमेष्ठिमूर्त्तिमुक्तिदाता, तत्रारात्रिकं कुर्व’ इत्युक्ते तत्र गत्वा
परमेष्ठिमूर्त्तिमवलोक्य यावदारात्रिकं करोति, तावद् रामचन्द्रनामा चारणः पपाठ—

१६८.

काहं मनि विभंतडी अजीय मणिअडा गुणेह ।
अखयनिरंजण परमपय अजय जय न लहेइ ॥ १ ॥

इति श्रुत्वाऽऽरात्रिकं मुक्त्वा स्थितः । ‘यहुदर्शनप्रमाणप्रतिष्ठासन्दिग्धे देवतत्वे मुक्तिप्रदं देवतमस्मिन् तीर्थे
तथ्यया गिरा निवेदय’—राज्ञा इत्यमिहिते श्रीहेमचन्द्राचार्याः ‘किंचित् शिवा निधाय नृपतिं प्राहुः—‘अठं
पुराणदर्शनोक्तिभिः, श्रीसोमेश्वरमेव तव प्रत्यक्षीकरोमि, यया तन्मुखेन मुक्तिमार्गमवैषि’—इति तद्व्याख्यापदि-
न्त्यति—‘किमेतदपि जापटीति ?’ इति विस्मयापन्नमानसे नृपे ‘निश्चितमत्र तिरोहितं देवतमस्त्येवेति । आवां
यदि गुरुक्तगिरा निधलाकापपकौ तदेतं इन्द्रसिद्धौ सत्यां सुकरं देवतप्रादुर्करणम् । मया प्रणिधानं भवता
कृष्णगुरुमुखेपक्ष तदा परिहार्यो यदा च्यवः प्रत्यक्षीमूय निवेधति ।’ अयोध्यायां तथा क्रियमाणे, धूपधूमान्धकारास्ते
गर्ग्यहे निर्वाणेण नक्षत्रमालाप्रदीपकेषु, आकस्मिके प्रकाशे द्वादशात्ममहसीव प्रसरति, नृपो नयने संप्रमादुन्मज्य
यावदालोक्ते तावज्जलाधारोपरि जालजाम्बूनदद्युतिं चर्मचक्षुषां दुरालोकमप्रतिमरूपमसंभ्राम्यस्वरूपं तपस्विने-
कमद्राक्षीत् । तं पादाद्गुहात् प्रभृति जटाजटावपि कलत्वेन संस्थस्य निश्चितदेवतावतारः परमाद्गुम्बितावनिर्गतं
यथाभवत्या गत्वा भूनानिति विज्ञपयामास—‘जगदीश ! भवदर्शनात् कृतार्थं मयि, आदेशप्रसादात् कृतार्थं कर्ण-
सुग्मम् ।’ इति विज्ञप्य तूष्णीं स्थिते नृपे तन्मुखादिनि गीरमूत्—‘राजन् ! अयं महर्षिः सर्वदेवावतारः । अत्रि-
परमप्रावलोककरतलकलितमुक्ताफलवद् विज्ञातकालन्यस्वरूपः, एतदुपदिष्ट एवाऽऽसन्दिग्धो मुक्तिमार्गः—’ इत्यादिश्य
तिरोमूते मत्पत्नौ उन्ननीमावं भजन् भूपतिं प्रति, रचितप्राणायामध्वनः स्वर्गीकृतसुखध्वन्यः श्रीहेमाचार्यो याव-
दिति वाचमुवाच तावदिष्टदेवतसङ्केतात् त्यक्त्वा न्यायिमानोऽनीव—‘पादोज्ज्वलार्थां, अधुनोत्पीयतां’—इति

प्याद्वृत्तिपरो विनयनम्रमौलिर्यत्कृत्यमादिशेति ध्याजहार । अथ तदैव नृपतेर्यावजीवं सिञ्चितमघादिनियमं दत्त्वा, सतः प्रत्यावृत्तौ क्षमापती श्रीअणहिल्लपत्तनं प्रापतुः ।

*

§ ४७. अथ प्रत्यहं राजसमायां विचारेषु जायमानेषु राजा श्रीजिनोक्तं धर्मं सत्यतया मन्यमानोऽपि परं निज-कुलकृपायात् धर्मं द्विजादीनां लब्धया भोक्तुं न समीक्षते, परापवादधीतः ।

॥ १६९. यतः—कामराग-स्नेहरागाधीवत्करनिवारणौ । हट्टिरागस्तु पापीयान् दुरुच्छेदः सतामपि ॥

१७०. कुलक्रमेण कुर्वन्ति मूढा धर्मं कुचुदयः । विपश्चितो विनिश्चिन्त्य स्वचित्ते तु परीक्षया ॥

१७१. आगमेन च युक्त्या च योऽर्थः समभिगम्यते ।

परीक्ष्य हेमचन्द्रः प्राण्यः पक्षपातग्रहेण किम् ॥

१७२. श्रोतव्ये च कृती कर्णौ याग बुद्धिश्च विचारणे ।

॥ यः श्रुतं न विचारेत् स कार्यं विन्दते कथम् ॥

इति श्रीगुरुवचनमाकर्ण्य राजा परापवादधीरुः सर्वदर्शनसंवादेन धर्मं निवृत्तुः सर्वान् दर्शनविशेषान् पण्डितं-मन्यान् समाहूय सर्वसमक्षं समायां धर्मस्वरूपं प्रपञ्च । तेषां च यथाज्ञानस्वस्वागमाचारविचारं निजं निजं धर्मस्वरूपं प्ररूपयामासुः ।

१४८. तत्र देवतत्वविचारणायां क्रियमाणायां सर्वदर्शनिर्मिर्निर्माद्याद्वाससंगीतरागद्वेषप्रसादकोप-जगजननक्षेम-विनाशहर-शस्त्रस्त्रीपरिमहदिसकलसांसारिकजन्तुजातसाधारणे देवतस्वरूपे निरूप्यमाणे श्रीगुरवः प्राहुः—‘न चैवम-र्वाचीनजनैः श्रोष्यमानं परमेश्वरं स्वरूपम् । यदुक्तम्—

१७३. प्रत्यक्षतो न भगवान् नृपभो न विष्णुरालोक्यते न दह्रो न हिरण्यगर्भः ।

तेषां स्वरूपगुणभागमसंप्रदायात् ज्ञात्वा विचारय्य कोऽत्र परापवादः ॥ १ ॥

१७४. भाषा नास्ति जटाकपालमुकुटः चन्द्रो न मूर्धावली,

॥ स्वदाहं न च वासुकिर्न च धनुः शूलं न चोभं मुखम् ।

कान्तो यस्य न कामिनी न च शृणो गीतं न कृत्यं पुनः,

सोऽयं पातु निरंजनो जिनपतिर्वैद्याधिदेवः परः ॥ २ ॥

राजश्रेवंविधेऽपि भवगतिं निर्दोषे श्रीजिनेन्द्रे यत् परमज्ञवादिनो यस्सरिणः स्युः, तत् सशासनापुराणेण परशासनाभिमानस्य विवृण्वितम् । इति सर्वसमक्षं श्रीवीतरागस्य देवतत्वमवस्थाम् सर्वेषां स्वरूपज्ञापनार्थं

॥ निर्जां प्रतिज्ञां प्रादुरक्तापुः—

१७५. इमां समक्षं प्रतिपक्षसाक्षिणामुदारघोषामवघोषणां हुवे ।

न बीतरागात् परमस्ति दैवतं न चाप्यनेकान्तमस्ते नयस्थितिः ॥ ३ ॥

इति प्रतिज्ञां श्रुत्वा सर्वेषु दर्शनेषु योनिसालम्ब्य स्थितेषु, सर्वेऽपि सशासदो विस्मयस्मेरमानसा मनसि श्रीवीतरागं देवं प्रपद्यन् ‘नमः श्रीजिनाय, नमः श्रीनिरञ्जनाय’ इत्युचुः । ज्ञाते च सर्वेऽपि देवतत्वम् । यथा—

॥ १७६. सर्वज्ञो जितरागादिवोपस्रैलोक्यपूजितः । पथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वरः ॥

१७७. ध्यातव्योऽयमुप्रास्योऽयमयं शरणमिप्स्यताम् ।

अस्यैव प्रतिपत्तव्यं शासनं चेतनाऽस्ति चेत् ॥

१७८. ये स्त्रीशस्त्राक्षसूत्रादिरागाद्यङ्कलङ्किताः । निग्रहानुग्रहपरास्ते देवाः स्युर्न मुक्तये ॥

१७९. नानाशस्त्रजुषः कथं गतरूपः स्त्रीसन्निधानाः कथं
नीरागा अशुभाशया अकरुणाः कारुण्यवन्तः कथम् ।
छत्राद्यष्टमहाविभूतिविरहा देवाधिदेवाः कथं
तस्मात् सर्वगुणार्द्धिमान् विजयते श्रीवीतरागप्रसुः ॥

१८०. न कोपो न लोभो न मानो न माया, न लास्यं न हास्यं न गीतं न कान्ता ।
न वा यस्य परिनिर्गमित्रं न शशुस्तमेकं प्रपद्ये जिनं देवदेवम् ॥

—इति देवतत्वम् ॥ अब गुरुतत्वम्—

१८१. व्यक्तदाराः सदाचारा मुक्तभोगा जितेन्द्रियाः । जायन्ते गुरवो नित्यं सर्वभूताभयप्रदाः ॥

१८२. तपःशीलसमायुक्तं ब्रह्मचारिदृढव्रतम् । अलोलमशठं दान्तं शुभं जानीहि तादृशम् ॥

१८३. स्थानोपभोगरहितः पूजालंकारवर्जितः । मयमांसनिवृत्तश्च शुणवान् गुरुकथ्यते ॥

१८४. अवयवमुक्ते पथि यः प्रवर्त्तते, प्रवर्त्तयत्यन्यजनं च निरुहः ।
स एव सेव्यः स्वहितैषिणा शुभः, स्वयं तरंस्तारयितुं क्षमः परम् ॥

१८५. विवलयति कुबोधं बोधयत्यागमार्थं, सुगतिक्लृप्तमार्गं पुण्यपापे व्यनक्ति ।
अवगमयति कृत्वाकृत्यमेवं गुरुर्यो, भवजलनिधिपोतस्तं विना नास्ति कश्चित् ॥

इति राजन् ! गुरुलक्षणाणि । शृणाति तत्त्वमिति गुरुः, नतु नाममात्रेण कुलकभायातः कस्यापि गुरुस्त्विति ।
सर्वेषां प्राणिनामनादिकालमेकैन्द्रियादिचतुरशीतिलक्षजीवयोनिषु प्रभतां यस्मिन् भवे यस्य कस्यापि प्राणिनोऽज्ञाना-
न्धकारमग्नस्य यस्तत्त्वातत्त्वव्यक्तिं दर्शयति स एव गुरुगुणैर्गौरवाद्गौरुकथ्यते । नापरे वक्त्रकाः स्वार्थप्रिया गुरवः ।

यदुक्तम्—

१८६. प्रज्ञायल्लभवस्तुनिचया विज्ञानशून्याशया
वियन्ते प्रतिमन्दिरं निजनिजस्वार्थोद्यता देहिनः ।

आनन्दानृतसिन्धुसीकरचयैर्निर्याप्य जन्मज्वरम्
ये मुक्तैर्वदनेन्बुवीक्षणपरास्ते सन्ति केचिद्दुषाः ॥

१८७. याध्यात्रसाराः परमार्थशून्या, न दुर्लभाः क्षेत्रकथा मनुष्याः ।
दुर्लभा ये जगते हिताय, धर्मे स्थिता धर्ममुदाहरन्ति ॥

ये तु स्वसृष्टिकल्पिताचाराः परस्परवितोषाध्याता मत्सरिणः सदाचारनिन्दकाः कथं ते गुरवः ।

१८८. सर्वाभिलाषिणः सर्वभोजनसपरिग्रहाः । अन्नह्यचारिमिच्छोपदेशका गुरवो नतु ॥

श्रीमद्दामास्तेऽप्युक्तम्—

१८९. ये शान्तदान्ताः श्रुतिपूर्णकर्णा, जितेन्द्रियाः प्राणिवधाभिघृताः ।
परिग्रहे संकुचिता गृहस्थास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥

ततः श्रीहेमसूरयः समाप्तो गुरुकुलस्वरूपमभिधायावादिषुः—

१९०. प्रकाशयन्ति भूयांसि मुषनं भास्करादयः । हार्दं शुनस्तमो हन्ति गुरवेऽप्युक्तम् ॥

अनन्तरे कश्चित् पण्डित—

१९१. जीवोऽयं विमलस्वभावसुभगः सूर्योपलस्पद्दया
घत्ते सद्भवशादनेकविकृतौर्लभ्यात्मरूपस्थितिः ।
यथाप्रोति रवेरिवेह सुसुरोः सत्पादसेवाश्रमं
तज्जातोर्जिततेजसैव कुस्ते कर्मन्धनं भस्मसात् ॥

इति शुद्धा सर्वेऽपि दानं ददुः । इति गुस्तत्वं ज्ञेयम् । :

अथ धर्मतत्त्वप्रश्नम् । श्रीसूरयः प्राहुः, तत्र प्रथमं धर्मलक्षणम्—

१९२. श्रूयते सर्वशास्त्रेषु सर्वेषु समयेषु च । अहिंसादक्षिणो धर्मस्तद्विपक्षश्च पातकम् ॥
वेदादिप्रामाण्येन यत् हिंसा विधीयते ततेषां जाव्यलिङ्गम् । वेदसाधौक्षेयत्वेनाप्रमाणत्वात् । न प्रमाणं
वदमतम् । आसानीना हि वाषां प्रमाणता । व्यासेनाप्युक्तम्—
१०३. दीयते मार्यमाणस्य कोटिं जीवितमेव वा । घनकोटिं न गृह्णाति सर्वो जीवितमिच्छति ॥

अतः—

१९४. यो दद्यात् काञ्चनं मेहं कृत्स्नां चैव वसुन्धराम् । सागरं रत्नसंपूर्णं न च तुल्यमहिंसया ॥
१९५. अनेध्यमर्त्ये कीटस्य सुतेन्द्रस्य सुरालये । समाना जीवितार्कांक्षा तुल्यं मृत्युभयं द्वयोः ॥
१९६. यावन्ति पशुरोमाणि पशुग्राभेषु भारत ! । तावद्वर्षसहस्राणि पच्यन्ते पशुघातकाः ॥
१९७. वृथिक्यामप्यहं पार्थ ! यायावन्नो जलेऽप्यहम् । घनस्पतिगतद्वाहं सर्वभूतगतोऽप्यहम् ॥
१९८. यो मां सर्वगतं ज्ञात्वा न च हिंसेत् कदाचन । तस्याहं न प्रणदयामि स च मां न प्रणदयति ॥
इति विष्णुवाक्यम् ।

१९९. यत्र जीवः शिवस्तत्र इति यो वेत्ति भक्तितः ।

यथा जीवेषु कुर्वोणः स शिवाराधकः स्मृतः ॥

२००. क मांसं क शिवे भक्तिः क मयं क शिवार्चनम् । मयमांसप्रसक्तानां दूरे तिष्ठति शङ्करः ॥

—इति भगवद्गीतायाम् (१) ।

२०१. यदा न कुस्ते पापं सर्वभूतेषु दारुणम् । मनसा कर्मणा वाचा ब्रह्म संपद्यते तदा ॥

२०२. क्षमातुल्यं तपो नास्ति न सन्तोषात् परं सुखम् ।

न मैत्रीसहसां दानं न धर्मोऽस्ति दयासमः ॥

—इति जीवदया सर्वेषां मता ।

अथ जीवहिंसाभेदानाह—

२०३. नयहिं जिययह्कर्णं, कारायणं, अणुमहं य योगेहिं ।

कालतिष्ठण गुणिओ पाणिबहो दुस्सयतेपालो ॥ १ ॥

तत्र शृण्वसेजोवायुवनसतिद्वित्रिचतुःपञ्चेन्द्रिया इति नवभेदा मनोवाक्यैः सह गुणिता जाताः सप्तविंशति-
भेदाः । ते च करणकारणानुमतिभिर्गुणिता जाता एकाशीतिः । ते चातीतानागतवर्षमानकालत्रयेण गुणिता जाता-
स्त्रिचत्वारिंशत् द्रेशते सर्वे प्राणिवधभेदाः २४३ । कालत्रयेजि हिंसासम्भवोऽस्तीति कालत्रयग्रहणम् । यदुक्तम्—
अह्यं निदामि पडिपत्तं संवरेमि अणामयं पचयत्तामि —इति ।

अथ राजन् ! आकर्ण्यतां जीवदयारूप संयमस्वरूपं च । तथा हि—शृण्वपत्तेजोवायुवनसतिद्वित्रिचतुः-
पञ्चेन्द्रियाणां मनोवाक्यकर्म्मभिः करणकारणानुमतिभिश्च संरम्भसमारम्भवर्जनमिति नवधा संयमः ९, पुत्रकवस्त्र-

पात्रदण्डकादीनां यतनया धरणमजीवसंयमः १०, स्थण्डिलादिकं चक्षुषा प्रेक्ष्य शयनासनादिकुर्वीतेति प्रेक्षासंयमः ११, सावधप्रवृत्तगृहस्थन्यापारणेनोपेक्षासंयमः १२, स्थण्डिलादौ रजोहरणादिना प्रमृज्य शयनासनादीनि कुर्वतः प्रमार्जनासंयमः १३, भक्तपानादिकमनेषणीयमनुपकारि च निर्वन्तुस्थण्डिले परिष्ठापयतः परिष्ठापनासंयमः १४, मनसोऽशुभपरिणामनिवृत्तिः शुभप्रवृत्तिः मनःसंयमः १५, अशुभमापासागः शुभमापाभापणं वाक्संयमः १६, अशुभक्रियानिवृत्तिः शुभप्रवृत्तिः कायसंयमः १७, इति प्राणिदयारूपः सप्तदशधा संयमो यतीनामन्यथा यतित्वाभावः ।
अथ राजा गृहस्थानां कथमयं संयम इत्यष्टुच्छत् । तदा श्रीसूर्यः प्राहुः—‘यजन् ! देशतो विरतान गृहस्थानां देशतः संयमोऽस्तीति श्रूयताम् । यथा—

२०४. स्थूला सुहृन्मा जीवा संकल्पाभ्रंभो अ ते ह्रविहा ।
साचराहनिरचराहा साविकला चैव निरविकला ॥

तत्र प्राणिवधो द्विविधो ज्ञेयः, स्थूलजीवानां सूक्ष्मजीवानां च । तत्र स्थूला द्वीन्द्रियादयः, सूक्ष्मास्त्वेकेन्द्रियादयः, नतु सूक्ष्मनामकर्मोदयवर्तिनस्तेषां व्यापादनाभावात् स्वयमायुष्कक्षयेण मरणात् । तत्र गृहस्थानां स्थूलप्राणिवधान्निवृत्तिः नतु सूक्ष्मप्राणिवधात्, पृथ्वीजलानलादिषु प्रवृत्तत्वादारम्भास्तेषाम् । स्थूलप्राणिवधोऽपि द्विविधः संकल्पज आरम्भजश्च । संकल्पान्मरयान्येन कुलिङ्गिनमिति मनःसंकल्परूपाज्ञातः । आरम्भजस्तु कृप्यादिषु प्रवृत्तस्य द्वीन्द्रियादिव्यापादनं न तस्मान्निवृत्तः, शरीरकुटुम्बादिभरणनिर्याहाभावात् । संकल्पजोऽपि द्विविधः सापराधो निरपराधश्च । तत्र निरपराधान्निवृत्तिः, सापराधेऽपि जयणा विषेया । इति गृहस्थानामपि देशसंयमः ।

अथ द्वितीयलक्षणं सत्यं नाम । तत् सत्यं दशधा—

२०५. जणचर्यं संमये ठवणौ नोमि स्त्वे पडुचसंचे य ।
ववहारं-भार्य जोगे दसमे उ कम्मंसचे य ॥ इति ॥
२०६. एकत्रासत्यजं पापं पापं निःशेषमेकतः । द्वयोस्तुलाविधृतयोराद्यमेवातिरिच्यते ॥
२०७. दीक्षा भिक्षा गुरोः शिक्षा ज्ञानं ध्यानं जपस्तपः ।
सर्वं मोक्षार्थिनामेतत् सत्येन सफली भवेत् ॥
अन्यैरप्युक्तम्—
२०८. यदा सत्यं यदेद् वाक्यं सृष्टाभाषावियर्जितः ।
अनयस्यं च भाषेत ब्रह्म संपद्यते तदा ॥

अथ राजन् ! तृतीयं धर्मलक्षणं अदत्तादानपरिहाररूपम्—

२०९. अयश्चापटहं दत्त्वा मुक्त्या विविधवेदनाः । इह लोके नरकं यान्ति परलोकेऽदत्ताहारिणः ॥
२१०. परद्रव्यं यदा हृष्टा संकुलेऽप्यथवा रहः । धर्मकामो न शृद्धान्ति ब्रह्म संपद्यते तदा ॥
२११. अदत्तादानेन भवेद्दरिद्री दारिद्र्यभावात्तु करोति पापम् ।
पापं हि कृत्वा नरकं प्रयाति पुनर्दरिद्री पुनरेव पापी ॥

अथ राजन् ! चतुर्थं धर्मलक्षणं ब्रह्मचर्यरूपम् । यतः—

२१२. विदन्ति परमं ब्रह्म यत् समालम्ब्य योगिनः ।
तद् ब्रतं ब्रह्मचर्यं स्यात् चाराचौर्यगोचरम् ॥
२१३. यः स्वदारेषु सन्तुष्टः परदारापराधशून्यः । स गृही ब्रह्मचारी च मुक्तिमामोति पुण्यवान् ॥

अनैरयुक्तम्—

२१४. एकरात्रोपितस्यापि या गतिर्ब्रह्मचारिणः । न सा ब्रह्मसहस्रेण प्राप्तुं शक्या युधिष्ठिर । ॥

२१५. भोमिदष्टस्य जायन्ते वेगाः सप्तैव देहिनः । अरभोगीन्द्रदष्टानां दश स्युस्ते महामयाः ॥

२१६. प्रथमे जायते चिन्ता द्वितीये द्रष्टुमिच्छति । स्युस्तृतीयेऽपि निःश्वासाच्चतुर्थे नष्टते ज्वरः ॥

२१७. पञ्चमे दहते गार्ध्रं षष्ठे भुक्तं न रोचते । सप्तमे स्यान्महामूर्च्छा उन्मत्तत्वमष्टमे ॥

२१८. नवमे प्राणसन्देहो दशमे मुच्यतेऽसुभिः ।

एभिर्दोषैः समाक्रान्तं जीवो लोकं न पश्यति ॥

२१९. यस्तपस्वी व्रती मौनी संवृतात्मा नितेन्द्रियः ।

बलंकयति निःशङ्कः स्त्रीसगः सोऽपि संपमम् ॥

*

॥ अथ राजन् ! पञ्चम धर्मलक्षण अकिमनतासन्तोषरूपम्—

२२०. र्चनं घोर्ण्यं सर्वैरूप्यकृप्योनि क्षेप्यवास्तुनी ।

द्विर्वाचतुष्पाद् वेति स्युर्नपपाज्ञाः परिग्रहाः ॥

२२१. मिच्छसं वैयतिर्गं हासाई उक्तां च नाययं । कोहार्हण चउक्कं चउवस अन्मंतरा गंधा ॥

२२२. बाह्यानपि हि यः सद्भास्य मोचतुं मानवः क्षमः ।

॥ सोऽन्तरङ्गान् कथं ह्रीयस्यजेदिह परिग्रहान् ॥

२२३. यानपाग्रमिवाग्भोयो गुणवानपि मज्जति । परिग्रहगुह्यत्वेन संप्रसी जन्मसागरे ॥

२२४. न यान्ति बाधयो यत्र नाप्यकंद्ममरीचयः ।

आशामहोर्मयः पुंसां तत्र यान्ति निरर्गलाः ॥

२२५. अधीती चण्डितः प्राज्ञः पापभीरुस्तपोधनः ।

॥ स एष देव हितयाशां नैरादयसुररीकृतम् ॥

२२६. बाधयेनैकेन तद्बन्धिम यद्वाच्यं बाधयकोटिभिः ।

आशापिशापी शान्ता चेत् संप्राप्तं परमं पदम् ॥

एतानि पञ्च सर्वविरतत्वात् साधना महान्तान्युच्यन्ते । यदुक्तम्—

२२७. महत्तमहेतोर्गुणिभिः श्रुतानि महान्ति मत्वा त्रिदशैर्नुतानि ।

॥ महासुखज्ञाननिबन्धनानि महाम्रतानीति सतां सतानि ॥

*

अथ राजन् ! षष्ठं धर्मलक्षण तपः, चात्मान्तर द्वादशधा । चात्तप — “अथसगमूणोपरीदा० ॥ १ ॥

चाम्यन्तारतप “पायन्ति विणशो वेधा० ॥ २ ॥” यदुक्तम्—

२२८. निर्जगत्कण्ठो बाह्यात् अक्षमाभ्यन्तरं तपः ।

तत्राप्येकातपयत्वं ध्यानस्य मुनयो जगुः ॥

२२९. यस्माद्विज्ञपरपरा विचरते दास्य भुराः कुर्वते
कामः शाम्यति दाम्यतीन्द्रियगणः कल्पारण्यमुत्सर्पति ।

उन्मीलन्ति महर्दयः कलयति ध्वंसं च यः कर्मणां

स्वाधीनं त्रिदिवं दिवं च भवति श्लाघ्यं तपस्तप्त किम् ॥

२३०.

सन्तोषः स्थूलमूलः शमपरिकरः स्कन्धबन्धप्रपञ्चः

पञ्चाक्षरीरोषशास्त्रः स्फुरदभयदलः शीलसंपत्प्रवालः ।

अद्भुतममः पूरसेकाद्विपुलकुलमलैश्वर्यसौन्दर्यभोगः

स्वर्गादिप्राप्तिपुष्पः शिवपदफलदः स्यात्तपःपादपोऽयम् ॥

इति सकलदर्शनमान्यं तपोलक्षणम् ।

अथ सप्तमं धर्मलक्षणं क्षमा सा च क्रोधत्यागाद् भवति ।

अथ राजन् ! अष्टमं धर्मलक्षणं मार्दवम् । तत्र यदुत्वं मदनियत्रहाद् भवति । तथा—

२३१. जातिलाभकुलैश्वर्यचलरूपतपःश्रुतैः । कुर्वन् मदं पुनस्तानि हीनानि लभते जनः ॥

मानप्रतिपक्षो मार्दवम् । यदुक्तम्—

२३२. मानग्रन्थिर्मेनस्युच्चैर्यवदस्ति दृढो नृणाम् । तावद्विवेकमाणिक्यं प्राप्तमप्यपसर्पति ॥

अथ नवमं धर्मलक्षणं ऋजुता मायारहितत्वमिति । यदुक्तम्—

२३३. कूटद्रव्यमिवासारं स्वप्नराज्यमिवाफलम् । अनुष्ठानं मनुष्याणां मन्ये मायाविलम्बिनाम् ॥

२३४. नृपाः कूटप्रयोगेण वणिजः कूटचेष्टितैः । विप्राः कूटक्रियाकाण्डैर्गुह्यं वक्ष्यन्ते जनम् ॥

२३५. दंपती पितरः पुत्राः सौदर्याः सुहृदो निजाः ।

ईशा भृत्यास्तथान्येऽपि माययाऽन्योऽन्यवञ्चकाः ॥

२३६. मायायां पटवः सर्वे जलस्थलखचारिणः । देवा मायापराः केऽपि नारकाश्च किमुच्यते ॥

२३७. अज्ञानामपि पाक्षानामार्जवं प्रीतिहेतवे । किं पुनः सर्वशास्त्रार्थपरिनिष्ठितचेतसाम् ॥

२३८. अशेषमपि दुःकर्म ऋज्वालोचनया क्षिपेत् ।

कुटिलालोचनां कुर्वन् अल्पीयोऽपि विवर्द्धयेत् ॥

मायाप्रतिपक्षमृता ऋजुता ।

अथ राजन् ! दशमं धर्मलक्षणं मुक्तिः, सा च पाद्यान्यन्तवस्तुषु तृष्णाविच्छेदरूपा लोभमात्र इत्यर्थः ।

२३९. यदुक्तम्—अहो लोभस्य साम्राज्यमेकच्छत्रं जगत्त्रये ।

तरयोऽपि निर्धिं प्राप्य पादैः प्रच्छादयन्ति यत् ॥

२४०. भुजंगगृहगोधाखुमुखाः पद्मेन्द्रिया अपि । घनलोभेन लीयन्ते निधानस्यानभूमिषु ॥

२४१. पिशाचमुद्गलप्रेतभूतयक्षादयो घनम् । स्वकीयं परकीयं चाप्यभितिष्ठन्ति लोभतः ॥

२४२. विमानोद्यानवाप्यादौ मूर्च्छितास्त्रिदशा अपि ।

श्रुत्वा तत्रैव जायन्ते पृथ्वीकायादियोनिषु ॥

२४३. परप्रत्यायनासारैः किं वा शास्त्रसुभाषितैः ।

मिलिताक्षा विमृश्यन्तु सन्तोषाख्यादजं सुखम् ॥

२४४. किमिन्द्रियाणां दमनैः किं कायपरिपीडनैः ।

ननु सन्तोषमात्रेण मुक्तिस्त्री संमुखी भवेत् ॥

इति समायां सर्वसमं धर्मलक्षणं श्रीगुरुणां मुखादाकर्ण्य श्रीकुमारपालमुखाः सर्वेऽपि सम्प्राप्ताः प्रमुदिताः । सद्यातश्रीजिनप्रणीतधर्मानुरागाः किमस्माभिरतः परं विधेयमिति प्रश्नमकार्षुः । ततः श्रीगुरुवः प्राहुः—यज्ञन् !

२४५.

हीनं संहननं तपोऽतिविषमं कालश्च दुःखावहः ।
सिद्धान्तः कुवितर्ककैश्च विवृतो नानाव्रता लिङ्गिनः ।
लोको भिन्नरचिर्जडो जिनमतं तत्त्वज्ञवेद्यं सदा
मत्वेवं सुविवेकिभिः सुचरितैर्बार्था अनार्थाः क्रियाः ॥

२४६.

प्राणिप्राणप्रकारैर्जगदुपकृतिभिर्मक्तिभिः श्रीजिनानां
सत्कारैर्धार्मिकाणां स्वजनमनःप्रीणनैर्दानयानैः ।
जीर्णोद्धारैर्यतिभ्यो वितरणविधिना शासनोद्योतनैश्च
प्रायः पुण्यैकभाजां भजति सफलतां श्रीरिधं पुण्यलम्बा ॥

इति श्रीगुरुणामुपदेशं श्रुत्वा राजा ब्राह्म-भगवन् !

२४७.

निद्रा मोहमयी जगाम विलयं सदृष्टिरुन्मीलितान्
नष्टा दुष्टकपायकोशिकगणा माया धयी यामिनी ।
पूर्वाद्रिप्रतिमे विवेकहृदये सज्ज्ञानसूयौदयात्
कल्याणाम्बुजकोटयो विकसिता आतं प्रभातं च मे ॥

अनन्तरे कश्चिद् विद्वान् पपाठ-

२४८.

आधारो यस्मिन्नलोक्या जलधिजलधराकैन्दवो यन्मियोऽप्याः
प्राप्यं ते यत्प्रभावादसुरसुरनराधीश्वरैः संपदस्ताः ।
आदेशा यस्य चिन्तामणिमुरसुरमीकल्पवृक्षादपस्ते
श्रीमान् जैनेन्द्रधर्मः किसलपतु यः श्राद्धवर्ती मोक्षलक्ष्मीम् ॥
लक्षदानमप्रापि । इति धर्मलक्षणम् । इति तत्त्वप्रयी ज्ञाता सर्वैरपि ।

२४९.

श्रीकुमारपालमूलादौपि गृहलोचित धर्ममपृच्छत् । श्रीगुरुः ब्राह्मः-
सम्पत्त्वमूलानि पञ्चाणुव्रतानि गुणारूपः ।
शिक्षापदानि चत्वारि व्रतानि गृहमेधिनाम् ॥

अज्ञान-संशय विपर्यासपरिहारेण यत् सम्पत् परमार्थरूपं तस्य भावः सम्पत्त्वम् । द्वादशव्रतानि गृहस्थानां
धर्मः सम्पत्त्वमूलानि । एकविंशतिगुणगुणौ धर्मयोग्यो भवति ।

२५०.

अक्षुद्रो रूपैःसीम्प्यौ विनय-अयमुतः नूरतां-दार्ढ्यमुक्तौ
अर्घ्यस्यो दीर्घदर्शौ परहितनिरर्तौ लण्डलक्ष्मैः कृतज्ञैः ।
सद्दीक्षिण्यो विशेषी" सदयगुणहेधिः सत्कथः पक्ष्युक्तौ
ईदृहाहौ लक्ष्मैः नो यः शुभ-जनसुभैः नो धर्मरसस्य योग्यः ॥

२५१. या देवे देयताबुद्धिर्गुरौ च गुरुतामतिः । धर्मं च धर्मधी शुद्धा सम्पत्त्वमिदमुच्यते ॥

२५२. सर्वज्ञो जितरागादिदोषल्लोकापूजितः । यथास्थितार्थवादी च देवोऽर्हन् परमेश्वरः ॥

सम्पत्त्वमूलानि-

२५३. स्वैर्यं प्रभावना भक्तिः कौशलं जिनशासने । तीर्थसेवा च पञ्चाशु भूषणानि प्रयक्षते ॥

स्वैर्यं श्रीविनयधर्मं । प्रभावनाष्टका-

२५४.

पावयणी घम्मकही चाह निमित्तिओ तवस्सी य ।

विज्ञासिद्धो य कवी अट्टेव पभावगा भणिया ॥

भक्तिः—विनयवैयाघ्रत्यरूपा । कौशलेनानार्थदेववर्त्यार्द्रकुमारोऽभयकुमारेण प्रतियोधितः । तीर्थसेवा च—
द्रव्यतीर्थं भावतीर्थं च । चैत्यादि द्रव्यतीर्थं, भावतीर्थं चानादि । सम्यक्त्वलक्षणाभि—

२५५. शोभसंवेगनिर्वेदौतुकंपास्तिक्यलक्षणैः । लक्षणैः पञ्चभिः सम्यक् सम्यक्त्वमुपलक्ष्यते ॥

शमः क्षमा १, संवेगो मोक्षामिषापः २, निर्वेदो भववैराग्यम् ३, अनुकंपा चित्तसार्द्रता ४, आस्तिक्यं
जिनमते दृढनिश्चयः ५ । अथ दूषणानि—

२५६.

शंकां कांक्षो विचिकित्सा मिथ्यादृष्टिप्रशंसनम् ।

तत्संस्तवैश्च पञ्चापि सम्यक्त्वं दूषयन्त्यमी ॥

अथ सम्यक्त्वाद् विपरीतं मिथ्यात्वम् । तत्स्वरूपमाहुः । तत् पञ्चधा—

२५७.

आभिर्गगहियं अणभिर्गगहियं आभिनिवेसीयं चैव ।

संसङ्गमणोभोगं मिच्छत्तं पंचहा होह ॥

२५८.

आभिर्गगहियं किल दिक्खियाण अणभिर्गगहिअं च राहणं ।

शुद्धामाहिलमार्हण तं अभिनिवेसीयं जाण ॥

२५९. संसङ्गं मिच्छत्तं आ संका जिणवरस्स तत्तेसु । एगिदियमार्हणं तमणाभोगं तु निदिट्ठं ॥

इति मिथ्यात्वम् । तत्र प्रथमं पापण्डितानां स्वसंशयानिरतानाम् १, द्वितीयं सर्वे देवाः सर्वे गुरवः सर्वे
वर्माश्च २, तृतीयं स्वत्वात्तत्त्वज्ञानतोऽप्यभिनिवेशात् प्ररूपणा ३, चतुर्थं संशयो जीवादितत्त्वेषु ४, अनामौगिकं
विवेकविचारशून्यसैकेन्द्रियादेर्वा विशेषज्ञानविकलस्य ५ ।

२६०.

जन्मन्येकत्र दुःखाय रोगाध्वान्तं रिपुर्विषम् ।

अपि जन्मसहस्रेषु मिथ्यात्वमधिकित्सितम् ॥

२६१.

तथा—अंतोमुहुत्तमित्तं पि फासियं होज्ज जेहिं सम्मत्तं ।

तेसि अवहृपुग्गलपरीयट्ठो चैव संसारो ॥

इति सम्यक्त्वमिथ्यात्वयोः स्वरूपं श्रुत्वा राजा श्रीगुरुपुत्रेण सम्यक्त्वं जग्राह ।

अथ राजाऽशुश्रूतस्वरूपमश्नुञ्चत् । श्रीसूरयः प्राहुः—

२६२. विरतिः स्थूलहिंसादेर्द्विविधस्त्रिविधादिना । अहिंसादीनि पञ्चाशुव्रतानि जगद्गुर्जिनाः ॥

२६३. पञ्चकुट्टिकुणित्वादि दृष्ट्वा हिंसाफलं सुधीः । निरागन्त्रसजन्तूनां हिंसामन्यस्य नाचरेत् ॥

२६४. मार्यमाणस्य हेमार्द्रं राज्यं वाय प्रयच्छतु । तदनिष्टं परित्यज्य जीवो जीवितुमिच्छति ॥

२६५.

स्थूलेषु सर्वसत्त्वेषु यः करोति दयां त्रिधा ।

सूक्ष्मेषु यतनां कुर्वन् गृहस्योऽपि स मुक्तिमाप्नोति ॥

अथ दितीयाश्रयम्—

२६६. मन्मनस्यं काहलत्वं भूकत्वं मुखरोगताम् । वीक्ष्यासत्यफलं कन्यालीकायसत्यमुत्सृजेत् ॥

२६७.

कन्यागोभूम्यलीकानि न्यासापहरणं तथा ।

शूटसाक्ष्यं च पश्येति स्थूलासत्यान्यकीर्तयन् ॥

२६८.

असत्यं त्रिषु लोकेषु निन्दितं पापकारणम् ।

दुःखितास्तेन जायन्ते देवदानवमानवाः ॥

२६९. इह लोके गृहस्योऽपि यज्ञः प्राप्नोति निर्मलम् । सत्येन परलोकेषु सुलभाः स्वर्गसंपदाः ॥

अथ तृतीयाश्रुतम्—

२७०. दीर्भाग्यं प्रेक्ष्यतां वास्यमद्भ्येदं दरिद्रताम् । अवत्तात्तफलं ज्ञात्वा स्पूलस्तेयं विवर्जयेत् ॥

२७१. दानशीलतपोभावैः कृतं धर्मं चतुर्विधम् ।

निष्फलं प्राणिनां सर्वं परद्रव्याभिलाषिणाम् ॥

२७२. गृहिणोऽपि हि धन्यास्ते माननीया महात्मनाम् ।

कुर्यन्ति स्वकरो मुक्तिं ये परस्वपराद्भुखाः ॥

अथ चतुर्थश्रुतम्—

२७३. पण्डित्यमिन्द्रियच्छेदं बाधपात्रप्रफलं सुधीः ।

भयेत् स्वदारसन्तुष्टो पोऽन्यदारात् विवर्जयेत् ॥

२७४. रम्यमापात्तमात्रं यत् परिणमति दाहणम् । किंपाकफलसंकाशं तत् कः सेवेत मैथुनम् ॥

२७५. ब्रह्मचर्यं भयेद्येषां स्वाधीनं गृहिणामपि । धन्या जगत्सु तेऽवश्यं लभन्ते परमं पदम् ॥

अथ पञ्चमाश्रुतं यथा—

२७६. असन्तोषमविश्वासमारम्भं दुःस्वकारणम् ।

मत्वा सूक्ष्मफलं कुर्यात् परिग्रहनिषेधणम् ॥

२७७. असन्तोषयतां सौख्यं न शक्यस्य न चक्रिणः ।

जन्तोः सन्तोषभाजो यदभवत्येव जायते ॥

२७८. न विश्वसिति कस्यापि परिग्रहविमूढधीः । पदसु जीवनिकायेषु करोत्यारम्भमन्वहम् ॥

२७९. अनन्तदुःखं संसारे ततः प्राप्नोति मूढधीः । परिग्रहमहस्येन परलोकेपराद्भुखः ॥

२८०. संनिधौ निधयस्त्वस्य कामगम्यनुगामिनी । अमराः किंकरायन्ते सन्तोषो यस्य भूषणम् ॥

इति श्रुत्वा श्रीकुमारपालः श्रीगुल्लुखेन गयाविधिं पञ्चाश्रुतीं ब्रूवाह ।

अथ गुणप्रतान्पादु—

२८१. दशास्यपि कृता दिक्षु यत्र सीमा न लङ्घ्यते । क्वातं दिग्विरतिरिति प्रथमं तद्गुणप्रतम् ॥

२८२. चराचरार्णां जीवानां विमर्दनविपर्ययनात् । तत्तापोगोलकल्पस्य सद्गतं गृहिणोऽप्ययः ॥

२८३. यतः—तत्तापगोलकप्योऽपमसजीयो णिवारियप्पसरो ।

सवस्थ किं न कुञ्जा पायं तत्कारणाशुगजो ॥

२८४. जगदाक्रममाणस्य प्रसरल्लोभवारिधेः । त्वलनं विधेये तेन येन दिग्विरतिः कृताः ॥

अथ द्वितीयगुणप्रतम्—

२८५. भोगोपभोगयोः संख्या ज्ञान्या यत्र विधीरते ।

भोगोपभोगमानं तु द्वितीयीकं गुणप्रतम् ॥

२८६. सकृदेव भुज्यते यः स भोगोऽधसृगादिकः । पुनःपुनर्भोग्योपभोगोऽङ्गनादिकः ॥

२८७. मयामांसं नवनीतं भृष्टदुम्बरपञ्चकम् । अनन्तकायमज्ञातफलं रात्रौ च भोजनम् ॥

तत्र यद्यदिषा काष्ठमिष्टानिषद्यम्, मासं त्रिषा जल-सल-खेचरेयदात् । नवनीतं गोमहिष्यवेदकभेदा-
चतुर्षा । मयु त्रिषा मासिक ग्रामर कौतिकं चेति ।

तत्र मयदोषाः—

२८८. रसोद्भवाश्च भूपांसो भवन्ति किल जन्तवः । तसान्मयं न पातव्यं हिंसापातकभीरुणा ॥
 २८९. असत्यं घनं द्रुते मयमोहितमानसः । अदत्तं घनमादत्ते बलाद् भुङ्क्ते परस्त्रियम् ॥
 २९०. विवेकः संयमो ज्ञानं सत्यं शौचं दया क्षमा । मयात् प्रलीयते सर्वं नृणां वह्निकणादिषु ॥

*

२९१. अग्र—चिन्तादयति यो मांसं प्राणिप्राणापहारतः ।
 उन्मूलयत्यसौ मूलं दयाख्यं धर्मशास्त्रिनः ॥
 २९२. सद्यः संमूर्च्छितानन्तजन्तुसन्तानदूषितम् ।
 नरकाध्यनिपाथेयं कोऽश्रीयात् पिशितं सुधीः ॥
 २९३. अहो मूढजना धर्म्मं शौचमूलं बध्न्ति च । ससघातुकदेहोत्थं मांसमश्नन्ति चाधमाः ॥
 २९४. यदुक्तम्—शुक्रशोणितसम्भूतं मांसमश्नन्ति ये नराः ।
 जलेन शौचं कुर्वन्ति हसन्ते तत्र देवताः ॥
 २९५. शाकिनी मांसभक्षी च समानमनसाविमौ । पुष्टाङ्गं पश्यतो यं यं तं तं हन्तु मतिस्तपोः ॥
 २९६. मये मांसं मधुनि च नचनीते तक्रतो वह्निर्निते ।
 उत्पद्यन्ते विपद्यन्तेऽनन्तास्तद्वर्णजन्तवः ॥

यदुक्तभाग्येऽपि—

२९७. उच्यते पासवणे खेले सिंघाणवंतपिते य ।
 सुक्ते सोणियगयजीबकढेवरे नगरनिद्रमणे ॥
 २९८. महु-मज्ज-मंस-मंखण-धीसंगे सब-असुइठाणेसु ।
 उपज्जन्ति चरन्ति य समुच्छिमा मणूयपंचिदी ॥

*

परमये याज्ञवल्क्यस्मृतौ, उहुम्यरेषु जन्तुसङ्घं लौकिका अपि पठन्ति ।

२९९. कोऽपि क्वापि कुतोऽपि कस्यचिदहो चेतस्यकस्माज्जनः,
 केनापि प्रविशत्युद्गम्यफलप्राणिक्रमेण क्षणात् ।
 येनास्मिन्नपि पादिते विघटिते विस्फोटिते भ्रोटिते,
 निदिपष्टे परिगालिते विदलिते निर्पात्यसौ वा नवा ॥

अनन्तकारिकानां तु लक्षणमिदम्—

३००. साहारण-पत्तेया वणसहजीवा दुहा सुए भणिया ।
 जेसिमणंताण तणू एगा साहरणा ते उ ॥
 ३०१. सघा य कंदजाई सूरणकंदो य वज्जकंदो य ।
 अछुहलिहा य तथा अहं तह अछुकघुरो ॥
 ३०२. सत्तायरी विराली कुंआरि तह थोहरी गलोईअं ।
 लसुणं वंसकरिछा गज्जर तह लणो अ लोढा ॥
 ३०३. गिरिकज्जकिसलपत्ता खिरिसुआ वेग अछमुत्था य ।
 तह लण रक्ख छली विद्धुहो अमयवल्ली अ ॥

३०४.

मूला तह भूमिरूढा विरुद्धां तह टक्क वत्थूलो पदमो ।

३०५.

सुअरयल्ली अ तहा पछुंको कोमलं विलियाह् ॥

३०६.

आत्तु तह पिंढात्तु ह्येति एए अणंतनामेणं ।

यत्तीसं च पसिद्धा यजेयथा पयत्तेणं ॥

३०७.

गृदसिरसंधिपथं समभंगमहीरुहं च चिह्नरुहं ।

साहारणं सरीरं तद्विवरीयं च पत्तेयं ॥ —इत्यनन्तकायविचारः ।

*

रात्रिभोजनं सर्वशास्त्रनिषिद्धम्—

३०७.

नोदकमपि पातन्यं रात्रायत्र युधिष्ठिर ! ।

॥

तपस्विना विदोषेण गृहिणा तु विवेकिना ॥

३०८.

त्रैलोक्यशेषभावानां यो ज्ञाता ज्ञानचक्षुषा ।

न सुक्ले सोऽपि सर्वज्ञो रात्रौ किमपरे जनाः ॥

३०९.

सूर्यदेवैः परित्यक्तमृषिभिः पितृमिस्तथा ।

तद्वात्रौ भोजनं निन्यं विधेयमितरैः कथम् ॥

*

अयामगोरससंयुक्तं द्विदलम् । द्विदलक्षणमिदम्—

३१०.

जंमि उ पीलिजंते नेहो नहु होइ रिति तं विदलं ।

विदले वि हु उत्पन्नं नेहजुयं होइ नो विदलं ॥

अथ वर्जनीयवस्तुत्याहुः—

३११.

पंचुंणरि चउविगई अन्नापफलं हिम-विस-करणे य ।

मही राई भोषण-बहुवीय-अणंतसंषाणं ॥

३१२.

घोलबडां याहंगण अमुणियनामाणि फुल्ल-फलयाणि ।

तुच्छफलं बलिपरसं च तह अभक्त्वयाणि बावीसं ॥

३१३.

यदुक्तम्—भक्ष्याभक्ष्याणि यस्तूनि यो न जानाति मृदधीः ।

स जानाति कथं धर्मं सर्वजीवदयामयम् ॥

॥ तत्र पशोदुग्मरी वटपिण्डशृङ्गाकोदुग्मरीफलरूपा सा मसकाकारसूक्ष्मनहुजीवभृत्त्वाद् वर्जनीया ॥ ५ ॥

॥ अतस्त्रो विकृतयः—मय-माम-मधु-नवगीतरूपा, सद्य एव तनानेकजीवसमृच्छनात् ॥ ९ ॥ हिम शुद्धासंख्या-

॥ पक्ष्यरूपत्वात् ॥ १० ॥ विष जीवपातादिंसंभवात् ॥ ११ ॥ करका अन्नायासस्त्वत्वात् ॥ १२ ॥ मृत्तिका

॥ सर्वापि ददुरादिपद्मेन्द्रियप्राणितत्पत्तिनिमित्तात्, सर्वग्रहणं खटिकादीनाम् ॥ १३ ॥ रजनीभोजनं बहुविधजीवहिंसा-

॥ प्रदम् ॥ १४ ॥ बहुजीवं पपोटकादि प्रतिबीजं जीवोपमर्देकम् ॥ १५ ॥ [अनन्त] अनन्तजीववपदेतुत्वात् ॥ १६ ॥

॥ सन्धानं विल्वकादीनां जीवसंसर्गहेतुत्वात् ॥ १७ ॥ घोलवटकानि आयामगोरसससक्तद्विदलादिमध्ये सूक्ष्मजीवो-

॥ त्पत्तिः केवलिरष्टत्वात् ॥ १८ ॥ वृन्ताकानि निद्राशुहृत्कर्मोदीपनादिदोषदुष्टत्वात् ॥ १९ ॥ अन्नावफल-

॥ पुष्पाणि नियममद्वयसम्भवात्, विषफले पुण्ये मृत्युरपि ॥ २० ॥ तुच्छफलमर्द्धनिष्पन्नं कोपलम्बिडयादि ॥ २१ ॥

॥ चलितरसं कुथितांश्च पुष्पितौदनादि, दिनद्वितयातीतं च दधि वर्जनीयं प्राणाविपातादिदोषसम्भवात् । एतान्य-

॥ भक्ष्याणि ।

अथ कर्मतो भोगोपभोगः । अह्नारकर्म-वनकर्म-शकट-भाटक-स्फोटक-दन्तवाणिज्य-लाक्षा-रस-केश-विप-
यत्र-प्रीडा-निर्लान्छन-असतीपोष-द्वयदान-सरःशोषः-इति कर्मादानानि वर्जयेत् । तदा राज्ञा श्रीकुमारपालः
श्रीगुरुमुखेन परिग्रहप्रमाणं भोगोपभोगव्रतस्याकरोत् ।

३१४. अथानर्थदण्डव्रतमाहुः-आर्तैरौद्रमपच्यानं पापकर्मोपदेशता ।

हिंसोपकारि दानं च प्रमादाचरणं तथा ॥

तत्र ध्यानं चतुर्धा-

३१५. आर्ते तिर्यग्ग(?)तिस्तथा गतिरथो ध्याने तु रौद्रे सदा,

धर्मे देवगतिः श्रुतं यत् फलं शुक्ले तु जन्मक्षयः ।

तस्माद् व्याधिरुज्जान्तिके हितकरे संसारनिस्तारके,

ध्याने शुक्लवरे रजःप्रमथने कुर्यात् प्रयत्नं बुधः ॥

३१६. घृपभान् दमय क्षेत्रं कृषिपण्डविवाजिनाम् ।

दाक्षिण्याविषये पापोपदेशोऽयं न कल्पते ॥

३१७. यन्मलाल्लाल्नाग्निमुशालोदूखलादिकम् ।

दाक्षिण्याविषये हिंसं नार्पयेत् कर्तुणापरः ॥

३१८. जलप्रीडान्बोलनादिबिन्दो जन्तुयोधनम् ।

रिपोः सुतादिना वैरं भक्तस्त्रीदेशरादकथाः ॥

अथ सामायिकव्रतम्-

३१९. त्यक्तार्तैरौद्रध्यानस्य त्यक्तसायककर्मणः । मुहूर्ते समता या तां विदुः सामायिकव्रतम् ॥

३२०. सायज्जजोगपरिवज्जण्टा सामार्ह्यं केवलियं पस्तथं ।

गिहृत्यधम्मा परमं ति नचा कुज्जा बुहो आपहिषं परत्था ॥

सामार्ह्यव० ॥ ३ ॥ सामार्ह्यमि कए समणोइव० ॥ ४ ॥

३२१. अथ-दिग्ब्रते परिमाणं यत् तस्य संक्षेपणं पुनः ।

दिने रात्रौ च देशावकाशिकव्रतमुच्यते ॥

इति राजन् ! देशावकाशिकव्रतम्, तत्र तत्रारम्भपरिहाररूपम् ।

३२२. अथ पौषधम्-चतुःपट्यां च तुर्यादिकुव्यापारनिषेधनम् ।

ब्रह्मचर्यक्रियास्नानादित्यागः पौषधः व्रतम् ॥

३२३. आवश्यकपूर्णं-आहारपोसहो न्यलु सरीरसफारपोसहे चेव ।

धम्मवावारेसु य तहपसिग्गावयं नाम ॥

३२४. देसे सपे य तहा इफिओ इत्य होइ नायवो ।

सामार्ह्यं विभासा देसे इपरमि नियमेण ॥ -इति श्रावकप्रज्ञप्ती ।

अथानिषिंसंविभागतम्, राजन् !

३२५. दानं चतुर्विधाहारपात्राच्छदनसदानाम् ।

अतिधिम्पोऽतिधिसंविभागतमुदीरितम् ॥

३२६: घसह्रीसयणासणभत्तपाणभेसज्जवत्थपत्ताई ।

जइवि न पज्जत्तघणो घोवादि हु योक्कयं देइ ॥

अत्राष्टौ कथानकानि बान्धानि ।

३२७. यदुक्तम्—एलापूगफलाई साहूणं अकप्पिया अचित्तावि ।

कामंगं जेण भवे न तेसि दारणं नवा गहणं ॥

अथ वा—

३२८. अविहियसवपलंया जिणगणहरमाईएहिं नायमा ।

स्रोउत्तरिया धम्मा अणुगुरुणो तेण बज्जाओ ॥

ज्याख्या—सर्वाणि सचिच्चाचित्तादिभेदविज्ञानि कन्दमूलादिभेदाद् दशविधानि । तथा हि—

॥ ३२९. मूले कंदे खंचे तथा य साले पचालपत्ते य । पुष्कफले य बीए पलंयसुत्तंमि दसमेआ ॥

३३०. पलंयान्याधीर्णानि—सगडइहसमभोमे अबि य विसेसेण विरहियतरागं ।

तहवि खल्ल अणाइअं एसज्जुधम्मो पवयणत्तस ॥

यदा धीवीतो राजगृहादुदयननरेन्द्रप्रभाजनायं सिन्धु-सौवीरदेशे धीतभयं पुरं प्रस्थितस्तदा किलापान्त-

राले ध्रुवः साधवः क्षुधाक्षाः तृषाक्षाः सञ्ज्ञासम्भाषिताश्च धमुक्तः । यत्र च मगवानावासितस्तत्र तिलमृतानि

॥ शकटानि, पानीयपूर्णद्वयः, समभौमं च गर्त्तानित्यादिवर्जितं खण्डिलमभवत् । अथ च विशेषेण तत्तिलोदकखण्डिलं

जातम् । विरहिततरमतिशयेनागन्तुकैस्तदुत्थैश्च जीवैर्वर्जितम् । तथापि मगवताऽनाधीर्णं मानुजानाम् । एषोऽनुपमः

प्रवचनस्य सर्वैरपि अनुगन्तव्यः । एवमन्यदपि कल्पाकर्त्तुं श्रुतकर्मि न देयं दानां तेषां च साधुना ।

३३१. न खर्णादीनि वानानि देयानीत्यर्हतां मतम् ।

अन्नादीन्यपि पात्रेभ्यो दातव्यानि विपश्चिता ॥

अन्यैरप्युक्तम्—

३३२. क्षेत्रं यच्चं ग्रहरणयधूर्लाङ्गलं गो तुरंगो, धेनुर्गच्छी द्रविणतरयो हर्म्यमन्यच्च चित्रम् ।

यज्ञारम्भं जनयति भनोरत्नमालिन्यमुच्चैस्तादृगं दानं सुगतिदृष्टितैर्नैव तेषां न देयम् ॥

३३३. पात्रदाने फलं मुख्यं मोक्षसौख्यं कृपेरिव । पलालमिव भोगास्तु फलं स्यादानुपत्तिकम् ॥

इति श्रुत्वा राजा श्रीगुरुमुखेन सम्यक्त्वमूलानि मतानि ब्रूवाह ।

॥ ३३४. एवं व्रतस्थितो भक्त्या सप्तक्षेत्र्यां धनं वपन् । दद्यात्वा यातिदीनेषु महाभावक उच्यते ॥

§ ४९. सप्तक्षेत्रीस्वरूपमाहुः—नवीनप्रासादनिर्माणं वर्णोद्धारं तत्र महामहिम्ना पूजाकरणं गीतश्रवणादिप्रादिकलश-
पताकतोरणच्छत्रचामरभृङ्गारश्मिभञ्जिकाचन्द्रोदयोतविचित्रचित्रशोभादिकरणम्, तत् प्रथमक्षेत्रं १. विम्बं स्वर्ण-
रूपमिगीबहुमैघरुमयम्, तद् द्वितीयक्षेत्रं २. सुलेकुञ्ज-श्रीवन्तामयीलम्बापत्रम्, तच्च तृतीयक्षेत्रम्, तृतीय-
चतुर्विंशत्यक्षेत्रमिति सप्तक्षेत्री ।

॥ ३३५. यः सप्ताष्टमनिर्णयं च क्षेत्रेषु न धनं वपेत् । कथं वराकश्चारित्र्यं दुधरं स समाचरेत् ॥

एतदाकर्ण्य नवीनप्रासाद-जीर्णोद्धार-विनविम्ब-पुष्पक-साधु-सार्ध-श्रावक-श्राविकादिषु तेषु धार्मिककाल-
न्यादिमत्तिसु पुष्पकृत्स्नेषु सादरोऽभूत् ।

१५०. अय राजा श्रीजिनोक्तनवतत्त्वान्यपृच्छत् । श्रीसूरयः प्राहुः—तत्रेदं जीवस्वरूपम्—
३३६. जीवो अणाइनिहाणो अविणासी अक्खओ धुवो निचो ।
दधट्ठयाइ निचो परियायगुणेहि अ अणिचो ॥
३३७. कालो जहा अणाई अविणासी होइ तिसु वि समएसु ।
तह जीवो वि अणाई अविणासी तिसुवि कालेसु ॥
३३८. अक्खयमणंतमउलं जह गयणं होइ तिसु वि कालेसु ।
तह जीवो अविणासी अवट्ठिओ तिसु वि कालेसु ॥
३३९. गयणं जहा अरूवी अवगाहगुणेहिं धिप्पए तं तु ।
जीवो तहा अरूवी नाणाइगुणेहिं धितवो ॥
३४०. अविणासी खलु जीवो बिगारणुवलंभओ जहागासं ।
उवलंभंति बियारा कुंभाइविणासिदवाणं ॥
३४१. देहिंदियाइरित्ते आया खलु गवभगाहपअंगे य ।
संडासा अयपिंडा अइगाराइ व विवेत्रो ॥
३४२. देहिंदियाइरित्ते आया खलु तदुवलद्वअत्थाणं ।
तधिगमे विसरणओ गेहगवक्खेहिं पुरिसु व ॥
३४३. ननु इंदियाइ उवलद्विमंतिविगएसु विसयसंभरणा ।
जह गेहगवक्खेहिं जो अणुसरिया स उवलद्व ॥
३४४. अणिदियगुणं जीवं दुत्तेयं मंसचक्खुणा ।
सिद्धा पासंति सव्वनू नाणसिद्धा ण साहणो ॥
३४५. जो चित्तेह सरीरे नत्थि अहं स एव होइ जीवु त्ति ।
नहु जीवंमि असंते संसयमुप्पायओ अन्नो ॥
३४६. जीयस्स एस धम्मो जा ईहा अत्थि नत्थि वा जीवो ।
धाणुमणुस्साणुगया जह ईहा देवदत्तस्स ॥
३४७. सिद्धं जीयस्स अत्थित्तं सदादेवाणुमीयए ।
नासओ खुवि भावस्स सद्दो हयह केवलो ॥
३४८. अत्थि त्ति निधियप्पो जीवो नियमाओ सहओ सिद्धी ।
कम्हा सुद्धा पयत्ता घट्ठवरसिंहाणुमाणाओ ॥
३४९. मिच्छा मवेउ सव्वत्था जे केई पारलोहया ।
कत्ता येयोवमुत्ता य जह जीवो न विज्झई ॥
३५०. पाणिदया तव नियमा यंभं दिक्खा य इंदियनिरोहो ।
सयं निरत्थयं एयं जह जीवो न विज्झई ॥
३५१. छउमत्थअणुवलंभा तहेव सधल्लुययणओ येव ।
लोगाइपसिद्धीओ मुत्तो जीवु त्ति नायवो ॥
३५२. मुत्तो अणिदियत्तो खणिओ नवि होइ जाइसंभरणा ।
थलअहिलासा य तहा अमओ मउ सिम्मउ व वहे ॥

5

18

18

20

21

28

25

३५३. अमओ अ होइ जीवो कारणविरहा जहेवमागासं ।
समयं च होइ अणिचं मिम्मयघटतंतुमाईयं ॥
३५४. संकोअ-विकोएहि थ जह कम्मं देहलोअमित्तु थ ।
इत्थिस्स व कुंयुस्स व पएससंखा समा चेव ॥
३५५. आपाणे परिभोगे जोयुवओगे कसापलेसा थ ।
आणापाणू इंदिययंधोदयनिज्जरा चेव ॥
३५६. चित्तं धेयण सत्ता विज्ञाणं चारणा य बुद्धी य ।
ईहा मई विपक्का जीवस्स उ लक्खणा एए ॥
३५७. चित्तं निकालविसयं वेअण पच्चफल सत्त अणुसरणं ।
विज्ञाणज्जेगभेयं कालमसंखेपरं चरणा ॥
३५८. अत्थस्स जहबुद्धी ईहा चिट्ठयअवगमो उ मई ।
संभायणत्थ तप्पा गुणपच्चक्खा घट्टु थ तिथ ॥
३५९. जन्हा चित्ताईया जीवस्स गुणा ह्वंति पच्चक्खा ।
गुणपच्चक्खत्तणओ घट्टु थ जीवा अओ अत्थि ॥
३६०. लोइआ वेइआ चेव तहा सामाइआ दिऊ ।
निचो जीवो पिहो देहा इति सवे ववट्ठिआ ॥
३६१. लोए अच्छिज्ज अभिज्जो वेए स पुंससदह य सिपालो ।
समए अहमासिगओ तिविहो दिवाइसंसारो ॥
३६२. लोए वेए समए निचो जीवो विभासया अम्मं ।
इहरा संसारार्हं सवंपि न जुल्लए तस्स ॥
३६३. जह आहारो भुत्तो जिआण परिणमइ सत्तभेएहिं ।
वससोणिअमंसद्वियमज्जा तह मेयसुखे य ॥
३६४. एवं अट्ठयिहं पि य जीवेण अणाइसहयं कम्मं ।
जह कणमं पाहाणे अणाइसंजोगनिप्पत्तं ॥
३६५. जीवस्स य कम्मस्स य अणाइमं चेव होइ संजोगो ।
सो वि उवाएण पुदो कीरइ उवलाओ जह कणयं ॥
३६६. किं पुट्ठपरं कम्मं जीवो वा इत्थ कोइ पुच्छिज्जरा ।
सो वत्तवो कुकुडि-अंडाणं मणस्तु को पदमो ॥
३६७. जह अंडसंभया कुकुडि ति अंडं पि कुकुडिइ भयं ।
न य पुवावरभावो जहेह तह कम्म-जीवाणं ॥
३६८. जह कणगस्स उ कीरंति पज्जवा मउखकुंडलाईअ ।
दधं कणमं तं विथ नामविसेसो अ सो अओ ॥
३६९. एवं चउग्गईए परिभमंतस्स जीवकणगस्स ।
नामाइं पट्टविहाइं जीवं दधं तपं चेव ॥

३७०. पञ्चक्ष्वं गहगहिओ दीसइ पुरिसो न दीसइ पिसाओ ।
आगारेहिं मुणिज्जइ एवं जीवो वि देहट्टिओ ॥
३७१. अणुमाणहेउसिद्धं छउमत्थाणं जिणाण पञ्चक्ष्वं ।
गिण्हसु नरवर जीवं अणाईअं अक्खयसरूवं ॥

*

॥ इति जीवव्यवस्थापनापदत्रिंशतिका समाप्ता ॥

*

३५१. इति जीवस्वरूपं व्यवसाय जीवभेदानाहुः—तत्र जीवा द्विवा—सुक्ताः संसारिणश्च । सुक्तानां स्वरूपमिदम्—
३७२. अनादिभवसंस्कारविकाराकारवर्जिताः । स्वस्वरूपमयाः सिद्धा केवलज्ञानगोचराः ॥

संसारिणस्तु चतुर्दशधा । तद्यथा—पृथ्व्यपतेजोवायुवनस्पतिरूपा एकेन्द्रियाः, सूक्ष्मनामकर्मादयाजाताः
सूक्ष्माः, यादरनामकर्मादयजाता यादराश्चेति द्विभेदाः । २ । द्वीन्द्रियाः । ३ । त्रीन्द्रियाः । ४ । चतुरि-
न्द्रियाः । ५ । असन्निजः सन्निजश्चेति द्विभेदाः पञ्चेन्द्रियाः । एवं भेदाः सप्त । ७ ।

तत्र सञ्ज्ञास्वरूपमिदम्—आहारसञ्ज्ञा वनस्पतीनामपि जलादेराहारः । १ । भयसञ्ज्ञा छिद्यमाना लज्जालू
सङ्कुचति । २ । मैथुनसञ्ज्ञाऽशोकादीनां स्त्रीपादप्रहारादिभिः फलोद्गमः । ३ । परिग्रहसञ्ज्ञा वल्ली बालकैः कण्ट-
कान् वेष्टयति । ४ । क्रोधसञ्ज्ञा कोऽपि कन्दो (कोकनदो?) हुंकारान् भुवति । ५ । मानसञ्ज्ञा रुदती वल्ली
छिद्यमाना बिन्दून् श्रवति । ६ । मायासञ्ज्ञा बह्वयः फलानि पत्रैश्चादयन्ति । ७ । लोभसञ्ज्ञाऽपश्ये निषाने वृक्षस्य
प्ररोहसम्भवात् । ८ । लोकसञ्ज्ञा कमल-शम्यादीनां राशौ सङ्कोचः । ९ । ओषसञ्ज्ञा बह्व्यो मार्गं त्यक्त्वा वृक्षा-
नाश्रयन्ति । १० । इयं दशधाऽप्येकेन्द्रियाणाम् । यथा तु इष्टानिष्टेषु छायातपादिवस्तुषु स्वदेहपालनाहेतोः प्रवृत्ति-
निवृत्ती विधत्ते सा हेतुबाधोपदेशिकी । इयं तु द्वि त्रि-चतुरिन्द्रियाणाम् । एषा सामान्यसञ्ज्ञा स्वरूपत्वात् स्तोका,
तथाभूताऽपि मोहोदयजन्यत्वादशोभनाऽतो नानयाऽधिकारः । किन्तु महत्त्वा शोभनया विशिष्टज्ञानावरणकर्मक्षयो-
पशमजनया मनोज्ञानसञ्ज्ञयैवेति । यथा दीर्घमपि कालमतीतमयं स्मरति, भविष्यच्च वस्तु चिन्तयति, कथं तु नाम
कर्तव्यम् (मि)ति दीर्घकालव्युपदेशिकी । इयं च सुर-नारक-गर्भजमनुष्य-तिरश्चां मनःपर्याया पर्याप्तानां स्यात् । यथा
तु हिताहितप्राप्ति-परिहारौ सम्यग्दृष्टिसाध्यौ क्रियेते सा दृष्टिबाधोपदेशिकी । इयं सम्यग्दृष्टेरेव भवति । यदुक्तम्—

३७३. पञ्चण्हं मोहसन्ना हेऊसन्ना विईदियाईणं ।

सुरनारयगच्छुमभवजीवाणं कालिकी सन्ना ॥

३७४. छउमत्थाणं सन्ना सम्महिटीण दिट्ठियाईया ।

भइवावारविमुक्का सन्ना ईआओ केवलणिणो ॥

सञ्ज्ञाऽसास्तीति सञ्ज्ञी । पञ्चेन्द्रियो मनःपर्याया पर्याप्ताः । इतरे पृथ्यादय एकेन्द्रियाः, विकलेन्द्रियाः,
समूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियाश्चासन्निजः । एयमेकेन्द्रियाः सूक्ष्मवादराः । २ । द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रियाः । ३ । असन्निजसन्नि-
जपञ्चेन्द्रियाश्च । २ । सर्वे सप्तापि भेदाः पर्याप्तपर्याप्तभेदाश्चतुर्दशधा संसारिजीवाः । पर्याप्तयस्त्वित्याः—

३७५. आहारसरिरिंदीयपज्जत्ती आणपाणभासमणे ।

चउपंचपंचछप्पिय इगविगला सन्निसत्तीणं ॥

३७६. पत्तेयत्तं मुत्तुं पंचवि पुढवाइणो सयललोए ।

सुट्टमा चसंति नियमा अंतमुत्ताउ अदिस्सा ॥

३७३. एगिंदिय पंचिंदिय उहे य अहे य तिरियलोए ॥
विगलिंदियजीवा पुण तिरियलोए मुणेषया ॥
३७८. पुदधी आउ वणस्सइ धारसकप्पेसु सत्तपुदधीसु ।
पुदधी जा सिद्धिसिला तेऊ नरखिचि तिरिलोए ॥
३७९. जइया होही पुच्छा जिणाण मग्गंमि उत्तरं तइया ।
एगस्स निगोयस्स य अणंतमागो अ सिद्धिगओ ॥
३८०. गोलाइ असंगिआ असंगनिगोअओ ह्वइ गोले ।
इकिंमि निगोए अणंतजीवा मुणेषया ॥
३८१. अत्थि अणंता जीवा जेहिं न पत्तो तसाइ परिणामो ।
उप्पजंति चयंति य पुणोरि तत्थेय तत्थेय ॥
३८२. सामग्गिअभायाओ वयहारियरासिअप्पवेसाओ ।
भयावि ते अणंता जे सिद्धिसुहं न पावंति ॥
३८३. सिज्झंति जसिआ गलु इहपं वयहारिरासिमग्गाओ ।
एति अणाइयणस्सइमग्गाओ तित्तिपा येव ॥
३८४. अक्खीणजीवग्गाणी हंति निगोआ उ जिणसमग्गाया ।
तेण न दोसो संसाररित्तिपासंभवो होइ ॥
३८५. लोए असंजोपणमाणे पइ जोअणंगुलासंजा ।
पइ तं असंभवं सा पइ य सअसंगया गोला ॥
३८६. गोले असंजनिगोओ सोज्जंतजिओ जियं पइ पपसा ।
अस्संत्थ पइ पपसं कम्ममाणं धग्गणाणंता ॥
३८७. यह धग्गणं अणंता अणू अ यह अणु अणंतपज्जाया ।
एयं लोगसरूयं भविअ तह सि जिणयुत्तं ॥
३८८. एत्थेण य झुइएण य जह कोइ मिणिअ सपपसाइ ।
एवं भविअमाणा ह्वंति लोगा अणंताओ ॥
३८९. लोगागासपपसे निगोअजीवं खिवेइ इकिंमं ।
एवं भविअमाणा ह्वंति लोगा अणंताओ ॥

*

६५९. एवं जीवत्वे व्याख्याते सति कश्चित्तीर्णान्तीयः प्राह—‘हे महात्मन् । एव च शुभ्यदुक्तयुक्ता सूक्ष्मैर्ना-
वरेष प्रपैः स्थावरेष जीवैः सर्वत्र व्याप्ते लोके कथमहिंसकत्वं नाम, कथं च सर्वपापानि प्राप्तविरतिनतम् ? ।’ तदा
श्रीसूरयः प्राहुः—‘मो वादिन् ! तत्त्वतत्त्वपरिज्ञानमभिज्ञत्वेनेयं भवदुक्तिः । यत्, हिंसापरिणामपरिणतं यद्वाक्का
हिंसकं इत्युच्यते, न त्वपरिणतं, तस्याहिंसकत्वात् । यदुक्तमहिंसापरमवेदिषि श्रीसर्वज्ञैः—

३९०. अज्झत्थयिसोहीण जीवनिक्काएहिं संचडे लोए ।
देसिअमहिंसकत्तं जिणेहिं तिल्लकदंसीहिं ॥
३९१. माणी कम्मस्स पयइमुट्ठिओ नो ठिओ उ हिंसाए ।
जयइ असदं अहिंसत्थमुट्ठिओ अवहओ सोउ ॥

३९२. अणुमित्तो वि न कस्स य थंघो परवत्थुपच्चया भणिओ ।
तह वि अ जयंति जइणो परिणामविसोहिमिच्छंता ॥
३९३. जो पुण हिंसाययणेसु चट्ठी तस्स नृण परिणामो ।
दुट्ठो न य तं लिंगं होइ विसुद्धस्स जोगस्स ॥
३९४. तम्हा य सा विसुद्धं परिणामं इच्छया सुविहिणं ।
हिंसाययणा सवे वज्जेयवा पयत्तेणं ॥
३९५. वज्जेमि त्ति परिणओ संपत्तीए विमुचए बेरा ।
अवहंतो वि न सुयइ किलिद्धभावोऽहवायस्स ॥
३९६. न य हिंसामित्तेणं सावज्जेणावि हिंसओ होइ ।
सुद्धस्स उ संपत्ती अफला भणिया जिणवरेहिं ॥
३९७. जा जयमाणस्स भवे विराहणा सुत्तविहिंसमग्गस्स ।
सा होइ निज्जरफला अज्झत्यविसोहिमुत्तस्स ॥

अन्यैरप्युक्तम्—

३९८. अधीत्य सर्वशास्त्राणि जीवहिंसां करोति या ।
मनोवाक्कायसंश्लिष्टः स पापी सर्वतोऽधमः ॥
३९९. अकुर्याणोऽपि पापानि क्लिष्टभायो हि वक्ष्यते ।
विमुच्यतेऽक्लिष्टमनाः कुर्वन्नपि कथंचन ॥
४००. वचोभिरुच्यते सर्वैर्दया जीयेषु दर्शनैः ।
क्रियते चाग्मनःकार्यैरार्हैः किंतु सर्वदा ॥ इति जीवतत्त्वम् ।

५५३. अथ अजीवतत्त्वमाहुः—अजीवा दुविदा पन्नता; तं जहा—पुग्गला य नोपुग्गला य । पुग्गला छविहा पन्नता; ॥
तं जहा—सुहुमसुहुमा १, सुहुमा २, सुहुमपायरा ३, पायरासुहुमा ४, पायरा ५, पायरपायरा ६ । तस्य सुहु-
मसुहुमा परमाणुपुग्गला । सुहुमा दुप्पएसियाओ अदत्तो जाव सुहुमपरिणओ अणंतपपत्तिओ खंघो । सुहुमपायरा
गंधपुग्गला । पायरासुहुमा वाउकायसरीरा । [पायरा] उत्साईणं । पायरपायरा तेउ-वणस्सइ-पुढविसरीराणि । अहवा
चउविहा पुग्गला; तं जहा—खंघा १, खंधेसा २, खंधपसा ३, परमाणुपुग्गला ४ । एस पुग्गलस्थिकायओगहण-
त्तप्पखणो । सार्थ-रस-गन्ध-वर्णशब्दास्त्रयं स्वभावजा; संघातभेदनिष्पन्नाश्च । नोपुग्गलस्थिकाओ तिविहो पन्नतो; तं
जहा—धमत्थिकाओ २, अधम्मत्थिकाओ २, आगासत्थिकाओ ३ । एते त्रयोऽपि तत्तदवच्छेदकवशात् स्कन्ध १-
स्कन्धदेश २ स्कन्धप्रदेश ३ रूपभेदेः प्रत्येकं त्रिभेदाः । एवं भेदाः ९ । तत्र गतिपरिणतजीवपुद्गलानां प्रत्युप-
पष्टम्भकारणधर्मास्तिकायः; यथा चक्षुष्मत्तो ज्ञानस्य प्रदीपः, मत्स्यानां जलम् । तथा गतिपरिणतजीवपुद्गलानां स्थित्यु-
पष्टम्भकारणधर्मास्तिकायः; यथा तिष्ठारसोः पुरुषस्य मूः, मत्स्यानां स्थलम् । तथा जीवानां पुद्गलानां धर्माधर्मो-
स्तिकाययोर्भावगाहकानामवकाशदमाकाशम्; यथा चदराणां घटाकाशः । कालस्तु समवायलिकामुहूर्त्तदिवसपक्ष-
मासादिः । तत्र समयः परमतमसूक्ष्मः, स च कालस्य निर्वाणो भागः । तैरसंख्यातैरेक आकलिका, ताभिः २५६
मिताभिः शुक्लकमवग्रहणानि निगोदजीवाः पूरयन्ति । ३७७ उच्छ्वासप्रमाणो मुहूर्त्तः । त्रिंशता तैरहोरात्रः । तैः
पञ्चदशभिः पक्षः । ताम्बां मासः—इत्यादिकालः सर्वत्र नवपुराणतादिपर्यायोत्सविहेतुलक्षणो ज्ञेयः । एवं वोदश-
भेदं चतुर्दशभेदं वाऽजीवतत्त्वम् । एतत्परिज्ञानमन्तरेणाजीवसंयमो न भवति ॥ २ ॥

अथ पुण्यतत्त्वम्—४२ [भेदम्] येन जीवः सुखमनुभवति तत्सुखवेदनीयं पुण्यप्रकृतिः । १ । उच्चैर्गोत्र-
पुण्यप्रकृत्या धन-शुद्धिरूपादिरहितो लोके पूजां लभते । २ । यथा पुण्यप्रकृत्या मनुष्यत्वं लभते सा मनुष्यगतिः
। ३ । यथा वृषमनासिकारक्षुकलया द्विसप्तम्यादिवर्केण गच्छन् जीवो मनुष्यगतावानीयते सा मनुष्यानुपूर्वी । ४ ।
एवं देवगति—५ देवानुपूर्वी । ६ । पञ्चेन्द्रियजातिः ७, औदारिकं शरीरं ८, विर्यम्-मनुष्याणां वैक्रियमौपपातिकं
लब्धिप्रत्ययं च ९, आहारकं चतुर्दशभूतविदः कारणे स्यात् १०, तैजसं शुक्लान्नपरिणतितेजोलेख्यादेतुः ११—
इत्यादि पुण्यतत्त्वं ज्ञेयम् ।

पापतत्त्वम् ८२ [भेदम्], आश्रयतत्त्वम् ४३ [भेदम्], संवततत्त्वम् ५७ [भेदात्मकम्].

*

६५४. अथ राजन्! निर्जरातत्त्वम्—निर्जरयन्ति रसहान्या कर्मपुद्गलात् जीर्णान् करोति या सा निर्जरा । सा च
द्विभेदा—सकामनिर्जरा १ अकामनिर्जरा २ च । तत्र अकामनिर्जरा सहनपरिणाममन्तरेण सकलचातुर्यगतिकजीवानां
स्वयं परिपाकसमायातकर्मफलवेदनम्; सकामनिर्जरा तु परिज्ञातकर्मविपाकनिर्जरोपायार्थं कर्मक्षयार्थं सहनप-
रिणामवतां सर्वविरत-देशविरतादीनाम् । सा द्वादशधा तपोरूपा—

४०१. अणसणमृणोपरिया वित्तीसंखेयणं रसश्चाओ ।

कायकिलेसो संलीणया य यज्जो तवो होइ ॥

तत्रानश्वरं द्विधा—इत्यरम् १, यावत्कथिकं च २ । तत्रेत्वरं चतुर्थपञ्चाष्टमादियावत्संवत्सरं तपः । यावत्क-
थिकं तु भक्तपरिज्ञा १—इमिनी २—पादोपगम ३ रूपं त्रिधा । उन्नोदरता द्विधा द्रव्यतो भावतश्च ।

४०२. तत्र द्रव्यतः—कचलाण य परिमाणं कुकुडिअङ्गपमाणमित्ताणं ।

जं ऊणत्तं कीरइ ऊणोपरिया उ सा दवे ॥

४०३. भावतः—कोहार्हणमणुदिणं चाओ जिणवपणभावणाओ उ ।

भावणेणोणोपरिया पन्नत्ता धीपरारोहिं ॥

वृत्तिसंक्षेपो गोचराभिप्राहादिभ्यस्तुद्धा । द्रव्यतः १, क्षेत्रतः २, कालतः ३, भावतश्च ४ । तत्र द्रव्यतो
निर्लेपादि आद्यम् ।

४०४. उक्तं च—लेचइमलेवडं वा अमुगं दवं च अज्ज थिच्छामि ।

अमुएण च दवेणं इय दव्वाभिग्गहो नाम ॥

४०५. अहं उ गोअरन्मी एलगाविखंभमित्तगहणं च ।

सग्गामपरग्गामे एवइय वरा य थित्तंमि ॥

४०६. काले अभिग्गहो पुण आई मज्जे तहेय अवसाणे ।

अप्पत्ते सइ काले आई ठिइ मज्जे तइयंते ॥

४०७. उक्खित्तमाइचरगा भावजुया त्वलु अभिग्गहा हुंति ।

भायंतो थ रुपंतो जं देह निस्सप्पमाइ या ॥

रसः क्षीरदधिघृतादिलामस्वप । उक्तं च—

४०८. विगइं विगईमीओ विगइगयं जो अ मुंजए साहू ।

विगई विगइसहावा विगई विगई यला नेइ ॥

कायहेयो वीरासनादिभेदादिभिः । कायोत्सर्गादिसंतीकता चतुर्था—

४०९. इंदियकसायजोए पट्ठय संलीणया मृणेयथा । तह य विवित्ता चरिया पन्नत्ता धीपरारोहिं ॥

४१०. भवेत्सु अभयपावणसु भोअविसयसुवगणसु ।
रुद्धेण च तुद्धेण च समणेण सया न होअवं ॥
एवं शेषेन्द्रियेषु निरोधकरणे सलीनता । उक्तश्च वासुतपः । अथाम्यन्तरं तपः—
४११. पायच्छित्तं विणओ वेयावचं तहेव सज्झाओ ।
झाणसुस्सग्गो विय अर्म्मतरओ तवो होइ ॥
४१२. पावं छिंदइ जम्हा पायच्छित्तं ति भवए तम्हा ।
पाएण वा वि चित्तं विसोहई तेण पच्छित्तं ॥
४१३. तदशवा—आलोयण-पडिकमणे मीसविक्खे तहा चिउस्सैग्गे ।
तव-छेय-मूल-अणवट्टेया य पारंविणं चैव ॥

प्रमाददोषव्युदासमावप्रसादनैः शून्यानवस्थाव्यावृत्तिमर्यादात्यागसंयमदाढ्यां राधनादिप्रायश्चित्तफलम् । विनी-
यतेऽष्टप्रकारं कर्म येन स विनयः । स च त्रिधा काय-वाङ्-मनोभिः । यथा—

४१४. अञ्जुट्ठाणं अंजलि आसणदाणं अंभिग्गहाकिई अं ।
सुस्तूसैण-अणुगच्छण-संसाहणं काय अट्टविहो ॥
४१५. हिअ-मिअ-अफरुसचाई अणुवीई भासि वाईओ विणओ ।
अकुसलमणोनिरोहो कुसलस्स उदीरणं चैव ॥
४१६. वैयावृत्तं दशधा—आयरियउवज्झाए थेरतवस्सीगिलाणसेहाणं ।
साहम्मियकुलगणसंघसंगयं तमिह कायधं ॥

वाचना-प्रच्छन्ना-परावर्चना अनुपेक्षा-धर्मकमारूपः पञ्चधा स्वाध्यायः । ध्यानं धर्म-शुक्लरूपम् । व्युत्तगौ
द्विधा—द्रव्यतो भावतश्च । यदुक्तम्—

४१७. दधे भावे य तहा दुहा विसग्गो चउविहो दधे ।
गणदेहोचहिभत्ते भावे कोहाइ काओ त्ति ॥
४१८. काले गणदेहाणं अतिरित्ता सुद्धभत्तपाणाणं ।
कोहाइयाण सययं कायधो होइ चाओ त्ति ॥

—इति द्वादशधा तपो निर्जरातत्वम् ।

४१९. यथा कर्माणि शीर्यन्ते बीजभूतानि जन्मतः ।
प्रणीता ज्ञानिभिः सेयं निर्जरा शीर्णचन्धनैः ॥

*

§५५. अय राजन् ! चन्धतत्वम्—अजनवर्णवर्णसमुद्रकवज्जिरन्तां पुहलनिचिते लोके हेतुमिर्मियात्वा निरति-
कपाययोगादिभिः सामान्यैः प्रसनीकल-निहवत्तादिनिशेषरूपैश्च कर्मयोग्यवर्णेषा पुहलैः संगृहीतीरात्मनो बद्धवयः-
पिण्डवदन्योन्यानुगमात्मकः सम्बन्धो चन्धः । स च चतुर्विधो यथा—प्रकृतिनन्धः १, स्थितिनन्धः २,
रसचन्धः ३, प्रदेशचन्धः ४ ।

४२०. प्रकृतिः परिणामः स्यात् स्थितिः कालावधारणम् ।
अनुभागी रसो ज्ञेयः प्रदेशो दलसञ्चयः ॥

प्रकृति-स्थित्यादीनां स्थित्युद्भूतत्वात् यथा—कश्चिन्मोदको वातनाशिद्रव्यनिष्पन्नः प्रकृत्या वातमपहरति,
पितापहारिद्रव्यनिष्पन्नः पितृम्, श्लेष्मापनाशिद्रव्यकृतः श्लेष्माणम् । स्थित्या तु स एव कश्चिदिनमेकमवतिष्ठते,

अपरस्तु दिनद्वयम्, यावन्मासादिकमपि कथितम् । अनुमागेनापि सिग्धमधुरत्वं लक्षणेन स एव कथिदेकगुणानुमा-
गोऽपरस्तु द्विगुणानुमागः—इत्यादि । प्रदेष्टाश्च कणिकादिरूपाः । तैः स एव कथिदेकप्रसूतिमानोऽपरस्तु द्व्यादिप्रसू-
तिमानः । एवं कर्माणि किञ्चित् प्रकृता ज्ञानान्छादकम्, किञ्चिद् दर्शनान्छादकमित्यादि । स्थितिस्त्रिगुणस्त्रिगुणकोटा-
कोट्यादिका । तस्य रस एकस्यानादिः । प्रदेष्टा अनन्ताणुरूपाः । एवं कर्मग्रन्थानुसारेण सविस्तरं बन्धतत्वं ज्ञेयम् ।

५ ५६. अय मोक्षतत्त्वम्—तत्रात्मनः स्वरूपावरणीयानां कर्मणां क्षयात् यः स्वरूपलाभः स मोक्षः । स च तादा-
त्म्येन सम्बन्धयोर्जीविकर्मणोः शुद्धकरणं कर्मक्षयः, नतु सर्वथा क्षयः, कर्म-शुद्धलानां नित्यत्वात् । यदुक्तम्—

४२१. जीवस्स अस्तजणिण्हिं चेय कम्मेहिं पुव्वदस्स ।
सव्वविओगो जो तेण तस्स अह ईतिओ मुक्खो ॥

तस्य च सत्त्वप्ररूपणायाश्च—सत् विद्यमानं मोक्ष इति पदम्, शुद्धशब्दवान्यत्वात् । नत्वसत् अविद्यमानं

॥ बन्धात्मन्ययमगनकुशेष-स्वरविषाणादिवदशुद्धशब्दवान्यम् । यदुक्तम्—

४२२. च्छङ्कणं संकपपं सारपयमिणं दहेण यित्तव्वं ।
अत्थि जओ परमपपं जयणा जा रागदोसेहिं ॥

गत्यादिषु मार्गास्यानेषु चिन्त्यमानं नरगतौ १, एवं पयैन्द्रियत्वे २, व्रसत्वे ३, मय्यत्वे ४, सञ्चित्वे ५,
यथाव्याप्तचारिते ६, ध्यायिकसम्यक्त्वे ७, अनाहारकत्वे ८, केवलज्ञानदर्शने ९ च । मोक्षपदं न शेषेषु ।

॥ द्रव्यप्रमाणचिन्तायां सिद्धान्तानामनन्तानि जीवद्रव्याणि गृहान्तःप्रदीपितदीपशतसहस्रप्रभावदन्योऽन्यं समवगाढानि
सन्ति । यदुक्तम्—

४२३. त(ज)त्थ य एगो सिद्धो तत्थ अणंता भवक्खपविमुक्खा ।
अञ्जसमोगादा पुट्ठा सधेवि लोगंते ॥

४२४. कुंसइ अणंते सिद्धे सधपएसेहिं नियमसो सिद्धो ।
तेवि असंभिज्जगुणा देसपएसेहिं जे पुट्ठा ॥

क्षेत्रं चतुर्दशरज्ज्यात्मकलोकानां प्रभवत्वारिंशदयोजनलक्षप्रमाणसिद्धिसिद्धरूपम् । यदुक्तम्—

४२५. पणपाललक्खजोपणविकखंभा सिद्धसिल फलिहयिमला ।
तहुयरिगजोअणंते लोगंतो तत्थ सिद्धठिई ॥

अथवा चरममवशरीरप्रभाणातृतीयभागोनविगाहनारूपं क्षेत्रम् । यदुक्तम्—

४२६. धीहं वा दस्सं वा जं थरममवे हयिज्ज संठाणं ।
तत्तो तिभागहीणा सिद्धाणोगाहणा भणिपा ॥

क्षेत्रात् सार्धनाधिका षट्सु दिक्षु सार्धनाधिकात् । एकसिद्धमाश्रित्य कालः सादिरन्तन्त्र, पश्चात् प्रतिपाता-
भावात् । सिद्धानां नान्तरं सर्वससारिकजीवानामनन्ततमे मागे सिद्धाः । सिद्धानां दर्शन-ज्ञाने ध्यायिके भावे, जीवितं
तु पारिणामिके भावे । सर्वस्वोक्तं नपुंसकसिद्धाः, ततोऽसंख्यातगुणाः स्त्रीसिद्धाः, ततोऽपि पुरुषमिद्वार-संख्यातगुणाः ।

४२७. असरीरा जीवगणा उचउत्ता दंसणे य नाणे य ।
सागारमणागारं लक्खणमिणं तु सिद्धाणं ॥

४२८. निज्जिज्जसधुक्खत्ता जाहज्जराभरणवंधणविमुक्खा ।
अवायाहं सुखं अणुद्धंति सासयं सिद्धा ॥

४२९. नचि अत्थि माणुसाणं तं सुखं न विषयं सबदेवाणं ।
जं सिद्धाणं सुखं अद्यायाहं उवगयाणं ॥
४३०. सुरगणसुहं समग्गं सबद्धा पिण्डियं अणंतगुणं ।
नचि पावइ मुत्तिमुहं अणंताहिं वग्गवग्गहिं ॥
वन्नैरप्युक्तम्—
४३१. स्थितिमासांघ सिद्धात्मा तत्र लोकाग्रमन्दिरे ।
आस्ते स्वभावजानन्तगुणैश्वर्योपलक्षितः ॥
४३२. यदेवमनुजाः सर्वे सौख्यमक्षार्थसम्भवम् । निर्विशन्ति निरावाधं सर्वाक्षणीनक्षमम् ॥
४३३. सर्वेणातीतकालेन यच्च भुक्तं महर्दिकैः । भाविनो यच्च भोक्ष्यन्ति स्वादिष्टं स्वान्तरक्षकम् ॥
४३४. अनन्तगुणितं तस्मादत्यक्षं स्वस्वभावजम् । एकस्मिन् समये मुद्धे तत्सौख्यं परमेश्वरः ॥
४३५. अनन्तदर्शनज्ञानसौख्यशक्तिमयः प्रभुः । त्रैलोक्यतिलकीभूतस्तत्रैवास्ते निरञ्जनः ॥
— राजन् ! एवं नवतत्त्वानि —

४३६. जीयाहं नवपयत्थे जो जाणइ तस्स होइ सम्मत्तं ।
भावेण सद्वहंतो अयाणमाणेपि सम्मत्तं ॥
४३७. सद्धाहं जिणेसरभासियाइ वयाणइ नन्नहा हुंति ।
इयं युद्धी जस्स मणे सम्मत्तं निचलं तस्स ॥
४३८. अंतोमुहुत्तमित्तं पि फासियं हुज्ज जेहिं सम्मत्तं ।
तेसिं अचहुपुग्गलपरिअटो चेव संसारो ॥

अन्तर्मुहूर्तमष्टसमयोर्द्धं यदीदृशमर्थं यावदित्यर्थः । तच्चान्तर्मुहूर्तप्रमाणं सम्यक्त्वौपशमिकमुच्यते । ययो-
परं दग्धं वा वनदेशं प्राप्य वनद्वयः स्वयंगुपशममेति, तथा जीवोऽपि ग्रन्थिमेदानन्तरमन्तर्मुहूर्तमतिक्रम्य मिम्यात्व-
स्यानुदयमधिगम्यान्तर्गोहृत्तिकमेतत् सम्यक्त्वं लभते । अपकूटः किमिच्छुः पुद्गलपरावर्तः । तस्मैदं स्वरूपम्—

४३९. ओसप्पिणी अणंता पुग्गलपरियट्ठओ मुणेयवो । तेणंतातीयद्धा अणागयद्धा अणंतगुणा ॥
इति तत्त्वानि । अन्येऽपि च श्रीजिनोक्तमावाखत्वज्ञैर्ज्ञेयाः । यदुक्तम्—

४४०. तत्त्वानि ध्रुतधर्मसंयमगतिज्ञानानि सद्भाषनाः,
प्रत्याख्यानपरीपहेन्द्रियदमध्यानानि रत्नत्रयम् ।
लेख्यावश्यककाययोगसमितिप्राणप्रमादस्तपः-
सञ्ज्ञाकर्मकपायगुह्यतिदाया ज्ञेयाः सुधीभिः सदा ॥

इत्येतानि नवतत्त्वानि श्रीगुरुमुखेन श्रुत्वा श्रीकुमारपालगुणाजोऽपि यतजीवाजीवादितत्त्वः परिज्ञातपह-
द्रव्यस्वरूपः परमाहृतः परमश्रावकः समजनि ।

*

१५७. अथान्यदाऽनेकगुणालचक्रनालपरिवृतः श्रीकुमारपालगुणालः पञ्चाङ्गप्रणामेन श्रीपरमगुरुणां क्रमपत्रं प्रणम्य ॥
गृहस्थानागुचितामहोरात्रिकी क्रियामप्यनुष्ठत् । ततः श्रीगुरवः ब्राह्मणः—राजन् ! संसारपरित्तानां यतिधर्मातिरक्तानां
श्रीजिनमक्तानां परमश्रावकाणामहोरात्रिकीं क्रियां श्रूयताम् । तथा हि—

४४१. निसाविरामंमि विबुद्धपणं, सुसावपणं गुणसापराणं ।
देवाहिदेवाण जिणुत्तमाणं, किचो पणामो विहिणायरेणं ॥

४४२. सज्जाठाणं पमुत्तुणं चिट्ठिज्जा धरणीयले । भावबंभं जगघ्नाहं नमुक्कारं तओ पदे ॥

४४३. मंताण मंतो परमो इमु त्ति, घेयाण घेयं परमं इमं ति ।
तत्ताण तत्तं परमं पविर्त्तं, संसारसत्ताण दुहाहयाणं ॥

४४४. कोऽहं पुणो कंमि कुलेमि जाओ, किं सम्मदिट्ठी वयनिपमधारी ।
उआहु हं दंसणमित्तज्जत्तो, एयं तु अद्यं पि विचिंतइज्जा ॥

‘भाषे सुहृत्ते उचिते’ श्राव्य इत्याहोरात्रिकी चर्या यावत् श्रीयोगशास्त्रतृतीयप्रकाशमध्यात् वाच्यं दिन-
चर्यास्वरूपं चेति ।

*

५५८. अन्यदा श्रीहेमचन्द्रगुरोर्लोकेशैर्गुरैरपहतहृदयो नृपतिरुदयनमश्रिणं समायां पप्रच्छ—‘यत् ईष्टं पुरुषले [कस्मिन्] समस्तवंशावतसे वंशे देशे समस्तपुण्यप्रदेशे नि शेषगुणाकरे नगरे च समुत्तन्नमिति ।’ शुभा-
॥ देशादनु स मग्नी जन्मप्रभृति तत्परिणामाह—अर्द्धाष्टमनामनि देशे धुन्धुकाभिधाने नगरे श्रीमन्मोदवंशे
आचिगनामा व्यवहारी सती वनमतलिका जिनशासने देवीव तस्य सधर्मचारिणी पाहिणी नाम्नीति । तयोः पुत्र-
आमुष्णहागोनजायाः आबाक्षरादेन चांगदेवनामा समजनि, प्रवरभायसीभाय्यपवित्रः—गर्भे पुणितसहकारो
गृहाङ्गनात् पौषधशालयां फलित—इति स्वप्नसूचितः । स पाष्टपर्वदेशीयः श्रीदेवचन्द्राचार्येण श्रीपत्तनात्
तीर्थयात्रायै प्रस्थितेषु धुन्धुफके श्रीमोदवसहिकायां देवनमस्करणार्थं प्राप्तेषु सिंहासनस्थिततदीयनिपपायां सहसा
॥ निपणसवयोमि. शिशुभिः समं धर्मदेशनादिकां वीडां कुवाणसैर्व्याधुयमानैर्दृष्टः । तदङ्गप्रत्यक्षानां जगद्विलक्षणानि
लक्षणानि निरीक्ष्य चिन्तितम्—यद्ययं क्षत्रियकुले जातस्तदा सार्वभौमो नरेन्द्रः, यदि वणिग् विप्रकुले तदा महाबालः ।
चेद् दीक्षां गृह्णाति तदा सुप्रधान इव तुर्यं गुणे कृतसुगमवतारपतीति । ततस्तत्पुत्रोत्सवस्य च नामादिकं शिशुभ्यो-
ऽभिषम्य तत्तत्परिणामादिश्रीसहं भैरविला तत्स्वरूपं निरूप्य, तस्य गृहे गताः श्रीसूर्यः । आचिमे भ्रामान्तरागते
मात्रा भाग्ययोगेन गृहागतः श्रीसहः स्वागतकरणादिना तोषितः । यम पुनार्थमायातः श्रीसहः—इति हर्षाश्रुणि
॥ सुखन्ती स्वं स्वर्गमां मन्यमानाभि विपण्णा । यतस्तत्पिता सुतरां निष्पादष्टिः परं तादृशोऽपि ग्रामे नास्ति । तर्हि
मया किं कर्तव्यमिति क्षण मूढचित्ताऽसूतः । ततः प्रत्युत्पन्नमतिर्गता श्रीसद्देन समं श्रीगुरुन् कल्पतरुनिधं गृहा-
यातान् ज्ञात्वाऽवसरन्ना स्वजनानामनुमतिं लात्वा निज पुत्र श्रीगुरुभ्यो ददौ । ततः श्रीगुरुभिः श्रीसहसमक्ष—‘हि
॥ वंशः । श्रीतीर्थकर-चक्रवर्ति-गणधैरासेवितां सुरासुरनरनिकरनायकमहतीं शुक्तिकान्तासहस्रमदतीं दीक्षां त्वं लाससि?’—
इति श्लोके स यं बालकुमारकं प्राग्भवचारिणावराणीयकर्मक्षयोपशमनेन सयमश्रवणमात्रसंज्ञातपरमवैराग्यः सहसा
॥ ओमित्युवाच । ततो मात्रा स्वजनैश्चानुमते पुत्र संयमावुरागपवित्रं लात्वा श्रीतीर्थयात्रां विधाय कर्णावर्ती जगु-
श्रीगुरवः । तत उदयनमश्रिगृहे तस्यैव सम बालकुमारकं पात्यमानं सकलसहलोकमान्यः संयमपरिणामधन्य-
वैनमिकादिगुणविशो यावदास्ते तावता आमान्तरादागतआचिगः पत्नीनिवेदितश्रीगुरुसहागमनपुरार्पणादिवृत्तान्तः,
पुरादर्शनावधिसन्त्यक्तसमसाहारः कर्णावल्यां गतः । तत्र धन्दिता श्रवः, श्रुता धर्मदेशना । सुतानुसारेणोपलक्ष्य
विचक्षणतयाऽभाषि श्रीगुरुमि —

४४५. कुलं पवित्रं जननी कृतार्था, वसुन्धरा भाग्यवती च तेन ।
अवाद्यमार्गे श्रुतसिन्धुभयं, लभं परब्रह्मणि यस्य येतः ॥

४४६. कलङ्कं कुरुते कश्चित् कुलेऽपि विमले सुतः ।
अननाशकरः कश्चिद् व्यसनेः पुण्यनाशनैः ॥

४४७. पित्रोः सन्तापकः कश्चिद् यौवने प्रेयसीमुखः ।
यात्येऽपि म्रियते कोऽपि स्यात् कोऽपि विकलेन्द्रियः ॥
४४८. सर्वाङ्गसुन्दरः किन्तु ज्ञानवान् गुणनीरधिः ।
श्रीजिनेन्द्रपथाध्वन्यः प्राप्यते पुण्यतः सुतः ॥

इति श्रीगुरुमुखादकर्ण्य सञ्जातप्रमोदः प्रसन्नचित्तश्चाचिगः । तत्र श्रीगुरुपादारविन्दनमसायै समायतेनो-
दयनमस्त्रिणा धर्मपान्थवधिया निजगृहे नीत्वा गुरुगौरवेन भोजयांचके । तदनु च्वांगदेवं तदुत्सहे निवेद्य
पञ्चाङ्गप्रसादपूर्वकं हुक्कूलत्रयं द्रव्यलक्षत्रयं चोपनीय समक्तिक्रमावर्जितश्चाचिगः सानन्दं मन्त्रिमवादीत् - 'मध्विन् !
क्षत्रियमूल्येऽश्वीत्यधिकसहस्रम् १०८०, अथमूल्ये पञ्चाङ्गदधिकानि समदशशतानि १७५०, सामान्यस्यापि वणिजो
मूल्ये नवनवति ९९ गजेन्द्रा एतावता नवनवतिलक्षा भवन्ति । त्वं तु लक्षत्रयमर्पयन् स्थूलक्ष्मायसे । अतो
मत्सुतोऽनर्प्यस्त्वदीया भक्तिस्त्वन्नर्थतमा । तदस्य मूल्ये सा भक्तिरस्तु, न तु मे द्रव्येण प्रयोजनमिति शिवनिर्माल्य-
वत्स्थस्यो मे । दत्तो मया पुत्रो भवताम्'-इति चाचिगवचः श्रुत्वा प्रसुदितमना मन्त्री तं परित्यज्य, साधु साधु !
युक्तमेतदिति वदन् पुनस्तं प्रत्युवाच - 'त्वयाऽयं पुत्रो ममार्षितो योगिमर्कट इव सर्वेषामपि जनानां नमस्कारं
कुर्वन् केवलमपमानपात्रं भविता, परं श्रीगुरुणां समर्पितः श्रीगुरुपदं प्राप्य बालेन्दुरिव महतां महनीयो भवतीति
विचार्यतां योचितम्' । ततः स 'भवद्विचार एव प्रमाणमिति वदन् सकलश्रीसङ्घसमक्षं रत्नकरण्डमिव रक्षणीयं
उदुम्बरपुष्पमिव दुर्लभं तं पुत्रं क्षमाश्रमणपूर्वकं श्रीगुरुणां समर्पयामास । श्रीगुरुभिरमाणि -

४४९. धनधान्यस्य दातारः सन्ति कचन केचन ।
पुत्रभिक्षाप्रदः कोऽपि दुर्लभः पुण्यवान् पुमान् ॥
४५०. धनधान्यादिसंपत्सु लोके सारा हि सन्ततिः । तत्रापि पुत्ररत्नं तु तस्य दानं महत्तमम् ॥
४५१. स्वर्गस्थाः पितरो वीक्ष्य दीक्षितं जिनदीक्षया ।
मोक्षाभिलाषिणं पुत्रं तृप्ताः स्युः स्वर्गसंसदि ॥

श्रीमहाभारतेऽयुक्तम् -

४५२. तावद् भ्रमन्ति संसारे पितरः पिण्डकांक्षिणः ।
पाचत् कुले विशुद्धात्मा यती पुत्रो न जायते ॥

इति श्रुत्वा प्रसुदितेन चाचिगेन प्रज्योत्सवः श्रीस्तम्भतीर्थं अल्लिगवसहिकायां कारयितः ।
सोमदेवमुनिर्नाम दत्तम् ।

*

४५२. ययान्यदा नामपुरे धनदेवनाम्नः श्रेष्ठिगृहे प्रथमाल्लिगवः गतः । तद्गृहे रत्नमोजनं स्वर्गराशिं च द्रष्टुमश्रयं
वृद्धसाधुं प्राह यया - 'कस्मादस्य गृहेऽसमस्रसमीदृशम् ? । एकतः स्वर्गराशिः, योजने तु रत्ना !' स साधुरिति
श्रुत्वापाच - 'अमाग्यधशेनायं निर्धनो जातः । निधानगतमपि स्वर्णमद्भारीमूतं राशीकृतमस्ति' । सोमदेवमुनिना
प्रोक्तम् - 'मया तु स्वर्गराशिर्दृष्टो' । गवाक्षस्थेन श्रेष्ठिना तत्रिशम्य भुङ्क्तमाहूय, अन्नारकराशौ करो दापितः ।
तत्सर्वं स्वर्णं जातम् । तत्पञ्चदशकः कश्चिद् व्यन्तरः परगृहतेजोऽसहिष्णुनष्टः । ततः सञ्जातचमत्कारेण श्रेष्ठिना
श्रीसहनेन च हेमचन्द्रनाम दापितम् । ततः शनैः शनैर्ज्ञानेन तपसा निनयादिगुणैर्वयसा च बद्धमानो निजौदार्य-
गाम्भीर्यादिगुणैरावर्जितश्रीगुरुगच्छ-श्रीसहलोकः, कदाचित् श्रीगुरुनाष्टृच्छं सुगार्दं लोकपकाय परमसमयपरम-
सुखप्रणीतमातृकाऽष्टादशलिपिन्यासप्रकटनप्रवीणाया नादया आदिमूर्तिं तिलोक्तनाय कादमीरदेवं प्रति अस्तितः

श्रीहेमचन्द्रः । ततः कियति मार्गेऽतिरुन्ते सति मिथ्यात्वतमः करालेऽस्मिन् कलिकालेऽस्य श्रीजिनशासनप्रभाव-
कस्य महापुरुषस्य बह्मपायसङ्कुले पयि भा मूढः प्रमणप्रयासः—इति सा भगवती स्वयं दिव्यरूपधारिणी संमुखीना
समाजगाम निशीथे । अजिह्वपरमहृत्वर्यसं पद्मासनासीनमर्द्धनिमीलितलोचनं समाधियोगसाधनीनस्नानं ध्यानाधिरुद्धं
श्रीहेमचन्द्रं दृष्ट्वा श्रोत्राच— , ,

४५३.

रुद्धे प्राणप्रचारे वपुषि नियमिते संवृतेऽक्षप्रपञ्चे,
नेग्रस्पन्दे निरस्ते प्रलयसुपगतं सर्वसंकल्पजाले ।

भिन्ने मोहान्धकारे प्रसरति महसि कापि बिम्बप्रदीपे,
धन्यो ध्यानावलम्बी कलयति परमानन्दसिन्धौ प्रवेशे ॥

४५४.

सङ्कल्पमात्रादपि सिद्धकार्या, धाञ्छन्ति ते नैव तथापि किञ्चित् ।

॥ इच्छाविनाशेन यदस्ति सौख्यं, त एव जानन्ति गुरुप्रसादात् ॥

तथाप्ययं परमपुरुषः सकलपुरुषार्थप्रेतेताऽस्मिन्निति श्रये काले श्रीशासनस्य प्रभावको भावीति कृत्वा कति-
पपविदामभ्रान् श्रीवियाप्रवादसंवादसुन्दरान् साक्षायान् प्रदाय प्रमुदिता भगवती भारती कृतस्तुतिस्त्रिरोऽभूत् ।
पुनः पश्चादागताः ।

॥ ४६०. एकदा श्रीगुरुतापशब्धान्यमञ्जीयदेवेन्द्रसूरि-मलयगिरिभ्यां सह कलाकलापकौशलाचार्यं गौडदेशं
प्रति प्रस्थिताः । खिन्नरामाभ्ये गताः । तत्र ग्लानो मुनिर्यैवावृत्त्यादिना प्रतिचरितः । श्रीरैवतकतीर्थं देवनमस्करण-
कृताचिर्योवद्भामाभ्यक्षप्रादेश्यः सुखासनं तद्गहर्कांथ प्रमुषीकृत्य रात्रौ सुप्तास्तावत् प्रत्ये प्रमुद्राः स्वं रैवतके
पश्यन्ति । शासनदेवता प्रत्यक्षीभूय कृतगुणस्तुतिर्भाग्यवतां भवतामत्र स्थितानां सर्वं भावीति गौडदेशागमनं
निषिष्य महीपधीनेकान् मन्त्रान् नामप्रभावावास्थानपूर्वकमाख्याय स्वं स्थानं जगाम ।

॥ ४६१. एकदा श्रीगुरुभिः सुमुहूर्ते दीपोत्सवचतुर्दशीरात्रौ श्रीसिद्धचक्रमधः साक्षायः समुपदिष्टः । स च पद्मिनी-
कृतोत्तरसाधकत्वेन साध्यते । ततः सिध्यति, याचितं वरं दधे, नान्यथा । ततोऽन्यदा कुमारग्रामे धौतां
शोपणार्थं विस्तारितां शटिकां समालोक्य पृष्ठे रजकलैः—‘कसा इयं शटिकेति?’ सोऽब्रुवद्—‘ग्रामाभ्यक्षपत्न्या
इयम्’ । ततो गतास्त्वस्मिन् ग्रामे । ग्रामाभ्यक्षप्रदत्तोपाश्रये स्थिताः । स च प्रलहं समेति, धर्मदेशनां शृणोति । तेषां
ज्ञानक्रियानैराभ्यामप्रमत्तत्वादिगुणान् दृष्ट्वा, तमाविषमम्यत्वपरिचाकद् गुणानुरागमञ्जितस्नान्तः प्रमुदितः ब्राह्म-
‘यूपमनिष्पमेश्वरा’, कमपि कार्यं मत्प्राप्यं गमादिशन्तु ।’ ततस्ते तं स्नान्तनिवेदिनं गुणानुरागमञ्जीरवेदिनं
ज्ञात्वा ब्राह्मः—‘अस्माकं श्रीसिद्धचक्रमधः सापयितुमिष्टोऽस्ति । स च पद्मिनीकृतोत्तरसाधकत्वेन सिध्यति
नान्यथा । तत्र तव या पद्मिनी स्त्री वर्तते, तां तात्वा कृष्णचतुर्दशीरात्रौ रैवतकाचले समागच्छ, अस्माकमुत्तर-
साधकत्वं कुरु; विकारदर्शने शिरश्छेदस्त्वयैव विषेयः’— इत्याकर्ण्य ग्रामाभ्यक्षो विसयस्मेरमना मनाविवमर्दपं
चिन्तयां चकार—‘एते तावन्महर्षयः समतृणमणिलोष्टकाभ्यः परमसमसाधिसाधकाः, तर्हेतेषामिदं कार्यं वर्यं समर्थ-
दमनयां श्रिया चेद् भवति तदा तथाऽस्तु, किं बहुविचारेण’—इति विचिन्त्य तैरुक्ते दिने तैः समं सद्यीकः सुतरां
निर्मकिः श्रीरैवतचालमौलिमलयकार । ते च त्रयः कृतपूर्वकृत्याः श्रीवन्विकाकृतसामिण्याः शुभध्यानधीरधियः
श्रीरैवतादेवतपटौ नियामिन्यामाह्वानावगुण्ठनमुद्राकरणमन्त्रन्यासविसर्जनादिभिरुपचारेर्गुरुकविधिना समीपस्थपदि-
नीकृतोत्तरसाधकक्रियः श्रीसिद्धचक्रमसाधयत् । तत इन्द्रधामानिकदेवोऽस्यापि श्रान्ता प्रत्यक्षीभूय पुण्यशुद्धिं
विधाय स्वेष्टितवरं शृणुतेत्युवाच । ततः श्रीदेमसूरिणा राजप्रतिशोधः; देवेन्द्रसूरिणा निजावदातकराया

कान्तीनगर्याः प्रसाद एकान्नौ ध्यानबलेन सेरीसकग्रामे समानीतः—इति जनप्रसिद्धिः, भल्लयगिरिसूरिणा सिद्धान्तवृत्तिकरणवरः—इति त्रयाणां वरं दत्त्वा देवः स्वस्थानमगात् । प्रमुदितो ग्रामाधीशः । प्रत्युपे बहुवित्तव्ययेन प्रभावनां विधाय त्रयाणां ध्यानध्येयं ब्रह्मदार्यं देवकृतप्रशंसां वरप्रदानं च जनेषु प्रकटीकृत्य निजजायां गृहीत्वा स्वग्रामं जगाम ।

*

§ ६२. अथ श्रीपत्तने गुरुभिः सह सिद्धराजसभायां गतो हेमचन्द्रमुनिः । स्वविद्वत्तयाऽऽप्रतिमः श्रीणितान्त-
वर्णिगणः प्रमुदितेन सिद्धभूपतिना कारितार्चार्थपदमहोत्सवः प्रत्यहं कलाकौशलेन कालं गमयति ।

*

§ ६३. अन्यदा नृपेण 'किं वाच्यतेऽयकल्पे ?' इति श्रेष्ठे, अजिह्वपरमलैककारणव्रतविचारे 'स्थूलभद्रमुनीन्द्रचरित्रम्' इत्युक्ते राजा समग्रमामूलतस्तत्त्वचरित्रं पश्यन् । ततः सविस्तरं कथिते चरित्रे राजा प्रमुदितः । अनावसरे मिथ्या-
हमालिङ्गो (पाठान्तरेण—'मिथ्यादृष्टिर्मागिलो) मन्त्री ग्राह—'अहो संप्रति काले क मनुष्याणामेवंविध इन्द्रिय-
जयः । यतः—'विश्वामित्रपराशरप्रभृतयो' [इत्यादि पद्यम्] ततः श्रीसुरभिः प्रत्युत्तरमदायि—'सिंहो'
पली द्विरद०' इति श्रुत्वा राजा चमत्कृतः । नवीनं व्याकरणं कृतम् । एते ते हेमसूरयः ।' इति श्रुत्वा
राजा श्रीकुमारपालेन श्रीमोदज्ञातीयानां लोकानां चामराः दत्ताः ।—इति दीक्षाप्रपञ्चः ।

*

§ ६४. अन्यदा श्रीगुरवः सभायां व्यसनानि निराकर्तुं प्राहुः—

४५५. द्यूतं च मांसं च सुरा च वैश्या, पापर्द्धिचौरी परदारसेवा ।
एतानि सप्तव्यसनानि राजन् !, घोरातिथोरं नरकं नयन्ति ॥

४५६. द्यूताद् राज्यविनाशानं नलनृपः प्रातोऽप्यवा पाण्डवाः,
मयात् कृष्णनृपश्च राघवपिता पापर्द्धितो दूषितः ।
मांसात् श्रेणिकभूपतिश्च नरके चौर्यादितो मण्डको,
वैश्यातः कृतपुण्यको गतधनोऽप्यस्त्रीभृतो रावणः ॥

ततः सभायामेतानि सप्तकथानकानि व्यसनदोषप्रकाशकानि श्रीगुरुस्त्वेन श्रुत्वा राजा लोकानां ज्ञापनायः
सप्तव्यसनानि मृग्यानि कारयित्वा रासभेष्टारोप्य राजमार्गे आमयित्वा लज्जदादिभिर्न्यमानानि श्रीपत्तनात्
निजदेशाच्च निरर्षीकथत् ।

*

§ ६५. अथान्यदा श्रीजिनधर्माभिमुखं नृपं ज्ञात्वा श्रीपर्वताद् भैरवानन्दो नाम योगी पश्यतयोगिपरिवृतः
श्रीपत्तनमगातः । संमुखगमने राजा पृष्टाः श्रीसूरयः प्राहुः—'शोभनमिदम्, परं परीक्षा क्रियते, ततो गम्यते ।'
समसापदं राजपुरुषकोणेन प्रेषितम् । यथा—'च्यारि घाय जोगवर्द स जोई'—इति एतत्समसापदं विचार्य
कीदृशाश्चत्वारो घाता मन्थिन्तीति घातभौतस्त्रियामिन्यां नष्टः । प्रत्युपे घातस्वरूपं राजा पृष्टा गुरवः प्राहुः—

४५७. एय अउव(वी ?)जोई मुहामणमेहुणअणवाईनिहाए ।
परमत्तु न जुज्झई कोई च्यारि घाय जोगवर्द सो जोई ॥

*

§ ६६. अथ गङ्गातटे दीपकाख्यद्विजात् पैशुं मधं प्राप्य नर्मदातटे देवयोधिद्विजोऽजापयत् । सुष्टा त्रिपुता
तस्या, 'एकनाक्येन पाचस्य वरम्' इत्युक्ताच प्रत्यक्षा । सोऽपि बुद्धिमान् 'शुक्ति-शुक्ति-सरस्वती'रिति यथाचे । ततः
प्रमृति महेन्द्रजालादिविधावान्, चूडामण्णादिशास्त्रैरतीतादिज्ञाता, कदलीदण्डपनमयग्रामसूत्रतन्तुपदं सुखासनमपितो-

हति । चतुरशीत्यासनकरणप्रवीणः, वायगतपदचक्रविज्ञानचक्रवर्ती, षोडशाधारधीर्यः, लक्ष्मणदक्षः, व्योमपञ्चक-
पण्डितः, पुरककुम्भकरचक्रादिप्राणायामक्रियाकुशलः, इहा पिबल्ल-सुपुष्पा-गान्धारी हस्तिनी-अमुखदशमहानाडी-
वातस्यारचतुरः, आदिजमातङ्गप्रार्थकण्डेषु यथाई रूपकर्णाद् शुक्तिः, श्रीजिनधर्मातुरक्तं नृपं ज्ञात्वा स श्रीपत्तने
समायातः । सर्वेद्विज्ञैः सत्कारितः, चमत्कारदर्शनलोकेषु । राजबुद्धिरिति मत्वा राज्ञि संसृतमामतः । कदलीपद-
सुखासनस्यः शिशुकारितग्राहकस्मी राजादिपरिवारपरिवृतः शालात्रे समायातः । कौतुककुलितसकलपरिवारप्रेरितो
मये प्रविष्टः । सूर्यस्तु पुराणि पूरितसन्सुदराः प्राणायामलघुगूढनृशराः शिष्याकर्षितसिंहासना निराळभ्य स्थिताः
सन्ति । तान् तदवस्थान् दृष्ट्वा विस्मितो देवबोधिः । सर्वेऽपि लोक्य विस्मयस्फोरमानसाः प्रोक्षुः-बहो ! सूरिणां
निराधारमाकाशेऽवस्थानमिति । तेन कनित्वशक्तिपरीक्षां समस्थापदमर्षितम् । यथा-

४५८.

व्यापिद्धा रुदती मुखं च नयने स्वे गर्हते कन्यका ।

॥ तदाकर्ण्य-‘मगवन् ! किमुप्यते दुष्पच्छिष्याणां विदुषां सरस्वतीसर्वसंमुखानम् ? प्रथममहमेव श्रीमगव-
दाज्ञया पूरयामी’ति प्रमाणं कृत्वा कपर्दीं आवकः सर्वान् निवार्य पूरयामास-

४५९.

नैतस्याः प्रसूतिद्वयेन सरले शक्ये पिपातुं हशौ,
रुद्राक्षी च यिलोकते शशिमुखी ज्योत्स्नावितानैरियम् ।

इत्थं मध्यगता सुखीभिरसकृत् दग्मीलनाकेलियु,

॥ व्यापिद्धा रुदती मुखं च नयने स्वे गर्हते कन्यका ॥

श्रीहेमस्तुरितेवापरस्य आवकस्यापि शीघ्रकवितां दृष्ट्वा विस्मयस्फेरः ‘शोमनोज्यम्, वयं समुत्सुकाः स्मः’ इत्युक्त्वा
गतः । राज्ञाऽन्यजात् (पाठभेदे-अन्यजवृष्टे) निमग्नपतिः । तेन मानितं निमग्नपतिः । द्विजादीनां विमर्शः
कथमन्यजवृष्टे भोजनं करिष्यतीति । सहस्रदिहसरोवरदोहकयोर्मोचितं भोज्यम् । राजा ॥ राजपादिकामिषेण
सरोवरसमीपे समायातः । देवबोधिः स्नानार्थं जलान्तः प्रविष्टः । कृष्णश्या भूत्वा निगतो भुक्तं तद्रोजनम् ।

॥ पुनर्जलान्तः प्रविश्य देवबोधिमृत्वाऽगात् । राज्ञः सर्वेषां लोकानां च विस्मयोऽभूत् । राज्ञा निजांशते निम-
ग्नितः । निविधा भक्तिः कृता । अन्यदिने देवाचार्यवसरे सप्तपूर्वजानां मस्तकानि कीर्तयितुं प्रोक्षुः-‘हे वत्सा-
ऽस्माभिस्तुभ्य राज्य दत्तम्, त्वं महतीं श्रीं नितः । अस्मन्मार्गं शुश्रूषा जैनोऽभूत्, तेन राज्यं पश्चाद् ग्रहीष्यामः ।
ससमे नरकं पातिता वयम् । त्वया किं कृतम् ? त्यक्तः स्वकुलाचारः । त्वज्जाधुनाऽपि कुमारप्रवृत्तिम्’ । एतदा-
कर्ण्य राज्ञाऽविज्ञातपरमार्थः किं कर्तव्यताजडोऽभूत् । सविषादमिदमचिन्तयत्-‘अहो ! सकलशास्त्रसंवादसुन्दरोऽयं

॥ जीवदयाधर्मः सर्वप्राणिमित्रः । कथं कुमारः कथ्यते, किमत्र तत्त्वम् ?’ तस्मिन् दिने लोकमध्ये महाप्रभावोऽभूत्
मिष्यादृक्शासने । द्वितीये दिने व्याख्यानावसरे प्रथमं परियत्सुगन्धः, पश्चाद्विमानम् । विमानादुत्तीर्य भूलराज-
प्रभृतयः पूर्वजाः श्रीगुरुब्रह्मसकृत् श्रीकुमारपाल प्रति प्राहुः-‘वत्स ! त्वया नरकान्ते राज्यं प्राप्य कलिकोऽपि
महतां महनीयस्त्रिभुवनोत्तमः श्रीजिनधर्मः प्रतिपन्नः । स्वर्गस्या वयं प्रसुदिता देवसप्तदि ।’ एतस्मिन् राजा
सचमत्कारमना प्राह-‘मगवंस्तत्र वाद्यश्रोत्रेण किमत्र तत्त्वम् ?’ श्रीगुरुवः प्राहुः-‘नेष्टर ! तत्रापि, जनापि च
नरकस्वर्गोदिवर्धने सर्वं कलाकौशलमिदम् । तव पूर्वजाः यत्र स्वकर्मणा गताः, तत्र सन्ति । निदवाक्यमेतत् । पूर्वोक्त-
दशलक्षणे धर्मः’ । ततो लङ्घितो राजा । क्षामिता गुरुवः । राजपुर्वजानामागमनं दृष्ट्वा नष्टा पश्चिमरात्री गताः ।

*

§ ६७. एकदा कोऽपि मासणः परीक्षार्थं हरीतकीं गुष्टौ च द्वा सप्रमुदित उवाच-
४६०. हेमस्तूरि मूँ करि किस्सिं, हरुह, काई रदेह ।

जिणि कारणि हुं चालियर्ड सबह वंजण छेहि ॥

इति श्रुत्वा प्रमुदितः प्राह—‘वतः परं न रटिष्यति । शुष्माभिः खनामाग्रे स्थापितोऽस्ति ।’ इत्यादिवाक्यैः ब्राह्मणैर्विद्वद्भिः सह ग्रीतिरुत्पन्ना । यतः—

४६१. असारसंसारमहीरुहस्य, सुधोपमं स्वादुफलं तदेकम् ।
परस्परं मत्सरवर्जितानां, यद्वर्द्धते ग्रीतिरियं नराणाम् ॥

*

§ ६८. एकदा व्याख्यानमध्ये श्रीगुरुभिर्वाहेति प्रोचे, चन्द्रयशगणिना तु हस्तौ घृष्टौ । मुक्ते व्याख्याने तु राज्ञा घृष्टम्—‘भगवन् ! युवान्यां किं कृतम् ?’ श्रीगुरुभिरुचे—‘राजन् ! देवपत्न्ये श्रीचन्द्रप्रभ्रासादे दीपेन चन्द्रोदयो लभोऽस्माभिर्दृष्टः । स तु हस्तौ घृष्टौ अनेन विध्यापितः । राजा चमत्कृतः, स्वपुरुषैर्निर्णयं व्यधात् । अहो ! निरतिशये कालेऽपि श्रीभवतामपूर्वं ज्ञानम् ।

§ ६९. ततः पूर्वमवमपि मे ज्ञास्यन्तीति तदष्टच्छतम्—‘भगवन्निदमपि ज्ञायते, यदहं पूर्वमेव कीदृशोऽभवन् ।’ श्रीगुरुभिरुक्तम्—‘राजन्निरतिशयकालोऽयम् । यतः श्रीवीरनिर्वाणाद् वर्षाणां चतुःपञ्चाशद्वारमकेवली श्रीजम्बूः सिद्धिं गतः । तेन सह द्वादश वस्तूनि श्रुतानि ।

४७२. मणपरमोहिपुलाए आहारग-खवगडवसमे कप्ये ।
संयमतियकेवलसिञ्चणा य जंघुम्मि विच्छिन्ना ॥

सहस्रवर्षेण सर्वं पूर्वगतं श्रुतं व्यवच्छिन्नम् । संप्रति त्वत्वं श्रुतम् । तथापि देवतादेशेन विज्ञाय किमपि कथयिष्यते । ततो राज्ञौ शुभख्याने स्थिताः । समायातः पूर्वाघातश्रीसिद्धचक्रसुरः । घृष्टो राज्ञः पूर्वमवम् । तेन निवेदितं सर्वं भवस्वरूपम् । ततः प्रभाते राज्ञः समस्तसमासमक्षं कथितम्, यथा—‘राजन् ! पूर्वमेव मेदपाटपरिसरे जयपुरे जयकेशी राजाऽभूत्, तत्पुत्रो जयताकः सप्तव्यसनवान् पित्रा निष्कासितो मेदपाटपरिसरे पर्वतश्रेण्यां पल्लीपतिर्जातः । अन्यदा नरवीरस्य सार्यवाहस्य सार्यः सर्वोऽपि लुण्ठितस्तेन । सार्यवाहस्तु मालवदेशं गत्वा तत्र राजानं विज्ञप्य सैन्यमानीय पल्लीमवेष्टयत् । तन्महद्वलं मत्वा जयताको नष्टः । नरवीरेण वणिजाकारेण कीदृशारिः कृता । तत्पत्नी सगर्भा हता । भूपतिर्तो बालः शिलग्रामास्फालितः । ततो मालवकदेशे राज्ञोऽग्रे, स्वरूपे निरूपिते, राज्ञा इत्यादयं स्त्री-बालरूपं लग्नम्, अतोऽयमद्रष्टव्यमुखोऽस्तीति निष्कासितः स्वदेशात् । स च सार्यवाहो नरवीरः पदे पदे लोकेर्निष्क्रमानः पश्चात्तापपरो वैराग्यावापसो भूत्वा तीर्थं तपस्तप्या भूत्वा जयसिंह-बेचो जातः । स च हलाह्वयादपुत्रः । जयताकोऽपि देशान्तरं गच्छन् रूपसौभाग्यवानाकर्णकृष्टकोदण्डो मृग-यापरा मागं श्रीयशोभद्रसूरिर्भिरिष्टः । प्रोक्तम्—

४७३. क्षत्रियोऽसि नराधीश । प्रतिसंहर सायकम् । आर्त्तत्राणाय चः शस्त्रं न मद्रुं मनगति ॥
नो क्षत्रिय ! एवंविधं पवित्रं क्षात्रगोत्रमवाप्य मा जीवहिंसां कुरु । एतदाकर्ण्य उज्जितः प्राह—‘भगवन् !
४७४. वुसुक्षितः किं न करोति पापं, क्षीणा नराः पापपरा भवन्ति ।

आख्याहि भद्रे ! म्रियदर्शनस्य, न गद्गदस्तः पुनरेति रूपे ॥

ततः श्रीगुरुवचसा व्यसनानि गुक्तानि । श्राद्धैः शम्भटादिकं दत्तम् । शनैः शनैः प्राप्तप्रतियोधो नवलक्ष-तिलंगे देशे उल्लं(रं)गलपुरे ओदरवणिगृहे गोजनादिवृत्त्याऽख्यात् । एकदा पर्युपपापवर्जिते स श्रीमान् ओदरः, आवकः पुत्रपौत्रमित्रादिपरिकरः सप्रधानपुत्रोपकरणः श्रीजिनगृहमगात् । तत्र विधिवान् जिनस्य स्नातं विधाय पुजा-वधेरे जयताकं प्राह—‘गृहाणेदं शुष्यादिकम्, कुरु जिनेन्द्रपूजाय, गृहाण स्वजन्यजीवितफलम् ।’ ततः स तदा-कर्णार्चिन्तयत्—‘अष्टपुण्येऽयं देवः परमेश्वरः प्रसन्नवदनः नासाग्रन्यस्तदङ्कः परमयोगिमुद्रासीनः निरञ्जनस्वरूपः । तत्कर्म परकीयैः पुण्यैः पूज्यते । ततः स्वीयपथवराटककीतपुण्यैरानन्दाश्चञ्चलितदङ्कः प्रसन्नमनोवाक्पायः पारमेश्वरी

पूजामकरोत् । ततोऽहो ! यद्येते भोगभाजोऽपि व्यवहारिणोऽय तपः कुर्वन्ति, ततः पुण्यमयतनं दिनमित्यहमपि विशेषतस्तपः करोमीति गुरुणां मुखेनोपवासमकरोत् । प्रभाते विशुद्धश्रद्धया साधूनां दानमदात् । ततः स्वं कृतार्थं मन्यमानः कृतपुण्यः सन् श्रुत्वा त्वं त्रिशुचनपालपुत्रो जातः । ओदरश्रावकस्तु उदयनभन्त्री, यशोभद्र-
 स्तरयस्तु वयम् । त्वं पुनरितो निजायुःश्रान्ते सहर्दिकव्यन्तरेदेवत्वमधिगम्य ततश्च्युत्वा चायैव भरतक्षेत्रे
 ॥ भद्रिलपुरे शतानन्दनृपधारिण्योः पुत्रः पैत्रिकराज्यमवाप्य भाविश्रीपद्मानामजिनेन्द्रधर्मदेशनां श्रुत्वा प्रति-
 शुद्धः परिहृत्य राज्यलक्ष्मीं प्रव्रज्यैकादशगणधरो भूत्वा केवलज्ञानभासाद्य मोक्षं याससि ।' एतन्निशम्य राजा
 विस्मितः प्राह—'सम्वत् १ कोऽत्र अत्ययः ?' । श्रीगुरुमिरूचे—'राजन् ! अद्यापि, ओदरवैश्रीयाः सन्ति उलं(रं)-
 गलपुरे तेषां गृहे कीर्णदासी पूर्ववृत्तान्तान् जानाति । सा गत्वा शृणु सती सर्वं कथयिष्यति ।' ततो राजा निज-
 पुत्रस्यैवास्वत्वरूपं ज्ञाते दास्या मुखेन जयतामवसक्तम्; ज्ञातं च जयसिंहदेवेन सह वैरकारणम् । चिन्तितं
 ॥ च निजमनसि 'अहो ! वैरकारणम्, दारुणः संसार आत्मन् !' ततो राजा संवेग-निर्वेदाभ्यामालिङ्गितः । सञ्जातश्री-
 जिनधर्मस्यैवः श्रीहेमसूरीणां 'कलिकालसर्वज्ञ'पदमदात् ।

*

॥ ७०. कस्मिन्पुण्यवसरेऽणहिहपुरे श्रीकुमारपालनामा नरेश्वरो बाह्वेक्यां व्रजन् सौन्दर्यवर्णनिर्जितमुरसुन्दरी-
 मपालेन्दुवदनां कामप्यपलां धालिकामालोक्य तद्रूपपट्टदृश्यः संनिहितप्रसादचिह्नकं प्रति केपमित्यादिशंस्तेनेति
 विज्ञपयां चक्रे—'अपारश्रुतकृपारद्वयतया सञ्जात 'कलिकालसर्वज्ञ' प्रसिद्धेद्वादशमिश्रतपःसमाराधनवचनबन्दीकृताष्टमहा-
 ॥ सिद्धेर्निःशेषमृगालमौलिजुगितपदादधीठस आगुप्यतः श्रीहेमचन्द्रमहर्षेयश्रमनिवासीनी अहिंसानाप्ती कनीयमिति
 निशम्य सद्यः कदाचित्तान् महर्षीन् दृष्ट्वा भाक् समक्तिकं सौयमाकार्यं तद्दत्तान् शुद्धैरुचैः—'निजगदेकसार्वभौमस्य
 श्रीमदहहर्षस्य अनुकम्पानाम पत्नी', 'कथं धर्मस्य राज्यत्वम् ?' यतः—

४६६. जिनमतनगरेशसिन् मोहमत्तारिजेता, जयति जनितयामा धर्मनामा नरेन्द्रः ।

निपतमपरिभूय यस्य राज्यं प्रभूतं चिलसति न्यपूतं तत्त्वसत्ताहमेतत् ॥

॥ अर्द्धासनोपविष्टाऽनुकम्पानाम महादेवी । तस्याः शुशिसरसिराजहंसी निःसीमसौन्दर्याऽर्हिसामिधा । यस्मिन्
 लभे सुताऽजनि, तक्ष्मं ब्रह्मलं तत्पिशा सर्वविदा एवमादिष्ट—यदियमतीव पुण्यवती दुहिता । पुत्रजन्तोत्सवा-
 दप्यसा जन्म स्थाप्यम् । अतः क्रमेण वर्द्धमाना कन्या साऽनुरूपवराप्राप्त्या बृद्धकुमारी भूत्वाऽनुरूपेण केनापि मही-
 महीन्द्रेण सौपरीधमूढा, तं च स्वं च जनकं च परासुधतेः कोटिं नेष्यति—इति तद्वाक्यपर्यन्ते तदर्थिनाऽनुकृत्य
 तस्याः सखिषे सहदिनाप्ती दूती वृषः प्राहिणोत् । सा तां सप्रश्रयं श्रणिष्य 'स्वामिनी राजकन्ये ! धन्यतपासि,
 ॥ पत्न्यामष्टादशदेशसम्प्राद समस्तसामन्तसीमन्तकर्मणि मयूखमालालङ्कृतचरणकमलमुगलश्रौतुक्चयचक्रवर्ती स्वा-
 द्रोहमभिलषती'ति तद्वचसा मुखमोटनया विनयं नाटयन्ती सोपहासं सैवं प्राह—

४६७. निष्किञ्चनेन दयितेन विवाहितेन, यद्योपितां सुखपदं न तदीश्वरेण ।

आगीरर्थी बहति यां शिरसा गिरीशो, लक्ष्मीपतिः स्थदाति नैव पुनः कदापि ॥

अलं नरकान्तप्राप्यसाप्राज्यश्राप्तिरलोभनवार्त्तया ।

॥ ४६७. सत्यवाक्, परलक्ष्मीशुक्ल, सर्वभूताभयप्रदः । सदा स्वदारतुष्टश्च सन्तुष्टो मे पतिर्भवेत् ॥

इति तस्या दुःश्रवं प्रतिश्रवमाकर्ण्य सा विफलवैदग्ध्ययानिनी स्वं पदमुपगता स्वामिनं सर्वथा निराशम-
 करोत् । तदनु तं वृषं तद्वियोगमिममभ्राकृत्य श्रीहेमसूरीखगिति प्रतिबोधितवान्—'यः कन्याया इतरलोके
 हुक्कः सङ्गरः स तवाप्सुमयलोकाद्विगतसदनुकूलताहेतुश्च । अवस्तमपि निर्धोष्य स्तनिष्ठीमोन्नतये ।

४६८.

सुकलत्रस्य सम्प्राप्तिः पुंसां भाग्यनियन्धनम् ।
या प्रीतिजननी जन्या सा सौभाग्योपरि मल्लरी ॥

४६९.

स्थाने निवासः सुकलं कलत्रं, पुत्रं पवित्रं खजनानुरागम् ।
न्यायाच्च चित्तं सुहितं च चित्तं, निश्छिन्न धर्मस्य सुखानि सप्त ॥
सा सर्वथा परिणेतुमुचितैव । यतः—

४७०.

धन्यां सतीमुत्तमवंशजातां, लब्ध्वाधिकां याति न कः प्रतिष्ठाम् ।
क्षीरोदकन्यां गिरिराजपुत्रीं, गोपस्तथोग्रश्च यथाधिगम्य ॥
इति तेन महर्षिणा प्रतिबोध्य तानशेषानभिग्रहान् ग्राहयित्वा तस्याः प्रदानं चक्रे ।

*

§ ७१. अथ संवत् द्वादशाधिकषोडश १२१६ वर्षे मार्गशुद्धि द्वितीयायां लगे बलवति संवेगमतः राजारूढो रत्नत्रय-
वक्त्रालङ्कृतो दक्षिणपाणिचन्द्रोदकनक्षत्रः सम्यक्त्वनुचरेण समं श्रद्धासहोदरया क्रियमाणलवणावतारणो गुरुमक्ति-
देशविरतिजानिणीभ्यां गीयमानधवलमङ्गलः पौषधवेश्मद्वारि अनुकम्पाकन्याजन्या कृतप्रोक्षणः श्रीमन्महादेवाद्देवतः
साक्षि स नृपतिरहिंसायाः पाणिं जग्राह । तदा तारामेलनपूर्वं । अथ पदत्रिंशत् सहस्रप्रमाणं त्रिपट्टिचरितं नवाङ्ग-
वेदीमहोत्सवादानाय वेदिपटुद्या(?)स्थाने कपर्दप्रत्येकं विंशति वीतसगस्तवाः । तस्यैकस्यां वेदिकायां वंशान् तथैकै-
कशमीकाष्टं तत्पदे श्रीयोगशास्त्रप्रकाशः १२ । तथा शमीकाष्टपदे लक्षण-साहित्यतर्कतिहासप्रमुखशास्त्ररचनाभिर्भूलो-
त्तरगुणभ्यां च ह्रीकृत्य वेदिकायां ज्ञानानलमुदीप्य तत्परितो मण्डलचतुष्टयदापरं 'चत्वारि मंगल'मित्यादि । द्वास-
त्तिकालक्षप्रमाणरुदतीद्रव्यक्रमोचनं तस्याः कन्यामुखमण्डने दत्तम् । तत्कालमेव तस्याः पट्टवर्णं कारयित्वा तस्मिन्-
योग्यानावसान् विहारान् १४४४ कारयामास । ततः सा हिंसा, स्वसपत्न्या अहिंसायाः परमोन्नतिं तद्विधामालोक्य
भर्तुः पराभवनिवेदनाय पितुर्भर्तुः समीपे समुपगता । चिरदर्शनाद् अभिमवैरूप्याच्च अनुपलक्षिता तेनेलमिदधे-
४७१.

का त्वं सुन्दरि ! मारिरसि तनया ते तात धातः प्रिया,
किं दीनेव पराभवेन स कुतः किं कथ्यतां कथ्यताम् ।
हेमाचार्यगिरा परार्द्धशुणभाक् हृद्रक्त्रहस्तोदरात्,
मामुत्तार्य कुमारपालनृपतिः क्षोणीतलादाकृपत् ॥

इति तद्गणितेनन्तरं श्रीकुमारपालदेवस्य सत्यप्रतिज्ञस्यापि तस्य लिङ्गिनो गिरा त्वपि विरक्तचित्ततां
विस्मयताः परं भयस्याः स कोऽपि वरः प्रवरः करिण्यते, यस्तवैवैकातप्रं कुरुते, धीरा भव । तां सम्बोध्य स्वसमीपे
स्थापयांचक्रे ।

§ ७२. हिंसापिता पापनाभा नरेन्द्रवरं विलोक्यन् चाणारस्यां जयचन्द्रवृषं सप्तशतयोजनभूमिनायं
दृष्टवान् । अन्यराजकं दासमिव भग्यमानश्चत्वारिंशतानि गजेन्द्राः पट्टिलेक्षाच्च वाजिनः द्वादशशतानि सिचलमयानि
निस्त्रानानि, गंगा-यमुनायथी विना वषपि गन्तुं न शक्नोति तेन 'पुंगुराजे' ति चिह्नं वहति । तस्य गोमती
दासी ६०००० अश्वेषु प्रक्षरान् निवेद्याभिप्रेणयन्ती, परचक्रे त्रासयति, राज्ञः अथ एव कः । तत्र चाणारस्यां
गुपय ददौ । सा वार्ता श्रीकुमारपालेन श्रुता । मदीयपत्न्या शृङ्गान्तरमकारि, ततो दूतमना निवर्तवानपुरुषा
हेमकोटिद्वयं ह्यसहस्रद्वयं चित्रप्रभमेकं च समर्थं प्रेषिताः । तैस्त्र गतेर्विहृद्रव्यव्ययेन केवतैकास्त्रिकादिपट्टकान्
कृत्वा तत्कर्म निवारितम् । कालेन राज्ञा जयचन्द्रेण ज्ञातम् । तदृष्ट्वा आग्रमहत्तराः । तैः प्रधानपुरुषाः कथिताः ।
ततो राज्ञाऽऽहूताः प्रधानपुरुषा जयचन्द्रसभायां गताः । श्रीकुमारपालप्रेषितं हेमकोटिद्वय-ह्यसहस्रद्वय-चित्र-

पटादिकं प्राप्तं समर्पितम् । राजा जयचन्द्रो यास्तु पद्ममुद्राद्य परयति, तान्तरं स्वमूर्तिं श्रीकुमारपालमूर्तिं जीवहिसादिकपापफलं नारकिकं छेदनमेदनादियातनाकुम्भीपाकवैतरणीतरणकृतशालमलिष्टकोहननासिपत्रधनप्रेषणनादिकं दद्याच्चित्रस्य सखातमहापापमयं प्रकम्पमानशरीरं, पुनः पुरं, सम्यग्जीवरक्षादिपुण्यफलं स्वगतिमानदिव्यदेहदेवाङ्गनादिव्यामरणगीतनृत्यवाद्यविविधक्रीडारूपसौभाग्यशृङ्गारभोगादिकं चित्रस्य दद्याच्चित्रस्येतरमना प्रधानपुरुषाणां प्रसादमकरोत् । जीवरक्षार्थं श्रीकुमारपालेन प्रेषिता वयमिति स्वरूपे प्रोक्ते जयचन्द्रनृपस्वदेशे सर्वत्र जीवरक्षामकारयत् । १८ रक्षपालप्रञ्जालेन कृतम्, द्विमुणं च प्राप्तं श्रीकुमारपालाय प्रदिशोत् । पुनरपि मारिं पितापार्श्वमगात् । ततो म्लेच्छकुले गर्जनपुरे दत्ता ।

॥ ७३ ॥ अथ वर्षासु कटकारम्भे निवसिते तद्वृक्षात् ज्ञात्वा श्रावणपक्षसखातामर्षो गर्जनपुरेशस्त्वमभिषेपयितुं मागच्छतीति चैव प्रोक्ते दूतो नृपः । श्रीपत्तनेऽपि साध्यसमम् । विज्ञप्तं तद् गुरुणा तैश्च सम्भितं स तन्त्रम् । पण्मासजीवदयापणे कृते मुक्तः । मारिं कुत्रापि स्थितिं न लेभे । श्रीगुरुणामुपदेशेनाङ्गाकारिणो नृपेष्वाद्यदशदेशेषु चतुर्दशवत्सराणि सर्वप्राणिप्रियाममारिमकारयत् । शरीरेपि मारिर्न कश्चित् कथयति ।

४७२

सौनिक-न्याय-कैवर्त्त-कल्पपालादिपट्टकान् ।

अपाटयत् कचिच्छफल्या भक्ष्या चार्यव्यपात् कथित् ॥

॥ ७४ ॥ अथैकदाऽवर्षाणस्त्वसूक्ष्मजीवभ्रमार्जनपरं राजानं दद्यान्नृपा परस्परं भ्रूस्मृज्या स्मितमकार्षुः । तद्विज्ञाय विज्ञानशिरोमणिर्लोहकटाहनयः पापेन प्रस्फोट्य पुन्तामिणे लोहभृतगोणिकुलाद्यं स्वधुनवल्मदर्शयत् । तर्जिताश्च ते-रे । किमेभिर्वीरकैः सूक्ष्मजन्तुभिरल्पसत्त्वैर्हतीति । ततः कुमारगिरौ राजाज्ञपाट्यो लक्षास्तुल्यमा गालितं नलं पिबन्ति । अमारिपट्टं सर्वत्र पुरं आमादिषु प्राप्यति । राजपुरुषाश्चामारिं कारयति ।

॥ ७५ ॥ अथामारिं प्रवर्त्तयति राजनि आश्विनशुक्लपक्षोऽगात् । तत्र कण्टेश्वर्यादेवतानामर्षैर्वै विज्ञप्तम्-‘देव ! सप्तम्या सप्तशतानि पञ्च सप्तमहायम देवतानां पुरो दीयन्ते राज्ञा । एवमष्टम्यामष्टौ शतानि, नवम्या नवशतानीति’ । राजा तदाकर्ण्य श्रीगुरुन् समायातान् विज्ञप्तं तत्स्वरूपम् । गुरुवचनमादाय आपितास्ते-‘देव दास्यामो वह्निकां व्रमेण । राज्ञो देवीनां सप्तसु निक्षिप्त्वा पशुमहिषा । दत्तानि तालकानि । मुक्तास्तत्र रत्नका । श्रुतं समायातो राजा । उदायितानि तालकानि । मध्ये दद्यात् पशवो रोमन्ध्यायमाना । राजा सर्वसमक्षमिदं जगाद-‘मो अयो टिका इमे पशवो मयाऽस्मभ्यो दत्ता, परं न अस्ता । तस्माद्भूय एव यासु रुचिरेभ्यः, नाम्नीभ्यः । तत्कथं जीवान् हस्मि’ । ततस्ते सर्वेऽपि विलक्ष्य मौनमालम्ब्य स्थिता । अगादिभूत्येन नैवेद्यानि कारितानि देवीनाम् । महाहिंसादिनं मया राजा नवम्या कृतोपवासो निशि चन्द्रशालायां दयारसमयं शुभमभ्यासे स्थितः, पहिरारसका मुक्ता । निशीथसमये दिव्यनेत्रपद्मपाणिनी स्त्री प्रत्यक्षा जगाद-‘राजन्नहं तव कुलदेवी कण्टेश्वरी । ऐषमोदर्वै किमिति त्वपाऽस्मभ्यो देयं न दत्तम् ? । राजोवाच-‘दत्तं मया सर्वम्, परं मयवीर्येण गृहीतम् । तदहं कक्षामायं कक्षमशरणान् प्राणिनो निहन्मि । ततः सा कुन्दा-‘वद्धो वचसा मामयं विप्रतारयति’ इति विश्रुतेन राजानं शिरसि हत्वा गता । क्षणान्तरं राजा स्वशरीरे कुष्ठव्रणानि दृष्ट्वा विषण्णोऽभूत् । तदा सद्यः उदयनमन्त्रिणमाहूय श्रोत्राच-‘मन्त्रिन् ! अद्य देवी प्रत्यक्षा पश्य याचते किं दीयते नवम् ? मन्त्री प्राह-‘राजन् ! अहं किं वन्मि ? परमिति ज्ञाने येन केनोपायेन स्वागिरसा क्रियते’ । यतः-

४७३ जेण कुल आपत्तं त पुरिस आयरेण रक्खिज्जा । नहं तुयमि विण्ण्डे अरया साहारया वुत्ति ॥
एतदाकर्ण्य राजा-‘नि सत्त्वो वणिगसि, भक्तिवचासि एतानि मापसे । शृणु, आजलपिमेखळा खळा स्वाङ्गा

मया ग्राहिताः, सकलार्थिसार्थप्रार्थना सफलकृता, श्रीणिता सप्तश्रेणी पवित्रस्वितेन, आराधितः श्रीधर्मः, तस्मिन् मम जीवितेन कार्यम्; केवलं रहः काष्ठानि देहि, येन प्रातर्महीदृशं दृष्ट्वा लोको श्रीधर्मस्य निन्दान् करिष्यति' । मन्त्री 'अहो ! महत्कष्टम् । पारवश्यमूलं नियोगं धिगिति' क्षणं विमृश्योवाच—'देव ! पूर्वं श्रीगुरुणां स्वरूपं विज्ञाप्यते ।' राज्ञो-
क्तमेवमस्तु । तदैव मन्त्री गतः श्रीगुरुणां पदान्ते । निवेदितां तत्स्वरूपम् । क्षणं स्मरणकरणीयं कृत्वा गुरुभिर्जल-
मभिमन्त्रयार्पितम् । तदाच्छेदनमात्रेण राजा सविशेषशरीरशोभाभागभूत् । अत्यन्तश्रीगुरुभक्तिभावितश्च प्रातर्महा-
महोत्सवेन श्रीगुरुयादाराविन्दं वन्दितुं यावद्याति, तावद्धर्मशालाप्रथमप्रवेशे स्त्रीकरुणस्वरं श्रुत्वा । ततस्तामेव
कण्ठेश्वरीं मन्त्रयचितान् च पश्यति । तावता सोवाच—'राजन् ! मोचापय मां सुरप्रियुक्तमन्त्रयन्धनान् । तवाज्ञावधि-
देशेषु जीवरक्षातटारकत्वं करिष्यामीति' । श्रीगुरुवचसा मोचिता । कवयः सर्वे स्वमतिभिः प्रोक्षुः—

४७४.

श्रीवीरे परमेश्वरे भगवत्याख्याति धर्मं स्वयं,
प्रज्ञावत्यभयेऽपि मन्त्रिणि न यां कर्तुं क्षमः श्रेणिकः ।
अहेतुन कुमारपालदृष्टतिस्तां जीवरक्षां व्यधात्,
यस्यासाद्य वचःसुधां स परमः श्रीहेमचन्द्रो गुरुः ॥

४७५. पातु घो हेमगोपालः कम्बलं वण्डमुद्वहन् । पद्मदर्शनपशुयामं चारयन् जैनगोचरे ॥

४७६. नाभचङ्कविता नैव हेमसूरिसमो गुरुः । श्रीमान् कुमारपालश्च जिनभक्तो महीपतिः ॥

४७७. राजा लुठति पादाग्रे जिह्वाग्रे च सरस्वती । शश्वत् स श्रेयसे श्रीमान् हेमसूरिर्नयः शिवः ॥

४७८. सप्तर्षयोऽपि गगने सततं चरन्तो मोक्षं क्षमा नहि मृगीं मृगयोः सकाशात् ।

जीयात् पुनश्चिरतरं प्रभुहेमसूरिरेकेन येन भुवि जीवन्धो निपिद्धः ॥

४७९.

प्राणिज्राणे व्यसनिनां शान्ति-मुव्रत-नेमिनाम् ।
हेमाचार्योऽत्र चातुर्यं तुर्यः किं नु स दुर्गुणे ॥

सर्वेषां कवीनां लक्षं लक्षं ददौ ।

५७९. अन्यान्यदा भोजनं कुर्वतो राजा घेवरभुक्तौ किञ्चिद्विचिन्त्य कृतसकलाहारपरिहारः पवित्रीभूयेति प्रभुं पप्रच्छ—
'भगवन् ! घेवराः किं भक्ष्या वाऽभक्ष्याः ?' श्रीगुरुभिरुक्तम्—'राजन् ! भक्ष्या अभक्ष्याश्चेति' । मणितं पुनः—'भगवन् !
भक्ष्याश्चेद्भक्ष्याः कथम्, अभक्ष्याश्चेद्भक्ष्याः कथम् ?' । श्रीगुरुभिरभाणि—'राजन् ! ये क्षत्रियादयः पूर्वं ज्ञातमांसा-
स्वादास्तेषामभक्ष्याः, ये तु यगिग्याख्यादयोऽज्ञातमांसास्वादास्तेषां भक्ष्याः' । इत्याकर्ण्य प्रमुदितः । 'अहो ! प्रभूणां
सुक्ता 'कलिकालसर्वज्ञता' मानसिकपरिणामोऽपि येषां प्रत्यक्षः' । ततो राजा दन्तपातनसोद्यतः श्रीगुरुमिर्निपिद्धः ।
कृतघेवरभक्षणनियमः प्रायश्चित्तपदे द्वाविंशत् प्रासादानेकस्मिन् पीठवधेऽकारयत् । द्वाविंशत् प्रकाशान् प्रत्यहं
गुणयति प्रत्युपे ।

५७७. अन्यदा, एकस्मिन् दिने कस्मिन् ग्रामे तैलिकेन रात्रौ यूका हता । कण्ठेश्वरी राज्ञो ज्ञापितः स दण्डितः ।
तद्वज्येण 'यूकावसतिः' कारिता । पुरा गृहीतेनासुद्रव्येण 'उन्दिरवसति'श्च । यस्याः करेण पुरा करम्यो भुक्तस्तस्या
देवश्रिया नाम्ना 'करम्बावसति' । अयं श्रीस्तम्भतीर्थे सामान्ये बालिगवसद्विकप्रासादे यत्र दीक्षाक्षणः प्रभूणां
भूमय, तत्र ललमिन्पालकृतो निस्पमो जीर्णोद्धारः कारितः ।

५७८. अन्यदा ब्रह्मकविः कृतकृत्रिमदेवरूपः केलाप्यनुपलक्ष्यमाणः कर्गृहीतलेखपत्रः समायां समायातः । कृत-
प्रणामः पृष्ठो राजा—'मो ! कुतः, कस्त्वं समायातः ?' तेनोक्तम्—'देव ! देवेन्द्रेण प्रेषितोऽस्मि, युष्मदन्तिके लेख-
समर्पणाय' इत्युक्त्वा लेखं समर्पितवान् । समायां लेखः प्रसक्तोऽयं चाचितः । यथा—

४८०.

स्वस्ति श्रीमति पत्तने नृपगुरुं श्रीहेमचन्द्रं शुदा,
 स्वःशत्रुः प्रणिपत्य विज्ञपयति स्वार्मिस्त्वया सन्कृतम् ।
 चन्द्रस्याङ्गमृगे यमस्य महिषे यादस्तु यादःपते-
 विष्णोर्मत्स्यवराहकच्छपकुले जीवाभयं तन्यता ॥
 तस्य राजा लक्षं पारितोषिकमदात् ।

*

§ ७९. अन्यदा गुरुमिस्तुतीयप्रतापिकारे-

४८१.

बुभिक्षोदयममसद्बृहपरः पत्युर्वयं चन्दयती,
 घ्यापत्यर्षपतेभिपय् गदगणोत्पानं फलिं नारदः ।
 बोपग्राहिजमस्तु पश्यति परच्छिद्रं छलं शाकिनी,
 निस्पृत्रं त्रिपमाणमाख्यमयनीपाता हृदा वाञ्छति ॥

एतन्निबन्धन्य श्रीगुरुगिरा द्वासप्ततिःशतकद्रव्यपत्रं पादितवान् । केनापि कविना प्रोक्तम्-

४८२. अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः । त्वं तु सन्तोषतो मुञ्चन् सत्वं राजपितामहः ॥
 अपरेण तु-

४८३.

न पन्तुक्तं पूर्वैरमुनहुपनाभाकभरत-
 प्रभृत्युर्वीनायैः कृतयुगोत्पत्तिभिरपि ।
 विमुञ्चन् कारुण्यात्तदपि क्वतीयिसमधुना,
 कुमारक्षमापाल ! स्वमसि महतां मस्तकमणिः ॥

-लक्ष्मणापि । अयं चतुर्थश्लोके-

४८४.

एका भार्या सदा यस्य त्रिधा शीलं वनागमे ।
 दिनं प्रत्येकशो यस्य द्वात्रिंशत् स्तवस्तुतितः ॥

अथ परिग्रहप्रमाणम्-

४८५.

जन्तुन् हन्मि न वक्षि नानृतमहं स्तेयं न कुर्वे पर-
 स्त्रीनीं यामि तथा खजामि मदितां मांसं मधोर्भक्षणम् ।
 नक्तं नाग्निं परिग्रहे मम पुनः स्वर्णस्य पद्कोटय-
 स्तारस्याष्टतुलाशतानि च महार्हाणां मणीनां वश ॥

४८६. कुमारव्यापारसदृशे द्वे प्रलेके स्नेहधान्ययोः । पञ्चलक्षाश्च वाहानां सहस्राण्युद्ग्रहस्तितान् ॥

४८७. अयुतानि शयामष्टौ पञ्चपञ्चाशतानि च । गृहापणसमाधानपात्राणामनसामपि ॥

४८८. एकादशशतानीषा रत्नाः पञ्चायुतप्रमाः । ह्येकादशलक्षाश्च पत्तयोऽष्टादशप्रमाः ॥

सैन्यमेषाकप्रमाणम् । साधार्मिकवास्तव्यं श्रुतिधार्मिकस्य दत्तारसहस्रदाने श्रेष्ठं आभरणं निबुक्तः ।

४८९. सर्वे लेखके कृते एका कोटिलक्षा । यावत्तां दापयति तावत्तऽऽमडेनोक्तम्-दिव ! द्विधा कोशः स्यावरो जज्ञ-
 मद्य । वयं जज्ञमकोशस्थानीयाः इति जल्पत्रिपिद्धः, सर्वं दत्तम् ।

*

§ ८०. एकदा कर्णभेदासादाश्रे श्रीगुरुो गताः । तदा चामरादिभरडकेनोक्तम्-

४८९.

यूकालक्ष्मतावलीवलवलल्लोलोलसत्कम्बलो,
दन्तानां मलमण्डलीपरिचयाद् दुर्गन्धरुद्धाननः ।
नासाचंशनिरोधनाद्विणिगिणी पाठप्रतिष्ठास्थितिः,
सोऽयं हेमडसेवडः पिलपिलत्वल्लिः समागच्छति ॥

श्रीगुरुभिरुक्तम्—‘बहो ! गालिपि न शुद्धा । ‘ददतु ददतु गालीर्गालिमन्तो भवन्तः० ।’
तच्चरैः राज्ञा श्रुतम् । तस्य वृत्तिच्छेदः कृतः । प्रत्यहं शालया समायाति । श्रीयोगशास्त्रं पठति । अन्यदा राजा
तच्छ्रुत्वा प्राह—

४९०. आतङ्ककारणमकारणदारुणानाम्, वक्त्रेषु गालिगरलं निरगालि वैवाम् ।
तेषां जटाधरफटाधरमण्डलानाम्, श्रीयोगशास्त्रबचनामृतमुज्जिहीति ॥
पुनः श्रीगुरुवचनात् प्रसादः ।

*

४८१. अन्यदा सुखसुखस्य भूपतेः कापि देवता । निशीथेऽजनि प्रत्यक्षा शामसर्वाङ्गमण्डना ॥ १
भूपृष्ठाऽवदत् सापि ललाधिष्ठातृदेवता । त्वदङ्गे प्रविशिक्ष्यामि पूर्वशापात्तत्त्वान्ये ॥ २
गतायामय तस्यां स चिन्तार्तोऽभूच्छ्रुतः प्रगे । सुरिष्टोऽवदत् सर्वं तमूचे सुरिष्यय ॥ ३
भाविमावो भवत्येव नान्यथा सोऽमरैरपि । पूर्वं कामलदेव्या यत् शापितो मूलभूपतिः ॥ ४

परं पुण्यं कुरु । यतः—

४९१. दीपो हन्ति तमःस्तोमं रसो रोगभरं यथा । सुधाधिन्दुर्विषावेनं धर्मः पापहरस्तथा ॥
राज्ञौ महान्वयाऽमृत । श्रेष्ठे राजिकाकणोपमः पिष्टः प्रादुरमृत । अतीकारैरनुपशमने श्रीगुरुवः समायाताः ।
राजानं दुःखार्त्तं दृष्ट्वा प्राहुः—

४९२. सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलंकरणं भुवः ।
तदनु तत्क्षणभङ्गं करोति चेदहह ! कष्टमपण्डितता विधेः ॥
राज्ञः श्रीगुरुदर्शने क्षणं सुखममृत । सुरिः सचिवं प्रत्याह—भगिन् !
‘अपायानामुपायाः स्फुर्वहुरेवा वसुन्धरा ।’

मन्त्री प्राह—भगवन् ! अनुस्वर्णं घातवः, अनुचन्दनं काष्ठानि, तथातुपूज्यान् कलाकोविदाः ।
यया तमान्तको भानुः सुधा सर्वविषापहा । जगत्सञ्जीवनी मेघस्तथा राज्ञो गुरुर्विवान् ॥ ५
श्रीगुरुस्त्वधात्—‘नात्र मन्त्रतन्त्रमैष्यप्रभावप्रसरः । किन्तु बुद्धिप्रकाशजित् । यदि राज्यमन्यस्य कस्यापि
दीयते, तदा राज्ञः कुशलं स्यात्, परं नायं धर्मः श्रीजिनतत्त्वविदाम् । यतः—

४९३. सखो न हिंसियखो जह महिपालो तहा उदयपालो ।
न य अभयदाणवङ्गा जणोवमाणेण होयवं ॥

ततोऽस्माकमेव राज्यमस्तु । राजा तु कर्णो पिषावाम्यधात्—
४९४. को नाम कीलिकाहेतोः प्रासादोच्छेदमिच्छति ।
भस्मने भस्मसात् कुर्यात् को हि चन्दनकाननम् ॥

महाराज ! युक्तमेतत् । यदि मम अकिर्णं भवति । परं—

४९५. शक्तौ हन्मान् यदवन्धयत् सं विष्णुर्द्वौ यव त्रिवासरूपम् ।
सैरन्ध्रिकाकारधरश्च भीमस्तथाहमप्यत्र कृतौ समर्थः ॥
३०. पा०. प०. १३

कष्टमपीदं न मम मनसि ।

४९६. या लोभोद् या परद्रोहांद् यः पात्रोद् यः परार्थतः ।

मैत्री लक्ष्मी व्ययः क्लेशः सा किं सा किं स किं स किम् ॥

राजा शनैः शनैर्व्ययया शून्यचित्तामगात् । राजानं विलोक्य सर्वः कोऽपि विधुरोऽमूत् । श्रीगुरुः सर्व-
सम्मतेन स्वयमुपविष्टो राज्ये । तत्क्षणं राज्ञो व्यया सुरेश्वरी संनमन्ता । श्रीगुरुव्ययां ज्ञात्वा राजा मनसि
हन्यन्त्ययति ।

४९७. स्याद्वादाहेऽपि कुर्वन्ति प्रकाशं दीपिकादशाः । लवणं दह्यते बह्वै परलोकोपशान्तये ॥

श्रीगुरुस्वाच-‘राजन् ! मा चिन्तां कुरु, न मे शक्तिमतोऽमुल्लम् । मूलावेन्नोन्मूलयाम्येनां तदा मम
वैश्यानां स्यात् । ततः—

॥ पक्वं क्षुम्भाण्डमानास्य प्रविश्वान्तः स्वयं गुरुः । तत्र न्यवीविशुद्धतां तदैवामूत् तदन्यया ॥ ६
॥ उत्पाट्यान्वप्रयौ क्षिप्तं कश्चिन्नोद्धते यया । एवं स्वसमंभूत् सर्वं सुरैः शक्तिरदो स्फुट्य ॥ ७

५८२. अथान्यदा श्रीमहावीरचरित्रे वाच्यमाने श्रीगुरुस्त्वैव देवाधिदेवप्रतिभासम्वन्द्यं धृत्वा राजा धीतभयं
पत्तनं गत्वा, महतोपक्रमेण देवतासन्निध्येन सा प्रतिमा पूजिता महोत्सवेनानीता । साऽधुना रामसैन्ये
ऽस्तीति लोकोक्तिः ।

॥ ५८३. कदाचित् पृथिवीमातृणाय नृपतिना सुवर्णसिद्धये श्रीहेमाचार्याणांमुपदेशात् तद्वारवः श्रीदेवचन्द्रा-
चार्याः श्रीसह-नृपतिविज्ञितिकास्यामाकारिताः । तीमन्तरास्यणा महत्सहकार्यं विमृश्य विधिविहारेण परि केनापि
अनुपलक्ष्यमाना निजामेव सौपशालामागत्यः । राजा तु श्रुत्युद्गमनदिसामग्रीं कुर्वन् प्रशुभ्रानितस्तत्राययौ । अयं
पुरोः पुरो नृपतिप्रमुखसमस्तप्रावकसुतेः प्रशुभिर्गदशावर्चनन्दनकं दत्त्वा तदुपदेशानन्तरं गुरुभिः शृष्टे सहकार्यं
समां विसर्ज्य अवनिकान्तरिती श्रीहेमचन्द्र-नृपती तत्पादयोर्निपत्य सुवर्णसिद्धियाचनां चक्राते । ‘मम बाल्ये
विद्यमानस्य सतः ताम्रखण्डं काष्ठभारवाहकात् याचितवलीरसेनाम्यक्तं शुभ्रददिशाद् बह्विसंयोगात् सुवर्णावभूत् ।
तस्या बह्व्या नामसङ्केतादि आदिरयताम्’—इति श्रीहेमाचार्यैकवर्ति कोपाद्येपात् श्रीहेमचन्द्रं दूरतः प्रक्षिप्य—
‘न योग्योऽसीति, अग्रे मुद्रसंप्राप्यप्रदत्तविषया स्वमजीर्णमाक्, कथमिमां भोदकप्राशं तव मन्दाभेददामि’ इति तं
निषेध्य, नृपं प्रति—‘एतद्भ्राज्यं भवतां नास्ति, येन जगदानन्दकारिणी स्वर्णनिष्पत्तिविषया सिध्यति । अपि च भारि-
निवारण-जिनमण्डितमहीकरणादिषुष्यैः सिद्धे लोकद्वये किमधिकमभिलपसि ?’ इत्यादिस्य तदैव विहारकर्म कृतवन्तः ।

॥ ५८४. अथ श्रीकुमारपालदेवस्य भगिनी शाकंभरीयेन बालुमानवयेन राजाऽऽनाकेन परिणीताऽस्ति ।
तयोर्मियः सारिकीकां कुर्वतोऽन्यदा राज्ञा सारिं गृहे मुखकोकम्—‘मय्य सुण्डिकार, पुनर्मय्य सुण्डिकार ।’ एवं
‘दिद्वैराजगुरुः’—‘स्यताम्बरा’—‘सुण्डिकार’—‘हास्ययौक्तिकः’—‘तदाकर्ण्य’—‘दक्षि’—‘कुलरु’—‘आह’—‘जगदक’—‘किञ्चिद्’—
मात्रोक्त्य नोच्यते ? किं वक्ष्यसि, न पश्यसि मायं, न जानासि मयं आतरे राजराज्यसम् ?’ । क्रुद्धो राजा पाद-
घातेन तां जपान । साऽप्याह—‘यदिरे तव जिह्वामवदुर्भागेण नाकर्षयामि, तदा राजपुत्री मा मा मंसाः ।’ इति
वदन्त्येव सा ससैन्या निर्विलम्बं श्रीपत्तनमागत्य श्रीचौलुक्ष्याय तं परिभयं स्वप्रतिज्ञां चाविज्ञपत् । राजाऽप्य-
मापत्—‘पश्य कौतुकमित्यमेव करिष्यामः ।’ ततयाऽऽनक्तस्त्रासां तत्र गतायां गर्जरनृपं दुर्दरं विदन् क्षुभितः ।
कुलकमायात स्वसेवकं व्याघ्रराजं दीनारलक्ष्यययं दत्त्वा भरदकनेपथारिणं श्रीकुमारपालस्य माणाव प्रैषीत् ।

एतत्स्वरूपं पूर्वमानाकप्रपञ्चपरिज्ञानाय भूपतिप्रेषितः प्रधानपुरुषः श्रीतिश्रीणितानाकदासीमुखेन ज्ञात्वा विज्ञप्त्या श्रीकुमारपालायाज्ञापयत्—‘सावधानैः स्वेयं, भरतकुविशासो न कार्यः’—इति । ततो राजाऽन्यदा लोकव्यव-
हारेण करणमेस्त्रासादे नवीनं भरतकं प्रधानज्ञापितचेष्टया दृष्टमानमेवोपलक्ष्य निजपुरुषैरेषा व्याघ्रसञ्ज्ञं प्रकटी-
कृत्योत्सवां च क्षुरिकां ग्राह—‘रे वराक ! जंगलकेन प्रेषितोऽसि !, सेवकस्य निचाराविचारो नास्ति हिताहितस्य ।
स्नान्यादेशवशंवदस्त्वम्, मा भेषीर्षुक्तोऽसि, तमेव हनिष्यामि, य एवं द्रोहमकरोत् ।’ ततः समस्तस्वसैन्यपरिश्रुतः,
सपादलक्षदेशसीमि गतः । श्रीकुमारपालमहेनानाकपुत्रः प्रोक्तः—

४९८.

अये ! भेक छेको भव भवतु ते रूपकुहरं
शरण्यं दुर्मत्तः किमु रदसि वाचाट ! कटुकम् ।
पुरः सप्पों दप्पीं विपमविपस्यूत्कारवदनो
ललज्जिह्वो धावत्यहह भवतो जिमसिपया ॥

एतदाकर्ण्याऽऽनाकोऽपि वाजिलक्षत्रयेण पदातिलक्षदशकेन पञ्चाशता गजैः संमुखमचलत् । स्वदेशतः
पञ्चनोत्रया वर्षाकं मेलापकः । तृतीयदिने युद्धं भविष्यतीति निर्णये बहुद्रव्यप्रदानेन परावर्तितं रात्रौ चौलुक्य-
सैन्यम् । अयों हि परावर्त्तयति त्रिसुवनम् । यतः—

४९९. वधाति लोभ एवैको रद्वाचार्येषु धुर्यताम् । आरङ्गशक्तं यज्ञाद्यपात्राणि भुवनत्रयी ॥

तृतीयदिने रणकणसमये सामलमहामात्रेण कलहपंचानने गजे पुरः प्रेयमाणे तदस्थान् ह्यसामन्तान् ॥
दुष्टाक्षिरणैपीत् । कुमारपालः श्रोषाच—‘स्यामल ! किममी उदासीना इव दृश्यन्ते ?’ । तेनोक्तम्—‘देव ! अरि-
कृतार्थदानादिति’ । ‘तव का चेष्टा ?’ ह्यामललोऽप्याललाप—‘देवाहं कलहपंचाननो देवस्यैते श्रयः कदाचिदपि
न परावर्त्तन्ते’ । तर्हि संमुखीने दृश्यमाने रिपौ गजं प्रेरय । अत्रान्तरे चारणः ग्राह—

५००. कुमारपाल मत चिंत करि चिंतिउ किंपि न होई ।
जिणि तुह रखु समोपियउं चिंत करेसिई सोई ॥

५०१. अन्यस्तु—अम्हे थोडा रिउ घणा इय कापर चिंतंति ।
मुद्ध निहालउ मयणयलु के उल्लोउ करंति ॥

५०२. अपरः कश्चित्—साहसि जूतउं हल बहइ दहबह तणइ कपालि ।
खेडि म खंडा टालि खंडा विणु खीपइ नही ॥

प्रयाणां लक्षं लक्षं ददौ । तेषां सुशब्दं लत्वा रणभूमौ द्वयोश्चिरमुद्धम् । आनाकसैन्ये स्थाहडनाम्ना ॥
मुमटेन सिंहनादे कृते कलहपंचानने निवर्त्तमाने कुमारपालः सुबुद्धिमान् स्वसुचरीयं पाठयित्वा गजकर्णों
पिपाय, रणभुवि विपुदुश्चिस्करणं दत्त्वा आनाकगजस्कन्धमालुहः । करिगुडां छित्त्वा भूमौ पातयित्वा हृदि पदं
दत्त्वा—‘रे वाचाट ! स्मरसि वचो मे मणिन्याः ? । पूर्यामि तत्रतिशाम्, छिन्धि ते जिह्वां मित्युवाच । ततः काष्ठ-
पञ्जरे क्षिप्तः । दिननयं स्वसैन्ये स्थापितः । जयातोयानि उद्घोषितानि । ततः करणया पुनः शार्ङ्गभरीपतिः
कृतः । उत्थातप्रतिरोपितमत्राचार्यो हि कुमारपालः । अवहजिह्वाकर्षणं येषां पश्चात् जिह्वाकरणं च । गम्भीरतया ॥
खभटा नोपाल्ण्याः । त्यक्तजीविताशस्त्रे सर्वेऽपि सेवां कुर्वन्ति ।

भेदतयं सप्तवारं भगम् । पद्मीकोटस्थाने स्यादर्कसुधम् । पुरा मालवीपनृपैर्जर्जरदेशे प्रासादाः
पातिताः । पापरीरुणा श्रीकुमारपालेन तु स्या मालवके तितेऽप्रीडनपापाण्यप्राप्ति गमानि । भयास्ते

घाणका अद्यापि स्थाने स्थाने दृश्यन्ते । ततो ववले परराष्ट्रमर्दनः श्रीचालुक्यनृपः । समायातः श्रीपत्तने । श्रीगुरुणां पादारविन्दान् पश्यपस्त्रि । सामायिक-नौपधादि करोति । स्वपदेरेषु नवीनजीर्णोद्धारप्रासादकरणेषु महाप्रयत्नमकरोत् ।

१८५. अथ सौराष्ट्रदेशीयेन सउंराकेन राज्ञा प्रच्छन्नं गृहमध्ये प्रविश्य अजा व्यापादिता । कण्ठेश्वर्यां देव्या राज्ञे निवेदितम् । तं नृपं विप्रदीतुं श्रीमदुदयनमस्त्रिणं सेनानायकं कृत्वा समस्तकटकमन्थेन प्राहिणोद राजा । स तु पादलिङ्गपुरे श्रीवर्द्धमानं नत्वा श्रीगुणादिदेवं निनंसुः पुरः प्रयाणकाय समस्तमण्डलेश्वरानादित्य स्वयं श्रीशत्रुञ्जयं जगाम । विमुदश्रद्धया स्नानपूजारात्रिकादिकं विधाय यावच्चैत्यवन्दनां विधत्ते, तावत् प्रदीपशुचि-मादाय मूपकः काष्ठमयप्रासादविले प्राविशन् देवाङ्गपूजकैस्त्याजितः । तदनु स मन्त्री समाधिभङ्गात् काष्ठमय-प्रासादविनाशाद् देवाशतानां विमुच्य जीर्णोद्धारं चिकीर्षुः श्रीदेवपादानां पुरतो श्रद्धैकमक्तमूषयनताम्बूलादित्यागा-
॥ दिकानमिग्रहान् जग्राह । यतः—

५०३. एकोऽपि नियमो येन गृहीतो गृहमेधिना । जिनाशा पालिता तेन भवकूपारपारदा ॥

ततः कृतप्रयाणः स्कन्धावारमुपेत्य तेन प्रार्थनां समरेण सह सहारे सञ्जायमाने स्वसैन्ये भग्नैः स्वयं सङ्ग्रामं कुर्वाणो स्थिप्रहारजर्जरितशरीरो मघी रणभूमौ पतितः । स कर्णं कन्दन् केनापि मुद्रिमताऽङ्गरक्षकेण दुःख-कारणे पृष्ठः स्वमनसः शल्यचतुष्टयं ग्राह—१. आन्महस्य दण्डनायकत्वमदापनं, २. श्रीशत्रुञ्जयप्रासादपाषाण-
॥ मयनिर्माणं, ३. श्रीरैवतनव्यपथानिर्माणं, ४. निर्णामरूपं विना मम मृत्युः—इति शल्यचतुष्कमस्ति मनेति श्रुत्वा स ग्राह—‘आधनयं तवाङ्गो बाह्वद्वेयः कारिष्यति, आराधनार्थं साधुमानयामी’ति मघिणं विज्ञप्य स्वयमग्रे गत्वा साधुवेषपरं राजपुत्रमेकं लाल्वा समायातः । तत्समर्थं दशपाऽऽराधनां विधाय, समाधिपीरचितः स्त्रीकृतानयनः श्रीमानुदयनः परलोकमसाधयत् । साधुवेषपरोऽपि नेमिहरी अनशनपरो मृत्वा स्वयं गतः ।

ततोऽङ्गरक्षकेणाणलौदयनस्वरूपे शोके तज्येष्टपुत्रो बाह्वद्वेयमिग्रहचतुष्टयं जग्राह निजपितुः । ततो
॥ बाह्वद्वेयः स्वप्रातुराण्महस्य दण्डनायकत्वमदापयत् । स्वयं राजदेवेन पैतृकवैरेण च ससैन्यः पुनः सुराष्ट्रायां गत्वा वैरिणं समस्य (समनृपं ?) रणाङ्गणे निर्जित्य श्रीपत्तने श्रीकुमारपालनरेशस्य गङ्गाशभाण्डागारासहितं तन्मस्तकं समर्पयामास । तदनु राज्ञा तन्मस्तकं वंशे वज्रा सर्वत्र देशमध्ये प्राप्तं चोक्तं च—‘यः प्रच्छन्नं जीववधं करिष्यति तस्य शिरश्छेदो भविष्यति’ ।

ततो राजाज्ञामादाय श्रीरैवतके विपष्टिलक्षद्रव्यभ्ययेन नवीनां सुवर्णां पद्यामकारयत्, अम्बिकाप्रक्षितमार्गेण ।
॥ महतोपनयेन वर्षद्वयेन श्रीशत्रुञ्जयप्रासादोदारे निष्प्रेरे बर्दोपनिक्कपुरुषस्य द्वारविशस्त्रेणजिह्वा दत्ताः ।

यतः—

५०४. भयन्ति भूरिभिर्भाग्यैर्धर्मकर्ममनोरथाः । फलन्ति यत्पुनस्तेऽपि तत् सुवर्णस्य सौरभम् ॥

विद्युत्पाताद्विदीर्णं पुनः कयकपुरुषस्य दिगुणा वर्द्धापनिका । अस्मासु जीवन्तु चेदिदीर्णस्तदा भयं जातम्, पुनरपि द्वितीयमुद्धार करिष्याम इति ।

५०५. प्रारम्भ्यते न खलु विप्रभयेन नीचैः प्रारम्भ्य विप्रभयतो विरमन्ति मध्याः ।
विप्रैः सहस्रगुणितैः प्रतिहन्यमानाः प्रारब्धमुत्तमगुणा न परित्यजन्ति ॥

एवं विमुच्य मूपमाश्रम्य मर्दं कपर्दिने श्रीकरणमुद्रां नियोज्य तुल्यमाणां चतुर्भिः सहस्रैः श्रीशत्रुञ्जयं प्राप । तत्र बाह्वद्वेयपुरनगरं न्यासत् । सप्रमतीयुवे प्रासादे षवणः प्रविष्टो न निर्णीतीति, स्फुटनदेतुं शिल्पिनिर्निर्णाय

अमतीहीनेषु प्रासादेषु निरन्वयताकारणं ज्ञात्वा मदन्ययामावे धर्मसन्तानमेवास्तु, पृथोद्धारकारिणां श्रीमस्तादीनां पंक्तौ नामास्तु; यतः—

त्वरितं किंकर्तव्यं विदुषा संसारसन्ततिच्छेदः ।

इति दीर्घदर्शिन्या बुद्ध्या विमृश्य अमतीमितौ अन्तराजं शिखरिनिचितं विषय वर्षत्रयेण निष्पन्ने प्रासादे कलश-दण्डप्रतिष्ठायां श्रीपत्तनसंघं निमग्नानीय महता महेन संवत् १२११ वर्षे ध्वजाधिरोपं मघी कारयामास । शैलमयविम्वस्य मन्मथानीसत्कपरिक्रमानीय निवेशितवान् । श्रीबाह्यदुरे नृपतिपितुर्नाम्ना त्रिभुवनपालविहारे श्रीपार्श्वनायं स्थापितवान् । तीर्थपूजाकृते चतुर्विंशत्यारामान्, नगरपरितो वप्रम्, देवलोकस्य प्रासादासमुख्यं सर्वं कारयामास । अथ तीर्थोद्धारस्य व्यये द्विकोटी सप्तवतिलक्षयुता व्ययिता वारह्यं मेलयित्वा ।

पाठान्तरे—लक्षसप्तयुता कोटी व्ययिता यत्र मन्दिरे । स श्रीवाग्भट्टदेवोऽत्र वर्णयते विदुषैः कथम् ॥

इति तीर्थोद्धारप्रबन्धः ।

*

§ ८६. अथो विश्वविमैकसुमतेन आंचडेन स्वपितुः पुण्यां शुकुनिकाविहारस्य भृशुकच्छे जीर्णोद्धारो कार्यमाणे रात्रौ नर्मदादेवीं मिथ्यादृष्टिर्दिननिमित्तं पातयति, सर्वैः कोऽपि तत्र विभेति । अन्यदा आंचडः स्वं वलिं प्रकल्प्य तत्र रात्रौ स्तितः । सनायाता देवी । तत्साहसेन गुप्य सती प्रासादकरणे साहाय्यमकरोत् । ततः संपूर्णं निष्पन्ने प्रासादे कलश-ध्वजप्रतिष्ठासमये श्रीहेमसूरिः श्रीकुमारपालः सपरिकरः श्रीपत्तनादिषुहुमाननगरश्रीसंघः समैरुः । अशन-वसन-भूषणादिदानैः श्रीसंघं सत्कृत्य, ध्वजाधिरोषाय सन्नरन्, अर्थिभिः स्वं मन्दिरं मुपितं कारयित्वा, सुसुहृत् कलशरोपण-ध्वजारोहणादि कृत्वा, हर्षोत्कर्षात्तत्र लासं विधाय, आरात्रिकं गृह्णन्, राज्ञां कृतमङ्गलतिलकः स्वयं राज्ञा पुनः पुनः प्रेर्यमाणः, हाससतिसामन्तैश्चाभरणपुष्पवर्षादिभिः कृतमहोत्सवः, प्रदत्तकङ्कण-कुण्डलद्वारगङ्गाश्वादिमहादानः, चाहुम्यां धृत्वा फलत्कारेण नृपेणावतार्यमाणारात्रिकमङ्गलप्रदीपः श्रीसुप्रतस्वामिनः श्रीगुरोश्चरणौ प्रणम्य साधर्मिकवन्दनां कृत्वा, नृपतिं सत्वरारात्रिकहेतुं पप्रच्छ । राजा प्राह—‘महिन् ! यथा धृतकारो धृतरसातिरेकेण शिरःप्रभृतीन् पदार्थान् वर्णिकुस्ते, तथा भवानपि सर्वं दत्त्वा मा कस्मैचिदानातिरेकाच्छि-’
‘रोऽपि वर्णिकरोतु, तदन्यत्वं मया सर्वस्वदानेऽपि न छुल्यते—’ इति एतदाकर्ण्य सर्वेऽपि चमत्कृताः प्रमुदिताश्च । केनापि पठितं कविना—

५०६.

किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कलिः ।

कलौ चेद्भवतो जन्म कलिरस्तु कृते न किम् ॥

लक्षदानमय । ततः श्रीसंप्रलोकः स्वं स्वं स्थानं जग्मुर्गोचरितमावडमणिषा सत्कृताः । कृतावडप्रदोषौ श्रीगुरु-क्षमापती यथागतं जग्मतुः ।

§ ८७. अथ श्रीपत्तने समागतानां ग्रमणां श्रीमदावडसाकस्मादेवीदोषात् पर्यन्तदर्शं गतस्य चित्रसिक्काऽऽज्ययौ । तां च वाचयित्वा तत्कालमेव ‘तस्य महात्मनः प्रासादशिखरे नृत्यतो मिथ्यादृष्टां दोषः सञ्जातः’—इत्यवधार्य प्रदोष-समये यथाश्चन्द्रतपोषनेन सभं विषाधलाद गगनाद्वर्षेण भृशपुरपरिसरे समागत्य सैन्यवादेर्वाभुनेतुं कृतकार्यो-त्सर्गास्तथा जिहाकर्षणादवगणिताः श्रीहेमसूरयः । उद्वेगे शक्तिवृद्धयन् प्रक्षिप्य यथाश्चन्द्रा प्रदीपमाने मुशलप्रहारे प्राक् प्रासादप्रक्रमोऽभूत् । द्वितीयप्रहारे देवीमूर्तिमकमे । तृतीयप्रहारे सखानाहुतस्य देवीमूर्तिः ‘मां रक्ष रक्षे’ति जल्पन्ती श्रीगुरुचरणयोः पपात । इत्यमनवयविषावज्जिन्म्याद्यद्देवीदोषं निगृह्य श्रौजिनशासन-प्रभावनां कृत्वा श्रीसुप्रतजिने नत्वा श्रीआंवडसोडापदाने वाते देवांशश्च यथापयमसुः ।

श्रीउदयनचैले कर्णावल्यां, श्रीशुकुनिकाविहारे, राज्ञो धर्मगृहे, कौकणवृषतेः कनकमयं कटसुत्रयं

स्थाननये न्यास्यदानद्वयमी राजपितामहः ।

॥ ८८. अथ कस्मिन्नप्यवसरे सपादलक्षं प्रति सैन्यं सञ्जीकृत्य श्रीयादृङ्गापट्टाजन्मा चाहङ्गनामा मन्त्री दानशीघ्रतया दूषितोऽपि श्रममनुशिष्य भूषिता सेनापतिश्चक्रे । तेन द्विप्रयायानन्तरमस्त्रोक्तमधिकेन मिलितमा-
लेख्य कोशप्यक्षाद् द्रव्यलक्षणेन याचिते सति नृपादेशात् तस्मिन्नददाने तं कशाप्रहारेणाह्वय कटकाञ्चिरवासयत् ।
स्वयं यद्वच्छया दानैः प्रीणितार्थिलोकः, चतुर्दशशतीसंख्यासु करमीप्यारोपितैर्द्विगुणैः सुमटेः समं सम्यग्, शीघ्रं
श्लोकप्रयाणै रानो मार्गितादसौक्यप्रच्छादवसृकृते खंवेरानगरप्राकारमवेष्टयत् । तस्मिन्नगरे तस्यां निशि सप्तशती-
कन्यानां विवाहः प्रारम्भोऽस्ति - इति नगरलोकादधिगम्य तद्विवाहार्थं तस्यां निशि स्थित्वा प्रातः प्राकारपरवाच-
नकार्षीत् । तत्र गृहीताः सुवर्णकोटयः सप्त, एकादशसहस्राणि वडवानाम्, प्राकारं परदृष्टूष्णोपकार इति । संपत्ति-
गर्भितां विज्ञप्तिकां वेगवचनेनैरेतुं प्राहिणोत् । स्वयं तत्र देवे कुमारनृपतेराज्ञां क्षापयित्वाऽधिकारिणो नियोज्य
प्याघुटितः । सप्तशती कलावतां तन्तुवायानामादाय श्रीपत्तनं प्रविश्य, राजसभामधिगम्य, नृप प्रणमाम् । श्रीकु-
मारपालस्वभाववर्ज्यं, तदुचितालपावसरे तदुत्तराश्रितोऽप्येवमवादीत् - 'तव स्थूलश्रुतैव महद्गुणं [रक्षामन्त्रः],
नो वा चक्षुर्दोषेनोङ्क्रे एव विदीर्यते । यद् व्ययं मवान् कृते तादृक्कर्तुमहमपि न प्रभूष्युः' - इत्यादि श्रुत्वा चाहङ्को-
नृपं प्रत्यवेचत् - 'तप्यमेतद् यथादिष्टं देवेन । यतः पुनः पितुः कोशपलेन व्ययं करोति, पिता तु कस्य पलेन
करोति । तेन मयैव साधयान् द्रव्यव्ययः क्रियते' - इति वदन्, प्रसुदितेन राज्ञा सकृतः । संसपन्नम्यतां लममानो
'राजघरदृष्टि'रुदं लङ्घ्या नृपतिविष्टः स्वं पदं प्रपेदे । सप्तशती तन्तुवाया[नां] छत्राय.दानं काराय पवित्रीकृता ।

तस्य ज्ञाता स्वकीयौदार्यावर्जितसमस्तराजवर्गः खोलाकः 'सामन्तमण्डलीसत्रागार'मिति निर्दं वभार ।

॥ ८९. अथान्यदा राजा द्वासप्ततिसामन्तैः सहितः श्रीगुरूणां पार्श्वे धर्मदेशनामशृणोत् ।

६०७. भावेह अणिचत्तं जुवणचणसयणअत्थदाराणां ।
देहस्स जीविणस्स च इक्खंति न विच्छहो निचं ॥

इत्यादि श्रुत्वा राजा सत्तारासारतां विभाव्य भवभावविमुखरणिमः सवेगरसतरहितान्तःकरणः श्रीगुरून्
प्रणम्य पप्रच्छ - 'मगवन् ! अथ का तिथिः ?' इति । श्रीगुरुवः सहसाऽमावासादिने पूर्णिमेत्याहुः । अत्र वामरा-
जिर्लब्धावकाशो निष्पाद्य पादमिनोऽप्यान्तरश्चक्राह - 'अहो ! कलिकालसर्वज्ञः श्रीहेमसूरिश्चेदयं पूर्णिमां
कथयति तदा लोकानां मार्ग्येन पूर्णिमैव भविष्यति' - इत्युपहासगर्भं वचः श्रुत्वा श्रीगुरुवः प्राहुः - 'सत्यमेतत्
भवद्वाचः । तेनोक्तम् - 'कोऽयं प्रलयः ?' । श्रीगुरुमिरुक्तम् - 'अहो केयं भवतथातुरी चन्द्रोदय एव प्रलयः ।' इति
श्रुत्वा सर्वेऽपि विस्मयस्तेराः परस्परमाहुः - 'किमियमपि भविष्यति ?' । ततो राजा विस्मयगततस्सन् द्वासप्ततिसा-
मन्तादिभूतो राजसमामागत्य क चन्द्रोदयो भविष्यतीति परिज्ञानाय घटीयोजनगामिनीकरम्यारूढास्त्रिजगुष्यान्
पूर्वस्थां दिशि प्राहिणोत् । ततः श्रीहेमसूरिः पूर्वप्रदत्तवरसिद्धचक्रदेवप्रयोगेन पूर्णिमावत् पूर्वस्थां सन्ध्यासमयं
चन्द्रोदयं कृत्वा सकलां रात्रिं ज्योत्स्नामयीं विधाय चतुरो यामान् भगवन्तलमवगाढ्य सर्वलोकसमक्षं प्रसूयै
पश्चिमायां गतोऽस्तमगात् । प्रभाते तेऽपि प्रेषिताः पुरुषाः समागत्य तथैव श्रोतुः । सर्वेषां महात् विस्मयोऽगद् -
अहो ! श्रीगुरूणां काऽपि महती शक्तिः, अहो ! जनानां कोऽपि महामहिमा लोकोत्तरः - इति जनोक्तिरभूत् ।

॥ ९०. अथ राजा तेषां विप्रादीनां तदेव छत्रवचनं स्मरन् श्रीगुरूणां पुरः प्रश्नमकरोत् - 'मगवन् ! सत्सपि
बहुदशनेषु ब्राह्मणानां कस्माज्जिनधर्मं महान् द्वेषः ?' । तत्र श्रीगुरुः प्राह - 'राजन् ! पुरा प्रथमजिनो मुगादौ विद्वान्
विनीतासते पुरिमतालपुरे समवसतः । मरतश्चक्री श्रीजिनस्पाठानवतिप्रान्तसाधूनां चागमनं श्रुत्वा मत्कार्यं
खादिमादिशकटानि भूत्वा तत्र गतः । प्रभुं प्रणम्य धर्मदेशनां श्रुत्वा सत्कार्यं साधूनां निमग्ननामकरोत् ।

श्रीमगवान् प्राह—‘राजन् ! आधार्मिकाम्याहृत-राजपिण्डादिदोषदृष्टिमिदं भक्तादि साधूनामकल्प्य’मिति श्रुत्वा
दूनं श्रीभरतं ज्ञात्वा शुकः प्राह—‘मा विपादं कुरु, सर्वज्ञशासने सप्तक्षेत्राणि सन्ति—श्रीजिनभुवन-जिनविम्ब-
जिनागम-चतुर्विध-संघ-रूपाणि । तत्र ये साधर्मिका गृहारम्भप्रादुर्मुखाः संयमपरिणामभाजः संवेगवैराग्यजुषस्तेषां
वात्सल्यं कुरु’—इति सुरेन्द्रवचः श्रुत्वा राजा भरतः पूर्वानीतवस्तुभिः साधर्मिकवात्सल्यमकरोत् । तेषां गृहारम्भा-
दिकं निवार्य घृष्टिमकार्षीत् । गृहस्थाचारविचारं चतुरव्यायनिबद्धं श्रावकप्रज्ञसिद्ध्यर्थतो जिनप्रणीतं ते पठन्ति
‘माहन माहन’ इति परेषां कथयन्ति, ते माहना इति लोके प्रसिद्धिमगुः । कालेन तेषां वृद्धिरभूत् । ततः पष्ठे पष्ठे
मास्थाचारग्रन्थपठनादिकां परीक्षां कृत्वा—‘अयं ज्ञान-दर्शन-चारित्र्याचारशुद्धः’ इति काकिण्या रत्नेन कण्ठे रेखात्रयं
कृतम् । ततः कालेन परीक्षापूर्वं कनकसूत्रत्रयं क्रमेण रौप्यं जातम् । ततः कालेन नवम-दशमजिनयोरन्तरे सकलसाधुव्यु-
च्छेदे सति सर्वेषां लोकानामपरधर्मप्रकाशकमावादेते गुरवः सञ्जाताः । क्रमेणाग्रहचारिणः कण्ठे सूत्रत्रयधारिणश्चाम्बु-
ततः क्रमेणोत्पन्नकेवलज्ञाने दशमजिने धर्मं प्रकाशयति, गृहारम्भप्रवृत्तोऽग्रहचारिगुरुर्न भवति, इत्युक्ते तेषां जिनधर्मे
च महान् द्वेषोऽभूत् । लोकानामपि मूढमतीनां द्वेषमुत्पादयन्ति । ततः कालेन मिथ्यात्वं गताः । यदुक्तम्—

५०८. समोसरण भत्तउग्गह अंगुलिस्सय सब्बसावगा अहिआ ।

जे यावद्दह काणिणि लंछणअणुमज्झणा अट्ठ ॥

५०९. अस्सावगपडिसेहो छट्ठे छट्ठे य मासि अणुओगो ।

कालेण य मिच्छत्तं जिणंतरे साहुवुच्छेओ ॥

इति द्वेषकारणं ब्राह्मणानां राजा श्रुत्वाऽचिन्तयद्—अहो ! चन्द्रमण्डलादपिः सुधाकुण्डलार्द्धिं प्रादुरभूत् ।
लोकानामभाग्योदेयेन श्रीजिनधर्मादपि मिथ्यात्वमभूदिति । श्रीगुरवः प्राहुः—‘राजसेते तु दर्शनान्तरं प्रतिपन्नाः सन्ति,
कालेन केऽपि निहवाः, केऽपि निहवाभासाः श्रीजिनवचनान्यथावादिनः, स्वमतप्रकल्पितमतपक्षपातिनः, साधुवेष-
धारिणोऽपि साध्वाभासाः, प्रमादशीलत्वेनालम्बनपराः, परलोकाविरपेक्षा अनेकधा मतभेदानकार्षुः । एवं राजन् !
स्वमतेऽप्यनेकमतभेदा अभिमानाज्ञानपरवशैः प्रकल्पिताः सन्ति ।

५११. अन्यदा कोऽपि भत्तसरी श्रीहेमसूरितेजोऽसहिष्णुरेकान्ते राजानमिदमवादीत्—‘देव ! प्रायः प्राकृतमेते
पठन्ति, सिद्धान्तोऽप्येतेषां प्राकृतमयः । तत् प्रभातेऽश्रोतव्यमिदम् । संस्कृतं स्वर्णिगं भाषां सेव महतां, प्रत्युपे
श्रोतव्या श्रेयस्करी चेति । किमर्थं प्रथमं तच्छ्रवणं विधीयते’ । एतदाकर्ण्य राजाऽविज्ञातभाषामेदतत्त्वं, किञ्चि-
त्प्राकृतेऽकृतादरस्वरूपं श्रीगुरुणामकथयत् । श्रीगुरवः प्राहुः—‘अनुपासितसद्गुरुकुलस्य अविज्ञातवाक्ययतत्त्वस्य
कस्यापीदं वचः । राजन् ! अनेकधा भाषाभेदवैचित्र्येऽपि, परं युगादौ प्रथमपुरुषेण ज्ञातलोकव्यस्वरूपेण प्रथमं
चतुर्दशस्वरऽष्टविंशद्व्यञ्जनरूपा (१) द्विपञ्चाशदक्षरप्रमाणा मातृकैवोपदिष्टा । सा च प्राकृतस्वरूपा सर्वप्रकृतियो-
कानामुपकारिणीति । ततो बाह्या येऽष्टविंशद्व्यञ्जिनः संस्कारे कृते संस्कृतं जातम् । ततश्चानेकभाषाभेदा अन्वृन् ।
तेन सकलशास्त्रमूलं मातृकारूपं प्राकृतमेव । प्रथमं युगादौ लोकोपकाराय प्रथमं प्राकृतमुपदिष्टं सर्वत्रैरिति ।
सर्वाक्षरसन्निपातलन्थीनां श्रीद्वादशाक्षीनिर्माणसूत्रधारणां श्रीगणधारणां सिद्धान्तस्य प्राकृतस्वरूपेण कारणमिदम्—

५१०. घालस्त्रीमूढमूर्खार्णां नृणां चारित्रकाक्षिणाम् ।

अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धान्तः प्राकृतः कृतः ॥

राजन् ! भवतु भाषा याऽपि साऽपि परं परमार्थ एव विद्येते । यत्तदन्ति लोकज्ञाः ।—

५११. अत्यनिवेसा तविय सहा तच्चैव परिणमना वि ।

उत्तिविसेसो कथं भासा जा होउ सा होउ ॥

परं कसापि ज्ञानलवदुर्विदग्धस्य खण्डितखण्डपाण्डित्यतुण्डकण्डूकरालितसेयं प्राकृतनिन्दा । यदुक्तम्—

५१२. सो होह सुहावेई उचमुंजंतो लबो वि लच्छीए ।

एसा सरस्सई पुण असमग्गा कं न विनडेइ ॥

इति श्रुत्वा राजादयः सर्वेऽपि प्राकृतप्रशंसां कुर्वन्तो विशिष्य तदर्थश्रवणप्रवणा भवूः ।

एवं श्रीहेमसूरीभिरनेके कुतीर्षिणः प्रवादाः सज्जनसभायां निरुत्तरीकृताः । श्रीसर्वशशासनसैकात्म्यं साम्राज्यं कारितम् । राजप्रतियोग्यः कृतः ।

*

५१३. अयान्यदा राजा श्रीजिनशसनप्रभावनां कर्तुं कामः संघाधिपतिमनोरयमकरोत् । प्रथमं श्रीतीर्थमहिम्नां श्रीगुरुवः प्राहुः—‘राजन् ! त्रिसुवनेऽपि श्रीजिनमयानि तीर्थानि सन्ति । यदुक्तं श्रीभद्रपाहुस्वामिना चतुर्दशपूर्व-
परेण श्रीआचाराङ्गनिर्युक्तौ—

" ५१४. जं साभिसेयनिकखमणचरणनाणुप्पया य निदाणे ।

दियलोपमवणमंदरनंदीसरभोमनगरेसु ॥

५१४. अट्टावयमुज्जिते गयगणपय य धम्मपत्ते य ।

पासरहावत्तनगं चमरुप्पायं च बंदामि ॥

परं राजन् ! संप्रतिकले मलासवं महाप्रभावं च श्रीशत्रुञ्जयतीर्थम् । यदुक्तं श्रीशक्तिशुक्लशुनिना नारदस्य पुरः—

" ५१५. जं लहइ अन्नतित्थे उग्गेण तवेण धंमचेरेण ।

तं लहइ तित्थपुञ्जं सिसुज्जगिरिंमि नियसंतो ॥

५१६. कैवलनाणुप्पत्ती निघाणं आसि जत्थ साहूणं ।

पुंढरियं बंदित्ता सधे ते बंदिया तित्था ॥

५१७. अट्टावय-संमेण पावा रंपा य उज्जिलनगे य ।

बंदित्ता पुत्तकलं सयगुणियं तं पि पुंढरिए ॥

५१८. पूआकरणे पुञ्जं एगगुणं सयगुणं च पडिमाए ।

जिणभवणेण सहस्सं पंतगुणं पालणे होइ ॥

५१९. नवि तं सुवधम्मसी भूसनदाणेण अन्नतित्थेसु ।

जं पावइ पुत्तकलं पूआन्हवणेण सिसुजे ॥

" ५२०. जं नाम किंचि तित्थं सगगे पायालि तिरियलोगंमि ।

तं सधमेव दिट्ठं पुंढरिए बंदीए संते ॥

श्रीविद्याप्राप्तौ तु श्रीशत्रुञ्जयसैकविंशतिनामानि शोक्तानि । विमलगिरिः १. मुक्तिनिलयः २. श्रीशत्रुञ्जयः

३. मिद्धिधेन्रम् ४. पुण्डरीकः ५. सिद्धलोखरः ६. सिद्धपर्वतः ७. सिद्धराजः ८. बाहुपतिः ९. मरुदेवः १०. महीरयः

११. सहस्रपत्रः १२. शतपत्रः १३. अष्टोत्तरशतकृतः १४. नगाधिपतिः १५. सहस्रकमलः १६. देवः १७. कपर्दि-

" निवासः १८. लौहिल १९. तालपत्रवः २०. कदंब २१. इति देव-भनुष्यकृतानि नामानि । श्रीभद्रपाहुस्वामिना

प्रणीते, श्रीवज्रस्यामिनोद्वृत्ते, ततः श्रीपादलिप्ताचार्येण सक्षिपिकृते श्रीशत्रुञ्जयकल्पेऽयुक्तम्—सोज्जसपिण्यां

पटम् अरुकेषु अशीति सप्तति षष्टि प्रयाशत-द्वादशयोजन-सप्तशतप्रमोऽमृतम् । उत्सर्पिण्यां पुनरुपपीयमानः । यस्मिन्न-

सएपाता ऋषमसेनायास्त्रीर्यकराः समवसृताः । श्रीपद्मनाभमुखास्त्रीर्यकराः समेष्यन्ति । श्रीनेमिर्वास्योर्विशति

ऋषभाद्याः समवसृताः । महाविदेहनिवासिनोऽपि सम्यग्दृष्ट्यो लोका मानसिकमावेन नित्यं स्मरणं कुर्वन्तीति । प्रथमं श्रीऋषभकेवलोदयाद् भरतेन प्रमाणोपेतं रत्नमयं हैमं रूप्यं च विम्बत्रयं क्वरितम् । द्वाविंशतिदेवकुलिकाकलितं हैमचैलं च । ततोऽसंख्या उद्धारा जाताः, प्रतिमाश्च असंख्याताः, कोट्यकोट्यश्च सिद्धाः । पुण्डरीकगणधरः पद्म-कोटिभिः सह मुक्तिं गतः । द्रविड-बालिखिलादयो दशकोटिभिः । भूमि-विनमी विद्याधरौ कोटिद्वयेन । श्रीऋषभ-सन्ताने भरतेश्वरराज्ये आदित्यशशा महायशो अतिवलः बलमद्रः चलवीर्यः कार्त्तवीर्यः जलवीर्यः दंडवीर्यलिखण्ड-सोक्तः प्रथमसंघापिपतिश्रीभरतेश्वरवत् प्राप्तसंघापिपला आदर्शमवनप्राप्तकेवलज्ञाना बहुतरेक्ष्वाकुराजराजकुमार-परिवृताः श्रीशत्रुघ्नये सिद्धाः । अन्येऽपीक्ष्वाकुवंशराजान आदित्यशशाद्याः सगरपर्यन्ताः पद्माशक्तोटिलक्षसागराणि यावत् सर्वार्थसिद्धान्तरचतुर्दशलक्षादिश्रेणीभिरसंख्यातामिरत्र मुक्तिं गताः । श्रीरामादीनां कोटित्रयं सिद्धम् । पाण्डवानां विंशतिकोट्यः । प्रद्युम्न-शाम्पादीनां सार्द्धाष्टौ कोट्यः । नारदाद्याः एकेनवतिलक्षाः । अत्रैवाजित-शान्ति-जिनौ वर्षाकालमवस्थितौ । मरुदेवीचैलं स्वर्णमयं-पुरा बाहुबलिना कारितम् । मरुदेवीसमीपे शान्तिचैलं पुरा ॥ सुवर्णमयम्, तदग्रे त्रिशता हस्तैरपः सुवर्ण-रूप्यखानिद्वयम् । ततो हस्तशतेन पूर्वद्वारा रसकूपिका । श्रीशान्तिचैलाद् हस्ताष्टकेनोद्धारयोग्यं सुवर्णं पादलिखाचार्यापदेष्टेन नागाज्जनेन स्थापितमस्तीति लोकोक्तिः । अष्टमतपसा तुष्टः कपर्दियक्षः श्रीभरतकारितां प्रतिमां वन्दाययति, यदि कश्चित् सत्त्ववानेकावतारी भवति । कस्की दत्तो नाम तीर्थं सपूजं कर्तव्यमिति । तत्पुत्रो मेघघोषश्चोद्धारम् । ततः २२१४ अनन्तरम्—

५२१.

नदी स्तूरी अज्जे सिरिप्पमे माणिभइ-जसमित्ते ।

घणमिच्छ-घम्मविपडे सुमंगले सूरसेणे य ॥

५२२.

एए होही उद्धारकारया जाव स्तरिदुप्पसहो ।

पच्छिमउद्धारकरो होही इह विमलवाहणओ ॥

५२३.

धुच्छिन्ने वि य तित्थे होही कूडं तु उसहसामिस्स ।

जा पडमनाहतित्थं सुराइकयपूपसंजुत्तं ॥—इति तीर्थमहिमा ।

*

॥९३. अयं राजन् । रैवतकतीर्थमपि महासुप्रभावं प्रत्यासन्नं च वर्त्तते । अस्य महिमा श्रीविद्याप्राभृते तीर्थमाहात्म्ये गणनैरुक्तः । श्रीभारता काञ्चनचलानके श्रीनेम्यादिमूर्त्तिनमस्करणागतया नारदस्य पुरः प्रोक्तस्तत्र च लिखितः । इदं तीर्थमनादियुगीनमाहुः । अवसर्पिण्यामयं शैलः पद्मविंशति-विंशति-षोडश-दश-द्वियोजन-पनुःशतोच्चशिखाः । अनादिकाले यस्मिन्नर्हिनोऽनन्तसिद्धाः । यस्याकारं सुरासुरनरेणास्त्रिभुवनेऽपि पूजयन्ति । अनन्ततीर्थकृतामत्र कल्याणकत्रयममसूत् । अतीतचतुर्विंशतिकायां नमीश्वराधानामष्टजिनानां कल्याणकत्रयममसूत् । अस्यां श्रीनेमिनाथस्य ॥ धीपगनामाया द्वाविंशतिजिना इह सेत्स्यन्ति । इयं मूर्त्तिर्वैश्वेन्द्रकृताऽस्या विंशतिसागरोपमकोट्योऽमृत् । श्रीऋषभा-देशात् भविष्यतो नेमेर्मूर्त्तिर्हैमी रूप्या च भरतेन पूर्वं स्थापिता रत्नमयी चेन्द्रार्पिता । अस्यान्तःकाञ्चनचलानके शक्तिमिमे रत्नमूर्त्तिरस्ति शकृत्ता । शकृत्तं गजेन्द्रपदकुण्डं सर्वर्तुके भद्रशालवनं पूजार्थम्, पद्मभारकपर्यन्ते श्रीनेमिमूर्त्तिः स्वर्गे सुन्दरपूज्या भविष्यति, उत्सर्पिण्यां पुनरत्र । यस्य ध्यानेनान्यत्रापि स्थिता मय्या भवचतुष्केन मोक्षं याति । इदं तीर्थं सर्वदा सुरासुरार्थम् । तथा श्रीभद्रबाहुप्रणीतं श्रीवज्रस्वामिनोद्धतं स्वरूपमिदम्—

“उच्चसिलाय सिलसणे दिक्खं पडिवन्नो नेमी । सहस्रवणे केवलनाणं । लवखारामे देसणा । अवलोयणा-उच्चसिहरे निवाणं । रैवपमेइलाए कण्हो तत्थ कञ्जापणिगं नाऊअ सुवण-रयणपडिमालंकिंयं चेईयतिगं, अंवादेविं य कावेइ । इंदो नि मिंरि कोरिज्ज सुवज्जवन्नं वलाणयं रूपमयं चेईयं रयणमया पडिमा पमाणवन्नोववेया ।

सिद्धे अंवारंगमंडवे अवलोक्यणसिद्धं वलापमंडवे संवौ । सिद्धविणायगो पडिहारो । तहा सत्त जायवा दामोदराणु-
रूवा कालमेह १ मेहनाद २ गिरिविहा(दा)एण ३ एकपाद ४ सिंहनाद ५ खोडिक ६ रैवत ७ नामानः तिष्ठतनेण
कीडणेण खित्तवाला उपपन्ना । तत्थ य मेहनादो सम्मदिट्ठी नेमिकममत्तो । मेहलाए गिरिविदारणो । कंचणवला-
णए चउदारे तत्थ अंदाएसेण पवेसो नन्नहा । तहा अंवापुरओ इत्यवीसाए विवरं तत्थ य अंवाएसेण उववासतिगेण
सित्तुघाडणं । इत्यवीसाए संपुडसत्तगं, समुगयपंचयं, अहो रसकूविआ । अमावाए अमावाए उग्घाडइ, गिण्डि-
जइ अंवाएसेण । तहा पडुअकूडे उववासतिगं काऊण सरलमग्गेण घलिपूअणेण सिद्धिविणायगो लम्भइ । तत्थ
य चित्तिया सिद्धी । दिप्पमेगं ठाड्वं । जइ पचक्खो हवइ । तयो राइमईए गुहाए कमसएणं गोदोहियाए पवेसं
रसकूविआ कित्तिणचित्तवल्ली । राइमईए पडिमा रयणमया, अंवा रूपमया चिट्ठति । तहा छत्तसिला पंडसिला
कोडिसिला तिगं पत्तत्तं । छत्तसिलामज्जमज्जेण कणयवल्ली । सहसंभवमज्जे रयय-सुवण्णमयचउवीसं । लक्कारामे
॥ पायत्ती चउवीसं जिणाय गुहा पन्नत्ता । कालमेहस पुरओ सुवण्णवालुयाए नईए सङ्कमसयत्तिणं उत्तदिटीए
गमिन्ता गिरिगुहं पविस्सिन्ता, न्हवणं उदएण काऊण ठिए उववासपंचहिं हुवारसुग्घइ । मज्जे पढमदुवो सुवन्न-
खाणी, हुइए रयणखाणी । तत्थ एगो कण्हमंडारो अन्नो दामोदरसमीवे । अंजणसिलाए अहोभागो रययसुवन्न-
धूली पुरिसधावीसोहिं पत्तत्ता ।

५२४.

तरसत्थमणे मंगलयदेयदाली य संतु रससिद्धी ।

॥ सिरिषपरोचकस्त्रायं संचसमुद्धरणकज्जमि ॥

५२५.

सस्तकहाहं मज्जे गिण्हत्ता कोडिर्बिदुसंजोए ।

पंडसिलानुपपजोयणाओं अंजणगवरसिद्धी ॥

रत्नजाति-महौपच्यदिकं यद् विश्वत्रये वर्तते, तत् सर्वमस्ति ।

अन्यान्यपि चित्ताह्लादकानि पुण्यानि श्रीजिनमयानि तीर्थानि ज्ञान-पुर-पवन-पर्वतादिषु सन्ति । तेषु सर्वत्र

॥ शासनप्रभावकाः सुश्रावका दर्शनविशुद्धाचार्य तीर्थयात्रां कुर्वन्ति । करणीयमेतत् । कृतं पुरा श्रीभारतेश्वरादिनिर्मु-
पतिभिः । एतत् श्रीतीर्थद्वयमाहात्म्यमाकर्ष्य राजा सपरिकरस्त्रीर्ययात्रासामग्रीमकारयत् ।

॥ १२४. महता महेन श्रीदेवालयप्रस्थाने सज्जायमाने देशान्तरायातेन पुरुषयुग्मेन—‘त्वं प्रति षाहलदेहीयः
श्रीकर्णनृपतिरूपेति—’ इति विश्वतः । खेदविन्दुतिलकितं ललटं दधानो भविष्यागभटेन साकं साध्वसम्बलसंवा-
विपलमनोरयः प्रभोः पदान्ते स्वं निनिन्द ।

॥ ५२६. श्रेयांसि पडुविज्ञानि भवन्ति महतामपि । अश्रेयसि प्रवृत्तानां कापि यान्ति विनायकाः ॥

अयं नृपतेस्तस्मिन् महाभवे समुपस्थिते किञ्चिदवधार्य ‘द्राक्षे यामे भवतो निवृत्तिर्मेविष्यति’ इति आदिश्य
विष्टो नृपः । किं कर्तव्यमूढो भावदास्ते, तावन्निर्णीतवेलासमागतनरकुपमेन ‘श्रीकर्णो दिग्भगतः’ इति विश्वतः ।
ताम्बूलमुत्सृज्य कथमिति श्रेष्ठो तो ऊचतुः—‘कुम्भिकुम्भखल्लः श्रीकर्णो निशि प्रयाण कुर्वन् निद्रासुष्रितलोचनः
कण्ठपीठप्रणयिता सुवर्णगृह्णेन प्रविष्टपट्टमालयादेन उल्लङ्घितः पञ्चसाममितवान् । तस्य संस्कारानन्तरमात्रां

॥ चत्तौ’—इति तावत् विश्वसे तत्कालं द्रासयतिमहासामन्तैः समं राजा श्रीतीर्थयात्राभेदीमवाद्यत् । सर्वदेवेषु
कुङ्कुमपत्रिकाः श्रेणीत् । तत्रः श्रीसपमेलापके स्वगजाश्वरथपतिपरिवृता द्रासयतिसामन्ताः, मश्री चाग्रभटः, २४
प्रासादकारको नृपमान्यो नागश्रेष्ठिसुत आभटः, पद्मभापाकविचक्रवर्ती श्रीपालस्तुपुत्रः सिद्धपालः,
कवीनां दाट्णां च पुत्र्यो माण्डगारिकः कपर्दी, प्रह्लादनपुरनिवेशके रागप्रह्लादनः, १९ लक्षसुवर्णस्नानी
श्रेष्ठी छाटाकः, राजदौहित्रिकः प्रतापमल्लः, १८०० व्यवहारिणः, श्रीहेमसूरयः । अन्येऽपि लेखा ग्राम-

नगरस्थाननिवासिनो बहवः । पद्दर्थनानि । बहवो बन्दिजनाः । स्थाने स्थाने प्रभावना, जिने जिने छत्र-चागरादि-
प्रदानम् । स्थाने स्थाने सत्पात्रपूजा । याचकानां मनोवाञ्छिता सिद्धिः । एवं परिवृतो प्रभुणा द्विधोपदिश्यमान-
वर्त्मना धुन्धुकपुरे प्राप्तः । प्रभूणां जन्मग्रहभूमौ स्वयं कारितसप्तदशहस्तप्रमाणे झोलिकाविहारे प्रभावनां विधि-
त्सुर्जातिपिशुनानां द्विजातीनामुदितमुपसर्गं वीक्ष्य तान् विपयताडितान् कुर्वन् श्रीशत्रुञ्जयतीर्थे प्राप । पादचोरेण
पर्वताधिरोहणम् । श्रीजिनेन्द्रप्रासादद्वारे सपादसेतिकाभौक्तिकैः प्रासादद्वारवर्द्धापनकम् । मध्ये प्रदक्षिणाव्रयम् ।
प्रथमपूजायां नवाङ्गेषु नवरत्नानि लक्ष्मस्त्यानि । अष्टाह्निकामहोत्सवः । सुवर्ण-रूप्यादिसप्तध्वजाप्रदानम् । चैत्यपरि-
पाठ्यां वामहस्तं श्रीगुरुणां हस्ते लब्धं वीक्ष्य महं कपर्दीं प्राह—

५२७. श्रीचौलुक्य । स दक्षिणस्तव करः पूर्वं समासूत्रित-
प्राणिप्राणविधातपातकस्तत्रः शुद्धो जिनेन्द्रार्चनात् ।
बान्मोऽन्येष तथैव पातकस्तत्रः शुद्धिं कथं प्राप्नुयात्
न स्पृश्येत करेण चेत् यतिपतेः श्रीहेमसूरिप्रभोः ॥

प्रमुदितो राजा । अवारितान्नदानयाचकस्तत्काराः प्रवर्त्तन्ते ।

५२८. मालोद्भवद्वन्द्वप्रस्तावे उदयनसुतादिमहागुरुरूपसंघश्रेणिभूते धर्मशिलायां महं वाग्भटः प्रथमं लक्षचतुष्क-
मवदत् । प्रच्छन्नधार्मिकः कश्चित् कथापयत्यष्टौ लक्षाः । एवमन्योन्येष्वीश्वरेषु वर्द्धयत्सु कश्चित् सपादकोटीं
चकार । चमत्कृतो राजोवाच—‘उत्थाप्यतां स यो गृह्णाति’ । उत्थितः स यावत् दृश्यते तावद् यादरमलिनवसनो ॥
वणिगरूपो विलोकितः । राजा वाग्भटो भाषितः—‘द्रव्यसुखं कृत्वा देहि’ । श्रीवाग्भटो वणिजा सहोत्थाय
द्रव्यसुखं पप्रच्छ । वणिजा सपादकोटिमूल्यं माणिक्यं दर्शितम् । वणिजा पृष्टम्—‘कुत इदं ते ?’ । वणिगाह—
‘महूअकवालाच्यो मरिता हंसारुयः सौराष्ट्रिकः प्राग्वादान्वयः । अहं तदभूर्जगडः । माता मे धारू-
नामी । मत्पित्रा निघनसमयेऽहं भाषितः—‘बत्स ! चिरं कृताः प्रवहण्यानाः । फलिताश्च मे । मेलितं धनं तेन
च प्रत्येकं सपादकोटिमूल्यं माणिक्यपत्रकम् । अधुना प्रभुऋषमचरणौ शरणं मे । अंनशनं प्रतिपन्नम् । क्षमिताः ॥
सर्वे जीवाः । एकं माणिक्यं श्रीऋषभाय, एकं श्रीनेमिनाथाय, एकं चन्द्रप्रभाय, माणिक्यद्वयमात्मनोऽन्तिके
दध्याः ॥’ मामिति निगद्य गतः परलोकं पिता । तज्जनकवचनसमर्थनाय जनन्याः सहाहंसागतः । सा कपर्दि-
भुवने मुक्ताऽस्ति । तामष्टपष्टितीर्थाधिकां मालां परिधापयिष्यामि ।’ श्रुत्वा हृष्टो राजा मन्त्री संपद्य । मालापरिधानं
कृतं तेन जगद्देन वणिजा । तन्माणिक्यं हेता खचित्वा ऋषभाय कण्ठाभरणं राजा कारयामास ।

महापूजावसरे चारणः पपाठ—

५२८. इफह फुल्लह मादि देयइ जु नरसुरसिवसुहह ।
एही करइ कु सादि कट भोलिम जिणवरतणी ॥

नवकृतः पठने नवलक्षदानं द्रम्माणाम् । आरात्रिकावसरे महादानम् ।

५२९. ततो राजा स्वं कृतार्थं मन्यमानः, कृत्वा अमानमहिमानं श्रीदेवतदेवतं अनसाध्याय परिकरसाक्षिं प्रति
प्रयाणमकरोत् । पथि च वृक्षानपि पट्टकूपरिधापनिकया सन्मानयन् रैवन्तासजे समायाते, अकस्मादेव पर्वत-
‘कम्पे सञ्जायमाने श्रीहेमचन्द्राचार्या नृपं प्राहुः—‘इयं छत्रशिला सुगणदुपेतयोर्द्वयोः पुण्यवतीरुपरि पतियति ।’
इति वृद्धपरंपरा । तदावां पुण्यवन्तौ, यदियं गीः सत्या भवति, तदा लोकापवादः । नृपतिरेव दैवं नमस्करोतु,
न वयम्—इत्युक्ते नृपतिनोपरुष्य प्रभव एव सदेन सह प्रेषिताः, न खयम् । छत्रशिलामार्गं परिहृत्य परस्मिन् मार्गे
नीर्गन्धकारारक्षेण श्रीवाग्भटकारितपथां चटितः । तत्र सत्रविधिपूर्वकं सत्रपूजादानं सर्वस्थानेषु । लक्षाराम-
सदसामपन-चन्द्रगुम्फाभिक्रवलोकाशिलर-शाम्य-प्रभुप्रादिषु चैत्येषु चैत्यपरिपाटी कृतवाय् महाप्रभावनां च ।

५३४. निरञ्जनं निराकारं सहजानन्दनन्दितम् ।
निरूप्य मनसा नित्यं स्वरूपं परमेश्वरम् ॥
५३५. कृत्वा तन्मयमात्मानं त्यक्त्वा सर्वं स्वतः परम् ।
स्वात्मावबोधसम्भूतज्योतिषेति न्यभावयन् ॥
५३६. यथा—आत्मन् ! देवस्त्वमेव त्रिभुवनभवनो ज्योतिदीपस्त्वमेव,
ब्रह्मज्योतिस्त्वमेवाखिलविषयसमुज्जीवनायुस्त्वमेव ।
कर्त्ता भोक्ता त्वमेव ब्रजसि जगति च स्थाणुरूपस्त्वमेव,
स्वस्मिन् ज्ञात्वा स्वरूपं किमु तदिह बहिर्भावमाविष्करोषि ॥

इति सञ्चिन्त्य चरमोच्छ्वाससमये दशमद्वारेण प्राणोत्पन्निकर्णः ।

तदनन्तरं प्रभोः शरीरस्य चन्दनकर्पूरागमिः कृते संस्कारे तद्गन्धं पवित्रमिति कृत्वा राजा तिलकव्याजेन "नमश्चक्रे । ततः समस्तसामन्तैस्तदनु नगरलोकैश्च तत्रत्यमृत्तार्यां गृह्यमाणार्यां 'हेमखण्ड' इत्यथापि सा प्रसिद्धाऽस्ति लोके ।

*

५९९. अथ राजा श्रीगुरुपादानां विरेहपास्तोकशोकाश्रुजलविलोचनः श्मशाननिर्भां राजसर्मां मन्यमानस्तत्र नायाति; दुर्गतिचिह्नान्येतानि इति राजचिन्हाणि न धारयति; अयमपारं संसारं प्रापयतीति प्रजाव्यापारं चापि न करोति । भोगान् संसारोगानिव मन्यते । लप्सहास्यादिविमुखः, सुखाय तान् विना किमपि न पश्यति । सकल- " कलाकलापकुशलैरपि अनेकधा विनोद्यमानोऽपि न कापि रतिं प्राप । सचिवैर्वैज्ञेय इदमवादीत्—'स्तपुन्यार्जितोत्तम- लोकान् प्रभून् न शोचामि, किन्तु निजमेव सप्ताह्मराज्यम् । सर्वथा परिहार्यराजपिण्डदोषदूषितं यन्मदीयमुदकमपि जगद्गुरोरेके न लभं, यस्मात्तदेव शोचामि ।

अथान्यदा सान्ध्यविधिविधानाय सन्ध्यासमयमावेदयितुं केनापि विदुषाऽवसरपाठकेन पठितम्—

५३७. ध्वान्तं ध्वस्तं समस्तं विरहविषगमं चक्रवाकेषु चक्रे,
सङ्कोचं मोचितं द्राक् किल कमलवने धाम लुप्तं ग्रहाणाम् ।
प्राप्ता पूजा जनेभ्यस्तदनु च निखिला येन भुक्ता दिनश्रीः,
संप्रत्यस्तंगतोऽयं हतविधिवशतः शोचनीयो न भालुः ॥

इत्याकर्ण्य राजा, शोकं किञ्चित् श्लोकं कृत्वा, श्रीगुरुणां गुणान् लोकंष्ट्र्यान् स्मरन् स्मरन् सुचिरमिदमवादीत्—

५३८. श्रीसूरीश्वर ! हेमचन्द्र ! भवतः प्रक्षाल्य पादौ खयम्,
स्वर्चनोः पयसा विलप्य च मुहुः श्रीखण्डसान्द्रद्रवैः ।
अर्चामोऽभ्युदमौक्तिकैर्यदि तदाऽप्यावृण्यमस्तु फ नो,
विश्वेश्वर्यदजैनधर्मविधिघाशायासिहेतुं शम् ॥

५३९. श्रीहेमसूरीप्रभुपादपद्मं चन्दे भवान्येस्तरणैकपोतम् ।
ललाटपट्टाक्षरकान्तराज्याक्षरावली येन मम व्यल्लोपि ॥

आरात्रिकानसरे चारणः पपाठ-

५२९. छाछि थाणि मुहकाणि ए तहं भागी मुह मरउं ।
हेमसूरि अत्थाणि जे ईसर ते पंडिआ ॥

वन्दनकसमये नृपस्य शृष्टी हस्तप्रदाने [अन्यः] चारणः -

५३०. हेम तुहारा कर मरउं जिहिं अचन्मुअ रिद्धि ।
जे चांपइ हेठामुहा ताहं ऊपहरी सिद्धि ॥

द्वयोक्तिः पाठे लक्ष्मणयमौचित्यभेदात् । ततः परमेश्वरं तुष्टय ।

५३१. आजन्म कलिताजिह्मपरब्रह्ममयात्मने ।
चिदानन्दपदस्याय श्रीनेमिल्लामिने नमः ॥

॥ अथोदयतीर्थयात्रायाऽऽप्तानं पवित्रीकृत्य राजा सपरिकरः पथि प्रभावनां कुवाणः श्रीपद्मनभाजगाम ।
श्रीदमहिना नित्यं धर्मध्यानपरो दिगन्ति सकलपति ।

॥ ९७. अय श्रीकुमारपालेन द्वासप्ततिसामन्ता भूपाळाः स्वाज्ञां ग्राहिताः । अष्टादशदेशेषु अनातिपटहो दापितः ।
चतुर्दशसु देशेषु अर्थवलेन मैत्रीरत्नेन च विनयेन च जीवरक्षा कारिता । १४४४ नवीनप्रासादेषु कलशाधिरोपणं
कारितम् । १६००० जीर्णोद्धारेषु कलशध्वजारोहोऽकारि । सप्तमिस्त्रीर्ययात्राभिराला पविनितः । एकविंशति ज्ञान-
॥ कोशलेखनम् । द्वासप्ततिलक्षसूतकद्रव्यपत्र फाटितवान् । ९८ लक्षप्रमाणं द्रव्यमीधिले दत्तम् । परमार्हतिरुद्धं
लभ्यम् । आजन्म परनारीसहोदरविरुद्धं च । सप्तव्यसनानि निवारितानि । श्रीसहस्रमक्ति-साधार्मिकवात्सल्य-विनिर्नाबो-
द्विरावश्यक-पर्वदिनपौषाधान-श्रासनप्रभावना-दीनोद्धारपरोपकारादियुग्यकृत्यान्त्यनेकषा कृतानि ।

५३२. कुमारपालभूपत्य किमेकं वर्णयते क्षितौ ।
जिनेन्द्रधर्ममासाय यो जगत् तन्मयं व्यधात् ॥

॥ ९८. अनान्तरे च निर्व्यूहराज्यापारी विहितानेकनवीनप्रासादजीर्णोद्धार-परोपकार-दीनोद्धारदियुग्यकृत्या कृत-
श्रीजिनश्रासनप्रभावनी मन्त्रिष्वाहृददेव-आंघडी स्वर्ग जग्मतुः ।

अथैव काले श्रीकुमारपालभूपालः श्रीहेमसूरिश्च कृतकृत्या महसा तपसा वपसा च वृद्धौ जातौ । परं
श्रीहेमसूरिगच्छे विरोधः । रामचन्द्र-गुणचन्द्रवृन्दमेकत, एकतो बालचन्द्रः । तस्य तु राजभ्रातृभ्याऽ-
जयपालेन सह मैत्री । अन्यदा राजा श्रीगुरु वृच्छति स्म - 'भगवन् ! अपुनोऽहं, कं स्वराज्यपदे स्थापयामि ?' ।

॥ श्रीगुरुमिरुक्तम् - 'राजन् ! अय भागिनेयः अतापमल्लः प्रजाप्रियो न्यायधर्मनिष्ठो यद्विराजवर्गीयसम्मतो राज्यमार-
धुराधुरीणोऽस्ति । अजयपालोऽप्यस्ति परं न तत्सङ्गरक्षः, न न्यायनिष्ठः, न धर्मप्रियः, न वनाजुरागः । यदुक्तम् -

५३३. धर्मक्षीणः सदा न्यायी पात्रे ल्यागी गुणादरः ।
अनानुरागसम्पन्नो राजा राज्यं करोति स्म ॥

न चायमेवंविधगुणवान् । अजयपालात् तु त्वत्कारितधर्मसाधनस्यः कियानस्ति' । एव मन्त्रे कृते बालचन्द्रेण

॥ स्वरूपमेतदजयपालाय न्यवेदि । तस्य रामचन्द्रादियु महद्वेपः समजनि ।

अत्रावसरे चतुरासीतिवर्षयुगः श्रीहेमसूरिविराः परिज्ञातविजावसानसमयाः समयोचितं चिकीर्षवः समस्त-
श्रीसंघं स्वकीयगच्छ श्रीकुमारपालनृपतिं चतुर्व्य, 'तवापि पणमासरोपमायुरस्ती'ति प्रज्ञापनां कृत्वा, दशपाऽऽ-
रापनां विधाय, समाधिपोगसाधितसकृत्याः -

५३४. निरञ्जनं निराकारं सहजानन्दनन्दितम् ।
निरूप्य मनसा नित्यं स्वरूपं परमेश्वरम् ॥
५३५. कृत्वा तन्मयमात्मानं त्यक्त्वा सर्वं स्वतः परम् ।
स्वात्मावबोधसम्भूतज्योतिषेति व्यवभावयन् ॥
५३६. यथा—आत्मन् ! देवस्त्वमेव त्रिभुवनभवनो ज्योतिदीपस्त्वमेव,
ब्रह्मज्योतिस्त्वमेवाखिलविषयसमुज्जीवनायुस्त्वमेव ।
कर्त्ता भोक्ता त्वमेव ब्रजसि जगति च स्थाणुरूपस्त्वमेव,
स्वस्मिन् ज्ञात्वा स्वरूपं किमु तदिह बहिर्भावमाविष्करोषि ॥

इति सन्धिन्य चरमोच्छ्वाससमये दशमद्वारेण प्राणोत्क्रान्तिमकार्षुः ।

तदनन्तरं प्रभोः शरीरस्य चन्दनकर्पूरागरुभिः कुते संस्कारे तद्वस्त्रं पवित्रमिति कृत्वा राजा तिलकन्याजेन " नमश्चक्रे । ततः समस्तसामन्तैस्तदनु नगरलोकैश्च तत्रत्यसृत्वायां शुद्धमाणायां 'हेमखण्ड' इत्यग्राणि सा प्रसिद्धाऽस्ति लोके ।

*

१९९. अथ राजा श्रीगुरुपादानां विरहेणास्तोकशोकाश्रुजलाविलोचनः शमज्ञाननिर्भां राजसभां मन्यमानस्तत्र नायाति; दुर्गेतिचिह्नान्येतानि इति राजचिन्हानि न धारयति; व्ययमपारं संसारं प्रापयतीति प्रजाव्यापारं चापि न करोति । भोगान् संसाररोगानि च मन्यते । अस्त्राद्याद्यादिविमुखः, सुखाय तान् विना किमपि न पश्यति । सकल- " कलाकलापकुशैरपि अनेकधा विनोद्यमानोऽपि न कापि रतिं प्राप । सचिवैर्विज्ञप्त इदमवादीत्—'स्वपुण्याजितोत्तम- लोकान् प्रभून् न शोचामि, किन्तु निजमेव सप्ताङ्गराज्यम् । सर्वथा परिहर्त्यराजपिण्डदोषदूषितं घनमदीपमुदकमपि जगद्गुरोर्ज्ञे न लभं, यस्मात्तदेव शोचामि ।

अथान्यदा सान्ध्यविधिविधानाय सन्ध्यासमयमावेदयितुं केनापि विदुषाऽवसरपाठकेन पठितम्—

५३७. ध्वान्तं ध्वस्तं समस्तं विरहविषगमं चक्रवाकेषु चक्रे,
सङ्कोचं मोचितं द्राक् किल कमलवने धाम लुप्तं महाणाम् ।
प्राप्ता पूजा जनेभ्यस्तदनु च निखिला येन मुक्ता दिनश्रीः,
संप्रत्यस्तंगतोऽयं हतविधिवशतः शोचनीयो न भानुः ॥

इत्याकर्ण्य राजा, शोकं किञ्चित् स्तोकं कृत्वा, श्रीगुरुणां गुणान् लोकंश्रुजान् स्मारं स्मारं सुचिरमिदमवादीत्—

५३८. श्रीसूरीश्वर ! हेमचन्द्र ! भवतः प्रक्षाल्य पादौ स्वयम्,
सर्पेणोः पयसा विलप्य च मुहुः श्रीखण्डसान्द्रद्रवैः ।
अर्घामोऽभ्युदमौक्तिकैर्यदि तदाऽप्याभ्युपगमस्तु क्व नो,
विश्वेश्वर्यदजेनघर्मविविधाम्नायासिहेतुं हाम् ॥
५३९. श्रीहेमसूरीप्रसुपादपद्मं वन्दे भवान्वेस्तरणैकपोतम् ।
ललाटपट्टाक्षरकान्तराज्याक्षरावली येन मम व्यलोपि ॥

§ १००. ततः श्रीगुरुविरहानुरो राजा यावदौद्विगं प्रतापमल्लं राज्ये निवेशयति, तावत् किञ्चित् कृतराजवर्गमे-
दोऽजयपालो प्रातृव्यः श्रीकुमारपालदेवस्य विषमविषमदात् । तेन विधुरितगानो राजा ज्ञातप्रातृव्यप्रपन्नः
स्वाधीनां विषापहारशुक्तिकां पुरा कोशे स्थापितां श्रीप्रमानयतेति निजसपुरुषानादिदेश । ते च तां पुराऽप्यजयपालेन
गृहीतां ज्ञात्वा तूष्णीं स्थिताः । अनान्तरे व्याकुले समस्तराजकुले विषापहारिशुक्तिक्रया अनगमनहेतुं ज्ञात्वा
कोऽपि चारणः एषाठ—

५४०. कुमरह ! कुमरविहार एता काहं करावीया ।
ताहं कु करिसह सार सीप न आवहं सयं धणी ॥

इत्याकर्ण्य राजा यावद्विगमं करोति, तावत् कोऽप्यवसरावेदकः एषाठ—

५४१. कृतकृत्योऽसि भूपाल ! कलिकाठेऽपि भूतले ।
आमन्नपति तेन त्वां विधिः स्वयं यथाविधि ॥

इति शुभ्रा राजा शुकेरानामनकारणं ज्ञात्वा सर्वसमक्षमित्थुवाच—

५४२. अर्थिभ्यः कनकस्य दीपकविज्ञा विभ्राणिताः कोटयो,
पादेषु प्रतियादिनां प्रतिहताः संस्कारगर्भा गिरः ।
उत्खातप्रतिरोषितैर्दृष्टपतिभिः सारैरिव क्रीडितं,
कर्त्तव्यं कृतमर्थना यदि विधेस्तप्रापि सज्जा वपम् ॥

५४३. इत्युदीर्य स्वधैर्येण भूपतिर्भूतिभाग्यवान् ।
लक्षं लक्षं ददौ तोषादनयोः पारितोषिकम् ॥

•

§ १०१. ततो राजा त्रिषद्वर्षान्तौ मासान् सप्तविंशतिदिवसान् साम्राज्यं कृत्वा कृतार्थी कृतपुरुषार्थः सर्वं विरसावसानं
विज्ञाय विज्ञशिरोमणिं प्राणान्ते दशपाराधनां विधाय स्वपिते श्रीपञ्चपरमेशीप्रतिष्ठाप्रणटकः समापिस्वाधीनप्राप्यः
परमविधिना चरमोन्मत्तासे लक्षशरीरादिममत्वस्त्वत्परिज्ञानवान् प्राणान् अत्वाश्नीत् ।

५४४. सर्वज्ञं हृदि संस्मरन् गुरुमपि श्रीहेमचन्द्रं प्रभुम्,
धर्मं तद्गदितं च कल्मषमयीप्रक्षालनापुष्करम् ।
व्योमाग्निर्यम(१२३०)वत्सरे विपलहर्ष्युत्सर्पि मूर्ध्निमरो,
मृत्वाऽव्याप कुमारपालनृपतिः स व्यन्तराधीशताम् ॥

•

• ततो लोकैः हाहाकारो महानभूत् । सर्वत्रलोकानामिति गिरः प्रादुरासन्—

५४५. आकर्ण्य प्रतिकाननं पद्भ्युगणाश्चोत्तुक्पभूपव्ययम्,
कन्दन्तः करुणं परस्परमदो वक्ष्यन्ति निःसंशयम् ।
योऽमृताः कुलवर्द्धनः स सुकृती राजपिरस्तं ययौ,
यूर्यं यात दिगन्तरं झटिति रे नो वेन्मृता व्यापतः ॥

•

५४६. नाऽभूद् भविता चान्न हेमसूरिसमो गुरुः ।
श्रीमान् कुमारपालश्च जिनभक्तो महीपतिः ॥
५४७. आशावर्तिषु मण्डलेष्वष्टादशखादरा-
दब्दान्येव चतुर्दश प्रसूमरीं मारिं निवारयौजसा ।
कीर्तिस्तम्भनिभां चतुर्दशशतीसंख्यान् विहारंस्तथा,
कृत्वा निर्मितवान् कुमारनृपतिर्जनो निजनो व्ययम् ॥
- *
५४८. कर्णाटे गूर्जरे लाटे सौराष्ट्रे कच्छ-सैन्धवे ।
उच्चायां चैव भंभेर्या मारवे मालवे तथा ॥
५४९. कौकणे तु तथा राष्ट्रे कीरे जाङ्गलके पुनः ।
सपादलक्षे मेवाहे दीपे (दीह्यां ?) जालन्धरेऽपि च ॥
५५०. जन्तूनामभयं सप्तव्यसनानां निपेधनम् ।
बादनं न्यायघण्टाया रुदतीधनवर्जनम् ॥
- *
५५१. किञ्चिदुरुमुखाच्छ्रुत्वा किञ्चिदक्षरदर्शनात् ।
प्रबन्धोऽयं कुमारस्य भूपतेर्लिखितो मया ॥
- ॥ इति कुमारपालप्रबोधप्रबन्धः समाप्तः ॥

[अथ ग्रन्थलेखनप्रशस्तिः ।]

श्रीमच्छ्रीचैत्रगच्छे शा श्रीधनेश्वरसूरयः ।
 ततः क्रमागतासौमि श्रीसुचनेन्दुसहस्रम् ॥ १ ॥
 देवभद्रगणीशानां शिष्याः श्रीगच्छनायकाः ।
 विजयचन्द्रसूरीन्द्रास्तपसा चोत्तिताम्बराः ॥ २ ॥
 यज्ञसेन-पद्मचन्द्र-खेमकीर्त्तिस्था युरुः ।
 हेमकुम्भमुनीन्द्रश्च श्रीयशोभद्रसूरिराद ॥ ३ ॥
 श्रीरत्नाकरसूरीणां नाम्ना नश्यति कल्मषम् ।
 मुनिशेखरयोगीन्द्रं धर्मदेवगुरुं परम् ॥ ४ ॥
 ज्ञानचन्द्राभयसिंहसूरिं तपःपरायणम् ।
 हेमचन्द्रप्रभुं चन्द्रे गुणश्रेणिबिभूषितम् ॥ ५ ॥
 भविकजनसमूहैः सेव्यपादारविन्दम्,
 रविकिरणसकाशं चन्द्रमाकारसौम्यम् ।
 भयजलनिधिनायं दुःखपाशप्रणाशम्,
 जयतिलकगुरुं श्रीसूरिराजं नमामि ॥ ६ ॥
 धर्मशेखर-भाणिक्यसूरिं भाणिक्यसंनिभम् ।
 रत्नसागरसूरीन्द्रं रत्नसिंहगुरुं तथा ॥ ७ ॥
 उपाध्यायपदे श्रीमन्मुनिरत्नगणीश्वरान् ।
 नौमि पण्डितसाधूनां क्रमाम्बुजमहं सदा ॥ ८ ॥
 श्रीगच्छेश्वरभाम्भोजसेवने भ्रमरास्सदा ।
 वपावर्द्धननामानः पण्डितास्सपरिच्छदाः ॥ ९ ॥
 वेदं रसं वेदं चन्द्रे गते विक्रमवत्सरे ।
 भव्यलोकप्रमोघाय स्थिता देवलपादके ॥ १० ॥ -युगम् ।
 तेषामादेशतः आदौः श्रीकुमारनरेशितुः ।
 वृत्तं लिखामि रम्यं गच्छोपकृतिहेतवे ॥ ११ ॥
 यावन्मेरुर्महाशीलो यावच्चन्द्र-दिवाकरी ।
 श्रूयन्तु नानन्द-पुष्पगच्छे रम्ये चरित्रमुत्तमम् ॥ १२, ॥

चतुरशीतिप्रबन्धान्तर्गत कुमारपालदेवप्रबन्ध ।

चौलुक्यवंशेग(शध्व)जः श्रीकुमारपालदेवः—

एको यः सकलं कुतूहलितया म(य)भ्राम भूमीतलं
प्रीत्या यस्य पतिंवरा समभवत् साम्राज्यलक्ष्मी स्वयम् ।
श्रीसिद्धाधिपविप्रयोगविधुरामप्रीणयत्(द्) यः प्रजां
कस्यासौ विदितो न गूर्जरपतिश्चालुक्यवंशध्वजः ॥ १ ॥

§ १. तस्य प्रपन्थो लिख्यते । यथा—श्रीपत्तने त्रियां निकेतने श्रीसिद्धच[क्र]वर्त्ती राज्यं करोति ।
तस्य पितृव्यस्य त्रिभुवनपालदेवस्य कुमारपालदेवः सुतोऽस्ति । पुत्र्यौ द्वे स्त्रः । एका भैरवदेवी,
सपादलक्षाधिपतिना आमाकेन नृपतिना परिणीता । द्वितीया नामलदेवी, राज्ञा महासाधनिकेन प्रता-
पमह्येन परिणीता । अन्यदा श्रीसिद्धराजो निरपत्यश्चिन्तयति—

निर्नामताम्बुधौ मज्जद् राज्यमूवलपोद्भूतौ ।
पुत्राः श्रीढायराहन्तः संपद्यन्ते कृताऽऽत्मनाम् ॥ २ ॥
घटिकाऽप्येकया घट्या कुण्डीपयसि मज्जति ।
गोत्रं पुनरपुत्रस्य क्षणाभिर्नामताम्भसि ॥ ३ ॥

इति विचिन्त्य देवपत्तने श्रीसोमेश्वरयात्रायै चचाल । तत्र गत्वा सोमेश्वरः पूजादिभिराराधितः ।
स प्रसन्नोऽभूत् उवाच—‘स्त्वये विद्वत्किं विधाय इहाऽऽगम्ये कष्टं कष्टं कृतम् ?’ । तेनोक्तम्—‘किं तेन ?
राज्यार्यम्’ । ‘राज्यधरस्ते कुमारपालदेवो भविष्यति’ । नृपो निवृत्त्याऽऽयातस्त्वेवमचिन्तयत्—‘वेदं भार्यामि
तदा सोमेश्वरः सुतं यच्छति’ । अतस्तं भारयितुमारेभे । साप (सोऽपि) विशद्वर्पदेशीयः पुराच्छ्रो नित्तसार ।
अमन् सप्तवारं कैदारयात्रामकरोत् । अन्तराऽन्तरा पत्तने छत्रमन्येति ।

§ २. एकदा तपस्वि(स्त्रि)वेषधरः केनापि नृपाय निवेदितः । भार्यमाणो न दृष्टः । सज्जनकुललेन कथकोटी-
मप्ये नीवादि प्रक्षिप्य राजपुरुषेभ्यो रक्षितः । तत्रायया उक्तम्—‘रक्ष रक्ष, असी ते चिघ्नकूटं दास्यति’ ।
अथ निःश्वस्य नष्टः ।

§ ३. पुनरेकदा तपस्वि(स्त्रि)वेषधरः पत्तनं प्रविष्टः । अनादिराउलमठे प्रविष्टः । तत्र अग्रेकदा श्रीहे-
माचार्याणां षो(षो)पषागोरे प्रविष्टः । व्याख्याने जायमाने कमलिकोपरि मरितवेष्टनं दृष्टम् । तेन चिन्तितम्—
‘याचिष्येऽमुं जटावेष्टनाय, पर(रं) दास्यन्ति न वा इति वक्तुं न शक्नोति’ । उज्ज्वं दृष्ट्वा श्रीहेमाचार्यैर्नि(ति)र्व्य-
घ्नमालोक्य उक्तम्—‘हृल्लु! राजपुत्रार्ये पदं शुभम्’ । तेन सक्रोधमुक्तम्—‘वदं राउलो वा राजपुत्रो वा ?’
गुरुमिरक्तम्—‘उल्ल(लु)को मा भव । यदा भविष्यसि तदा राजानं भविष्यामि’ । तेन स्वजटाभिः पदौ प्रमा-
ज्योक्तम्—‘कदा[स उ]य्यो वामरो भावी ?’ । तदा ‘संवत् ११९९ वर्षे मागसिरवदि ४ रवौ तव राज्यम्’—
पत्रिकाऽर्पिता । ‘परं निकटा आपदस्ति, शीघ्रं मे षोपषागोरे समागन्तव्यम्’ ।

- इतः केनापि नृपा[य] तपश्चि(स्त्रि)वेधो मठस्यो निवेदितः । राज्ञा तपश्चि(स्त्रि)नो निमग्नितः । अना-
दिराउलस्तपश्चि(स्त्रि)सप्तशत्या भोजनाय गतः । इतः तपश्चि(स्त्रि)नां पार्श्वयोः सप्तधरा नराः स्थापिताः ।
तेषामिदमुक्तम्—‘यस्य तपश्चि(स्त्रि)नोऽहं पादौ ध्यालयन् विमुच्य उपरि यामि स [मा]रणीय एव’ । इतस्तस्य
पदधातुने नृपश्चरणलक्षणं ललाटे चालोक्य विमुच्य ‘निर्विण्णोऽहम्’ । पुरोहितं तत्र ने(नि)मुच्य उपरि गतः ।
तद्वाग्यात् संज्ञा सुमदानां विस्मृता । ततः कुमरिक एकं करं उदरे दत्त्वा, एकं मुखे [दत्त्वा] पितृप्रकोपव्याज-
घ्नः । इतः श्रीहेमाचार्यां श्रुतोत्तरं दृष्ट्वा सुदधाव्य उज्झाः सन्ति । सोऽपि पौषभागारे प्रविष्टः । उपवरकान्तः
प्रक्षिप्य गुरुमिहालकं दत्तम् । पश्चाच्छेषः कटकलमश्रुत्वा पत्नीन् हृक्षयामास । मरुटिका विस्मृताः । ‘२! २!
विलोकयत तम्’ । अश्ववाराः प्रसृताः । श्रीहेमाचार्यपौषभागारध्यायां समायाताः । एकेन हृदिकेन महेश्व-
रिणा शृष्टाः—‘किमवि(न)लोकयते?’ तैरुक्तम्—‘कुमरिकः’ । तेनोक्तम्—‘श्वेताम्बराणां पौषभागारेऽस्ति’ ।
तत्र गताः । अनिपूर्वं हेमाचार्याः शृष्टाः—‘अत्र कुमरिकः कथ्यते’ । ‘तं न विप्रः । कोऽपि मिथुको द्वारं प्रैर्यं
प्रविष्टोऽस्मां निःश्रेण्यां अधिरुह गतः’ । ते गताः । पुनश्च(अ)मन्त्रो रप्यादारे समायाताः । तेन वणिजा उक्तम्—
‘किमवलोकयते?’ ‘कुमरिकः’ । तेनोक्तम्—‘तत्र किं न प्राप्तः?’ ‘चलत दर्शयामि’ । अत्र मृतः, समायातः ।
उक्तम्—‘कुमरिकं [कयं] नापर्व(र्व)त?’ तैरुक्तम्—‘विलोकयत’ । सोऽपि राजपुरुषैः सह शोधितुं मन्त्रं ।
हालकं दत्तम् । ‘अमुमवाकुल, इहाऽऽले’ । पूज्यैरुक्तम्—‘असौ राजपाटकतास्तव्यस्य प्यव’ । धरणिगणस्य
भाण्डशाळा । ततः हुमिकामानीयोदघाटयत । राजपुत्रैरुक्तम्—‘कस्य गत आयातो वा?’ ‘चलत’ । स कथयति—
‘मा प्रवत, अस्त्येव’ । इतो राज्ञा चिन्तितम्—

मृग-मीन-सज्जनानां मृण-जल-संतोषविहितमृत्तीनाम् ।

लुब्धक-धीवर-पिशुना निष्कारणवैरिणो जगति ॥ ४ ॥

- यत् चिन्तितम् निरुधो दिनप्रपन्नस्तात् । तृतीपदिनरात्रौ भाण्डागारिककपर्शं पौषभागारे समायातः ।
परिजनं धात्रे स्थाप्य नमस्कारं कृत्वा उपविष्टः । शुद्धमिदमुक्तम्—‘कोऽप्यस्मानिर्भक्षलाद् यदन्त्यायः कृतस्तत्र किम्?’
तेनोक्तम्—‘न संभाव्यते’ । ‘मविष्यति चेत्’ । ‘तदा वारयितुं क्षमः’ । उक्तम्—‘कुमरिकः स्थापितः’ । ‘किं
तेन नृपाप्यकारिणा?’ । ‘असौ काठेन महाप्रमादको माधी; परं दिनप्रपन्नं निरुधनस्य जातम्’ । ततो द्वायुद्-
धाव्य स्ववेषं परिधाप्य गृहं नीत्वा मासं वावच्छत्रं स्थापितः । इतः पत्रदोःस्थे सति नृपेन(ण) भाण्डागारिक
उक्तः—‘स्वं दाहि, मार्गसौरभ्यं पुरु’ । भाण्डागारिकेणान्यकरशी शोधिता(?) । स्वयं तथैव स्थापितः । वहित्तिवा
योजनविंशति प्रान्ते सुमोच ।

*

१४. स प्रमत्त कागती[नगरी गत]स्तत्र सरसि तटे प्रासादे शिरः पूज्यमानं दृष्ट्वा पत्रच्छ—‘किमेतत् शिरः
पूज्यते?’ देशार्थकेनोक्तम्—‘अत्र सरसि तप्त(रक्त)रस शिरः केनापि निः[ः]कृत्य क्षितम् । तदनु तत् प्रातः पातटे
(प्रातः)तिद मृते—‘मुहति’ [ज]नात् उक्त्वा पुनः प्रातर्वकि । नृपेणामायाः शृष्टस्त्रैव पण्डिताः । तैर्मासो
स्थापितः । मुरपपण्डितः सद्यदे सप्त कृत्वा निर्वयौ । अथवीं ग्रमबेकसिन्धु कोटरे राज्ञो स्थितः । तत्र वृक्षे मृता [ः]
सन्ति । लघुपेरुक्तम्—‘तां [ते] अस्माकं [सुधा] । तां’ तैर्मासम्—‘दिनवयानन्तरं यासीति’ । ‘कयं?’ प्रत्यासन्न-
पुरे [नृपेण] पण्डिताः शिरसो वाक्य शृणुः, तेन जानन्ति, नेन्द्रस्तान् सकुटुम्बान् ध्यापादयिष्यति । तै[ः]
शृष्टम्—‘तात! किं कारणम्?’ निर्वयौ कृते उक्तम्—‘लोभेन मुहति’ । तत् पण्डितेभ्यः श्रुतम् । शृष्टमायातः ।
मासप्रा(प्रा)न्ते नृपेणऽऽहूतस्त्रेण सरस्तीरे गत्वा उक्तम्—‘यदि त्वा(लो)भेन मुहति, तदा पुनर्न वाच्यम्’ ।
शिरस्तथैव स्थितम् । तं (तत्र) नृपेण प्रासादः कृतः । अतो मय्ये शिरः पूज्यते’ ।

§५. ततः कुडंगेश्वरप्रासादे श्रीसिद्धसेन-दिवाकरेण स्वयं लिखितां गद्यां ददर्श-

पुण्णे वाससहस्रे सयमि वासाण नवनवह अहिए ।

होही कुमरनरिंदो तुह विक्कमराय ! सारिच्छो ॥ ५ ॥

एतां दृष्ट्वा श्रीहेमसूरीणां वचो निश्चिकाय ।

§६. एकदा कापि वृक्षतले निविष्टः । पत्रपति(१)मुख(५)केनाऽऽकृष्य द्रुमाणां शतपत्रकं पुष्पीकृतं दृष्ट्वा, 'जग्राह । स अदृष्ट्वा मृतः । नृपः पश्चात्तापपरो जज्ञे ।

§७. इत एकदा शीतार्तो जावालिपुरप्रत्यासन्ने चाचराग्रामे गतः । तत्र तिहुणसिंहन्यवहरकण्ठे गोजार्थी शीतरक्षायै कम्बलमेकं याचित्वा सुप्त्वा । गच्छन् तमेवाऽऽदाय गतः ।

§८. क्रमेण कश्चित् व्यवहारी भार्यौ नीत्वा प्रौढपरिकरेण पत्तनं प्रतिनिवृत्तः । तेन सार्येन मिलिनः । सार्ये स्थिते भोजनवेलायां सार्येण स्वद्यौ परिजनो भोजितः । योगी तत्रैव निरन्नोऽस्यात् । तद्वार्थाऽपि उपविश्य भोक्तुं तस्य भूतस्य द्यौं दातुमक्षमा सती भोक्तव्यं त्यक्त्वा उत्थिता । एवं द्वितीयदिने, तृतीयेऽपि । चतुर्थे दिने कस्यापि ग्रामस्य प्रत्यासन्ने स्थितः । सोऽन्तर्गतः । ततस्तत्पत्नी परिवेष्य योगिनं वयौ-‘भो योगिन् ! भुज्यताम्’ । तेनोक्तम्-‘भुक्ता[ः] स्म’ तयोक्तम्-‘मा जानीया यदहं भुक्ता । भुज्यतां यथाऽहमपि भुजे’ । राज्ञा चिन्तितम्-‘एषा कल्पवल्ली, स तु विषहृ’ ।

§९. क्रमेण पत्तने गतः । रात्रौ कान्दविकण्ठे गतः । लोहटिका समर्पितः । स दिनद्वयक्षुधितो न तृप्तः । कान्दविकेन प्रिया उक्ता-‘असौ योगी न तृप्तः, तथा पतिपय, आकण्ठं भोजितः’ । पश्चात् कम्पत्येका श्रावणाय दत्ता ।

पुनः[ः] भ्रमन्नेकदोज्जयिन्यां चतुष्पथे भोचिकाऽऽपणिं पादुकासन्धानाय उपविष्टः । इतः केनाप्युक्तम्-‘यत् गर्जरथिपतिः[ः] मृतः’ । तत् श्रुत्वा उन्मत्ता [अ]मूढः । भोचिकेन ज्ञातम्-कोऽप्येष नृपसंगीतनः । ततः पृष्टवान्-‘नृपः किं वो भवति ?’ तेनोक्तम्-‘न किमपि, परं राज्ञो [मृलोः] दुग्धं क्रूस न स्यात्’ । आत्वा पत्तने प्रविष्टः ।

§१०. इतः पत्तने भगिनीपतिः प्रतापमल्लो(छो) महासाधनिकः, तेन जाकरण्येक गृहे समानीता । तया पण्यवन्धः कृतः-‘यदन्याः सर्वाः प्रियाः पितृगृहे अ(त्रे)प्या[ः]’ । तेन तयाकृते कुमारपालभगिनी नामलदेवी पितृगृहमदृष्ट्वा समयज्ञा तस्याशरणयोः पपात । तयोक्तम्-‘किमिदम् ?’ तयोक्तम्-‘मम स्वमेव पितृगृहम्; तव दासीसमा स्यासामि’ । तयोक्तम्-‘स्वीयताम्’ । इतः कुमारिको भगिनीमेल ग्राह-‘अहं बुभुक्षया जिये । मम दशां पश्य’ । भगिन्या उक्तम्-‘मम आता भवान् ?’ । तत्रा वेद्योक्त-‘मम आतुदात्रिमुष्ट्येदेशो दीयताम्’ । तयाकृते सति नित्यं नित्यं दालिं खाणउठे गृह्णाति ।

इतो नृपे मृते यो यो राज्ये स्थाप्यते, स स प्रवर्तय्याहृ(कि)यते । एवं मिद्वराजम् पादुके एव राज्यं कुर्वतः । एकदा प्रतापमल्लो रात्रौ वैद्यकिं कृतुं उपनिष्टः । आ वेय्या परिनि(व)पयति । नामलदेवी दीपकरा [अना]प्युसी विषते । तां दृष्ट्वा प्रतापमल्ल उवाच-‘रे ! वन (तत्र) आत्रा कथयन्ति ?’ तया वेय्या दृष्टा । तयोक्तम्-‘खाणउठे प्रतिदिनं दालिं गृह्णा(ह्वा)ति’ । तत्र पृ(ह)ष्टः । तयोक्तम्-‘गन्धर्वादे देवं नन्तु पादमवधार[य]त’ । तत्राय सङ्केतः । मये मटो मुच्येते । यः मुत्रावदो न भवति, तस्याज्ञानं यज्यन्ति । ततः प्रतापमल्लेनोक्तम्-‘कथमेव देवमस्मरणे कामरूपिनि कथं गम्यते’ । तन् पृष्टं प्यितम् । अथ मागता-टके(१) जाते प्रतापमल्लेनोक्तम्-‘मम तयो उवाचः प्रपादे देहि’ । राज्ञोक्तम्-‘केन वारयन् ?’ । ‘मया गुर्ये

दत्तम्' । 'स्व(तिव)पितुवा(वी) मदीयस्य वा तत्' । ततः प्रतापमलेन प्रधानैः सह पर्यालोचितम्—'यदस्मात् जीवितसन्देहः ततोऽसौ मार्य एव । आखेटकव्याजात् बाधे नीत्वा' । इत्य(स्या)लोचने क्ष(कृ)ते प्रातर्देवो विज्ञप्तः—देव ! आखेटके गम्यते । यतः—

परिचयं च लक्ष(क्ष्य)निपातने भयरूपोऽथ तद(दि)हितनोधनम् ।

अमजयात् प्रगुणां च करोति सा तनुमतोऽनुमतः सचिवीर्यपौ (१) ॥ ६ ॥

इतः कालं भारवीअपरितो प्रतापमले(हि)न नृपाज्ञां दत्त्वा, सर्वैः कोऽपि वारितः । इतः कृष्णमृगं दृष्ट्वा नृपेणाथ उत्यपितः । प्रधानैरुक्तम्—'वलमानो व्यापादनीयः' । इतः कृष्णदेवो कटकं विमुच्य पृष्ठौ गतः । नृपं मारितमृगं वलमान(ने) प्राह—'एनं त्यज, निधिर्विनष्टः । मत्मान एव मारिष्यसे' । तथा प्रतोत्यो दत्ता[ः] । अन्धकारप्रतोत्युदपादाऽस्ति । तस्यां प्रविश्य पवठगृहे गतः । पटी फेरिता । इतः प्रतापमलो(ह्ये) प्रातर्महद्वा ॥ तत एव तथा नष्टः, यथा पुनः शुद्धिरपि न जाता । ततः सर्वोऽपि व्यावृत्तः । ततो नृपः कुपितो दिने दिने कठ-मर्यात् व्यापादयितुं लग्नः । एवं दुष्प्रीनपरस्य वर्धनं जातम् । ततो राज्यसत्ते जातः ।

*

॥ १११. इत एकदा नृपस्य शरीरेऽतित्राता । कयमपि निवर्धते न । इतरात्री राज्ञा कपर्दी माण्डगारिक उक्तः—मम देहे किञ्चिदसमापिरिति' । कपर्दी पौषधागारे समयातः । तस्यैव निश्चयः । गुरुमिरुक्तम्—'कथमुत्तरं, कृतम्' । देवस्यारतिरुक्ता । 'तर्हि त्वरितं याहि, नृपमुपरितनमुरेष[ः] समानय' । ततः स त्वरितं गतः । ॥ राज्ञोक्तम्—'कः ?', 'कपर्दी'; 'कथम् ?', 'देव ! विज्ञप्तिरस्ति, अधः पादमवधारयताम्' । पाददघोभूतौ नीतस्या-वदुपरि निर्भातोऽभूत् । 'किमिदम् ?' नृपस्त्व(स्तु)परि गतः परयति । मण्डपिकां धित्वा शय्योपरि तावतीं पतितां शिलां धीक्ष्य कण्टकितो नृपोऽवादीत्—'मो कपर्दिन् ! त्वयेदं कथं ज्ञातम् ?', 'देव ! श्रीहेमाचार्यैरुक्तम्' । 'ते महात्मानः मम सारामिदं कुर्वन्ति । अहं वेमि च न त[त्] । प्रातर्(र)ष्टैर्भोक्ष्ये ।

॥ ११२. इतः प्रातः श्रीहेमसूरस्य आकारिताः । नृपस्तु भूलठेनानायपौ । ततः सिंहासने निवेश्य नमश्चक्रे । ॥ तैश्चाशीर्वादो दत्तः—

गौः कामगुप्तं सशृपन्मा मरुदेविरभ्या कल्पद्रुमोऽरुणरुचिः स पुगादिदेवः ।

यिन्तामणिर्बिमलमूर्त्तिरथादिनाथः शत्रुजये ददतु ते तव बाञ्छितानि ॥ ७ ॥

नृपेणोक्तम्—'प्रभो ! काऽवी शिला ?' । उक्तं गुरुभिः—'पउतापुत्रबाह्वो यो राज्याद् दूरीकृतः स श्रीपव(वं)ते गतः । भैरवानन्दमारुध्य तस्मात् शिलाविकुर्विणी(णी) विद्यां प्राप । सा शिला ततश्चलिता । ॥ इतो भवतामरतिरमत्' । साऽहं प्रदेहे प्रा[श्ना] । नृपेणो(णो)क्तम्—'अतः परं भवद्भिर्देवं राज्यं प्राप्त्यते । परं किञ्चिदप्य विज्ञपयामि । भवद्भिः स्वधर्मः सर्वथा नोपदेष्टव्यः । भवतां धर्मे धृते, येन सोमेश्वरेण राज्यं दत्तं स एव लज्यते' । 'राजसत्ताकं धर्म्मोऽधिक्ये गच्छति' । उच्यते—

अणवद्विगस्य धर्म्मं मा ह्य कहिञ्चासु सुहृ कुस्तलो वि ।

अणवगण्डराण, सुहृन्, सु, सखन्, देह, निर्मये, ५१, ८१।

॥ ११३. एकदा नृपेणोक्तः—'भगवन् ! मे किञ्चित् कृतं दिशत' । ततो गुरुमिरुक्तम्—'देवपत्तने श्रीसोमेश्वरस्य प्रासादः पतितोऽस्ति, स शत्रुद्विषताम्' । नृपेण द्विजास्यपत्तिन उक्तः—'मम नैकेनाप्युपदेश(शो) दत्त' । इतः प्रामादप्रारम्भे कृते श्रीहेमाचार्यैरुक्तम्—'देव ! कोऽप्यभिग्रहो गृह्यताम्' । 'कस्य ?', 'मांसस्य' । तथाकृते सत्वरं कर्मसाये निष्पद्यमाने प्रासादो निष्पन्नः । नृपेणोक्तम्—'भयव[त्] ! छिद्रं यन्म्व' । 'यानां

विना देव ! कथं छिद्रम् ? । 'युग्मेष्यथ ?' । 'अस्माकमेतदेव प्रयोजनम्' । 'किं वाहनादि विलोक्यते ?' । 'तव गूरुस्माकं चरणाः' । नृपश्चलितो यात्रायै । श्रीहेमसूरयोऽपि सहैव प्रस्थिताः । घचलक्षके प्राप्ते, तत्र माग्य(गं)-द्वयम्—एकः श्रीशङ्खचक्रयोपरि, द्वितीयो देवपत्तने । गुरुभिर्मुक्तालपितः—'देव ! वयं शङ्खचक्रे देवान् नन्तुं यास्यामः' । द्विजैरुक्तम्—'चलिताः' । नृपेणोक्तम्—'देवपत्तने समेस्य(स्य)थ' । 'भवतां पूर्वं पस्या(स्या)मः' । गुरुवस्तीर्थं नत्वा पूर्वं[मेव] देवपत्तने गताः । नृपेण शम्भुं नत्वा उक्तम्—'भगवन्नामिग्रहानुग्रहं यच्छत' । 'देव ! कथमुच्छ(स्तु)कः ? यदि देवः प्रत्यक्षीभूयानुग्रहं यच्छति, तदा भव्यम्' । 'कथमेतत् भविष्यति ?' । इतो द्विजैरुक्तम्—'देव ! हेमाचार्याः शिवं न नमन्ति' । 'भगवन् ! ईशः किं न नतिमर्हति' । 'देव ! पूजां विना का नतिः ?' उपस्करेष्वानीतेषु, मन्त्रपूर्वां पूजां कृत्वा, उक्तम्—

अचवीजाङ्कुरजनना रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।

ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥ ९ ॥

इति [उ]दीर्य नतिः कृता । गण्डपतिनायया(?)दिभिर्मुक्तम्—'एषा परमार्थतो जिनसैव नतिः । देव ! न तेऽईस्य नतिः । काऽपरस्य ?' । इतो राशौ पूजोपचारान् सञ्चयित्वा, श्रीहेमाचार्याः सन्तुष्टा मध्ये प्रविश्य स्थाने स्थिताः । अर्द्धराशौ दीपेष्वपाकृतेषु प्रासादः कम्पितः—'भगवन् ! किमेतत् ?' । 'स्तिरीभवत' । इतो जटामुकुटमण्डितशिरा भस्मीकृतो वृषवाहनः प्रत्यक्षोऽभूत् । नृपेन(ण) नत्वा ह्र(१३)हं—'देव ! आदिश, मया धर्मः कः कार्यः । कथं मम कटके मारिर्निर्वर्तिष्यते ?' । सोमे० उक्तम्—

निवसह हंसी कमलि जिम जीवदया जसु चित्ति ।

तसु पय तुम्ह आराहणिण होस्यह अशिव निरस्ति ॥ १० ॥

मो महाराज ! अयं गुहं लम्बा सन्देहो न विधेयः । प्रातरूपेण दर्शयित्वा आहूय रात्रिदृष्टमुक्तम् । तैर्विदृश्य प्रोक्तम्—'जिनं विनाऽन्यस्य कस्य' । ततो मांसाभिग्रहः समस्तोऽभूत् । तदनु आषकत्वं सम्पगङ्गीचके ।

✓ § १४. चाग्भटदेवः सर्वसर्वेश्वर प्रधानः । कपर्दी माण्डागारिकः कृतः । सज्जनकुम्भकारस्य चित्रकूट(टं) ॥ पाटीसहितं दत्तम् । स तत्र राजा कृतः ।

एकादश शतानि श्रीमालीवणिजां व्यापारिणः कृताः । पञ्चावति ९५ वणिजो ग्रामादिदानेन महातः(न्तः) कृताः । जिणह्यश्रेष्ठैश्चलक्षकं ददौ ।

§ १५. एकदा चाघराग्रामात् शकटानि घृतस्य भूत्वा तिहुणर्सिंहव्यवहारकः पत्तनमाययौ । मण्डपिकैः स्थितौ पातितः, कथञ्चिन् छुटति । तेन राजगृहद्वारं प्लूतम् । नृपेणाकारितः । उपलब्ध प्रोक्तः—'मो ॥ श्रेष्ठिन् ! क्व वससि ?' । तेनोक्ते स्थाने नृप [ः] ग्राह—'यत् शीतकाले कश्चित् योगी तव गौचार्यां त्वयार्पित-कम्बलः सुप्तः, स कम्बलमनर्थं गतः तत् स्पर्श ?' । तवारतिर्जाता भविष्यति ?' । 'देव ! कम्बलमात्रस्य काऽरतिः' । नृपेणोक्तम्—'सोऽहम् । तव ना[म] योऽन्योऽपि समायाति तस्य दाणं न' । मण्डपिकान् निर्धाञ्च तं च व्यवहारकं सन्म(न्या)न्य विदृष्टवान् । आषणानां शुलवेष्टं ग्रामद्वादशसदितं ददौ । योगिविपश्चरस्य यथा श्रेष्ठि-पत्न्या भार्गे लक्ष्मणयान्ते करम्यो दत्तः, तस्या नामा करम्यावसही कारिता, कालिङ्गिकं ना(ग्री)म दत्तम् । ॥ मृपकद्रव्यानिर्कये उदिरवसही कारिता । येन कान्दविकेन [दिन]त्रयान्ते भोजितः, कम्बलिका दत्ता, तस्य ग्रामो दत्तः । उज्जयिन्यां येन मोचिकेन चरणत्राणानि दत्तान्यासन् तस्य मेवादे ग्रामचतुर्कं दत्तम् । तपस्विवेप-धरस्य धुषितस्य धरणिगश्रेष्ठिना गृहिणी उक्ता—'अस्य भोजनं देहि' । तयोक्तम्—'कथमसौ महृडासा-पातलां दास्यति ?' । तस्या[ः] तां दत्त्वा गणिनीति गानिता । नृपस्तु मत्वाजैर्नो जातः ।

—अथ हेमसूरिप्रबन्धः—

अथ येषां श्रीहेमसूरीणां प्रा(प्र)सादाद्युपेन(ण) यमो ज्ञातस्तेषां संबन्धः श्रोन्वते—

§ १६. यंधूकापुरे मोदज्ञातीयः श्रेष्ठिचाचउ । तस्य प्रिया पाहिणि[ः] । सुत २—वृद्धः कान्हः १, [लघुः] चांगदेवः २ । अन्यदा श्रेष्ठि(ष्टी) निपन्नः । पाहिणिर्वालकावादाय धवलकृते किञ्चित् सगीनस्य महं० धरणिग[त्सा]धारे गता ।

इतः श्रीदेवचन्द्राचार्या मन्त्रिणो वन्दापनाय समायाताः । पीषघागारे स्तिताः । मन्त्रिभ्यो पाहिण्या सपुनया सह वन्दितुमायाता । इतः पाहिण्यज्ञजो वर्षचतुष्टयमितः सिंहासने निविष्टः । गुरवः समायाताः । तं षालं वीक्ष्य पृष्टम्—‘मन्त्रिपति! एष भवत्या अज्ञजः?’ । ‘ममवन्! अस्याः म[म स]गीनायाः । ज्ञात्वा वि(दि)प्रहरानन्तरं मन्त्रिपत्नी आहूय उक्तम्—‘एष शिशुरस्माकं दीयताम्, असौ प्रभावको मायी’ । ‘ममवन्! मम पुत्राणां मध्ये यः कोऽप्युपकुर्वते तं गृही(ही)ष्वम्’ । परमस्य माता दूयते । गुरुमित्रकम्—‘तव पुत्रा भस्मदीया एव’ । तथा मन्त्रिणोऽप्ये उक्तम् । तेन सप्रश्रयं सा पृष्टा, न मन्यते । एकदा सनालका गुरवश्छत्रं मन्त्रिणा स्तम्भतीर्थे प्रदिताः । पाहिणीं दुःखपरां मयी चरणयोर्निपलाह—‘स्वं मम माता; अहं तव सुतः । अमुं पुत्र(त्रे) मे देहि’ । तथा मानितः । क्रमेण दीक्षा जाता ।

§ १७. अशीतविधः सन् गुरुं आह—‘ममवन्! अहं कास्मीरे सरस्वतीमाराधयितुं यास्यामि’ । विद्वन्म कृत्वा—
“उत्तमपुत्रीया एकं भारवाहकमादाय सिद्धपुरे गता । स भारवाहको न कृपयति(?) । दीक्षा दत्ता, यद्वाभ्यन्द्रेति नाम कृतम् । इतो स(रा)मौ देवी संसृजमायाता, प्राह—‘वत्स! नाहं तवागच्छतः प्रत्यवयं सह । तुष्टाऽस्मि । पत्तने प्रज’ । दिनप्रहरैकसमये पत्तने गुरुणां पार्श्वे गताः । गुरवो हृष्टाः । इत एको नरः समेलाह—‘पुत्रकान्यानीतास्मि(नि) संभालयत’ । उत्थाय कंठालमग्रे आनीता[नि] । नरः सवृषोऽपि [अ]रयो जातः । यः सन्देहो भवति तेषु पुत्रकेषु सर्वमस्ति । इतो गुरुभिः सुरिपदे स्थापिताः ।

“§ १८. एकदा श्रीसिद्धराजसभायां गताः । तत्र द्विवैरुक्तम्—‘प्रजितः(तिकः) सूर्यं न मन्यन्ते’ । हेमाचार्यैरुक्तम्—
अंधाम धामधामेदं ययमेव सदा हृदि ।
यस्यास्तन्यस्तने प्राप्ते व्यजामो भोजनं सदा ॥ ११ ॥

पुनरेकदा तैरेवैकं नृपसदसि—

विश्वामित्र-पराशरमभृतयो वे व्यासपुत्रप्रतिनि-
“ स्तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव मोहं गताः ।
आहारं सघृतं पयोदधियुतं मुञ्चन्ति वे मानवा-
स्तैषामिन्द्रियनिग्रहः कथमहो दम्भः समालोक्यताम् ॥ १२ ॥

श्री हे० उक्तम्—

सिंहो मली द्विर[द]शूकरमांसभोजी संबन्धरेण रतमेति किलैकवारम् ।

पारापतः नरशिलाकणभोजनोऽपि कामी भवत्यनुदिनं यद कोऽत्र हेतुः ॥ १३ ॥

§ १९. अन्यदा द्विवैरुक्तम्—‘धेताम्भरा । व्याकरणमस्माकमेव अधीयताम्’ । इतः श्रीहेमचन्द्रमिथानं सपादलक्षमितं पञ्चाहमत्येव दिनेनिर्मितम् । पुरुषाः सुखक गृहीत्वा कास्मीरं प्रदिताः । देव्यप्रे पुस्तकमधिवारि-

तम् । प्रातः शल्लोकाक्षेपेऽहमिति निःसृतं दृष्ट्वा पण्डितैरुक्तम्—‘एकदर्शनसम्मतमिति मत्वा देवी भारती न मन्यते’ ।
पश्चादायाताः । एकेन मन्त्रिणा अष्टाधिकारेणोक्तम्—‘मां प्रेषयत’ । स पुस्तकमादाय गतः । तथैवाहमिति निः[]ष्ट-
तम् । मन्त्रिणोक्तम्—‘सर्वदेव[म]यो नमस्कारः—

अकारेण भवेत्(द्) विष्णु(ष्णू) रेफे ब्रह्मा व्यवस्थितः ।

हकारेण हरः प्रोक्तस्तस्यान्ते परमं पदम् ॥ १४ ॥

इत्याख्याय भारतीमभ्यर्थ्य पुनः पत्तनमाययौ । उत्सवेन राजकुले नीतं पुस्तकम् । ततः कविमिरुक्तम्—

प्रातः । संवृणु पाणिनिप्रलपितं कातञ्चकन्या वृथा,
मा कार्पाः कटुशाकटायनचञ्चः क्षुद्रेण चान्द्रेण किम् ।

कः कण्ठाभरणादिभिर्यठरयस्यात्मानमन्यैरपि
श्रूयन्ते यदि यावदर्थमधुरा श्रीसिद्धहेमोक्तयः ॥ १५ ॥

राज्ञा महामानं दत्तम् ।

३२०. एकदा सिद्धराजे धारायां गते द्विजैर्विज्ञप्तम्—‘देव ! सर्वत्र माहेश्वरेषु स्थानेषु जैनाः प्रासादाः सन्ति ।
चतुरशीतिषु महास्थानेषु वृद्धनगरादिषु । तथा केदारे वाराणस्याम् उज्जयिन्यां नागव्रहे द्वारिकायां
..... पाटके देवपत्तनेऽर्जुदात्रौ सिद्धपुरे मधुरायां हस्तिनापुरे मृगपुरादौ च । सर्वत्र जिनप्रा-
सादाः सन्ति । जैनस्थानेषु माहेश्वरा न । यदि देवाज्ञा भवति तदा शत्रुक्षये रैवतके च देवनाम्ना प्रासादाः
‘कार्यन्ते’ । राज्ञा [दत्तः] राजदेशः श्रीपत्तनसंघस्य । प्रलोक्य द्विधा कृतम् । द्विजैरुक्तम्—‘कयं नृपो सतो दृष्टः,
यदेवं राजशासनं विदार्यते ?’ । तैरुक्तम्—‘निवेदयत राज्ञः, शासनं विदारितम् ; भवतां किम् ?’ । तैर्वृणुय
गत्वा निवेदितम् । नृपणोक्तम्—‘तप गतानां वाचा’ । धारां ति(वि)जित्य प्राप्तस्य प्रवेशे जाते सर्वः
कोऽप्याशीर्वाददा[न]ाय हेमाचार्यं विना प्राप्तः । ‘कयमत्र हेमाचार्या न सन्ति, यन्नायाताः ?’ । द्विजैरुक्तम्—
‘देव ! राजादेशं विदार्य केन मुखेनायाति ?’ । इतस्तुर्वे दिने श्रीहेमाचार्यानामगच्छतो वीक्ष्य नृपः प्राह—
‘कस्मा[द्] प्राप्ता चिरादभ्येति ?’ । इतः श्रीहे० उक्तम्—‘देव ! सामग्रीं कुर्वतां दिना लम्बा’ । नृपणोक्तम्—

श्रीतलानं सुताजन्म दुर्वातदूषिता कृपिः ।

सजने मिलितस्यैर्यं स्वादुहीनं चतुष्टयम् ॥ १६ ॥

तत आचख्युः—‘देव ! एषा सामग्री मेलिता, “भूमिं कामगवी”त्यादि उक्ते, द्विजैरुक्तम्—‘देव !
पृच्छन्ते राजशासनविदा[रणका]रणम्’ । राज्ञोक्तम्—

आज्ञाभङ्गे नरेन्द्राणां वृत्तिच्छेदो द्विजन्मनाम् ।

दृथग(क)शय्या च नारीणामशस्त्रो वध उच्यते ॥ १७ ॥

किमहं निरूपं कारितवान् ? प्रासादकारणे पुण्यं भवति । देव । श्रूयताम्—भवताऽहं पन्थुले स्थापितः ।
पन्थुः स यो पन्थोहितं चिन्तयति । त्वत्तः पुंश्च नृपतिना केनापि प्रासादो न कारितः । ‘कयम् ?’ इदं सिद्ध-
क्षेत्रम्, सिद्धस्थानेष्वसिद्धनिवेशो राज्यस्य क्षयहेतवे । अतः स्फाटितम् । ततस्तत्र माहेश्वरप्रासादाः स्थिताः ।

*

३२१. अथ श्रीहेमाचार्यासिधुवनस्वामिनीं विद्याभाराधयितुकामा माण्डगारिकं कपर्दिनं प्राहुः—‘यन्मेहता-
ग्रामे तिष्ठणसिंहः कौटुम्बिकः । तस्य पुत्राश्चत्वारः । लघोर्वधः पमिनी । यदि साऽऽयाति तदा तस्यावाच्य-

प्रदेशे दिनत्रयं आपे दत्ते देवी प्रसीदति । एतदति दुष्करम् । कपर्दिनोक्तम्—‘वित(न्ता) न विधेया’ । भाण्डा-
गारिकस्तत्र यतः कौटुम्बिकगृहे । तेन सत्कृतः । प्रथोजनं दृष्ट(ष्टम्) । भाण्डा० उक्तम्—‘लघुपुत्रवधूं ममा-
प्यय’ । तेनोक्तम्—‘किमिदमादिशसि ?’ । ‘यमेव, विचारोऽपि न कर्तव्यः’ । तेनोक्तम्—‘यदि भवतां विचारे
समायातमिदम्, तदा एवमस्तु’ । सुखासनेऽपिरोप्य पत्तने समायातः । श्रीहेमचरित्रिभिः परमाद्याहारपरैरविकृत-
चित्तैस्तस्या योनौ दिनत्रयं जापः कृतः । देवी तुष्टा । भाण्डागारिकस्योक्तम्—‘देवी तुष्टा, नृपतिरोषो याचितः ।
इयं (मां) ह्यस्थाने प्रेषयत’ । भाण्डागारिकेण सर्वोद्गीणामरणां सवस्त्रां सुखासनमपिरोप्य स्वयं सद्युगतः । स
धुन्यः, पुनः किम् । भाण्डागारिकेणोक्तम्—‘इयं मदीया मगिनी, मया पितृ[गृ]हं नीताऽऽसीत् । मम मगिनी-
यतिः कः ? । तं च संमूष्य गृहे गतः ।

*

§ २२. अथ श्रीकृष्णपालदेवः श्रीहेमचन्द्रमी(भू)चै—‘मगवन् । य(य)यादिशत तदा दन्तान् पातयामि,
॥ वैमांसमक्षणं कृतम्’ । गुरुभिरुक्तम्—‘देव । दन्ता नेने कणौ नासा—एतानि शरीरे रत्नानि । कथं तैर्विना शोभा ।
अतो दन्तनिक(क)ये प्रासादान् कारयत’ । एवं ३२ प्रासादा दन्तनिक्रये कारिताः ।

एकदा गुरुणा नृपः स्तुतिमकरोत् ।

श्रीहेमचन्द्रप्रभुपादपदां चन्द्रे भवान्धेस्तरणैकसेतुः ।

ललाटपद्माक्षरकान्तराज्याक्षरावली येन मम व्यस्योपि ॥ १८ ॥

॥ राजा तु द्विवेलेमावश्यकं करोलेव । कटके द्रम्मलक्ष ३६ प्रासिकस्य अनादिराउल[स] अद्याभ्ये
स्थापनाचार्यो भ्रियते । ततः कृष्टा स्वर्णपटे स्थापिते नृपः प्रतिक्रामति । ८४ राण्यैः सह, मण्डलीक ७२ सह,
[च]तुर्भिः[ः] महाभरैः सह प्रतिदिनं वं[दनां] ददाति, नवनवैः स्त्रोत्रैः स्तुतिमिधारेके प्रतिक्रामति । नृपस्य
देवी श्रीमोर्ला मुक्ता परस्त्रीपरिहारः । यदान(न्य)सां मनो याति तदा प्रायश्चित्ते ५१६ धर्मव्यये ।

*

§ २३. अथैकदा व्याख्यानानन्तरं हरिहरपण्डितेनोक्तम्—

पातु वो हेमगोपाल[ः] कम्मलं दण्डमुद्रहन् ।

इत्यमुक्त्वा सिते, नृपं कुपितं दृष्ट्वा, पुनरुक्तम्—

पट्ट(ह)दर्शनपशुग्रामं चारयन् जैनगोचरे ॥ १९ ॥

नृपस्तुष्टो लक्षं ददौ । श्रीहेमाचार्यैः दृष्टम्—‘कुत आयातः ? क यास्य ? पण्डितेनोक्तम्—

कथाज्ञेये कर्णे धनिजनकृत्वा कासिनगरी,

सह्यं हेपन्ते हरिहरिति हम्मीरहरयः ।

सरस्वत्याश्लेषप्रथणलवणोदप्रणयिनि

प्रमासस्य क्षेत्रे मम हृदयमुत्फण्डितमदः ॥ २० ॥

एकदा एकेन चारणेनोक्तम्—

हेम तुहाला कर [मर]उं जांह अचन्म् सिद्धि ।

ये चंपिअ हिङ्गामुहा तांह अचन्म् रिद्धि ॥ २१ ॥

नृपेण सहस्रपत्रकं द्रव्याणां दत्तम् । अन्येन उक्तम्—

लच्छि वाणि मुह काणि सा पइं भागी मुह भरउं ।

हेमचरि अत्पाणि जे ईसुर ते पंडिया ॥ २२ ॥

तस्य नृपपारितोषिके १०००० । पुनरेकदा पण्डितेनोक्तम्—

सिरिहेमचलणचंदणतिलयं उपिच्छ कुमारपालस्त ।

भालपले सरलयलो पइड्डिओ मुत्तिमग्गु व ॥ २३ ॥

तस्य षोडशसहस्रा दत्ताः । एकदा पं० सोमाईतः श्रीहेमाचार्यास्थानमागत्य [प]त्रकं समर्पय[त्] ।
'कुतः आयाताः?', 'स्वर्गात्' । पत्रकं उद्धादितम् ।

स्वस्ति श्रीमति पत्तने नृपशुके श्रीहेमचन्द्रप्रभुं

स्वः[ः]दाकः प्रणिपत्य विज्ञपयति स्वामिन् ! त्वया सत्कृतम् ।

इन्दोरङ्गमृगे यमस्य महिषे स्वाहाप्रियस्य छगे

विष्णोः[ः] मत्स्य-चराह-कच्छपकुले श्रुत्वाऽभयं तन्वताम् ॥ २४ ॥

तस्य दाने सहस्र २० । पुनरेकं पण्डितेनोक्तम्—

ससर्वयोऽपि स्वचराः सततं चरन्तो मोक्षं क्षमा नहि मूर्खी मृगयोः सकाशात् ।

जीया... श नृपशुकः प्रभुहेमसूरिरेकेन येन भुवि जन्तुबधो न्यपेधि ॥ २५ ॥

—तस्य सहस्र १२ ।

पद्मासन्नकुमारपालनृपतिर्जज्ञे स चन्द्रान्वये,

जैनं धर्ममदा(था)प्य पापशमनश्रीहेमचन्द्राद् गुरोः ।

निर्वीराधनमुज्जता विदधता घृतादिनिर्नाशनं,

नैकेन(?) सुभटेन मोहनृपतिर्जिग्ये जगत्कण्ठकः ॥ २६ ॥

§ २४. एकदा नृपो घृतपुराणधन् त्यक्त्वा उत्थाय पौषघागरमगम् । प्रभुं पप्रच्छ—'भगवन् ! आवकाणां
घृतपुरा मोक्षं युज्यन्ते ?' । गुराह—'वणिजां युज्यन्ते, क्षत्रियाणां न; तैस्तु तेषां [मांस]विकल्पः स्यात्' ।
तदा नृप आह—'मम गुरवः कलिकालसर्वज्ञाः' ।

§ २५. एकदा राजपुरुषैर्देवो विज्ञप्तः—'देव ! साधर्मिकवात्सल्यार्थमागच्छसु क्षीरेषु पूतरका ददन्ते' । राज्ञा
गुरवः पृष्टास्तैरुक्तम्—'करमीक्षीरे गोक्षीरे चैकत्र मिलिते पूतरकाः स्युः' । 'कथम्?', 'यथा अकुलघाणके धीअ-
यसौ(?) इक्षुपीडने मण्डूका ददन्ते' । पृष्टा दुग्धानेतारः । तैरुक्तम्—'देव ! करमीमपाकुल गौः[ः] दुग्धा । ततः
स्पृष्टास्पृष्टा पूतरकाः ।

§ २६. अमारुरुद्योपणं चकार । सारिं यो मारयति स द्राम ५ दण्ड्यते । पञ्चको यस्य द्वारे ददयते स ५
द्राम.....दण्ड्यते ।

कर्णाटे गूर्जरे लाटे सुराष्ट्रे कच्छ-सैन्यधे ।

उच्चायां चैव मंसेर्या मारवे मालवे पुनः ॥ २७ ॥

कौङ्कणे च महाराष्ट्रे कीरे जालिन्धरे पुनः ।

संपादलक्षे मेवाहे योगिन्यां काशिदेशके ॥ २८ ॥

जन्तूनामभयं सप्तव्यसनानां निषेधनम् ।

चादनं न्यापयण्टाया रुदतीधनचर्जनम् ॥ २९ ॥

॥ २७. एकदा चाराणस्यां श्रीकुमारपालदेवश्चिनकौः पटे सिंहासनस्य जैत्रचन्द्ररूपं योजितकरसंपुटमग्रे स्वरूपम्, उपरि काव्यश्लोकयुक्तमग्रेषीत् । तत्र प्रथमैर्नृपस पदो दक्षितः । 'किमिदम् ?' । काव्यं वाचितम्—

श्रीजैत्रचन्द्रं प्रणिपत्य भूपं, विज्ञापयत्येष कुमारपालः ।

एकादशानां सुरि य[श्च] मुख्यो विष्णुस्तदंशाः परिरक्षणीयाः ॥ ३० ॥

विष्णुः शूकररूपेण छागरूपेण पणमुखः ।

सुनयो मृगरूपेण चरन्ति जगतीतले ॥ ३१ ॥

तदोक्तं नृपेण—'मय्यं ज्ञापितः' । गङ्गातटे जालान्येकत्र कृत्वा लब्ध ९ ज्वालयामास । तत्र जीवदया उद्गृह्य ।

कुङ्कुणविजेत्-भट-अम्बहवृत्तम् ।

- ॥ २८. अन्यदा कुङ्कुणे जालं पतन्तं श्रुत्वा महिषवण(पा)विपतिं मल्लिकार्जुनं प्रति दूतं प्राहिणौ—'तया विषेय यया जालं न पतति तव देशे' । तेन विज्ञापितम्—'यदावयोरेष पणः—कुङ्कुणाधिपतिर्गुर्जराणाधिपतेः स्वगि-
कायां पनाणि पूरयति । तत् करोमि, धन्यत् अपिकं न जाने । अत्र जना मत्स-मांसताः प्रायः, अन्नदौःस्थ्यात्' । श्रीकुमारपालेन कयापितम्—'यदन्नं तथा प्रक्षि(प्रपि)भ्ये यया वृत्तवार्यो भवति' । तेनोक्तम्—'सर्वथा नैतत्' । इतः श्रीकुमारपालदेवः कुङ्कुः सन् प्राह—'को भीटकं मल्लिकार्जुनस्यो[परि] गृहीत्स(गृहीष्य)ति' इति । श्रीपाह्लवदेवप्राज्ञाऽम्बडेन भीटकं गृहीतम् । भीडकटकेन चक्षितः । तेन मार्गे पाटी रुद्धा । तत्र कटकं हतप्रहतं
जातम् । अम्बडो निवृत्तः । कुण्डगङ्गाः कुण्डाः कुण्डगुप्तोदरः पत्तने बाधे स्थितः । नृपं नन्तुं न याति । नृपेनो(नो)परिस्थितेन गुप्तोदरं दृष्टम् । दृष्टम्—'किमेतत् ?' । 'अय(म्प)डोचारकः' । इतः सूर्यालो अम्बडो द्यारिकया प्रविश्य नृपं पाश्चात्ये नत्वा दृष्टौ स्थितः । 'अग्रे एही'ति नृपेके, 'देव ! मया स्वस्वामिनः कल्लिमा नीता, अतो रात्रौ समायातः । यद्युज्ज्वले भवामि तदा दिने समागच्छामि' । इतो नृपो भीटकमादाय उक्तवान्—
'गृहीत' वोऽपि न गृह्णाति । तदा भट्टेनोक्तम्—'यदि रासभः प्रचण्डा(ण्ड)सदा तुरयेन कथमुपनीयते ? यद्यु-
ज्ज्वले [य]क्तदा इंसेन कथं उपनीयते ? यदि कको भवत्सदा कोकिलास्तर.....स्यात् ? यदि मिश्रुर्दाता स्यात् तदा वणिक्(श्च) नृपप्रसादेऽपि क्षत्रियगौरवस्थितः स्यात्—'इत्युक्ते, अम्बडेनाऽऽगत्य भीटकं गृहीतम् । सम्यैरुक्तम्—'अग्रेऽपि कथं [कं] इत-विप्रहतं कृतम्, शेषमपि तथा करिष्यते' । इतो अम्बडो नृपसमीपमागत्य जगौ—'तुरगाणां पथशतीमर्षय, अश्ववाराणां च' । स तावद् गृहीत्वा उपरिषयेन हे[र]कं निक्षिप्य गतः । मल्लिकार्जुनं पेश्यां सितं बथान् बाहयन्तं प्राह—'भो ! शस्त्रे(शस्त्रे) कु' । अम्बडस्यं गङ्गात्वेन सुद्धा
धियोऽपातयत् । इतश्चाराणेनोक्तम्—

अंभडु हंतउ वाणिअउ, मल्लिकार्जुन हंतउ राउ ।

पाटी मापउ यादिअउ, अउडिहि देखिणु पाउ ॥ ३२ ॥

- शिरसिस्था बहिजातेः किशोरसप्तशतीः शेषतुरङ्गाश्च, माण्डगार्, कोष्ठागारं, सेहुअकं दन्तिनं, नवचही हिरण(पय)स, चतुरस्रं कलशं, मूटक ९ मौक्तिकानां, गृह्णाकोटिभ्य[श्चादी], सहस्रकिरणताडकः पापघ्नयो हारः,
माणिकउ पडेहउ, सयोगमिदि शिवा—एवंविपं सर्वपादाय अम्बड[ः] पत्तने गतः । नृपः संमुखमाययौ । मल्लिकार्जुनशिरसा नृपपादावपचयत् । नृपस्तुष्ट । अम्बडस्य लाहदेवामुद्रां ददौ । हस्ती दत्तः । क्लेशश्च मल्लिकार्जुनवपसूचकः सगुप्तोदरे देयः ।

§ २९. इतो हस्तिनमधिरुद्ध अम्बडः स्वर्गं गतवान् । [वाग्]मदेवा(वो) नमस्कृतः ।.....
..... देवं नमस्कृतु । तथा कृते, कथितम्—‘इयन्ति दिनानि राजपुत्रस्त्वमभूः, बहुना व्यापारी
जातः । श्रीहेमस्त्रीन् कुलगुरुन् नमस्कृतं (स्करोतु) । पौषभागारे गतः । गुरवो नमस्कृताः । तैस्तु धर्मलाभो
न दत्तः । आशीर्वादोऽस्तु । गृहे गत्वा उक्तम्—‘अहं पौषभागारे ग्रहितः, धर्मलाभस्यापि संदेहः’ । चाम्भट-
देवेन गुरव उक्ताः । तैरुक्तम्—‘भृगुकच्छे गतः कथं प्रासादमुद्धरिष्य(ष्य)ति श्रीमुनिसुव्रतस्य ?, अनेकानन्या-
यान् विधास्यति’ । मघिणा [तस्य] अग्रे उक्तम्—‘मम गुरव उद्धते प्रासादे दृष्टाः’ । ‘द्विवेलं उद्धते भोक्ष्ये, परं
मम भूर्जं विना न वक्तव्यम्’ । चलिता भृगुपुरे गतः । प्रवेशे जाते मुंच(मञ्च)मुपविष्टः ।

§ ३०. इतो देवीपूज(जि)का योगिनीमिरन्विता समेता । अनम्युत्थिता समीपे [समे]त्य विवेश । अम्बडेन
कूर्पराहता मञ्चकाद् यहिः पपात । मृतमृता । कर्मस्थायः प्रारब्धः वर्षेसणं (ण सं) पूर्णः । शिलाकोटिघटितः
प्रासादो जातः । राणकोदयनस्य मनोरथश्च [सिद्धः] । अम्बडे[न] श्रीपत्तने एका विज्ञप्तिः श्रीकुमारदेवस्य, ”
एका गुरुणाम्, एका चाम्भटदेवस्य, एका श्रीसंधस्य—एवं ४ प्रहिताः । चाम्भटेन श्रीगुरुणां पुरतो
विज्ञप्तिः[?] गुक्ता । ‘इदं किम्?’ । ‘अम्बडस्य विज्ञप्तिः’ । ‘वर्षं गतसाऽऽसीत्, अथ का विज्ञप्तिः?’ । ‘विलो-
कयत’ । प्रतिष्ठो(ष्ठो)परि आकारणं दृष्टम् । ‘मग्निन् ! एतत् सत्यम् ? । ‘विज्ञप्तिः कथयति’ । ‘तर्हि चल्पताम्’ ।
नृपो गुरुभिः सह प्राचालीत् ।

इतोऽर्द्धमार्गे जनः संमुख्य(स्व)माययौ—यदम्बडो न शक्नोति । गुरवः संधं विमुच्य भृगुपुरे गताः । ”
प्रक्षीणघातुरम्बडो दृष्टः । देवीप्रासादे गत्वा ध्याने निविष्टः । इतो मुख्यपूजिकोदेर उदरवादिर्जात । सा
कोकूयते । परिचार्यः समागत्य प्रभुमु(भू)षुः—‘अस्माकं स्वामिनी शुच्यन्ते(ताम्) । ‘तथाऽम्बडोऽपि विमुच्य-
ताम्’ । ‘स सकलो जा(ज)ग्धः, पीतश्च’ । ‘तद्योपाऽपि नृ(जि)यताम्, जीवन्ती किं करोति ? एक एव सार्थोऽस्तु’ ।
साऽत्यर्थं पीडिता प्रभूतेत्यावदत्—‘प्र(प्रा)सादं विधाय मां शुच्यत’ । ‘अम्बडं मुञ्च’ । ‘तरु(स्त?)वेष्टितं कृत्वा
घृतकुम्भ्यां प्रक्षिपत । यदेति वक्ति—ममाऽप(र?)तिर्मां कर्षत । ततः कृष्ट्वा स्नानं कार्यम् । यदा [स] ”
जल्पिष्यते तदा त्वमपि सजा भविष्यसि’ । दिनत्रयान्तेऽम्बडः सज्जो जातः । साऽपि च ।

इतः श्रीसंधान्वितो नृपः पादमवधारितः । गुरुभिः साकमम्बडः संमुखो(स्व) ययौ । अम्बडेन दत्तकरा
गुरवः प्रदक्षिणां यच्छन्ति । प्रासादं वृद्धमालोक्य गुरुभिरुक्तम्—‘मया दे[व]-गुरुं विना कोऽपि न स्तुतः; परं
तव कीर्त्तनेन किञ्चित् वक्षा(क्ष्वा)मः’ । ‘आदिशत’—

किं कृतेन न यद्य त्वं [यद्य]त्वं किमसौ कलिः ।

कलौ चेत् भवतो जन्म(न्म) कलिरस्तु कृतेन किम् ॥ ३३ ॥

प्रतिष्ठा जाता । आरात्रिकोत्तारणाय नृपो विज्ञप्तः । ‘त्वमेवोत्तारय’ । चाम्भटेनाप्यनुमतः । कर्तुमुद्यतः ।
नृपेण शृङ्खलं स्वकण्ठादुत्तार्याम्बडगले क्षिप्तम् । तेन वाचकानां पठतां गृहसारं दत्तम् । द्वारमद्वयं तस्मिन्
शृङ्खले दत्ते नृपेणोक्तम्—‘उत्तारय’ । तथाकृते अम्बडेन शृष्टम्—‘देव ! किमुत्सुका जाताः ? । ‘मया ज्ञातम्,
भवान् जीवमपि दाससि; मम त्वया बहुकार्यमस्ति’ । संधार्चादिषु जातेषु पुनः संधः पत्तनं प्राप्तः । तत्र ”
चैत्यनलानके तं ९ धर्डीसुवर्णस्य चतुरस्रं कलशं ददौ ।

*

§ ३१. अथैकदा नृपः सेवाऽऽयातं महिष्कार्जुनसुतं प्राह—‘पापक्षयादिरत्नपञ्चकस्य उत्पत्तिं वद’ । देव !
महिष्कार्जुनादेकविंशतितमः पूर्वजो घवलार्जुनः । तस्य पञ्चदश प्रिया आसन् । एका नेरङ्गसुता खड्गेन

§ २७. एकदा वाराणस्यां श्रीकुमारपालदेवधियन्करैः पटे सिंहासनस्य जैत्रघनद्रूपं योजितकरसंपुटमग्रे स्वरूपम्, उपरि काव्यलोकमुक्तमग्नैषीत् । तत्र प्रथमैर्नृपस्य पटो दर्शितः । 'किमिदम् ?' । काव्यं वाचितम्—

श्रीजैत्रचन्द्रं प्रणिपत्य नृपं, विज्ञापयत्येष कुमारपालः ।

एकादशानां घुरि च[क्ष] मुख्यो विष्णुस्तदंशाः परिरक्षणीयाः ॥ ३० ॥

विष्णुः शूकररूपेण छागरूपेण पद्ममुखा ।

मुनयो मृगरूपेण चरन्ति जगतीतले ॥ ३१ ॥

तदोक्तं नृपेण—'अयं ज्ञापितः' । मद्भातेदे जालान्येकत्र कृत्वा लक्ष ९ ज्वालयाभास । तत्र जीवदया उद्गृह्य ।

कुङ्कुमविजेतु-भट-अम्बडवृत्तम् ।

- § २८. अन्यदा कुङ्कुणे जालं पततं श्रुत्वा महिरावण(ण)चिपतिं मल्लिकार्जुनं प्रति दत्तं प्राहिणोत्—'तथा विधेयं यथा जालं न पतति तत्र देशे' । तेन विज्ञापितम्—'यदावयोरेष पणः—कुङ्कुणाधिपतिर्गूर्जरात्राधिपतिः स्वमि-
कायां पत्राणि धृपति । तत् करोमि, अन्यत् अधिकं न जाने । अत्र जना मत्स्य-मांसरताः प्रायः, अन्नदौःस्व्यात्' । श्रीकुमारपालेन कथापितम्—'यदन्नं तथा प्रक्षि(प्रपमि)ज्ये यथा यवबाधौ भवति' । तेनोक्तम्—'सर्वथा नैतत्' । इतः श्रीकुमारपालदेवः कुङ्कुमं सन् प्राह—'को भीटकं मल्लिकार्जुन[नसो]परि गृहीत्स्य(गृहीष्य)ति' इति । श्रीबाह्वदेवभ्राजाअम्बडेन भीटकं गृहीतम् । प्रौढकठकेन चरितः । तेन मार्गं पाठी रुद्धा । तत्र कटकं हतमहत्
॥ जातम् । अम्बडो निवृत्तः । कृष्णशृङ्गारः कृष्णाश्वः कृष्णगुहोदरः पत्तने बाधे स्थितः । नृपं नन्तु न याति । नृपेनो(णो)परिस्थितेन गुहोदरं गृह्यम् । गृह्यम्—'किमेतत् ?' । 'अयम्पणोच्चारकः' । इतः सुगोले अम्बडो क्षारिकायां प्रविश्य नृपं पाशाले नत्वा गृही स्थितः । 'अग्रे एही'ति नृपेके, 'देव ! मया स्वस्वामिनः कालिमा नीता, अतो रात्रौ समायातः । यत्तुञ्चको भवामि तदा दिने समागम्यामि' । इतो नृपो भीटकमादाय उक्तवान्—
'गृहीत' कोऽपि न गृह्णाति । तदा महेनोक्तम्—'यदि रासयः प्रचण्डा(ण्ड)स्त्रदा तुरगेन कथमुपमीयते ?' पशु-
॥ ज्वलो [प]कस्तदा ईसेन कथं उपमीयते ? यदि कको मयस्त्रदा कोकिलास्त्र.....स्यात् ? यदि सिन्धुर्दात स्यात् तदा वणिक(ग) नृपप्रसादेऽपि क्षत्रियपौत्रान्वितः स्यात्—इत्युक्ते, अम्बडेनाऽऽगत्य भीटकं गृहीतम् । सम्प्रेक्ष्य—'अंग्रेऽपि कर्तुं' इत-विप्रदत्तं कृतम्, शेषमपि तथा करिष्यते' । इतो अम्बडो नृपसमीपमागत्य जगौ—'तुराणां पश्यतीमर्षय, अवधारणां च' । स तान् गृहीत्वा उपरिपथेन हे[र]कं निक्षिप्य गतः । मल्लिकार्जुनं वेडायां स्थितं अश्वान् वाहयन्तं प्राह—'मो ! शसं(श्च) कुब' । अम्बडस्तं भग्नोत्तेन मुञ्चौ
॥ शिरोऽपातयत् । इतश्चारेणेनोक्तम्—

अंबडु हंतउ वाणिअउ, मल्लिकार्जुन हंतउ राउ ।

पादी मापउ यादिअउ, अउदिहि देविणु पाउ ॥ ३२ ॥

- शिरश्छिन्ना वदिभाटेः किशोरसुसतीः शेषतुङ्गाश्च, भाण्डागारं, कोष्ठागारं, सेडुअकं दन्तिनं, नवषडी हिरण(पय)सा, चतुस्रं कलश, मूटक ९ मौक्तिकान्तं, गङ्गाकोटिका[शय्यी], सहस्रकिरणताडकः पापक्षयो हारः,
॥ माणिकउ पण्डितउ, संयोगसिद्धि श्रिया—एवंविधं सर्वमादाय अम्बडः[प] पत्तनं गतः । नृपः सपुत्रमाश्रयो ! मल्लिकार्जुनशिरसा नृपपादापपलयत् । नृपस्तुष्टः । अम्बडस्य लाङ्घदेवशुभ्रां ददौ । हस्ती दत्तः । कलशश्च मल्लिकार्जुनजयसूचकः स्वमुगोदरे देवः ।

§ २९. इतो हस्तिनमधिकृत्य अम्बडः स्वपृष्ठं गतवान् । [वाग्]यदेवा(वो) नमस्कृतः । देवं नमस्कुरु । तथा कृते, कथितम्—‘इयन्ति दिनानि राजपुत्रस्त्वमभू, अधुना व्यापारी जातः । श्रीहेमसूरीन् कुलगुरुन् नमस्कारुं (स्कोत्तु) । पौषधामारे गतः । गुरवो नमस्कृताः । तैस्तु धर्मलाभो न दत्तः । आशीर्वादोऽस्तु । गृहे गत्वा उक्तम्—‘अहं पौषधामारे प्रहितः, धर्मलाभस्यापि संदेहः’ । वाग्भट-देवेन गुरव उक्ताः । तैस्त्वम्—‘भृगुकच्छे गतः कथं प्रासादमुद्धरिष्य(प्य)ति श्रीमुनिसुव्रतस्य ?, अनेकानन्या-यान् विधास्यति’ । मघिणा [तस्य] ख्ये उक्तम्—‘मम गुरव उद्धृते प्रासादे ह्यष्टाः’ । ‘द्विवेलं उद्धृते मोक्ष्ये, परं मम भूर्जं विना न वक्तव्यम्’ । चलिता भृगुपुरे गतः । प्रवेशे जाते मुंच(मन्त्र)मुपविष्टः ।

§ ३०. इतो देवीपूज(जि)का योगिनीभिरन्विता समेता । अनम्युत्थिता समीपे [समे]य विवेश । अम्बडेन कूर्पराहता मन्त्रकाद् बहिः पपात । श्रुतश्रुता । कर्मस्थायः प्रारब्धः वर्षेसणं (ण सं) पूर्णः । शिलकोटिघटितः प्रासादो जातः । राणकोदयनस्य मनोरथश्च [सिद्धः] । अम्बडे[न] श्रीपत्तने एका विज्ञप्तिः श्रीकुमारदेवस्य, “एका गुरुणाम्, एका चाग्भटदेवस्य, एका श्रीसंघस्य—एवं ४ प्रहिताः । चाग्भटेन श्रीगुरुणां पुरतो विज्ञप्तिः[ः] मुक्ता । ‘इदं किम् ?’ । ‘अम्बडस्य विज्ञप्तिः’ । ‘वर्षं गतसाऽऽसीत्, अथ का विज्ञप्तिः ?’ । ‘विलो-क्यत’ । प्रतिष्ठो(ष्ठो)परि आकारणं दृष्टम् । ‘मघिन् । एतत् सत्यम् ?’ । ‘विज्ञप्तिः कथयति’ । ‘तर्हि चर्यताम्’ । नृपो गुरुभिः सह प्राचालीत् ।

इतोऽर्द्धमार्गे जनः संमुख्य(ख)माययौ—यदम्बडो न शक्नोति । गुरवः संघं विमुख्य भृगुपुरे गताः । “प्रक्षीणधातुरम्बडो दृष्टः । देवीप्रासादे गत्वा ध्याने निविष्टः । इतो मुख्यपूजिकोदेर उदरवाह्निर्जाता । सा क्रोड्मयते । परिचार्यः समागत्य भृगु(मू)चुः—‘अस्माकं स्वामिनी मुख्यन्ते(ताम्) । ‘तथाऽम्बडोऽपि विमुख्य-ताम्’ । ‘स सकलो जा(ज)ग्धः, पीतश्च’ । ‘तर्ह्येषाऽपि सृ(मि)यताम्, जीवन्ती किं करोति ? एक एव सार्योऽस्तु’ । साऽत्यर्थं पीडिता प्रमूनेत्यावदत्—‘प्र(प्रा)सादं विधाय मां मुञ्चत’ । ‘अम्बडं मुञ्च’ । ‘तरु(स्त)वेष्टितं कृत्वा घृतकुम्भ्यां प्रक्षिपत । यदेति वक्ति—ममाऽप(र)तिर्मां कर्पत । ततः कृष्ट्वा खानं कार्यम् । यदा [स] जल्पिष्यते तदा त्वमपि सखा भविष्यसि’ । दिनत्रयान्तेऽम्बडः सज्जो जातः । साऽपि च ।

इतः श्रीसंघान्वितो नृपः पादमवधारितः । गुरुभिः साकमम्बडः संमुखो(खं) ययौ । अम्बडेन दत्तकरा गुरवः प्रदक्षिणां यच्छन्ति । प्रासादं तुङ्गमालोक्य गुरुभिरुक्तम्—‘मया दे[व]—गुरुं विना कोऽपि न स्तुतः; परं तव कीर्त्तनेन किञ्चित् वक्षा(क्ष्या)मः’ । ‘आदिशत’—

किं कृतेन न यत्र त्वं [यत्र]त्वं किमसौ कलिः ।

कलौ चेत् भवतो जन्मि(न्म) कलिरस्तु कृतेन किम् ॥ ३३ ॥

प्रतिष्ठा जाता । आरानिकोत्तारणाय नृपो विज्ञप्तः । ‘स्वमेवोत्तारय’ । चाग्भटेनाप्यनुमतः । कर्तुमुद्यतः । नृपेण शृङ्खलं स्वकण्ठादुत्तार्याम्बडगले क्षिप्तम् । तेन याचकानां पठतां गृहसारं दत्तम् । द्वारमद्वयं तस्मिन् शृङ्खले दत्ते नृपेणोक्तम्—‘उत्तारय’ । तथाकृते अम्बडेन शृष्टम्—‘देव ! किमुत्सुका जाताः ?’ । ‘मया ज्ञातम्, भवान् जीवमपि दास्यसि; मम त्वया बहुकार्यमस्ति’ । संघार्चादिषु जातेषु पुनः संघः पत्तनं प्रासः । तत्र चैसवलयनके तं ९ धडीसुवर्णस्य चतुरस्रं कलशं ददौ ।

*

§ ३१. अथैकदा नृपः सेनाऽऽयातं मल्लिकार्जुनमुतं ग्राह—‘पापक्षयादिरत्नपञ्चकस्य उत्पत्तिं वद’ । ‘देव ! मल्लिकार्जुनोदकविंशतितमः पूर्वजो घचलार्जुनः । तस्य पञ्चदश प्रिया आसन् । एका नरेन्द्रसुता सखेन

परिणीता । [तां] आनीय पन्दी(न्दि)वत् मुक्ता । नृपस्त्रां वेत्ती न । शेषा मान्यतमाः । सा तु दैवमेव
उपाठमते स्त । अन्यदा पुरे काचित् परित्राजिकाऽऽगता । सा चेदीभि(भी) राज्ञीसकाशमानीता । तयोक्तम्—
'किं वेत्सि ?' । साऽऽह—

दंसेमि तं पि सुणं(ससिणं) वसुहावइमं, पंमेमि तस्स वि रविस्स रहं नहद्वे ।

आणेमि सवसुससिद्धगणं गणाओ, तं नत्थि भूमिचलए मह जं न सज्जं ॥ ३४ ॥

प्रसीद, मम पतिं वसी(शी)कुर्व । तथा करे सर्षपा वानि(जपि)त्वाऽर्पिताः । यथा तथा नृपस्य [मोजन]मन्ये
देयाः । शकं कृत्वा सिम्रं भृत्वा चेत्युक्तम्—'मोजनावसरोऽस्ति देवस्य नीत्वा परिवेष' । सा गृह्णारं कर्तुं गता ।

हेय्या चिन्तितम्—'न ज्ञायते कदाचिदेवा वैरिणा प्रदिता सा[त्], तदा मे पनिमारिकायाः का गतिः स्याद्' इति
मत्वा अपोगवाहस्य समुद्रस्त्रय शिप्रं दाळ(ल)यागास । चेदी उक्तम्—'तिष्ठतु' । सा काकरोत्पपात(?) । इतस्तेन

॥ पक्षीकृतः समुद्रो वृषरूप कृत्वा राज्ञी आपातः । स हेय्या वृषवदुपचरितः, नित्यमेति । इतो देवी सगर्माऽभूत् ।
चेदी प्राहिणोत्—'देव ! सीमन्तोद्ययनाय मुहूर्त्वं अस्मत्सामिन्या गणापयत' । नृप आह—'का त्वम् ? का तव

स्वामिनी ? अहं नामापि तस्या न जाने । कस्य सुता ? कदा परिणीता ? । तथा [यदकृ]त्वं कृतम् । मम
किमुच्यते ?' । साऽऽगत्य देवी प्राह । तयोक्तम्—'समये ज्ञासते' । इतः पुनो जातः । सुतकशुद्धेरनन्तरं पाल-

॥ मादाय प्रतोलीमेलोपविष्टा—'मम शुद्धे यच्छत । जातायां पालः स्त्रनं ब्रह्मिष्यति' । नृपेणोक्तम्—'मम
॥ साराऽपि न अधुना । खन्नेन परिणीता भुता, परं पृष्टाऽपि न । पुत्रस्य का वार्ता ? । प्रधानान्तरेषीत्—'एतत्

मम न दूषणम्, तव, मया न सोद[प्य]म्' । सा न मन्यते । पट्टण्डी प्रदिता । स्त्री श्रीमणितेन परिच्छिद्यते । सा
एवावादीत्—'किमिदमारब्धम् ?' । तयोक्तम्—'तव कुले इदं घटते, मम तु न' । नृप[ः] स्वयमेव प्राह—'तव

ममाधुना दर्शनं न, पुत्रस्य का कथा ? उल्लीयताम्' । 'देव ! सर्वथा न, या(श)र्त्तापि दिव्यं विना बाष्पा ।
प्रधानैर्दिव्यं दत्तम् । राज्ञी सुनमादाय बहिर्ययो, पौरसहितो नृपस्य । तत्र लोहमयी नीम, तस्यां समधिरोप्य दिव्य-

॥ कर्त्ता क्षिप्यते । शुद्धे तरणि, अशुद्धे मुहति । सा राज्ञी इतिक्रमा यावधिकामकर्षीत् ।

आदित्य-चन्द्रावने(न्द्रायनिलो ?) यमश्च, योर्भूमिरापो हृदयं मनश्च ।

अहश्च रात्रिश्च उभये(भेष) सन्ध्ये, धर्मो हि जानाति नरस्य वृत्तम् ॥ ३५ ॥

इत्युक्त्वा नावमधिकरोह । सपुत्रापि मुडिता । लोकः कलकलं यावत् करोति, तावद्भावमधिकरोहा देवी स-

गृह्णारा, [गृह्णार] कोटिसाटीपरिदधाना, सहस्रकिरणताडंकाभ्यामलङ्कृतकपोला, पापक्षयेन हारेण विराजमानवक्षः-

॥ खला, माणिक्यपटेनाच्छादितवाला, संवोगसिद्धिशिप्राकरा सर्वैरपि हृ(र)द्य । शुद्धताऽऽल्लाप । नृपेण मन्ये
प्रवेशिता । नृपो राज्ञी तद्वैरुनि इषाय । तयोपचरितः वृष्टवान्—'अहं सर्वथा न जाने, वे(त्वं) तु सत्तेव, या

समुद्रेण शोधिता' । इतः समुद्रेदेवेन प्रत्यक्षीभूय आदितोऽपि स्वरूपमुक्तम्—'नासा अपराधः' । नृपेण सुतस्य
पालधवल इति नाम दत्तम् । सा राज्ञी पट्टराज्ञी कृता । एतामि [रत्नाणि तयैव समर्पितानीति] ।

कुमारपालनिवारित-सूतधनाहरणवर्णनम् ।

॥ ३६ ॥ अथैकदा नृपो भृगुपुत्रो भृगुकच्छं गतः । तत्र काश्चित् श्रेष्ठं अपुत्रः प्रवहणमधिकृत्य परद्विं गतः ।
इतो वार्त्ता विनष्टस्य जाता । राज्ञी(ज)पुष्पैर्यहं रुद्धम् । तत्पत्नी सपरिवारा विडपितुं प्रवृत्ता । नृपः कोलाहलमाकर्ण्य
वण्टं प्रे(क्ष्य)प्य वृष्टं ज्ञात्वा प्रातः स्व[य] त[स्य] एहे गतः । तत्पत्नीमाहूययाऽऽह—'तव प्रियो यथेति तदा मन्यम् ।
नैति तदा पट्टसारं मुदृक्ष्व—इत्युक्त्वा तां सघोष्य श्रीपत्तने गतः । पौपवागारमागत्य प्रभुं पश्यन्—'प्रभो !
पुत्राः कियन्तः ?' । तैरुक्तम्—'११' ।

औरसः क्षेत्रजश्चैव पुत्रिकापुत्र एव च ।

दत्तः प्रीतः कृत्रिमश्च तथाऽन्यौ कुण्ड-गोलकौ ॥ ३६ ॥

कानीनो नवमः पुत्रो दशमो भ्रातृजस्तथा ।

एकादशो भवेत् पुत्रो धनग्राही महीपतिः ॥ ३७ ॥

यस्तस्य षट्कं गृह्णा(ह्ना)ति लक्षपञ्चकं यावत् तस्य; ऊर्ध्वं नृपस्य' । 'मगवन् ! मया कियता पुत्रेण ' मान्यम् ? अतो मृतद्रव्यस्य नियमोऽस्तु' । तदा प्रभुषोक्तम्—

अपुत्राणां धनं गृह्णन् पुत्रो भवति पार्थिवः ।

त्वं तु सन्तोषतो मुञ्चन् सत्यं राजपितामहः ॥ ३८ ॥

ततः 'मृतस्वभोक्ते'ति नाम प्रथये ।

सिरिभरहनिवाओ जं [न] केणावि मुकं रुअहमयषणं जो जं च पाषाण मूठं ।

निअजणवयसीमं बारए जो अ जूअप्पमुहयसणचकं सो वरो मज्झ होउ ॥ ३९ ॥

इति धर्मनरेन्द्रसुताया [अ]हिंसाया वाक्यम् । इति हिंसायाः—

श्रीमन्नन्तकतात ! तात तनये हिंसे विहस्ताऽस्ति किं

किं त्वं वेत्सि सुखान् स्वकीयदुहितुयैष्वयदुःखं न हि ।

मप्युत्तीर्णमनाः कुमारचपतिस्तां जीवरक्षां व्यधात्

संसक्तः करुणास्त्रियां खविपयान्निर्वासयामास माम् ॥ ४० ॥

पूर्वं धीरजिनेश्वरे भगवति प्रक्यापति धर्मं स्वयं

प्रज्ञावत्यभयेऽपि मग्निणि न यां कर्तुं क्षमः श्रेणिकः ।

अक्लेशेन कुमारपालचपतिस्तां जीवरक्षां व्यधात्

यस्या सा[च] बचः सुधांशुपरमः श्रीहेमचन्द्रो गुरुः ॥ ४१ ॥

.....

कस्याऽसौ विदितो न गूर्जरपतिः श्रीसिद्धराजादनु ॥ ४२ ॥

—इति कविभिः स्तूयमानो राज्यं करोति स्म ।

इतः केनाप्युक्तम्—देव ! स भृशुकच्छे श्रेष्ठी समायातः । नृपेणाहूय व्यतिकरं पृष्टः । स आह—
'देव ! बाहनाने(न्ये)कपर्वतान्तराले पतितानि । तत्र वायुप्रचरो न । व्याकुलीभूतो जनः । निर्यामिकेया(न) ॥
उक्तम्—'योऽत्र पर्वतेऽपिरुद्ध भारण्डपादे स्वं बद्ध्वा रात्रौ तिष्ठति, भ्रातस्ते उड्डीय पञ्चशैले द्वीपे यान्ति । तत्र
गतो भारण्डानुड्डापयति । तेषां पक्षि(क्ष)वातेन बाहनानि चलन्ति । मार्गं लभन्ते' । ततः श्रेष्ठी वणिक्पुत्रान्
मुक्कलाप्य जनानामुपकाराय पञ्चशैले गतः । तत्र पक्षि[ण उ]वापितानि(पिताः) । ततः श्रेष्ठी पञ्चशैलाधिपति-
वा(ना) उत्सन्नकरुणातिरिक्तेण बाहनिफनां तटस्थानां मेलितः । नृपेण श्रुत्वा सत्कृत्य प्रहितः ॥ छ ॥

*

कुमारपालकृतायास्तीर्थयात्राया वर्णनम् ।

§ ३३. अयैकदा [नृ]पेण गुरवोऽभिहिताः ।यात्रायै गृहार्थमवलोकितम् । महदुत्सवेन प्रस्थान(नं)
कृतम् । सर्वत्र कुडुमपु(प)न्यः प्रहिताः ।

चाहनौपधि-पाथेयसहाय(यं) वृषभादिकम् ।

यत् यस्य नास्ति तत् तस्मै नृपः सर्वं प्रदास्यति ॥ ४३ ॥

इतश्चरितरागलोक्तम्—‘देव ! आहृददेवशीयः कर्णो लक्ष्मिष्टु(रि)मि(र)मानां गजानां चतुर्दशभिः श्वैः, विंशतिरुत्तम(स्य)न्वितो गजैराशौ उपर्येति’ । तत् शुत्वा नृपो व्याकुलः सन् प्रमुखाह—‘मगवन् ! अन्तरायमिव बुध्यते । यानां क्रियते वा परचक्रमुखं गम्यते । इयं कथं स्यात् ?’ । ‘देव ! स्वसौमन्यम् ।

श्रेयांसि बहुविघ्नानि भवन्ति महतामपि ।

अश्रेयसि स(प्र)वृत्तानां कापि यान्ति विनायकाः ॥ ४४ ॥

परमेश्वरप्रसादात् सर्वं [मय्यं] भविष्यति । विपादो न विधेयः’ । इतस्तस्मिन्सति(‘प्राप्तिशक्त’)मे दिने निवृत्तिरुत्पत्ति ।उत्पद्यते २५ मे दिने नृपो राजपाठ्यो(त्यै) चचाट । अश्वेनापहतो प्रवृत्त वटस्य तरोरधो गतः । वेगवशात् गच्छत् छात्रायां उत्सव्य लग्नम् । गते पासके समायातः, तुरगो गतः । नृपान्ते-पका [अ]श्ममादाय गताः । नृपे सृते शाखया भ्रमया नृपो मूर्धो प्रपात । इतः श्रीकुमारपालदेवचर आखेटिक-रूपेण नृपं पतितं गरुडो हारकुण्डलकान्त्या व्यासं दृष्ट्वा गीत इव समीपमायातः । सकुण्डलं नृपसि(स्य) शिर-विच्छित्त्वा आमरणान्यादाय, स्थाने स्थाने युक्तरथैः, निर्णीते दिने नृपमेव चर्द्धापयामास । नृपेण परितोषिकं दत्तम् । नृपशिरसः संस्कारं कृत्वा महदुत्सवेन यात्रां चक्रे ।

॥ ३४. तथा एकदा आनाकः सपादलक्षधापतिः शाकंभरपुनि(शाकंभरपुनि)वासी श्रीकुमारपाल-देवमग्निनीपतिः । पत्न्या सह क्रीडन् सारैस्तासां मारिमुचरति । इतः श्रीप्रेमलदेवपरा पत्तने नृपाय झपितम्—यदसौ सारीणां मारिं कथयति इति च वदति—‘तव पत्न्योरेपाडनिष्ठ, मम तु इष्टैव । वरं मे वैषम्यमप्यस्तु, परं [इदं व]चः सोढुं नोत्सहे’ । राजा कटकमादाय चलिताः । कथापितम्—‘यदस्य जिह्वा पाश्चात् कर्पयामि’ । इतः श्रीआनाकोऽपि गुडहापुरे सपादलक्षसीमायां संमुखः समायातः । तत्र सुदे जायमाने श्रीकुमारपालः स्वगजात् फलहृषयाननाहुकुल आना[को]गजे गत्वा तं जयाभिः (ज्याभिः ?) कृष्ट्वा पचन्व । पश्चात् सहाऽऽयाताः श्रीदेवसूरयः, हेमाचार्याश्च विज्ञप्ताः—‘मम प्रतिज्ञा जिह्वाकर्पणलक्षणा, भूतः किं क्रियते ?’ गुडभिरुक्तम्—‘देव ! पतन्नं सुज्यते । तथा कुरु, यथा टोषीं कारयित्वा तत्र पाश्चात् जिह्वां विधाय, कृष्ट्युक्त्वा सुप्यताम्’ । तथा कृत्वा ‘पुनर्न वाप्यम्’—इत्युक्त्वा पुन(ना) राज्ये संस्थाप्य मुक्तः । तदा श्रीकुमारपालेन तत्र देशे पापायमयान् पाणकान् दृष्ट्वा सर्वानभक्षयत् । पश्चाद्विद्वत् स्वपुरं गतः । विश्वमल्लः द्याकुं(कं)-
॥ मरीराज्यं करोति ।

॥ ३५. अत्र सिद्धराशि दिवंगते गजैराश्रयाशालाप्रतयः अजयमेरुदुर्गाप्रत्यासत्ते पछिरापुरे गताः । श्रीविश्वमल्लेन गजैराश्रया[श्रया]र्णां यान्ति पटकुलानि निविद्यानि । गृह्णा(हृ)नि (?) स महादण्डेन दण्ड्यते ।

एकदा कोऽपि स्कन्धादिकः चछेरे गतः । एकं श्वेतपट्टकं क्रीतं नलीप्रयोगेन पत्तने राजसदसि नृपोपायने कृतम् । सख्ये ज्ञा[ते] भाषागारिकसार्पितम् । मदेतत् वचनार्थं स्थापयन् । अस्माकं तनपस्य च्याहृदस्य न दर्शनीयम् । इतः प्रतनृपि(ति) राजपाठ्यां निवृत्तः । च्याहृदं प्रतीक्ष्यसित । च्याहृदेन माण्डा-सकाशात् पठो याचितः । तेनोक्तम्—‘नृपादेशो नास्ति’ । ‘मम को नृपादेशः ?, समर्पय’ । श्रुत्वा प्रावृत्वा-गच्छन् नृपेन(ण) दृष्टः । सामन्तीरुक्तम्—‘चणिक(य) नृपेन(ण) नादेशोपि(ति) नृपाऽऽज्यामपि न मन्वते’ । इतो न्यगमुखं नृपं दृष्ट्वा कुमारोक्तम्—‘देव ! मया तत् कृतं नास्ति येन तात’ कृष्णवदनः स्यात् । परं क्षीरो-दकानामेवमभ्रान्निहेतुः धीटकसार्दं कुरु, यथा तेषां सुमिश्र करोमि । नृपो न यच्छति । ‘मोक्षे मार्गे मय’

ततो नृपेन(ण) षोडशहस्र २४, गज २४, लक्षपल(त्य)नितः प्रहितः । वीसलदेवनृपस्तु संमुखमायौ । सीमायां चाहडेन भग्नः सन्, नष्टा गतः । इतश्चाहडेन गंत्र (तत्र) पञ्चविंशति पुराणि भग्नानि । वं(वे)रे ताम्रमयं दुर्गमादाय शालापतीनां अतस्तत्कं ७ गृहीतम् । इतः भट्टेनोक्तम्—

जंगलउरुं जडहारुं जगिउं जज्जपुरं नराणउं,
नयणवारुं नगगउरुं नयरुं नरवरुं जिह्वाणउं ।
सन्नपाइं सरवारुं भग्न सहभरं वग्घेरउं लाडणउं,
गो(पो?)करुं लोहं वंड जिह्गरि वंघेरउं पीपलउरुं ॥
एकरुं मंडलकरुं मेळतउं ज्जोरि

वीसलह नारि बिलबई जचल लंकदाहु चाहड म करि ॥ ४५ ॥

एवं जयपताकामादाय निवृत्तः । पत्तने गतः । नृपः संमुखं समाययौ । तावद् दुङ्गलानि बहुकृतानि ॥ सन्ति । नृपेन(ण) 'राजषष्ट'-इति विर(र)वं दत्तम् ॥

॥ ३६ ॥ अथैकदा पाउन्तारसुतश्चाहडो राज्यं त्याजितः सन्, कुमारदेवद्विष्टः सन् श्रीवीसलदेवाम संपाद[ल]क्षाधिपतये मिलित्वा पालीपुरे सकटकः स्थितः । इतः प्रधाना[ना]मग्रे रावा समायाः (प्राता) । तैरुक्तम्—'नृपः कास्ते ?' । 'पौषागारे' । प्रधानैरेव पृष्टे द्वारपालकः—'नृपस्य कोऽवसरः ?' । 'सामायिक-मस्ति' । एकेनाऽऽलोकितम्, गृहीतसामाह(वि)कं पट्टकोपविष्टमवलोक्य एकेनोक्तम्—'ब्रूहिता गूर्जरात्रा, यस्या ॥ [अ]यमधीशः । चिणहट्टिकवत्, पश्यताम्' । नृपेन(ण) श्रुतम् । पारिते [सामायिके] स्वरूपमुक्तम् । नृपेन(ण) दूतः प्रहितः—'एषा पल्लिकाऽस्माकम्, भवता कथमाकन्ता ?' । संमुखं प्रेषितम्—'पल्ली दूरेऽस्तु; पत्तनमन्य-स्माकम्' । इतो नृपः सज्जीकृत्य चलिः । पल्लीपरिसरे द्वयोर्मेलो जातः । इतश्चाहडेन दिगुणान् आसात् विवाय सैन्यं परावर्तितम् । ततः सन्नद्धे कटके कोऽप्युत्थापनिकां न करोति । इतो नृपेन(ण) कलह[पं]धाननगजा-ऽऽरूढेन आधारेण उक्तः—'रे ! त्वमपि परावर्तितः, यद् गजं न प्रेरयसि ?' । 'देव ! विश्वमल्लगजारूढ- ॥ ३६ ॥ आहडो हक्कां करोति । तस्याः श्रुत्या गजो न क्रमते' । 'गजकर्णयोः पटीं विदार्य क्षिप' । तयाकृते नृपस्त्वाह—'किं जनेन मारितेन, आवयेरेव [र]णोऽस्तु' । तयोक्ते चाहडः खड्गखेटकमादाय स्वगजस्य दन्तयोरगलं याव-च्छपगजे गमनाय चरणमुत्सादयति तावदाधारेणैव गजः पश्चात् कृतः । चाहडेऽन्तरा पतिते गजेन चरणोऽदायि । स खण्डीभूतः । श्रीकुमारपालदेवस्तु गजं गत्वा वीसलस्य शिरश्चिच्छिदे । सकलमपि सैन्यं मिलितम् । उभयोरपि सैन्ययोः । इतश्चरणेनोक्तम्—

इक्कह पाली माटि वीसलसउ झगडगउ करइ ।

कुमारपाल रणहाटि को जाणंतउ बुहुहरइ ॥ ४६ ॥

इतः श्रीहेमाचार्यैरुक्तम्—

अस्तामेकामपि जरयितुं पल्लिकां नैवं शक्तः,

शाकंभर्याः पतिरतितरां कृत् प्रतापज्वरार्त्तः ।

आज्ञाकाङ्क्षाविषयविमुखश्चेदितोऽनेकधान्यै (?)—

जीवित्युर्व्या यदि परमसौ लङ्घनाभ्यासवृत्त्या ॥ ४७ ॥

तत्र गणिं प्राकारंकरणीयं प्रासादस्य च विमुच्य स्वयं पत्तने ययौ ॥ ४ ॥

॥ ३७ ॥ एकदा वर्षाभिग्रहेषु जनैर्दृष्टमाणेषु अनादिराउलखिपुरुषमलयः आसद्रामलक्ष्म २७ एव प्रभुं विजययामास ।

चतुर्मास्यामासीत्तव पदयुगं नाथ ! निकषा
 कषायप्रध्वंसाद् विकृतिपरिहारव्रतमिदम् ।
 पुनस्तवस्यां अद्भानिजचरणनिलोठितकले
 जलश्लिष्टैरक्षैर्मुनितिलक ! धृतिर्भवतु मे ॥ ४८ ॥

१ ॥ ३८. एकदा आभिगपुरोदितः प्रमृणां चरणयोर्वन्दनं न यच्छति, मदात् । राज्ञा द्रम्मलक्षयप्रासाद-
 यधिः कृत्वा पुरास्त्रिंशति(विंशतिः) । वर्षत्रयं आन्त्वा पुनरायातः । कथमेकं पत्रिकायां [आ]लिख्य पौषधामार-
 मायातः । नमस्कृत्य पत्रिकां दर्शिता, वाचिता—

ब्रह्मण्युत्पद्यमीजा फलितकिशालया प्राच्यवल्मीकपुत्रे
 व्यासे यदालयाला स्फुटरुचिररुचिर्चर्पानशो कालिदासे ।
 मौढा श्रीमुञ्ज-भोजप्रमुखनृपमुणे सुविपता देवसूरी
 आचार्ये हेमसूरी फलमिह जगृहे भारती[श्री]लतेव ॥ ४९ ॥

वन्दनकम्, प्रसादे.....युक्तम् । पुनः स्वपदे सापितः ॥ ४८ ॥

१ ॥ ३९. एकदा श्रीपत्तेन कांयडियोगी समयातः । स स्वल्पदर्शनिकैरुक्तः—‘स्वेताम्बरैः पुरं व्यासम् ।
 नृपसदृशगोऽसि । यदि स्वाशः कल(ला)वान् काविदपूर्वा कलां दर्शयति तदा मार्गमयेति’ । ‘स्वशक्त्या
 यतिभ्ये’ । प्रातः कदलीपत्रपत्रे वैशिरकद्वन्द्यां (?) पञ्चपदेष्टीयाः स्फुटवाहकाः, तत्रापिरुष द्विजैस्तुयमानो
 बभ्राम । इतो नृपेण श्रीहेमाचार्या उक्ताः—‘श्रमो ! कलावान् योगी, तस्य मिलनाय वधादेशो भवति तदा-
 यामि’ । गुरुणोक्तम्—‘विशेषतः, नृपेण(ण) सर्वदर्शनसमानि न भाष्यम्’ । नृपबलितः । इतो प्राङ्गणैर्योगी
 वर्षापितः । नृपः समन्येति । तस्य तृतीयज्वराली तदाऽऽसीत् । तेन कन्यायां तृतीयं न्यस्य उत्तार्य मुक्ता । सा
 पङ्कजहति । इतो ध्यानपलेनानेवचतुरङ्गलं भलसो मृत्वा स्थितः । नृपेण(ण) दृष्टः । दृष्ट आधायः । पश्चात्
 ॥ ४० ॥ प्याने पारति नृपेण(ण) दृष्टम्—‘ममवन् ! कन्यायाः कोऽपि क्षुल्लकोऽस्ति ?’ । उत्ताव्य दर्शिता । मुक्ता तथैव ।
 ॥ ४१ ॥ देव ! तवागमनं क्षुत्वा अत्र तृतीयज्वरो निश्रान्तः । यया वार्षाः नष्टं कथ्यन्ते’ । नृपः प्राह—‘तर्हि कर्म
 नोच्छिद्यते ?’ । योगिनोक्तम्—

मासुक्तं क्षीयते कर्म कल्पकोटिजतैरपि ।

अवश्यमेव भोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् ॥ ५० ॥

१ ॥ श्रीहेमाचार्या अपि इत्यादिश्रुति । नृपे उल्लिखिते जनैः पौषधामरो प्रमृणायुक्तम् । गुरुनिः शिष्याना-
 (णा)प्रादेशो दत्तः । यत् नृपे आगते उपवेशनात् कण्डिका अपाकर्तव्या । तथाकृते नृपः कर्मप्रमाणं चतुर्दिक्षु
 निरालम्बान् दृष्ट्वा आह—‘मम गुरुदेवरूपी’ इत्युक्त्वा नमस्कृत्याऽऽवासे न(न)तः ॥ ४१ ॥

१ ॥ ४०. इतो रामचन्द्रेण जात्या चारणेन श्रीप्र०पार्थे व्रतमावन् । ॥ सर्वविधो जन्तः । एकदा गुरुनिः सह
 चैस व्रतन्, रत्नावलीं पथि पतितां दृष्ट्वा आह—

जैसं भूतलपस्स वि कणेषु पडिपसु आसि अहिलासे ।

तेअस्स पसाया रयणे वि अणापरा जाया ॥ ५१ ॥

शतप्रपञ्चकर्त्ताऽऽसीत् ।

एकदा योगशास्त्रमधीयानो रामो “रोम्णां ग्रहणमाकरो” सानि “रोम्णो” इति पठन् शेषतपोधने-
 रुक्तम्—‘राम ! “रोम्णां” वद इत्यं, पुनस्तथैव वक्ति । गुरुनिरुक्तम्—‘किमिति “जातावेकवचनम्” ?’, मवलित्यम्’ ।

§ ४१. अथ श्रीकुमारपालनृपतेः सुतो नृपसिंहदेवो नामा षोडशवर्षदेशीयः शरीरे म(मा)यावी जातः । वैद्याः परिकर्मणां चक्रुः, परं नालगत् । श्रीनृपो देवी च पार्श्वे उपविष्टौ स्थः । इतो गुरुमिरुक्तम्—‘वत्स ! किं वाधते ?’ ‘प्रभो ! एकं वाधते । यद् सत्तातो राज्यं प्राप्य कृपणो जातः । प्रासादाः पापाणमयाः कारिताः । अहं तु स्वर्णमयान् कारयिष्यामि । असौ मनोरमः सहैव नेयः’ । इत्युक्ते प्रभोर्नैत्रेऽश्रुपातो जातः ।—‘देव ! कुमारो न जीवत्सेव, यस्मैत्यं मनोरथाः’ । अथ कुमारसमाधिना दिवं ययौ ॥ ४१ ॥

श्रीहेमाचार्याणां शिष्यः सागरचन्द्रो रूपवान् विवावान् । स राज्ञा प्रमूणां पार्थात् राज्यार्थं याचितः । गुरुमिरुक्तम्—‘देव ! इदं न शुच्यते सर्वथा’ । इतः सागरचन्द्रेण चतुर्विंशतिनमस्काराः क्रियागुप्तकाः कृताः । सन्ध्यायां प्रतिक्रमणक्षणे उक्ताः । नृपेनो(पो)क्तम्—‘अहो कविता ! अहो रूपम् !’

नृपः प्रतिक्रम्य धवलगृहे गच्छन् कपर्दिनं ग्राह—‘भो माण्डगारिक ! “गीतं न गायतितरां युव-
तिर्निशासु” इमां समस्यां यदि प्रातरर्वाक् पूरयसि तदा पदार्थं दधि । कपर्दिना पूरिता—

श्रुत्वा ध्वनेर्मधुरतां गगनावतीर्णे भूमौ मृगे विगतलाञ्छन एव चन्द्रः ।

मा गान्मदीयवदनस्य तुलामिति व गीतं न गायतितरां युवतिर्निशासु ॥ ५२ ॥

राज्ञा पदार्थो दत्तः । एकदा श्रीगुरुमिः शिक्षा दत्ता—

सदा सदाचारवने यतेथा, मा कापि ससन्पसनीं भजेथा ।

दीनेषु दौस्थ्यं परिस्वण्डयेथा, कीर्या त्रिलोकीमपि मण्डयेथा ॥ ५३ ॥

§ ४२. एकदा नृपे समासुपविष्टे मालवीयाः प्रथाना नृपं नत्वा सभायासुपविष्टुः । इतो नृपेन(ण) खड्गं कोशादाकृष्य पुनः क्षेमुमारब्धम् । न विव्रति । इतः प्रधनैर्मियो मुखबलेकनं कृतम् । ततः पुरोहितेनोक्तम्—

सौराष्ट्रप्रभृतिक्षितीश्वरशिरःश्रेणीषु कृन्तास्वपि,

प्रत्याकारमुखप्रवेशवितुल्वस्तिष्ठन् कृपाणोऽधुना ।

धाराध्वंसकृतप्रतिज्ञमवतश्चौलुक्यचूडामणे ।

मन्येऽहं नरवर्मचर्मघटितां कोशत्रियं वाञ्छति ॥ ५४ ॥

तत्कालं सैन्यानि सज्जयित्वा नृपो मालवकं प्रसचालौत् । वर्षत्रयवि[त्र]हिण धारामाददे । नरवर्मचर्मं
प्रादाय श्रीपत्त[न]मायातः ।

एकदा नरवर्मणं राज्ञः किमपि महत् कार्यं कृतम् । नृपस्तुष्ट उक्तवान्—‘वरं वृणु’ । इतः सभा दयाम-
वक्त्रा जाता । असौ माल[व]कं याचिष्यते । इतो नरवर्मश्चमुञ्जा उक्तम्—‘देव ! मम देवताऽवसरः प्रसादी-
क्रियताम् । अपरं न याचे’ । तत्र वृद्ध-भोजनृपकोटिः स्वर्णरत्नजटिताऽस्ति । तथा सीताया वने यान्त्या नृपद-
शरयेन मुद्राऽर्पिता—‘बहुडी ! इयं गृह्यताम्’ । सा ‘बहुडी’ इति स्थाता । सा च तत्रास्ति । हेममयी मण्ड-
पिका, चिन्तामणिर्गणपतिः, इन्द्रनीलमयो नीलकण्ठः—एतानि वस्तुनि सन्ति । तत् श्रुत्वा सभा हृष्टा । नृ[प]स्तु
त्रयाभो जातः । प्रधनैः शृष्टम्—‘देव ! हर्षस्थाने को विषादः ? यत्र मालवको गणितः, तत्र देवताऽवसरेण किम् ?’
‘ययं मूर्खाः, येन पूर्वजा उद्धृताः कष्ट [च] तस्तेन सर्वं कृतम्’ । शस्तेः क्रम्रा देवताऽवसरं मालवकं च दत्त्वा ।
अस्मि(स्थापि)तः ॥

॥ इति नरवर्मप्रबन्धः ॥

चीरणं विधाय सा रुधिरेण भुता । तत्र पटी रक्षिता । द्विज उक्ता—‘गैहान् त्यजेत्वा यात’ । तेषु बहिःस्थितेषु प्राकारं खण्डशः कृत्वा गेहांश्च इक्ष्वालान् वाप्य पुनः पत्तने समध्यातः । इतो नृपतिना उक्तम्—‘क्षेमेण समायातः ?’ । ‘देव ! धारणस्त्वदाश्रामविक्रम्य स्थितः’ । नृपेण देशलागो दत्तः । वर्षत्रयेण अथ ५०० दत्त्वा पुनरायातः ॥

॥ इति रोहेडाद्विजानां प्रबन्धः ॥

॥ ४८. एकदा जालघोषधरे विनययात्रायां जायमानायां द्विजेः कन्दलं कृत्वा रयनिर्म्यं भग्नम् । थावकैः द्विजाः कुट्टिताः । यावत् ते पत्तने रावायां यान्ति, तावत् पूर्वमेव थावकैः प्रभवो ज्ञापिताः । इतः प्रतिक्रमण-प्राप्ते शुभमिर्नृपाय संभाषितम् । प्रातर्द्विजैरायातेनृपेनो(णो)क्तम्—‘युवं श्लेष्ठा धर्मसानमक्षात्, अतो नगरं त्यक्त्वा देशस्वरां यात’ । ते प्रभवो विज्ञायाः—‘परं क्व यातः ?’ । ततो शुभमिदं कम्—‘नरकं (नगरं ?) त्यक्त्वा अन्यसीमायां तिष्ठत । पुरमुद्रं कृतम् ॥

॥ ४९. अथ गुरवः पूर्णाख्यभृत्यशीतिवर्षावुः प्रतिपात्य दिन ३ अनशनं आदाय, नृपेऽसमाधिपरे बाहुः—‘मा विपीद, भवतामपि यन्मासान्ते मृत्युः’ । व[त्] समाधिना रामचन्द्रं स्वपदे संस्थाप्य पद्मपरमेष्ठिसूतिपरास्त्रिदिवं जग्मुः । तदनु महोत्सवपुरस्सरं संस्तारे जाते नृपे[म्] शिष्यां मत्वा भस्मरूपः स्त्रिशिरसि श्लिष्टः । लघुजनेन को जस्तादिते गर्वां पतिता । सा हेमपद्म इति प्रसिद्धा जाता ॥

॥ इति प्रभृणामवसानप्रबन्धः ॥

•

॥ ५०. श्रीहेमचन्द्रसूरयः श्रीकुमारपालदेवस्य पूर्वमर्षं कथयामासुः । महाराजश्रीकुमारपालदेवस्य..... स्थानान्तरे इति व्यतिक्रान्महाराजं मुक्तलाप्य सीधु(द)पुरे यात्वा नदीसमीपे गन्धर्वमण्डपे त्रिभुवनस्वामिनी-विद्यामाराधयितुं प्रवृत्ताः । कृतीपदिकप्रान्तेऽर्द्धरात्री देवी प्रकटीभूय । तयाऽपिप्रायेष्टे मणितम्—‘परमेष्ठि ! श्रीकुमारपालदेवस्य पूर्वमर्षं कथय’ । सा प्राह—‘मालवकसन्धौ पर्वतमध्ये जयत(न्त)नामा मिहो वसति । अन्यदा वाणिज्यकारके जैसलनामा पट्टी पटीवर्द्धवटी गृहीत्वा वयन्तमिलपत्न्याः समीपे जलाऽऽश्रये स्थितवान् । तत्रैष पट्टा जयन्तस्य वृत्तान्तः कथितः । जयन्तेन सार्धो गृहीतः । केऽपि कापि नष्टा सार्धिका जग्मुः । जैसल-वाणिज्यकारकेण मालविकाराज्ञो द्वारं बद्धम् । राजाऽऽकार्यं सन्धानितः । राजा जगदे—‘यत् स्वदीयं जगाम तद् एहाण मम पार्श्वान् । अहमात्मीयं तस्य पार्श्वान् प्रदीप्यामि । त्वया मय च पार्श्वं स्वेयम्’ । ‘आदेशः प्रमाणमिति मणित्वा स्थितः । प्रसावे राज्ञा स सेनानी कृत । जैसलवाणिज्यकारकः कटकं गृहीत्वा पट्टीं भक्षत्वा सर्वं विनाशयामास । जयन्तः पलायकचक्रे । तेन कोपाभ्यन्तपुरो पालको मारितः । तत उज्जयिन्यां गतस्य राजप्रसादो भव्यः । जयन्तः पट्टीपतिरेकपत्री आन्त्वा गङ्गायास्ते गतः सन् चौरिकया पालवृद्धान् मारयति । कृत्तियो भव्यः । कदाचित् श्रीपद्मोभद्रसूरयो अ(ष्ट)दे चट्टियाः । बह्वं गाययिष्यामीति मणितम् । मणितं पुनः—‘त्वया बह्वो लोकं दिनशिक्षाः । अथैषि बहुपातकमर्जितम्—इत्यदि(चक्रेन) श्रीपद्मोभद्रसूरिपतिर्गो-धितः । जीववधे नियम जग्राह । गङ्गातटे पतितज्व तिलकदेगे जगज्जलनगरे ईश्वरव्यवहारिणो एहे धारणी-नाम्नी कर्मकरी, तस्य(सा) एहे स्थितः । तथा व्यवहारिणा च पुरमुद्रा मणितः । तत्रस्यो जीवदयां पालयति । अन्यदा श्रीपद्मोभद्रसूर्योऽनघपुरे समानभुजः । मम गुरवः समागतः । मय मायं जातमि । सदा गुरुणां पार्श्वं उपविष्टस्मिहति । अन्यदा ईश्वरव्यवहारिणा एहे—‘अथकस्ये क्व यासि, एहे न इत्येते’ । तेनोक्तम्—‘गुरुणां

पार्श्वे धर्मं वृणोमि' । व्यवहारिणा भणितम्—'के ते गुरुवः' । तेन वर्णना कृता । महामहेश्वरो व्यवहारी गुरुणां समीपे गतः । जैनधर्मं श्रुत्वा सकुटुम्बो जैनो बभूव । अन्यदा देवकुलं कारितम् । श्रीयशोभद्रसुरभिः प्रतिष्ठा(ष्टा) कृता । ईश्वरसत्त्वकालं देवपूजां करोति । चतुर्मासकदिने जयन्तः [तेन] साकं देवगृहे नीतः । तेनोक्तम्—'वीतरागं न पूजयसि ?' । जयन्तेनोक्तम्—'मम [पा]क्षे किमपि द्रव्यं नास्ति येन पुष्पाणि गृहीत्वा पूजयामि' । व्यवहारिणा भणितम्—'अमुनि पुष्पाणि गृह्णाणि(ण)' । तेनोक्तम्—'ममैभिः पुष्पैर्देवं पूजयतः किं पुण्यम् ?' । तेन च तेन पूर्वं जितान् विंशतिकपर्षकान् व्ययित्वा पुष्पाणि गृहीत्वा वीतरागः पूजितः । गुरुसमीपे उपवासस्थ कृतः । भोजनवेलायामात्मार्यं भोजनं परिवेष्ट्य मुनीनां दत्तम् । आत्मानं कृतार्थं मेने । प्रस्तावे शुभ-ध्यानेन मृत्वा चौलुक्यवंशे तिहुअणपालगृहे कुमारपालो बभूव । देवपूजाप्रभावेण राज्यं जातम् । पूर्वमेव जीवदयाप्रभावेण अमारिः कृता । एतत् कुमारपालदेवो न मानयति । श्रीहेमसुरभिर्मणितम्—'लि(ति)लङ्गदेशो अणघउरपत्तने व्यवहारिणो गृहे यावरीनामकर्मकरी सा पृष्टव्या'—इति प्रत्ययार्थं राज्ञा आत्मीयसालको मुक्त्वा लितः । तत्र गतेन तेन सर्वं कर्मकर्याः श्रुतम् । तद्दिनादारम्य श्रीकुमारपालदेवः परमश्रावको बभूव । जेसल-चणिजारको ढालकहत्याकारी राजा निःका(ष्का)सितः । स्वकीयपापं ज्ञात्वा कार्पाटिकीभूय कावड(डं) स्कन्धे कृत्वा केदारं नमस्कृत्य श्रीसोमेश्वरे गङ्गोदककुम्भान् ढालयति । तत्रभावात् कर्णराजगृहे श्रीमयणल्लु-देव्याः श्रीजयसिंहदेवो बभूव । श्रीकुमारपालदेवेन सह श्रीजयसिंहदेवस्य पाश्चात्यमवाद् वैरं सञ्जातम् । इति कुमारपालदेवस्य श्रीहेमसुरभिः पाश्चात्यमवो भणितः ॥

आज्ञावर्तिषु मण्डलेषु विपुलेष्वष्टादशशादराद्
अब्दान्येव चतुर्दश प्रसमरां भारं निवार्यजसा ।
कीर्तिस्तम्भनिभान् चतुर्दशशतीसहस्रान् बिहारानसौ
हृत्वा निर्मितवान् कुमारचपतिजैनो निजैनो व्ययम् ॥ ५७ ॥

एकदा श्रीकुमारपालेनोक्तम्—

धनमहरहर्दत्तं स्त्रीयं यथार्थितमर्थिने
कृतमरिकुलं नारीशेपं स्वखड्गविजृम्भितैः ।
प्रणयिनि जने रागोद्रेके रतिर्बिहिता चिरं
किमपरमतः कर्त्तव्यं नस्तनाचपि नादरः ॥ ५८ ॥

॥ ५१. एकदा नृपसाऽऽयुःक्षये जाते नृपेनना(णान)शनं जगृहे । इतोऽजयपालेन एव परिग्रहं परावृत्य ॥
माण्डागारे स्वमुद्रा दत्ता । नृपेण तृप्तिनं जलमानायितम् । मृत्पात्रेणानीतम् । नृपेणोक्तम्—'शिपा क ?' ।
'माण्डागारे.....कथं न उदटति' । 'देव ! अजयपालेन मुद्रा दत्ता' । नृपेणोक्तम्—'मयि सत्यप्यजयपालाज्ञा ?'
निःश्वासं मुक्त्वा कराद् मृत्पात्रं त्यक्तम् । इतश्चारेणोक्तम्—

कुमरव कुमारविहार, इत्ता काइं कराविया ।
तांह कुण करिख्यह सार, सीप न आवइं सइं घणी ॥ ५९ ॥

इति निःश्वाससमं शिपा मग्ना । नृपस्त्रिदिवं ययौ । आयुर्वर्ष ८१ । वर्ष ५० [तमे] राज्यं जातम्, तदनु वर्ष ३० [यावद् राज्यं कृतम्] ॥

॥ इति कुमारपालप्रबन्धः समाप्तः ॥

— अथ अजयपालप्रवचः —

॥५७॥ तदनु अजयपालदेवो राज्ये निविष्टः । तेन प्रभोः शिष्यस्य धातचन्द्रस्य प्रीत्या रामचन्द्रमाहूयोकः—
ताग्रमयः पट्टो ध्यातः समानीतः राज्ञा । भवता उपविश्यते । स्वर्गपट्टानमोक्षयत् (?) । मया त्वयै मुक्तः ।
इह सत्वरमास्यताम् । रामचन्द्रस्तु—

महिषादह सचराचरह जिणि सिरि दिन्हा पाय ।

तसु अत्थमणु दिणेशरह होइ त होउ चिराय ॥ ६० ॥

इति मगन् पट्टे निविष्टः । ज्वाला मुखे निर्ययौ । रामस्त्रिदिव गतः । धातचन्द्रः पट्टे निविष्टः ।

इतो नृपो द्विजवाक्याद् नृपकीर्त्तनान् पातयितुमारभे । कृष्णवेषो महिषाकूटो शुद्धरक्तः, शुद्धरक्तैर्द्विवैतः ।
पमकरणमिति नाम धारयन् कुमारपालप्रासादान् पातयति । तपोधनः पत्तव विहाय दिशेदिश जग्मुः ।

" ॥५३॥ अथैकदा श्रीहेमाचार्येषु सत्सु राज्ञा उक्तम्—'प्रभो ! एकस्मिन् क्षासने पक्षद्वयी का ? । एके चतुर्दशी
मन्यन्ते, एके पूर्णिमां मन्यन्ते । तत एकमेव भवति तदा रम्यम् । श्रीहेमसूरिणा पूर्णिमापक्षीयाः सुमतसूरय
आहूय उक्ताः—'यद् नृपः कथयति, एकस्मिन् धर्मे वेदः कः । ततः पूर्णिमायां प्रतिक्रमणं समस्तमपि स्रष्टुं वय-
मादरयिष्यामः । यतिप्रतिष्ठां वयं मन्यन्महे' । तैरुक्तम्—'पर्यालोष्य आतन्निवेदयिष्यामः' । शुभिरागतो भार्गो
भोक्तुं न मुच्यते, स्नातुं च न क्षम्यते—

रूसड कुम्भरनरिंदो अहवा रूसंतु लिंणिणो सवे ।

शुभिमसहपहडा सुमतसूरिहिं नो सुधा ॥ ६१ ॥

इति गार्धो स्थूलाक्षरैर्लिखित्वा स्थापनाचार्य आलके मुक्त्वा प्रणष्टः । आतराकारणे गते जनाः द्रविका-
मादाय प्रमृणां दर्शयामासुः । प्रभुभिर्दत्तम्—'मृष्टः कियद् यासन्ति । अशुनैव जानाम्यन्ते, परं सन्तु । ते
भयभीताः कुङ्कुणे गताः । तत्र विदेशे कोऽपि नोपलभ्यति, नाऽऽयाति । अत्यन्त दुःखिताः सन्ति । एकदा
तनुगमनिक्रिया गतेराकुलीतरु इष्ट्वा शर्जराभां संस्पृश्य तामनु फेरकम् ददता हृदयसदृशः समजनि ।

॥५४॥ इतोऽजयपालराज्ये पूर्णिमापक्षीयः सामन्तसिंहनामा मयी । तेन नृपो विद्वज्—'देव । पूर्वगच्छि
संति भवान्मावर्ति (?) आन्ते श्रीहेमाचार्यैस्मदगुरुवो निष्कासिताः । देवस्य राज्ये ते युज्यन्ते । यथादेशो भवति
तदाऽऽजायन्ते । नृपाश्चाऽऽहृताः । जनेषु क्वि 'अमी के ?' । 'भावठिका', 'वराका सन्तु' । इतः सामन्त-
सिंहो मृतः । एकदाऽऽचार्यो दृष्टिकम् परिपाय वळिकैः प्रहृतेस्तनुगमनिक्रिया याति । इतः कुमारगुरुं
प्रह्लादं प्रासादयवाक्षस्य वीक्ष्य प्राह—'कपोतो यां शास्त्रायामभियसति सा शुष्पतितराम्' ।

इतः प्रह्लादेनोक्तम्—'वाचार्य । गुरु, एतत् सत्यमेव—

गते हेमाचार्ये कुमतितिमिरर्ध्वसनरयो,
स्वपक्षक्षेमार्थे क[पट]पटुभिः कैश्चिदधरैः ।

ध्रितः सामन्ताक्यः सपदि स हि पञ्चत्वमगमत्,
कपोतो यां शास्त्रायामभियसति सा शुष्पतितराम् ॥ ६२ ॥

इत आचार्यः कृष्णमुखः खोपश्रयं ययौ । चिन्तितम्—देवताऽऽश्रयनं विना मनोरथानां सिद्धिर्न । अतो रेचतके गत्वा देवीं अम्बां परितोष्य हेमाचार्यसमीपमिव्यामि । तत्र गतस्तपश्चरणं प्रारभे । उपवासत्रयं तदनु तलहट्टिकायां पारणम् । एकः परिचर्याकरः । एवं मास २ तपःप्रान्ते देव्यम्बा प्रलक्षा जाता—‘कार्यं वद’ । तेनोक्तम्—‘यादृशः कुमारपालदेवस्तादृशमजयपालदेवम्, यादृशो हेमाचार्यस्तादृशं मां विप्रेही’ति कथिते देव्याह—‘गूर्जरात्रायां न । अन्यत्र गच्छ’ । तेनोक्तम्—‘भगवन्पूज्यैव पठप(१)मस्ति’ । अग्निकयोक्तम्—‘तर्हि याहि’ । तेनोक्तम्—‘यदि एतत् सत्यं करोमि तदाहं...’ अग्निकया हेमाचार्यनृपमूर्खोर्विष्टायिकाबुद्धौ—‘यदेव भवदयशः समीहते’ । ताम्यां पवनयोगाद् यमलपर्वतान्तरे क्षिप्तशूर्पितश्च । क्षुल्लकेनावलोकमाने रजोद्विहितः प्रासः । ताम्रादाय समागतः ।

*

५६५. अय [अजयपालेन] प्रासादेषु पात्यमानेषु यमकरणं तारणदुर्गोपरि संनद्धम् । प्रातः प्रयासतीति श्रुत्वा वससाहजाभट्टमुख्यः [संघः] पर्यालोचितवान्—विलोकयत, श्रीकुमारपालदेवेन प्रासादाः कारिताः । अनेन दुर्गालम्बा पातिताः । कोऽपि न वेत्स्यति यक्षः श्रावकोऽभूत् वा । यद्येष तारणदुर्गप्रासादो रक्षितुं शक्यते तदा भव्यम् । सीलणकउतिगिवा विनाऽन्योपायो नास्ति । तस्य गृहे चलत । [गतस्तत्र] सद्यस्तेनाभ्युत्थितः । करौ संयोज्य उक्तम्—‘मयि विषये महान् प्रासादः । किं कार्यम् ?’ । ‘भो ! त्वं वेत्सि, पूर्वनृपेण प्रासादाः कारिताः, अनेन पातिताः । एकस्तारणदुर्गसावधेपोऽस्ति सोऽपि प्रातः पतिष्यति । यदि त्वया रक्ष्यते, अन्यः कोऽन्योपायो नास्ति’ । ‘एष भवतां प्रमादः । पूर्वं ज्ञापितोऽभूत् तदैकोऽपि नापतिष्यत्’ । ‘यज्ञातं तज्जातम् । त्वयाऽयं रक्षता सर्वेऽपि रक्षिताः’ । सद्यः सत्कृत्य विष्टः । स नृपसमीपं गतः—‘देव ! मुत्कलापयामि’ । ‘भो ! क्व यासि ?’ । ‘देव ! वयमुत्पन्नमक्षकाः । सर्वं भक्षितम् । कापि रायतने गत्वा कु(त्वं)प्रासा इविणमादाय पुनरेष्यामः’ । नृपेणोक्तम्—‘यदि पत्तनं विहाय यूयमन्यत्र यात, तदाऽहं लजे । अवसरं दासामि’ । ‘देव ! [अयं] अवसरो भवति वा यामि’ । ‘तर्हि सज्जतां कृत्वा सन्त्योपर्येहि’ । नृपेण सर्वः कोऽप्याहूतः । प्रारब्धं प्रेक्षणम् । इतः सीलणेन इष्टिकाः समानीय पातिताः । मृत्तिकारासभानि रंगान्तः समाजग्मुः । पानीयं च । कटिकस्त्राकारितः—‘प्रासादं कुरु’ । तेन कृतः । मध्ये एकस्य देवस्य स्थापनं कृतम् । ध्वजाऽऽरोपं कृत्वाऽग्रे मूर्खं कृत्वा उक्तम्—‘देव ! गजान्ता लक्ष्मीः, ध्वजान्तो धर्मः । अतोऽहमसुं निर्माय कृतकृत्यो जातः । शयनं विधासे’—इति मुकटीं कृत्वा सुप्तः । पुष्टेणागत्य देवकुलिका पातिता । सीलणः पटी लपत्वा उर्यितः सन् प्राह—‘रे ! केनेदं पातितम् ?’ । ‘भवतो ज्येष्ठपुत्रेण’ । सीलणेन स चपेटया हतः—‘रे ! त्वमस्मापि सदृशो न ? । एतस्मापि नृपतेर्हानिः ! । अनेन स्थापितारि मृते तस्य कीर्त्तनानि पातितानि । त्वया मम जीवतोऽपि पातितम् । मम मृत्युरपि न प्रतीक्षितः’ । इति श्रुत्वा नृपस्य नेत्रयोर्नारं पपात । ‘सीलण ! किं कथयिष्यसि (कथयसि) ? देव ! विमृश्य तप्यगिदमतप्यं वा । गृहस्थः कीर्त्तनं कारयति । यावन्मम कोऽपि भविष्यति तावदस्य सारा भविष्यति’ । ये पतितास्ते पतिताः, शेषाः सन्तु’ । एक एवावधेपोऽस्ति । यस्तव नाम्ना । यमकरणं व्यावर्त्यताम् । इत्थं कृते प्रासादावित्सार उद्धारिताः ।

॥ इति तारणगढप्रासादरक्षणप्रवन्धः ॥

*

१५६. अथ राज्याद् वर्षे तृतीये पर्णपूषणवर्षेणि थारापद्मिणि आसादे थावका मिलिताः । आभट्टवसाहेन उक्तम्—‘समं विलोकयत । यत्र तपोधनानां सहस्रा आसन् तत्राथ स कोऽपि न दृश्यते, यस्य मुखात् भ्रत्याप्त्यानमपि क्रियते । क्वपि कोऽपि तपोधनः पुरमध्ये द्युतो द्यो वा ?’ एकेन कर्णे प्रविश्य उक्तम्—‘यद् राजपुत्रघाटके धरणिगः श्रेष्ठस्ति, तेन जडान्तरिक्षीणाः स्वमुखः स्थापिताः सन्ति च्छन्नम्’ । तदनु वसाहस्तस्य श्रुदे गतः । तेनाभ्युत्थितः । पादमवधार्यताम् । ‘अथ सांवत्सरिकमवर्षेणि तपोधनान् दर्शय’ । तेनोक्तम्—‘क तपोधनाः ?’ । ‘सन्ति’ । तेन भूमिष्टे वीत्वा श्रुवो दर्शिताः । वसाहस्तु चरणयोर्निपत्य रोदितुं प्रवृत्तः—‘भगवन् ! स कोऽपि नास्ति, यो अयु दुःसत्मानं नृपं शिक्षयति’ । शुरुभिरुक्तम्—‘शक्तिरस्ति, परं सानिध्यकर्ता कोऽपि विलोक्यते’ । वसाहस्तु तस्यैव श्रेष्ठिनः शिषां दत्त्वा ययौ । श्रुवो अमु प्रवृत्ताः ।

१५७. इतस्तृतीयदिने नृपस्य कुक्षिर्जाता । तदीयौ धांगा-बहजलिआस्यौ पदाती स्तः । तपोमाता सुहाग-
 १५८. देवी सा खैरिण्यस्ति । सा नृपेणानीयान्वकरे स्थापिताऽस्ति । इतः सन्ध्यावसरे बहजलिकः पीत्वा समायातः । नृपेण हास्ये प्रारम्भे उक्तम्—‘रे ! बाबस्व खैरम्’ । तेनोक्तम्—‘देव ! अधुनाऽवसरयोगं दीयताम्’ । नृपेणो-
 १५९. क्तम्—‘उपपरिकायां प्रज । परं वदनं नाभिलोकनीयम्’ । स तत्र गतः । इतः प्रुष्ठे नृपो दीपकरः समाययौ । तेनाभ्या-
 १६०. दष्ट । सविभ्या पुनो दष्टः । परस्पर लज्जितौ । बहजलेन धांगाश्रे उक्तम्—‘नृपेणैवंविधं हास्यमकारि, तदहं भरिष्ये’ । तेन साक्षेपयुक्तम्—‘मारयिष्ये न वदसि, भरिष्ये वदसि । अमुं मारयिष्यावः’—इति निमित्तं स्मितौ ।
 १६१. नृपस्तु राजपाट्यां निर्ययौ । सन्ध्यायां सुखासनासीनोऽन्धकारप्रतोत्पां प्रविशन् बहजलेन कपाटपश्चाद्विर्गल्य धांगा-
 १६२. केन सह स्थितेन उभाभ्यां नृपो हतः । कलकटे जति धांगाको हतः, बहजलो नष्टः । राजा तु तथैव पपात ।
 १६३. जनो दिशोदिशं गतः । इतो लब्धसन्तुष्टपितो राजा रिष्टन् प्रतोलीप्रत्यासन्ने तन्तुधारष्टे श्रविष्टः । गर्तायां मुखे-
 १६४. वाहेने (पातिते) तन्तुवायेन लकुटो क्षिप्तः खान भत्वा । तेन विदीर्णशिराः पधाट—

धांगा दोस्तु न बहजल्या नखि सामंतह भेट ।

जं सुणिधर संताविआ तह कम्मह फल पट्ट ॥ १६ ॥

इति वदन् पीडया मृत्वा शत्रं ययौ ॥१॥

॥ इत्यजयपालप्रबन्धः ॥

शतार्थिकवि-सोमप्रभाचार्यकृत

कुमारपालप्रतिबोध

नामकवृहत्प्राकृतग्रन्थस्य ऐतिह्यसारात्मकः संक्षेपः ।

प्रथमः प्रकाशः ।

॥ १. ग्रन्थकारकृता प्रस्तावना ।

चउसु दिसासु वसरियं मोह-बलं निजिउं पयदो व । पयडिय-धम्म-चउको चउ-देहो जयइ जिण-नाहो ॥
तं नमह रिसह-नाहं नाण-निहाणस्स जस्स असेसु । अलि-कसिणो केस-भरो-रेहइ रुक्खे भुयंगो व ॥
तं सरह संतिनाहं पवन्न-चरणं पि जं चरण-लगा । तियस-कय-कणय-यंकय-मिसेण सेवन्ति नव तिहिणो ॥
कज्जल-समाण-वणं सिवंग-भूयं निसिद्ध-मय-मारं । परिहरिय-रायमइयं दुहा नमंसामि नेमिजिणं ॥
मज्झ पसीयउ पासो पासे जस्सोरगिद-फण-मणिणो । दिपंति सत्त-दीव व सत्त तताइ पायडिउं ॥
सो जयइ महावीरो सरीर-दुग्गाओ भाव-रिउ-वग्गो । धिरमन्न-पाण-रोहं काउं निघासिओ जेण ॥
वित्थारिय-परमत्थं अणग-रयणासयं सुवन्न-पयं । दोगच्च-दलण-निउणं नमह निहाणं व जिण-वयणं ॥
जेसिं तुहिं लहिं व लहिउं मंदो वि अखलिय-पण्हिं । विसमे वि कन्न-मग्गे संचरइ जयंतु ते गुरुणो ॥
कइणो जयंतु ते जलहिणो व उवजीविउण जाण पयं । अत्ते वि घणा भुवणे कुणंति धन्नाय उक्करिं ॥
जलहि-जल-गलिय-रयणं व दुल्लहं भाणुसत्तणं लहिउं । जिणधम्ममि पयतो कायवो बुद्धिमतेण ॥

सग्गो ताण धरंगणं सहयरा सधा सुहा संपया, सोहग्गाइ-गुणावली विरयए सधंगमालिगणं ।

संसारो न दुरुत्तरो सिव-सुहं पत्तं करंमोखे, जे सम्मं जिणधम्म-कम्म-करणे वट्ठंति उद्धारया ॥

सप्पुरिस-चरित्ताणं सरणेण पयंपणेण सवणेण । अणुमोयणेण य फुडं जिणधम्मो लइइ उक्करिं ॥
सुधं जिणा गणहरा चउदस-दस-पुडिणो चरिम-तणुणो । चारित्त-धरा बहवो जाया अत्ते वि सप्पुरिसा ॥
तह भरहेस्सर-सेणिच-संपइ निवपमिइणो समुपन्ना । पवयण-पभावणा-गुण-निहिणो गिहिणो वि सप्पुरिसा ॥
तेसिं नाम-गहणं पि जणइ जंतुण पुन्न-यन्मारं । सग्गापवग-सुह-संपयाउ संपाडइ कमेण ॥
संपइ पुण सप्पुरिसो एको सिरि-हेम्मचंद-मुणिणाहो । पुरियं दूसम-समए वि जस्स लेउत्तरं चरियं ॥
दुइओ य दलिय-रिउ-चक्क-विक्रमो कुमारचाल-मूपाओ । जेण ददं पडिवन्नो जिण-धम्मो दसमाए वि ॥
केवल-नाण-पलोइअ-तइलोक्काणं जिणाण वयणेहिं । पुव-निवा पडिबुद्धा जिणधम्मो जं न तं सुजं ॥
सुजमियं जं राया कुमारचालो परूढ-मिच्छत्तो । छउमत्थेण वि पडुया जिणधम्म-परायणो विहिओ ॥
सुजिय-तवणिज्ज-जंती सयवत्त-सच्च-नयण-रमणिजा । पल्लविय-ल्लेय-ल्लेयण-हरिस-प्यधरा सरीर-सिरी ॥
आवालत्तणजो वि हु चारित्तं जणिय-जण-वमकारं । चावीस-परीसह-सहण-दुद्धरं तिष्ठ-तव-भवर् ॥
मुणिय-विसमत्थ-सत्या निम्मिय-वायरण-पमुह-गंथ-गाणा । परवाइ-परावय-जाय-सु-किरि-मई जय-पसिद्धा ॥
धम्म-पडिवत्ति-वणणं अतुच्छ-मिच्छत्त-सुच्छिआणं पि । महु-खीर-पमुह-महुरत्त-निम्मियं धम्म-वागारणं ॥
इवाइ-गुणोहं हेम्मसुरिणो पेच्छिउण लेय-वणो । सहइइ अदिट्ठे वि हु तिवंकर-गणहर-प्यमुहे ॥
जिणधम्मो पडिवत्तिं कुमारनरिंदस्स लोइउं लोओ । पतिवइ व चरित्त-भूमिवईणं पि अविअयं ॥
सिव-पह-कहणे वि सयं वीरजिणे सेणिण नरवइणा । जीव-दयं कारविउं न सक्खिओ काठसोयरिओ ॥

दृशम-समए वि हु हेमसूरिणो निसुणिऊण वणणाई । सब-जणो जीव-दयं करावियो कुमरवालेण ॥
 ततो दुवे वि एए इमंमि समए असंभव-चरिता । कय-कयलुवावपारा जिणधम्म-पमावण-पद्दाणा ॥
 दुण्ह वि इमाण चरियं मणिजयाणं मए निसामेह । नित्यरइ जेण मुकयं मिरत्तणं होइ जिणधम्मे ॥
 जइ वि चरियं इमाणं मणोहरं अतिथि बहुयमन्नं पि । तह वि जिणधम्म-पडिबोह-संपुरं किं पि जेपेमि ॥
 पढु-मकल-जुवाइ वि रसवईए मज्झाओ किंवि श्रुंजंतो । निय-इच्छा-अणुरूपं पुरिसो किं होइ वणणिजो ॥

३०

३५

४५

५०

५५

६०

६५

७०

७५

८०

८५

९०

९५

१००

१०५

१०९

११०

११५

११९

१२०

१२५

१२९

१३०

१३५

१३९

१४०

१४५

१४९

१५०

१५५

१५९

१६०

१६५

१६९

१७०

१७५

१७९

१८०

१८५

१८९

१९०

१९५

१९९

२००

२०५

२०९

२१०

२१५

२१९

२२०

२२५

२२९

२३०

२३५

२३९

२४०

२४५

२४९

२५०

२५५

२५९

२६०

२६५

२६९

२७०

२७५

२७९

२८०

२८५

२८९

२९०

२९५

२९९

३००

३०५

३०९

३१०

३१५

३१९

३२०

३२५

३२९

३३०

३३५

३३९

३४०

३४५

३४९

३५०

३५५

३५९

३६०

३६५

३६९

३७०

३७५

३७९

३८०

३८५

३८९

३९०

३९५

३९९

४००

४०५

४०९

४१०

४१५

४१९

४२०

४२५

४२९

४३०

४३५

४३९

४४०

४४५

४४९

४५०

४५५

४५९

४६०

४६५

४६९

४७०

४७५

४७९

४८०

४८५

४८९

४९०

४९५

४९९

५००

५०५

५०९

५१०

५१५

५१९

५२०

५२५

५२९

५३०

५३५

५३९

५४०

५४५

५४९

५५०

५५५

५५९

५६०

५६५

५६९

५७०

५७५

५७९

५८०

५८५

५८९

५९०

५९५

५९९

६००

६०५

६०९

६१०

६१५

६१९

६२०

६२५

६२९

६३०

६३५

६३९

६४०

६४५

६४९

६५०

६५५

६५९

६६०

६६५

६६९

६७०

६७५

६७९

६८०

६८५

६८९

६९०

६९५

६९९

७००

७०५

७०९

७१०

७१५

७१९

७२०

७२५

७२९

७३०

७३५

७३९

७४०

७४५

७४९

७५०

७५५

७५९

७६०

७६५

७६९

७७०

७७५

७७९

७८०

७८५

७८९

७९०

७९५

७९९

८००

८०५

८०९

८१०

८१५

८१९

८२०

८२५

८२९

८३०

८३५

८३९

८४०

८४५

८४९

८५०

८५५

८५९

८६०

८६५

८६९

८७०

८७५

८७९

८८०

८८५

८८९

८९०

८९५

८९९

९००

९०५

९०९

९१०

९१५

९१९

९२०

९२५

९२९

९३०

९३५

९३९

९४०

९४५

९४९

९५०

९५५

९५९

९६०

९६५

९६९

९७०

९७५

९७९

९८०

९८५

९८९

९९०

९९५

९९९

१०००

१००५

१००९

१०१०

१०१५

१०१९

१०२०

१०२५

१०२९

१०३०

१०३५

१०३९

१०४०

१०४५

१०४९

१०५०

१०५५

१०५९

१०६०

१०६५

१०६९

१०७०

१०७५

१०७९

१०८०

१०८५

१०८९

१०९०

१०९५

१०९

एसो लुगो रजस्त रजलक्षण-सणाह-सधंगो । ता श्रुति ठविञ्ज नग्गुणेहिं पञ्चमनेहिं ॥
एवं परुपरं भंतिज्ज तह भिण्हिज्ज संवायं । सामुदिय-मोहुत्तिय-साउणिय-नेमित्तिय-नराणं ॥
रब्भंमि परिट्ठविओ कुमारपालो पहाण-पुरिसेहिं । ततो भुवणभेसे परिओस-परं व संजायं ॥

तुट्ट-हार-दंतुरिय-वरंगण नच्चिय-चारु-विलास-पणंगण ।

निम्भर-सद-भरिय-भुवणंतर वजिय-भंगल-तूर-निरंतर ॥

साहिय-दिसा-चउको चउ-विहोवाय-धरिय-चउ-वओ । चउ-वग्ग-सेवण-परो कुमार-नरिंदो कुणह रजं ॥

११५. कुमारपालस्य धर्मस्वरूपजिज्ञासा ।

अद अन्नया वियन्हे बहुणो बहु-धम्म-सत्य-नाणहे । विप्पपहाणे हक्कारिज्ज रत्ता भणियमेवं ॥
करि-नुरय-रह-समिद्धं नरिंद-सिरि-कुसुम-लीढ-पयवीढं । लंपिय-वसण-सहस्सो संपत्तो जं अहं रजं ॥
तं पुब्ब-मबे धम्मो सुहेक्क-हेज्ज कओ मए को वि । कज्जस्स दंसणाओ जाणंति हि कारणं निउणा ॥
ता धम्मस्स सरूवं कहेहि परिभाविज्ज सत्थत्वं । जेण तमायरिज्जं करेमि मणुयत्तणं सहलं ॥
मणुयत्तणे वि लद्धे कुणंति धम्मं न जे विमूढ-मणा । ते रोहणं पि पत्ता महग्ग-नयणं न गिण्हंति ॥
तो बुद्ध-धम्मणेहिं निवस्स बेयाइ-सत्थ-पन्नतो । पसु-वह-पहाण-जागाइ-लक्खणो अक्खिओ धम्मो ॥
तं सोऊण निवेणं कुरिय-विवेएण चित्तियं चित्ते । अहह दिय-पुंगवेहिं न सोहणो साहिओ धम्मो ॥
पंधिदिय-जीय-वहो निक्खरुण-मणेहिं कीरए जय । जइ सो वि होअ धम्मो नत्थि अहम्मो तओ को वि ॥
ता धम्मस्स सरूवं जहडियं किं इमे न जाणंति ? । किं वा जाणंता वि द्धु मं विणा विप्पयारंति ॥
इय चित्ताए निर्द अलहंतो निसि-भरम्मि नरनाहो । नमिज्ज अमबेणं बाहडदेवैण चित्ततो ॥

११६. वाग्ददेवेन कुमारपालस्य हेमचन्द्रशूरपरिचयोत्पादनम् । तत्र प्रथमं

हेमचन्द्रशूरपरम्परावर्णनम् ।

धम्माधम्म-सरूवं नरिंद ! जइ जाणितं तुमं महसि । खणमेकमेवचित्तो निसुणसु जं किं पि जंपेमि ॥
आसि भमरहिओ पुन्नतल्ल-गुरु-गच्छ-दुम-कुसुम-गुच्छे । समय-भयरंद-सतो सिरिदत्तशुरू सुरहि-सालो ॥
सो विहिणा विहरंतो गामागर-नगर-भूसियं वसुहं । वागड-विसय-वयंसे रयणपुदे पुर-वरे पत्तो ॥
तत्थ निवो जस्स भदो भद-भयंदो इ दाण-लद्ध-जसो । वेरि-करि-दलण-सुरो उज्जय-वंसो विसाल-कतो ॥
तम्मि नरिंद-भंदिर-अदूर-देसम्मि गिण्हितं बसहिं । चंदो व तारय-बुओ मुणि-परियरिओ ठिओ एसो ॥
तत्स सुहा-रस-सारणि-सहोयरं धम्म-देसणं सोउं । सेवेग-वासिय मणा के वि पवजंति पवजं ॥
अन्ने गिहत्थ-धम्मोचियाई चारस-वयाई गिण्हंति । मोक्ख-तत्त-धीय-भूयं सम्मत्तं आयरंति पेरे ॥
अह अन्नया निसाए सज्जाय-ज्झणि मुणीण सोऊण । जस्स भइ-निवो संवेग-परिगओ चित्ताए चित्ते ॥
धन्ना एए मुणिणो काउं जे सब-संग-परिहारं । पर-लोय-मग्गमेकं सुक्क-मवासा पयंपंति ॥
ता एयाण मुणीणं पय-पउम-नमंसणेण अप्पाणं । परिगलिय-पाव-पंकं पहाय-समए करिस्सामि ॥
एवं धम्म-मणोरह-कलिय-मणो पत्थिवो लहइ निर्दं । भंगल-तूर-रवेणं पडिबुद्धो पच्छिमे जामे ॥
कय-सयल-गोस-किओ समत्त-सामंत-भंति-परियरिओ । करि-नुरय रह-समेओ पत्तो सिरिदत्त-गुरु-पासे ॥
भूमि-निहिउत्तमंगो नत्ति-समग्गो शुरुं पणमिज्ज । पुरओ निवो निविट्ठो कयंजली भण्णिउमादत्तो ॥
भयवं ! धन्ना तुम्हे संसारासारं मणे भरिउं । जे चउ-सब-संगा पर-लोयाराहणं कुणह ॥
अम्हारिसा अहन्ना परलोय-परंमुहा महारंमा । अनियत्त-विसय-त्तहा जे इह-भय-भेत-पडिबद्धा ॥
अह जंपितं पवत्तो सिरिदत्तशुरू, न्हंणं सयलं । तव-सिरि-मुत्ता-पंतीहिं दंत-कंतीहिं धवुलंतो ॥
सुह-ससि-पवेस-सुविणोयमाइ-हुलहं नरत्तणं लहितं । खणमेकं पि पमाओ सुहेण धम्मो न कयवओ ॥

[अत्र ग्रन्थकारेण मूलदेवकथानकं वर्णितम् ।]

इय धम्म-देसणामय-सेण सेतम्मि भूमिणाहस्स । हिययम्मि समुल्लसिणो जिणिंद-धम्माणाय-दुमो ॥
 भणियं निवेण भयवं । कदियमिषं उभय-भव-हियं तुमए । अघो पिओ वि सभो जंपइ इह-भव-हियं चेव ॥
 ता समयम्मि विमुत्तं तणं व रत्तं विषेय-गिरि-वत्तं । पडिवसिउण धम्मं सहलं काहं भणुए-जम्मं ॥
 ता वेदिउं मुणिदं दिय-भंदिरमागओ भहीनाहो । धम्मोवएस-विसरं सुमरंतो गमइ दियहाई ॥ ९५
 अह पावसो पयट्ठो संपाडिय-पहिय-दियय-संपट्ठो । समरट्ठ-मरनट्ठो कयंय-संदह-अलिपट्ठो ॥
 जय विरहम्मि-उज्जंत-विहिणी-हियय-लद्ध-यसरेण । धुम-यरेण घण-भंडडेण मलिणी-कयं गगणं ॥
 नव-भेह-विषयमेणं समपियं जत्थ तडि-उवालेयं । कण्ठयभयामरुणं पिव पयंतंति दिसा-सुरंभीओ ॥
 नव-पाउस-नरवइ-रत्त-घोसणा-दिंडिमो व सत्तरय । जग्गविध-विसम-भाणो वियंभिओ मेह-भजिरवो ॥
 निवडंति माणिणी-भाण-खंडणे विलसमाण-सत्तीओ । जस्सि जल-घाएओ अपणं-सर-वोरणीओ व ॥ १००
 तस्सि चरि-खित्तुं नरवइणा वावियाइं धममाइं । तेस्सि दंसण-हेउं कयावि राया विणिक्खंतो ॥
 तम्मि समए करिसगेहिं धम्म-मज्झाओ पुबबुवखणिउं । पुंजीरुणुसु निष्फल-तप्पेसु पज्जालिओ जलणो ॥
 तत्थ जलणेण-उज्जंत-विग्गहं गम्भ-निम्भरं भुयमिं । दहं संविणेणं रत्ता परिमाविंयं एयं ॥
 अहइ इमो घरवासो पडिहरिणिओ विवेयवंताणं । एहु-जीव-विणास-कया आरंभा जत्थ करंति ॥ १०५
 एवं संविग्ग-भणो राया निय-भंदिरम्मि संपत्तो । इक्कारिउण पुच्छइ एगंते सावयं एयं ॥
 संपइ सिरिदत्तागुरु गुणवंतो कय विहरइ एसे । सो कइइ हिंदुपाणय-पुरम्मि मुणिपुंगवो अरिय ॥
 तो राया रपणीए कस्स वि अनिवेशिउण निक्खंतो । तुरयंमि समाकहिउण हिंदुपाणय-पुरे पत्तो ॥
 सिरिदत्तागुरुं नमिउण तस्स कहिउण नियय-सुत्तं । जंपइ संपइ काउं भणुगाहं देहि मह दिक्खं ॥
 गुरुणा उतं छतं उत्तम-ससस्स तुज्ज नर-नाह । रत्तं तणं व मुत्तं केरिस्स जं संजम-ग्गहणं ॥
 अदि संजमाउ अत्थो संसारुच्छेय-कारणं अरिय । नव-जलहरं विणा किं निवहइ द्वावलं को वि ॥ ११०
 रत्ता-अणप्पमुत्तं एत्तं एक्कावलिं समप्पेउं । जिणधम्म-निम्मल-मणा पयंपिआ सावया एवं ॥
 कारवइ जिणाययणं इमीए एक्कावलीइ मुलेण । तेहि वि तह ति पडिवसिउण तं श्रुति कारवियं ॥
 तं अरिय तत्थ अज वि चउवीस-जिणालयं जिणाययणं । पुत्तं व मुत्तिमंतं जस्स भइ-निवस्स अं सहइ ॥
 रत्ता पुण मडिवत्ता सिरिदत्ता-गुरुस्स चलण-भूलम्मि । अंतर-रिउ-वह-दक्खा दिक्खा निसियासि-थार व ॥
 एगंतोववाले जा जीवं अंमिलं व धारणए । काहं ति तेण विहिया बय-गाहण-दिणे हिय पइच्छा ॥ ११५
 सुय-सागर-भारगओ सूरि-पयं पाविउण जसभरो । भुवणे चिरं विहरिओ पडिबोहत्तो भविय-वग्गं ॥
 स-समय-पुरसमय-विज समए तेणावि निय-पए ठविओ । निविज-पञ्जुल-भट्ठो पञ्जुलो नाम वर-सूरी ॥
 अह जस्स भट्ठो सूरी तिउ-तत्तधरण-सोसिय-सरीरो । निय-परिवार-सभेओ आरुढो उज्जयंतगिरिं ॥
 रेवपगिरिंद-भउडं व सुकय-लम्पी-विलास-कमलं व । भव-वउहि-आपवयं व जिणहरं राणहरो पत्तो ॥
 नमिउण नेमिनाहं पमजिउं निवसिउण तस्स पुरो । पञ्जुलसूरि-पसुदं निय-परिवारं सणइ एवं ॥ १२०
 राग-दोस-विगुओ चिर-सेविय-नाण-दंसण-चरितो । निच्छय-एणण तिरयं अप्प विज तुवए जइ वि ॥
 तह वि ॥ ववहाए-नयेण जो एएसो पण्ड-वावाण । तित्थंकराण एहिं करिसिओ सो परं तित्थं ॥
 इह दिक्खा-मडिवची नाणुपची विमुत्ति-संपत्ती । नेमिस्स जेण जाया तेणेसो तित्थमुत्तिंतो ॥
 अन्नत्थ वि नेमिस्स निस्संदेहं दुहावदं देहं । तवो वरं पसरये तित्थे इये वि पेत्तेमि ॥
 इय भणियं पक्कखइ जिण-पक्कखं चउविहाहारं । वारंतस्स वि पञ्जुलसूरिणो सपरिवारस्स ॥ १२५
 पउमासणेवविट्ठो परिचत्त-समत्त-यत्त-परिकम्मो । सिरि-नेमिनाह-पडिया-सुदरंकर-निहिय-नयण-सुओ ॥

सद्यस्य वि राग-दोस-चञ्चिओ परम-तत्त-लीण-मणो । मुणिपुंगवो मुणियागम-सवण-समुल्लसिय-सवेगो ॥

पुव-महाारिसि-भग्गो दुसम-समये वि सेविवो सम्मं । तेरस-दिणावसाणे पत्तो तियसात्थं सरी ॥

तत्तो पच्चन्नगुरु विर्यंतो सयल-संघ-परिवो स । सुत्तय-पयडण-थरो परोवयारं चिरं कुणइ ॥

सत्त-सुहो सुइ-सुहो वाइजंतो समण-लोएण । ठाणय-पगरण-रूवो जस्सज्ज वि फुरइ जस-पडहो ॥ ११०

तंतसं गुणसेणसूरी सीसो वर-संजगुजओ जाओ । जस्स गुण चिय वाणा अंतररिउ-वग्ग-निग्गहणे ॥

सीसो खमग्ग-लग्गो तस्सासी देवचंदसूरि ति । चंदेण व दिय-राएण जेण आपंदियं भुवणं ॥

कय-सुकय-कुमुय-चोहा चउर-चउर-पमोय-संजणणी । संतिजिणचरित्त-कहा जुण्ह व विर्यमिआ जत्तो ॥

जे ठाणएसु ठविया पच्चन्न-मुणीसरेण धम्म-दुमा । काउम ताण विवहं ते जेण लहाविआ बुद्धिं ॥

जस्स चलणारविंदं चरित्त-लच्छी-विलास-वासहरं । मुणि-भमरोहिं अमुक्कं जिणमय-मयरंद-सुद्धेहिं ॥ ११५

क्षो विहरंतो मही-मंडलमि खंडिय-पयंड-भावरिउ । सयल-भुवणेक्क-बंधं धंउकयं पुरवरं पत्तो ॥

सो तस्य पणमणत्थं समागयाणं जगाण पउराणं । संसारासारत्तण-पयासिणिं देसणं कुणइ ॥

तं सोउं संबिग्गो सरीर-सुंदेर-विजिय-सुरकुमरो । एक्को वणिय-कुमारो कयंजली भणित्ताढत्तो ॥

भवयं ! भवणवाओ जम्म-जरा-मरण-लहरि-हीरंतं । मे नित्यास्सु सुचारित्त-जाणवत्त-पयाणेण ॥

शुक्खां वुत्तं पालय ! किं नामो कस्स वा सुवो तं सि । तो तस्स माउलेणं पयंपिअं नेमिनामेण ॥ १२०

§ ७. हेमचन्द्रसूत्रेर्जन्मादिवृत्तान्तः ।

भवयं ! इदृषि इदृषि व भोदकुल-विज्ज-संभवो महो । कय-देव-गुरु-जणवो चच्चो नामा पहाण-वणी ॥

निम्मल-कुल-संभया मूरि-गुणभरण-भूसिय-सरीरा । तस्सतिव गेहिणी चरहिणि ति सा होइ मह पदिणी ॥

जीए विमलं सीलं दहुं लज्जाए चंदमा निबं । चरम-जलहिमि मज्झं कलंक-पक्खालत्थयं व ॥

ताणं तणओ एसो निस्सव-रूवो पणिट्ठ-भइ-विहवो । सुवणुदरप-मणोहर-धिचइओ चंगदेवो ति ॥

गम्भावयार-समए इमस्स जणणीए सुविणए दिट्ठो । निय-गेहे सहयारो समुग्गओ बुद्धिमणुपत्तो ॥ १४५

जा पुष्प-फला-रंभो तत्तो वुत्तुण मंदिरं मज्झ । अन्नत्थ महारामे मणामिरामे इमो पत्तो ॥

छायाए पल्लवेहिं कुसुमेहिं फलेहिं तस्य पवरेहिं । पट्टय-जणाणं एसो उवयारं काउमादवो ॥

गम्भगए वि इमस्सि इह देसे नढमसिव-नामं पि । तह अणमिओ जाओ लोओ दुम्भिक्व-दुक्खस्स ॥

परचक्क-चरड-चोराइ-विहवा दूग्गवगया सवो । न फुरंति धूय-पमुहा मेह-च्छवे वि दिणनाहे ॥

इय तस्स जम्म-दियंइ जायाइ दिसा-मुहाइ विमलइ । देव-गुरु-चंदेणेण धम्मत्थीणं मणाइ व ॥ १५०

हरिसि-जणणो जणाणं सुयणो व समीरणो समुल्लसिओ । रय-पसमणं निवडियं गुरूण वयणं व गंधजले ॥

भवणमि कुसुम-वुट्ठी सुसाणि-तुडिं ॥ सेवए जाया । कव-गुणो व सदियए फुरिओ गयणंमि तूर-वो ॥

एसो परिवोसकरो बालत्तणओ वि अमय-धडिओ व । रयणं व कराओ कं संचरिओ सयल-डोयस्स ॥

संपइ इमस्स चित्तं न रमइ अन्नत्थ वज्जिउं धम्मं । माणस-सरंमि मुत्तुं इंसस्स व पल्ल-जलेसु ॥

शुक्खा वुत्तं जत्तं जं कुणइ इमो चरित्त-पडिवत्ति । जेण सो परमत्थो जणणी-दिहस्स सुविणस्स ॥ १५५

गहिउण वयं अवगाहिउण नीसेस-सत्थ-परमत्थं । तित्थकरो व एसो जणस्स उवयारओ होही ॥

तत्तो इमस्स जणयं चच्चं नामेण भणइ तो तुज्जे । जहं चंगदेवमेयं वय-गोहणत्थं विसअइ ॥

सो पट्ट-सिणेह-सुत्तो यहुं पि भणिओ विसज्जइ न पुत्तं । तत्तो पुंवे वि ददं कउजमो संजमं-गगहणे ॥

माउलय-अणुमयं गिहिउण ठाणंतमि संवडिओ । गुण-शुक्खा सह शुक्खा संपत्तो खंभत्तिंतंमि ॥

संय पवन्नो दिक्कं कुणमाणो सयल-संघ-परिवोसं । सो सोम-सुहो सोमो व सोमचंदो ति कयंनमो ॥ १६०

येषेण वि कालेण काऊयं तवं जिणागमुद्धिं । गंभीरस्स वि सुय-सागरस्स पारंगओ एसो ॥
 दसम-समय-असमं-गुणोह-कलियो विभावितं हियए । सिरिदेवचंद-सुखा एसो गणहर-ए उवियो ॥
 हेम-समच्छवि-देहो चंदो ष जणाण जणिय-आणंदो । ततो इमो पसिद्धो नामेणं हेमचंदो ति ॥
 निचं सहावउ विय समग-ओजोवयार-कष-चित्तो । सो देवपाइ वुत्तो विहरंतो विविह-देसेसु ॥
 गुज्जर-विससं सुत्तुं मा कुणसु विहारमज-देसेसु । काहिसि परोवयारं जेणित्य ठिओ तुयं गस्यं ॥ १९
 तो तीए वयणेणं देसंतर-विहरणाउ विणियत्तो । चिद्ध इहेव एसो पडिओहंतो मणिय-वग्गं ॥
 बुह-यण-चूडामणिणो भुवण-पसिद्धस्स सिद्धरायस्स । संसय-एएसु सबेसु पुच्छजिओ इमो जाओ ॥
 एअस्स देसणं निमुण्णिअ मिच्छत्त-मोहिय-मई वि । जयसिंहनिवो जाओ विविद-धम्माणुरत्त-भणो ॥
 ततो तेणित्य पुरे रायविहारो करावियो रम्भो । चउ-जिणपडिम-समिद्धो सिद्धविहारो य सिद्धिपुरे ॥
 जयसिंहदेव-वयणा निम्मियं सिद्धहेम-यागरणं । नीसेस-सइ लक्खण-निहाणमिणिणा मुणिदेण ॥ १०
 अमओवेमए वाणी-विस्सालमेयं अपिच्छमाणस्स । आसि खणं पि न तिती चित्ते जयसिंहदेवस्स ॥
 तो जइ तुमं पि वंछसि धम्म-सरूवं जहडियं नाउं । तो मुणिपुंगवमेयं पुच्छुमु होऊण भवि-परो ॥

*

॥ ८. कुमारपालस्य हेमचन्द्रसूरिपार्श्वे गमनम्, हेमचन्द्रसूरिः कुमारपालं प्रति सद्योः ।

सम्मं धम्म-सरूवं साहो अमयेणं । तो हेमचंदसूरिं कुमारपरिंदो वमइ निचं ॥
 सम्मं धम्म-सरूवं तस्स समीवंसि पुच्छए राया । मुणिय-सपलागमयो मुणि-नाहो जंपए एवं ॥
 मव-सिधु-तरी-तुलं मदल-कल्लाण-वलि-जलकुलं । कय-सयल-सुह-समुदये जीवदयं विय मुणसु धम्मं ॥ १०
 आउं दोहमरोगमंगमसमं रूवं पमिदं यलं, सोहम्मं तिजगुत्तमं निरुक्खो भोगो जसो निम्भो ।
 आपसेक-परायणो परियणो लच्छी अबिच्छेइणी, होन्ना तस्स भवंतेरे कुणइ जो जीवाणुकं नरो ॥
 नरयपुर-सरल-सरणी अवाय-अंघाय-वग्ग-वण-धरणी । नीसेस-दुक्ख-जणणी हिसा जीवाण सुह-दणणी ॥
 जो कुणइ परस्स दुई पावइ तं वेच अणंतगुणं । लम्भति अंपयाइ नहि निषदरुमि ववियंमि ॥
 जो जीव-वई काउं करेइ खण-मित्तमत्तणो तित्ति । छेयण-येयण-पमुई नरय-दुई सो चिरे उइइ ॥ १०
 जं दोहगगमुदगं जं जण-लोयण-दुहावई रूवं । जं अंस-मूल-खय-खास-सास-कुडाइणो रोगा ॥
 जं कण्ण-नास-कर-कल्लण-कत्तणं जं च जीवियं तुच्छे । तं पुषारोविय-जीव-दुक्ख-रुक्खस्स फुरइ फलं ॥
 जो जीव-अयं जीवो नर-सुर-मिव-सोवख-कारणं कुणइ । सो गय-पावो पवेइ अमरसीहो ष कल्लाणं ॥

*

[अत्र जीउदयप्रतिपादकानि अमरसिंहादिकपात्रकानि ग्रन्थकारेण वर्णितानि ।]

॥ ९. कुमारपालस्य जीवदयामिच्छः ।

इय जीव दया रूवं धम्मं सोऊण तुद्ध-चित्तेण । रत्ता भणियं मुणि-नाह ! साहिओ सोहणो पम्मो ॥
 एसो मे अमिरुओ एसो चित्तंमि, मज्ज विणिविद्धो । एसो विय परमत्तेण घडए वृत्तीहिं न इ सेसो ॥ १०
 जओ-

मत्रंति इमं सबे जं उत्तम-असण-नसण-पमुहेसु । दिजेसु उत्तमाइ इमाइ लम्भंति पर-लोए ॥
 एवं सुह-दुक्खेसु कीतेसु परस्स इ लोए । ताइं चिय पर-लोए लम्भंति अणंत-मुणियाइ ॥
 जो कुणइ तुरो हिंसं परस्स जो जणइ जीविय-विणासं । विरएइ सोक्ख-विरहं संपाडइ संपया-अंसं ॥
 सो एवं कुणमाणो पर-लोए पावए पोटितो । बहुसो जीविय-नासं सुह-विगमं संपओच्छेयं ॥
 जं उप्पइ तं लम्भइ पमूयतरमित्य नतिय सदेहो । वणिएसु कोरेवेसु लम्भंति हि कोरेव वेयं ॥ १०

जो उण न हणइ जीवे जो तेसि जीवियं सुहं विगवं । न हणइ तत्तो तस्स वि तं न हणइ को वि पर-लोए ॥
 ता मदेण व नृणं कयाणुंका मए वि पुब-भवे । जं लंघिऊण वसणाइं रत्न-लच्छी इमा लद्धा ॥
 ता संपइ जीव-दया जाव-जीवं मए विदेयद्या । मंसं न भक्खियव्वं परिहरियद्या य पारद्धी ॥
 जो देवयाण पुरोओ कीरइ आरुग्ग-संति-कम्म-कए । जो पसु-महिंसाण विणासो निवारियवो मए सो वि ॥
 जीव-वह-दुक्कएण वि जइ आरुग्गाइ जायए कह वि । तत्तो दवानलेणं दुष्माण कुसुमोगगमो होजा ॥
 जो जत्तेसु पसु-वहो विद्धिओ सग्गाइ-साहण-निमित्तं । दिय-सुंमव ! सेवं चिय विवेङ्गो तं न काहिति ॥ १९५
 मालो वि सुणइ एवं जं जीव-वहेण लम्भइ न सम्मो । किं पन्नम-सुह-कुहराओ होइ पीऊस-रस-बुडी ? ॥
 तो गुरुणा वागरियं नरिंद ! तुह धम्म-बंधुय बुद्धी । सधुत्तमो विवेगो अणुत्तरं तत्त-दंसित्तं ॥
 जं जीव-दया-रम्मे धम्मे कल्लाण-जणण-कय-कम्मे । सग्गापवगा-पुर-ग्ग-दंसणे तुह मणं लीणं ॥

*

§§ १०. कुमारपालस्य सर्वग्रामनगरेषु राजादेशप्रेषणेन जीवदयाप्रवर्तना ।

तजो रत्ता रायाएस-पेसणेण सन्न-गाम-नगरेसु अमारियोसणा-पइह-वायण-पुंथं पवत्तिया जीव-दया । २००
 गुरुणा भणिओ राया-महाराय ! दुप्परियया पाएण मंस-गिद्धी । धन्नो तुमं भायणं सकल-कल्लाणणं जेण कया
 मंस-निवित्ती ।

ता सम्मं पालेज्जसु मंस-निवित्तिं नरिंद ! जा-जीवं ! सम्मं अपालयंतो कुंदो इ दुहं लहइ जीवो ॥

[अत्र कुन्दकथानकयणनं परिकथितम् ।]

जो पुण नियममखंडं पालिज अवज-वज्जणुद्धो । सो पुरिसो पर-लोए सोक्खमखंडं लहइ नृणं ॥
 जो य न करेज निपमं निदग्गो जो कयं च मंजिज्जा । सो मंस-भोग-गिद्धो नरयाइ-कयत्थणं सहइ ॥
 ता महाराय ! जत्तं तुमए कयं जं सत्तणं महावसणाणं दुवे पारद्धी मंसं च परिचत्ताणि ।
 सेसाणि वि सव्वाणत्थ-निमंघणाणि परिहरियद्याणि । तत्थ-

§§ ११. हेमचन्द्रसूरिकृतो द्यूतपरिहारविषयोपदेशः । तदनुसारेण कुमारपालस्य
 द्यूतपरित्यागः, राज्येऽपि तस्मिन्नेव ।

जं कुल-कलंक-भूलं शुक्लजा-सच्च-सोय-पडिक्कलं । धम्मत्थ-काम-लुक्कं दाण-दया-भोग-परिसुद्धं ॥ २०५
 पिय-भाय-भाय-सुय-भज-भोसणं सोसणं सुह-जलाणं । सुगइ-पडिक्कल-भूयं तं जूयं राय ! परिहरसु ॥
 जूय-पसत्तो सत्तो समस-वित्तस्स कुणइ विदंसं । हारिय-असेस-रज्जो इह दिदंतो नलो राया ॥

[अत्र ग्रन्थकारेण द्यूतविषये नलचरितं प्रथितम् ।]

एयं सोऊण भणिवं रत्ता-भयवं ! न मए अक्खाइ-जएण कीलायेवं पि कायवं । गुरुणा बुत्तं-महाराय !
 जत्तं तुम्हारिसाणं विणिजिय-अक्खाणं अक्ख-जूय-वज्जणं । मंतीहिं विन्नवो राया-देव ! देवेण ताव सयं परिचत्तं
 एवं, अथो सवत्थ रजे निवारिज्जत्तं चि । रत्ता बुत्तं-एवं करेह । 'आएसो पमाणं' ति मण्तेहिं तेहिं तहेव कयं ।

§§ १२. सूरिकृतः परस्त्रीगमनत्यागोपदेशः । राजस्तत्स्वीकारः ।

गुरुणा भणियं-सव्वाणत्थनिमंघणं परिहरसु पर-रमणि-सेवणं । जगो-

कुल कलंकित मलित माहणु, मलिणीकय सयण-सुद्ध, दिवु इत्थु नियगुण-कडण्ह,

जगु झंपिओ अवजसिण, वसण-विद्धिय सन्नद्धिय वण्ह ।

दूरहं वारिउ महु तिणि दक्किउ सुगइ-दुवारु । उमय भवुमल-दुक्ख-करु कामिउ जिण परदारु ॥

सरहत्त-नमिर-नेसर-चूडा-तुंघिजगाण-चलणो वि । पर-यदिलम-हिलसंतो पज्जोओ धंघणं पत्तो ॥

[अत्र प्रथमद्वयं पारत्वार्यविषया प्रयोक्तव्या कथिता ।]

रत्ना सुतं-मयवं ! मूलाओ चिय मए परित्थीओ । दूरं मयंकरीओ भुर्यगमीओ ॥
परमणि-मसत्त-मणो पाएण जणो न को वि मइ रजे । गुरुणा मणियं-घघो सि जो परित्थी-नियतो सि ॥
कमलम सरं रयणाण रोहणं तारयाण जहा गयणं । परदत्त-निवित्ति-वयं वंछति गुणाण तह रणं ॥
अह गुरुणा वागुरिण-वेसा-वसणं नरिंद । मुत्तवं । दणिमस्स विणासपरं जं कमल-वणस्स मुत्तिणं व ॥
जं नीर-रासि-मइयं व कालइ-जणेइ धयसोगं । कवलेइ मुत्तं सयत्तं जं राहु-मुहं व ससि-विवं ॥
धुरो व चित्त-कम्मं जं गुण-गणमुत्तं पि अत्थिणेइ । जं दोसाण निवासो वम्मिप-विवरं व भुयगाणं ॥
वेसा-वसणासतो तिवग्ग-मुत्तं निपासित अत्थं । पच्छा पच्छयाणेण लहइ सोयं असोओ ॥

[अथ वेष्ट्याप्यस्तनविषाकप्रतिपादिका भजोक्तकथा कथिता ।]

रत्ना मणियं-मयव ! वेसासु मणं अह पि न करिस्सं । गुरुणा मणियं-मवउ उत्तम-पुरिसस्स ज़ुत्तमिणं ॥

॥ ११. सूरिकृन्तो मयपाननिषेधोपदेशः, राजस्तस्यापि परिहरणम् ।

संपयं मम-वसणदोसं सुणसु-

नचइ गायइ पइसइ पणमइ परिममइ सुयइ वत्थं पि । तुमइ रुमइ निहारणं पि मइरा-भउम्मदो ॥
जणणिं पि पिययमं पिययमं पि जणणिं जणो विभावतो । मइरा-मएण मवो गम्मानम्मं न याणेइ ॥
न हु अण-पर-मिसिं वियाणए मज्जाण-मूढ-मणो । बहु मज्जइ अप्पाणं पइं पि निम्मच्छए जेण ॥
वयणे पसारिणं साणया विवरम्ममेण मुत्तंति । पइ-मडिय-सवस्स व दुरण्णो मज्ज भउत्तस्स ॥
धम्मत्थ-काम विग्गं विहणिय-मइ कित्ति-कंति-मजायं । मज्जं सवेसिं पि हु भवणं दोसाण किं पइणा ॥
जं जायना स समया स-परिषया स-निहवा सनयरा य । निवं सुस-पसत्ता खयं मया तं जए पयइ ॥

[अथ मयपालदोषविषया धादयनीशकथा कथिता ।]

एवं नरिंद ! जाओ मजाओ जायसाण सब-सखओ । ता रत्ना नियजे मयपवित्ती वि पडिस्सिदा ॥

॥ १४. सूरेश्वर्यप्यस्तनपरिहारोपदेशः, राजस्तस्मिन्धारणम् । मृत्युवनापहरणस्यापि निषेधः ।

इण्हि नरिंद ! निजुणसु कदिममाण नए समासेण । वसणाण सितो-रवणं व सत्तमं चोरिपावसण ॥
पर दइ हरण-पाव दुमस्स वण हरण-मारणाइणि । वसणाइं कुसुम-नियरो नारय-दुक्काइं फल-रिद्धी ॥
जग्गतो सुतो वा न लहइ सुस्सं दिणे विमाए वा । संका-सुरियाए छिन्नमाण-दियओ धुवं चेतो ॥
जं चोरियाए दुक्कउ उव्वण-सुलोवण-अमुइ । एख नि लहेइ जीवो तं सब-गणस्स पबक्खं ॥
दोहग्गमगळेयं परामवं विमव भंसमयं पि । जं पुण परत्थ पावइ पाणी तं केत्तिर्यं कदिमो ॥
हरिउज परस्स धणं कयाणुतावो समप्पए जइ वि । तइ नि हु लहेइ दुक्कयं जीवो वरयो व परलोए ॥

[चौर्यकर्मफलविषयं यत्थकथानकमत्र कथितम् ।]

रत्ना मणियं-मयव ! पुइ पि मए अदिमममधण । न कयाति हु मडियव्वं निय-रजे इय कओ नियमो ॥
जो उण कयाइ कस्स वि कयावराहस्स कीरए दंडो । सो खेय-पालण-नित्तमम्भवत्त्या हवइ इहरा ॥
जं अ स्वतीण वणं मइह-पीडा-निपंथणणेण । बहु-पाव-वंच-हेउं अओ पर तं पि वजिस्स ॥

गुरुमोक्तम्-

न यन्मुक्तं पूर्वं रघु-नष्टप-नाभाग-भरतप्रभृत्युर्वीनायैः कृतयुगकृतोत्पत्तिरिषि ।

विमुक्तं सन्तोषात्पदपि स्मृतीचित्तप्रयुक्तं कुमारकम्पापाल । त्वमसि यदातं मत्तकमणिः ॥

इय सोमप्पह-कहिए कुमार-निच-हेम-चंदपडिधदे । जिण-चस्स-प्पडियोइ समत्थियो पदस-वत्थावो ॥

॥ इत्याचार्यश्रीमोक्षप्रभक्तिने कुमारकाव्यविशेषे अचमः अकाव्यः ॥

अथ द्वितीयः प्रस्तावः ।

§§ १५. कुमारपालं प्रति सूरिप्रदत्तो देवपूजोपास्तिविषयकोपदेशः ।

अन्नं च सुणसु पत्थिव ! जीव-दया-लवस्वणो इमो धम्मो । जेण सयं अणुचिन्नो कहियो अ जणस्स हिअ-हेउं ॥
सो अरहंतो देवो असेस-रागाइ-दोस-परिचत्तो । सब्बु अवितह-सयल-भाव-पडिवायण-पद्दाणो ॥
रागाइ-जुओ रागाइ-परवसं रक्खिउं परं न खमो । नहि अप्पणा पलितो परं पलितं निवारोइ ॥
धम्माधम्म-सरुहं सकइ कहिउं कहं असव्वजू । रूप-विसेसं वोसुं अत्थि किमंथस्स अहिगारो ॥
परमत्थं अकहंतो वि होइ देवो ति ज़ुत्तिरित्तिमिणं । गयणस्स वि देवत्तं अणुमन्नह अन्नहा किं न ॥
जो अरहंतं देवं पणमइ धाएइ निचमवेइ । सो गय-पावो पावेइ देवपालो ॥ कल्लणं ॥

२४०

[अत्र देवोपासमानिरूपकाणि देवपालादिकथमकानि कथितानि ।]

§§ १६. कुमारपालकारित-कुमारविहारादि-जिनमन्दिरवर्णनम् ।

जंपइ कुरमनरिंदो-सुणिद ! तुह देसणामयरसेण । संसित्त-सब-त्तणुणो मह नद्धा मोह-विस-मुच्छा ॥
मुणियं मए इपाणिं जं देवा जिणवरा चउवीसं । जे राग-दोस-मय-मोह-कोह-लोहेहिं परिषा ॥
नवरं पुवं पि मए भग्ग-भाव-मपद्दाण-चित्तेण । पडिहय पाव-भवेसं रुद्धं तुम्हाण उवएसं ॥
सिरिमाल-वंस-अवयंस-मंति-उदयण-समुह-चंदस्स । मइ-निजिय-सुरगुणो धम्म-हुम-आलवालस्स ॥
नयवंत-सिरो-मणिणो विवेय-भाणिक-रोहणमिस्सि । सच्चरिय-कुसुम-त्तरुणो पाहडदेवस्स मंतिस्स ॥
जय-पायड-वायडकुल-नायणालकार-चंद-सुराणं । गग्ग-त्तणयाण तह सबदेव-संबाण सेट्ठीणं ॥
दाऊण य आपंसं कुमारविहारो करावियो एत्थ । अट्ठावओ इ रम्भो चउवीस-जिपालओ तुंगो ॥
कणयामलसार-पद्दाहिं पिंजरे जम्म मेरुसारिच्छे । रेहंति केउदंदा कणय-मया कण-रुक्ख इ ॥

२४५

२५०

स्वप्नैः कन्दलितैव काञ्चनमयैस्तृष्णपट्टांशुकोलैश्चैः पल्लवितैव तैः कुसुमितैर्बोद्धुमुक्ताफलैः ।

सौवर्णैः फलितैव यत्र कलशैरामाति सिक्ता सती श्रीपार्श्वेऽशरीरकान्तिलहरीलक्षणे लक्ष्मीलता ॥

पासस्स मूलपडिमा निम्मविया अत्थ चंदकंतमई । जण-नयण कुवलउल्लास-काणि चंद-सुत्ति इ ॥
अन्नाओ वि बहुयाओ चामीयर-रूप-पित्तलमईओ । लोयस्स कस्स न कुणंति विम्हयं जत्थ पडिमाओ ॥
सेपइ देह-सरुहं सुणिऊण समुल्लसंत-सुह-भावो । तित्थयर-भंदिराहं सब्बव वि कारविस्सामि ॥
ततो इहेव नयरे कारवियो कुमारपाल-देवेण । गल्लो 'तिहुणविहारो' गयण-त्तलत्तंमण-क्खंभो ॥
कंचणमय-आमलसार-कलस-केउप्पद्दाहिं पिंजरिओ । जो भवइ सव्वं चिय जणेण 'मिह' ति पासाओ ॥
जस्सि महप्पमाणा सधुत्तम-नीलरयण-निम्माया । मूल-पडिमा निवेणं निवेसिया नेमिनाहस्स ॥
कुसुमोह-अचिया जा जणाण काउं पवित्तयं पत्ता । गंगा-त्तरंग-रंगंत-चंमिया सहइ जउण इ ॥
वट्ठंताण जिणाणं रिसह-प्पमुद्दाण जत्थ चउवीसा । पित्तलमय-पडिमाओ काराविया देवउल्लियासु ॥
एवमइकंताणं तह मावीणं जिणाण पडिमाओ । चउवीसा चउवीसा निवेसिया देवउल्लियासु ॥

२५५

२६०

इय पयडिय-धय-जसहंभरहिं धाहत्तरीइ जो तुंगो । सप्पुरिसो इ कल्लहिं अलंकिओ देवकुलियाहिं ॥
अन्नेवि चउवीसा चउवीसाए जिणाण पासाया । कारविया ति-विहार-प्पमुद्दा अयेर वि इह-यह्वो ॥
जे उण अन्ने अन्नेसु नगर-नागाइएसु कारविया । तेसिं कुमारविहाराण को वि जाणइ न संखं पि ॥

*

§ १७. गुरुतत्त्वोपदेशः ।

अहं गुरुणा चागरिणं देव-सकृत्वं जहद्विषं तुमम् । सुणियं, नरिंद ! संपदं गुरु-तत्त्वं तुज्जं अक्खेमि ॥
 अथमिपसु जिणेसुं सरेसु व हरिय-भोह-तिमिरेसु । जीवाइ-पयत्वे दीवओ ष पयडइ गुरु चेय ॥
 गुरु-देसणा-वरत्त-वर-गुण-मुच्छं विणा गद्दीराओ । संसार-कूव-कुहराउ निग्गमो नत्थि जीवाणं ॥
 गुरुणो कारु-धणस्स देसणा-पय-अरेण सिच्छण । मविय-हुमाणं विज्जाइ इत्ति मिच्छत-दावग्गी ॥
 जो चत्त-संभ-संगो जिइदिओ जिय-परीसह-कसाओ । निम्मल-सील-गुणहे सो चेय गुरु न उण वत्तो ॥
 नरय-गाइ-भमन-हुमो कए वि पावे पएसिणा रत्ता । अं अवरत्ते पत्ते ते गुरु-पाय-पसाय-फळं ॥
 [अथ प्रवेक्षितराज्यादीनां कथा अनुसन्धेयाः ।]

§ १८. गुरुसेवाफलविषये सम्प्रतिवृत्तयोदाहरणम् ।

चित्तामणि-कण्ठहुम-कामहुइदिणि दिव-वत्थूणि । जण-बंधियत्त-करणे न गुरुणि गुरु-पसायाओ ॥
 ओ येच्छिज्ज पावंति पाणिणो मणुय-तियस-सिद्धि-सुइ । कस्सा-कुल-भवणाणं ताण गुरुणं कुणह सेवं ॥
 हमणो वि पुव-जम्मे अं महिषइ-निवइ-नमिय-पय-कपले । जाओ संपहराओ ते गुरु-चलणाण माहण्यं ॥
 [अथ सम्प्रतिवृत्तकथा परिचयिताः ।]

§ १९. सम्प्रतिवृत्तेरिय कुमारपालस्य स्वयाम्रोत्सवकरणम् ।

इय संपदनिव-चरियं नितामियं हेमसूरी-पहु-पासे । राया कुमारपालो तदेव कारवइ रहजत्तं ॥
 तं जहा-
 नवंत-रमणि-चक्रं विसाल-बलि-पाल-संकुलं राया । कुणइ कुमारविहारे सासव-अट्टादिया-भदिमं ॥
 नड्ड-कम्ममड वि दिणाइं सयमेव जिणवरं ष्वविउं । गुरु-हेमभं-पुरओ कयंजली चिहइ नरिंदो ॥
 अट्टम-दिणमि चित्तस्स पुणिमाए चउत्त-वहरमि । नीहरइ जिण-रहो रवि-रहो ब आसाओ पयइंतो ॥
 ष्वविय-विलिउं कुसुमोह-अभियं तत्थ पासजिण-पडिमं । कुमारविहार-दुवारे महायणो ठवइ रिदीए ॥
 सूर-रव-भरिय-भवणो सरहस-नचंत-चार-तण्णि-अणो । सायंत-मत्ति-सहिओ वचइ निव-सैदिरमि रहो ॥
 राया रहत्थ-पडिमं पईसुय-कणय-भूमणाईहिं । सयमेव अविउं कारवेइ विविहाइं नट्टाईं ॥
 तत्थ गमिज्ज रायणि नीहरिओ सीहवार-पाहिंमि । ठाइ पवंचिय-पय-तंडवमि पड-मंडवमि रहो ॥
 तत्थ पहाए राया रह-जिण-पडिमाइ विरइउं पूयं । चउविह-संध-समकवं सयमेवारचियं कुणइ ॥
 तत्तो नयरमि रहो पसिक्कइ कुंजरेहिं खुत्तेहिं । ठणे ठणे पड-भइवेसु विउलेसु चिहंतो ॥
 क्रिय-

प्रेङ्गमण्डपमुत्तसदध्वजपटं नृत्यधूमण्डलं चबन्धममुदमदुषकदलीलम् स्फुरतीरणम् ।

विचज्जेनारयोत्सवे पुरमिदं व्यालोकितुं कीर्तकालेक मेजसहस्रनिर्मितकृते चतुर्विधेः प्रार्थनाम् ॥
 एवं अट्ट-दिणाइं रह-जत्तं जणिय-जण-चमकारं । कुणइ जहा कुमारनियो तदेव आसोय-भासे वि ॥
 जंपद निय-मंडलिय एवं तुम्मे वि कुणइ जिणधम्मं । ते निय-निय-नयेरुं कुमारविहारे कारवति ॥
 विरयंति वित्तोरेण जिण-रह-जत्तं कुणंति सुणि-भतिं । ततो समयमयेवं जिणधम्म-मयं जयं जायं ॥
 अत्त-दिणमि सुणिंदो कुमारविहारे कुमारवालस्स । चउ-विह-संध-समगेओ चिहइ धम्मं पयासंतो ॥
 यहु-विह-देसेहिंते धणवंतो तत्थ आगओ लोओ । पईसुय-कणय-निमूणेहिं काउम जिणपूयं ॥

कणय-कमलेहिं गुरुणो चरण-खुर्यं अविज्जण पणमेइ । तत्तो कयंजलि-उडो नरवइणो कुणइ पणिवायं ॥
तो परियवेण भणियं— किमत्थमेत्थाऽऽगओ इमो लोओ ? । एकेण सावएणं भणियमिणं सुण महाराय ॥ २९०
पूर्वं वीरजितेश्वरेऽपि भगवत्याख्याति धर्मं स्वयं अज्ञावत्समयेऽपि मन्त्रिणि न यां कर्तुं क्षमः श्रेणिकः ।
अक्षेणेन कुमारपालनृपतिस्तां जीवरक्षां व्यधात्तुच्चा यस्य वचःसुधां स परमः श्रीहेमचन्द्रो गुरुः ॥
तस्यादाम्बुजपांशुभिः प्रथयितुं शुद्धिं परमात्मनस्तद्वक्त्रेन्दुविलोकनेन सफलीकर्तुं निजे लोचने ।
तद्वाक्यामृतपानतः श्रवणयोरौघातुमत्युत्सवं भक्त्युत्कर्षकुतूहलाकुलमना लोकोऽयमत्रागतः ॥
ता नरनाह ! कयत्या अम्हे, अम्हाण जीवियं सहलं । जहिं नमिओ गुणिदो पच्चक्खो गोयमो व इमो ॥
जिणधम्मो पडिवत्ती दूसम-समए असंमवा तुच्च । देसंतर-ट्ठिण्हिं सोउं दिट्ठा य पच्चक्खं ॥
संपइ वचिस्सामो सुरट्ठ-देसम्मि तित्थ नमणत्थं । अन्न-समयम्मि होहो मग्गोसु किमेरिसं सुत्थं ? ॥ २९५

*

§ २०. कुमारपालस्य तीर्थयात्राकरणम् ।

रत्ना भणियं— भयवं ! सुरट्ठ-विससयम्मि अत्थि किं तित्थं ? । तो गुरुणा धारियं— पत्थिव ! दो तत्थ तित्थाइं ॥
जत्थ सिरि-उत्तमसेणो पढम-जिणिदस्स गणहरो पढमो । सिद्धिं गओ तमेकं सत्तुंजय-पवओ तित्थं ॥
धीयं तु उज्जयंतो नेमिजिणिदस्स जंमि जायाइं । कल्लणाइं निक्खमण-नाण-निघाण-गमणाइं ॥
रत्ना भणियं— भयवं ! अहं पि तित्थाण ताण नमणत्थं । वचिस्सामि अवस्सं, गुरुणा भणियं इमं छत्तं ॥
जं तित्थ-वंदणेणं सम्मत्त-थिरत्तमत्तणो होइ । तप्पयणेण जायइ अधिरस्स धणस्स सहलत्तं ॥ ३००
अन्नेसिं पि जणाणं सद्धा-बुद्धी कया हवइ चाढं । सेवंति परे वि धुवं उत्तम-जण-सेवियं मग्गं ॥
इय गुरु-वयणं सोउं राया पसरिय-अतुच्छ-उच्छओ । सम्माणितं विसज्जइ देसंतर-संतियं लोयं ॥
सोहण-दिणे सयं पुण चलिओ चउरंग-सेअ-परियसिओ । चउ-विह-संच छएणं गुरुणा सह हेमचंदेण ॥
ठाणे ठाणे पटंसुएहिं पूयं जिणाण सो कुणइ । किं तत्थ होइ थेवं जत्थ सयं कारओ राया ॥
तत्तो कमेण रेवय-पवय-हिंहे डियस्स नयरस्स । गिरिनयरस्सासजे गंतुं आवासिओ राया ॥ ३०५

§ २१. उज्जयन्तासन्न-गिरिनगरवर्णनम् ।

तत्थ नरिदेण दसार-मंडवो भुवण-मंडणो दिट्ठो । तह अक्खाडय-सहिओ आवासो उग्गसेणस्स ॥
विन्ध्य-मणेण रत्ना गुणि-नाहो मुच्छिओ किमेय ति । मणइ गुरु गिरिनयरं दयमिणं उग्गसेणस्स ॥
धारवईए पुरीए समुदभिजयाइणो दस दसारा । आसि असि-भिन्न अरिणो जायव-कुल-विश्र-गिरिकरिणो ॥
तत्थ दसमो दसारो वसुदेवो तस्स नंदणो कण्हो । सो आसि तत्थ राया ति-खंड-महि-मंडलस्स पइ ॥
पुत्तो समुदविजयस्स आसि कुमरो अरिद्वेनेमि ति । बावीसइमो सित्थंक्खो ति चारित्त-कय-चित्तो ॥ ३१०
अविसय-तण्हो कण्होरोहओ उग्गसणे-राय-सुयं । राइमइं परिणेतं सो चलिओ रहवारूढो ॥
करि-सुरय-रहारूढेहिं कण्ह-पमुहेहिं पवर-सयणेहिं । सहिओ समागओ उग्गसेण-निव-मंदिरासन्नं ॥
सोउण करुण-सई जा दिट्ठिं देइ तत्थ ता नियइ । रुद्धे पसु सस-सूअर-उरन्म-इरिणाइणो जीवे ॥
तस्सइ-जग्गिय-दओ किमिमे रुद्ध ति पुच्छए कुमरो । तो सारहिणा भणियं— कुमार ! सुण कारणं एय ॥
हणिउं इमे वराए इमाण मंसेण भोयणं दाही । तुच्च विवाहे वेवाहियाण सिरि-उग्गसेण-निवो ॥ ३१५
तो भणियं कुमेरेणं धिद्धी ! परिणयणमेरिसं जत्थ । मव-करागार-पवेस-कारणं कीए पावं ॥
भोगे भुयंग-भोगे ॥ भीसणे दूरओ लहुं मुत्तुं । संसार-सागरुत्तरण-संकमं संजमं कइं ॥

तो यन्नरियं इमिणा इतो सारहि । रहं नियतेषु । चालेसु मंदिरं षड् तेषामि तदेव तं विदियं ॥
 इदं कुमरसुर्वितं रविं य नलिणी निरुद्ध-सुह-कमला । जा यासि शुभमिहिं तु पिच्छं तं नियतं सा ॥
 राहमर्दं खेप-परा परसु-नियतं य कण-रुतख लया । शुभ्या-निमीलियन्ती सहस्रं वि महीपते पडिया ॥ ११०
 सत्पी-नया सहीहिं पाद-जलवित्तिलोपणा मण्ड । हा । नाह । क्रिमवारदं मय जमेवं नियतो मि ॥
 अइ नि तुमए विमुक्ता अदं अहन्ता तदा वि मय नाह । । तुह चरण विप सारणं ति निच्छिंतं सा डिया पाठा ॥
 दाऊन वन्दरं दाणमुज्जयंते पवन्न-चारितो । चउ-पन्नासरिणते लहइ षड् केवलं नाणं ॥
 तो नगरगर-गामाङ्गणं पडिभोहिऊण भविष-जणं । सो वास-सहस्राऊ इहेव अयेले गओ मुक्खं ॥
 रत्ता भगियं मयवं । अय नि तवकाल-संभवं किमिमं । चिहइ दसार-मंडव-पमुदं तो अरियं गुरुणा ॥ ११५
 तवकाल-संभवं जं ते न इमं किं तु येव-काल-भवं । तमिमं पुण जेण करं कहेमि तं तुज्ज नर-नाह ! ॥

§ २२. पादलिस्तरिवर्णनम् ।

गुरु-नागहृदिय-सीतो पातो वि अ-वात-मइ-गुणो गुरुई । कइया वि कंजियं पेतुमागओ कहइ गुरु-गुरओ ॥

अवं तंयच्छीए अजुक्कियं गुणदंत-पंतीए ।

नय-स्तालि-कंजियं नय-जहूइ कुटपण मे दिअं ॥

गुरुणा भगिओ सीतो वच्छ । पठितोसि अं पडसि एवं । सीतो भणइ पसावं कुठ मह आचार-दाणेण ॥
 एवं ति भणइ सुत्ति सो पालित्तो जणेण सो तुतो । जाओ य गुप-समुतो आपरिओ विविइ-सिद्धि-गुओ ॥ ११०
 काऊण पाय-लेवं गयणे सो ममइ नमइ नित्यदं । गुणइ सुरद-निवासी भिक्खु नागमुणो एवं ॥

§ २३. नागाजुनभिक्षुवर्णनम् ।

सो पत्यइ पालित्तं पयच्छ । निप-पाय-लेव सिद्धि मे । गिणइ मइ कणय सिद्धि, ततो पालित्तओ मणइ ॥
 निद्धिचणस्स किं कंषणेण किं चरिय मे कणय-सिद्धी । तुह पाय-लेव-सिद्धिं य पाइ-हेउ वि न कहेमि ॥
 तो कय-सावय-रुणेण भिक्खुणा आगयस्स गिरिन-परे । गुरुओ गुरु मत्तीए जलेण पक्खाट्टिपरा वळणा ॥
 पय-पक्खाऊण-सट्ठिस्स गंधओ ओसहीण नाऊण । सतुपरं सवं तेण पाय-लेवो सवं विद्धिओ ॥ ११५
 तवसओ गयणे कुककुडो व उप्पइ पटइ पुण भिक्खु । तो कहइ यहावित्तं गुरुणो तेषामि तुठेण ॥
 भगिओ भिक्खु तंदुल-जलेण कुरु पाय-लेवमेयं नि । कुणइ तद विप भिक्खु जाया नह-गमण-सही से ॥
 पालित्तपस्स सीतो व कुणइ नागमुणो तओ भत्ति । नेमि-चरियापुगणं सवं वि कयं इमं तेण ॥
 तं सोडं भवि-मरो नोसरो नेमिनाह-नमणत्वं । गिरिमारुहितं वंछइ तो भगिओ हेमसूरीहिं ॥
 नर-वर । विसमा पजा अओ तुम चिह चउउ सेत-जणो । तहइसि पुअं संरो व भावओ इह ठिओ वि तुमं ॥ ११०
 तो रत्ता पडविया पडुणो पया पहाण-जण-हत्थे । तस्य डिण्णावि सवं गुरु-मत्तीर गिणो नमिओ ॥
 अह गिण-महिम काउं अवपरिए रेवयाओ सयठ-जणे । चलिओ कुमार-बाटो ससुंजय-तित्थ-नमणत्वं ॥

§ २४. कुमारपालस्य शाश्वजयतीर्थपात्राकरणवर्णनम् ।

पतो तस्य कमेणं पालित्तार्णमि कुणइ जावासं । अह कुमरजरिंदो हेमसूरिणा जंजिओ एवं ॥
 पालित्तार्णं गाओ एओ पालित्तपस्स नामेण । नागमुणेण ठविओ इमस्स तित्थस्स पत्तत्वं ॥
 गुहइ-पइट्ठाण-भरुकयच्छ-अन्नखेहाह-निवइणे ज य । पामे ठविया पालित्तपण तं कित्थिं कदिओ ॥ ११५
 ससुंजयमारुतो राया रिसहस्स कुणइ गुरु-भत्ति । सो पासाय दइण विद्धिओ जसिओ गुरुणा ॥

बाह्वह-महतमेणं उद्धरिओ एस तुह पसाएण । तिहुयण-मणुषरित्तं व पुंजिवो सहइ तुच्च जसो ॥
 तो उत्तरितं सत्तुंजयाओ निय-नयरमागओ राया । उज्जिते नेमिजिणो न मए नमिओ ति खोइ ॥
 जंपइ सहा-निसत्तो सुगमं पवं गिरिमि उज्जिते । को कारविउं सखे १, तो भणिओ सिद्धवालेण ॥
 प्रष्टा चाचि प्रतिष्टा जिनगुरुचरणाम्मोजयक्तिर्गिष्ठा श्रेष्ठाऽनुष्ठाननिष्ठा विषयसुखरसास्वादसक्तिस्त्वनिष्ठा ।
 धेदिष्ठा त्यागलीला स्वमतपरमतालोचने यस्य कष्टा धीमानाम्नः स पथां रचयितुमचिरादुज्जयन्ते नदीणाः ॥
 युक्तं त्वयोक्तमित्युक्त्वा पथां कारयितुं नृपः । पुत्रं श्रीराणिगस्याम्रं सुराष्ट्राधिपतिं व्यधात् ॥
 यां सोपानपरम्परापरिगतां विश्राममूमीयुतां स्रष्टुं विष्टपष्टिपुष्टमहिमा ब्रह्मापि जिह्मायितः ।
 मन्दस्त्रीसविरागैर्कादिसुगमां निर्वाणमार्गोपमां पद्यामाम्रचमूपातिर्गतिनिधिर्निर्मापयामास ताम् ॥
 इय सोमप्पह-कहिए कुमारनिव-हेयचंद-पडियदे । जिणधम्म-पडिवोहे समरियओ वीय-पयावो ॥

३५३

॥ इत्यापादे श्रीसोमप्रसविरचिते कुमारपालप्रतिषेधे द्वितीयः प्रस्तावः ॥

अथ तृतीयः प्रस्तावः

§§ २५. कुमारपालाय हेमसूरिप्रदत्तो वानोपदेशः ।

अह जंपइ मुणिनाहो जीव-दया-लक्खणस्स धम्मस्स । कारण-मूळं मणियं दाणं पर-दुक्ख-दलणं ति ॥
 नो तेसिं कुवियं व दुक्खमखिलं आलोपए सम्मुहं, नो मित्तेइ परं कमकवडिया दासि व तेसिं सिरी । ३५५
 सोहग्गाइ-गुणा चयंति न गुणाऽऽयइ व तेसिं तणुं, जे दाणंमि समीहियस्य-जणणे कुंठंति जत्तं जणा ॥
 दाणं पुण नाणा-ऽमय-धम्मोवड्डम-भेयओ ति विहं । रयणत्तयं व सग्गा-पवग्ग-सुह-साहणं मणियं ॥
 नाणं तस्य दु-भेयं मिच्छा-नाणं च सम्म-नाणं च । जं पाव-पवित्ति-करं मिच्छा-नाणं तमक्खायं ॥
 तं च इमं वेज्जय-जोइसस्य-रस-धाउवाय-कामाणं । तह नट्ट-सस्य-विग्गह-मिगयाण परूवगं सस्यं ॥
 जं जीव-दया-मूलं सम्म-संसार-मग्ग-पडिकूलं । भाव-रिउ-हियय-सुलं तं सम्मं नाणमुदिहं ॥
 तं पुण दुवाळसंगं नेयं सध्वुणा पणीयं ति । मोक्ख-तरु-वीय-भूओ धम्मो चिय वुचए जत्य ॥

३६०

किञ्च-

सम्मत्त-परिगदिहं सम्म-सुयं लेइयं तु मिच्छ-सुयं । आसज्जउ सोआरं लेइय-लोउत्तरे मयणा ॥
 नाणं पि तं न नाणं पाव-मई होइ जत्य जीवाणं । व कयावि फुरइ रयणीं सुंमि समुग्गए सेते ॥
 नाणं मोह-महंघयार-रुहरी-संहार-सुरूग्गमो, नाणं दिट्ठ-अदिट्ठ-दुह-वड्डणा-संकण-कण-दुमो ।
 नाणं दुजय-कम्म-कुंजर-पडा-पंचच-चाणणो, नाणं जीव-अजीव-वत्थु-विसस्सलोयणे लोअणं ॥
 नाणेण पुत्त-पावाइ जाणिउं ताण करणाइं च । जीवो कुणइ पवित्तिं पुत्ते पावाओ विणियत्तिं ॥
 पुत्ते पवत्तमाणो पावइ सग्गा-पवग्ग-सोक्खाइ । नारय-तिरिय-दुहाण य सुचइ पावाओ विणियत्तो ॥ ३६५
 जो पढइ अउवं सो लेहइ तिर्यक्कत्तमन्न-भवे । जो पुण पढावइ परं सम्म-सुयं तस्स किं मणिमो ॥
 जो उण सोहेवं मत्त-पाण-वर-वत्थ-पुत्थयाईहिं । कुणइ पढंताणं सो वि नाण-दाणं पयदेइ ॥
 नाणमिणं दिताणं गिण्ढंताणं च सुक्ख-प(व१)रदारं । केवल-सिरी सयं चिय नराण वच्छत्यले लुहइ ॥

सम्भं नाणेण विद्यालिङ्गण एगिंदियाइ जीवे । तेसिं तिविहं तिविहेण रक्खणं अमय-दानमिणं ॥
 जीवाणममय-दानं यो देह दया-वरो नरो निचं । तस्येह जीवलोए कतो नि भयं न संगवइ ॥ १००
 जं नवकोटी सुदं दिइइ धम्मिय-जणस्स अविस्सं । धम्मोवगगह-हेउं धम्मोवहंम-दानमिणं ॥
 तं असण-पाण-ओसह-सयणा-उसणवसदि-वत्थ-पत्ताई । दायबं, बुद्धिमया भवत्तवं तरितकमेण ॥
 तं दायय-गाहाण-काल-माय-मुदीहिं चउहिं संजुचं । निदान-सुख-करणमणंत नाणीहिं पत्तं ॥
 जो देइ निजस्थी नाणी सज्जा-जुओ निरासंत्तो । भय-मुक्को छुगं जइ-जणस्स सो दायगो सुद्धो ॥
 जो देइ धण-खेताइं जइ जणायुचियमेअ-विवरीओ । सो अप्पाणं तह गाहयं च पाडेइ संसारे ॥ १०५
 जो चत्त-सब-संगो सुत्तो विजिईदिओ जिय-कसाओ । सज्जाय-आण-निओ साहू सो गाहगो सुद्धो ॥
 कम्म-तहु-त्तणेण सो अप्पाणं पं च तारेइ । कम्म-गुरु अतरंत्तो सयं पि कइ तारए अन्नं ॥
 पुब्बुत्त-गुण-विउत्ताण जं धणं दिजए कु-मत्ताण । तं खलु पुब्बइ वत्थं रुद्धिं पिय रुद्धि लिउं ॥
 दिअं सुहं पि दाणं होइ कु-पत्तंमि असुह फलमेव । सप्पस्स जहा दिअं खीरं पि विउत्तणमुवेइ ॥
 तुच्छं पि सु-पत्तंमि उ दाणं नियमेण सुह-फलं होइ । जइ गावीए दिअं तिणं पि खीरत्तणमुवेइ ॥ १०७
 दिजेण जेण जइया जइ-जण-देहस्स होइ उचपातो । भत्तीए तम्मि कालेयं दिअइ कल-सुदं तं ॥
 अप्पाणं मन्नतो कयस्सेमंगंत-निज्जा-हेउं । जं दानमणासंतं देइ गरो माव-सुदं तं ॥
 महाया वि कु जत्तेण पाणो आसन्न-उत्तमहिगिअ । मुक्को न जाइ-दूरं इय आसंसाए दाणं पि ॥
 भोक्खारयं जं दाणं तं पइ एतो विही गुणेषो । जणुकंसा-दाणं पुण जिणेहिं कत्थ वि न पडिउत्तं ॥
 पत्तंमि भत्ति-जुत्तो जीवो समयमि थोयमवि दिंतो । पावेइ पावचत्तो चंदणवाल वं वल्लणं ॥ १०५

[अत्र दानविषये चान्दनवालादीनां कपानकान्यनुत्तमवैयसि ।]

॥ १०६. कुमारपालस्य हेमपान्द्रसूरिं प्रति स्वभिक्षाग्रहणप्रार्थना, राजपिण्डग्रहणे तूरेर्मिषेयश्च ।
 एवं सोऽहं मुनि-दान-धम्म-आहम्पमुत्तइ राया । भयवं ! गिण्हइ मह वरय-वत्त-वत्ताइयं भिक्षुं ॥
 तो वज्जरइ मुणिदो इमं महापाय । राय-विंओ ति । भरहस्स व तुह भिक्षा न गिण्हितं कप्पइ जईयं ॥

[राजपिण्डविषये भरतचक्रिकयाऽप्राप्तुमाधेया ।]

इय गुरु-वागरियं भरह-वरियमायज्जितं मुणइ राया । जइ मह भिक्षा न मुणीण कप्पए राय-विंओ ति ॥
 ततो भरहो व अइ पि भोयणं सावग्याणं विसेमि । गुरुया वत्तं वत्तं अणुसरितं उच्चम-चरितं ॥

॥ १०७. कुमारपालस्य सत्रागार-पौषधशालादिकरणम् ।

अह कायवइ राया कण-बोहागार-वय-परोवेयं । सत्तागारं गरुवारं मुखियं भोयण-सहाए ॥ १०७
 सत्तासत्ते रत्ता कारविया विउड-तुंग-वरसाला । जिय-धम्म-हत्थि-साला पोसइ-साला अइविसाला ॥
 तथ सिदिमाल-कुल-नह निस्सि-नाहो नेमिमाग-अंगरहो । अअयकुमारो सही कओ अहिंदायगो रत्ता ॥
 इत्यंतरमि कवि-चक्रवर्ति-सिरिधाल-रोहण-मवेण । जुहवण-पूढामणिणा पयंपियं सिद्धवाळेण ॥
 देव गुरु-पूयण-परो परोवयावज्जओ दवा-पवरो । दक्खो दक्खिन्न-निही सचो सरत्तमओ एओ ॥

किम्-

शिक्षा तोयनिधिलते भगिणं श्लोक्तं रोहणो रेण्वाऽऽवृत्त सुवर्णमात्मनि ददं वज्रा सुवर्णाचलः । १०८
 क्षामप्ये च धनं निषाय धनदो विम्वन् परेभ्यः खितः किं स्मात्तैः कृपणैः समोऽयमखिलायिभ्यः स्वमर्थं ददत् ॥

ता लुप्तं देव ! कथं तुमए चं इत्य धम्म-ठाणंमि । अभयकुमारो सेट्ठी एसो सधेसरो विहिओ ॥
घय-कूर-सुग्ग-मंडग वंजण-वडयाइ-कय-चमक्कारं । सक्कार-पुव्वं सावयाण सो भोयणं देइ ॥
वत्थाइं पसरथाइं कुडुंव-नित्यारणत्थमत्थं च । एवं सत्तामारं कथं नरिंदेण जिण-धम्मो ॥
इय जीव-दया-हेउं संसार-समुद-संतरण-सेउं । दाणं भोक्ख-निदाणं कट्ठिऊण गुरू भणइ एवं ॥

*

§§ २८. सूत्रप्रदत्तः शीलव्रतोपदेशः ।

जीव-दयं काउमणो मणुओ सीलं नरिंद ! पालिज । जम्हा जिणेहिं मणिओ मेहुण-सन्नाइ जीव-वहो ॥ ४००
रमणीय संगमे होइ मेहुणं तं घणं विणा न हवे । होइ घणं आरंभाओ तत्थ पुण नत्थि जीव-दया ॥
अगणिय-कजा-उकजा निरगला गळिय-उमय-लोय-मया । मेहुण-पसत्त-चित्ता किं पावं जं न कुडंति ॥
जलणो वि जलं जलही वि गोपयं पबो वि सम-मूरी । भुयगो वि होइ माळ विसं पि अमयं सुसीलाण ॥
आणं ताण कुणंति जोडिय-करा दास व सधे सुरा भायंगाहि-जलमि-सीह-पमुहा वट्ठंति ताणं वसे ।
हुजा ताण कुओ वि नो परिभवो सम्गाउपवम्म-सिरी ताणं पाणि-तलं उवेइ विमलं सीलं न लुपंति जे ॥
विफुरइ ताण किती लहंति ते सग्ग-भोक्ख-सुक्खाइं । सीलं ससंक-विमलं जे सीलवइ व पारंति ॥ ४०५

[अत्र शीलव्रते शीलवत्यादिकथानाकान्यनुसन्धेयासि ।]

इय सील-धम्ममायसिऊण भव-जलहि-तारण-त्तरं । संविग्ग-मणो राया मिणहइ नियमं गुरू-समीधे ॥
अड्ढिम-चउदसी-पमुह-पव-दियहे सुनिजमेव मए । कथंयं यंमवयं भयवं ! भण-वयण-काएहिं ॥

*

§§ २९. तपोव्रतविषयकोपदेशः ।

अह वागरियं गुरूणा-जीव-दया-कारणं तवं कुजा । छजीव-निकाय-वहो न होइ जम्हा कए तम्मि ॥
जह कंचपस्स जलणो कुणइ विसुद्धिं मलावहरणं । जीवस्स तहेव तवो कम्म-समुज्जेय-करणेण ॥
कम्माइं भवंतर-संचियाइं तुट्ठंति किं तवेण विणा । छडंति दावानलमंतरेण किं केण वि घणाइं ॥ ४१०
अगणिय-तणुपीठेहिं तित्थयोहिं तवो सयं विहिओ । कहिओ तह तेहिं चिय तित्थयरत्तण-निमित्तमि मो ॥
कुसुम-समाओ तियसिंद-चक्कवट्ठित्ताइ-रिदीओ । आणसु तव-कप्प-महीरुहस्स सिव-सुक्ख-फलयरस ॥
पारसवरिसाइं तवो पुव्व-भवे कप्पिणीइ जह विहिओ । तह कायवो नीसेस-दुक्ख-खवणत्थमवोहिं ॥

[अत्र तपोव्रते रुक्मिण्यादीनां कथा अनुसन्धेयाः ।]

एवं तव-माहणं मुणिऊण तवो नरिंद ! कायवो । सो वज्झो छन्नेओ अविमंतरओ व छन्नेओ ॥
तं जहा-

‘अणसणसुणोयरिया वित्ती-संखेवणं रस-चाओ । काय-किल्लेसो संलीणयां य वज्झो तवो होइ ॥
पायच्छित्तं विणओ वेयाववं तहेव सज्जाओ । ज्ञाणं च उस्सगो वि य अविमंतरओ तवो होइ ॥’
रत्ता मणियं अड्ढिम-चउदसी-पमुह-पव-दियहेसु । जिण-कहाण-तिहीसु य सत्तीइ तवं करिस्सामि ॥
एवं वारस-भेयं तव-धम्मं अक्खित्तं गुरू भणइ । वारसविहं नराहिव ! सुण संपइ भावणा-धम्मं ॥

*

§§ ३०. शुभभावनोपदेशः ।

सुह-भावणा-परिगओ जीवदयं पालितं खमइ जीवो । सो असुह-भावणाए गहिओ पावं न किं कुणइ ॥
वंडं विंति जहित्थ-सत्थ-पट्ठणं अथाववोहिं विणा सोहम्मेण विणा मडप्प-करणं दाणं विणा संभमं ।
सग्गवेण विणा पुरंधि-रमण नेहं विणा भोग्गणं एवं धम्म-समुज्जयं पि विबुहा ! सुद्धं विणा भावणं ॥ ४२०

सद्यः-नारय निमित्तं कर्म यद् यथावद्विद्य । अगुहाद् भावनाय सुदाह पुन केनैत पदं ॥

[भावनाविषयेऽत्र प्रगल्भ्यद्वादीनां कर्मवशात्पुनरावधारणम् ।]

अहं पुच्छद् कुम्भर नागदिताउ, मज-मग्ग-नियमण-संपन्नउ ।

कह कीरदि बारह सारणाउ, तो अक्खइ शुद्ध पण-गहिर-जाउ ॥

॥ १०. भयना-स्वरूप-वर्णनम् ।

तं जहा—पनु जीनिउ वृषणु पणु सरीर, जिण्ण कमठ-इल्लग-विलगु नीर ।

अदम इहमि जं किं नि वत्थु, तं मत्तु जणिउ इहा पिरत्थु ॥

पिप माप माप सुत्तल्लु पुत्त, पट्ट परिपणु मितु मिण्णदत्तु ।

पदपंतु न रक्खइ को नि माणु, निनु पम्मह मत्तु न अपि सत्थु ॥

तापा पि रंहु मपणो नि सत्थु, जणओ नि तणउ जणनि नि कत्थु ।

इह होर मत्तु व कुक्कमपंतु, संपत्त-ईमि वहुत्तु जंतु ॥

परत्तउ पाणइ जीउ कम्म, परत्तउ मार विट्ठ-कम्म ।

पक्खत्तउ परपि सहर दुवत्तु, पक्खत्तउ पम्मिण लहर मुक्खत्तु ॥

अहि जीवह पत्त नि अत्थु देह, तदि किं न अत्थु पणु सयणु गेह ।

जं पुन अणत्थु तं ण्ण-पितु, अण्णेषु नाणु दंसणु परितु ॥

वत्त-संय-इदिर-धम्मज्जि-वत्त, नव-उत्तिह स्रंत मत्तारणत्त ।

असुर-सकूव-नार-पी-सरीर, सुइत्तुदि कह वि मा कुणसु पीर ॥

मिच्छत्त-जोग-अविरत्त-पसाय, मय-वोह-लोह-मापा-कसाय ।

पावामय सज्जि इमे मुण्णदि, जइ महमि मोक्खत्तु ता संवरेदि ॥

जह मंदिरि रेणु तलाइ वारि, वविस्सइ न किंपि इक्खिय दुवारि ।

पिडिपासवि जीवि तदा न पाउ, इय जिणिदि कडिउ संवर पहाउ ॥

परवत्तु अक्खणु जं इत्तु सदेइ, तं जीउ कम्म तणु निम्मेइ ।

जो सहर सवत्तु पुण नागवंतु, निम्मइ जिइदिउ सो जणंतु ॥

जहि जम्मणु मरणु न जीवि पत्तु, तं मग्गि आणु बालग्ग-मत्तु ।

उत्ता-उत्तो-चउदस-रत्त-लोमि, इय वित्तु निबु सुभोरभोगि ॥

सुह-वम्म निमोगिण वदमि लल्लु, बहु पाउ करेणु पुण विट्ठु ।

जलनिदि-सुय-रयणु व दुल्लह भोदि, इय मुण्णिनि वमत्तु म जीव होदि ॥

धम्म ति कर्दमि नि पाउ पाव, ते कुण्णु पुण्णु निदय-सहाय ।

पइ पुज्जिदि इत्तु सुणु पत्तु, तं वत्तु मा तुहु विचय-सत्तु ॥

इय पारह मारण मुण्णिनि राउ, वण्णमज्जि वियपिय अक्ख-विताउ ।

रत्तु रि कुणंतु चित्तइ इमाउ, परिहरिणि कुणइ वारुण पमाउ ॥

इय सोमप्पह-कहिय, कुमार-निव-हेमचद-पडिबदे । जिणपम्म-व्यडिबोदे पापावो वणिओ तइओ ॥

॥ इत्याचार्यभार्योपमप्रविरचिते कुमारव्याख्यानोपे मृतीचः प्रस्तावः ॥

अथ चतुर्थः प्रस्तावः ।

§§ ३१. हेमस्तुरिकृतो द्वादशव्रतोपदेशः ।

अहं वागरियं गुरुणा जीव-दयं धम्ममिच्छमाणेण । सिव-मंदिर-निस्सेणी विरई पुरिसेण कायथा ॥
सर्वेदिय-वसगाणं समत्त-पावासवा नियत्ताणं । जं अविरयाण जीवाण कहवि न वट्टइ जीव-दया ॥
(जं अविरयाण कहमवि वट्टइ सम्मं न जीवदया-पाठान्तरम् ।)
जइ कह वि सब-विरइं मुणि-धम्म-सरूवमक्समो काउं । ता देसओ वि विरइं गिहत्य-धम्मोचियं कुजा ॥
पुव-परिक्कम्मिय-चित्त-कम्म-जुगा जहा भवे भिती । तह विहिय-देस-विरइं काउमलं सब-विरइं पि ॥

४४०

मणियं च-

‘एसा वि देस-विरइं सेविजइ सब-विरइ-कजेण । पायमिमीए परिक्कम्मियाण इयरा यिरा होइ’ ॥
पंच उ अणु-व्यायइं गुण-व्यायइं हवंति तिजेव । सिक्खावयाइं चचारि देस-विरइं दुवालसहा ॥

तत्र-

§§ ३२. प्राणातिपातविरत्युपदेशः ।

संकप्प-मुब्वयं जं तसाण जीवाण निरवराहाण । दुविह-तिविहेण रक्खणमणुब्वयं विंति तं पढमं ॥
धिर-जीवी वर-रूवो नीरीगो सयल-लोग-मण-इद्धो । सो होइ सुगइ-गामी सिवो व जो रक्खए जीवे ॥
[अत्र शिष्यकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ३४. मृपावादविरत्युपदेशः ।

जं गो-भू-कत्ता-कूडसक्खि-नासापहार-अलियस्स । दुविह-तिविहेण वज्जणमणुब्वयं विंति तं धीयं ॥
सुपगो व अलियवाई होइ अवीसास-भायणं सुवणे । पावइ अकित्ति-पसरं जणयाण वि जणइ संतावं ॥
सबेण फुरइ किंसी सबेण जणम्मि होइ वीसासो । सग्गा-उपवग्ग-सुह-संपयाउ जायंति सबेण ॥
कुरुते यो मृपावादविरतिं सत्यवाग्वतः । मकरध्वजवद्भद्रमुभयत्रापि सोऽश्नुते ॥

४४५

[अत्र मकरध्वजवद्भद्रान्तोऽनुसन्धेयः ।]

§§ ३५. अदत्तादानविरत्युपदेशः ।

जं थोरंकारकस्स खत्त-खणणांङ्गा पर-धणस्स । दुविह-तिविहेण वज्जणमणुब्वयं विंति तं तइयं ॥
ओ न हरइ पर-दधं इहावि सो लहइ न वह-बंधाई । पर-लोए पुण पावइ सुर-त्तर-रिद्धीओ विउलाओ ॥
एकस्स चैव दुक्खं मारिजंतस्स होइ खणभेकं । जावजीवं सकुटुंबयस्स पुरिसस्स धण-हरणे ॥
दधं परस्स वज्जं जीयं ओ हरइ तेण सो हणिओ । दध-विगमे जओ जीयमंतरंयं पि जाइ खयं ॥
जं खत्त-खणण-बंध-ग्गहाइ-विहिणा परस्स धण-हरणं । पच्चक्ख-दिट्ठ-दोसं तं चिट्ठउ दूरओ ताव ॥
पर-बंधणेण वेणुं दितस्स वि पर-धणं पर-भवम्मि । पर-गेहे बिय वच्चइ दत्तस्स व वणिथ-मुत्तस्स ॥

४५०

[अत्र वणिक्पुत्रदत्तकथाऽनुसन्धेयः ।]

§§ ३६. परदारविरत्युपदेशः ।

जं निय-नियंभेहि दिश्याणं भाणसाण तिरियाणं । परदारणं निरमणमणुब्वयं विंति तं तुरियं ॥
चउ-विह-कसाय-मुक्को चउ-गइ-संसार-मवण-निषिण्णो । जो धरइ चउत्थ-वयं सो लहइ चउत्थ-पुरिसत्थं ॥

४५५

निबडिय-सुहृद्भावाण ताण को वडउ एत्थ समसीसिं । पर-रमणि-संकडे निबडिया रि न मुयंति जे मेरं ॥
इणमेव धम्म-वीर्यं इणमेव भिविय-कणय-कसवटो । इणमेव दुक्करं जे कीरइ परदार-निरइ-वयं ॥
यः पालयति निर्याजं परस्त्रीविरतिवतम् । परत्वेह च स त्रेयः पुनरुदर इवाचलते ॥

[अत्र पुनरुदरकथाऽनुसन्धेयम् ।]

॥ ३७. परिग्रहविरत्युपदेशः ।

दुपय-चउपय-धण-धन्न-खेत्त-घर-रुप-कणय-कुप्पाण । जे परिमाणं तं पुण अणुअयं पंचमं विंति ॥
जीवो भवे अपारे गरुय-परिगह-भोण अकंते । दुह-उहरि-परिनिखत्तो सुइइ पोओ व जठहिम् ॥
धम्मारागखयं खमा-कमलिणी-संधाय-निग्धायणं, भम्माया-तद्धि-पाडणं सुह-मणो-हंसस्स निवासणं ।
हुट्ठि लोदमहणवस्स खणणं सत्ताणुकेषा-मुवो, संपाडेइ परिगहो गिरिनिई-पूरो व वट्टेतो ॥
लोह-परिचत्त-धियो जो कुणइ परिगहस्स परिमाणं । सो परमये परिगहमपरिमियं लहइ मागो व ॥

[अत्र जगत्कथानवमनुसन्धेयम् ।]

॥ ३८. दिग्बलतोपदेशः ।

दससु दिसासुं जं सयल-सत्त-संताण-ताण-कय-मइणो । गमण-परिमाण-करणं गुणअयं विंति तं पदमं ॥
जीवो धणलोम-गह-गहिय-मणो जत्थ जत्थ संचरइ । विइवइ पाणिणो तत्थ तत्थ तत्तायपिओ व ॥
संतोस-पहाण-मणो दिसासु जो कुणइ गमण-परिमाणं । सो पावइ कक्षाणं इत्थ वि जम्मे सुर्णु व ॥

[अत्र सुचञ्चुकथानवमनुसन्धेयम् ।]

॥ ३९. भोगोप-भोगवतोपदेशः ।

पीयं गुण-अयं पुण भोगयओ कम्मओ य होइ दुहा । तं भोगयओ भोगोपभोग-माणं विहेपवं ॥
सइ भुजइ ति भोगो सो पुण आहाइ-मुप्फमाईओ । उवभोगो य पुणो पुण उवभुजइ भुवण-विलयाई ॥
असणस्स खाइमस्स थ विरई कुसा भिसाइ आ जीवं । महु-मज्ज-मंस-मक्खण-पमुहाण य सब्बा नियमं ॥
पनरस-कम्मादाणाई कोइवालाइणो नियोगा य । तं कम्मओ पणीयं तत्थ करिआ सुहो अयणं ॥
पुस्यः पालयन् भोगोपभोगवतोपदेशः । जयइय इवापीए उरुत्तइमाणि जन्मनि ॥

[अत्र जयइयकथानवमनुसन्धेयम् ।]

॥ ४०. अनर्थ-वपञ्चविरत्युपदेशः ।

दोस-सुयंग-कांढो अणत्थ-दंढो अणत्थ-दुमसंढो । जं तस्स विरमणं तं वञ्चंति गुण-अयं तदयं ॥
तज्ज-सयण-पर्याणं अये जं जतु-वीरुण दंढो । सो होइ अत्थ-दंढो अणत्थ-दंढो उ विवरीओ ॥
पावोवएस-अवज्झाण-हिंसदाण-ममाय-भेएहिं । चउहा अणत्थ-दंढो अणत्थ-नाणीहिं निरिट्ठो ॥
करिण-वणिज्ज-अय-वसण-अय-भोदमण-वमुह-भावाण । जो उवएसो कीरइ परस्स पावोवएसो सो ॥
वरिसंतु घणा मा वा, भरंतु रिठणो, अहं निवो होम । सो विणज, परो भजउ, एवं वितणमवज्झाणं ॥
इल-मुसल्ल-कखल-सगडगि-खम्मा-घणु-पाण-परसु-पमुहाणं । दिसा-निर्ववणाणं समपणं हिंसदाणमिणं ॥
जं मज्ज विसय-विकहाइ-सेवणं पंचहा धमाओ सो । अह थ धय-दुद्ध-तेल्लइ-मायण-न्यायणाऽऽलस्सं ॥
कय-भरपीडमसंचद-भासणं वञ्चंति मोहरिजं । त पुण अणत्थ-दहस्स वट्टमयणं ति योत्तवं ॥
होइ वयण सुसंधं महुओ सरो तह त्ति जं यणियं । आणं पुणति तियसा वि तस्स जो चयइ सुहत्तं ॥
वज्जिय-अणत्थ-दंढो खटो आओ निवो पुत्ति-चंढो । मोहरिय काउं किंचि रुद-जीवो दुहं पतो ॥

[अत्र रुदजीवदण्ठतोऽनुसन्धेयम् ।]

§§ ४१. सामापिकव्रतोपदेशः ।

जं समणस्स व सावज्ज-जोग-वज्जणमरत्त-दुइस्स । तं सम-भाव-सरूवं पढं सिक्खा-वयं विंति ॥
जो राम-दोस-रहिओ गहिउं सामाइयं न खंडेइ । सो साववो वि साहइ सागरचंदो व पर-लोयं ॥

[अत्र सागरचन्द्रदृष्टान्तोऽनुसन्धेयः ।]

§§ ४२. देवावकाशिकव्रतोपदेशः ।

जं पुव्व-गहिय-सयल-वयाण संखेव-करणमणुदियहं । देसावगासियं तं भणंति सिक्खावयं वीयं ॥
जीवो पमाय-वहुलो पमाय-परिवज्जणे हवइ धम्मो । ता कीरइ पइदियहं संखेवस्सावि संखेवो ॥
सच्छंद-पयाराइं जहा अणत्थे पडंति हिंभाइं । अनिजंतिय-वावारा जीवा निवडंति तह नए ॥
तेणावाय-तरंपर-विसम-विस-णसर-रुंभण-निमित्तं । निदिट्ठं रक्खा-कंडयं व सिक्खावयं एयं ॥
अणुविचीए वि हु ओसहं व जो कुणइ वयमिणं मणुओ । पवणंजउ व पावइ सो इह लोए वि कलाणं ॥

[अत्र पवनक्षयकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ४३. पौषधव्रतोपदेशः ।

आहार-देह-भूषण-अवंम-वाचार-चाय-रूवं जं । पवेसु पोसहं तं तइयं सिक्खा-वयं विंति ॥
अदमि-चउदसी-पमुह-पव्व-दियहेसु जो कुणइ एयं । पावइ उभय-भवेसुं सो रणसू व कलाणं ॥

[अत्र रणशूरकथानकमनुसन्धेयम् ।]

§§ ४४. अतिथिसंविभागव्रतोपदेशः ।

साहूण संविभागो जो कीरइ भस-पाण-पमुहेहिं । तं अतिहि-संविभागं तुरियं सिक्खावयं विंति ॥
जो अतिहि-संविभागं परिपालइ पवर-सत्त-संजुतो । नरदेवो व सउसो इहावि सो लहइ कलाणं ॥

[अत्र नरदेवकथानकमनुसन्धेयम् ।]

एवं नरिंद । तुह अक्खियाइं एयाइं वारस-वयाइं । रत्ता भणियं मयवे ! अणुग्गहो मे कओ तुमए ॥
पंच-मह-घय-भारो धुवं गिरिंदो व दुबहो ताव । तं जे वडंति सम्भं ते हुकर-कारए वंदे ॥
ते वि हु सहाहणिजा न कस्स परिमिय-परिग्गहा-उउंभा । संकंति पालिउं जे इयाइं वारस-वयाइं पि ॥
गुरुणा भणियं आणंद-कामदेवाइणो पुा जाया । जेहिं परिपालियाइं इमाइं सावय-वयाइं ददं ॥
इण्हि तु वर-गिहत्यो इहतिय नामेण लद्धओ सेट्ठी । परिमिय-परिग्गहो विदिय-पाव-वाचार-परिहारो ॥
जो अहिय-नव-त्ततो संतोस-परो विवेय-रयण-विही । देव-गुरु-धम्म-कच्चेसु दिज-निय-भुय-विदत्त-धणो ॥
सो अम्ह पाय-मूडे पुवं पडिबज्जिऊण भावेण । वारस-वयाइं एयाइं पालए निरइयाराइं ॥
रत्ता भणियं एसो आसि धण्हो ति मज्झ गोरथो । साहम्मिउ ति संपइ पंधु व विससजो जाओ ॥
भयवं ! अहं पि काहं सावय-धम्मस्स वारस-विहस्स । परिपालणे पयवं वसुदा-सामित्त-अणुरूवं ॥
तो गुरुणा वागरियं नरिंद ! तुममेव पुनवंतो सि । जो एसो वि सावय-वयाण परिपालणं कुणसि ॥
इय सोमप्पह-कहिए कुमार-निय-देमचंद-पडिबदे । जिण-धम्म-पडिबोहे पत्यावो वज्जिओ तुरिओ ॥

॥ इत्याचार्यं श्रीसोमममिरचिते कुमारपालप्रतिबोधे चतुर्थः प्रश्नावः ॥

अथ पञ्चमः प्रस्तावः ।

§ ४५. कषायजयोपदेशः ।

अहं गुण्या वागरिधिं जो जीवदयं समीहए काउं । तेण वसायाण पराजयमि जतो विहेयबो ॥
 अम्हा कसाय-विवसो किञ्चमकिञ्चं च विंशि अमुणेतो । निदय-मणो पयट्टइ जीवो जीवाण पीडासु ॥ ५०५
 तो बोह-माण-माया-लोभा चउरो चउविहा हुंति । एक्किस्सो अणंताणुंधि-पयुदेहिं मेएहि ॥
 कक्काकज-विचारण-चेयध-हरस्स विसहरस्सेव । कोवस्स षोडवगां मइमं मण-मंदिरे दिजा ? ॥

§ ४६. शोधजयोपदेशः ।

सुहु जलणो जलंतो वि दहइ तं चेव जत्य संलग्नो । कोह-जलणाउ जलिबो सठाणमत्तं परमवं च ॥
 जिण-पववण-मेह-समुन्मवेण पसमामएण कोव-दयं । पिज्जवद जो नरो होइ सिच-कलं तस्स धम्म-वणं ॥
 कोवेण कुणइ-दुक्ख जीवा पारंति सिह-वणं च । होउं खमा-परा पुण उहंनि सम्मा-उपवग्ग-सुहं ॥ ५१०

[अत्र सिद्धय्याम्रकथानवप्रसक्तन्येयम् ।]

§ ४७. मानजयोपदेशः ।

अह-मय-द्वारेदिं मत्तो अंतो निविड-संकु व । कस्स पि अनंतो तिहुयणं वि मवइ तणं च नरो ॥
 मय-वडो उहु-सुहो मयणमि मणंतओ रिक्खाइं । अविंरिक्खिय-सुह-मग्गो भवावडो पइइ किं चोत्रं ॥
 राया-उमच्छाईणं पि सेवओ माणवज्जिओ चेव । रुहइ मण-वडियत्तं पुरिसो पाणी पुण अणत्तं ॥
 माणी उवेय-करो न सावए कामणीण काम-सुहं । इत्थीण कामसत्तयेसु कम्मण मरवं जम्हा ॥
 मोक्ख तह-वीथ-भूओ माण-त्यहुस्स नरिय धम्मो वि । धम्मस्स जओ समय विणउ चिय वज्जिओ मूत्तं ॥ ५१५
 जाह-कुलाह मएहिं नहिओ जीवो वि विडवणं उहइ । तोहिं पुण वज्जिओ गोयणो च सुह-भायणं होइ ॥

[अथ शोधनकथातकमनुसन्धेयम् ।]

§ ४८. मायाजयोपदेशः ।

धम्म-वण-जलण-जाला मोह-महा-मयगठण [जा] साला । कुणइ-बहु-वर-मात्त माया सुह-मइ-हरण-हात्ता ॥
 येव-कए कवड-परो निविडं निवडंतमावया-उक्ख । उन्खइ न अणो लुण्डं परं पियतो पिडाओ च ॥
 माया-वसेण कवड-पत्रोय-कुसला अकिञ्चमायरितं । पत्ता इहेव सपयेव उज्जितं भाइणी निहणं ॥

[अत्र नागिणीकथाऽनुसन्धेयम् ।]

§ ४९. लोभजयोपदेशः ।

ओ कोह-माण-माया-परिहार-परो वि वलइ न लोहं । पोओ च सागरे सो भवन्मि सुहुइ कु-कम्म-गुरू ॥ ५२०
 ससि-कर-धवला वि गुणा निय-मासय-वाह-कारण लोहे । आवट्टंति जल-कणा लोहमि न जलण-संसत्ते ॥
 इह लोयमि किंलेसे लहिउं लीमाउ सागरे गयम् । पर-लोए संपत्तो दुग्गइ-दुक्खाइं तिक्खाइं ॥

[अत्र सागरदृष्टान्तोऽनुसन्धेयः ।]

इय हेमदस्मिणि-सुंभवस्स सुणिज्जम देसणं राया । जाणिय-समत्त-ततो जिण-धम्म-परायणो जाओ ॥

॥ ५०. कुमारपालदिनचर्यावर्णनम् ।

तो पंच-नमुकारं सुमरंतो जगए रयणि-सेसे । चित्तइ अय दो वि हिय[ए] दिव-गुरु-धम्म-पडिवत्ति ॥
काजण काय-सुद्धि कुसुमागिस-भोत्त-विविह-पूयाए । पुब्बइ जिण-पडिमाओ पंचाहिं देहेहिं वेदेइ ॥
निचं पवक्खाणं कुणइ जहासत्ति सत्त-गुण-निलओ । सयल-अय-लच्छि-तिलओ तिलयावसरम्मि उवविसइ ॥
करि-कंधराधिकूढो समत्त-सामंत-मंति-परियरिओ । वच्चइ जिणिंद-भवणं विहि-पुवं तथ पविसेइ ॥
अट्ट-प्पयार-पूयाइ पइउं वीयरय-पडिमाओ । पणमइ महि-निद्धिय-सिरो शुणइ पवितेहिं भोत्तेहिं ॥
गुरु-हेमचंद-चलणे चंदण-कप्पूर-कणय-कमलेहिं । संपईजण पणमइ पवक्खाणं पयासेइ ॥
गुरु-पुरओ उवविसितं पर-लोय-सुहावहं सुणइ धम्मं । गंतूण गिहं वियरइ जणस्स विवत्तिअवसरं ॥
विहियग्ग-कूर-थालो पुणो वि घर-चेइयाइं अबेइ । कय-उच्चिय-संविमागो भुंवेइ पवित्तमाहारं ॥
सुत्तुसरं सहाए वियारए सह जुहेहिं सत्थरथं । कइया वि निव-नियुत्तो कहइ कहं सिद्धवाल-कई ॥

५२५

५३०

[अत्र कमित्तिद्धपालकथिता अपभ्रंशभाषायस्त्रा जीय-मन-करण-संज्ञापकया ज्ञातव्या]

अक्ष-दिपेऽन्न-विबुहेण यं जंपियं देव किंपि पुच्छिस्सं । स्ना भणियं पुच्छसु पुहो पयट्ठे भणित्थेव ॥

[अत्र कश्चिद्व्यविशुभकथितं विरुद्धादित्यकथानकं विक्षेपम् ।]

तो राया शुहवगं विसज्जितं दिवस-चरम-जामम्मि । अत्याणी-मंडव-मंडणम्मि सिंहासणे ठाइ ॥
सामंत-मंति-मंडलिय-सेट्ठिपसुहाण दंसणं देइ । विज्जतीओ तेसिं सुणइ कुबइ तह पडीयारं ॥
कय-मिक्खिये-अण-विन्दिपाइं करि-अंक-मल-जुद्धाई । रजहिं त्ति कइया वि पेच्छए छिन्नवंछो वि ॥
अट्टमि-चउदसि-वलं पुणो वि भुंजइ दिणट्ठमे भाए । कुसुमाइएहिं घर-चेइयाइं अबेइ संहाए ॥
निसि निविसिजण पट्ठे आरत्तिय-मंगठाईं कारवइ । वारवहू-निवहेणं माराह-गण-गिजमाण-गुणो ॥
तो निहं काउमणो मयण-भुयंगम-विस-प्पसम-मंतं । संधुणइ धूलयह-प्पसुह-महासुणि-चरियमेवं ॥

५३५

[अत्र स्थूलभद्रकथाऽनुसन्धेया । नमस्कारमाहात्म्ये च नन्वूनकथा याच्यता ।]

परमेष्ठिनमस्कारं स्मरन् भूपतिरभ्यधात् । नमस्कारस्य माहात्म्यं दृष्टप्रत्ययमेव मे ॥

तथा हि-

स्वयं सकलसैन्येन दिव्यान्नाः कुर्वतोऽपि मे । असिध्यत [यतो] नामोऽनर्थः प्रत्युत कोऽप्यभूत् ॥
अधुना तन्नमस्कारं स्मरतो मम शत्रवः । वणिजैरपि जीयन्ते दण्डेश्वरस्म्यङ्गादिभिः ॥
स्वयं परचक्रं वा नानर्थं कुस्ते क्वचित् । दुर्भिक्षस्य न नागापि श्रूयते वसुधातले ॥
ततस्तं संस्मरन्नेवं निद्रां यजति पार्थिवः । रात्रिशेषे तु जागर्ति भाग्योक्तैर्जिनस्तथैः ॥
ततः पञ्चनमस्कारधर्म्मस्मरणपूर्वकम् । वन्दित्वा पार्थिवो देवान् भवोद्दिमोऽप्यधादिदम् ॥
दहा । विषयपद्मौघममस्तिष्ठति भाव्यः । धन्यो दक्षार्णभद्रः स राज्यं तस्माज्जयः क्षुण्णात् ॥

५४०

[अत्र दक्षार्णभद्रकथानकमनुसन्धेयम् ।]

एवं कुर्वन्नहोरात्रकृत्यानि परमार्हतः ।

कुमारपालदेवोऽयं राज्यं पालयति क्षितौ ॥

५४५

नृपस्य जीवामयदानडिण्डिमै र्महीतले नृत्यति कीर्तिनर्तकी ।
 सम मनोभिस्तिमि-केकि-तिष्ठिरिस्तुषोरण-श्रोड-मृगादिदेहिभान् ॥
 शूतासवादीनि नृणां न्यपेधीदिहैव सप्त व्यसनानि भूयः ।
 दुष्यमंतो दुर्गतिमभवानि परत्र तेषां लमितानि तानि ॥
 पदे पदे भूमिभुजा निवेशितैर्जिनालयैः काञ्चनदण्डमण्डितैः ।
 निवारिता चेत्तपरैरिवोद्धतैः स्फुरन्ति कुत्रापि न केऽप्युपद्रवाः ॥
 स्तुमस्त्रिसन्ध्यं प्रमुहेमसुरैरनन्यतुल्यामुपदेशशक्तिम् ।
 अतीन्द्रियज्ञानविवर्जितोऽपि य क्षोणिमर्तुर्व्यधित प्रबोधम् ॥
 सत्त्वादुक्त्या न महीभुजां स्यादित्येष कृप्तो वितथः प्रवादः ।
 जिनेन्द्रधर्म प्रतिपद्येन श्लाघ्यः स केषां न कुमारपालः ॥
 विचित्रवृत्तान्तसमेतमेतयोश्चरितमुल्लिखित्वितु क्षमेत कः ।
 तथापि तस्यैव - - तार्यिना समुद्धृतो विन्दुरिवाभ्युपेर्नया ॥

५५७

इति सोमप्रभकथिते कुमारनृप-देमचन्द्रसम्पदे । जिनघर्ममतिबोधे प्रस्तावः पद्यः श्लोकः ॥ ५५८

॥ इत्यार्षेयीसोमप्रभकथिते कुमारपालप्रतिबोधे पद्यम् प्रस्तावः ॥

॥ कुमारपालप्रतिबोधप्रशस्तिः ॥

- सूर्याचन्द्रमसौ कुतर्कतमसः कर्णावतंसौ क्षिते-
धुर्यौ धर्म्मरश्मस्य सर्वजगतस्तत्त्वावलोके द्यौः ।
निर्वाणवसयस्य तोरणमहाखम्भावसूतामुभा-
वेकः श्रीभुनिचन्द्रसुरिपरः श्रीमानदेवप्रभुः ॥ १
- तयोर्धर्मवाजितदेवसुरिः क्षिप्तो बृहद्गच्छनमःशशाङ्कः ।
क्षितेन्द्रधर्म्माभ्युनिधिः प्रपेदे धनोदकः स्फूर्तिमतीव यस्मात् ॥ २
- श्रीदेवसूरिप्रभुता धर्मदुरन्येऽपि तत्पादपयोजहंसा ।
येषामवाधारचितस्थितानां नालीकैश्चैशुदमाततान ॥ ३
- विशारदशिरोमणेरजितदेवसुरेभूत्, कमाम्बुजमधुप्रतो विजयसिंहसुरिः प्रभुः ।
नितोपकरणक्रियारुचिरनित्यवासी च यश्चिरन्तनमुनिव्रतं व्यधित दुःपमायामपि ॥ ४
- तत्सदृपूर्वाद्विप्रहस्तरश्मिः सोमप्रभाचार्य इति प्रसिद्धः ।
श्रीहेमसूरेष्व कुमारपालदेवस्य चेदं न्यगद्वरिषम् ॥ ५
- शुकविरिति न कीर्त्तिं नार्थलाभं न पूतामहमभिलषमाणः प्रावृत्तं वक्तुमेतत् ।
किमुत कृतमुमान्यां दुष्करं दुःपमायां जिनमतमतुलं तत्कीर्त्तनापुण्यमिच्छुः ॥ ६
- धर्म्मे निर्मलतामवासुमतुलां श्रीहेमचन्द्रप्रभौ
भक्तिं व्यञ्जितमद्भुतां भवितिषु द्रष्टुं परमौचितीम् ।
श्रोतुं चित्रकथाश्वमल्लुतिकृतः काव्यं च लोकोत्तरं
कर्तुं कामयसे यदि स्फुटगुणं तद्वन्धमेतं शृणु ॥ ७
- प्राग्वाटान्धवसागमेन्दुरसमप्रज्ञः कृतज्ञः क्षमी
वाग्मी सुक्तिमुधानिधानमजलि श्रीपालवामा शुभात् ।
यं लोकोत्तरकाव्यरञ्जितमतिः साहित्यविचारतिः
श्रीसिद्धाविपतिः 'कवीन्द्र' इति च 'आते'ति च व्याहरत् ॥ ८
- पुत्रस्तस्य कुमारपालनृपतिप्रीतिः पदं धीमता-
मुत्तमः कविचक्रमस्तकमणिः श्रीसिद्धपालोऽभवत् ।
कृतं तद्वसताविदं किमपि यवायुतमुक्तं मया
तद्युष्मामिरिहोच्यतामिति युधा चः श्राद्धलिः प्रार्थये ॥ ९
- हेमसुरिपदपद्मजहंसैः श्रीमहेन्द्रशुनिपैः श्रुतमेतत् ।
वर्द्धमान-गुणचन्द्रगणित्यां साकामाकलितशस्त्रहस्यैः ॥ १०
- यावन्निहिताखिलसन्तमसौ नयसि चकासो रविचन्द्रमसौ ।
तावत् हेम-कुमारचरित्रं साधुजनो वाचयतु पवित्रम् ॥ ११

विमलप्रतिसुधाचिर्नैमिनागाङ्गजन्माऽभवद्भवकुमारः आवकः श्रेष्ठिमुख्यः ।

अथ निजकपधप्रासधर्मार्थपद्मा विंशतिपदकपसा तस्य पद्मीति पद्मी ॥

१२

तत्पुत्रा शुणिनोऽभवन् भुवि हरिश्चन्द्रादयो विश्रुताः

श्रीदेवीप्रमुखाश्च धर्मधिपणापानाणि तत्पुत्रिकाः ।

तत्प्रीत्यर्थमिदं व्यधायि तदुपद्रुमच्छ्रालमि(?)

मूर्ध्निष्ठानि च पुस्तकानिसोऽलेखयत् ॥

१३

शैशि-जटैधि-सूर्यवर्षे शुचिमासे रविदिने सिताष्टम्याम् ।

जिमधर्मप्रतियोगः हस्तोऽयं गङ्गादेन्दुपुरे ॥

१४

प्रस्तावपत्रकेऽप्यप्राप्तौ सहसाप्यनुष्टुभात् । एकैकाक्षरसंख्यातान्यधिकान्यष्टभिः शतैः ॥

१५

✽

संवत् १४५८ वर्षे द्वितीयमात्रपदशुदि ४ त्रिंशौ शुरुदिने श्रीसम्भतीये बृहद्बुद्धिपथशालायां भट्टा० श्रीजयतिलकसूरीयां उपदेशेन श्रीकुमारपालप्रतिनोपपुस्तकं लिखितमिदम् ॥ कायस्थज्ञातीय महं मङ्गलिकमुत पेश-
लिखितम् । चिरं नन्दतु ॥ छ ॥ उ० श्रीजयप्रमणिसिन्धु(शिन्धु) उ० श्रीजयचन्द्रिरागिसिन्धु(शिन्धु) सहा०
श्रीकल्याणरत्नसुरिगुरुभ्यो नमः ॥ पं० व(वि)घारल्लगणि ॥

**श्रीमद्-हेमचन्द्राचार्यविरचित-
त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरितान्तर्गत-महावीरचरितस्य
कुमारपालचरितवर्णनम् ।**

[द्वादशसर्गात् समुद्धृतम्]

पृच्छति स्मामयोऽथैवं कपिलर्षिप्रतिष्ठिता । प्रकाशमेष्यति कदा प्रतिमा पारमेश्वरी ॥ ३६ ॥
स्वाम्याख्याति स्म सौराष्ट्र-लाट-गर्जरसीमनि । क्रमेण नगरं भावि नाम्नाऽणहिलपाटकम् ॥ ३७ ॥
आर्यभूमेः शिरोरत्नं कस्याणानां निकेतनम् । एकातपत्रार्द्धद्वर्मा तद्वि तीर्थं भविष्यति ॥ ३८ ॥
चैलेषु रत्नमयोऽर्द्धवृत्तिमास्त्र निर्मलाः । नन्दीश्वरादिप्रतिमाकथां नेष्यन्ति सत्यताम् ॥ ३९ ॥
भासुरस्वर्णकलशभ्रेण्यलङ्कृतमौलिभिः । रोचिष्यते च तत्रैतैर्विश्रान्ततपनैरिव ॥ ४० ॥
श्रमणोपासकस्तत्र प्रायेण सकलैः जनैः । कृतातिथिसंविभ्रान्तो भोजनाय यतिष्यते ॥ ४१ ॥
परसंपन्ननीर्घ्यालुः संतुष्टश्च स्वसंपदा । पात्रेषु दानशीलश्च तत्र लोको भविष्यति ॥ ४२ ॥
श्राद्धाश्च धनिनस्तत्रालकायामिव शुद्धकाः । वप्यन्ति द्रविणं सप्तश्रेण्यामत्यन्तमहताम् ॥ ४३ ॥
परस्परदारेषु सर्वैः कोऽपि पराङ्मुखः । आधी तस्मिन् दुरे लोकः सुप्रमाकलभ्यते ॥ ४४ ॥
अस्सत्तिर्वाणतो वर्षशतान्यवयम् । पोर्द्धेन । नर्वपेष्टिश्च यासन्ति यदा तत्र दुरे तदा ॥ ४५ ॥
कुमारपालो म्नालश्रौतुष्यकुलचन्द्रमाः । भविष्यति महापाहुः प्रचण्डास्त्रद्वारासनः ॥ ४६ ॥
स महारामा धर्म-दान-सुद्धवीरः प्रजां निजाम् । ऋद्धिं नेष्यति परमां पितेव परिपालयन् ॥ ४७ ॥
ऋद्धिरप्यतिचतुरः शान्तोऽप्याज्ञादिवरपतिः । क्षमादानपथधृष्यश्च स चिरं क्षमाविष्यति ॥ ४८ ॥
स आत्मसन्धेः लोकं धर्मेनिष्ठं करिष्यति । विद्यापूर्णमुपाध्याय इवान्तेवासिनं हितम् ॥ ४९ ॥
शरण्यः शरणेच्छूनां परनारीसहोदरः । प्राणेष्वपि धनेभ्योऽपि स धर्मं बहु मेसते ॥ ५० ॥
पराक्रमेण धर्मेण दानेन दययाऽऽज्ञया । अन्यैश्च पुरुषपुणैः सोऽहितीयो भविष्यति ॥ ५१ ॥

स कौबेरीमा तुरुष्कसैन्द्रीमा शिदशापगाम् ।

याम्पामा विन्ध्यमा वार्धि पथिमां सारपथिप्यति ॥ ५२ ॥

अन्यदा वज्रशाखायां मुनिचन्द्रकुलोद्भवम् । आचार्यं हेमचन्द्रं स द्रक्ष्यति क्षितिनायकम् ॥ ५३ ॥
तद्देशेनात् प्रसूतितः केकीचाम्बुददर्शनात् । तं मुनिं वन्दितुं नित्यं स भद्रात्मा त्वरिष्यते ॥ ५४ ॥
तस्य सुशर्मिनचैले कुर्वतो धर्मदेशनाम् । राजा सश्रावकाभासो वन्दनाय गमिष्यति ॥ ५५ ॥
तत्र देवं नमस्कृत्य स तत्त्वमविदन्नभिः । वन्दिष्यते तमाचार्यं मावशुदेन चेतसा ॥ ५६ ॥
स श्रुत्वा तन्मुखात् प्रीत्या विशुद्धां धर्मदेशनाम् । अणुव्रतानि सम्यक्त्वपूर्वकाणि प्रपत्यते ॥ ५७ ॥
स प्राप्तोभो भविता श्रावकाचारपारगः । आस्थानेऽपि स्थितो धर्मगोष्ठ्या स्वं रमयिष्यति ॥ ५८ ॥
अनश्रवकफलदीनां नियमांश्च विशेषतः । आदास्यते प्रत्यहं स प्रायेण ब्रह्मचर्यकृत् ॥ ५९ ॥
प्राधारणक्षीर्णे परे स सुधीर्वर्धयिष्यति । धर्मपक्षीरिणं ब्रह्म चरितुं बोधयिष्यति ॥ ६० ॥
मुनेस्तस्योपदेशेन जीवाजीवादितत्त्ववित् । आचार्य इव सोऽन्येषामपि बोधिं प्रदास्यति ॥ ६१ ॥
येऽर्द्धद्वर्द्धिपः केऽपि पाण्डुराहद्विजादयः । तेऽपि तस्याज्ञेया धर्मश्रावका इव याविनः ॥ ६२ ॥

अपूर्जितेषु चैतेषु गुरुध्वप्रणतेषु च । न मोक्ष्यते स धर्मज्ञः प्रपन्नश्चावकन्तः ॥ ६३ ॥
 अपुनस्तपसां स द्रविणं न ग्रहियति । विवेकस्य फलं ह्येतदुक्ता ह्यविवेकिनः ॥ ६४ ॥
 पाण्डुरभृतिभिरपि त्यक्ता या मृगया न हि । स स्वयं त्यक्ष्यति जनः सर्वोऽपि च तदाज्ञया ॥ ६५ ॥
 हिंसानियेधके तस्मिन् दोऽस्तु मृगयादिकम् । अपि मत्कृत-यत्नादि नान्यजोऽपि हनिष्यति ॥ ६६ ॥
 तस्मिन् निषिद्धपापदर्शवरूपे मृगजातयः । सदाऽप्यविमरोमन्या भाविन्यो गोष्ठयेतुवत् ॥ ६७ ॥
 जलचर-स्थलचर-खेचराणां स देहिनाम् । रक्षिष्यति सदा भारिं शासने पाकशसनः ॥ ६८ ॥
 ये चाजन्मापि मांसादास्ते मांसस्य कथामपि । दुस्त्वग्रमिव तस्याज्ञावशात्तेष्वन्ति विस्मृतिम् ॥ ६९ ॥
 दाशार्हर्न परित्यक्त यत् पुरा थावकैरपि । तन्मयमनवचात्मा स सर्वत्र निरोत्सति ॥ ७० ॥
 स तथा मघसन्धानं निरोत्सति महीतले । न यथा मघपाण्डानि घटयिष्यति चक्रयपि ॥ ७१ ॥
 मघपानां सदा मघयसन्धीणसंपदाम् । तनाज्ञात्यक्तमघानां प्रमविष्यन्ति संपदः ॥ ७२ ॥
 नलादिभिरपि क्षमापैर्युतं त्यक्तं न यत् पुरा । तस्य खवैरिण इव नामाप्सुन्युत्थयिष्यति ॥ ७३ ॥
 पारापतपणक्रीडाकुक्कुटयोधनान्यपि । न मविष्यन्ति मेदिन्यां तस्योदयिनि शासने ॥ ७४ ॥
 स प्रायेण प्रतिग्राममपि निःसीमवैभवः । करिष्यति महीमितां बिनापतनमण्डिताम् ॥ ७५ ॥
 प्रति ग्रामं प्रति पुरमा समुद्रं महीतले । रथयात्रोत्सवं सोऽर्हत्प्रतिमानां करिष्यति ॥ ७६ ॥
 दायं दायं द्रविणानि विरचय्यानुणं जगत् । अहयिष्यति मेदिन्यां स संवत्सरमात्मनः ॥ ७७ ॥
 प्रतिमां पांशुगुप्तं तां कपिलर्षिप्रतिष्ठिताम् । एकदा श्रोष्यति कथाप्रसङ्गे स गुरोर्मुखात् ॥ ७८ ॥
 पांशुस्थलं खानयित्वा प्रतिमां विश्वपावनीम् । भानेभ्यामीति स तदा करिष्यति मनोरमम् ॥ ७९ ॥
 तदैव मम उत्साहं निमित्तान्यपराण्यपि । ज्ञात्वा निषेच्यते राजा प्रतिमां हस्तगामिनीम् ॥ ८० ॥
 ततो गुरुमनुज्ञाय निषेज्यामुक्तपूजान् । प्राप्स्यते खानयितुं स्वतः धीलभयस्य तत् ॥ ८१ ॥
 सत्त्वेन तस्य परभार्हतस्य प्रथिवीपतेः । करिष्यति च सान्निध्यं तदा शासनेदेवता ॥ ८२ ॥
 राज्ञः कुमारपालस्य तस्य पुण्येन मूषसा । खन्यमानस्यते बहु प्रतिभाऽऽविर्भविष्यति ॥ ८३ ॥
 तदा तस्य प्रतिमापि यदुष्वापन्नभूमुजा । आभार्यां शासने दत्तं तदप्याविर्भविष्यति ॥ ८४ ॥
 नृपायुक्तासां प्रतिमां प्रक्षामपि नवामिव । रथमारोपयिष्यन्ति पूजयित्वा यपाविपि ॥ ८५ ॥
 पूजाप्रकारेषु पयि जायमानेष्वनेकशः । क्रियमाणेष्वहोरात्रं सङ्गीतेषु निरन्तरम् ॥ ८६ ॥
 तालिकरावकेष्वैर्भवत्सु श्रमयोषिताम् । पमशब्देष्वातोयेषु वाद्यमानेषु संपदाम् ॥ ८७ ॥
 पञ्चद्वये धामरेवतस्य च पतस्य च । नैष्यन्ति प्रतिमां तां चायुक्ताः पञ्चनसीमनि ॥ ८८ ॥

—त्रिभिर्विशेषकम् ॥

सान्त-धुरधरीदारश्चतुरङ्गचमूहृतः । सकलं सङ्गमादाय राजा तामपियासति ॥ ८९ ॥

स्वयं रयात् समुत्तार्य गजेन्द्रमधिरोह च । प्रवेशयिष्यति सुरे प्रतिमां तां स मूषतिः ॥ ९० ॥

उपस्सम्भवनं क्रीडामवने संनिवेश्य ताम् । कुमारपालो विविधत् विशिष्यं पूजयिष्यति ॥ ९१ ॥

प्रतिमायास्तदा तस्या वाचयित्वा भ आसनम् । उदयानेन यद दत्तं तत्र श्रमणीकृषिष्यति ॥ ९२ ॥

प्रतिमायाः स्थापनार्थं तस्यास्तत्रैव पार्थिवः । प्रासादं स्फटिकमयमग्रायः कारयिष्यति ॥ ९३ ॥

प्रासादोऽष्टादशैव सुवराजः स कारितः । जनयिष्यति संशान्यो विशिष्यं जगतेऽपि हि ॥ ९४ ॥

स मूषतिः प्रतिमया तत्र स्थापितया तथा । ययिष्यते प्रन्तेन शब्दह्या निःश्रेयसेन च ॥ ९५ ॥

देवमत्तया गुरुमत्तया त्वयितुः सद्योऽमयः । कुमारपालो मूषातः स मविष्यति आरते ॥ ९६ ॥

हेमचन्द्राचार्यरचित-

त्रिषष्टिशालाकापुरुषचरितप्रशस्तिः ।

शिष्यो जम्बुमहासुनेः प्रभव इत्यासीदगुण्यापि च
श्रीशार्वभ्य भव इत्यगुण्य च यशोभद्राभिधानो गुनिः ।

संभूतो गुनिभद्रवाहुति च द्वौ तस्य शिष्योत्तमौ

संभूतस्य च पादपद्ममुत्तिष्ठ श्रीस्थूलभद्राह्वयः ॥ १ ॥

वंशक्रमगतचतुर्दशपुत्रैर्लकोशस्य तस्य दशपूर्वधरो महर्षिः ।

नाम्ना महर्षिगिरिरिति स्थिरतामिरीन्द्रो ज्येष्ठोऽन्तिपत् समजनिष्ठ विशिष्टलब्धिः ॥ २ ॥

शिष्योऽन्यो दशपूर्वधुन्युनिवृषो नाम्ना सुहृस्तीत्यमूद यत्नादाभ्युज्ज्वलेनानात् समुदितप्राज्यप्रमोषादिका ।
चको संप्रतिपार्षिवः प्रतिपुर-प्राभाकरं भारतेऽस्मिन्नर्द्धे जिनचैत्यमण्डितमिताष्टं समन्तादपि ॥ ३ ॥

अजनि सुस्थित-सुप्रतिबुद्ध इत्यभिषाऽऽर्यसुहृस्तिमहासुनेः ।

क्षमयनो दशपूर्वधरोऽन्तिपद् भवपद्मातृमञ्जनकुलरः ॥ ४ ॥

महर्षिसंसेवितपादसन्निधेः प्रचारमामालवणोदसागरम् ।

महान् गणः कोटिक इत्यमूत् ततो गाप्रवह्नादो हिमवद्विरिव ॥ ५ ॥

तस्मिन् गणे कतिपयेष्वपि यातवत्सु साधून्तमेषु चरनो दशपूर्वधारी ।

उद्यमस्तुम्बचनपत्तनवज्रखानि-वज्रं महामुनिरजायत चज्रसूरिः ॥ ६ ॥

दुर्मिक्षे समुपस्थिते प्रलयवद्रीमलभाज्यन्यदा भीते न्यस्य महर्षिसहस्रमितो विद्यावदातः पटे ।

योऽन्सुन्दर्य कर्माभ्युजेन नमसा पुण्यार्मनपीन्महापुण्यां मङ्गु गुनिस्त्रिधापनि तपोधाम्नामसीत्तां निधिः ॥ ७ ॥

तस्माद् यज्ञामिषा शाखाऽमूत् कोटिकगणहृमे । उच्चनागरिकागुण्यशाखाजितपसोदरा ॥ ८ ॥

तस्यां च वज्रदास्यार्यां निलीनमुनिपदपद्मः । गुण्यगुच्छापितो गच्छन्ध्वन्द्र इत्याख्ययाऽभवत् ॥ ९ ॥

धर्मप्यानसुचासुचांशुरमलग्रन्थार्यरक्षाकरो भव्याम्भोस्त्वहमास्तरः स्मरकरिप्रोन्मायकण्डीरवः ।

गच्छे तत्र धर्मव संयमचनः कारुण्यराशिर्विशोभद्रः सुरिपूरी येन भुवनं शुभ्रैर्यशोमिर्निजैः ॥ १० ॥

श्रीमत्सेमिजिनेन्द्रपावितशिरस्यै स संलेखनां कृत्वाऽऽदौ प्रतिपन्नवानचनं प्राप्ते शुभप्यानभाक् ।

तिष्ठन् शान्तमनास्त्रयोदश दिनान्याश्वर्यगुप्तादयस्युच्चैः पूर्वमहर्षिसंयमकयाः सत्यापयामासिवान् ॥ ११ ॥

श्रीमान् प्रभुमन्सूरिः समजनि जनितानेकमयप्रवोषस्तच्छिष्यो विश्वविश्वप्रथितगुणगणः प्राबृहम्भोदवद् यः ।

श्रीणाति स्माखिलधर्मां प्रवचनजलेस्त्वहर्तैर्यनीरैरातस्य स्थानकानि श्रुतिविपयसुधासारसङ्घस्य विपक्वः ॥ १२ ॥

सर्वग्रन्थरहसरत्नमुकुटः कल्याणजटीतरुः कारुण्यामृतसागरः प्रवचनज्योत्स्नाहास्तरः ।

चारित्र्यादिकब्रह्मोहणगिरिः स्नां पावयन् धर्मराट् सेनानीर्युण्यसेनसूरिरभवच्छिष्यस्वदीपस्ततः ॥ १३ ॥

शिष्यस्तस्य च तीर्थमेकमवनेः पावित्र्यकुञ्जकर्म

स्नाद्वाद्वादशापगाहिपरिगिरिविषप्रवोषार्यगा ।

कृत्वा स्थानकधृत्ति-शान्तिचरिते प्रायः प्रसिद्धिं पयं

सूरिर्गुणितपःप्रायवसतिः श्रीदेवचन्द्रोऽभवत् ॥ १४ ॥

आचार्यो हेमचन्द्रोऽमृतं तत्पादाम्बुजपदपदं । तत्प्रसादादधिगतज्ञानसंपन्नहोदयः ॥ १५ ॥

जिष्णुश्चेदि-दशार्ण-भालव-महाराष्ट्रापरान्तं कुरून्
सिन्धूनन्यतमांश्च दुर्गविषयान् दोर्वीर्यज्ञक्या हरिः ।

चौलुक्यः परमार्हतो विनयवान् श्रीमूलराजान्वयी
तं नलेति कुमारपालपृथिवीपालोऽप्रवीदेकदा ॥ १६ ॥

पापक्षि-यूत-मघप्रभृति किमपि यन्नास्मात्सुनिमित्तं
तत् सर्वं निर्निमित्तोपकृतिकृतधियां प्राप्य शुष्माकमाज्ञाम् ।

स्वामिबुद्ध्या निषिद्धं धनममुदमृतसाध मुक्तं तयार्ह-
दैत्यैरुत्तंसिता भूयवमिति समः संमतेः संप्रतीह ॥ १७ ॥

पूर्वं पूर्वजसिद्धराजवृषतेर्भक्तिस्पृशो याञ्जया
साङ्गं व्याकरणं सुवृत्तिमुगमं चक्रुः भवन्तः पुण ।

महेतोरथ योगशास्त्रममृतं लोकाय च ह्याश्रय-
च्छन्दो-ऽलङ्कृति-नामसङ्गद्वमुखान्यन्यानि शास्त्राण्यपि ॥ १८ ॥

लोकोपकारकरणे स्वयमेव दूर्यं सन्नाः स्व यद्यपि तयाऽप्यहमर्थयेऽद् ।

मादाज्ञनस्य परियोधकृते शालकापुंसां प्रकाशयत वृत्तमपि त्रिपष्टेः ॥ १९ ॥

तस्योपरोधादिति हेमचन्द्राचार्यः शालकापुरोपेतिवृत्तम्

धर्मोपदेशैकफलप्रधान न्यवीविश्वारुगिरां प्रपद्ये ॥ २० ॥

जम्बूद्वीपारविन्दे कनकगिरिसावश्नुते कर्णिकालं

यावद् यावच्च धत्ते जलनिधिरवनेरन्तरीयलमुच्चैः ।

यावद् व्योमाप्यपान्यौ तरणि-शशधरौ आम्यतस्तावदेतत्

कत्रव्यं नास्ति शालाकापुरूपचरितमित्यस्तु जैनं परिणाम् ॥ २१ ॥

कुमारपालचरित्रसंग्रह
परिशिष्टम् ।

आचार्यो हेमचन्द्रोऽभूत् तत्तादाम्बुजपदपदः । तत्प्रसादादविगतज्ञानसंपन्नहोदयः ॥ १५ ॥

जिष्णुश्चेदि-दशार्ण-मालव-भहाराष्ट्रापरान्तं कुरुन्
सिन्धूनन्यतमांश्च दुर्गविपयात् दोर्वीर्यशक्त्या हरिः ।

चौल्लवयः परमार्हतो विनयवान् श्रीमूलराजान्वयी
त नत्वेति कुमारपालशृङ्खिलीपालोऽज्वदीदकदा ॥ १६ ॥

पापदि-भूत-मघप्रभृति किमपि यन्नरकायुर्निमित्तं
तत् सर्वं निर्निमित्तोपकृतिकृतधियां प्राप्य सुष्माकृमाज्ञाय ।

स्वामिबुद्ध्या निषिद्ध धनमसुतमृतस्याथ शुक्त तयार्ह-
शैलैरुत्तमिता भूमवमिति समः संप्रतेः संप्रतीह ॥ १७ ॥

पूर्वं पूर्वजसिद्धराजनृपतेर्मेकिस्त्रुष्टो याचनया

साह्रं व्याकरणं सुवृत्तिमुगमं चक्रुः भवन्त. पुरा ।

महेतोरथ योगशास्त्रममलं लोकाय च ह्युपाश्रय-

चन्द्रो-ऽलङ्कृति-नामसङ्ग्रहमुत्थान्यन्यानि शास्त्राण्यपि ॥ १८ ॥

लोकोपकारकरणे स्वयमेव दूर्य सत्वाः स्व यपि तयाऽप्यहमर्थयेऽद्ः ।

मादगजनस्य परिबोधकृते शालकापुंस्तं प्रकाशयत् वृत्तमपि त्रिपष्टेः ॥ १९ ॥

तसोपरोधादिति हेमचन्द्राचार्यः शलाकापुरेतिवृत्तम्

पदोपदेशैकफलप्रधान न्यवीविशच्चारुगिरां प्रपद्ये ॥ २० ॥

अम्बुद्धीपारविन्दे कनकगिरिरसावस्तुते कर्णिकाले

यावद् यावच्च धत्ते जलनिधिरवनेरन्तरीयस्समुच्चैः ।

यावद् न्योमाध्वपान्यौ तरणि-शशपरौ ग्राम्यतस्त्वावदेतत्

काम्य नाग्नौ शालाकापुरव्यचरितमित्यस्तु जैन धरिभ्याम् ॥ २१ ॥

कुमारपालचरित्रसंग्रह
परिशिष्टम् ।

कुमारपालचरित्रसंग्रहान्तरागत-उद्धरणरूप- पद्यानामकाराद्यनुक्रमणिका ।

अकरे करकृती थ	४२	अप्पा उद्धरिओ थिय	३९
अकारे थ भवेद् विष्णु०	६३	अप्येकाङ्गपरिमहत्त	८
अकुर्वाणोऽपि पापानि	८१	अच्युद्वाणं अंजलि	८३
अकखयमर्णतमवलं	७७	अयं तंयच्छीय	१२४
अक्खीणजीवराणी	८७	अमर्णताण थि नज्जइ	३७
अल्लुओ रूपसौम्यौ	७०	अभिमुत्तागतमार्गाण०	५६
अल्लय विसोहीय	८०	अमओ अ होइ जीवो	७८
अज्ञानविमिराणानाम्	३५	अमेव्यमप्ये कीटस्स	६६
अज्ञानामपि यालानाम्	६९	अमोपवचनः कल्पः	५३
अहं व गोभरभूमी	८२	अग्हे थोहा रिउ घणा	९९
अहावयसुद्धिते	१०४	अयसाःपठहं दत्त्वा	६७
अहावयसंसेण	१०४	अयुतानि गवामहौ	९६
अणसणमूणोपरिया	८९	अवे! मेक ख्हेको मव	९९
अणिवियगुणं जीवं	७२	अर्धानामर्जने दुःखम्	११०
अणुमाणुदेउसिद्धं	७९	अवद्यमुक्ते पथि यः	६५
अणुमित्तो वि न कस्स	८१	अविणासी खलु जीवो	७७
अत्थनिवेसा तथिय सदा	१०३	अविहियसवपलंभा	७६
अत्थस्स ऊहमुद्धी	७८	अद्योपमपि दुःकर्म	६९
अत्थि अणंता जीवा	८०	अद्यः शकं शाकम्	३७
अत्थि ति तिथियणो	७७	असरीरा जीवगणा	८४
अउत्तवानेन भवेद् इतिही	६७	असलं त्रिषु लोकेषु	७१
अवासधाम धामेदम्	५८	असलं वचनं मूते	७३
अधीसी पण्डितः प्राज्ञः	६८	असन्तोपमविखास०	७२
अधीस चतुरो वेदान्	५९	असन्तोपवतां सौख्यम्	७३
अधीस सर्वज्ञाणि	८१	असारसंसारहीरुदस्य	९१
अनन्तगुणितं तस्माद्	८५	असारः संसारः सरलकदली०	५०
अनन्तदशौतज्ञान०	८५	असावगणपटिसेहो	१०३
अनन्तदुःखं संसारे	७२	अहंकारे सति ग्रीटे	५६
असादिभवस्कार०	७९	अहिंसा प्रथमो धर्मः	५९
अपायानामुपायाः स्युः	९७	अहो भूदजना धर्म्यम्	७३
अपुत्राणां धनं गृहम्	२२, ९६	अहो लोमस्य साम्राज्यम्	६९

आकर्ष्यं प्रतिदानं पशुगणा०	...	११०	एकरात्रोपिदम्यादि	...	६८
आगमेन च शुचया च	...	६४	एकक्षिया हरि सदा	...	५४
आचेष्टुषा चरेसिय	...	५९	एनं मित्रं भूपतिनां	...	५८
आचमनं कलितानिद्रा०	...	१०८	एकत्रयसप्ततानीमाः	...	९६
आशामद्गो मरेन्द्राणाम्	...	५२	एका भावां सदा यस्त	...	९६
आतापसिन्धु मण्डलेषु	...	३३, १११	एकोऽपि नियमो येन	...	१००
आनङ्कारणमकारणं	...	२३, ९७	यद्वा पाली मादि	...	८
आनन्द ! देवस्त्वमेव	...	१०९	यदिदिय पंथिदिय	...	८०
आनन्दवत् सर्पजीयेषु	...	५९	यदा हसन्ति च दन्ती च	...	४९
आनौ मयेवायमदीनि	...	५२	एय अजय (सी ?) जोई	...	८९
आपारो यस्मिन्नोक्ताः	...	७०	एलापूगणलाई साहूणं	...	७६
आग्नीक्षिणी त्रयी धार्ता	...	५३	एवं अष्टविहं पि व	...	७८
आभिगादिय अणभिगादियं	...	७१	एवं चउमार्गं परि०	...	७८
आभिगादियं किञ्च	...	७१	एवं प्रवसितो भक्त्या	...	७६
आपरिष उन्नहाय	...	८३	एह न होइ मर धार सार	...	२२
आयाणे परिभोयो	...	७८	एहिदेयादिरी चक्रे	...	६१
आसितौद्रमपध्यातम्	...	७५	ओसपिणी अणवा	...	८५
आर्त्ते निर्दयं (१) विवक्षा	...	७५	अंतोमुद्रुपमिचं पि	...	७१, ८५
आवृत्तं विहाय	...	७४	कथारोपः कथो वनवन०	...	२९
आलोचयपत्रिकमणे	...	८३	बन्वाणोभूयसीक्षानि	...	७१
आहारपोसहो सलु	...	७५	कमलहलो भवेद् ब्रह्मा	...	६३
आहारसरोरिदियपञ्जरी	...	७९	करचलुवपाणिण वि	...	४४
इहं हृदं मादि	...	२५, १०७	कर्णटे गुरीरे छाटे	...	१११
इलालय विलुप्य भूपति०	...	३१	कलङ्क कुरुते कश्चिन्	...	८६
इत्युदीपं कथेयेण	...	११०	कचलाय च परिमाण	...	८२
इमां समर्प्य प्रतिपन्न०	...	६४	कफे शौच भूतकारेषु	...	५२
इह छोके गृहभ्योऽपि	...	७२	बाजु करेबा बाजुसह	...	१८
इदियकसापजोय	...	८२	का इय सुन्दरि आरिरसि	...	६३
उमिसप्तमाइचरणा	...	८२	कामयण-कोहराणो	...	६४
उकारे पासवणे...	...	७३	कार्यं विध्युः क्रिया ब्रह्मा	...	६३
उज्ज्वलगुणमभुविषम्	...	६१	काले अभिगादो गुण	...	८२
उदीरितोऽर्थः पशुनामि	...	५६	काले गणवेदार्थं	...	८३
उर्वशीगर्भसमूहः...	...	६०	काछो जहा अणार्ई	...	७७
पय होरी उद्धारकारया	...	१०५	काहू मनि मिमवही	...	६३
पक्कमास्तत्र पापम्	...	६७	किमिन्द्रिवाणो दमनेः	...	६९
पद्मसिन्धुयो मागाः	...	६९	किं कृतेन न सत्यम्	...	२७, १०१

किं पुष्यवरं कर्म	७८	गुर्वराणामिदं राज्यम्	३६
कुमार ! कुमार विहार	११०	गृहिणोऽपि हि धन्यास्ते	७२
कुमारपाल संचित करि	८	मोलाह असंखिञ्चा	८०
कुमारपालभूपत्य	१०८	मोलो असंखनिगोर्षो	८०
कुमारपाल मत चित	९९	घोडवर्ध वाङ्मण	७४
कुम्भजारीसहस्रे द्वे	४६	चङ्कणं संकषयं	८४
कुर्याद् वर्षसहस्राणि	६१	चराचराणां जीवानाम्	७२
कुलक्रमेण कुर्वन्ति	६४	चराचरं जगत् सर्वम्	४०
कुलीनाः सुलभाः प्रायः	५५	चतुःपर्व्यां च तुर्यादि०	७५
कुलं पवित्रं जननी कृतायां	८६	चतुर्थासीमासीत् तय	६२
कुवद्रव्यमिवासारम्	६९	चतुर्मुखो भवेद् ब्रह्मा	६२
कृतकृत्योऽस्मि भूपाल !	११०	चिन्तादयति यो गांसम्	७३
कृत्वा तन्मयमात्मानम्	१०९	चित्तमन्तर्गतं शुद्धम्	६१
कृपि-वाणिज्य-भोरक्षाम्	६०	चित्तं तिकालविसर्गं	७८
कै केऽनुकिवशो व्यघाद्	३१	चित्तं रागादिभिः कान्त०	६१
कैवलनाशुष्पती	१०४	चित्तं वेद्येण सत्ता	७८
कैवर्तागमेसंभूतः	६७	चित्रकूटमिदं भद्रे !	४९
कौ नाम कीलिकादेवोः	९०	चिदातन्दमयं यस्य	४७
कोऽपि कापि कुतोऽपि	७३	चूयहलं परिपक्षं विहलिय०	२९
कोहाईणमशुद्धिं	८२	छत्रमत्यथगुणलभा	७७
कोऽहं पुणो कंमि कालंमि	८६	छत्रमत्यापं सत्ता	७९
कोफणे तु तथा राट्टे	१११	जह्या होही पुच्छा	८०
क नांसं क शिवे भक्तिः	६६	जगदाक्रममाणस्य	७२
क्षत्रियोऽस्ति नराधीश !	९१	जगदय संमय ठवणा	६७
क्षमातुर्यं तपो नास्ति	६६	जन्तुनामभयं सत्ता०	१११
क्षान्त्वाविकृणुयैरुक्तः	६०	जन्तून् हन्मि न वक्ष्य	९६
क्षितिजलपवनहुवाशन०	६२	जन्मन्येकत्र दुःखाय	७१
क्षितिरित्युच्यते क्षान्तिः	६३	जन्मे वि जं न ह्यं	५७
क्षेत्रं यन्नं प्रहरणवधूः	७६	जन्मा चित्ताईया	७८
खरो द्वादशजन्मानि	५५	जलक्रीडान्दोलनारि०	७५
गंड कुटू वेद्येण गड्डे	३०	जह आहारो मुक्तो	७८
गणद्वैपदः किमपिरोहति	६४९	जह कणगत्स उ कीरति	७८
गेयणं जहा अरुवी	७७	जं अवसरेण न ह्यं	४४
गया जि साजण साखि	२९	जं नाम किंचि तित्वं	१०४
गिरिकन्नकिसलयपत्ता	७३	जंमि उ पीलज्जति	७४
गृहसिरसंपिपयं	७४	जं लहइ अन्नतित्ये	१०४
				जं सामितेयनिक्रमण०	१०४

जा जयपामस्य	८१	दानशीलतपोमात्रेः	७२
जाविलाभमुत्प्रेष्य०	६९	दानं चतुर्विधाहार०	७५
जिणमुपपादं जे उद्धरति	४९	दिगुते परिमाणं यत्	७५
जित्वा प्राग् निखिलानि०	५५	दीक्षा मिश्रा गुरोः	६७
जित्वा सत्वरमाजितः	४३	दीपे म्हायति तेलपूर्णविधिः	३९
जिनमतनगरेऽस्मिन्	९२	दीपो हन्ति धमःसौमस्	९९
जीवस्म अत्तजगिणहिं	८४	दीप्यते मार्गमाणस्य	६६
जीवस्य एष पम्प्यो	७७	दीपश्च विविद्वपरिणं	३६
जीवस्त य कम्मतस्य य	७८	दीह वा हस्त वा	८४
जीवाहं नवपयत्ये	८५	दुर्मिक्षादेवममसमहपरः	५०, ९६
जीवो अग्राहनिहाणो	७७	द्वैवाधुनमुप्येयु	६०
जीवोऽयं विमलखभाह०	६६	द्वैते सवे य दहा	७५
जेण कुलं व्यापसं तं	४४	द्वैद्विद्याद्विसे	७७
जो चित्ते सरीरे मत्ति	७७	द्वैर्माग्यं मेष्ट्यां दास्य०	७२
जो पुण हिंसावयणेषु	८१	द्वयं च मांसं च सुरा च	८९
हानं विष्णुः सदा प्रोक्तम्	६२	द्वैवाद् वाग्पविनाशनम्	८९
तत्तापगोत्ररूपो०	७२	धनवाग्यस्य दावाः	८७
तत्त्वानि अतथमसंयमगति०	८५	धनवान्यादिसप्तसु	८७
त (म) त्य य द्यो सिद्धो	८४	धनेषु जीवित्त्येषु	४४
तपःशीलसमायुक्तम्	६५	धनं धान्यं क्षणैरुत्थ०	६८
तप्ता य सार विमुक्त	८१	धन्याः सतीमुत्तमवन्तजाताम्	९३
तत्तत्त्वमणे संगलभ०	१०६	धर्मशीलः सदा न्यायी	१०८
तावकीनकटकैर्योद्धता	५४	ध्यातव्योऽयमुपास्योऽयम्	६४
तावद् भ्रमन्ति संसारे	८७	धुवं प्राणिनयो यज्ञे	५९
तित्ययता दयाणां साहू	५९	ध्यानं ध्वस्तं समस्तम्	१०९
दुर्णं मद्भविदः क्षणः	५५	न कोपो न लोभः	६५
तै गच्छन्ति महापद्मम्	५७	न तेषां माहाणी मावा	६०
त्यक्ताराः सदाचारः	६५	ननु इद्विवाद् वचनदि०	७७
त्यक्तार्तपीडनान्त	७५	नमोऽस्तु युगादिदेवाय	४०
त्यक्त्वा कुटुम्बवासम्	६०	न य हिंसाभित्तं	८१
त्रिषु विपुलो गम्भीरः	४८	न यन्मुक्तं पूर्वैर्युतद्वय०	२२, ९६
त्रैलोक्यरोपभावनाम्	७४	न यान्ति शायवो यव	६८
गूला सुदमा जीवा	६७	नयने प्राणदेहः	६८
द्वे भावे य दहा	८३	नयदि नियमहकरणं	६६
दशस्त्रि कृता दिष्टु	७२	नदि अग्नि माणुसाण	८५
द्वेपी पितरः पुत्राः	६९	नदि तं सुवक्त्रमूमी	१०४

न विद्यया केवलया	४२	पाणिदया तव नियमा	७७
न विग्रसिति कस्यापि	७२	पाणेहि संसत्ता पडिलेहा	५९
न श्रीः कुलकमापाता	५२	पातु वो हेमगोपालः	९५
न खर्णादीनि दानानि	७६	पात्रदाने फलं मुख्यम्	७६
नंदी सूरि अजे	१०५	प्राप्तुं पारमपारस्य	४९
नाकारणरुपां संख्या	५१	पायच्छित्तं विणजो	८३
नाणी कम्मस्त खयद्द	८०	पावयणी धम्मफही	७१
नानाशस्त्रजुषः कथं गतरूपः	६५	पावं छिदद् लब्धा	८३
नाभबद्ध भविता कथम्	९५	पाहित्यी सवि वंकरी	४९
नाभिः स्वराः सत्त्वमिति	४८	पित्रोः सन्तापकः कश्चिद्	८७
नायुद्ध भविता चात्र	१११	पिशाचमुद्रलप्रेत०...	६९
निच्छिन्नसत्त्वबुद्ध्या	८४	पिऊण पाणिवं सरवरंमि	३५
निद्रा मोहमयी जगाम	७०	पुष्पावडिहिं केतु फिर	२९
निरञ्जनं निराकारम्	१०९	पुढवी आड वणससइ	८०
निर्जराकरणो दासात्	६८	पुण्यपापविनिर्युक्तः	६३
निष्किञ्चनेन दयितेन	९२	सुजे वाससहस्ते	५, १३, ४७
निसाविरामंमि विमुद्धर्षं	८५	पुष्पेषु जातिर्नगरेषु कान्ती	४, ४६
क्षुपाः कूटप्रयोगेण	६९	पृथाकरणे शुभं पणगुणं	१०४
मेदान्तपादकरतास्व०	४८	पूर्वपरीक्षितः सर्वो०	५३
मेतस्माः प्रसूतिद्वयेन	९०	दृथिव्यामप्यहं पार्थ !	६६
नोदकमपि पातव्यम्	७४	पेदालस्य सुतो रुद्रः	६२
पद्मवर्णां अर्जता	८०	प्रकाशयन्ति भूयांसि	६५
पद्मकुण्डलितवादि	७१	प्रकृतिः परिणामः स्यात्	८३
पद्मवर्णं गद्गाहिजो	७९	प्रजापतिः सुतो प्रजा	६२
पद्ममे दहते मायम्	६८	प्रज्ञापल्लवस्तुनिषया	६५
पद्मलक्षणसंपूर्णः	६०	प्रणमामि महावीरम्	३५
पद्मपाललक्ष्मणजोयण०	८४	प्रतिदिनप्रयत्नसुखे	३
पद्मेयवतं मुक्तं पंचवि	७९	प्रतिदिनमयत्नसुखे	४४
पद्मेण व कुड्मपुण	८०	प्रत्यक्षतो न भाषान्	६४
पद्मेदपटलैश्छमे	५८	प्रयमे जायते चिन्ता	६८
पद्मन्यं यदा दृष्टा	६७	प्रसुः स्वयं यदि भवेत्	५७
परप्रत्यापनासारेः	६९	प्रधानं दर्शनं यस्य	६२
परा मनसि पश्यन्ती	३५	प्रसन्नस्वास्वस्त्रस्य	५४
परं ज्योतिः परमह	३९	प्राप्तः शीरेष कस्यान्	५४
परं ज्योतिः परमह	२८	प्राणिप्राणमकरैः	७०
परं ज्योतिः परमह	७९	प्राणिप्राणे क्यसमिनाम्	९५
परं ज्योतिः परमह	७४	प्राण्यते न मनु विप्रमयेन	१००

फुसद् अण्ते सिद्धे	८४	मिच्छा भवेत् सप्तम्या	७७
मलीड भूयद् अं करद्	१०	मुक्तो जर्जितपित्तो	७७
वाक्वाह न होद् याहि	८	मुद्रानुद्रवमुद्रानुक्रमदा०	४३
पालसीमूढमूर्खानाम्	१३, १०३	मूर्खस्तपस्वी राजेन्द्र !	४१
वासानपि हि यः सहास	६८	मूला तद् भूमिद्वया	७४
मुमुक्षितः किं न करोति क्षापम्	९१	मूले क्वे खेपे तयो य	७६
मलचर्यतपोयुताः	६०	यन्मानो भवेदात्मा	६३
महचर्येण सदेन	६१	यत्र जीवः शिवस्तत्र	६६
महज्ञानविधेकिनोऽमलधियाः	६०	यत्र तत्र समये यथा तथा	२०, ६२
मूयः किंचन कादयसीयव !	८	यथा चित्तं तथा वाचः	४७
मस्यामस्यामि वस्तुनि	७४	यदा न कुरुते पापम्	६७
मरेस्तु क्षमस्वपापपलु	८३	यदि प्राणिषुपे धर्मः	५९
भवन्ति भूविस्तिर्भागेः	१००	यदेकः स्वविप्रे वेति	३, ४६
भवसीजाङ्गरजनना	२०, ६६	यदेवमनुजाः सर्वे	८५
घावेद् अणिबर्त्तं जुषण०	१०३	यच्छलाङ्गलशस्त्राभिम्	७५
मुत्रेगमृदगोपास्तुभ्याः	६९	यद्वत्काष्ठमयो हृषी	६०
मुञ्जीमहि वयं मैत्र्यम्	१८, ५७	यथा कर्माणि शीर्यन्ते	८३
भूर्नि कामगदि क्षगोमव०	४०	यस्तपस्वी मयी मौनी	६८
भोगिबृष्टस्य ज्ञापन्ते	६८	यस्मात् विप्रपरम्परा विघटते	६८
भोगोपभोगयोः संख्या	७२	यस्यात्मनमसोर्मिन्न०	५५
भावः ! संख्यं प्राणिनि !	४३	यस्यापारेण पीवन्ति	५०
वणपरमोहिद्रुह्य	६१	यः कौचेरीमातुदण्ड०	५७
मंवाण मंते परमो ह्यु पि	८६	यः सबासमनिर्लं य	७६
यच्छूरीगर्भसंभूतः	६७	यः स्वदारेषु संतुष्टः	६७
मद्यमांसं मद्यनीतम्	७३	यश्चको वज्रको व्याधिः	५१
मये मसि मज्जति य	७३	या देवे देवतास्तुद्धिः	७७
अन्मनसं काङ्क्षत्सम्	७३	यत्प्रियात्रमिषाग्मोयौ	६८
महत्स्वदेतोर्गोणिभिः भुवामि	६८	यत् पूर्वं भवसीत्येदम्	२१
महत्स्वादीश्वरत्वाच्च	६३	या लोमाद् वा परदोहान्	९८
महामज्जमसंमंजणीसुगे	७३	यान्वि पशुरोमाणि	६६
महाक्रोधो महत्मानः	६९	यत्कालक्षयापसीबल०	२२, ९७
महावीर्यं महाधैर्यम्	६३	येन त्रिःसप्तशतयो०	५४
मानप्रत्यर्भन्युधेः	६५	ये यथौ सर्वपादप्रम्	५८
माया नास्ति जटाकपाल०	६४	ये लुण्ठयिता विधवार्य०	५५
मायायां पदवः सर्वे	६५	ये ज्ञानदानाः क्षति०	६५
मार्गमाणस्य हेमाद्रिम्	७३	येषां कश्चिदमनदात्मविधिः	८
मिच्छन्तं वेपथिं	६८			

येषां वित्तैः प्रतिपदमियम् ...	५०	विवेकः संयमो ज्ञानम् ...	७३
ये श्रीशक्ताक्षसूत्रादि० ...	६५	विश्वामित्रपराशरप्रभृतयः ...	१९, ५८
यो दयात् काञ्चन मेरुम् ...	६६	बुच्छिमे वि न तित्ये ...	१०५
यो मां सर्वगतं ज्ञात्वा ...	६६	वृषभान् दमय क्षेत्रम् ...	७५
व्यापित्वा रुदती मुखं च ...	९०	वैदिवारणदन्ताप्रे ...	५१
रक्तवर्णो भवेद् ब्रह्मा ...	६२	शकौ हनुमान् यदबन्धयत् ...	९७
रवेरेबोदयः श्लाघ्यः ...	५६	शमसंवेगनिर्वेदा० ...	७१
रसोद्भवाश्च भूपांसः ...	७३	शय्या शास्त्रमासनम् ...	५४
राजप्रतिग्रहदग्धानाम् ...	५९	शय्या शैलशिलागृहम् ...	५७
राजा छुठसि पादाप्रे ...	९५	शंका कांक्षा विचिकित्सा ...	७१
राक्षः प्रतिग्रहो पोरः ...	५९	शक्तिनी सांसभक्षी च ...	७३
राया असम् सेढी ...	१, ३३	शास्त्रं मुनिश्चितधिया ...	५१
रुद्धे प्राणप्रचारे वपुषि ...	८८	शीतं छुवपुमारसंभृतरसं ...	८
रुच्छि वाणि मुहकाणि ...	२३	शुक्रशोणितसंभूतम् ...	७३
रुज्जां गुणौषजननीम् ...	५६	शूनकीगर्भसंभूतः ...	६०
रुच्छि वाणि मुहकाणि ...	१०८	शूरोऽपि शीलसंपन्नः ...	६०
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	८२	शूत्रारमद्वनोत्पादम् ...	६१
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	७८	शैलाः सर्वे गण्डशैलानुकाराः ...	६, ४९
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	७८	शौचमाध्यात्मिकं त्यक्त्वा ...	६१
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	८०	श्रीचौलुक्य ! स दक्षिणस्तव ...	१०७
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	७८	श्रीवीर परमेश्वरे भगवत्सा० ...	९५
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	८०	श्रीवीर परमेश्वरे भगवत्सा० ...	१०६
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	४८	श्रीसूर्यवर ! हेमचन्द्र ! भवतः ...	१०९
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	८१	श्रीदेवसूरिप्रमुपादपद्मम् ...	६५
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	८१	श्रूयते सर्वसाक्षिपु... ...	१०५
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	७६	श्रेयसि बहुविज्ञानि भवन्ति ...	६४
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	६२	श्रोतव्ये च कृती कर्णौ ...	३, ४६
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	६८	श्वानगर्दभथाण्डाड० ...	४१
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	६५	श्वानचर्चगता यज्ञा ...	७३
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	८२	षण्डत्वमिन्द्रियच्छेदम् ...	४५
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	६५	सउ चित्तं सद्दी... ...	७१
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	५८	सकृदेव मुज्यते यः ...	१३७
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	५३	स कौवेरीमा गुरुष्क० ...	८८
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	६९	सङ्कल्पमात्रावपि सिद्धकार्या ...	७६
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	७१	सगदहसमसोमे... ...	८६
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...	६७	सज्जाक्षणं पशुपतं ...	७३
रुक्मिण्येनैकेन तद् वच्मि ...		सत्तावती विराटी... ...	

सत्यवाक् परलक्ष्मीयुक्	९२	सारंगी सिंहशास्त्रं स्तुति	५५
सत्यं शोचं तपः शौचम्	६१	सावधजोगपरिवर्जनम्	७५
सदा सर्वानृतं त्यक्त्वा	६०	साहसि जूतं दृढं बद्धं	९९
सदा सर्वं परद्रव्यम्	६०	साधारणपत्तया वणसद्	७३
सदाः समूर्ध्वतानन्तः	७३	सिद्धिं वृत्तिया रज्जु	८०
सन्तोषः शूलमूलः	६९	सिद्धं जीवत्स अलिप्तं	७७
समर्पयोरपि गगने सततम्	९५	सिद्धो बली द्विरक्षरः	१९,५८
सद्योमरणं यत्सदाह	१०३	मुकलत्रस्य संपत्तिः	९३
सन्ध्याकर्ममूलादि पञ्चाणुः	७०	मुक्तशय्यासनं वस्त्रम्	६१
सर्वज्ञादिषु बाण्डाढाः	६०	मुक्तासेव्यं तपो भीम !	४१
सर्वज्ञता साक्षि मनुष्यः	५५	मुरगणमुहं समर्मा	८५
सर्वज्ञो जितरागादिः	६४,७०	स्तुतिं धायदशेषगुणाकरम्	९७
सर्वज्ञं हृदि सत्करन्	११०	सो होह मुमुक्षावेहं	१०४
सर्वदेवैः परित्यजम्	७४	सौमिकव्याघ्रैर्द्वर्तः	९४
सर्वस्तिन्नगिमादि पञ्चजनने	४७	स्थाने निवासः मुकलम्	९३
सर्वज्ञमुन्दरः किन्तु	८७	स्थितिमासाद्य सिद्धात्मा	८५
सर्वोभिष्टापिणः सर्वः	६५	स्थलेषु सर्वसर्वेषु	७६
सर्वेणातीवकालेन	८५	स्थेयं प्रभावना भक्तिः	७०
सर्वभूतमप्यमृतम्	६०	ज्ञानं मनोमलत्यागः	४७
सदाहं जिनेश्वरभासिवाहं	८५	ज्ञानोपभोगरहितः	६५
सदा यं कर्त्तव्यम्	७३	ज्ञातव्यः पितरो वीर्य	८७
सर्वे प्रीया वि इच्छन्ति	६०	स्वयं कृतार्थः पुराणम्	३५
सर्वो न हिंसितव्यो जह	९७	स्वयमुषं मृतसदृशः	९४
सत्सङ्गदाहं मन्त्रे	१०६	स्वस्ति श्रीमति पचने	९६
सत्कोशविकोपदि	७८	स्वात्मदादेऽपि कुर्वन्ति	९८
सन्निधौ निधयस्तु	७३	स्वापदि तथा महात्माः	३८
सन्निहीगिहनिधे य	५९	स्वामिभक्तो जनोत्साही	५३
सपत्नी नियमः शकौ	४३	सुनुष्ठोचनबाहुनासिका	४८
संमोदयगित मन्दयगित	४९	हरिश्चि वल्लिभन्यकरः	४९
सबाहुण दृढपद्मोदना य	५९	हरिणीगर्भसंभूताः	६०
सत्सङ्गं भिच्छन्तं जा	७१	हस्तबाहो भवेद् भद्रा	६३
सत्सङ्ग इ धुवमेय	५९	हिममिश्रं जपेत्सदाहं	८३
सत्सत्तमसंसत्ता	५९	हिसकोऽनुवहारी च	६०
सखार ! तव निखारः	५९	हीनं सहनं सपुंसति	७०
संसारार्णवसेतवः	२८	होम मुहारा कर भद्रे	२३,१०८
सामग्यि अभावाद्वा	८०	होमसुरि मू करि किति	९०

कुमारपालचरित्रसङ्ग्रहान्तर्गतविशेषनाम्नां अकाराद्यनुक्रमणिका ।

अ	आ	आन्न [नृप]	१२५
अच्छचोली [ग्राम]	३	आन्नमट [मंत्री]	२६-२८
अच्छाविली [ग्राम]	४४	आर्यसुहृत्ती सूरि [पूर्वघर]	१३९
अजयपाल [नृप]	१०८, ११०	आलिग [प्रधान]	१५, १६, ४३, ४४, ५३, ८९
अजयपुर [नगर]	७, ५०	आलिगवसहिदा	८७, ९५
अजितदेव सूरि	१३५	आवश्यकचूर्णि [मंध]	७५
अणहिल [गोप]	३६	आक्षा [भिल]	३९
अणहिल, —पत्तन, —पुर, —वाढयपुर	१, ९, २१, २४, ३८, ३६, ३८, ३९, ४२, ६४, ११४	आक्षापल्ली [ग्राम]	३९
अपरान्त [देश]	१४०	ईश्वरवणिक	११, ४४
अभय [मंत्री]	९५	उ	
अभयकुमार [सा०]	१२६, १२७, १३६	उद्यनागरिका [शास्त्रा]	१३९
अभयसिंह सूरि	११२	उबा [नगरी]	१११
अमलखानी	३२	उज्जयन्त [तीर्थ]	२०, ६२, ११६, १२३-१२५
अमृतसागर [सरोवर]	४	उल्लयिनी [नगरी]	५, ७, ११, १३, १४, ४७, ५१
अम्बड [वृण्डनायक]	१३३	उल्लिन्त [तीर्थ]	११६
अम्बिकादेवी	३९	उड्डीयान [देश]	५४
अर्धाष्टम [देश]	१८, ८६	उदयन } [अमात्य] ३, ११, १५, १८, १९, २५,	
अर्जुन [गिरि]	१७, ५३	उदयन } २६, ४५, ५३, ५७, ७६, ८६,	
अबन्ती, —न्तिका [नगरी]	२, ३, ४३-४५	ऊदा } ८७, ९२, १००, १०७, १२६	
अष्टादशमण्डल [देश]	१११	उदयनचैल, —बिहार	४५, १०१
अंजणसिला	१०६	उदयपाल [नृप]	९७
आ		उदयमती [राप्ती]	३७, ३८
आचारार्हनिर्मुक्ति [मंध]	१०४	उदायन (उदयन) [नृपति]	१३८
आछवली [ग्राम]	१०	उन्दिखसति	९५
आणंद [सा०]	१३१	उल्लं(रं)मलपुर	९१, ९२
आनाक [नृप]	९८, ९९	अ	
आभड [श्रेष्ठी]	९६, १०६	अपिशुंग [पर्यंत]	६०
आम [सूरि]	३, ४५	ओ	
आमिग [पुरोहित]	१९, २३	ओडर [भावक]	९१, ९२
आम्बड [सचिव]	१७, ४५, ५६, ५७, १००-१०२, १०८	ओडरवंश	९२

क		कास्ती, —पुरी [नगरी]	१२, ४६, ८९
कच्छ [देश]	३७, १११	का(क)न्यकुटन [देश]	६, ३५, ३६, ४९
कच्छप [नृप]	३३	कागदवदेव [नृप]	५२
कण्टेश्वरी [देवी]	२१, ९४, ९५, १००	कामदेव [सा०]	१३१
कण्ठाभरण [व्याकरण]	४१	कामन्दकी [शास्त्र]	२८
कण्णदेव (कर्मदेव) [नृपति]	११४	कामरूप [देश]	७, १४, ५१
कडु }		कामलता [राजकुमारी]	३७
कडुया [वणिक्]	३, ११, ४५	कामसत्त्व [शास्त्र]	१३८
कझाकी सिद्धपुर [ग्राम]	३, ७, ११, १४, ४५, ५१	कामाक्षा, —स्त्रीदेवी	७, १४, ५१
कन्यकुब्जपुर	६, १४, ५०	काञ्चिणी [नदी]	५६
कन्यकुब्जेश	४८	काकुम्बिनी [नदी]	१७
कपर्दी [भाषागारिक]	१०६	कालुभार [वन]	३६
कपर्दी [अमाल]	२३, २६, २८, ३०, १००, १०७	कांलि }	
कपर्दी [सा०]	९०	कांसी [नगरी]	६, २२, २८, २९, ५०
कपिल [ब्रह्मर्षि]	२४	काश्मीर }	
कपिलकोट [ग्राम]	३७	काश्मीर [देश]	५४, ८७
करणमेरुमासाद्	९९	कीर [देश]	१११
करम्बावसति	९५	कीर्त्तपाल, —र्षिपाल [राजकुमार]	२, ९, ५३
करम्बपेय	२२	कीर्त्तिराम [नृप]	३४
करोटक }		कुङ्कुण [देश]	१७, ६८, ३१
करोटक [ग्राम]	३, १०, ४४	कुङ्गेयार [मन्दिर]	५, १३, १४, ४७
कर्ण, —देव, —भूपति	१, २, ९, १०, २४, ३७, ४०, ४३, १०६	कुमार, —श	१-१६, १८, २१-२४, २६-३०, ३२,
कर्णमेरुमासाद्	५७, ९३	कुमारपाल	३३, ३५, ४३-४७, ४९, ५०, ५२,
कर्णविहार	४०	कुमारपाल	५४, ५५, ५७, ६९, ७०, ७२, ७५,
कर्माद [देश]	३२, ६३, ६८, ५४, १११	कुमारपाल	८५, ८९, ९०, ९२-९६, ९८-१०२,
कर्णापिल [राजकुमार]	६६	कुमर	१०८, ११०-११५, ११८, १२०-
कर्णावती [नगरी]	१९, ३९, ४५, ८६, १०१	कुमार, —पाल	१२४, १२८, १३३-१३५, १३८,
कर्म्ममन्थ [शास्त्र]	८४	कुमारपालदेव	१४०
कलहंभञ्जानन [ग्राम]	१६, ९९	कुमर [भाषावैज्ञानिक]	२९
कलि [युग]	९६	कुमारगिरि	९४
कलिकालसर्वेश [पितृ]	३५, ९२, ९५, १०२	कुमारविहार }	
कल्याणकटक, —पुर [नगर]	४, १२, २२, ३५, ४६	कुमारविहार }	११०, १२१, १२२
कैकिराम	३६	कुमारसाम	८८
काञ्चीपुरी [नगरी]	४	कुमारपाल [नायक]	५
कावर्ध [व्याकरणप्रम]	४१	कुमारपालेश्वर [ग्रामसाद्, चैत्य]	५, १३, ४७
कादम्बिनी [नदी]	१७	कुण्ड [देश]	५५, १४०
		कुशाधर [देश]	५५

कृतपुण्यक [राजा]	८९	गूर्जर, -भरा	१, ३, ४, १२-१५, १७,
कृष्णनृप	८९	गूर्जरपरिव्री, -व्देश	२०, ३०-३२, ३५, ३६,
कृष्ण, -व्देव, -भट, -भटदेव	२, ७, ९, १४, १५, ४३,	गूर्जराज्ञा	४६, ९८, ९९, १११,
	५१, ५२, ५४	गूर्जर	१३७
कूटशैल	६, ४८	गूर्जरराज, -राधीस, -व्देश, -व्देशर [नृप]	८, १६,
केकेयी [राक्षी]	३१		२०, २९, ३०, ३८
कोटिक [राण]	१३९	गूर्जरेन्द्रपुर [नगर, -पाटन]	१३६
कीडिसिला	१०६	गोमती [दासी]	९३
कोलम्ब	} [नगर]	गोर्जर	९
कोलम्बपत्तन		गोहदेश	८८
कोलम्बस्वामी [शिव]	४, ५, १३, ४६, ४७	गोहदेशीय	४१
	४		
कोलापुर }	३, १९, ४५	घण्टसिला	१०६
कोलापुर }	३१		
कौणिक [नृप]	५६, १०१, १११	चंगदेव [सा०]	११७
कौकण [देश]	५५	जय [सा०]	११७
कौकणदेशीय	१, २, ९, ३६-३८, ४३	चण्डप्रद्योत [नृप]	२४
क्षेमराज [नृप]	ख	चन्द्र [कुल; गण्ड]	१३७, १३९
		चन्द्रयश [गणि]	९१
खस [देश]	५४	चन्द्रदित्त [राजकुमार]	३६
खंभतित्त [नगर]	११७	चाचिग [व्यवहारी]	१८, १९, ८६, ८७
खिल्लुप्राम	८८	चान्द्र [व्याकरण]	४१
क्षेमकीर्ति [शुभ]	११२	चावडा }	३५-३७
क्षेमराज [नृप]	११४	चापोरुट }	
		चासुण्डराज }	३७, ११४
गग	१२१	चासुण्डराय }	१८, ८६
गजेन्द्रपदकुण्ड [तीर्थ]	३९, १०५	चासुण्डा [देवी]	२९
गर्जनपुर [नगर]	९४	चारण [जाति]	२७
गङ्गा [नदी]	३२, ९३, ११४	चालुक्यवह (चालुक्यपति)	१०२
गङ्गातट [प्रदेश]	५४, ८९	चाहड [मंत्री]	१५, ४५
गिरिनगर [तीर्थ]	१२३, १२४	चाहड [मंत्रीपुत्र]	१६
गुज्जर [देश]	११४, ११८	चाहड [राजकुमार]	९९
गुज्जरराज [गूर्जरराज]	२९	चाहड [सुमट]	
गुणचन्द्र [गणि]	१३५	चादिणि }	५७, ११७
गुणचन्द्र [सूरि]	१०८	चादिणीदेवी }	
गुणसेन सूरी }	११७, १३९	चाहुमान [वंश]	९८
गुणसेन सूरे }			

कच्छ [देश]	३७, १११	कान्ती, -पुरी [नगरी]	१२, ४६, ८९
कच्छप [नृप]	३१	का(क)न्यकुञ्ज [देश]	६, ३५, ३६, ४९
कण्टेश्वरी [देवी]	२१, ९४, ९५, १००	कान्हडदेव [नृप]	५२
कण्ठाभरण [व्याकरण]	४१	कामदेव [सा०]	१३१
कण्णदेव (कर्णदेव) [नृपति]	११४	कामन्देवी [शास्त्र]	२८
कण्डू } [वणिक्]	३, ११, ४५	कासरूप [देश]	७, १४, ५१
कन्याली सिद्धपुर [ग्राम]	३, ७, ११, १४, ४५, ५१	कामलजा [राजकुमारी]	३७
कन्यकुञ्जपुर	६, १४, ५०	कामसत्थ [शास्त्र]	१३८
कन्यकुञ्जेश	४८	कामाक्षा, -क्षीदेवी	७, १४, ५१
कपर्दी [भाङ्गागारिक]	१०६	कालविणी [नदी]	५६
कपर्दी [अमास]	२३, २६, २८, ३०, १००, १०७	कालुम्बिनी [नदी]	१७
कपर्दी [सा०]	९०	कालुमार [वन]	३६
कपिल [प्रवर्षि]	२४	काशि } [नगरी]	६, २९, २८, २९, ५०
कपिलकोट [ग्राम]	३७	कासी }	
करणमेरुप्रसाद	९९	काश्मीर } [देश]	५४, ८७
करम्बावसति	९५	कासीर }	
करम्बावैल	२२	कीर [देश]	१११
करोटक }		कीर्षपाल, -र्षिपाल [राजकुमार]	२, ९, ९३
करोटक }		कीर्त्तिराज [नृप]	३७
कर्ण, -देव, -मूपति	१, २, ५, १०, २४, ३७, ४०, ४३, १०६	कुङ्गण [देश]	१७, २८, ३१
कर्णमेरुप्रसादे	५७, ९१	कुङ्गेश्वर [मन्दिर]	५, १३, १४, ४७
कर्णविहार	४०	कुमार, -ण्ड }	१-१६, १८, २१-२४, २६-३०, ३२, ३३, ३५, ४३-४७, ४९, ५०, ५२, ५४, ५५, ५७, ६९, ७०, ७६, ७५, ८५, ८९, ९०, ९२-९६, १०८-१०९, ११८-१२०, १२४, १२८, १३३-१३५, १३८, १३९, १४०
कर्णोदित [राजकुमार]	३६	कुमार, -शाल }	१२४, १२८, १३३-१३५, १३८, १४०
कर्णोवती [नगरी]	१९, ३९, ४५, ८६, १०१	कुमारपालदेव }	१४०
कर्मेन्द्र [शास्त्र]	८४	कुम्भर [माण्डलिक]	२९
कलहपञ्चानन [गज]	१६, ९९	कुम्भरगिरि	९४
कलि [शुग]	९६	कुम्भरविहार }	११०, १२१, १२२
कलिकालचर्च [विरुद्ध]	३५, ९२, ९५, १०२	कुम्भरविहार }	
कल्याणकटक, -पुर [नगर]	४, १२, ३२, ३५, ४६	कुम्भरघाट	८८
कौकराम	३६	कुम्भरपाल [नाणक]	५
काशीपुरी [नगरी]	४	कुम्भरपालेश्वर [प्रसाद, पैल]	५, १३, ४७
कावले [व्याकरणमय]	४१	कुर्ब [देश]	५५, १४०
कादम्बिनी [नदी]	१७	कुडोवत्त [देश]	५५

कृतपुण्यक [राजा]	८९	गूर्जर, - श्वरा	}	१, ३, ४, १२-१५, १७,
कृष्णनृप	८९	गूर्जरधरित्री, - श्वेश		२०, ३०-३२, ३५, ३६,
कृष्ण, - श्वेद, - श्वद, - श्वददेव	२, ७, ९, १४, १५, ४३,	गूर्जराज्ञा		४६, ९८, ९९, १११,
	५१, ५२, ५४	गूर्जर		१३७
कूटशैल	६, ४८	गूर्जरराज, - श्राधीश, - श्वेश, - श्वेश्वर [नृप]		८, १६,
केकेयी [राक्षी]	३१			२०, २९, ३०, ३८
कोदिक [गण]	१३९	गूर्जरेन्द्रपुर [नगर, - मादन]		१३६
कोडिसिला	१०६	गोमती [दासी]		९३
कोलम्ब	} [नगर]	गोर्जर		९
कोलम्बपत्तन		गोददेश		८८
कोलम्बस्थानी [शिव]	४	गोददेशीय		४१
कोलापुर	}		घ	
कोलापुर		पण्डसिला		१०६
कौणिक [नृप]	३१		च	
कौक्य [देश]	५६, १०१, १११	चंगदेव [सा०]		११७
कौक्यदेशीय	५५	चय [सा०]		११७
क्षेमराज [नृप]	१, २, ९, ३६-३८, ४३	चण्डप्रयोव [नृप]		२४
		चन्द्र [कुल; गच्छ]		१३७, १३९
खस [देश]	५४	चन्द्रवत्स [गणि]		९३
खंभतिय [नगर]	११७	चन्द्रावित [राजकुमार]		३६
खिल्लुप्राम	८८	चाविग [व्यवहारी]		१८, १९, ८६, ८७
खेमकीर्ति [गुरु]	११२	चान्द्र [व्याकरण]		४१
खेमराज [नृप]	११४	चावडा	} [वंश]	
		चापोल्कट		३५-३७
गंग	१२१	चासुण्डराज	} [नृप]	
गजेन्द्रपदकुण्ड [तीर्थ]	३९, १०५	चासुण्डराय		३७, ११४
गजेन्द्रपुर [नगर]	९४	चासुण्डा [देवी]		१८, ८३
गङ्गा [नदी]	३२, ९३, ११४	धारण [जाति]		२९
गंगातट [प्रवेश]	५४, ८९	चालुकवड (चालुक्यपति)		२७
गिरिनयर [तीर्थ]	१२३, १२४	चाहट [मंत्री]		१०२
गुज्जर [देश]	११४, ११८	चाहट [मंत्रीपुत्र]		१५, ४५
गुज्जरराज [गूर्जरराज]	२९	चाहट [राजकुमार]		१६
गुणचन्द्र [गणि]	१३५	चाहट [सुभट]		९३
गुणचन्द्र [सूरि]	१०८	चादिनि	} [भाविका]	
गुणसेन-सूरी	}	चादिणीदेवी		५७, ११७
गुणसेन-सूरी		चाहुमान [वंश]		९८

चागदेव	१८, १९, ८६, ८७	जान्त्रिक [देश]	१११
चित्रकूटदुर्ग, -कूटनाग, -कूट, गिरि, -शैल, -पुर	२-६, १०, १६, २९, ४४, ४७, ४९, ५३, ५४	जालधर [देश]	५४, १११
चित्राक्ष		जानाक [वणिक्]	३६
चित्राक्षर } [नृप]	५, ६, १४, ४७, ४९	जीर्णश्राकार (जीर्णदुर्ग) [स्थान]	२५, १०७
चूडामणि [प्राण]	८९	जैनेन्द्र [व्याकरण]	४०
चेदि [देश]	१४०	ज्ञानचन्द्र [मुनि]	११२
चैत्रगण्ड	११२	झोलिकाविहार	२४, १०७
चालुक्य } [भद्र] १६, २५, ३०, ३२, ३५, ३६, ४१, ५२, ५५, ५६, ९८		अणयपगरण [ग्रन्थ]	११७
चोलक			
चोलक्य	१००, १०७, ११०, ११४, १४०	बाहलदेव	२४
चोलक्यपञ्चवर्ती	९२	बाहलदेवीय	१०६
		बागुरिक } [नाम]	३, १०, ४४
छद्म [भेदी]	१३१	बागुरिका	
छत्तसिद्धा		दिंड्याणय [पुर]	११६
छत्रसिद्धा	२५, १०६		
छावक [भेदी]	१०७		
		सिद्धग [देश]	५४, ९१
जगन्नाथ	११४	सिद्धगविहार [देश]	१२१
जगन्नाथ [भेदी]	१०७	सिद्धयणपाठ [नृप]	११४
जम्बु } [कैवली]	९१, १३९	मुक्कवत	१३९
जम्बु		मुक्क [नावि]	५७
जम्बुदीप [क्षेत्र]	११४, १४०	मिथुव [जगन्पारी]	१०
जयकेशी [नृप]	३८, ९१	मिथुव [मासाद]	२, ४३
जयचन्द्र [नृप]	९३, ९४	मिथुवमठ	१७
जयवचन्द्र [नृप]	१६	मिथुवनदेव, -प्राक [नृप]	२, ९, १०, ३१, ३३, ४३, ५७, ९२
जयता, -क [नृप]	९१, ९२	मिथुवनपाठविहार	१०१
जयविराट [मुनि]	११२	मिथुवित्तित	
जयनाम [राजकुमार]	५०	मिथुवित्तिकापुस्तकपरीय } [नाम]	२१, ५७, ९३
जयपुर [नगर]	१४, ५०, ९१		
जयसिंह	२, ९, ३८, ३९, ४३, ९१, ९२	दक्षिण [देश]	५४
जयसिंहदेव	११४, ११८	दक्षक [राजकुमार]	३६
जयसिंहदेव		दत्त [नृप]	१०५
जयसिंहमेह [प्रासाद]	७, १५, ५१, ११५, ११६	दधिस्यलिक	
जसमर [नृप]	१०५	दधिल्ली	
जसमिन्न	२, ४३	दधिल्लीका	
जसवर्मा [नृप]			

दवावर्द्धन [गुरु]	११२	न	
दशपुर [देश]	५, १४, ४७	नरवीर [सार्धवाह]	९१
दशरथ [नृप]	३१	नर्मदादेवी	२७, १०१
दशार्ण [देश]	५५	नर्मदातट [प्रदेश]	८९
दशारमंडन	१२३	नल [नृप]	८९
दीप (दिली ?) [नगरी]	१११	नवद्वीपक [देश]	७, १४, ५०
दीपक [द्विज]	८९	नवनन्द [नृप]	५०
दुधिलिका [ग्राम]	४३	नहुष [नृप]	२२, ९६
दुलभराज	} [नृप]	नंवीसूरि	१०५
दुलहराज		नागल्लुग [भिक्षु]	१२४
द्वैचन्द्र	} १९, २३, ८६, ९८, ११७, ११८, १३९	नागपुर [नगर]	२९, ३०, ८७
द्वैचन्द्र सूरि		नागमेठी	१०६
द्वैचन्द्राचार्य		नागहत्ति [गुरु]	१२४
द्वैपसाय [चैत]	११४	नागार्जुन [भिक्षु]	१०५
द्वैचन्द्र सूरि	८८	नागेन्द्रपत्तन [नगर]	५१
द्वैपत्तन [नगर]	१, २०, ३८, ६२, ९१	नामाक [नृप]	२६, ९६
द्वैपाल [राजकुमार]	४३	नायक	३३
द्वैपसाय [राजकुमार]	२, ९, ४३	नारद	९६
द्वैभद्र [गणि]	११२	नेमि	} [सा०]
द्वैबोध [योगी]	३०	नेमिनाग	
द्वैबोधि [द्विज]	८९, ९०		११७, १२६, १३६
द्वैवलपाटक [ग्राम]	११२	प	
द्वैलक्ष्य [महाकान्य]	४१, १४०	पद्मलक्ष्य [नगर]	१२४
घणमिस्त	१०५	पद्मनाहतिथ	१०५
घनदेव [भेटी]	८७	पद्मसूरि	११६, ११७
घनेश्वर, ~ सूरि	१, ३८, ३९, ११२	पद्मनकूट	१०६
घन्युक	} [नगर]	पत्नीयाणाग्राम	६२
घन्युकपुर		पत्तन [अणहिलपुर पत्तन]	१, २, ७, ९, १०, १४, १७, १८, २०, २२, २३, २६, २७, ३६-३८, ४०, ४२, ४३, ५१, ५३, ५५, ५७, ५९, ८६, ८९, ९०, ९८, १००-१०२, १०८, १३८
घन्युक		पद्मचन्द्र [सुनि]	११२
घन्युकक		पद्मनाम [सिनि]	९२
भस्मविषय	१०५	पद्मनृप	५४
भर्मदेव [सुनि]	११२	पद्मपुर [नगर]	५४
भर्मशेखर [सूरि]	११२	पद्मोवती [राक्षी]	३१, ५४
धारिणी [राक्षी]	९२	पद्मी [शालिका]	१३६
धार्त [भेदिनी]	१०७		

य	ल
यमुना [मदी] ५३	लक्ष्मराज [नृप] ३३
यक्षधन्व [गणि] १८, २७, ५७, १०१	लक्ष्मीमी [साक्षी] ३, १०, ४४
यशोधन [प्राम] १०	लक्ष्मण [नृप] ३७
यशोमठ सूरि ९१, ९२, ११२, १३९	लाट [देश] २, १०, २८, ४४, ५४, १३७
यशोवर्मा [नृप] ९, ४३,	लीलादेवी [राजकुमारी] ३७
याज्ञवल्क्यस्मृति [ग्रन्थ] ७३	लील [राजकुमारी] ३३
यूकावसति, -विहार २२, ९५	व
योगराज [नृप] ३६	वज्रदेवी [गणिका] ३७
योगसाल [ग्रन्थ] २१-२३, ८६, ९३, ९७, १४०	व(च)उल्लिग [महामान] १५, १६
र	वज्र [शास्त्र] १३७, १३९
रघु [नृप] २२, ९६	वज्रसूरि १३९
रत्नपाल [राजवंशीय] ७, १५	वज्रसेन [मुनि] ११२
रत्नसगर सूरि ११२	वज्रस्वामी [पूर्वपारी] १०४, १०५
रत्नसिंह [मुनि] ११२	वटपत्रक [नगर] ३, ११, ४५
रत्नाकर सूरि ११२	वटिहार [देश] ३५
रत्नावलि [राजकुमारी] ३६	वसनराज [नृप] ३५, ३६
रवणपुर [नगर] ११५	वराहग्रामक [राजपुर] ४९
राका } [गच्छ] २१, ३२	वर्धमान [गणि] १३५
राकाट्ट }	वर्धमानपुर २५
राज [रामकुमार] ३६, ३७	वहभराज, -हराज [नृप] ३७, ११४
राजगृह [नगरी] ७, १४, ५०, ७६	वशिष्ठ [ऋषि] ६०
राजचट्ट [विहट्ट] १०२	वागड [देश] ११५
राज्ञपिशामह [विहट्ट] २७, ५५, ५७, १०१	वागमह, -मैव [महापाल] १५, २४, २५-२८, ३०, ३१, ५३, १०१, १०६, १०७
राज्ञविहार ४२	वागमहपुर २६, २७, ३१
राणिग [नृप] १२५	वागारसी [नगरी] १४, १६, ५५, ९३
रामचन्द्र [नृप] ५, १४, २८, ४७, ६३, १०८	वामनस्वामी [नगरी] १, ३९
रामदेवभस्त्रालि ५४	वामराशि [विप] २२, १०२
रामसेन्य [नगर] ९८	वामराशि मरकट ९६
रायविहार [बेल] ११८	वायव्यकुल १२१
रावण [नृप] ८९	वायव्य [मंदिर] ४५
रत्नमहालय [प्रासाद] ४२	वायव्यी [नगरी] १६
रेवय } [पर्वत] १, २५, ३९, ६३, ८८, १००,	वायव्यग्राम ६
रेवत, -क १०७, ११६, १२३, १२४	विजयराय } ६, ६, ११, १४, १९, २६,
रेवताचल } ८८, १०७	विक्रम, -नृप, -माविल } ४७, ६१
रेवतादेवता	

विग्रह, - राज [नृप]	२९, ३०	शाकम्भरी [देश]	२९, ९८, ९९
विचारचतुर्मुख [विग्रह]	२८	शान्तिचरित [ग्रन्थ]	१३९
विजयचन्द्र [मुनि]	११२	शान्तिपर्व [ग्रन्थ-अध्याय]	५९
विजयपाल [नृप]	७, १४, ५१	शालिमद्र [भेटी]	५०
विजयसिंह सूरि	१३५	शिवपुराण [ग्रन्थ]	६२
विजया [राक्षी]	३८	शील [गुण] सूरि	३५, ३६
विदेह [क्षेत्र]	५५	शुभकेशी [मुनि]	३८
विद्याभामृत [ग्रन्थ-विभाग]	१०५	शुक्र [मुनि]	६०
विनीता [नगरी]	१०२	श्यामल [महामात्र]	९९
विन्ध्य	} [गिरि]	श्रावकप्रशस्ति [ग्रन्थ]	७५, १०३
विन्ध्याचल		श्रीकान्त [नृप]	५१
विमलवाहन [नृप]	१०५	श्रीदेवी	३६, १३६
विमलाचल [शालुख्य]	२६	श्रीपर्वत [देश]	८९
विद्यामित्र [ऋषि]	१९, ५८, ८९	श्रीपाल [कवि]	१०६, १३५
विश्वेश्वर [कवि]	२८	श्रीमाल [वंश]	४५
वीरभय, - पत्तन, - पुर	२४, ७६, ९८, १३८	श्रेणिक [नृप]	८९, ९५
वीररागसाव [स्तोत्र-ग्रन्थ]	२९	स	
वीरसल, - देव [नृप]	२९, ३०	सकंराक [कुलाट]	१००
बुद्धलिका [स्थान]	२	सज्जन [कुलाट]	३, ३, ५, १०, १४
बैभारपर्वत, - गिरि	७, १४, ५०	सज्जन [रत्ननाथक]	१, ३९, ४०, ४७
वैरसिंह	३६	सज्जनय [महावीर्य]	१२३-१२५
व्याघ्र [भरतक]	९९	संतिजिणचरित [ग्रन्थ]	११७
व्याघ्रराज [सेवक]	९८	सपादलक्ष [देश]	२२, २९, ३०, ५४, ९९, १०२, १११
व्यास [ऋषि]	६०, ६६	सपादलक्षीय	१५, १६
शकुनिकाविहार	} शा	संपह [नृप]	२१, ११३, १२२, १३९, १४०
शकुनीचैल		संप्रति	
शक्रावतार [तीर्थ]	५०	संग्रह [पूर्वपर]	१३९
शतानन्द [नृप]	९२	सगर [नृप]	१००
शालुख्य [तीर्थ] २०, २४-२६, ४०, ६२, १००, १०४, १०५, १०७		सर्पार्थ, - योगी, - सिद्धि	४, ११, ४५, ४६
शालुख्यफलप [ग्रन्थ]	१०४	सर्पदेश [भेटी]	१२१
शान्मलीश [नृप]	६, ४८, ४९	सर्पदेश "	"
शान्मलय [पूर्वपर]	१३९	संयुत [नृप]	२५
शालाकपुरुषचरित [ग्रन्थ]	१४०	सागर [वंश]	५३
शापटायन [व्याकरण]	४९	साजल	२६
		सामन्तसिंह [नृप]	३६, ३७
		सामन्तमण्डलीसमागार [विग्रह]	१०२

य	ल
यमुना [नदी]	९३
यशश्चन्द्र [गणि]	१८, २७, ५७, १०१
यशोधन [ग्राम]	१०
यशोभद्र सूरि	९१, ९२, ११२, १२९
यशोवर्मा [नृप]	९, ४३, ७३
याज्ञवल्क्यस्मृति [ग्रन्थ]	७३
युक्तावसति, - - - - - [नृप]	२२, ९५
योगराज [नृप]	३६
योगशास्त्र [ग्रन्थ]	२१-२३, ८६, ९३, ९७, १४०
रघु [नृप]	२२, ९६
रत्नपाल [राजवर्णीय]	७, १५
रत्नसगर सूरि	११२
रत्नसिंह [मुनि]	११२
रत्नाकर सूरि	११२
रत्नावलि [राजकुमार]	३६
रत्नपुर [नगर]	११५
राका } [गण्ड]	३१, ३२
राकाहू }	३६, ३७
राज [राजकुमार]	७, १४, ५०, ७६
राजगृह [नगरी]	१०२
राजघरहू [विहद]	२७, ५५, ५७, १०१
राजप्रताप [विहद]	४२
राजविहार	१२५
रागि [नृप]	५, १४, २८, ४७, ६३, १०८
रामचन्द्र [नृप]	५४
रामेश्वरशक्ति	९८
रामसैन्य [नगर]	११८
रामविहार [चैत्य]	८९
रामण [नृप]	४२
राममहालय [मालाद]	१, २५, ३९, ६३, ८८, १००, १०७, ११६, १२३, १२४
रैवय }	८८, १०७
रैवत, - - - - - }	
रैवताचल }	
रैवतादेवता }	
लक्ष्मणराज [नृप]	३३
लक्ष्मीमी [साध्वी]	३, १०, ४४
लासाक [नृप]	३७
लाट [देश]	२, १०, २८, ४४, ५४, १३७
लीलादेवी [राजकुमारी]	३७
लील [राजकुमारी]	३३
वज्रलदेवी [गणिका]	३७
व(र)उल्लिग [महामात्र]	१५, १६
वज्र [शाला]	१३७, १३९
वज्रसूरि	१३९
वज्रसेन [मुनि]	११२
वज्रस्वामी [पूर्वपार]	१०४, १०५
वटपद्रक [नगर]	३, ११, ४५
वटियार [देश]	३५
वनराज [नृप]	३५, ३६
वराहशुक्र [राजपुत्र]	४९
वर्धमान [गणि]	१३५
वर्धमानपुर	२५
वज्रभरत, - - - - - [नृप]	३७, ११४
वशिष्ठ [ऋषि]	६०
वागट [देश]	११५
वाग्मह, - - - - - [महामात्र]	१५, २४, २५-२८, ३०, ३१, ५३, १०१, १०६, १०७
वाग्महपुर	२६, २७, ३१
वाणरासी [नगरी]	१४, १६, ५५, ९३
वामनशक्ती [नगरी]	१, ३९
वामराशि [विष]	२२, १०२
वामराशि भरडक	९६
वायवकुल	१२१
वायवीय [मंदिर]	४५
वाणरासी [नगरी]	१६
वाग्महपुर	६
विक्रमराय }	५, ६, ११, १४, १९, २६, ४७, ६१
विक्रम, - - - - - [नृप, - - - - -]	

विमद, - राज [नृप]	२९, ३०	शाकम्भरी [देश]	२९, ९८, ९९
विचारचतुर्मुख [विरुद]	२८	शान्तिचरित [ग्रन्थ]	१३९
विजयचन्द्र [मुनि]	११२	शान्तिपर्व [ग्रन्थ-अध्याय]	५९
विजयपाल [नृप]	७, १४, ५१	शालिमद्र [श्रेष्ठी]	५०
विजयसिंह सूरि	१३५	शिवपुराण [ग्रन्थ]	६२
विजया [राज्ञी]	३८	शील[गुण]सूरि	३५, ३६
विदेह [क्षेत्र]	५५	शुभकेशी [मुनि]	३८
विद्याभारत [ग्रन्थ-विभाग]	१०५	शुक [मुनि]	६०
विनीता [नगरी]	१०२	श्यामल [महामात्र]	९९
विन्ध्य	} [गिरि]	श्रावकप्रज्ञप्ति [ग्रन्थ]	७५, १०३
विन्ध्याचल		श्रीकान्त [नृप]	५१
विमलबाहण [नृप]	१०५	श्रीदेवी,	३६, १३६
विमलाचल [शत्रुञ्जय]	२६	श्रीपर्वत [देश]	८९
विशामित्र [ऋषि]	१९, ५८, ८९	श्रीपाल [कवि]	१०६, १३५
विश्वेश्वर [कवि]	२८	श्रीमाल [वंश]	४५
वीतभय, - पञ्चत, - पुर	२४, ७६, ९८, १३८	श्रेणिक [नृप]	८९, ९५
वीररामराव [स्रोत्र-ग्रन्थ]	२९	स	
वीसल, - देव [नृप]	२९, ३०	संहराक [कुलाल]	१००
बुद्धलिका [स्थान]	२	सज्जन [कुलाल]	२, ३, ५, १०, १४
बैभारपर्वत, - गिरि	७, १४, ५०	सज्जन [दंडनायक]	१, ३९, ४०, ४७
बैरसिंह	३६	संजुजय [महातीर्थ]	१२३-१२५
ब्याम [भरटक]	९९	संतिजिणचरित [ग्रन्थ]	११७
ब्यामराज [सेवक]	९८	सपादलक्ष [देश]	२२, २९, ३०, ५४, ९९, १०२, १११
ब्यास [ऋषि]	६०, ६६	सपादलक्षीय	१५, ६६
शङ्कनिकाविहार	} २६, २७, १०१	संपह } [नृप]	२१, ११३, १२२, १३९, १४०
शङ्कनीचैल		संप्रति }	
शक्रावतार [तीर्थ]	५०	संभूत [पूर्वधर]	१३१
शतानन्द [नृप]	९२	समर [नृप]	१००
शत्रुञ्जय [तीर्थ]	२०, २४-२६, ४०, ६२, १००, १०४, १०५, १०७	सर्वार्थ, - योगी, - सिद्धि	४, ११, ४५, ४६
शत्रुञ्जयकल्प [ग्रन्थ]	१०४	सखदेव [श्रेष्ठी]	१२१
शम्भलीश [नृप]	६, ४८, ४९	संयदेव "	"
शप्यंभव [पूर्वधर]	१३९	संभुर [नृप]	२५
शलाकापुरुषचरित [ग्रन्थ]	१४०	सागर [वंश]	५३
शोकटायन [व्याकरण]	४१	साजण	२१
		सामन्वसिंह [नृप]	३६, ३७
		सामन्तमण्डलीसप्रागार [विरुद]	१०२

सामल [मंदामात्र]	१६,९९	सोमनाथ }	१,२,४,९,१३,१९,२१,२२,
सिन्धु [देश]	१५,५४,५७,७६,१४०	सोमेश }	२८,३८,४२,४३,६१,६३
सिद्धपाल, -वाल [पवि]	१०६, १२५, १२६, १३३, १३५	सोमेश्वर }	
सिद्धपुर [नगर]	४२, ११८	सोमपत्तन (प्रभासपत्तन)	६२
सिद्धनरेन्द्र, -रूप, -भूपति	[दिवद] २, ३, ७,	सोमदेव [मुनि]	८७
सिद्धभूषल, -भूमर्षी, -राज	९-११, १४, १५,	सोमपह, -श्रम, -प्रभाचार्य [सूरि]	१२०, १३१, १३४, १३५
सिद्धराजेश्वर, -राट्ट, -सिद्धराय	२२, ४०-४३, ४५,	सोमादित्य [राजकुमार]	३६
सिद्धाधिप	५१, ८९, ११८,	सोल, -क }	[गन्धर्वराट्ट] १६, १७, ५२, ५३
सिद्धेश्वर	१४०	सोलक }	
सिद्धविहार [चैल]	११८	सोला [मन्त्रिपुत्र]	४५
सिद्धसेनविचार [सूरि]	५, १३, ४७	सौराष्ट्र [देश]	१००, १०१, १३७
सिद्धदेवचन्द्र, -बाहाराण [मन्त्र]	२, ९, ४१, ४१, ११८	सौराष्ट्रिक	१०७
सिद्धेश्वराचार्य	११	सोवीर [देश]	५४, ७६
सिद्धिच [गुरु]	११५, ११६	स्वन्धतीर्थ [नगर]	३, ११, २२, ४४, ५३, ८७, ९५
सिद्धिमा [आर्य]	१०५	स्वानकृति [मन्त्र]	६३९
सिद्धिमा [वरा]	१२१, १२६	स्वूलमद्र [पूर्वघर]	१३९
सीता [राजा]	४, ४६	स्वूलमद्रपरित्र [मय]	८९
सिन्धु [मदी]	११४		
सुप्रविबुद्ध [पूर्वघर]	१३९	हमीर [श्व]	२९
सुमति [सूरि]	३१	हरिश्चन्द्र	१३६
सुमगला	११५	हस [वणिङ्ग]	१०७
सुरसेन [श्व]	१८५	हिमाचल [पर्वत]	५४
सुरद	१, २३, २५, ३६,	हेमकुमारचरित्र [मन्त्र]	१३५
सुराष्ट्र, -भू, -भूमण्डल	३९, ५४, १२३,	हेमकुम्भ [मुनि]	११२
सुराष्ट्रदेश	१२४, १२५	हेमखड [स्थान]	१०९
सुशित [पूर्वघर]	१३९	हेमशर्मा "	३३
सुहृदी [पूर्वघर]	१३९	हेमकसेवक	९७
सुरसेन	५५	हेम	
सूरि दुपसह [मुनि]	१०५	हेमराज	२, ३, ९, ११, १७-२५, २७, २८, ३१-३३, ३५, ४०-४२, ४४, ४५, ५३, ५७, ६१, ६३, ६५, ८६-९०, ९२, ९३, ९५, ९६, ९८, १०१- १०४, १०६, ११४, ११८, १२०, १२२, १२४, १२५, १३३-१३४, १३५, १४०
सेनिय [श्व]	११३	हेमचन्द्रप्रभु	
सेतुबाघ	५४	हेमचन्द्राचार्य	
सेरीसकप्राम	८९	हेमसूरि	
सेवक हेमक	२२	हेमाचार्य	
सेन्धव [देश]	१११	हेमव्याकरण [मन्त्र]	४१
सेन्धवा, -देवी	२७, १०१		
सेरनिभ [राजा]	९७		
सोमचद्र [मुनि]	११७		